

ANTİK ÇAĞDAN KÜRESELLEŞMEYE

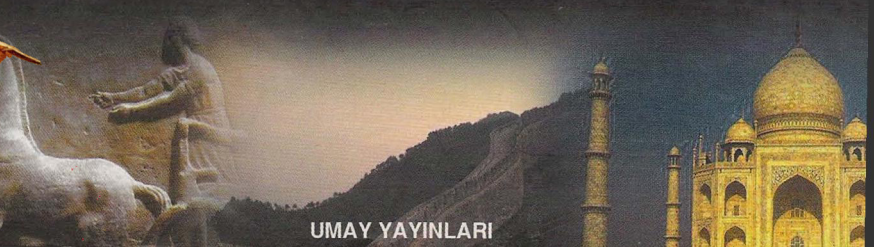
YÖNETİM GELENEKLERİ ve TÜRKLER

BİRİNCİ CİLT

4.BASKI

metin aydoğan

ağdan küreselleşmeye yönetim gelenekleri ve türkler...metin aydoğan...ani

UMAY YAYINLARI

METİN AYDOĞAN

Antik Çağ'dan Küreselleşmeye YÖNETİM GELENEKLERİ VE TÜRKLER

I

Umay Yayınları

METİN AYDOĞAN

Metin Aydoğan, 1945'de Afyon'da doğdu. İlk ve Orta öğrenimini İzmir'de, yüksek öğrenimini Trabzon'da tamamladı. 1969'da Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesini bitirdi. Yüksek öğrenimi dışında tüm yaşamını İzmir'de geçirdi. Örgütlü toplum olmayı uygarlık koşulu sayan anlayışla, değişik mesleki ve demokratik örgütlere üye oldu, yöneticilik yaptı. Çok sayıda yazı ve araştırma yayınladı, sayısız panel, konferans ve kongreye katıldı. Sürekli ve üretken bir eylemlilik içinde olan **Metin Aydoğan**, yaşamı boyunca *yazdı, yaptı* ve *anlattı.* Evli ve iki çocuk babası olan **Aydoğan**'ın, *Antik Çağ'dan Küreselleşmeye Yönetim Gelenekleri ve Türkler*'den başka, yayımlanmış; *Nasıl Bir Parti Nasıl Bir Mücadele, Bitmeyen Oyun – Türkiyeyi Bekleyen Tehlikeler, Yeni Dünya Düzeni Kemalizm ve Türkiye, Avrupa Birliği'nin Neresindeyiz?, Ekonomik Bunalımdan Ulusal Bunalıma* ve *Ülkeye Adanmış Bir Yaşam-Mustafa Kemal ve Kurtuluş Savaşı* adlı altı kitabı daha vardır.

İLETİŞİM İÇİN

Metin Aydoğan
Süleyman Demirel Mahallesi No:63
Harmandalı Köyü
Menemen / İZMİR

Tel : 0.232.839 14 62
Fax: 0.232.839 14 63
e – mail aydoganmetin @ hotmail.com
e – mail metaydogan @ yahoo. com

Metin Aydoğan

Antik Çağ'dan Küreselleşmeye

YÖNETİM GELENEKLERİ VE TÜRKLER

I

Umay Yayınları

ARAŞTIRMA

Antik Çağ'dan Küreselleşmeye
YÖNETİM GELENEKLERİ VE TÜRKLER

METİN AYDOĞAN
İZMİR

1.Basım / Haziran 2004
3.Basım / Mart 2005
4.Basım / Mayıs 2005
YAYINCI
Umay Yayınları

KAPAK TASARIMI
Yunus KARAASLAN

MİZANPAJ
Aynur ABANCI

BASKI
Tibyan Matbaacılık

UMAY YAYINLARI
1437 Sokak No:17/7
Alsancak / İZMİR

Tel 0 232 422 31 14 / 0.232.839 14 62
Fax 0 232 464 41 37 / 0.232.839 14 63

e - mail : umayyayinlari @ hotmail. com
e - mail umayyayinlari @ yahoo. com
www.umayyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	9
1.BÖLÜM : Küreselleşme ve Siyaset	17
Küreselleşme ve Siyasi partiler	19
Parti ve Demokrasi	31
Görülmesi Gerekenler	37
Küreselleşme ve Uluslararası Şirketler	48
Küreselleşme ve Yoğunlaşan Emperyalist İlişkiler	55
Şirket Evlilikleri, Tekellerin Dünü, Bugünü	65
2. BÖLÜM : Küreselleşmeyi Doğru Kavramak	79
Küreselleşme ve Faşizm	81
Küreselleşme ve İşçi Hakları	93
Küreselleşme ve Din	114
Küreselleşme Sonuçları	123
3. BÖLÜM : Parti Örgütlenmesinde Temel Kavramlar	133
Parti ve Örgütlenme	135
Parti Nedir, Örgüt Nedir?	138
Mustafa Kemal Ne Diyor?	139
Proğram ve Tüzük	144
Parti Birliği ve Yapısı	149
Mücadele Anlayışı ve Örgütlenme Biçimi	158
Parti Disiplini ve Demokratik Merkeziyetçilik	162
Parti Liderleri ve Önderlik Sorunu	165
Profesyonel Kadrolar	170
Parti Okulları Parti Yayınları	174
Parti ve Kitle Çizgisi	182
Parti Eyleminde İnsan İlişkileri	186
4. BÖLÜM : Batı'da Toplumsal Evrim	197
Geçmişin Önemi	199
Ege ve Roma Uygarlıkları	202
Orta Çağ Feodalizmi ve Kapitalizme Geçiş	221
Meclisler ve Parlamentoların Ortaya Çıkışı	225
Kapitalizmin Temelleri:"Merkantalizm" den "Liberalizm"e	230
Sömürgecilik	236
Haçlı Seferleri	246
5. BÖLÜM : Batı Aydınlanması	253
Doğu'dan Gelen Bilim ve Rönesans	255
Reform	264

Batı Aydınlanması 269
Aydınlanma ve Sanayi Devrimi 281
Batı Aydınlanmasında Türk İmgesi 289

6. BÖLÜM : Batı'da Siyasi Partiler 313
Batı'nın Özgünlüğü 315
İngiltere'de Siyasi Partiler 317
ABD'de Siyasi Partiler ve Amerikan Demokrasisi 327
Alman Siyasi Partileri 343
Batı Partilerinden Çıkarılacak Sonuçlar 358

7. BÖLÜM : Doğu Uygarlıkları : Çin, Hint ve İran 363
Tarihçinin Görevi 365
Çin Uygarlığı 369
Çin Uygarlığında Türk Etkisi 382
Hint Uygarlığı 393
Hint Uygarlığında Türk Etkisi 409
İran Uygarlığı 415
İran Uygarlığında Türk Etkisi 429

8. BÖLÜM : Doğu Aydınlanması 435
Antik Çağ'dan Orta Asya'ya 437
Bilimin Temeli Kitap ve Eğitim 443
Çağdaş Bilimin Öncüleri 449

9. BÖLÜM : Türk Uygarlığı 485
Tarihe Karşı Sorumluluk 487
Türk Tarihi 493
Atatürk ve Tarih Araştırmaları 502
Türklerde Din Anlayışı 520
Türk Tarihinde Devlet 523
Türkler'de Ordu 535
Türk Toplumunda Yönetim Gelenekleri ve Katılımcılık 544
Göçler ve Göçebelik 555

DİPNOTLAR 569

ÖNSÖZ

Aldığım iletilerde, söyleşi için gittiğim yerlerde, değişik toplantılarda ve beni görmeğe gelen okurlarımla yaptığım görüşmelerde, hep aynı soruyla karşılaşıyorum. Ülke sorunlarına duyarlı insanlarımız, kaygı ve üzüntü içinde hep aynı soruyu soruyorlar: *"ülke tehlikede ne yapmalıyız?"* Her yerde aynı yanıtı veriyorum ve herkese, *"Düşünsel ya da inançsal ayrılıklarınızı, kırgınlık ve kızgınlıklarınızı bir kenara bırakın, siyasi ayırım gözetmeden ulusal birlik anlayışıyla bir araya gelin, örgütlenin"* diyorum.

Önerim, yurtseverlikleri açık olan soru sahiplerine, çoğu kez, yanıtı tam olarak alınamayan soyut bir görüş gibi geliyordu. Benden daha elle tutulur bir yanıt bekliyor, önerimin anlam ve önemini kavrayamıyorlardı. Ülkenin geleceği için kaygı duyuyorlar, ama ne yapılması gerektiğini bilmiyorlardı. Belli etmemeye çalışsalar da, bunu açıkça görüyor ve üzülüyordum. Ulusal bilinç, toplumun hemen her kesiminde yükseliyordu; ancak, ülke gerçekten tehlikede olmasına karşın bu yükselme, bir türlü örgütlenmeye yönelemiyordu. Aydınlar'ın temel görevi, halkı örgütleyip olumsuz gidişe karşı çıkmaktı, ama ülkenin duyarlı genç aydınları, örgüt sorununun önemini göremiyor, görse de neyi nasıl yapacağını bilmiyordu. Halkın ve ülkenin haklarını savunmak için, koşullar ve insanlar hazırdı, ancak bu büyük güç, bir türlü harekete geçirilemiyordu. Üzülmemin nedeni buydu

Türk aydını, **Atatürk**'ün ölümünden beri altmış beş yıl boyunca, baskı altında yaşamıştır. Bu gerçek göz önüne getirildiğinde, sonucu belki de olağan karşılamak gerekiyordu. Ulusal bağımsızlığı amaç edinerek, örgütlenmeye çalışan *ulusçu aydınlar*, bu ülkede şiddetin hemen her türüyle karşılaşmış ve çok acılar çekmişti. Halkın örgütlenmesi, Türkiye'de adeta cezalandırılması gereken bir eylem

haline gelmişti. *Örgüt* sözcüğü, kamuoyunda yıllar boyu öyle işlenmişti ki, örgüt ve örgütlenmekten söz etmek, neredeyse devlet karşıtlığının, yasa tanımazlığın ya da gizli işlerin göstergesi haline gelmişti. Halka açık ya da dolaylı söylenen şuydu: *Bu işlere karışma, büyüklerimiz gereğini yapar, bunlarla uğraşırsan başın derde girer.*

Oysa, Türk insanının hem en yetenekli olduğu, hem de bugün en çok gereksinim duyduğu şey, örgütlenmekti. Sanki gizli bir el, birlikte davranmayı önlemeye çalışmış, bunu büyük bir beceriyle başararak Türkiye'yi *aydınsız* ve *örgütsüz* bir ülke haline getirmişti. Yaşanmakta olan tehlikeli durum, bu olumsuz sürecin doğal sonucuydu. Ülke, geçmişte ezilip susturulan *aydınlarına* muhtaç hale gelmişti, ancak bu kez ortada *aydın* kalmamıştı. Türkiye, **Atatürk**'ün en tehlikeli sonuç olarak gördüğü duruma düşmüş ve *iç cepheden çökertilmişti.*

Aydın denilen geniş bir kesim, ulusal çıkarların değil, çok farklı şeylerin peşindeydi. Geçmişteki baskıyı bilen bir başka kesim, ürkek ve çekingendi. Konuya duyarlı genç kuşak ise, örgütsel deneyime ve yeterli bilgiye sahip değildi; ne yapması gerektiğine karar veremiyordu. Oysa, halkın zaman yitirmeden örgütlenmesi ve gelecekte kaçınılmaz gibi görünen ulusal savunmaya hazırlanması gerekiyordu. Bu ise, başarılması zor bir işti; hem inanç ve bilinç, hem de maddi güç gerektiriyordu. Halkın bir araya gelme girişkenliği köreltilmiş, örgütlü davranmak neredeyse unutulmuştu. İnsana acı veren bir başka gerçek, Kurtuluş Savaşı'nın ve dayandığı Müdafaa–i Hukuk örgütlenmesinin bilinmeyen bir konu haline gelmiş olmasıydı. Örgütlenmenin okulu yoktu, ya da bu işin okulu yaşamın kendisiydi. Tarihsel gerçekler unutulduğu için, herşey yaşanarak yeniden öğrenilecek ve işe "sıfırdan" başlanacaktı. Türkiye'de yeni bir ulusal uyanış başlamıştı ve bu uyanış kaçınılmaz olarak kendi örgütünü yaratacaktı.

Bu koşullarda, yapmam gereken birşeylerin olduğunu düşündüm. Öğrenciliğimden beri örgütlü çalışma içindeydim. Mesleki ve demokratik örgütlere üye olmuş,

yöneticilik yapmıştım. Örgütlü olmanın toplum için önemini, kuramsal araştırmalarla birlikte, yaşayarak öğrenmiştim. Bildiklerimi derleyip toplayıp bir kitap halinde okurlarımın incelemesine sunmaya karar verdim. Bu girişimle, örgütlenme konusunu hem tartışmaya açacak, hem de bana yöneltilen *"ne yapmalıyız?"* sorusuna, her zaman başvurulacak bir kitapla yanıt vermiş olacaktım. Konuyla ilgilenenler, yazdıklarımı inceleyecek, sorgulayacak ve ne yapması gerektiğine kendileri karar verecekti. En doğru tutum, bence buydu. Elinizdeki kitap, bu düşüncenin ürünü olarak ortaya çıktı.

Başlangıçta, yayımlanmış ilk kitabım olan *Nasıl Bir Parti Nasıl Bir Mücadele*'yi temel alıp, konuyu onun üzerinden genişletmeyi düşünmüştüm. Çalışmanın uzun sürmeyeceğini, kısa sürede sonuçlanacağını sanıyordum. Ama, hiç de öyle olmadı. Konuya girdikçe bu işin; toplumbilim (sosyoloji), tarih ve siyaset bilimine dek yayılan ve nitelikli bilgi gerektiren çok zor bir iş olduğunu gördüm. Böyle olduğunu başlangıçta bilseydim, işe belki de hiç girişmezdim. Ancak, başladığı işi yarım bırakmayı sevmeyen huyum ya da inatçılığım nedeniyle pes etmedim, çalışmalarımı sürdürdüm. Kitap için verdiğim emeğin yoğunluğu, beni çok zorladı.

Örgütlenme konusunda yararlanılabilir sonuçlar çıkarmak için, yalnızca bugünü değil, *yakın geçmişi* ve bu geçmiş içindeki siyasi gelişmeleri incelemenin gerekli olduğunu düşündüm. Üstelik bu inceleme hem Türkiye'yi hem de dünyayı kapsamalı, iç ve dış gelişmeler birlikte irdelenmeliydi. Ancak, *yakın geçmişi* ele alırken, *uzak geçmişin* de incelenmesi gerektiği ortaya çıktı. Çünkü, *bugün* nasıl *yakın geçmişin* sonucuysa, *yakın geçmiş* de *uzak geçmişin* sonucuydu. Modern tarih ve toplumbilimin kabul ettiği bu gerçeği, çalışmalarım içinde yakından gördüm, kitabı okuduğunuzda siz de göreceksiniz.

İşin içine tarih ve toplumbiliminin girmesi, yukarda sızlanmama neden olan zorluğun ana nedeniydi. Ben tarihçi ya da toplumbilimci değildim. Tarih, muazzam bo-

yutuyla, bugün bile çözülemeyen bilinmezliklerle yüklü, tam bir *dipsiz kuyu*'ydu. Uzmanlığım olmamasına karşın, bu kuyuya inecek ve *karanlıklar* içinden, kendimi ve okuyucumu yanıltmayacak bilgiler bulacaktım. Bu bilgileri yorumlayacak, bugüne yönelik sonuçlar çıkaracak ve önermelerde bulunacaktım. Bu işin zorluğunu ve yanlış yapma olasılığının verdiği korkuyu, bilime saygısı olanlar, özellikle bilimsel araştırma yapanlar herhalde iyi bilirler.

Bilime ve gerçeklere bağlı kalmak ve öznel yargılarla okuyucuyu yanıltmamak için çok dikkatli davrandım, bunun için ek çaba harcadım. Üç buçuk yıl boyunca günde ortalama 12 saat çalıştım. Çok sayıda kitap okudum, dokuz bin kaynağa ulaştım, bunlardan ikibine yakınını dipnot olarak kitaba aldım. Verdiğim emeği, çektiğim ve yakın çevreme çektirdiğim *"sıkıntıyı"* burada dile getirdiğim için beni hoşgörünüz. *Önsözler*, sonuçta, yazarın okurla dertleşmesi değil midir? Başarılı olup olmadığımı bilmiyorum. Buna siz karar vereceksiniz. Başarının temel koşulu yoğun emektir, ama her yoğun emek başarılı olacak diye bir kural da yoktur. Başarının göstergesi, yalnızca verilen emek değil, elde edilen sonucun niteliğidir.

Araştırmalar sürecinde beni, kimi zaman *şaşırtan* ancak çoğu kez *öfke* içine sokan gerçeklerle karşılaştım. Türk tarihine ve Türklere yapılan haksızlıkları, sistemleştirilen düşmanlığı, açık biçimde gördüm. Bunu yapanlara olduğu kadar, çok kapsamlı ve derinliğe sahip bu tarihi bize öğretmeyenlere de tepki duydum. Oysa bu konuda başarılı çalışmalar yapılmış, değerli yapıtlar üretilmişti. **Atatürk**, sağlığının bozukluğuna ve onca işine karşın yaptığı ve yaptırdığı çalışmalarla, Türk tarihini genel hatlarıyla ortaya çıkartmış ve bunları ders kitapları haline bile getirtmişti. Ölümünden bir yıl sonra bu kitapların eğitimden kaldırılmasına ve bunu yapanlara *öfke* duymamak nasıl mümkün olabilir?

Değişik kaynaklardan bulup çıkararak kitaba aldığım belge ve bilgileri, özellikle gençler okumalı, nasıl bir ulusun çocukları olduklarını öğrenmelidir. Bunu yaptıkla-

rında, bugün ülke yönetme savındaki politikacıların, Türk yönetim geleneklerinden ne denli uzak olduğunu görecekler ve ülkenin olduğu kadar kendi geleceklerinin de gerektirdiği, yeni bir yöneliş içine gireceklerdir. Ordu mensupları, Türk ordu geleneklerini; kadınlar, Türk kadınlarının sahip olduğu hakları; bilim adamları, Türk bilim adamlarının geçmişteki başarılarını; sanatkarlar, *ahi* geleneklerini; doktorlar, mimarlar, öğretmenler, ataları olan meslektaşlarının nasıl çalıştıklarını, neler yarattıklarını görecekler, kendilerine olan güvenlerini arttıracaklardır. Kitabı okuyanlar, *"biz adam olmayız"*, *"dünya biliminde yerimiz yok"* diyerek kendini aşağılayan yaklaşımlardan artık etkilenmeyecek, Türk olduklarını *yarım ağız* ve *kısık sesle* söylemeyeceklerdir. **Atatürk**'ün deyimiyle, *"Türkler'in güç yeteneğinin tarihte gerçekleştirdiği başarılar ortaya çıktıkça, Türk çocukları, gereken atılım kaynağını bu tarih içinde bulacaklardır. Gençler bu tarihte büyük başarılar görecek, bağımsızlık düşüncesini kazanacak ve harikalar yaratan bu adamlarla aynı soydan olduklarını öğrenerek, sahip oldukları yeteneklerle hiç kimseye boyun eğmeyeceklerdir."*

Türk tarihinin mirasçıları olan bugünün gençleri, geçmişleriyle övünmeyi ve bundan gurur duymayı bence en çok hak eden insanlardır. Ben, araştırmalarım içinde bunu gördüm ve gördüklerimi somut biçimde ortaya koydum. Yanlış bir şey yazdıysam, meslek alanlarına girdiğim için belki de özür dilemem gereken tarihçilerden, yanlışlarımı düzeltmelerini bekliyorum. Yanlışlarım düzeltilsin, eksikler tamamlansın ve Türk tarihi gerçek boyutuyla ortaya koyulsun. **Atatürk**'ün başlattığı tarih araştırmaları genişletilerek yeniden sürdürülsün.

Türk tarihinden ayrı olarak, Batı toplumlarını, günümüzdeki küreselleşmeden başlayarak ve *Antik Çağ köleciliğine* dek inerek inceledim. *Doğu uygarlıklarını*, en gelişkin örnekleriyle (Çin, Hint, İran) ele aldım. Türkler'in, uygarlıklara ve Batı'ya yaptığı etkiyi ortaya koymaya çalıştım. Okuyucu, bugün olduğu kadar, geçmişte de Batı'dan başka uygarlık tanımayan anlayışlara karşı, gerçeği

savunabilmek için, kitapta yazılanları dikkatlice incelemeli ve eleştiri süzgecinden geçirerek değerlendirmelidir. Bu yapıldığında; *ne olduğumuz, nereden gelip nereye gittiğimiz* ve *nasıl bir geçmişe sahip olduğumuz* görülecek, yalana dayanan propagandalara artık kanılmayacaktır. Küresel saldırıya karşı ulusal kültürü korumak için, bilgiyle donanmak ve tarihimizin bilinçli savunucuları haline gelmek gerekir. Kitabım bu yönde bir katkı sağlarsa, bundan büyük mutluluk duyacağım.

Antik Çağ'dan Küreselleşmeye-Yönetim Gelenekleri ve Türkler, önceki kitaplarım gibi, belli ölçüde bir aile *imecesidir*. Eşim **Müzeyyen Aydoğan**, bu *imeceye* katkı koyanların başında gelir. Kitapla her aşamada ilgilendi. Kuramsal önermelerde bulundu, çeviriler yaptı. El yazmalarından başlayarak tam üç kez düzeltme yaptı. Fransa'da mimarlık eğitimi gören büyük kızım **Ayşe** ve Boğaziçi Üniversitesinde tarih okuyan küçük kızım **Zeynep**, kütüphaneleri tarayarak birçok belge ve bilgi buldu, çevirisini yapıp bana yolladı. Felsefe ve tarihle ilgili değerli eserleri bulunan ağabeyim **Yalçın Kaya**, kendi çalışmalarına ara vererek kitapla ilgilendi, düzeltmeler yaptı, önerilerde bulundu. Kayserili dostlarım, yurtsever öğretmenler **Mustafa Akşit** ve **Mustafa Öztürk**, kitap ve kaynak gönderdi. Artık üçüncü kızım gibi olan **Aynur Abancı**, bin sayfayı aşan bu kitabı tam üç kez temize çekti.

Bana destek verip yardımcı olan tüm katkı sahiplerine, çok şey borçluyum. Hepsine teşekkür ediyorum.

Metin Aydoğan
25 Mayıs 2004-İZMİR

I. CİLT

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME VE SİYASET

Küreselleşme ve Siyasi Partiler:

Uluslararası medyanın *Dünyanın en önemli gelecek bilimcisi* olarak tanıttığı küreselleşme ideologlarından **John Naisbitt**, Global Paradox adlı kitabında şunları yazıyor: *"Demokrasinin evriminde temsili demokrasi dediğimiz dönemin sonuna geliyoruz. Artık bizim yerimize karar alacak insanlara ihtiyacımız yok. Elektronik devrimi sayesinde hem temsili demokrasi hem de ölçek ekonomisi çağdışı kaldı. Artık dolaysız demokrasiye, tüketici odaklı "serbest piyasa demokrasisine geçiyoruz.. Küresel ekonomi büyüdükçe, uluslardan oluşan oyuncuları küçülüyor. Eğer dünyayı tek pazarlı bir dünya haline getireceksek parçaları küçük olmalı.. Bugün dünyamızda tanık olduğumuz gelişmeler, birbirinden ayrı ve karmaşık bir olaylar yumağı değil, bir süreç; hükümetsiz bir yönetim yayılmasına doğru ilerleme süreci.. Evrenselleştikçe küçülüyor ve kabileselleşiyoruz. Etnik köken, dil, kültür ve din gibi konularda kendi türüne sadakat giderek artıyor.. Yeni liderler, devletler arasındaki değil bireyler ve şirketler arasındaki stratejik ittifakları kolaylaştıracak ya da en azından bu ittifakların karşısına çıkmayacaktır.. Siyasi partiler öldü. Liderler bunu fark etmiyor mu?"*[1]

John Naisbitt, her yıl Amerika, Avrupa ve Asya'da iş dünyasının liderleri ve karar verme konumundaki yöneticilerle "görüşmeler" yapan ve küreselleşme adı verilen büyük devlet politikalarının oluşumuna önemli katkısı olan bir kişidir. Küresel güçlerin dünyaya yayılarak yaratmak istedikleri yeni egemenlik düzeninin en özlü anlatımı olan bu sözler; özellikle azgelişmiş ülkelerde, daha şimdiden önemli ölçüde gerçekleştirilmiş ve olumsuz sonuçlarıyla yaşanan bir olgu haline gelmiştir.

Bu tür görüşleri, yalnızca **John Naisbitt** değil, büyük sermaye grupları ve kendisini küreselleşmeci olarak gören herkes değişik biçimlerde dile getirmekte ve yaşanan sürecin, ekonomik gelişmenin zorunlu sonucu olduğunu ileri sürmektedirler. Küreselleşme filozofları, *"telekomünikasyon devriminin"* insanların yaşamlarında ve düşüncelerinde kalıcı dönüşümler yaptığını, sınırların ve ül-

kelerin önemini yitirdiğini ve milli kimlik konusundaki geleneklerin yıkıldığını ileri sürüyorlar. Onlara göre, *"Ekonomi büyüyor ve dünya küçülüyor, merkezi denetimin yerini "yerelcilik" alıyor, elektronik posta (e-mail) yeni bir toplum biçimi yaratıyor; bilginin egemen olduğu, sınıflar ve ülkeler üstü yeni bir döneme geçiliyor. "Bacasız Sanayinin" yüksek teknolojinin ve serbestliğin egemen olduğu baskısız ve bağlantısız yeni bir çağa giriliyor. İnsanlar, endüstri sonrası çağın gelişiyle çalışmanın zulmünden kurtuluyor; muazzam küresel pazar içinde aileleriyle birlikte diledikleri zaman diledikleri yerde yaşama ve çalışma olanaklarına kavuşuyorlar. Sıcak ve sevgi dolu aile ilişkileri yeniden canlanıyor; aileler iş bulma nedeniyle artık parçalanmıyor. Şirketler, toplumların uluslararasılaşmasının en güçlü aracıları haline gelerek, barış ve zenginliğin tek gücü haline geliyor."*[2]

Kulağa hoş gelen bu sözlerin ne kadarı doğrudur. Söylendiği gibi insanlık "bolluğun ve barışın" yaşandığı yeni bir çağa mı gidiyor? Serbest ticaretin yarattığı "zenginlik", insanlara diledikleri gibi hareket edebilecekleri özgür bir dünya veriyor mu? İnsanlar yaşamsal gereksinimlerini, kimliklerini yitirmeden sağlayabiliyorlar mı? Yoksulluk ve savaşlar bitti mi?

Yaşanan gerçekler, küreselleşme filozoflarının söylediklerini doğrulamıyor. Dünya, parası olanlar için gerçekten "küçülüyor" ama çok büyük bir çoğunluk için dünya değil, ülkeler ve hatta kentler bile hala çok "büyük" Dünyada küresel bir göç yaşanıyor, ama bu göç ne *"sıcak ve sevgi dolu aile ilişkilerini canlandırıyor"* ne de *"özgürlüğe"* dayanıyor. Küresel sermaye, yoksul ülkelere giderken, bu ülke insanları yasadışı yollardan ve herşeyi göze alarak zengin ülkelere gidiyor; kendisini ve ailesini besleyemeyen milyonlarca insan, doğduğu topraklardan, yerleşik alışkanlıklarından ve kimliklerinden koparak, kıtalararası göç ediyor.

Sürekli olarak serbest ticaretten söz ediliyor, ama dünya ticaretinin büyük bir bölümü söylendiği gibi serbest değil. Dünya serbest ticarete doğru gitmek yerine bundan sürekli uzaklaşıyor. Azgelişmiş ülkelerde gümrük vergileri kaldırılırken gelişmiş ülkelerde, dışalımın gittikçe artan bölümüne *gümrük dışı kısıtlamalar* getiriliyor.[3] Azgelişmiş ülkeler kendi ulusal işletmelerini koruma hakkını yitirirken, gelişmiş ülkeler patent, know-how ve kopya edilebilir entellektüel mallarına daha fazla koruma istiyor.[4]

Uluslararası şirketler, pek çok önemli açıdan politik güç sahibi olmuş ve dünyayı yönetir hale gelmiştir. Sosyal haklar, çevre düzenlemeleri, sanayileşme ya da yeni iş sahası açma politikalarını artık hükümetler değil, küresel finans piyasaları yönlendiriyor, şirketler kamusal alanları hızla denetim altına alıyor. Ancak, denetim altına alınan bu alanlarda şirketler herhangi bir sorumluluk yüklenmiyor ve herhangi bir yük altına girmiyorlar. Şirket başkanları, seçimleri ve yasama organlarını etkileme konusunda anayasayla güvence altına alınmış hakları büyük bir serbesti içinde kullanıyorlar, ancak yaptıklarının ve yapacaklarının sosyal sonuçları konusunda hiçbir kaygı duymuyorlar. Şirketler yerel, ulusal ya da uluslararası düzeyde politik kurumların işleyiş sınırlarını belirlerken, ulusal hükümetlerin ekonomik ve siyasal konular üzerindeki denetimlerini onların ellerinden alıyor. Dünya, günümüzün 'uygarlık çağında', eşi ve benzeri görülmemiş bir yetki bunalımıyla karşı karşıya kalıyor.[5]

Yaşanan gerçeklerle ileri sürülen görüşlerin birbirinden bu denli uzak ve aykırı olması, küresel boyutta bir sorun yaşandığının açık kanıtıdır. Artık herkesin açıkça gördüğü gerçek şudur; bugün insanlığın tümünü içine alan ve yaratıcıları az sayıdaki şirket ve büyük devlet yöneticisinin olduğu, gerçek bir uygarlık sorunu yaşanmaktadır. Farklı konum ve istem içinde bulunan milyonlarca insanın, sınırları ve kuralları önceden belirlenmiş olan eşitsiz koşullarda ve gücün belirleyici olduğu bir ortamda

yaşamaya "mahkum" edilmesi, çağa yakışmayan bir durumdur. Bu duruma son verip toplumsal gelişimi sürekli kılmak, elbette bir gelişkinlik ölçütüdür. Bu ölçütün en belirgin göstergesi ise eşitsizliğe ve baskıya karşı direnmektir; bu da örgütlü olmayı, özellikle de iktidar hedefleyen siyasal partiye sahip olmayı gerekli kılar.

Bugün yeryüzünde yaşayan 6 milyar insanın üçte ikisi, sosyal güvenceden yoksun, işsiz ve koyu bir yoksulluk içindeyse[6]; dünya nüfusunun % 20'si, yaratılan zenginliğin % 83'nü alıyorsa[7]; *Ford* ya da *Philip Morris*'in yıllık satışı, Suudi Arabistan ya da Yeni Zelanda'nın gayri safi milli hasılasından fazlaysa[8]; dünyanın en zengin üç kişisinin toplam serveti 48 yoksul ülkenin ulusal gelirine eşitse[9]; gelişmiş-az gelişmiş ülke farkları sürekli artıyorsa; zengin daha zengin, yoksul daha yoksul oluyorsa; "serbest piyasa ekonomisinin" yarattığı zenginlik ve bolluğun insanları birbirine yakınlaştıracağından, barış ve özgürlükten söz etmek nasıl mümkün olabilir? Küresel havarilerin vaazlarında dile getirdikleri sanal cennetten, nasıl bir umut çıkarılabilir?

Sayıları sürekli artan gösterişli alışveriş merkezlerinde, vitrin seyretmekten başka bir olanağı olmayan insanlar, yalnızca bugün değil gelecek umutlarını da yitiriyorlar. Varlığı tüketim artışlarına bağlı olan ekonomik sistem, açtığı süpermarketlerin araba parklarını sürekli doldurmak zorunda, ama bu iş, dünyanın üçte ikisini yoksullaştırarak ve çalışma alanlarını daraltıp insanları işsizliğe mahkum ederek olabiliyor. Küreselleşmenin "camküresi" çabuk kırılıyor ve ortaya saçılan gerçekler, insanların, küresel işleyişin kendilerine sunduğu geleceğin açlık, yoksulluk ve işsizlikten başka bir şey olmadığını görmelerini sağlıyor. Küreselleşmeye karşı tepkiler artıyor ve örgütlenmenin özellikle de siyasi örgütlenmenin önemi yeniden kavranıyor. **John Naisbitt**'in söylediği gibi siyasi partiler "ölmüyor", "öldürülmeye" çalışılan bu örgütlerin azgelişmiş uluslar ve çalışan kitleler için önemi her geçer gün daha çok öne çıkıyor.

Küreselleşme düşüncesini savunan ve uygulayan güç merkezleri, hemen her konuda, bilinçli ve önceden tasarlanmış bir kavram kargaşası ve tanım bozulması yaratmaktadır. Eskiden gelen, varlığını sürdüren ve genel kabul gören tanımlar, ya farklı anlamlar yüklenerek çarpıtılıyor ya da yenileriyle değiştiriliyor. Emperyalizme küreselleşme, tekel egemenliğine yeni-liberalizm, ekonomik çatışmaya serbest pazar ekonomisi denmesi ve bunların ısrarla tek doğru olarak ileri sürülmesi amaçsız yapılmıyor. Kapitalizmin vahşi dönemine ait anlayışlar, iş ve siyaset çevrelerinde yeniden geçerlilik kazanıyor. *"Ekonomik olarak zayıf olanların toplum dışına sürülmesi"*'ne ve *"güçlü olanların ekonomideki görevinin zayıfları yok etmek"* olduğuna inanan 19.yüzyıl ekonomisti **Herbert Spencer** (1820-1903), küreselleşmeciler arasında yeniden saygınlık kazanıyor.[10] Özellikle ABD'de savunulan görüşler, **Spencer**'in etkisindedir ve *"güçlünün sağ kaldığı kapitalizme"* geri dönüşü önermektedir. Üstelik bu görüşler, geçmiştekilerden daha acımasızdır. **Richard J.Herstein** ve **Charles Murray**'ın birlikte yazdıkları **The Bell Curve** (Çan Eğrisi) adlı kitapta şunlar söylenmektedir: *"Eğer bireyler açlıktan ölme gerçeğiyle yüz yüze gelmeye zorlanırlarsa, çok çalışırlar. Korku onları o kadar yoğun çalıştıracaktır ki,* (işlerine y.n.) *sıkıca yapışacaklar ve düşmeyeceklerdir. Ekonomik sistemin en altındakiler, orada olmayı hak ederler. Kişisel yetersizlikleri nedeniyle, onlara yardım edilemez."* [11]

Siyasi partiler, kitleleri örgütleyen ve doğrudan iktidara yönelen örgütlerdir. Bu nedenle, iktidarda olanlar, denetimi altında olmayan parti örgütlenmesini engellemektedirler. Yalnızca bugüne yönelik bir uygulama olmayan bu tutum, son derece anlaşılır bir davranıştır. İktidarı ele geçirme ve onu elde tutmanın tarih kadar eski bir yöntemidir bu. Yönetenler, ne denli iyi örgütlenmişse ve yönetilenleri örgütlenmekten ne denli uzak tutuyorsa, ikti-

darını o denli iyi koruyor demektir. *Partilerin ölümünden* söz etmenin ne anlama geldiği, açıkça ortaya konmalıdır. Yaşanan gerçek nedir? Partiler, toplumsal gelişimin doğal sonucu olarak, yaşam sürelerini doldurdukları için mi güç yitiriyor, yoksa baskı yöntemleriyle ve doğal olmayan bir yokedilmeyle mi karşı karşıyalar?

Bugün, gerçek etkisini azgelişmiş ülkelerde gösteren ve herkesin açıkça gördüğü, yaygın bir parti bunalımı yaşanmaktadır. Bu ülkelerde; köklü dönüşümler gerçekleştiren, emperyalizme karşı duran ve milyonlarca insanı harekete geçirerek devrim yapan partiler yok artık. **Sukarno**'nun *Ulusal Partisi* (Endonezya), ABD Ordusunu yenen *Vietkong*, **Habib Burgiba**'nın *Yeni Destur*'u (Tunus), **Nehru**'nun *Kongre Partisi* (Hindistan), **Messali Hac**'ın *Ulusal Devrim Konseyi* (Cezayir) ya da **Mustafa Kemal**'in *Cumhuriyet Halk Partisi* artık yaşamıyor. Azgelişmiş ülkelerde, ulusal hakları savunan parti neredeyse kalmamış durumda. Partilerin sayıları artarken, etkileri azalıyor, ülkesine ve halkına karşı yabancılaşıyor. Bunlar dünyanın pek çok yerinde yaşanıyor. Örneğin *Berlin Özgür Üniversitesi*'nin İletişim Profesörü **Stephan Russ-Mohl**, *"Burada* (Almanya'da y.n.) *politik tartışma, hızla politikadan yozlaşmaya verilen öneme kayıyor"* diyor.[12]

Azgelişmiş ülke partilerinin güç yitirmesi, partilerin varlık nedenlerini artık yitirdiği ve yok olma sürecine girdiği anlamına gelebilir mi? Yaşananlardan, *"partilerin artık işlevini yitirdikleri ve temsili demokrasinin çağdışı kaldığı"* sonucu çıkarılabilir mi? İleri sürülen sava karşı, gelişmeleri açıklayan başka bir yaklaşım biçimi var mıdır, varsa nedir?

Azgelişmiş ülkelerde parti enflasyonu yaşanıp ortaya etkisiz ve güçsüz partiler çıkarken, gelişmiş ülkelerde bu konuda önemsenecek bir değişim görülmemektedir. Bu ülkelerde sistemle bütünleşmiş az sayıdaki parti, varlığını yüzyıl öncesi konumlarının hemen aynısıyla sürdürmektedir. ABD'nin *Demokrat* ve *Cumhuriyetçi*, İngiltere'nin *Muhafazakar* ve *İşçi*, Fransa'nın *Cumhuriyet İçin Birlik* ve *Sos-*

yalist, Almanya'nın *Hıristiyan* ve *Sosyal Demokrat* partileri dün olduğu gibi bugün de politik yaşam üzerinde etkililer ve sırayla ülkelerini yönetiyorlar.

Azgelişmiş ve gelişmiş ülke partileri arasında, kesin ve mutlak bir ayırım sözkonusudur. Gelişmiş ülkelerde partiler güç ve etkilerini korurken, azgelişmiş ülkelerde partiler etkilerini yitirmektedir. Bu gelişmenin açık anlamı şudur; gelişmiş ülkelerde önce kendi ülkesinde partileri denetim altına alan büyük sermaye güçleri, daha sonra etkili olduğu azgelişmiş ülkelerde siyasi yaşam ve partiler üzerinde egemenlik kurmuşlardır. Ekonomik çıkara ve sömürüye dayanan ilişkiler, karşımıza uluslararası şirket faaliyetlerini ve emperyalizmi çıkarmaktadır. Bugün emperyalizmin küreselleşme adıyla aldığı yeni biçim, kökleri sömürgeciliğe giden bir anlayışla, egemenlik kurulan ülkelerin siyasi ve idari yapısına doğrudan yön verme üzerine kuruludur.

Ulusal pazarlara girmek ve bu pazarda olabildiğince serbest hareket etmek için yalnızca ekonomik değil, onunla birlikte siyasal etkinliği de gerekli kılar; bu ise siyasal düzeni ve onun önemli unsurlarından olan siyasi partileri denetim altına almakla mümkündür. Küresel sermaye güçleri bu denetimi, yarattıkları yerli işbirlikçiler aracılığıyla başarılı bir biçimde sürdürmektedirler. Eğer bugün siyasal partilerin *ölümünden* söz edilecekse, bu *ölümün* azgelişmiş ülkelerde görüldüğü ve durumu anlatan gerçek tanımın, *ölme* değil *öldürülme* olması gerektiği herhalde kabul edilmelidir.

Azgelişmiş ülkelerde ulus–devlet başta olmak üzere tüm örgütler, özel olarak da siyasi partiler üzerinde kurulmuş olan dış denetim; yalnızca siyasi partileri değil, tüm kamu kurum ve kuruluşlarını ortadan kaldırmaya ya da etkisizleştirmeye yönelmiştir. Küreselleşme olgusunun temel amacı, halkın ve ulusun haklarını savunan kurumları etkisizleştirerek ulus–devlet yerine küçük ve karmaşık yönetim birimlerinin oluşmasını sağlamaktır. *Kent devletleri, yerel yönetimcilik* ya da *federasyonculuk* adı verilen ve

uluslararası şirket faaliyetleriyle dolaysız ilişkisi olan yeni yönetim biçimi; tutuculuğu bile değil, açık biçimde geriye dönüşü ve bölünmeyi hedeflemektedir. Küreselleşme tartışmalarında sıkça kullanılan *yeni feodalizm, kabilecilik* ya da *yeni-Osmanlıcılık* tanımları bu gerçeği anlatmaktadır. Küreselleşme için; *"temsili demokrasinin bitişi", "serbest piyasa demokrasisine geçiş", "kabileselleşme"*[13] gibi tanımlar kullanan **John Naishbitt**, ülkelerin parçalanmasını "demokrasi" nin gereği sayıyor ve şunları söylüyor: *"Demokrasi arttıkça ülke sayısı, yani küresel ekonominin giderek küçülen parçalarının sayısı da artıyor. Önümüzdeki yılları,* (herkesin y.n.) *kendi kendini yönetme hakkının yayılması, ayırt edecek".*[14]

1970'lere dek büyük birimler halinde örgütlenen uluslararası şirketler, bu tarihten sonra; değişime kolay uyum gösteren, pazar esnekliğine sahip, müşteri duyarlılıklarına daha iyi yanıt verebilen, bürokratik giderleri düşük, küçük ve özerk birimler halinde yapılanmaya başladılar. Tekelci şirketler, küçük alt birim şirketleri açıp işgücünün ucuz, ham maddenin yakın olduğu azgelişmiş ülkelere yayıldılar. Bu yöntemle, az ve ucuz işçi çalıştıran ve yerel ölçülere uyum gösteren birimler halinde örgütlenerek daha çok kâr sağlıyorlardı.

Uluslararası şirket faaliyetlerinin küresel örgütlenmede aldığı yeni biçim, bu biçime uyum gösteren pazar türünü yaratma isteğini de beraberinde getirdi. Küresel pazar, uluslararası şirketlerin istem ve gereksinimine uygun hale getirilecekti. Bu eğilim, temelinde şirket özgürlüğünün sınırsızlığı bulunan iki tür gelişmeye yol açtı. Bir yandan gelişmiş ülke merkezli ortak pazarlar ortaya çıkarken diğer yandan azgelişmiş ülkelerde, ulus-devlet yapılarını etkisizleştiren dağılma ve bölünme eğilimleri yaygınlaştı. Küçük birimler halinde örgütlenen şirketler, kendi yapılarına uygun düşen güçsüz ve küçük ülkeler is-

tiyorlardı. Bu istek azgelişmiş ülkelere karşı, şiddet ve baskı içeren büyük devlet politikalarına dönüştü ve parçalanmalar yoluyla, 1990–2000 arasındaki on yılda 25 yeni ülke ortaya çıktı.

İktidarı amaçlayan örgütler olarak siyasi partilerin, bu gelişmeden etkilenmemeleri mümkün değildi. Azgelişmiş ülke partileri başta olmak üzere, yapısı ve temsil gücü ne olursa olsun dünyadaki tüm partiler bu gelişmeden etkilendiler. Bu etkileşim, gelişmiş ülkelerdeki siyasi parti işleyişini fazla etkilemedi. Bu ülkelerde, sistemi ayakta tutan siyasi ve yönetimsel denge, partileri de içine alarak çok önceden kurulmuş ve siyasi partiler denetim altına alınmıştı. Adları ve siyasal görünümleri ne olursa olsun az sayıdaki parti, sistemde herhangi bir değişime yol açmadan sırayla iktidara geliyordu. Buna, kendilerine seçmen tabanı bulabilmiş olan sosyalist ya da komünist partiler de dahildi.

Azgelişmiş ülkelerde ise durum farklıydı. Sorunları bol ve mücadele gücü yüksek bu ülkelerde siyasi örgütlenme, küresel güçlerin her zaman birinci sırada önem verdikleri bir konuydu. Halkın ve ulusun haklarını savunan partilere karşı önce yoğun ve ağır bir şiddet uygulandı. Daha sonra varlığına izin verilen partiler tam olarak ele geçirildi ya da yeni partiler kuruldu. Politik yaşam o denli denetim altına alındı ki, değişik ad ve siyasi görünüm taşısa da parlamentoya giren tüm partiler, küresel güçlerin belirlediği tek bir politikayı uyguladılar; siyasi yaşam, *bir tür tek parti rejimi* haline geldi. Artık bu partilere bile pek gereksinim duyulmuyor; *teknokrat* ya da *uzman* görünümlü elemanlar aracılığıyla doğrudan yönetim dönemine geçiliyor. Hükümetler ya da parti üst yönetimleri dışarda belirleniyor ve belirlenen kişiler, hiçbir ulus – devlet yöneticilerinin sahip olmadığı yetkilerle, ülkeyi yönetiyor. Sömürgecilik döneminin genel vali işleyişine çok benzeyen bu gelişme, siyasal partileri, doğal ve kaçınılmaz olarak, partiden başka herşeye benzeyen örgütler haline getiriyor.

Azgelişmiş ülkelerde halk içinde, bağımsızlık isteği ve ulusçu eğilimler, güçlü bir biçimde yaşamaktadır. Ancak, büyük devlet çıkarlarıyla çelişen ve özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra küresel egemenliğin tek hedefi haline gelen azgelişmiş ülkeler; bugün ekonomiden politikaya, kültürden yönetim işleyişine dek çok yönlü ve kapsamlı bir sarılmışlık içindedir. Mali ve siyasi güç ya da şiddetle sağlanan örgütsüzleştirme ve partisizleştirme girişimleri, söz konusu edilen sarılmışlığın somut sonuçlarıdır. Baskıyla sağlanan örgütsüzlük bugün ne kadar gerçekse, baskıya karşı toplumsal tepkinin gelişecek olması da o kadar gerçektir. Yaşam süresini doldurmamış olguların, yaşanmamış süreçlerin, zor gücüyle ortadan kaldırılması ya da bir başka deyişle baskı ve şiddetin toplumsal yaşamın kurallarını belirlemesi sürekli olamaz. Bu nedenle, bugün yaşanan parti bunalımı, olumsuz bir baskı döneminin geçici olgularıdır. İçinde yaşadığı koşullardan hoşnut olmayan insanlar, bu koşullardan kurtulmak için örgütlenmekten başka yollarının olmadığını görecek ve bu yönde yeniden mücadele edeceklerdir. Bu, yalnızca bugün değil, tarihin tüm dönemlerinde böyle olmuştur.

Tekelci şirket egemenliğinin aşırı yoğunlaştığı bir dönemden geçiliyor. Yaşadıkları sorunlara çözüm bulmak isteyen ülke ve parti yöneticileri; küreselleşmeyi, küreselleşmenin oluşturduğu uluslararası ilişkileri ve bu ilişkilerin insanlar üzerinde kurmuş olduğu baskıyı, her yönüyle görmek ve kavramak zorundadır. Ülke sorunlarını çözmenin ön koşulu olan bu kavrayışın somut sonucu, anti-emperyalist bilince sahip olmak ve bu bilincin gereğini yerine getirmek için örgütlenmektir. Siyasi partiler bu örgütlenmenin en önemli unsurlarından biridir.

Partileri ve onlara yaşam veren "demokrasiyi", gelişmiş ülkeler dahil dünyanın her yerinde denetim altına alan tekelci şirket egemenliği, açık ya da örtülü ve her za-

man geçerli, sistemli bir şiddete dayalıdır. Gerçek yaşamda herhangi bir değer taşımayan ancak sürekli dile getirilen "demokrasi" ve "özgürlükten" söz edilecek ise bu sözcüklerin gerçek karşılığının, *"tekel demokrasisi"* ve *"tekel özgürlüğü"*'den başka bir şey olmadığı bilinmelidir. Bu nedenle tekelci şirket gereksinimlerinin yön verdiği küresel sistem için kullanılan, *"yeni–feodalizm"* ya da *"yeni–faşizm"* tanımları, bu sistemin niteliğiyle büyük oranda uyuşmaktadır. Yönetim yöntemlerinde geçerli olan kurallar ve bu kuralların uygulanış biçimleri incelendiğinde, feodalizm ya da faşizm tanımlarının küreselleşmeyle dikkat çekici bir örtüşme içinde olduğu görülecektir.

Prof.Dr. Türkkaya Ataöv bu örtüşmeyi, ABD için şöyle dile getirmektedir: *"Amerika'da her türlü muhalefet, üniversiteler dahil, dizginlenmiş ve **'yapısal'** bir baskı altına alınmıştır. İki partiye dayanan siyasi sistem, düzen dışına taşan muhalefete izin vermez. Beyaz Saray'da, Kongre'de ya cumhuriyetçiler olur ya da demokratlar. Üçüncü bir partinin güçlenme olanağı yoktur. Eskilerin itibarlı kurumları kimi üniversiteler bile, aykırı düşünenleri, sözleşmelerini yenilememekle tehdit etmektedirler. Yurttaşların bilgi edinme yolları kapalı olmaktan başka, bazı arşivler yeni emirlerle gizli tutulmaktadır. Askeri mahkemelerin yetki sınırının genişletilmesi, yüksek bilgisayar teknolojisinden yararlanarak insanların fişlenmesi ve egemen düzenden ayrılanlara **'gereğinin yapılması'** gibi demokrasi karşıtı uygulamalar, muhalefeti daha da sindirmeye yöneliktir. Amerika'da demokrasi yerine faşizmin saltanat sürdüğünü görmek için, saygın bir Amerikan kaynağı olan Webster Büyük Sözlüğü'ndeki faşizm tanımına bakmak yeterlidir."* [15]

Tekel egemenliğine yönelik saptamalar artık, *"sol kuramsal belirlemeler"* denilerek tecrit edilemiyor. Her geçen gün daha çok insan, küreselleşmenin yarattığı sorunları yaşayarak, gerçekleri görüyor ve küreselleşmeye karşı örgütlenerek tepki veriyor. Dünya politikasına yön veren büyük devlet politikacıları ve kimi şirket patronları bile, *"küresel uygulamaların aşırılıklarından"* ve *"yaratacağı tehlikelerden"* söz ediyor. Dünya sermaye piyasalarından bü-

yük paralar kazanmış olan küresel spekülatörlerden **George Soros** şunları söylüyor: *"Bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler kapitalizminin ve piyasa değerlerinin yaşamımızda denetimsiz yayılması, açık ve demokratik toplumumuz için büyük bir tehlike oluşturuyor. Denetimsiz kapitalizmin, bireysel çıkarları genel çıkarın üzerine koyması ve parayı bütün değerlerin tek ölçüsü olarak yerleştirmesi, gelir dağılımında bozukluk ve yoksulluk yaratmaktadır. Demokrasiye en büyük tehdit bizzat kapitalizmden geliyor."*[16]

Amerikalı araştırmacı **William Greider**'ın saptamaları ise, dünyada nasıl bir demokrasi olduğunu ve siyasal partileri kimlerin *"öldürdüğünü"* açık bir biçimde ortaya koyuyor. **Greider**, *Halka Kim Söyleyecek?* adlı kitabında şunları söylüyor: *"Şirketler doğaları gereği demokratik örgütler olarak işlemezler. Ancak yine de politik platformları, siyasal partileri ve diğer temsili kavramları ele geçiren onlardır. Demokrasinin kendisi artık paranın esiri olmuştur."* [17]

Sovyetler Birliği'nden kaçarak İsviçre'de 20 yıl yaşayan ünlü Rus yazarı **Aleksandr Zinoviev** ise, 24 Temmuz 1999 tarihli Fransız *Le Figaro* gazetesinde şunları yazıyor: *"Dünya; büyük şirketlerin, bankaların ve uluslararası organizasyonların oluşturduğu tek bir gücün egemenliği altına girmiştir. Ulusların egemenliği eskiden dünya çapındaki çoğulculuğun ve demokrasinin temel unsurlarından biriydi. Şimdi ise küresel güçler egemen devletleri ezip geçiyor. Uluslarüstü bir dünya iktidarı için çoğulculuk yok ediliyor. Artık çaresiz durumdaki insanların haklarını savunabilecek siyasi bir güç kalmamıştır. Aralarındaki fark her geçen gün azalan siyasi partilerin varlığı, artık formaliteden ibarettir. Şimdi yaşanan şey 'demokratik totalitarizm' ya da 'totalitarizmin demokrasisinden' başka bir şey değildir."*[18]

Parti ve Demokrasi

Siyasal partilerle demokrasi arasındaki ilişki, kapsamı ve şiddeti değişerek yüzelli yıllık bir mücadeleye dayanan ve birbirini dolaysız etkileyen bir sürecin ürünüdür. İktidar gücünü ellerinde bulunduranlar, örgütlenme hakkını da içeren demokrasiyi, önce devlet gücüne dayanan zor yöntemleriyle engelledi. Daha sonra demokratik mücadelenin zorlamasıyla, siyasi partilere izin veren, ancak denetim altında tutulan bir düzen geliştirdi. Bu düzene *demokrasi* adını verdi; egemenliğini siyasi partiler aracılığıyla yürütmek zorunda kaldı. Sürecin içinde, birbirini etkileyen çelişkili iki iç süreç vardı. Sosyal tepkiyi örgütleyerek yayılmaya çalışan düzen karşıtı partiler demokratik hakları geliştirirken; düzenin egemenleri kabul etmek zorunda kaldıkları bu hakları, kendi çıkarlarını savunan partiler kurmak için kullandı. Düzeni savunan partiler iktidara getirildi ve yönetimdeki egemenlik bu partiler aracılığıyla sürdürüldü. Sahip oldukları mali ve idari ayrıcalıklar, egemenlere bu olanağı veriyordu. Sosyal muhalefeti, "barışçı yöntemlerle" "demokratik" sınırlar içinde tutmak, olmazsa sınırları kaldırarak zor yöntemleriyle ezmek, Batı demokrasilerinin yüzyıldır değişmeyen özelliğidir. Batı'da önemli olan demokrasinin güçlenip yaşaması değil, sistem değişikliğine yol açmayacak bir "demokrasinin" varlığını sürdürmesidir. Bu, şirket çıkarlarının hiçbir koşulda zarar görmemesi demektir. Batı demokrasilerinin gerçek sınırını, halkın değil şirket çıkarlarının belirlemesi, yalnızca bugünün değil son ikiyüz yılın çıplak bir gerçeğidir. ABD Dışişleri Bakanlarından **Henry Kissenger** bu gerçeği, Şili'nin seçilmiş Başkanı **Salvador Allande**'nin bir darbeyle devrilip öldürüldüğü zaman şöyle dile getirmişti: *"Bir ülkenin halkı komünizmi seçecek kadar sorumsuzluk gösterirse biz buna demokrasi adına seyirci mi kalacağız."* [19] Benzer görüşleri aradan 30 yıl geçtikten sonra, Venezüela Başkanı **Chaves'e** karşı darbe örgütleyen bir başka ABD yetkilisi açıklamıştır. The New

York Times haber yazarı **Christopher Marquis**'in *"Chaves seçilmiş bir devlet başkanı olduğuna göre meşruluğunun kabul edilmesi gerekmez mi?"* sorusuna ABD hükümet sözcüsü şu yanıtı vermiştir *"Meşruiyet yalnızca seçmenin oy çokluğuyla gelen bir şey değildir."*[20]

Politik sistemi şirket çıkarlarının belirler hale gelmesi, Batı'da demokratik hakların bulunmadığı anlamına gelmez. Batı demokrasileri kendi içinde yoğun bir demokratik mücadele birikimini de taşımaktadır. Sanayi devriminin bir gereği olarak, Batı'daki sistem karşıtı partiler, konumları ve hedefleri nedeniyle daha gelişkin ve daha mücadeleci olmak zorundaydılar; bu nedenle, gereksinim duydukları demokratik ortamı, uzun süren sert mücadelelerle kendileri yarattılar. Mücadeleyle sağlanan ve demokratik haklar içeren politik düzen, sürekli olarak sermaye güçleri tarafından denetlendi ama içinde her zaman çatışma barındıran bu düzen, muhalefet partilerine varlıklarını sürdürebilecekleri bir ortam yarattı. Demokratik haklar içeren bu ortam muhalefet partileri için önemliydi. **Friedrich Engels**, Alman Sosyal Demokrat Partisi Program Taslağına 1891 yılında yaptığı eleştiride; *"Mutlak olarak kesin olan bir şey varsa, o da, Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin ve işçi sınıfının egemen duruma, ancak demokratik cumhuriyet şekli altında gelebileceğidir"* diyordu.[21] Günümüzdeki demoktarik cumhuriyetler, **Engels**'in düşündüğü demokratik cumhuriyetten çok farklı bir konuma gelmiş olsa da, partiler açısından önemini bugün de sürdürmektedir.

İktidarın partisiz rejimlerle sürdürülemez hale gelerek siyasi partilerin meşruiyet kazanması, politik mücadele ile sağlanan demokratik bir gelişmedir ama bu gelişme, siyasal parti ya da partilere meşruiyet veren her rejimin demokratik olduğu anlamına gelmemektedir. Yönetim gücünü elinde bulunduran sınıf ya da sınıflar, sosyal mücadelenin yeni koşullarına uyum göstererek siyasi partilerin varlığını kabullendiler ve hızla partileşerek bu örgütleri, iktidarlarını sürdürmenin yeni ve etkili araçları haline getirdiler. Başlangıçta, tanınmış olan parti meşru-

iyeti, kendilerine ait olan ya da kesin biçimde denetlenen birkaç partiyle sınırlıydı ve kabul edilen politik sistem ne özgür, ne de demokratikti.

Denetim dışında örgütlenip güçlenen partiler her tür yöntem kullanılarak sistemin dışında tutuldu. Bu dönem, sistem karşıtı parti faaliyetinin; yasaklar, kısıtlamalar, hapis ve sürgünler dönemiydi. Her şeye karşın politik mücadele sürdü ve birçok ülkede partiler yasal statü elde ettiler. Ancak bu kez parti faaliyeti, giderek artan biçimde halkın sahip olmadığı mali güce dayalı bir eylem haline getirildi ve elde edilmiş olan ekonomik–demokratik kazanımlar kağıt üzerinde kaldı. Parti kurma ve örgütlenme özgürlüğü herkese tanınmıştı ancak, bu yalnızca görünüşte böyleydi. Partileri, mali ve idari gücü olanlar kuruyor ve örgütlenme özgürlüğünden gerçek anlamda onlar yararlanıyordu. Herkesin parti kurma özgürlüğü vardı, ama bu özgürlüğü yalnızca onu kuracak parası olanlar kullanıyordu.

Egemen güç yararına işlese de partili bir rejimin daha az tutucu olacağı bir gerçektir. Ama bundan, partili rejimlerin tümünün ilerici olacağı anlamı elbette çıkarılmayacaktır. Siyasal etkinliğin azınlık egemenliğine dayandığı toplumlarda, rejimin adı ve biçimi ne olursa olsun, sistemin niteliğini belirleyen temel öge tutuculuktur. Değişmemeyi savunan iktidar ve güç sahiplerinin rejim üzerinde kurmuş olduğu egemenlik, doğal ve kaçınılmaz olarak siyasal partileri de içine almakta ve bu egemenlik bir zamanların düzen karşıtı partilerini, düzeni savunan partiler haline getirmektedir (Avrupa sosyal–demokrat ve sosyalist partileri). Bunun gerçek nedeni, parti yöneticilerinin görüşlerini geliştirip bugüne uyum sağlamaları değil, parti yönetimlerinin egemen sınıf tarafından ele geçirilmiş ya da denetim altına alınmış olmasıdır. Burada artık, halkın haklarını savunan partilerden söz etmek mümkün değildir. Bu tür partiler ya kapatılmış ya da yaşayamaz hale getirilmiştir. Kitlelerin sorunlarına çözüm getirmenin aracı olan siyasal partiler, tersine işleyen bir

süreç içine sokulmuştur. Küreselleşme söylemlerinin yarattığı karmaşa içinde günümüzde yaşanan somut gerçek, *siyasi partilerin gerçek kullanıcılarının, ona en çok gereksinim duyan halk kitlelerinin değil, varlığını halkın örgütsüzlüğü üzerine oturtmuş olan* egemenlerin olmasıdır. Dünyayı, tek bir küresel pazar haline getirmek, uluslararası şirketlere cazip gelmektedir ama, bu girişim kaçınılmaz olarak "demokrasinin" yadsınmasını gündeme getirmektedir. Amerikalı ekonomist **Prof. Lester C.Thorow** Kapitalizmin Geleceği adlı yapıtında konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir: *"Küresel ekonomiye karar vermek, ulusal egemenliğin bir kısmından vazgeçmek demektir. Bunun demokratik olmadığını söyleyen politik sol ve sağın her ikisi de bu konuda haklıdır. Demokratik olmayan kurallar, bazen yabancılar tarafından, bazen de uluslararası bürokrasi tarafından dayatılmaktadır. Eğer seçimle iktidara gelen bir dünya hükümeti söz konusu olsaydı.. küresel dünyanın kuralları belki o zaman demokratik olarak değerlendirilebilirdi."*[22]

Bugün, devlet ve toplum üzerine etkili bir denetim kurulmuş, halka öncülük edecek partiler son derece etkisizleştirilmiştir. Halk o denli yoksullaştırılmıştır ki, sosyal muhalefete öncülük edebilecek siyasi bir hareket ortaya çıkamamaktadır. Kitleler üzerine kurulan dolaylı dolaysız baskı ve etkileme öylesine yoğundur ki, insanlar kendi hak ve çıkarlarını göremeyen, görse de birşey yapamayan kalabalıklar haline getirilmiştir. İngiliz filozof ve mantıkçı **Bertrand Russel,** Batı toplumlarında iktidarın insanlar üzerinde kurduğu baskı ve geçerli politik sistem konusunda şu saptamayı yapmaktadır. *"Siyasi iktidar, insanlar üzerinde doğrudan güç uygulayarak, yani hapsedip öldürerek; kandırma ve belli bir yöne sevketme aracı olarak ödül ya da ceza vererek, yani iş vererek ya da işsiz bırakarak ya da fikirlerini etkileyerek, örneğin en geniş anlamı ile propaganda altına alarak baskı kurar. Ordu ve polis beden üzerinde zorlayıcı güç uygular; ekonomik örgütler, esas olarak teşvik edici ve vazgeçirici olarak ödüllerle cezalara başvurur; okullar, kiliseler ve siyasi partiler fikirleri etkilemeyi hedef tutar.."* [23]

İktidar gücünü elinde bulunduran günümüz egemenleri, artık kendilerine hizmet eden partileri bile atlamakta ve yönetime doğrudan sahip olma eğilimi içine girmektedir. Küresel işleyişin zorunlu kıldığı bu eğilim, özellikle azgelişmiş ülkelerde, kararlı bir biçimde uygulanmakta ve bu ülkelerdeki işbirlikçi partilerin bile güç yitirmesine yol açmaktadır. Azgelişmiş ülkelerin büyük çoğunluğu artık, seçim *kazanmış* partilerce değil, görüntüsü öyle olsa da, küresel güç merkezlerinin belirlediği "görevliler" tarafından yönetilmektedir. İşbirlikçi partiler artık, küresel güç merkezleriyle bütünleşmiş, kuralsız ve devletsiz bir toplum biçiminin yerleştirilmesinde kullanılan, aracı örgütler haline gelmişlerdir.

Halkın örgütlenmeye en çok gereksinim duyduğu günümüzde yaşanan parti bunalımı, aynı zamanda bir demokrasi bunalımıdır. Halk, politik karar süreçlerinden kesin bir biçimde uzaklaştırılmış, üstelik bu, demokrasi adına yapılmıştır. Oysa demokratik haklar ve örgütlenme özgürlüğü, uzun mücadeleler sonucunda, siyasi demokrasinin ön koşulu olmuştu. Şimdi yalnızca örgütlenme özgürlüğü değil, siyasi demokrasi tümüyle denetim altına alınmıştır. **Maurice Duverger,** kitlelerin örgütlenme özgürlüğüne ve yöneticilerini seçme hakkına sahip olmasını, demokrasinin koşulu saymış ve 1950 yılında şunları söylemişti: *"Demokrasiyi gelişim süreci içinde, kendi bünyesinde sakladığı zehirlere karşı korumanın gerçek yolu; onu çağdaş yöntemlerden koparmadan, kitlelerin örgütlenmesine ve kendi yöneticilerini seçip yetiştirmesine olanak verecek bir sistem haline getirmekten geçecektir. Bu yapılmadığında, demokrasi boş bir biçim, gerçek dışı bir görüntü haline gelecektir."*[24]

Demokrasi bugün, *"boş bir biçim ve gerçek dışı bir görüntü haline"* getirilmiştir. Siyasi partilerin gerçek anlamda parti haline gelebilmesini, demokratik bir siyasi düzenin yaratılmış olmasına bağlayan yaklaşım; kabul gören, yay-

gın bir görüştür. Var olan durumu yeterince açıklamasa da bu görüşü kabul etmek gerekir. Geçmiş dönem baskılarından kurtarılarak bugüne taşınan örgütlenme hakları, halk için kağıt üzerinde kalsa bile hiç olmamasından daha iyidir. Mali ve idari yetersizliklere karşın, izlenecek doğru politikalarla kitlelere ulaşılabilir ve gerçek parti gücünü oluşturacak halk desteği kazanılabilir. Partileşme önüne çıkarılmış olan görünür-görünmez engelleri aşmayı başararak halka ulaşan özgürlükçü partilerin, iktidara yaklaştıkları oranda baskı ve engellemelerle karşılaşacak olmaları, yöneticilerini mahkeme ve hapishane demokrasisinin beklemesi, siyasal partilerin en sağlıklı gelişme ortamını demokratik sistemler içinde bulacağı gerçeğini değiştirmeyecektir.

İktidar için mücadele, yönetenlerle yönetilenler arasındaki, güce dayanan bir denge sorunudur. Siyasi mücadelenin üzerine örtülen "demokratik" örtünün türü ve kullanılan yöntemler ne olursa olsun mücadelenin sonucunu, her zaman ve her koşulda güç belirleyecek ve güçlü olan iktidarı ele geçirecektir. En kısıtlı örgütlenme hakkı bile, onu kullanmasını bilenler için, sonu iktidara ulaşacak bir mücadelenin başlangıcı olacak ve demokratik haklar örgütlü mücadele içinde gelişecektir. Bu süreçte parti mücadelesi demokratik hakları, demokratik haklar da parti mücadelesini güçlendirecektir. **Prof.Dr.Tarık Zafer Tunaya**, *Türkiye'de Siyasi partiler* adlı kitabında bu konuda şöyle söylemektedir: *"Amaç, halkın siyasete ve devlet yönetimi için gerekli kararların oluşumuna katılması ise; bu amaç, değişik kesim ve düşüncelerin serbestçe hareket ve birbirleriyle mücadele etmelerinin kabul edildiği bir toplumu gerekli kılar. Siyasi partinin gelişebileceği çevre demokratik ve aktif olmalıdır. Hürriyetle siyasetin bulunmadığı yerde, partinin yaşamasına imkan yoktur. Partilerin doğup yaşayabilmeleri için demokrasi iklimi gereklidir."*[25]

Görülmesi Gerekenler

İnsanlar ve toplumlar arasında, şimdiye dek hiçbir dönemde görülmeyen bir ilişki yoğunlaşması yaşanıyor. Dünyanın herhangi bir yerinde ortaya çıkan bir olay, uydu ve bilgisayar teknolojisi, telefon ve bilgi–işlem merkezleriyle aynı anda dünyanın her yerine ulaşıyor. İletişim yoğunlaşması aynı zamanda baskı ve bozulmayı da yayıyor. Üretimin yerini para ticareti, kültürün yerini yozlaşma, dayanışmanın yerini bireycilik alıyor. Reklamcılık, komisyonculuk, danışmanlık, borsa simsarlığı ve lobicilik günümüzün kolay ve çok para kazanılan işleri haline geliyor.

Büyük devletler tarafından yönlendirilen ekonomik, politik ve kültürel etkinlikler; önem ve boyutuna göre yalnızca ortaya çıktığı ülkeyi değil, değişik oranlarda birçok ülkeyi etkisi altına alıyor. Ülke sınırları artık savaşla değil, mali ve siyasi güçle değiştiriliyor. Soğuk savaş döneminin barış dengeleri bozuluyor ve askeri bloklarla oluşturulan güvenlik kuşakları ortadan kalkıyor. Ekonomik çatışmanın yarattığı gerilimler politik alana yayılıyor ve ekonomik bloklar kendi askeri gücünü oluşturuyor. Dünya küçülüyor ama bütünleşemiyor.

Ülke ekonomileri küresel sisteme bağlandıkça uluslar, bölgeler ve kentler birbirinden uzaklaşıyor. Küresel ekonomi, politik ve sosyal çözülmeyi hızlandırıyor. İnsanlar kimliklerini yitiriyor ve kendi yaşam çevrelerine yabancılaşıyor. İnsanlar farkında olsunlar ya da olmasınlar, anlasınlar ya da anlamasınlar; karar ve uygulama süreçlerine katılmadıkları, kendilerinden çok uzaklarda oluşturulan politikaların etkisine giriyorlar. Dünya şimdiye dek hiç olmadığı kadar, karışık ve karmaşık bir döneme giriyor. Amerikalı ekonomistler **Richard Barnet** ve **Cohn Cavanagh**, küreselleşmenin yarattığı ortam için şu saptamayı yapıyor: *"Şirketler yerel, ulusal ve uluslarüstü düzeyde politik kurumların sınırlarını aştıklarından, ulusal liderler ekonomik konular üzerindeki denetimlerini giderek yitirmektedirler.*

Sonuçta dünya, uygar çağda eşi benzeri görülmemiş bir yetki bunalımıyla karşı karşıya gelmektedir." [26]

Dünyanın küçülmesinden çok söz ediliyor ama, ülkelerarası eşitsizliği ele alan olmuyor. Küresel ekonomiye yön veren güçlüler, kendilerini dünyanın efendileri olarak görüyor. Dünyanın tek bir pazar haline gelerek bütünleşme sürecine girdiği söyleniyor, ama bu süreç bütünleşmeyi değil, politik ve sosyal dağılmayı hızlandırıyor. Sosyal ilişkiler, aile bağları ve ulusal kimlikler, küresel "kültür" piyasasının düzeysiz ürünleri tarafından yozlaştırılıyor. Uluslararası güç merkezlerine karşı kendilerini koruyamayan ülkeler, bölünme ve parçalanma ile karşı karşıya kalıyor.

Olayların birbirini etkilemesi ve gücün egemenliği, tarihin her döneminde vardı, bugün de var. Doğal ya da toplumsal yaşamda her süreç, kendinden önceki süreçten etkilendi, sonrakini etkiledi ve sönüme giden her dönem bir başka dönemin başlangıcı oldu. Kendiliğinden gelen ve kendi kurallarını kendisi yaratan insan iradesinden bağımsız bu nesnel devinim, doğal yaşamın temelini oluşturdu. Bu temel, sosyal yaşam için de aynısıyla geçerli oldu; ne zamanı gelmeyen yeni bir düzen yaratılabildi, ne de doğal ömrünü bitirmemiş toplumsal ilişkiler ortadan kaldırılabildi.

Bugün açığa çıkarılması, daha doğru bir deyişle insanların bilgisine sunulması gereken ana sorun; küreselleşme adıyla yaşanmakta olan sürecin, toplumsal gelişimin nesnelliğine uyan ve insanlığı ileri götüren bir olgu olup olmadığıdır. Küreselleşme, doğaya ve yaşama uygun ileri bir gelişme mi, yoksa gelişimini tamamlayarak asalaklaşan bir düzenin, değişime ayak diremesi midir? Bu soruya açık bir yanıt verilmesi gerekir.

Toplumsal ilişkilerin, buna bağlı olarak politikanın düzey ve niteliğini, ekonomik işleyişin aldığı biçim belirler. Bu biçim, aynı zamanda siyasi demokrasinin gelişkinlik düzeyinin de belirleyicisidir.

Sosyal yaşamın uyumlu ve sürekli bir gelişme içinde olması için, ekonomik yapıyla siyasi düzen arasında birbirini tamamlayan bir dengenin sağlanmış olması gerekir. Bu denge, üretimin ve üretici güçlerin özgürce gelişebileceği koşulların yaratılmasıyla korunabilir. Geçerli siyasi düzen, yaşam süresi dolan eski ilişkileri korumaya çalışıyorsa, gelişim önünde aşılması gereken engel haline gelmişse, baskı ve şiddete dayanıyorsa, bu düzen yaşam süresini doldurmuş demektir ve değiştirilmesi kaçınılmazdır. Değişim er ya da geç gerçekleşecek ve insanlığın gelişimine olanak veren yeni bir siyasi düzen kurulacaktır. Tarihte hep böyle olmuştur.

Toplumsal dönüşüm ve siyasi rejim değişikliği insan isteğine bağlı olmayan nesnel zorunluluklardır. İnsanlar başlangıçta bu zorunluluğun bilincinde olmasalar da, toplumsal koşullar insanlarda bu bilinci yaratır ve onları, nesnel gerçeğe uygun hareket ederek değişimi gerçekleştiren bir eylem içine sokar. Yaşamın sürekli gelişimine uygun düşen bu eylem, karşısına çıkan tutucu engelleri ortadan kaldırır ve insanlığı ileri götüren devrimci bir hareket haline gelir.

Küreselleşme ideolojisinin kuramsal çerçevesi *değişim, yenileşme* ya da *ilerleme* gibi tanım ve savlar üzerine oturtulmuştur. *Tarihin Sonu, Sanayi Ötesi Toplumların Kurulması* ya da *Post–Modern Çağa Geçiş* gibi yaklaşımlarla küreselleşmenin kuramını oluşturmaya çalışan "ideologlar", ileri sürdükleri görüşlerde hep bu tanımları kullanmışlardır. *"Küreselleşme çağın zorunlu bir gereğidir", "Küreselleşmeye karşı çıkmak tutuculuktur", "Küreselleşmeye hiçbir güç karşı koyamaz"* Söylenenler bunlardır ve bu söylemlerin olağanüstü yoğunlukta propagandası yapılmaktadır.

İşsizlik ve yoksulluğun yaygınlığı, gelir dağılımındaki aşırı dengesizlik, sosyal güvensizlik, silahlanma yarışı ve savaşlar, ileri sürülen tezleri yadsıyor, gerçeklerin

çok farklı olduğunu gösteriyor; küreselleşme ideologlarının gösterişli "kuramlarını", kaba bir propaganda haline getiriyor.

İleri sürülen görüşler, propaganda düzeyinde bırakılmıyor elbette. Mali ve siyasi müdahaleler ve kabul ettirilen programlarla, özellikle azgelişmiş ülkelerde, toplumsal ilerleme yönündeki tüm birikim ve eğilimler ortadan kaldırılıyor. Yoğun bir baskı, tüm dünyaya yayılıyor. Güce dayalı saldırgan tutum, küresel politikanın belirleyicisi haline geliyor. Kalkınma ve gelişmenin vazgeçilmez aracı olan ulus–devletler bozulmaya uğratılıyor; yozlaşmanın adı *değişim*, bozulmanın adı *yenileşme* oluyor. Baskı ve şiddetle sağlanan ve ayakta tutulmaya çalışılan küresel düzen, dünya uluslarının gelişimi önünde, ortadan kaldırılması gereken engel haline geliyor, gelişimin doğal evrimi, durdurulmaya; insanların ve ulusların yaşanmamış gelecekleri ellerinden alınmaya çalışılıyor. Ve bütün bunlar *değişim*, *yenileşme* ya da *ilerleme* gibi tanımlar kullanılarak, *demokrasi* ve *özgürlük* adına yapılıyor. Küresel politikaları tekelci şirketlerin belirlediği, rantiye kârlarının ekonomiye yön verdiği ve üretici güçler üzerinde ağır bir baskının oluşturulduğu bir dünyada; sürekli yinelenen ve sonuçları ortada olan, *demokrasi* ve özgürlüğün neyin ve kimin özgürlüğü olduğunu herkesin ama öncelikle yoksulların görmesi gerekir.

Gelişimin doğal evrimiyle çatışmanın olduğu yerde *zor* ve *şiddet* de vardır ve *zorun* tarih içinde her zaman önemli bir işlevi olmuştur; bu anlamıyla *zor* ve *şiddet*, hem gelişimin hem de tutuculuğun kullandığı bir araçtır. Hem eskiden gelen ayrıcalıklarını yitirmek istemeyenler, hem de eşitsizliklere ve haksızlıklara karşı direnenler, *zora* başvurur. Bu çatışma her zaman, gelişimin önünde engel oluşturan tutucu ve baskıcı geleneklerin ortadan kaldırılmasıyla sonuçlanır ve insanlık sürekli olarak gelişir. Toplumsal gelişmeyi kaçınılmaz kılan niteliksel öz budur.

Günümüzde *zor* ve *şiddetin* kapsamı genişlemiş ve teknolojik gelişimin sağladığı olanaklarla toplumsal yaşa-

mın hemen her alanına yayılmıştır. Bugünün *zor* kavramı artık, politik teröre bağlı silahlı şiddetle sınırlı değildir. Silahlı şiddet sistemin ayakta tutulması için temeldir ve gerektiğinde kullanılmaktan çekinilmez. Ancak yeğlenen, silahlı şiddetin gizlenmesi ve küresel işleyişin "barışçıl" yöntemlerle sürdürülmesidir. Bu amaçla ekonomik, mali ve kültürel alanlara geniş kapsamlı "barışçı saldırılar" yöneltilmiş ve yaratılan kaos ortamında bilgiden koparılmış insanlar, kendi haklarıyla çelişen uygulamalar içine sokulmuşlardır. Politik propagandayla toplumun tümüne yöneltilen ekonomik ve kültürel şiddet, düşünsel terör düzeyine vararak, kitleler üzerinde silahlı şiddetten daha etkili olmaktadır. Burada artık söz konusu olan yalnızca "hapishane" ya da "toplama kamplarının" varlığı değil, tüm toplumun, açık şiddetin gizlenmeye çalışıldığı bir "toplama kampı" haline getirilmesidir. Fransız Siyaset Bilimcisi **Jean–Marie Domenach**, politik propagandanın kitleler üzerinde kurduğu baskıyı: *"Çağdaş totalitarizm"* olarak tanımlarken şunları söylemektedir: *"Çağdaş totalitarizmin güçlerinin sıralanışında ilk sıra, tartışma götürmez bir biçimde politik propagandadır. Propaganda polisten önce gelir... Politik propaganda, devlet ya da para güçlerinin elinde, kitlelerin potansiyel etkisini durdurmak, uyutmak ve kendi yararına kullanmak için en güçlü araçtır."*[27] Politik propagandanın gücü konusunda **Bertrand Russel**'ın görüşleri farklı değildir: *"Propaganda eğer, toplumun hemen tümünde ortak bir görüş yaratabilirse, karşı konulamaz bir iktidar doğurabilir."*[28]

Ülkeler üzerinde, uluslararası geçerliliği olan kalıcı bir egemenliğin kurulabilmesi için, insanların ulusal bilinçten yoksun bırakılması ve toplumun kendisine yabancılaştırılması gerekir. Bunun için, halkın düşünce yapısına, yaşam biçimine ve gelecek umutlarına yön verilmeye çalışılır. Kültürel yozlaşma hızla yayılır. Yozlaşma yabancılaşmayı, yabancılaşma da yozlaşmayı üretir. Küresel "kül-

tür" piyasasının düzeysiz ürünleri; TV programları, video, plak, kaset, CD ve filmlerle dünyanın her yerinde yozlaşmaya temel oluşturacak "kültürel ideoloji" pazarlanır. Radyo, TV, yazılı basın, haber ajansları, uydu ve bilgisayar teknolojisi, telefon ve bilgi işlem merkezleriyle tüm dünya bugün, hemen hepsi gelişmiş ülkelere ait olan muazzam bir iletişim ağıyla sarılmıştır. Bu ağın oluşturduğu medya gücü, siyaset ve silahtan daha etkili yöntemlerle, ulusal kültürlerin "soykırımını" planlayan merkezler durumuna gelmiştir. **Duverger,** iletişim teknolojisinin insanlar üzerinde kurduğu bilinçli baskı konusunda şunları söylemektedir: *"Kapitalist iletişim sistemi 'halkın ahmaklaştırılması' diye adlandırabileceğimiz bir sonuç doğurmaktadır. İnsanları, entelektüel düzeyi çok düşük, çocukça bir evren içinde hapsetmek amacını gütmektedir. Sürekli olarak gönül maceralarının şişirilmesi, krallar, kraliçeler ve öteki sözde büyüklerin giyinişleri, içinde yaşadıkları dekorun şatafatı, içi boş tarihsel hatıralar halkı ahmaklaştırmak için kolayca kullanılır. Bu araçlarla halk, gerçek dışı, yapay düşsel ve çocukça bir aleme daldırılır; dikkatler böylece gerçek sorunlardan başka yönlere çevrilir. Kapitalist iletişim araçlarının kurbanları, vatandaşlık görevlerini yerine getirmeye çok az hazırlıklıdır.."* [29]

Kültürel yozlaşmayla sağlanan sosyal bozulma ve ulusal bilinçten uzaklaşma, daha sonra gündeme getirilecek politik ve ekonomik uygulamalar için uygulama sahiplerine, üzerinde özgürce hareket edebilecekleri serbest bir alan yaratır. Ulus-devletin küçültülerek denetim altına alınması, ekonomik kaynaklara el konulması, enerji ve iletişim kurumlarının ele geçirilmesi ve mali denetimin sağlanması küresel egemenliğin yerleşmesi için gerçekleştirilmesi zorunlu uygulamalardır. Toplumsal yaşamın her alanında mutlak bir egemenlik anlamına gelen bu uygulamalar, bir bütün olarak incelendiğinde karşımıza, sömürgecilikle başlayan, emperyalizme ve küreselleşmeye ulaşan bir süreç çıkacaktır.

Bugün küreselleşmeyi savunan hiç kimse kendisini, emperyalizmi savunuyor olarak görmek ya da göster-

mek istemez. Emperyalizm yıpranmış bir tanımdır. Oysa küreselleşme; işleyiş yöntemleri gelişmiş, teknolojik donanımı çeşitlenmiş, yoğunluğu ve baskı gücü artmış emperyalizmin tam olarak kendisidir. Bunu görmek için fazla akıllı olmaya ya da zahmetli araştırmalar yapmaya gerek yoktur. 20.yüzyıl başındaki ekonomik veriler, rekabet gerilimleri ve politik ilişkiler, günümüz koşullarıyla kıyaslanacak olursa, durum açıkça ortaya çıkacaktır. Aradan yüzyıl geçmiştir, ama mal ve sermaye üstünlüğüne dayanılarak azgelişmiş ülkeler üzerine kurulan baskı, sağlanan disiplin ve bunları oluşturan uluslararası ilişkilerin niteliği değişmemiştir. Emperyalizmin bugün açıkça savunulamamasının nedeni, sömürge ve yarı–sömürgelerde 20.yüzyıl boyunca verilen anti–emperyalist mücadelenin, kuramsal ve eylemsel olarak emperyalizmin gerçek niteliğini ortaya çıkarmış olmasıdır.

Azgelişmiş ülkelerde bugün, kapsamı ve olumsuz sonuçları giderek artan bir ulus–devlet bunalımı yaşanmaktadır. Bu herkesin gördüğü ve kabul ettiği bir gerçektir. Görülmeyen ancak görülmesi gereken ana sorun, ulus–devlet bunalımını yaratan nedenlerdir. İleri sürüldüğü gibi, ulus–devletler yaşam sürelerini doldurarak ortadan kalkmakta olan kurumlar mıdır? Ulus–devletler neden güçsüzleşiyor? Güçsüzleşme, sönüme giden doğal ve demokratik bir süreç mi, güce dayalı bilinçli bir girişim mi? Ulus–devlet bunalımı hangi ülkelerde yaşanıyor? Bunlar yanıt verilmesi gereken sorulardır.

Ulus–devletlerin güçsüzleşmesiyle, tekelci şirket çıkarları ve bu çıkarları temsil eden büyük devlet politikaları arasında dolaysız bir bağ vardır. Denizaşırı pazarlara açılmak zorunda olan büyük şirketler, milli pazarını koruma olanaklarından yoksun pazarlara girdiğinde, önce ekonomi sonra politik işleyişi ele geçirirler. Milli şirketlerini uluslararası şirketlerle rekabet edebilecek hale getiremeyen (bunu başarabilen ülke zaten kalkınmış demektir) azgelişmiş ülkeler, kısa sürede bağımsızlığı "kağıt üzerinde" kalan sömürgeler haline gelir. Bu ülkelerin; *demokrasi-*

leri, parlamentoları, seçilmiş hükümetleri vardır; dört ya da beş yılda bir *seçim* yaparlar; ancak kimsenin memnun olmadığı bu sanal demokrasinin arkasında, muhalefet edenleri yok eden, uluslararası bağlantılı, örgütlü bir şiddet vardır. Ülkenin yeraltı ve yerüstü zenginlikleri, bankaları, fabrikaları, enerji ve iletişim yapıları ve doğal olarak yönetim sistemi tam olarak teslim alınmıştır. Üst düzey yöneticiler ve politikacılar, yönetsel ve siyasal kariyerlerini korumak ya da yükseltmek için kendilerini küresel güç merkezlerine kabul ettirmek zorundadırlar; işbirlikçilik buralarda en geçerli meslek haline gelmiştir.

Ulus–devlet varlığının baskı altına alınarak güçsüzleştirilmesi ve ulusal "liderlerin" giderek artan biçimde küresel işleyişe bağlanmaları, onları ulusuna ve halkına karşı yabancılaştırır. Milliyetçi ya da sosyalist, liberal ya da sosyal demokrat siyasal sözlüğün hangi tanımı kullanırsa kullanılsın, dinsel ve etnik öğeler üzerinden "siyaset" yapılır. Varlık nedenleri, giderek artan biçimde küresel sisteme gösterdikleri uyuma bağlanmış olan liderler, doğal ve kaçınılmaz olarak kendilerine iletilen küresel programları uygulamaktan başka bir şey yapmazlar.

Ulus–devlet liderleri kendi ülkeleri üzerinde bir zamanlar sahip oldukları denetimin büyük bölümünü artık yitirmişlerdir. Yabancılar içeri girmiş ve ulusal varlığın dayanak noktaları ele geçirilmiştir. Ulus–devlet yetkilileri, politik kariyerlerini korumak için ülke zararına işleyen bağımlılıklara karşı çıkmamak ve dış dünyanın isteklerine gittikçe daha fazla boyun eğmek zorundadırlar. Uluslararası örgüt ve şirketler, ülkenin yalnızca yönetim merkezlerine değil, en uzak yöresine dek girmiş, yasama, yargı ve yürütme işleyişini bozuş ve geleneksel yönetim düzenini önemli oranda çalışamaz hale getirmiştir.

Küreselleşme, denizaşırı ülkelerde mal ve hizmet üretme, maden işletme, mali–sermaye ticareti yapma ve kâr transfer etmede; ortaya çıkacak sorunları çözmek için kurulan bir dünya sistemidir. Satılamayan mal, yatırıma dönüştürülemeyen para sahibinin elinde patlamaya hazır

bir bomba gibidir. Para da, mal da az sayıdaki zengin ülkenin elindedir ve bu ülkeler ellerindeki para ve malı mutlaka satmak, bunun için de pazar bulmak zorundadır. Küreselleşme, bu zorunluluğu yerine getirmek için geliştirilen ilişkiler bütününden başka bir şey değildir.

Azgelişmiş ülkelere küresel işleyiş içinde verilen rol, mali ve teknolojik üstünlüğü ele geçirmiş olan gelişmiş ülkelere sürekli olarak kaynak transfer etmektir. Azgelişmiş ülkeler, geçmişte sömürgelere sahip olmamıştır (kendileri sömürgeydi). Kaynakları kıt, sermaye birikimleri yetersizdir; sanayileşememişlerdir; ellerinde satacakları birkaç çeşit tarım ürünü ve ulusal mülkiyette kalabilmişse, işlenmemiş maden vardır. Emek yoğun alanlara yönelmiş olan yabancı sermaye yatırımları, tüketime dönük montaj yatırımlarıdır. Kalkınmak için üretime yönelmek zorunda olan azgelişmiş ülkelerde, milli pazarın küresel ilişkilere açılarak korumasız kılınması, üstelik bunun bilerek yapılması ulusal bir dramdır.

Bugün Türkiye'de, Asya, Afrika, Güney Amerika ülkelerinde kapsamlı programlar halinde uygulanan borçlandırma, yoksullaştırma ve yolsuzluk girişimlerinin arkasında, ulus–devletin çökertilme amacı vardır. Devletin etkisizleştirilmesiyle ortaya çıkan boşluğu, yerel halk hareketleri, etnik ve dinsel yapılanmalar ve büyük çoğunluğu kayıt dışı olan ticari ilişkiler almaktadır. Devletin etkisi dışında kalan ve şaşırtıcı bir biçimde gelişen bu ilişkiler, beraberinde resmi olmayan anlaşmaları ve yasadışı işleyiş kurallarını, toplumsal yaşam içine sokmaktadır.

Azgelişmiş ülkelerde, ulus–devlet gücü küçülüp etkisizleşirken gelişmiş ülkelerde bunun tersi olmaktadır. Ulusal çıkarlara dayalı milliyetçi eğilimler, büyük devlet politikalarının hala ana doğrultusudur. Bu ülkelerde, ulusal güvenlik stratejileri elli ya da yüzyıllıktır ve ödünsüz uygulanır. Azgelişmiş ülkelerde, kitleleri ulusal bilinçten uzaklaştıran anti–milliyetçi propaganda, her alanda ve her tür araçla sürdürülürken; gelişmiş ülkelerde milliyetçilik

hala, toplumsal ilişkilerin tümünü etkileyen ve her sosyal kesimden destek gören, mevcut düzen ideolojisidir.

ABD'nde *yerli malı kullan* kampanyaları, *bayrak* ve *büyük ülke* söylemleri aralıksız sürmektedir. Amerikan ekonomisi deliksiz bir koruma altındadır. Dünya serbest ticaretinin koruyucusu olan bu ülkede; korumacı önlemleri, tarife dışı engelleri aşmak Amerikayı yeniden keşfetmek gibidir. Hollywood, Amerikan milliyetçiliğini öven ince ayarlı filmler üretmeyi ara vermeden sürdürmektedir. Avrupalıların, uygarlıkla eş tuttuğu *"Avrupalılık düşüncesi"*yle, Amerikalıların kendilerini her konuda üstün görmelerinin arkasında, Batı milliyetçiliğiyle ırkçılığın karışımından oluşan yaygın ve yerleşik bir anlayış vardır. Sovyetler Birliği, İkinci Dünya Savaşı'nda, Nazi işgaline karşı direnişi Sovyet halkına ulusçu söylemlerle yaydı ve buna *"Büyük Vatan Savunması"* dedi. Nazi işgali altındaki Fransa'da, komünistinden sosyalistine, hıristiyan demokratından sosyal demokratına dek her siyasal kesimin katıldığı partizan hareketi, *"Özgür Fransa"* söylemiyle ve milliyetçi bir anlayışla mücadele etti. Fransız komünistleri bu mücadeleye *"Proleter Vatanseverliği"* adını verdiler. Fransa milli takımı 1998 yılında dünya futbol şampiyonu olduğunda Paris'in ünlü Champ Elysees Bulvarı'na 1,5 milyon insan toplandı. Gazeteler bu kadar insanın yalnızca Paris'in kurtuluşunda bir araya geldiğini yazdı.

Batı'da ulusal bütünlükten hiçbir koşulda ödün verilmezken, azgelişmiş ülkelerde parçalanma eğilimleri gelişiyor ve hemen her etnik gurup kendi bayrağını ister hale geliyor. Büyük devlet politikalarıyla yaratılan bu istek, *"demokratik istem"* olarak destekleniyor. Batı hukuku, devlete karşı işlenmiş suçlara verilen cezalarla dolu, ama sözkonusu azgelişmiş ülkeler olduğunda bu tür cezalar, *"insan hakları ihlali"* ya da *"baskıcı rejim uygulamaları"* oluyor. Küresel güçler, dünyanın her yerinde sürekli olarak

devletin küçültülmesi gerektiğini söylüyorlar, ama sonuçta küçükler sürekli küçülüyor, büyükler sürekli büyüyor. Bu gerçeği üstelik gelişmiş ülke kaynakları ortaya koyuyor.

IMF ve OECD verilerine göre devletin ekonomideki payı 1997 yılında; ABD'nde % 32,3, Almanya'da % 49, Fransa'da % 54,3, İngiltere'de % 41, Japonya'da % 35 iken Türkiye'de yalnızca % 26,6 dır. Oysa aynı oranlar 1937 yılında; ABD için % 8,6, Almanya için % 42, Fransa için % 29, İngiltere için % 30, Japonya için % 25,4 dü.[30] "Devletin ekonomiden elini çekmesini" ve "küçülmesini" ısrarla isteyen en gelişmiş beş ülkede, devletin ekonomideki payı 1937–1997 arasındaki altmış yılda ortalama % 56,7 artarken Türkiye'de aynı yıllar içinde yüzde yetmişlerden % 26,6'ya düşmüştür.

Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'nün (OECD), 2000 yılı verilerine göre ABD'nde devlet örgütlerinde 20 milyon 572 bin memur çalışmaktadır ve bu memurların tüm nüfusa oranı % 7.46'dır. Devlet memurlarının nüfusa göre oranları Fransa'da % 8.18, Almanya'da % 5.27, İtalya'da %3.95, Hollanda'da % 5.2 ve Kanada'da % 8.15'dir.[31] Bu oran Türkiye'de yalnızca % 3.34'dür. Kamu istihdamının toplam istihdam içindeki payı ABD'nde % 14, Fransa'da % 24.8, Almanya'da % 15.6, İtalya'da %16.1, Kanada'da % 19,6 iken, bu oran Türkiye'de % 14.2'dir.[32]

En gelişmiş 11 OECD ülkesinde kamu harcamalarının ulusal gelir içindeki payı, 1960 yılında % 28 iken 1973 yılında %32,9'a, 1988 yılında ise %40,2'ye yükselmiştir, aynı ülkelerde 1965 yılında %28,1 olan vergi gelirleri, 1979'da %34,6'ya, 1988'de ise %39'a çıkmıştır.[33] Gelişmiş ülkelerin ABD dahil tümünde, özel girişimciliğe herşeyden çok değer verildiği söylenir ve bu önemli oranda doğrudur. Ancak bu doğru, devletin temsil ettiği kamu yararının ihmal edildiği ve *"kişisel özgürlük aşkının hiçbir tepkiyle karşılaşmadığı anlamına gelmez."*[34] Gelişmiş ülkelerde bilinenden ya da sanıldığından çok daha yüksek bir kamusal korumacılık anlayışı vardır. ABD'nin kuruluşundan beri,

"geniş bir ulusal çıkar anlayışını savunan güçlü akımlar vardı."[35] **Thomas Paine**, *"Kamu yararı, her bireyin ayrı bir paya sahip olduğu, bir ortak banka gibidir. Eğer 'banka' zor durumda kalırsa, bireyler bundan zarar görür"* diyordu. [36]

Küreselleşme ve Uluslararası Şirketler

Hükümet yetkilileri, üst düzey bürokratlar ve parti liderleri arasında, özellikle 1980'den sonra; *"küçülen dünyada bağımsızlığın ve ulusal hakların artık bir anlam ifade etmediği"*, *"sınırların önemini yitirdiği"* ve hiçbir ulusun *"kendi içine kapanarak ayakta kalamayacağı"* yönünde görüşler ileri sürülmeye başlandı. Bu tür görüşler, iletişim teknolojisinin etkili araçlarıyla, azgelişmiş ülkeler başta olmak üzere tüm dünya ülkelerine yayıldı ve bu doğrultudaki uygulamalar insanların yaşam koşullarını belirleyen ve "seçeneği olmayan" küresel bir politika haline getirildi.

Küresel politikanın *"seçeneği olmayan"* görüş ve uygulamalar olarak sunulmasının öncülüğü, görünüşte medya gücünün desteklediği *politik–akademik* bir ittifak tarafından yapıldı. Ancak bu yalnızca görünüşte böyleydi. Küreselleşme girişiminin gerçek öncüleri, politikacılar ya da öğretim üyeleri değil, uluslararası şirketlerdi. Kurulmak istenen dünya düzeninin işleyiş ve sonuçlarına esas olarak onların gereksinimi vardır. Bu gerçek; küreselleşmenin temelinde yer alan *"serbest ticaret"* düzenine biçim veren koşullar, bu kuralların uygulanmasını sağlayan uluslararası örgütler ve büyük devlet politikaları incelendiğinde, açık olarak ortaya çıkmaktadır.

Toplumsal yaşama, politik ve sosyal işleyişe, uluslararası ilişkilere yön veren, gerçek belirleyici güç, ekonomidir. Ekonomi ise, üretim eylemine dayanan ve bu eylemin içinden çıkarak birbirini etkileyen ilişkiler bütünüdür. Bu bütünlük içinde doğal yaşamda olduğu gibi her olay ve olgunun nedeni ve buna bağlı sonuçları vardır. Tarihin tüm dönemlerinde geçerli olan bu kural, kaçınılmaz ola-

rak, tekelci şirket egemenliğine dayanan günümüz küresel ilişkileri için de geçerlidir.

Tekelci şirket çıkarlarının belirleyici olduğu küresel ekonomide, *şirket gereksinimine yanıt verecek pazara sahip olmak* temel sorundur. Satacak malı olan pazar, parası olan yatırım yapacak yer arar. Para için mal, mal için pazar gereklidir. Bu sınırsız bir istektir. Oysa her ülkenin, kendi pazarlarının büyüklüğü sınırlıdır ve sınırlı alanların sınırsız istekleri karşılaması olası değildir. Çözümü olmayan bu durumun kaçınılmaz sonucu; sınırdışı ilişkilere girerek toprak ve egemenlik alanları elde etmek, güçlü olmak ve çatışmayı göze almaktır. Ancak bu da, kesin bir çözüm değildir, çünkü ülkelerin olduğu gibi dünyanın da büyüklüğü sınırlıdır. Roma İmparatorluğu'ndan 20.yüzyıl emperyalizmine uzanan tüm gelişmelerin temelinde; sınırsız istekleri karşılamayı amaçlayan fetih, zenginliklere el koyma ve bunlara bağlı olarak *dünyayı kendine mal etme* anlayışı vardır. Küreselleşme bu anlayışın günümüzdeki uygulamasıdır.

Kapitalist sistemin oluşturduğu politikalarda, *küresel düşünmenin* gerekliliği herkesin kabul ettiği ve yeni olmayan bir gerçektir. Yeni olan, günümüzde bu işi yalnızca, uluslararası hale gelen tekelci şirketler ve bu şirketlerin denetim altında tuttuğu uluslararası örgütlerin yapabilmesidir. En tepedeki 300'ünün toplu varlıkları, tüm dünyadaki üretim varlıklarının dörtte birini aşmış olan bu şirketler, küresel ölçekte düşünüp planlama yapan insanlar tarafından yönetilmektedirler.[37]

Ulaştıkları mali ve ekonomik güç aracılığıyla tüm dünyada sosyal ve siyasi yaşama yön veren uluslararası şirketler, ticari ilişkilerin sınırlarını aşarak bugün her türlü işi yapan karmaşık örgütler haline gelmişleridir. Yaptıkları işin gereği olarak ilgi alanları genişlemiş ve çalışma yöntemleri çeşitlenmiştir; yasal, yarı–yasal ya da yasa–dışı

her tür işi yaparlar ve denetlenemezler. Uluslararası şirketler Amerikan Economist Dergisi'nin yazdığı gibi artık, *"Herkesin bir numaralı canavarı"* [38] haline gelmişlerdir.

Kanadalı araştırmacı **Russell Mokhiber**, uluslararası şirketlerin işledikleri suçların, insanlar için sokak suçlarından çok daha zararlı olduğunu açıklamaktadır. Ona göre; *"ABD ve diğer gelişmiş ülkelere ait, gelişmiş ve yaygınlaşmış büyük şirketlerin işledikleri organize suçlar ciddi bir biçimde kurumsallaşmıştır. Organize suç kapsamına giren faaliyetlerde bulunan **Acoa, Bristol–Myers, Kodak, Exxon, General Elektric, Chevron, IBM, Eeastman, Mitzubishi, Squibb** gibi tanınmış şirketler son yüzyılın suç dosyaları en kabarık şirketleridir."*[39]

Uluslararası şirketler, politikacıları ve politik yaşamı denetim altına almak için büyük miktarda para harcarlar. Politik partilerin ayakta kalması ve seçim giderlerini karşılayabilmeleri için paraya gereksinimleri vardır. Demokrasi salt oy vermeye, oy verme de insanları *etkileyip yönlendirmeye* indirgendiği için, seçim kampanyaları ve parti içi yarış, paranın gücüne bağlanmış durumdadır. Delegelerin denetim altına alınması için akçeli ya da siyasi vaatlere, seçmenlerin *etkilenmesi* için de reklama dönüşen medyatik gösterilere gereksinim vardır. Bu gereksinimi karşılayacak olan para ve medya ise şirketlerin elindedir.

Parti yöneticileri, yalnızca seçim dönemlerinde değil sürekli olarak kişisel hesaplarına yatacak olan paranın da peşindedir. Yasal destekler dışında, kamuoyu önünde yapılan politik iltifatlar, sabah kahvaltıları, ödüller, onur belgeleri ya da hediyeli konuşmalar, miktarlarını politik kariyerin belirlediği ücrete tabi işlerdir ve hiç de ucuz değildir.

İş dünyasıyla politikacılar arasındaki ilişkiler her zaman gizlidir. Bu ilişkiler, ender de olsa kimi zaman açığa çıkar ve gazete manşetlerine taşınır. Ancak büyük şir-

ketlerden partilere (bunlara artık politik şirket demek belki de daha doğru olacaktır) yönelmiş olan nakit akışı büyük oranda gizlenmekte ya da yasal bir kılıfa uydurularak kamuoyunun dikkatinden ustalıkla gizlenebilmektedir. Ayrıca şirketler, partilere yaptıkları yasallaştırılmış "nakit aktarımları" vergiden de düşmektedirler. Şirketlerle akçeli ilişkilere giren partiler seçim kazandıklarında, kendilerine "yardım" eden şirketlere, teşvik kredileri ve devlet ihaleleri yoluyla borçlarını ödemek zorundadırlar; bu zorunluluk, onların yerine getirmeleri gereken bir görev, bir başka deyişle, yazılı olmayan bir anlaşmanın gereklerindendir.

ABD'nde politik ikiz durumundaki Cumhuriyetçi ve Demokrat Parti, şirketlerden gelen paralara o denli bağımlıdırlar ki bunlar hiçbir konuda, şirketlerle karşı karşıya gelmeyi göze alamazlar ve kendilerinden istenen hemen her isteği yerine getirirler. İstekler, ekonomik alanla sınırlı kalmaz, toplumsal yaşamı ilgilendiren tüm konuları, özellikle yönetimle ilgili olanları kapsar. Devlet organları içinde şirketleri denetleyen kurumların başına şirket adamlarının atanması, kökleri yüzyılın başına dek uzanan eski bir öyküdür. Büyük holdinglerin politik partiler ve yasama süreci üzerindeki muazzam etkileri, kampanyalara yaptıkları katkıların yanı sıra, çalıştırdıkları avukat, lobici ve halkla ilişkiler elemanları ordusundan kaynaklanmaktadır.[40]

Devletin ele geçirilmesinde rüşvetten sonra en etkili yol, 19.yüzyılda borsaydı. 20.yüzyılda buna, daha etkili olmak üzere bankalar da katıldı. Paranın **"tek güç"** olduğu bir düzende, paraya yön veren bankaların önemi açıktır. Mali–sermaye ticaretinin dünya ekonomisi içinde birinci sıraya oturması, bankaların önem ve gücünü olağanüstü arttırmış, 19.yüzyılın basit kredi aracıları olan bankaları, dünyaya yön veren büyük güç merkezleri haline getir-

miştir. Bu güç, sermayenin devlet üzerinde egemenlik kurmasının en etkili aracı olarak kullanılmaktadır.

Tekelci şirketlerin siyasal partiler üzerinde kurdukları etkili disiplin, kaçınılmaz olarak, politik yaşamın tüm alanlarında ve devlet üzerinde kalıcı bir hegemonyanın kurulmasına yol açmıştır. 19.yüzyıl liberalizminde, ekonomik olduğu kadar politik demokrasinin sınırları tüm burjuva sınıfını kapsarken, tekelci şirketlerin ortaya çıkmasıyla bu sınır daralmış ve 20.yüzyılı kapsayan emperyalist dönemde ise demokrasi "tekelci şirket demokrasisi", devlet *tekellerin devleti* haline gelmiştir. Bu sürecin doğal sonucu, yönetim sisteminin oligarşik bir yapıya dönüşmesidir. Emperyalist dönemde artık ne *piyasalar serbesttir* ne de *sistem demokratiktir*. Tekelci şirket egemenliği üzerine kurulmuş olan siyasal düzen işleyişi öz olarak, gelişmiş ülkelerin tümünde aynıdır. Ancak, Batı Avrupa ve Amerikan demokrasilerinde geçerli kurallar, *şiddetin* gizlenmesi üzerine kurulmuşken, Alman ya da İtalyan faşizminde *şiddet*, sürekli ve açık bir uygulama haline getirilmiştir.

Tekelci şirketlerin büyük devlet politikalarıyla dünyaya yayılması ve ekonomiden sonra siyasi ve idari alanları da işgal etmesi, bu şirketleri kaçınılmaz olarak, küresel sisteme yön veren büyük bir güç haline getirmiştir. Tekeller ve tekel guruplarının devletle bütünleşen gücü bugün o denli artmıştır ki; bu güç, egemenlik alanlarında kendisine rakip olabilecek ya da faaliyetlerini denetleyecek ulus–devlet dahil, hiçbir güç bırakmak istememektedir. Bu nedenle, özellikle azgelişmiş ülkeler üzerine kurulmuş olan baskıcı egemenlik, açık şiddete başvurmaya gerek kalmadan sürdürülebilmektedir. Son kırk yıl içinde, pek çok ulus–devlet değişik yöntemlerle denetim altına alınmıştır. Seçilmiş ulusçu liderler ve demokratik gelişimi hedefleyen yönetimler, mali ve siyasi müdahaleler ya da darbelerle ortadan kaldırılmış ve dünyaya uzun süren

bir *darbe demokrasisi* yaşatılmıştır. Bugünün "demokratik" sorunu artık, dünya pazarlarının denetim altına alınmasıyla kurulan küresel dengenin sürdürülmesi ve dünyanın her yerinde *şirket demokrasisinin* ya da bir başka deyişle *şirketler için demokrasinin* geçerli kılınmasıdır. Artık gizlenmeyen bu gerçek, *"uzun süren temsili demokrasi dönemi artık sona erdi. Şimdi dolaysız demokrasiye,* ***serbest piyasa demokrasisine geçiyoruz"***[41] biçiminde ifade ediliyor.

18. ve 19.yüzyıl liberalizminin *İnsan Hakları Evrensel Bildirisi*, 20.yüzyıl küreselleşmesinde *Şirket Hakları Evrensel Bildirisine* dönüşmüş ve küreselleşmenin anayasası haline getirilmiştir. Artık dünya, mali gücü yüksek, küçük bir azınlığın egemenliği altına girmiştir.

Gelişmiş ülkelerde, tekelci şirket çıkarlarıyla devlet işleyişi o denli iç içe girmiştir ki bu iki etkinlik arasında bir sınır çizmek, artık olanaksız hale gelmiştir. Görünüşte yasa çıkaran, bürokrasiyi denetleyen ve uygulama süreçlerinde yer alanlar, politikacılar ve onların emrindeki bürokratlardır. Ancak bu yalnız görünüşte böyledir; gerçek iktidar politik partilerde değil, sermaye güçleri ve bu güce hizmet eden uluslararası örgütlerin elindedir.

Şirket–devlet ilişkilerinin aldığı yeni biçim, devlet etkinliğini, bütün *şeffaflık* söylemlerine karşın, gizliliği bol *esrarengiz* bir işleyişe sürüklemiştir. Devlet her yerde *derin*'dir ama en *derini*, batılı büyük devletlerdir. ABD'nde, dünyanın en büyük mali–sınai tekellerinden birinin sahibi olan **Rockfeller**'in; *"Standart Oil için iyi olan Birleşik Devletler için de iyidir"*[42] (Standart Oil Rockfellerin petrol şirketidir.) sözleri ile ABD Başkanı **Eisenhower**'ın; *"Hür dünya haklarına sadece asil bir düşünce ile değil fakat bir zorunluluk gereği bağımlı olduğumuzu biliyoruz. Bütün üstünlüğümüze rağmen, çiftliklerimizin ve fabrikalarımızın artı üretimleri için dünya pazarlarına ihtiyaç duymaktayız ve bu çiftlikler, fabrikalar için uzak ülkelerden hayati maddeler ve ürünler getirmek zorundayız"*[43] biçimindeki sözleri birlikte ele alınırsa, ABD'ndeki tekelci şirket–devlet bütünleşmesinin geldiği boyut açık bir biçimde görülecektir.

İşadamı–politikacı ilişkisinin doğal sonucu, politikanın kirlenmesi ve politikacıların *görevli elemanlar*, partilerinse büyük şirket çıkarlarını savunan örgütler haline gelmesidir. Şirketler ve *politikanın* birinci sınıf aktörleri olan parti liderleri, parlamentoya girecek insanların, toplumsal amaçları olan, dürüst, fazla çalışan ve kişilik sahibi olmalarını istemezler. Ün ve zenginlik peşindeki politikacılar, bilgisiz ama ünlü bürokratlar ya da sözdinler parti görevlileri en ideal parlamenter tipidir.

Amerikalı yazar **H.L.Mencken** ABD'nde yaşanan politik kirliliği *Notes On Democracy* adlı kitabında incelemiş ve bu kitapta Amerikalı politikacıların niteliğiyle ilgili olarak şu saptamayı yapmıştır: *"Amerikan Kongresi üyelerinin yaşam öykülerini içeren Kongre kılavuzuna şöyle bir bakmak, Temsilciler Meclisi'nin ne kadar çapsız insanlardan* (scrub stock) *oluştuğunu anlamak için yeterlidir.. Senato'da görev alan kişiler için de durum farklı değildir. Ortalama bir senatör, tıpkı ortalama bir temsilci gibi her türlü fikirsel yeterlilikten ve kişilikten yoksun bir yaratıktır.."*[44]

ABD'nde, **Ross Perot** adlı çok zengin bir kişi, 1992 yılında çok ilginç bir işe girişti. Şirketlere ve büyük mali–sermaye guruplarına *"gebe", "açgözlü"* politikacılara karşı halkın çıkarlarını korumak için 1992 seçimlerinde başkanlığa aday oldu. Kişisel servetinden oldukça büyük bir pay ayırarak, siyasi kirliliği protesto etmek için *parayla oy satın alacağını* açıkladı ve Amerikalı seçmenlerin tam %19'unu etkilemeyi başardı.[45]

Uluslararası şirketler 1960 ve 1970'li yıllarda; *"insanlığın barış gücü", "toplumları kaynaştıracak uygarlık aracı"* ya da *"yeni bir dünya senfonisi"* söylemleriyle selamlanıyor ve *"uygarlık ötesi toplumun"* yapıtaşları olarak tanıtılıyorlardı. Ulusal hükümetlerin güçsüzleşmesi, Doğu Blokunun dramatik çöküşü ve dünyanın her yerinde işçi hareketinin zayıflamasıyla uluslararası şirketler güçlerini arttırdılar. Ancak, şirketlerin gücü artarken bu güce karşı entelektüel eleştiriler ve kitlesel tepkiler de yükselmeye başladı. Küreselleşme karşıtı kuramsal ve eylemsel mücadele-

nin şiddeti ve boyutu artarak dünyanın her yerine yayıldı.

Küreselleşme ya da Yoğunlaşan Emperyalist İlişkiler

Sosyal yaşamı ayakta tutan ekonomik etkinlik, insanlar ve ülkeler arasındaki ilişkilerin niteliğini belirlemekle kalmaz; geçmişten gelen, bugünü belirleyen ve geleceğe yön veren bir süreklilik içinde toplumsal gelişimin gerçek gücünü oluşturur. Bu gücün ortaya çıkardığı zorunlu sonuç, toplumsal yaşam düzeyinin kendisini ortaya çıkaran üretim biçimine uygun olmasıdır. Üretim biçimi, insanlar arasındaki ilişkileri *belirler*; insanlar da üretim ilişkilerinin gelişimini *etkiler*.

Toplumsal değişim, nesneldir ve kendi yasalarına uygun olarak gelişir. Gelişim süreklidir, önlenemez ve durdurulamaz. Toplumsal değişimin bağlı olduğu yasalar, insan iradesi ve öznel tercihlerden bağımsızdır. Toplumsal düzeni, insanların düşünce ve eylemi değil aksine, insanların düşünce ve eylemini toplumsal düzen belirler.

Egemen üretim biçiminin geçerli kıldığı her türlü kültürel ya da kurumsal oluşum, o üretim biçiminin özelliklerine uygun olarak gelişir ve gelişimine neden olan üretim ilişkileri sürdükçe varlığını korur. Yönetim sistemleri, hukuk, kültürel yapılanma gibi toplumsal örgütlenmeyi oluşturan sosyal kurumlar, ne kendilerini yaratan üretim biçiminden önce var olabilir ne de bağlı oldukları üretim biçimi sürdükçe ortadan kaldırılabilir. Ulus ve ulus–devlet örgütleri, parlamentarizm ya da serbest piyasa işleyişi, Ortaçağ'da ortaya çıkmadı; çıkamazdı, çünkü bu oluşumlar feodal değil, kapitalist üretim biçiminin ürünleriydi.

Bugün, tekel işleyişiyle emperyalist aşamaya ulaşan kapitalist üretim ilişkileri, feodalizm içinde gelişmeye başladı ve beşyüz yıllık çatışmalı bir dönemden sonra dünyaya egemen oldu. Batı Avrupa kaynaklı ekonomik ilişkiler, koşulların yarattığı gereksinimler nedeniyle, güdümlü bir sistem haline getirilerek dünyanın diğer bölge-

lerine yayıldı. 19.yüzyıl sonuna dek sömürgeci, 20.yüzyılda ise emperyalist yöntemlerle sağlanan bu yayılma, denizaşırı ülkelerde kapitalist ilişkileri göreceli olarak geliştirdi. Ancak, bu ilişkiler elbette kapitalizmin bir karikatürü olmaktan ileri gidemedi. *Sömürgeci kapitalizmi, kompradör kapitalizmi* ya da *azgelişmiş ülke kapitalizmi* olarak tanımlanan bu gelişme, doğal bir süreç değil, gelişmiş ülkelerin pazar gereksinimlerini karşılamaya yönelik girişimlerdi; nesnel değil özneldi. Kapitalist gelişim, anavatanında ne denli doğalsa denizaşırı ülkelerde o denli yapaydı. Yalnızca bugün değil her zaman baskıcı ve küreselleşmeci bir eğilim içindeydi.

Küreselleşme kimilerince yeni bir tarihsel döneme geçiş olarak değerlendirilmektedir. Bu değerlendirme doğruysa yeni bir üretim biçimine geçilmekte olduğu ileri sürülüyor demektir. Bu biçimin ekonomik çözümlenmesi, sınıfsal dayanakları ve sosyal kurumları ortaya konulmalıdır. Kapitalist üretim ilişkileri ortadan kalktı mı? Küreselleşme kapitalizme ait bir olgu ise, kapitalizmin ortaya çıkarmış olduğu ulus–devletler yok olabilir mi? *"Sınırları ortadan kaldıran"* ekonomik bir *"devrim"* yaşanıyorsa bu devrimin sosyal dayanakları hangi sınıflardır? İnsanlık gerçekten *"bilgi çağına"*, *"enternasyonel bir uygarlığa"* ulaştıysa, eğitimsizlik ve yoksulluk neden bu denli yaygın?

Küreselleşmenin ne olduğunu anlamak için, kapitalist üretim biçimini, sömürgeciliği ve özellikle emperyalizmi kavramak gerekir. Yüzeysel de olsa bu bilgilere ulaşıldığında; küreselleşmenin yeni bir olgu olmadığı, mal ve sermaye ihracına dayandığı, tekelci şirket egemenliğini temsil ettiği, asalaklaşan ve çözülmekte olan bir üretim biçiminin ürünü olduğu, azgelişmiş ulusları denetim altına aldığı ve doğal olarak zor yöntemleriyle ayakta tutulan bir sistem olduğu görülecektir. Bu sistem emperyalizmdir.

Adı ve mücadele yöntemi, yüz yıl önce konmuş olan emperyalizm.

Ulusal ya da sınıfsal, yaşanan olumsuzluklardan kurtulmak için yapılması gereken, elbette ve kaçınılmaz olarak; şimdiye dek yaratılmış olan teorik ve pratik mücadele birikimi temel alınarak günün koşullarına uyum gösteren, kararlı ve kapsamlı yeni bir anti–emperyalist mücadelenin yürütülmesidir. Ulusal ve toplumsal haklarını korumaktan başka bir şey olmayan, bu nedenle yitirilme olasılığı bulunmayan bu mücadele; öznel bir istek değil nesnel bir zorunluluktur. Bu mücadelenin ön belirtileri tüm doğallığıyla ortaya çıkmaktadır. Pek çok ulus ve onları ayakta tutan ulus–devletler yaşamaları gereken doğal süreci henüz yaşamadılar. Yaşanmamış süreçleri, gelişimin sürekliliğini, direnme duygusunu ve özgürlüğü ortadan kaldıran bir gücü tarih bugüne dek saptamadı.

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra dünyanın, gelişmiş–azgelişmiş, Kuzey–Güney ya da yoksul–fakir bölünmüşlüğü çok daha açık biçimde ortaya çıkmıştır. Dünya, ezilen ve ezen olmak üzere iki ana uluslar topluluğuna bölünmüştür. Az sayıdaki güçlü ülkenin, dünyanın tümü üzerinde kurduğu hegemonyanın kaçınılmaz sonuçları, bugün gizlenmesi olanaksız gerçekler olarak ortada durmaktadır. Herkesin gördüğü kesin sonuç şudur; yoksullar *her geçen gün daha çok yoksullaşıyor, zenginler daha çok zenginleşiyor*. Bu sonuç, küresel ilişkileri anlatan belki de en iyi tanımlamadır.

21.yüzyıl başında 20.yüzyıl başıyla hemen aynı yerde olmak, yüzyıllık entelektüel birikimin yok sayılması, "eskinin" "yeni" gibi bu denli yaygınlıkla ileri sürülebilmesi ve buna inanan insanların ortaya çıkabilmesi; 20. yüzyıl gelişmişliğine uygun düşmüyor ve insana köleci ya da feodal dönemleri anımsatıyor. İkibin yıllık köleci, bin yıllık feodal dönemlerde, yüzyıllar, çok az şeyin değiştiği "durgun" dönemler halinde geçti. Ancak, insanlık tarihinin en devingen, en hızlı değişen ve en devrimci yüzyılı olan 20.yüzyılın, başladığı gibi bitmesi gerçek bir uygarlık

sorunudur ve zora dayalı baskı yöntemlerinin ne denli geliştirilmiş olduğunun bir göstergesidir. İnsanlık, teknolojik olanaklar ve zor yöntemleriyle feodalizme adeta geri götürülüyor. Yaşanmış onca acı, başarılmış mücadele ve elde edilen somut sonuç ortada dururken yüzyıl öncesine geri dönmek; insanları açlığa, yoksulluğa ve geriliğe mahkum etmek gerçekten bir insanlık dramıdır. Bu dram yeni ve üst bir boyutta yeniden aşılacaktır. Unutulmamalıdır ki, gerçekleştirilmesi olanaksız görünen ve hiç umulmayan bir dönemde, *Türk Devrimi* ile ortaya çıkan anti-emperyalist mücadele tüm dünyaya yayılmış ve yoksul uluslara, gerçek kurtuluşlarının yolunu gösteren büyük bir miras bırakmıştı.

Toplumsal dönüşümlerden söz edildiğinde yüzyıl büyük bir zaman dilimi değildir. Geçiş dönemlerinde önemli olan, gelgitler ve dönemsel duraksamaların olması değil, geleceğin ne yönde gelişeceğidir. Ders alınamayan 20.yüzyıl, insanlığın entelektüel birikimine yakışmayan bir biçimde sonuçlandı, ama bu durum dönemsel bir geri çekilişten başka bir şey değil. İnsanların beden ve ruhlarının ezilerek aç bırakıldığı bir düzenin evrenselleşerek kalıcı olabilmesi ve insanlığın geleceğinin zor ve şiddet, açlık ve yoksulluk, baskı ve sömürünün kol gezdiği bir dünya olabilmesi elbette mümkün değildir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra gelişmiş ülkeler arasındaki ekonomik rekabet, dikkat çekici bir biçimde sertleşmeye başlamıştır. Sertleşmenin odağında, üç büyükler (ABD–Almanya–Japonya) arasındaki gerilimler bulunuyor. Bu ülkeler, şiddetli bir ekonomik rekabet içindeler, ama ekonomik işgalle yeniden boyunduruk altına alınmış olan azgelişmiş ülkelere karşı birlikte hareket ediyorlar. Olaylar, yoğunluklar ve olanaklar değişti, ama uluslararası ilişkilerin niteliği değişmedi. 20.yüzyıl başındaki İngiltere'nin yerini bugün ABD aldı. İngiliz–Fransız sö-

mürgeciliğiyle Alman yayılmacılığının yerinde bugün üç büyükler arasındaki çekişme var. Yüzyıl başında dünyanın temel paylaşım alanları ve çatışma bölgeleri, Ortadoğu ve Balkanlar (Türkiye) ile Uzakdoğu (Çin) idi. Şimdi Çin'in yerini Ortaasya ülkeleri aldı. Türkiye, kendisini Çin'den daha önce kurtarmıştı ancak bugün aynı yere geri döndü; Balkanlar yine cadı kazanı.[46] Emperyalizmin adı bugün, küreselleşme oldu ama; ekonomik rekabet, sermaye ihracı ve pazar çatışmaları, boyutları büyümüş sorunlar olarak varlığını sürdürüyor. Teknolojik gelişme ve sermaye dolaşımındaki yoğunlaşma arttı, şirket egemenliği ve tekelleşme olağanüstü yoğunlaştı, ama küresel ekonominin güçlüden yana işleyen kuralları değişmedi. **Garten**'in söylediği gibi; *"Dünyanın 21.yüzyılda alacağı biçimi görmek istiyorsak ABD, Almanya ve Japonya arasındaki ilişkilere bakmamız gerekecektir. Soğuk savaş sırasında bu uluslar arasındaki ilişkilerin nasıl değiştiğini ve 1990'larda nasıl değişmekte olduğunu incelememiz, geçmişteki Japon ve Alman faşizmini, uzun ve kanlı 2.Dünya Savaşı'nı, ABD'nin askeri işgallerini, soğuk savaş ittifaklarını ve şimdiki güvenlik alanlarındaki belirsizlikleri araştırmamız gerekecektir."*[47]

Kapitalizmin en belirgin özelliği, ekonomik olarak toplu üretime, hukuksal olarak özel girişimciliğe dayanmasıdır. Toplu üretim ve özel girişimciliği yaratıp ayakta tutan araçlar ise şirketlerdir. Bu nedenle şirket etkinlikleri, kapitalizmin özünü oluşturan temel unsurdur.

Şirketler, *"bırakınız yapsınlar"* liberalizmi ile serbestçe geliştiler. Feodalizmin tasfiye edildiği, insanlığı ileri götüren ve burjuvazinin devrimci olduğu bu dönemde, gerçekten "serbest" olan pazarlarda rekabet ekonomik gelişimin itici gücüydü. Devlet güvencesi altındaki ulusal pazarlarda milli şirketler, eşit koşullar altında birbirleriyle rekabete giriştiler; bu rekabet, üretim tekniklerini, yeni buluşları ve uzmanlaşmayı hızla geliştirdi. Serbest rekabetin

doğal sonucu; teknoloji, kalite, fiyat ve pazarlamada alıcıya daha iyi olanaklar sunan, bu nedenle benzerlerinden daha güçlü hale gelen şirketlerin ortaya çıkması oldu. Eşit olmayan gelişimin oluşması, aynı biyolojinin doğal yasalarında olduğu gibi, güçsüzlerin güçlüler tarafından yutulması sürecini başlattı ve yayılan tekelcilik, aynı işkolunda faaliyet gösteren şirket sayısını azaltmaya başladı. Bu süreç, "serbest pazar" işleyişine dayanan liberalizmi (kapitalizmin ilerici dönemi) sona erdiren ve tekel egemenliğine dayanan emperyalizmi (kapitalizmin asalak dönemi) başlatan bir süreç oldu.

Sermaye yoğunlaşması ve tekelleşme, 19.yüzyıl sonunda olağandışı bir hız kazandı ve tekeller küresel bir yayılma içine girerek deniz aşırı pazarlara sermaye ihraç etmeye başladılar. 20.yüzyılla birlikte liberalizm tarihe karıştı ve kapitalist emperyalizm dünyanın hemen tümüne egemen olan küresel bir sistem haline geldi.

Emperyalizm ve liberal dönem arasında; pazar işleyişi, fiyatlandırma, rekabet kuralları ve ülkelerarası ilişkiler açısından, önemli farklılıklar vardır. Emperyalizm yeni bir üretim biçimi değil, kapitalizmin tekelci aşamasıdır. Bu aşamada tekeller yalnızca ekonomiye değil, politikaya da tam olarak egemen olmuştur. Tekel egemenliği, "serbest pazar" ilişkilerini sona erdirmiş, piyasaları yönetir hale gelerek ekonominin doğal yasalarını işlemez kılmıştır. Bu sonuç nedeniyle, kaçınılmaz olarak baskı ve tutuculuğa dayanmak zorunda kalan tekelci egemenlik, asalak ve saldırgan bir hale gelerek insanlığın gelişimi önünde aşılması gereken bir engel oluşturmuştur. Kapitalizm, gelişimini sağlayan iç dinamizmini yitirmiş ve diğer tüm üretim biçimlerinde olduğu gibi, kendi içinde oluşan yeni çelişkiler ve dönüşüm sancılarıyla karşı karşıya kalmıştır.

Liberal dönemde ekonominin itici gücü, üretim ve serbest ticaretti. Emperyalist dönemde üretimin yerini, rantiye kârlarına dayanan mali–sermaye egemenliği, yani modern tefecilik aldı. Bu süreç aynı zamanda, kapitalizmi çöküşe götürecek çürümüşlüğün ana kaynağı durumuna

geldi. Liberal dönemde, girişimcilere kredi vererek, özellikle endüstriyel üretime hizmet veren basit aracılar konumundaki bankalar; tekelci dönemde paranın, başlı başına belirleyici güç olmasıyla, yalnızca mali sermaye piyasalarını değil, tüm ekonomik alanları eline geçirdi. Bu dönemde, ya bankalar sanayi kuruluşlarını içine aldı ya da sanayi sermayesi kendi bankasını kurdu. Artık sözkonusu olan, tek başlarına bankalar ya da fabrikalar değil, tümünü içine alan ve herbiri ülke bütçelerini aşan cirolara sahip dünyayı ele geçirmiş, dev boyutlu şirket oluşumlarıdır.

Denizaşırı pazarlara yapılan mal ihracının yanında sermaye ihracının özel önem ve ağırlık kazanması, emperyalist işleyişin bir başka önemli özelliğidir. Sömürgecilik döneminde, merkezle (metropollerle) sömürgeler arasındaki ekonomik ilişkiler esas olarak mamul madde gönderme ve hammadde getirmeye dayanıyordu. Bu işleyişle elde edilen kârlar, bir başka deyişle taşınan zenginlikler, metropollerde muazzam bir sermaye birikimi sağlamıştı. Kendisine yatırım alanı arayan büyük sermaye; demiryolu, liman ve telgraf gibi alt yapı yatırımlarıyla ilkel düzeyde de olsa, pazar ilişkilerini oluşturmaya başladığı sömürgelere yöneldi; sömürgeler yalnızca hammadde elde edilen, mal satılan yerler olmaktan çıkarak yatırım yapılan yerler haline geldi. Mali–sermayenin gücü ve borç ilişkileri gelişti, denizaşırı ülkelerde üretim ve montaj birimleri açıldı. Şirketler dünyaya yayıldılar ve küresel ölçekte çalışan uluslararası şirket haline geldiler.

Dünyanın, tekelci şirketler ve onların çıkarlarını temsil eden büyük devletler tarafından paylaşılması ve bu paylaşımın yarattığı gerilim ve çatışmalar; emperyalist sistemin saldırganlığa dayanan siyasi ve askeri stratejisini oluşturdu. Kapitalist üretimin yapısından gelen *daha çok üretim daha çok kâr* ve *biriken sermayenin yatırıma dönüştürülme zorunluluğu*, pazara karşı sonu olmayan bir istek yaratır. Bu *sonsuz istek* ise, emperyalist devletler arasında çatışma demektir. Bu çatışma, 20.yüzyılda 2 büyük dünya savaşına yol açmıştır.

20.Yüzyıla birlikte başlayan emperyalist dönem; temel özellikleri, işleyiş biçimi ve yarattığı sonuçlarla bugün de sürmektedir. 1914, 1939 ya da 1970 koşullarıyla günümüz koşulları arasındaki benzerlikler, nicelik dışında farklı bir dünyada yaşanılmadığının açık kanıtları durumundadır. Yöntem ve teknoloji kullanımının yarattığı biçimsel yeniliklerin, sistemin tümünü kapsayan yapısal bir dönüşüm olarak ileri sürülmesi, yanıltmaya yönelik propagandadan başka bir şey değildir. Ancak, propagandayla yaratılmaya çalışılan sanal dünya, doğal olarak uzun süre gerçeklerin yerine geçememekte ve her geçen gün daha çok insan, küreselleşmenin yarattığı olumsuzluklara karşı tepki göstermektedir.

Küreselleşmenin gerçek sahibi olan uluslararası şirketler, uluslararası kullanıma açılan azgelişmiş ülke pazarlarına çok önem verirler. Buraları onlar için, hammadde ve insan gücü sağlanan, kâr transfer edilen vazgeçilmez alanlardır. Azgelişmiş ülkelere sermaye yatırırlar ama yatırılan sermayenin güvenliğinin sağlanması ve kâr transferi yollarının açık tutulması gerekir. Bunun için, ekonomik ve hukuksal önlem yanında, siyasi ve askeri önlem de alınmalı, milli pazarlarda ya da geliştirilmekte olan ekonomik bloklarda, yatırılan sermayenin güvenliği sağlanmalıdır. Küreselleşme, bu önlemlerin toplamından oluşan dünya düzenidir. Sermaye ürkektir ve güvenli olmayan yere asla gitmez. Sermaye ihraç eden, onun güvenliğini de sağlamak zorundadır. Bu ise, baskı ve ülkelerin iç işlerine karışma demektir. Bu nedenle, azgelişmiş ülkeler, aldıkları yabancı sermaye oranında, *"istikrarı sağlayan"* küresel bir baskı altına alınırlar. Toplumsal yaşamın her alanına karışılır; her alanda güçlü işbirlikçiler yaratılır ve emperyalizm bir iç olgu haline gelir. Burada artık sözkonusu olan, kalkınmaya çalışan bağımsız ülkeler değil, karar inisiyatif-

leri ellerinden alınmış, ekonomik ve siyasi işgal altındaki yeni-sömürgelerdir.

Sermayenin denizaşırı gücü ve bu gücün neden olduğu küresel ilişkiler, azgelişmiş ülkeleri her zamankinden daha önemli hale getirmiştir. Bu önem yalnızca, azgelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere kâr transfer eden açık pazarlar olmasından değil, bununla birlikte gelişmiş ülkelerin de her geçen gün daha çok bu ülkelere bağımlı hale gelmesinden kaynaklanmaktadır. Bu bağımlılığın doğal sonucu, özgür olamamak ve şiddetle karşılaşmaktır. Büyük devletlerin varlık ve gelecekleri, her zamankinden daha çok, azgelişmiş ülkelerin sömürülmesine bağlanmış durumdadır. *"Dünyanın küçülmesi"* ya da *"dünyanın tek bir pazar haline gelmesi"* biçiminde dile getirilen anlayış gerçekte bu bağlanmışlığın ifadesidir. Bilinen bir gerçektir ki, *yalnızca sömürülen değil sömüren ülke de asla özgür olamaz.* Güçlü durumda görünse bile, zaman içinde, bağımlı olduğu ülkelerin etkisine girerek, geleceklerini onların alacağı davranış biçimine bağlamış olur. Dışa bağımlı hale gelme çürümenin de başlangıcıdır. Hiçbir devlet, ne denli güçlü olursa olsun, sömürgen varlığını "sonsuza dek" sürdüremez. Sovyetler Birliği'nin dağılacağını 15 yıl önce görüp açıklayan Fransız tarihçi **Emmanuel Todd**, bu gerçeği Amerika Birleşik Devletleri için şöyle açıklıyor: *"Süper güçlerin çöküş hastalıklarının tüm özellikleri ABD'nde var. İçten bir çürümüşlük yaşıyor. Askeri oligarşik bir güçle yönetiliyor."*[48]

Azgelişmiş ülkelerde kâr her zaman yüksektir. Buralarda sermaye kıt, toprak fiyatları düşük, ücretler az, hammadde ucuzdur.[49] Hammaddeye yakın olmak, nakliye masraflarını azaltmak, sosyal güvenlikten yoksun ucuz ve bol işgücü kullanmak, çevre kirliliğinden kurtulmak, ucuz enerjiden yararlanmak, yüksek kârla çalışmak ve **"zahmetsiz"** rantiye kârları elde etmek, sermaye ihracını cazip kılan nedenlerdir.

Sermayenin ülkesinden çıkarak dünyanın tümünü yatırım alanı haline getirerek küreselleşmesi, 20.yüzyıl başında tüm boyutuyla incelenmiş ve bu sürecin yarattığı

etki, nedenleri ve sonuçları açık olarak ortaya konmuştur. Geçmişte yapılan kuramsal saptamalar ve ulusal kurtuluş hareketleri incelenecek olursa, bugün yaşanan sorunların ve bu sorunları çözecek yöntemin çok önceden saptanmış olduğu görülecektir. Emperyalizmi ele alış biçimi ve yürütülen anti–emperyalist eylem, dünya halklarına ve ezilen uluslara kurtuluşlarını sağlayacak bir iktidar seçeneği sunmuştu. Tam bağımsızlığa dayanan ve bugün de geçerli olan bu seçenek, 20.yüzyılı, *"ulusal kurtuluş mücadeleleri çağı"* haline getirmişti.

Emperyalizm üzerine yapılan araştırma ve saptamaların, aradan geçen yüzyıla karşın kuramsal düzeyini ve geçerliliğini korumasının nedeni, geçerli üretim biçiminin niteliğini değiştirmeden varlığını sürdürüyor olmasıdır. Sermaye ihracındaki aşırı yoğunlaşma ve mali–sermaye dolaşımı, günümüzde olağanüstü hız kazanmıştır ama tekelci kapitalizme dayanan küresel işleyişin özü değişmemiştir. *Yeni Dünya Düzeni* ya da *küreselleşme* tanımlamalarıyla sürdürülen etkili propaganda, bu gerçeği örtememektedir.

İngiliz ekonomisti **J.A.Hobson**, 1902 yılında yazdığı *Emperyalizm* adlı kitabında emperyalizmi; *"Sermaye yatırımları için kâr kapılarını arama savaşıdır"* biçiminde tanımlıyordu.[50] **V.İ.Lenin**'in 1916 yılında yaptığı emperyalizm tarifi şöyleydi *"Emperyalizm, tekellerin ve mali sermaye egemenliğinin kurulduğu, sermaye dış satımının birinci planda önem kazandığı; dünyanın uluslararası tekeller arasında paylaşımının başlamış olduğu ve dünyadaki bütün toprakların en büyük kapitalist ülkeler arasında bölüşümünün tamamlanmış olduğu bir gelişme evresine ulaşmış kapitalizmdir."*[51] Amerikalı ekonomist **Harry Magdoff**'un 1970 yılında yaptığı emperyalizm tanımı ise ; *"Birçok firmanın birbiriyle rekabet ettiği ekonomik yapının yerine, her endüstri dalında bir avuç dev tekelin birbiriyle rekabet ettiği bir ekonomik yapı"*[52] biçiminde-

dir. İtalyan düşünür, yazar **Ignocia Romanet** 1999 yılında emperyalizmi, küreselleşme sözcüğünü kullanarak şu biçimde tanımlıyor: *"Küreselleşme, ülkeleri askeri anlamda fethetmekten çok, pazarları ele geçirmeyi amaçlıyor. Bu modern gücün tasarladığı şey, büyük işgaller döneminde ya da sömürgeleştirme döneminde yapıldığı gibi toprakları zaptetmek değildir. Bu fetih etkileyici bir yıkım (destruction) süreciyle birlikte yürüyor. Hemen her yerde ulusal endüstri diye ne varsa göçertip, hem de onun bütün toplumsal acılarını çektire çektire dünyaya yayılıyor."*[53]

Değişik yer ve zamanda yapılan emperyalizm–küreselleşme tanımlarının, aynı yerden yapılmışçasına birbirine benzemesi yaşanan sürecin, niteliği değişmeyen ekonomik ilişkileri içermesi ve tanımlara temel oluşturan bilimsel yöntemin başarısındandır. Yeni politikalar, yeni ilişkiler, yeni umutlar ve yaratılan yeni düzenle *"uygarlıklar ötesi"* (post modern) yeni bir çağa, *"milenyum çağına"* ulaşıldığını anlatan küresel bir propaganda yapılıyor, ama bu düzeysiz ve içeriksiz propaganda, bilimsel araştırmalara ve yaşanan gerçeklere hiç uymuyor; o nedenle fazla etkili olamıyor.

20.yüzyıla girerken dinamik, yeni sanayileşmiş üç ülke, İngiliz İmparatorluğu'nun üstünlüğüne kafa tutmaya başlamışlardı. Özellikleri sanayi çağının gereklerine uygun düşen bu üç ülke, Almanya, Japonya ve ABD idi. Sömürgeleştirme ve sömürgecilikten kurtulma dönemlerinden, iki dünya savaşından, Rusya'daki sosyalist deneyimden sonra, 20. yüzyıl hemen hemen aynı koşullarla bitti. İngiltere'nin yerini ABD aldı ve Almanya, Japonya ve ABD arasındaki ilişkiler, bir kez daha dünyanın geleceği açısından belirleyici olacak.[54]

Şirket Evlilikleri Ve Tekelleşmenin Dünü, Bugünü

Küreselleşmeye şirket etkinlikleri olarak yaklaşıldığında şaşırtıcı bir sonuçla karşılaşılacak ve şirket etkinliklerinin 20.yüzyıl başından beri öz olarak değişmediği gö-

rülecektir. Dünyaya açılan şirketlerin ilgi alanına giren; yatırım ve genişleme hedefleri, rekabet anlayışı, kâr transferi, politik ilişkiler, şirket satın alma ve birleşmeler, pazar elde etme ve koruma, tekelleşme isteği ve ihracat politikaları gibi sorunlar niteliği değişmeden devam etmektedir. Çatışma eğilimi her zaman yüksek olan bu sorunlar, dün olduğu gibi bugün de ekonomik rekabeti sertleştiriyor ve sürekli bir biçimde gerilim üretiyor. Güçlünün ve daha güçlünün ancak ayakta kalabildiği eşitsiz bir piyasa ortamında küçükler büyükler tarafından yutuluyor, şirket *evlilikleri* ve birleşmelerle tekelleşme tüm hızıyla sürüyor ve sayıları azalarak büyüyen şirketler dünyayı yöneten dev imparatorluklar haline geliyor.

Şirketler, 19.yüzyılın sonlarına doğru dünyaya açılmaya başlamışlar ve denizaşırı ülkelerde montaj fabrikaları ve acenteler açmışlardı. ABD'nden *Singer, Standart Oil, General Elektric, National Cosh, Register, İnternational Harvester, Ford, Mc.Cormick, Kodak*; Avrupa'dan *AEG, Siemens, Halske, Bergmann, Shell, Unilever, Krups, Philips, İmperial Chemicals* ve *Bayer* 1890'larda dünyaya açılmıştı. Dış pazarlardan pay almayı başaran firmalar, ülkelerine taşıdıkları kârların itici gücüyle ekonomik rakipleri üzerinde açık bir üstünlük sağladılar ve birleşme ya da satın almalarla dev boyutlu dünya şirketleri haline geldiler. 1880'li yılların sonlarında ABD'nde yılda 100 şirket birleşmesi olurken bu sayı 1898 de 300, 1899'da ise 1200'e çıkmıştı. [55]

Avrupalı şirketler, ABD şirketleri kadar olmasa da dışarıya açılmayı yine bu dönemde yoğunlaştırdılar. Sömürgesi bol İngiltere ve Fransa, Avrupa dışında genellikle kendi sömürgelerine yatırım yaptı. Avrupalı şirketlerin tekelleşme hızını gösteren en iyi örnek Alman AEG dir. Bu şirket 1912 yılında 175–200 şirketi denetim altına almış ve 1,5 milyar marklık bir sermayeyi çekip çevirir hale gelmişti; dış ülkelerdeki temsilcilik sayısı 34'e ulaşmıştı.[56]

1.Dünya Savaşı, uluslararası şirketlerin güçlenmesine ve yenilerin ortaya çıkmasına yol açtı. Makina, gıda, kimya, elektrik, petrol gibi endüstri dallarında yoğunlaşan

dış yatırıma; savaş sırasında otomobil, lastik, zırhlı araçlar, uçak ile nikel, alüminyum nitrat, bakır gibi madenler de katıldı. Savaş öncesi ABD dış yatırımlarının tutarı 2,65 milyar dolarken 1919 yılında bu miktar 3,88 milyar dolara çıkmıştı.[57] Savaş, şirket büyümesinin ve tekelleşmenin itici gücü olmuştu.

1914–1919 gelişmesi, 1920'li yıllara damgasını vuracak olan on yıllık yeni tekelleşme dalgasının temelini oluşturdu ve yalnızca 1929 yılında 1300 şirket evliliği gerçekleşti.[58] Bu dönemin şirket evlilikleri daha çok, aynı üretim dalındaki şirketler arasında değil, bugün olduğu gibi, bir şirketin farklı üretim alanlarına el atması biçiminde oluyordu. Bu dönem, sanayiden iletişime, gıdadan bankacılığa, basın yayından sigortacılığa dek her alanda faaliyet gösteren büyük tekellerin ortaya çıkış dönemidir.

1930–1945 dönemi, gerek dünya ekonomik bunalımı ve gerekse siyasal gerilimler, doğrudan yapılan dış yatırımların azalmasına yol açtı. Örneğin ABD dış yatırımlarında 1929–1940 arasında 553 milyon dolar azalma görüldü. Aynı azalma Avrupa şirketlerinde de vardı. Avrupalı şirketler 1920–1929 arasında, yılda ortalama 27 dış üretim birimi açarken, bu sayı 1930–1945 arasında 10'a düşmüştü.[59] Pazar daralmasının neden olduğu bu düşüşler, 2. Dünya Savaşı'nın gerçek nedeni olmuştur.

Tekelci şirketlerin dış yatırımları, 2.Dünya Savaşı'ndan sonra büyük bir hızla arttı. ABD doğrudan dış yatırımları 1946 yılında 7.2 milyar dolarken, 1960'da 31.8, 1970'de 78,2, 1976 yılında ise 137.3 milyar dolara çıktı.[60] Aynı artış Avrupa ve Japon şirketlerinde de görüldü. Avrupalı uluslararası şirketler 1920–1945 arasında üretim amaçlı 289 dış şirket birimi açarken, 1968–1970 arasındaki iki yılda 1759 dış şirket birimi açmıştı. Japonya'da 1930–1945 arasında yeni açılan dış şirket birimlerinin tüm şir-

ketlere oranı % 8.3 iken bu oran 1968–1970 yıllarında % 40.1'e çıkmıştır. [61]

1.Dünya Savaşı'ndan önce dünyaya yayılmış 413 uluslararası şirket ve şirketlerin üretim amaçlı 498 şubesi vardı. Şirket sayısı, 1945 yılında 1984'e, 1970 de ise 10 909'a; şirket şube sayısı ise 1970 de 30 bine, 1979 yılında 80 bine çıkmıştı.[62] 1993 yılında tüm dünyaya yayılmış küçük şirket şube sayısı 206 bine yükselmişti. [63]

Şirket şube sayılarının artması, küreselleşme ideologlarının ileri sürdüğü gibi; yeni bir liberal dalganın yayılması değildi. Satınalma ve birleşmelerle sayıları azalıp güçleri artan büyük şirketler, kendilerine bağlı olarak, hareket yetenekleri yüksek, az işçi çalıştıran ve denetimi kolay şirket şubeleri kuruyorlardı. Bilinçli bir seçime dayanan küçük ölçekli örgütlenme biçimi, alt birim şirketlerinin sayısını arttırıyordu ama, dünya piyasalarını denetim altında tutan ana şirket sayısını arttırmıyor aksine gerçekleştirilen şirket evlilikleriyle azaltıyordu. Kendi alanında tekelleşen bir şirket, diğer üretim dallarına ya da hizmet alanlarına da el atıyor ve mali gücüne dayanarak bu alanlardaki şirketleri satın alıyordu. Ortaya çıkan süreç; özgür ticaret ortamında gönüllü tercihlerin geçerli olduğu şirket alışverişi değil, mali gücün belirleyici olduğu daha az güçlü olanları yutma girişimiydi. Pazar üstünlüğü ve paranın gücüne, ona daha az sahip olan hiçbir şirket dayanamamaktadır. Bu, kapitalist sistemin temel özelliğidir.

Dünyanın en büyük sigara firması olan *Philip Morris* 1985'den sonra, sigaradan elde ettiği büyük boyutlu kârları gıda sektörüne yatırmaya başladı. 1985'de *General Foods*'u, 1988'de *Kraft Foods*'u ve 1990 da da İsviçreli çikolata ve kahve firması *Jacop Suchard*'ı satınaldı. İsviçre gazetesi *Bund*, bu satış için; *"İsviçre'nin bir parçasını yitirdik"* diye yakınıyordu. Avrupalı otomobil üreticisi firmalar otomotiv sanayisi ile hiç ilgisi olmayan gıda sektörüne el attılar. *Fiat*'ın sahibi Angelli ailesi gıda şirketleri kurmaya kalktı. İsveçli *Volvo*, büyük bir gıda şirketi satın aldı. Amerikalı gıda şirketi *Sara Lee*, on yıldır külot, sütyen, ayakka-

bı cilası ve fuller fırçaları pazarlayan şirketler oluşturdu, Amerikan film şirketi *Fox*, spor malzemesi üreticisi Alman *Puma*'dan hisse satın aldı.[64]

Mali sermayenin (paranın) üretim sermayesi üzerinde sağladığı üstünlük, 20.yüzyıl kapitalizminin yani emperyalizmin en belirgin özelliğidir. Paranın mal olarak kullanılması, 20.yüzyılla sınırlı değildir, ama bu kullanım 20.yüzyılda olağanüstü yoğunlaşarak ekonomik yaşamın hemen tümünü belirler hale gelmiştir. Üretimsizlik ve tutuculuk üreten bu durum, geçmişteki toplumsal çözülme dönemlerinde etkisini arttıran tefeciliğin içerik olarak, günümüzde modern araçlar ve teknolojik yeniliklerle sürdürülmesinden başka bir şey değildir.

Mali sermaye hareketlerinin yüz yıllık evrimi, bu hareketlerin niteliksel bir değişime uğramadığını, ancak yüksek bir yoğunlaşma ve hıza ulaştığını ortaya koymaktadır. Borçlanmaya ve faize dayanan rantiye kârlarının, dünya ticaretine yön veren unsur haline gelmesi, 19.yüzyılın 20.yüzyıla, onun da 21.yüzyıla aktardığı bir olgudur. Borç, faiz, kâr işleyişinin, mali şirketlere gelir getiren bir düzenleme olmaktan çıkarak, büyük devletlerin azgelişmiş ülkeler üzerinde egemenlik kurmasının etkili bir aracı haline gelmesi 19.yüzyılda başlamıştır; bugün de sürmektedir.

İngiltere, Fransa ve Almanya 1893 yılında 62 milyar Frank sermaye ihraç etmişti. Bu miktar 1914 yılında 204 milyar Frank'a çıkmıştı. Bu üç ülkenin yalnızca faiz olarak ülkelerine döndürdükleri para 10,2 milyar Franktı.[65]

İkinci Dünya Savaşı'ndan süper güç olarak çıkan ABD, savaştan hemen sonra sermaye ihracını arttırdı. ABD Ticaret Bakanlığının verilerine göre 1950–1960 yıllarında Birleşik Devletlere ait şirketler, 5,2 milyar dolarlık doğrudan dış yatırım gerçekleştirdiler. Aynı dönemde bu yatı-

rımdan elde edilen ve ABD'ne transfer edilen kâr ise 12,2 milyar dolardı.[66]

Dünya üzerinde bir ülke parasının bir başkasına çevrilmesi biçimindeki uluslar arası mali dolaşımın günlük hacmi 1991 yılında 640 milyar dolardı. Bu miktar 2000 yılında 1,5 trilyon dolara yükseldi.[67] Bu muazzam para hacminin yalnızca % 10'u yabancı mal ve hizmet satınalma gereksinimlerinden doğan normal döviz ticaretine aittir. Kalan % 90'ı spekülatörler, borsa cambazları ve kredi uzmanları tarafından yönlendirilmektedir. Döviz, uluslararası ticarette ödeme aracı olmaktan çıkmış başlıbaşına yüksek ve zahmetsiz kâr getiren bir mal haline gelmiştir. Yalnızca New York'da, 1986'dan 1994'e dek döviz ticareti % 40 artmıştır.[68] Son elli yılda para, tahvil ve hisse senedi piyasalarında yapılan işlem hacmi olağanüstü büyümüştür. 1920–1940 arasında bu tür finansal işlemlerin tutarı mal ticaretinin 2 katı iken 1990 yılında 50 katına çıkmıştır.[69]

Rakamların ortaya koyduğu açık gerçek şudur: 20. yüzyıl başında uluslararası hale gelerek dünyaya açılan ve tümü gelişmiş ülkelere ait olan tekelci şirketler, yüzyıllık süreç içinde sürekli büyümüş ve güçlenmiş, ancak niteliksel bir değişime uğramamışlardır. Şirketler ve bağlı oldukları ülkeler arasındaki gerilim ve çatışmalar, dünya siyasetine yön vermeye devam etmiştir. Sermaye ihracı yoğunlaşmış, teknoloji gelişmiş, mali–sermaye olağanüstü bir dolaşım hızına ulaşmış ve küreselleşmenin gerçek mimarları olan tekelci şirketler, yüzyıl başında kurdukları egemenliği mutlaklaştırmışlardır. Ölçülebilirlik sınırları içinde kalan birçok değişim yaşanmıştır, ama toplumsal dönüşümün belirleyicisi olan ekonomik sistemde niteliksel bir değişim olmamıştır; üretim biçimi değişmemiştir. Son elli yılda ileri sürülen *Yeni Dünya Düzeni* ve son yirmi yılda ileri sürülen *küreselleşme*, emperyalizmin iç evrelerinden başka bir şey değildir.

20.yüzyıl içinde, tekelci şirket egemenliğine dayanan emperyalist sistem ve bu sistemin işleyiş biçimi yalnızca kuramsal olarak ortaya konmamış, emperyalizme karşı yaygın ve etkili bir silahlı mücadele geliştirilmiştir. Gelişen anti-emperyalist tepkiler ve yirmibeş yıl arayla ortaya çıkan iki büyük paylaşım savaşı, emperyalizmi ve onu oluşturan büyük devletleri yıpratmıştı. Birinci Dünya Savaşı sonunda ortaya çıkan Rus ve Türk Devrimlerinin itici gücüyle tüm dünya ve özellikle yoksul ülkeler, karşı konması güç bir anti-emperyalist dalganın etkisi altına girmişti. Emperyalizm ve emperyalist ilişkiler o denli başarıyla ortaya konmuş ve ona karşı o denli başarılı bir mücadele yürütülmüştü ki, dünya halkları emperyalizmin ne olduğunu görmüş ve ona karşı kararlı bir direngenlik içine girmişti. Bu nedenle, emperyalizm artık kendi temsilcileri tarafından bile savunulamaz hale gelmişti.

Emperyalizme ilk ve en etkili karşı koyuşu, Türk Devrimi'yle **Mustafa Kemal** gerçekleştirmiş ve Türk Devrimi ezilen uluslara örnek olarak büyük bir uyanışın başlatıcısı olmuştur. **Mustafa Kemal** sömürge ülkeler açısından, emperyalizmin ne olduğunu neyi amaçladığını, hem kuramsal olarak ortaya koymuş hem de kuramı yönünde davranarak anti-emperyalist bir savaş vermiştir. 1921 yılında TBMM'nde şunları söylüyordu: *"Toplumsal doktrin açısından.. biz yaşamını, bağımsızlığını kurtarmak için çalışan emekçileriz, yoksul bir halkız. Efendiler halkçılık, toplumsal düzenini emeğine, haklarına dayandırmak isteyen bir toplumsal doktrindir. Biz bu hakkımızı korumak, bağımsızlığımızı güven altında bulundurabilmek için, meclisçe, milletçe; bizi yok etmek isteyen emperyalizme ve bizi yutmak isteyen kapitalizme karşı savaşmayı uygun gören bir doktrini izleyen insanlarız."*[70] Cumhuriyetin kuruluşunun 10.yılında, 1933'de ise şunları söylüyordu: *"Bugün, günün ağardığını nasıl görüyorsam, uzaktan bütün Doğu uluslarının da uyanışını öyle görüyorum. Bağımsızlığına ve özgürlüğüne kavuşacak olan pek çok kardeş ulus vardır. Onların yeniden doğuşu, kuşkusuz ki ilerleme ve refaha yakın olacaktır. Bu uluslar, bütün güçlüklere ve bütün*

engellere rağmen muzaffer olacaktır ve kendilerini bekleyen geleceğe ulaşacaklardır. Sömürgecilik ve emperyalizm, yeryüzünden yok olacak ve yerlerine uluslar arasında hiçbir renk, din ve ırk farkı gözetmeyen yeni bir uyum ve işbirliği çağı egemen olacaktır."[71] Askeri işgale dayanan sömürgeci yöntemler artık geçerliliğini yitirmiş, büyük devletler gereksinimlerine yanıt veren yeni yöntemler kullanmak zorunda kalmıştı. Denizaşırı hegemonya alanlarındaki askeri işgal, yerini giderek artan bir biçimde, mali ve idari egemenliğe bıraktı. Bu yöntemle, hem silahlı işgale karşı oluşan ulusçu tepkilerden hem de askeri eylemin yarattığı mali ve sosyal sorunlardan kurtulmaya çalışıldı. Amaca yönelik olarak, ihraç edilen sermayenin yerel pazardaki gereksinimlerine destek olması için işbirlikçi bir sınıf yaratıldı ve bu işleyişle, ulusal tepkilerden gizlenmenin en başarılı yöntemi geliştirilmiş oldu. Asker ve silahın yerini ağırlıklı olarak para ve politik ayrıcalıklar aldı ve yalnızca görünüşte bağımsız olan onlarca yeni ülke ortaya çıktı. Yerel ulus güçleri, askeri ve ekonomik bağımlılıklar, uluslararası anlaşmalar ve işbirlikçiler aracılığıyla baskı ve denetim altına alındılar. Küreselleşme, bir anlamda, bu baskı ve denetimin örgütlenip uygulanmasının öyküsüdür. Kurulan baskı ve yaratılan toplumsal bozulma, sömürgeci dönem baskısından çok daha kapsamlı ve yaygındı. Küreselleşme olarak ifade edilen bu dönem gerçekte **"yeni-sömürgecilik"**tir. Belçikalı ekonomist **Ernest Mandel** bu olguyu şöyle dile getirmektedir: *"ikinci Dünya Savaşı'ndan sonra gelişmiş kapitalist ülkelerin eski sömürgeleri, emperyalist sistem içinde bir dizi değişiklik gerçekleştirerek siyasal bağımsızlıklarına kavuşturuluyorlardı. 'Yarı-sömürge' diye adlandırılan bu ülkelerde ekonomik bağımlılığın sürdüğü ve yaratılan değerlerin büyük ölçüde gelişmiş ülkelere aktarıldığı bu döneme yeni-sömürgecilik dönemi denilmektedir."*[72]

Pazar gereksinimi, kapitalizmin çözümü olmayan temel sorunudur. İki büyük dünya savaşının, sayısız bölgesel çatışmanın ve sürekli hale gelen gerilimlerin temelinde pazar çekişmesi vardır. Ekonomik kaynaklı çatışma ve gerilimlerin en azından yumuşatılması için 2.Dünya Savaş'ından sonra, stratejik öneme sahip iki tür yöntem geliştirilmiştir. Birincil olarak; azgelişmiş ülke pazarları, borç ilişkileri ve uluslararası anlaşmaların bağlayıcı işleyişiyle mutlak bir biçimde denetim altına alınmış ve bu ülkelerin bağımsız gelişme olanakları ortadan kaldırılmıştır. Sermaye yatırılan denizaşırı ülkeler hem ekonomik hem de siyasi olarak baskı altına alınmıştır.

İkincil olarak; birbirlerine yakın, benzer nitelikteki ülke pazarları birleştirilerek genişletilmiş, *ortak pazarlar* oluşturulmuştur. Savaş öncesinde herbiri, bir başka büyük devletin egemenliği altına giren ülke pazarları, ayrı ayrı olmak üzere ve yalnızca egemen devlet tarafından kullanılıyordu. Sömürge ve yarı–sömürge ülkeler tapulu mal gibiydi. Hindistan İngiltere'ye, Cezayir Fransa'ya, Küba ABD'ye, Endonezya Hollanda'ya "aitti" Buralara başkası giremezdi. Almanya ve Japonya ise *girecek yer*, yani pazar edinmek zorundaydılar. Bu zorunluluk her iki dünya savaşının da çıkış nedeniydi.

Pazar rekabetinin silahlı çatışmayla sonuçlanması, bedeli çok ağır ve taşınması zor kayıplara neden oluyordu. Pazar için silahlı çatışmayı önlemeye çalışmak ya da daha doğru bir deyimle *ertelemek* gerekiyordu. Bunun için, önce uluslararası anlaşmalarla, metropol pazarları dahil tüm ikincil ülke pazarları birbirine bağlandı ve bu bağlantının ekonomik ve hukuksal işleyişi, serbest ticaret anlaşmalarıyla geçerliliği olan küresel bir sistem haline getirildi.

Tüketimi bol ve alım gücü yüksek geniş ortak pazarların oluşturulması; bu pazarlar için üretim yapan uluslararası şirketlerin hızla büyümesine ve tekelleşme eğilimlerinin aşırı yoğunlaşmasına neden oldu. *Ortak Pazarlar* aracılığıyla, emperyalist devletler arasında silahlı çatışma eğilimleri denetim altına alındı ve bu konuda özellikle

Sovyetler Birliği'nin dağılmasına dek büyük başarı sağlandı.

Sanayileşmiş büyük devletler, bugün olduğu gibi 20.yüzyıl başında da, karşı konması olanaksız büyük güçler olarak görünüyorlardı. İngiltere, Fransa, ABD, Almanya, Japonya ve İtalya'dan oluşan en büyükler, dünyaya açılarak küreselleşmiş ve teknolojik donanımı yüksek büyük ordular kurmuşlardı; mali ve teknolojik güçleri diğerlerinin çok üzerindeydi; dünyaya emperyalizmi onlar yerleştiriyordu.

Kendilerinden başka rakipleri olmadığına inanan bu devletler, yüzyılın başında, dünyaya vermek istedikleri biçime hiç uymayan iki olayla karşılaştılar. Rusya'nın savaştan bıkan yoksulları ve bağımsızlık peşindeki Anadolu halkı, gerçekleştirdikleri devrimlerle, yeneni ve yenileniyle Batılı devletlere ummadıkları iki önemli darbe indirdiler. Özellikle **Türk Devrimi**, hemen tüm sömürge ve yarı–sömürge ülkelerde büyük bir ulusal direnç ve anti–emperyalist bilinç yarattı. İngiltere İmparatorluğu dağıldı, sömürgecilik dönemi sona erdi ve ulusal kurtuluş hareketleri dünyanın hemen tüm yoksul uluslarına yayıldı. Pazar paylaşımı nedeniyle birbirleriyle savaşan büyük devletler, savaştan yengiyle çıkanlar da dahil, büyük kayıplara uğradılar.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Rus ve Türk devrimleri ile karşılaşan Batı dünyası, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Çin'i, Hindistan'ı ve tüm Doğu Avrupa ülkelerini yitirdi. Kapitalist blok karşısında, Dünyanın üçte birini denetimi altına alan sosyalist blok oluştu ve güçlü bir *Bağlantısız Ülkeler* hareketi ortaya çıktı. Dünya emperyalist, sosyalist ve bağlantısız ülkeler hareketinden oluşan üç ayrı küresel sistemin etkisi altına girdi.

Her iki dünya savaşının bir tek gerçek galibi vardı. Bu galip, ülkesini savaştan uzak tutarak tahrip olmasını önleyen, geliştirdiği savaş sanayisiyle muazzam bir sınai, mali ve askeri güce ulaşan ABD idi. ABD, dünyanın yeni süper gücü olarak, bağdaşıklarıyla birlikte; stratejik önce-

liği Sovyetler Birliği'ne ve ulusal bağımsızlık hareketlerine karşıtlık olan, dünya pazarlarının birleştirilmesine dayanan yeni bir küresel düzen işleyişi kurmaya başladı. Siyasi, askeri ve ekonomik olarak bunu başarabilecek tek güç ABD'ydi ve ABD, *Yeni Dünya Düzeni* adını verdiği bu düzeni kurmayı başardı.

Demokrasi, hür dünya, serbest ticaret söylemleriyle kurulan *Yeni Dünya Düzeni*'nin yalnızca adı yeniydi ve büyük devletlerin elli yıldır tam olarak karşılanamayan gereksinimlerini gidermeye dayanıyordu. Sovyetler Birliği, kapitalist küresel girişim için önemli bir engel oluşturuyordu, ama bu ülke 2.Dünya Savaşı'ndan çok şey yitirerek çıkmıştı. Endüstriyel gücü 1920'den sonra oluşmuştu, çok yeniydi ve çözümlenmemiş yapısal iç sorunlara sahipti. Buna karşın Sovyetler Birliği, gelişmiş ülkeleri ABD çevresinde bir arada tutmanın ve birlikte hareket etmelerinin itici gücü olmuştu. Askeri harcamalarını büyük oranda ABD'nin üstlendiği ve işleyişini Birleşmiş Milletler'den Dünya Ticaret Örgütüne, NATO'dan *Bretton Woods* örgütlerine dek pek çok uluslararası anlaşmanın belirlediği "yeni" düzen içinde; yenen, yenilen tüm Batı Avrupa ülkeleri ve Japonya hızlı bir gelişme içine girdiler, ekonomik alanda hızla eski güçlerine ulaştılar.

Ortak pazarlara işlerlik kazandırılabilmesi için; ulusal sınırların, bu sınırlar içindeki korumacılığın, gümrük duvarlarının, milli hukukun ve ticari işleyişin ortaklaştırılması gerekiyordu. Bu sağlandı, ancak ortaklığın temel kurallarını, ortak pazar girişimine yön veren büyük devletler ve onların öncelikleri belirledi. Mali ve sınai gücü yüksek bu devletler, yalnızca ortak pazar işleyişine değil tüm dünya ticaretine yön veriyorlardı. Güçlü olmanın verdiği ayrıcalıkla, uluslararası anlaşmaların açık hükümlerine karşın, değişik yöntemlerle kendi ülkelerini koruma altına alacak olanak ve yeteneğe sahiptiler. Ortak pazar gi-

rişiminin gerçek ihtiyaç sahipleri ve kullanıcıları onlardı. Satacak malı ve gücü olanın, pazara ağırlığını koyması kaçınılmazdı. Büyük ülke şirketleri, geniş ve alım gücü yüksek pazara mal ve sermaye vererek güçlendiler; güçlendikleri ölçüde ortak pazar üyesi ikincil ülkelerin şirket ve pazarlarını ele geçirdiler. Bugün, NAFTA'yı ABD, AB'ni Almanya, APEC'i Japonya diye okumak mümkündür.

Ortak pazarların, kurulup geliştirilmesi ve iyi işleyen bir bütünlüğe ulaştırılmasında, bugüne dek oldukça yol alındı ve önemli gelişmeler sağlandı. Ancak, Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra, gelişmiş ülkeler arasındaki ekonomik gerilimler yeniden artmaya başladı ve emperyalist sistem, başladığı yere, 1914 öncesine adeta geri döndü. 1990'lara dek askeri harcamaya önemli bir pay ayırmayarak çok hızlı bir biçimde büyüyen Almanya ve Japonya, yeniden ABD'nin birinci dereceden ekonomik rakipleri haline geldiler; silahlı çatışmanın bir önceki aşaması olan ekonomik rekabet, yeniden şiddetlenme eğilimi içine girdi.

Ortak pazar girişimleri artık, tüm dünyaya açık ve herkesin dilediğince katılabileceği *serbest pazarlar* olmaktan çıkmıştır. Her ortak pazar girişimi, arkasındaki temel besleyici gücü büyük devletlerin oluşturduğu ve onlar tarafından denetlenen ekonomik (giderek askeri) bloklar haline gelmektedir. ABD, Almanya ve Japonya, ortak pazar işleyişine, kurallarına ve bunlara bağlı olarak da küresel ekonomiye yön veren, ancak birbirleriyle rekabet içinde olan güçlerdir. Herkes, kendi arka bahçesini kurmaktadır. Ülkelerarası rekabetin yerini, herbirinin başında ticari bir süper gücün olduğu bloklar arası rekabet aldı. ABD'nin NAFTA, Almanya'nın AB, Japonya'nın APEC'i var. Ülkeler arası askeri çatışmayı önlemek amacıyla oluşturulan ortak pazarlar, bu kez "ticari bloklar" arası çatışmanın öğeleri haline geliyor ve ülkelerarası gerilimlerin yerini, ekonomik bloklar arası gerilim ve çatışmalar alıyor. Ülkeler arası ticarî gerilimlerin, ortak pazarlar arasındaki gerilimlere dönüşmesi artık açıkça dile getirilmektedir. ABD Dış-

işleri Bakanı **Madeleine Allbright** çatışmanın sinyallerini şimdiden veriyor ve şöyle söylüyor: *"Yeni ekonomik gruplaşmalar, 21.yüzyılın askeri ittifaklarıdır."*[73] Fransa Başbakanı **Edith Cresson**'un sözleri siyasetten çok askeri terminolojiye uyuyor: *"Japonya oyunu kurallarına göre oynamayan bir düşmandır ve dünyanın mutlak hakimi olmak istemektedir."*[74] Almanya Başbakanı **Helmut Kohl** ise kendinden emin bir meydan okumayla; *"Önümüzdeki yıllar Avrupalıların yılları olacaktır, Japonların değil. ABD'nin bu yarışta yeri olmayacaktır"*[75] diyor.

21.Yüzyıla girilirken ileri sürülen bu görüşler; hemen aynılarıyla 20.yüzyılın tümünde dile getirildi ve dile getirmekle kalınmayarak, çatışmaya dönük politikalar haline getirildi ve uygulandı. ABD Başkanı **Theodor Roosvelt** 1899 yılında; *"Size, rahat bir hayatın değil, çatışmalarla dolu bir hayatın gereklerini söylüyorum. 20.yüzyıl önümüzde muazzam bir ufuk açıyor. Yerimizde durursak, sert mücadelelerden uzak durursak, bizden daha cesur ve güçlü olanlar bizi geçecekler"*[76] **Hitler,** 1935 yılında çok daha açık konuşuyordu; *"Çok dar bir alana sıkışmış durumdayız. Öteki devletler gibi biz de sömürge istiyoruz. Almanya güneşteki yerini alacaktır. Alman bayrağını okyanuslarda dalgalandıracağız."*[77]

ABD Dışişleri Bakanı **Madeleine Allbright** 1998 yılında ise; *"Biz dünyanın en güçlü devletiyiz. Yeryüzünün en önemli unsuru olarak dünyayı çocuklarımız, torunlarımız ve bizim kurallarımıza uyan diğer insanlar için, daha güvenli hale getirmek amacı ile gereken herşeyi yapacağız."*[78] diyor.

Söylenen sözler, uygulamalar, geçerli küresel politikalar ve dünyanın içinde bulunduğu durum; insanların hangi koşullar altında yaşadıklarını ve onları nasıl bir geleceğin beklediğini açıkta ortaya koymaktadır. Gerçekleri görmek isteyenler için, 21yüzyıla, 20.yüzyılın başındaki koşullarla girildiğini görmek zor değildir. Uygarlık adına ileri sürülen ve zor yöntemleriyle sağlanan küresel hegemonyanın, yıkıcı etkilerinden kurtulmak ve kendi geleceğine egemen olabilmek için, bu gerçeği görmek gerekir. Geçmiş dönem birikimlerinin değerlendirilerek günün ko-

şullarına uygun düşen yeni mücadele yöntemlerinin geliştirilmesi ve uygulanması, yaşam koşullarından hoşnut olmayan tüm insanları ilgilendiren bir sorundur. Güçlü gibi görünen, ancak gücünü insandan değil, teknolojiden alan, doğal ömrünü tüketmiş bir sistemin yerini; insanı esas alan ve sosyal birlikteliği öne çıkaran yeni bir dünya düzeninin alması için, yoksul uluslar ve ezilen insanlar bağımsızlık ve özgürlüğe yöneleceklerdir. Yaşam koşullarının zorunlu kıldığı bu yönelmenin siyasi sonucu, elbette anti-emperyalist mücadeleden başka bir şey olmayacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞMEYİ DOĞRU KAVRAMAK

Küreselleşme Ve Faşizm

Faşizm ve *Nazizm*, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıktı. İtalya'da *Ulusal Faşist Parti* ve Almanya'da *Nasyonel Sosyalist İşçi Partisi* adıyla ortaya çıkan siyasal hareket, Batı dünyasında her zaman İtalyan ve Alman ırkçılığı olarak ele alındı; gerçek niteliğiyle yeterince irdelenmedi. Oysa, *faşizm* ve *nazizm*, ekonomik dayanakları ve sınıfsal temelleriyle birlikte incelendiğinde, bunların tekelci şirket çıkarlarıyla dolaysız ilişkileri olduğu görülecektir.

Faşizm ve *nazizm*, günümüzdeki küreselleşme uygulamalarından öz olarak, hiç de farklı değildir. İtalya ve Almanya'da, açık şiddet ve terörle sağlanan ekonomik işleyişin; İngiltere, Fransa ya da ABD'nde "demokratik" yöntemlerle sağlanmış ve sağlanmakta olduğu, kolay görülebilir bir gerçektir. Kendilerini uygarlığın gerçek yaratıcıları olarak sunan batılılar, bu nedenle İtalya ve Almanya'da, 20.yüzyılın ilk yarısında yaşanan vahşete, Batı'da hâlâ geçerli olan ekonomik sistemin değil; **Mussolini** ve **Hitler**'in "çılgın hırslarının" ve "demokrasiden yoksunluğun" yol açtığını söylerler; pazar paylaşımından, şirket egemenliğinden ve tekelleşmeden söz etmezler.

Bu tutum, son derece anlaşılır bir davranıştır. Milyonlarca insanın ölümüne neden olan savaşın sorumluluğu, bir takım "çılgınların" politik hırslarına yüklenecek olursa, gerçekler gizlenebilecek ve Batı'nın dillerden düşürülmeyen "uygarlığı" zarar görmeyecekti. Halka söylenen ya da okul kitaplarında yer alan neden; Birinci Dünya Savaşı'nda Boşnak bir suikastçı, ikincisinde ise Polonya'nın askeri işgalidir. Askeri savaşın, ekonomik savaşın devamı olduğundan, ekonomik gerilim süreçlerinden, sömürgelerden ve emperyalizmden söz edilmez, söz edilmesi de hoş karşılanmaz. Bir Boşnak milliyetçisinin Avusturya veliahtını öldürmesiyle, Almanya'nın Rusya ve Fransa'ya (1914) ya da Alman Ordusu'nun Dantzig'e girmesiyle, İngiltere ve Fransa'nın Almanya'ya savaş ilan etmesi arasında (1939), ne gibi bir ilişkinin olabileceği düşünül-

mez ve faşizm; ismen yasaklanarak, üstü örtülmeye çalışılan, anımsanmaması gereken "kötü" bir anı haline getirilir. "Demokratik nezaketinden" asla ödün vermeyen "Batı uygarlığı", işlenen insanlık suçunun sorumluluğunu, her zaman kendisinden uzak tutmak ister. Oysa *açık olan gerçek, yalnızca iki dünya savaşının değil, 20. yüzyıldaki çatışmaların tümünün Batı kaynaklı olmasıdır.* Söz konusu pazar ve para olduğunda, Batı'nın "ilkeli demokratları" karşınıza kolayca "kararlı faşistler" olarak çıkabilir ve seçimler ya da toplama kampları, hemen "basit ayrıntılar" haline gelebilir.

Sanayi devriminin yol açtığı üretim bolluğu, üretimi gerçekleştiren şirketlerin; önce iç pazara, daha sonra dünyaya açılmasını zorunlu kılmıştı. Dışarı açılma üretim artışının, üretim artışı da dışarı açılmanın itici gücü olmuş ve şirketler dünya ekonomisine, bağlı olarak da siyasetine yön veren büyük güç merkezleri haline gelmişti. Tekelleşerek büyüyen şirketler, içerde uysal ve söz dinler işçi kitleleri, dışarda sınırsızca kullanacakları bir pazar istiyordu. Bu isteğin yerine getirilmesi için kurulan baskı ve sağlanan toplumsal disiplin, içerde yoğun bir sınıf sömürüsüne, dışarda ise sömürgeci ilişkilere dayandırılmıştı.

Gelişmiş ülkelerde, iç ve dış sömürü arasında, ters orantılı bir ilişki vardır. İçerde uygulanan sınıfsal baskı, dış sömürü arttıkça hafifler, dış sömürü azaldıkça artar. Bu ikili ilişki aynı zamanda, içerde geçerli kılınan "demokrasinin" sınırlarını ve siyasal mücadelenin de şiddetini, belirler; dışardan ne kadar çok kâr getirilirse içerde o kadar "demokrat" olunur.

Şiddet, tekelci şirket bilançolarının büyüyen ya da küçülen kâr toplamlarına bağlı olarak, açık ya da örtülü, biçimde her zaman vardır. Tekel egemenliği süreç içinde, toplum üzerinde o denli etkili bir egemenlik kurar ki, rejimin meşruiyeti, tekelci şirket egemenliğinin sürdürülmesinden ibaret hale gelir. Burada artık geçerli olan demokrasi ve özgürlük, "tekelci şirket demokrasisi" ve "özgürlüğüdür" Küreselleşmenin temelini oluşturan bu gerçek,

Batı Avrupa ve Amerika'da, işçi eylemleri ya da sistem karşıtı politik hareketlerin şiddetle bastırılmasını, tarihsel bir gelenek haline getirmiştir.

Faşizm, tekelci şirket egemenliğinin, açık şiddetle kurulması ve sürdürülmesidir. Tekelci sermayenin yapısından kaynaklanan ve hiçbir kısıtlamayı kabul etmeyen hükmetme eğilimi, "demokrasi" geleneklerinin yetersiz kalması durumunda faşizmi gündeme getirir. Esas olan, tekel eğilimlerine yanıt verecek bir sistemin kurulması ve bu sistemin güvenlik altına alınmasıdır. Bu ise, yönetim gücünün, kesin ve mutlak olarak elde tutulmasına bağlıdır. İktidarın elde tutulması esastır, bu iş için kullanılan yöntemler ikincildir.

Faşizm ya da demokrasi, toplumsal muhalefetin yaygınlığına bağlı olarak, her an birbirlerinin yerine geçebilecek devlet biçimleridir. Aynı üretim biçimine ve kültüre sahip batılı ülkeler, bir bütün olarak ele alınırsa bu ülkelerde, tekelci şirket egemenliği ve bu egemenliğin geçerli kıldığı ekonomik işleyişte, niteliksel bir farklılığın olmadığı görülecektir. Ayrı sosyal kavramlar haline getirilmeye çalışılan faşizm ve demokrasinin gerçek yaşamda birbirine olan yakınlığı, Batı'da geçerli olan ve tekel egemenliğine dayanan sistemin doğal bir sonucudur. 1930 Almanyası ile 2000 Amerikası arasındaki şaşırtıcı benzerliğin nedeni bu sonuçtur.

Batılı ülkelerde, rejime karşı politik muhalefet örgütlü hale gelip güçlendiğinde, silah ve oy pusulası arasındaki ayrılık önemini yitirir ve açık şiddet hemen devreye girer. Açık şiddetin düzey ve yaygınlığını rejimin değiştirilmesine yönelen muhalefetin gücü belirler. Muhalefet ne denli güçlüyse, uygulanan şiddet de o denli güçlüdür. Muhalefetsiz egemenlik istenendir ve bunu sağlamak için, kültürden spora, eğitimden örgütlenmeye dek yaşamın her alanında, halkı politikadan uzak tutacak her tür

yöntem kullanılır. Ancak, yine de sisteme yönelen politik muhalefet ortaya çıkarsa, bu muhalefete asla hoşgörü gösterilmez ve hemen ezilir. Batı'nın yakın tarihi bu tür eylemlerle doludur.

Almanlar 1930'larda rejim karşıtlarını toplama kamplarına yığarken aynı işi "demokrat" Amerikalılar Japon kökenli yurttaşlarına uyguladı. **Pearl Harbor** baskınından sonra Japonya ile savaşa giren ABD hükümeti, savaşla hiç ilgileri bulunmayan ve daha önce göç ederek ABD vatandaşı olan Japon kökenli insanları Nevada çöllerinde kurduğu toplama kamplarına topladı. **Hitler**, Milletler Cemiyetine haber vermeden Polonya'ya girerken, NATO Birleşmiş Milletler'in geçerli kurallarını yok sayarak Yugoslavya'yı bombaladı. **Hitler** ve **Mussolini**, 1930'lar da, en barışçıl eylemleri bile silahla eziyordu. Bugün, Avrupa'nın "demokratik" ülkeleri, küreselleşme karşıtı kitle gösterilerini ateşli silahlarla dağıtıyor, insanlara işkence ediyor, gerekirse öldürüyor. **Cenova 2001** protestolarında bir kişinin ölmesi seksen kişinin kaybolması üzerine, küreselleşme yanlısı eski İtalya Başbakanı **D'Alema** bile şunları söylemişti: *"Güvenlik güçleri tarafından uygulanan şiddet yöntemlerinin, üst düzey siyasi kesim tarafından korunduğu, kabullenildiği ve teşvik edildiği yolunda kuşkular var. Bunun adını koymak için faşizmden başka tanım bulamıyorum."*[1]

Cenova'daki G–8 toplantısını, barışçıl bir yöntem olarak müzikle protesto etmek için İtalya'ya giden İsveçli **Anne Assehm**, 22 Temmuz 2001 günü bir otobüste gözaltına alındı ve yargılanmadan 22 gün bir hücreye kapatıldı. **Assehm**, başından geçenleri şöyle anlatıyor: *"Koridorda yere oturmuştuk. Odalarda dayak yiyenlerin haykırışları, duvarlara çarpma sesleri geliyordu. Kadınlar tecavüzle tehdit ediliyordu. Cinsel tehditte bulunan polislerden biri elindeki gamalı haç dövmesini gösterdi. Korkudan ölüyordum."*[2] Bunlar, rejim için hiçbir tehlikenin bulunmadığı İtalya'da ortaya çıkan, basit "demokratik" uygulamalardı.

Hitler'i iktidara getiren tekelci şirketlerden biri olan, büyük demir–çelik tröstü **Krupp**'un sahibi **Alfried**

Krupp 1933 yılında *"Biz Krupp'çuların istediği, iyi işleyen ve bize rahat çalışma imkanı sağlayan bir sistemdir"*[3] diyordu. ABD Başkanı **Bill Clinton** 1993 yılında; *"ABD'nin çıkarlarına ters düştüğünde müdahale etmekten çekinmeyiz"*[4] diyor. ABD'nin çıkarlarının ne olduğu ise, Amerikan otomotiv devlerinden General Motors'un Başkanı **Charles E. Wilson**'un sözlerinde bulunuyor: *"Şirketim için neyin iyi olduğunu biliyorum, dolayısıyla Birleşik Devletler için neyin iyi olduğunu biliyorum."*[5]

Fransa Cumhurbaşkanı **François Mitterand**'ın danışmanı eski Avrupa Bankası Başkanı **J.Attali** geçerli dünya düzenini şöyle açıklıyor: *"Avrupa'da bir ideolojik boşluk var. Bu boşluğu piyasa ekonomisi dolduramaz. Pazar düzeni pazarın diktatörlüğünü koruyor. Yarattığı boşluk bin bir hevese yol açıyor: Faşizm, köktendincilik ve aşırıcılık, iflas eden sistemin arka koridorlarında geziyor.. Ölen hayallerin yerinde fanatizmin yeşermesi istenmiyorsa yeni projeler ortaya çıkarılmalıdır."*[6]

20. yüzyıl başında İtalya ve Almanya, özel girişimcilik sınırlarının daha geniş olduğu ABD ile, temel yatırım alanlarındaki kamusal işletmeleri koruyan liberal gelenekli İngiltere ve Fransa'dan farklıydı. Bu ülkeler sanayi gelişimlerini İtalya ve Almanya'dan daha önce tamamlamış ve dünyaya açılmışlardı. ABD, Güney Amerika'yı 20.yüzyıl başında ele geçirmişti ve alım gücü yüksek geniş bir iç pazara sahipti. İngiltere ve Fransa'nın çok sayıda sömürgesi vardı. Almanya ve İtalya ise sanayi gelişimine yanıt verecek dış pazara sahip değillerdi.

İtalyan sanayisi, iç pazarın darlığı ve dış pazarlara da açılamaması nedeniyle kendi sınırları içine sıkışıp kalmıştı.[7] Ağır sanayisi büyük bir güce ulaşmasına karşın, iç tüketime dönük sanayisi yeterince gelişmemiş olan Almanya, kendi kendine yeterli (otarşik) bir ekonomik yapıyla ayakta duramayacak bir ülkeydi.[8] İtalyan kapita-

lizmi cılızdı ve başından beri devlet yardımına gereksinim duymuştu. İtalyan burjuvazisi, ancak devlet koruması ve desteğiyle zenginliğe ulaşabilirdi. Bu olgu, ulusal birliğini İtalya gibi geç sağlayan Almanya için de geçerliydi. Bu iki ülkedeki ekonomik uygulamaları kısaca incelemek; bugün, "sınırsız bir özgürlükle" dünyaya yerleştirilmeye çalışılan küreselleşme uygulamalarının, hangi ideoloji ile örtüştüğünü göstermesi açısından yararlı olacaktır.

Mussolini siyasi partileri ve tüm kitle örgütlerini kapatıp iktidarını sağlamlaştırdıktan sonra, 1927 yılında ekonomik gerçeklere uygun düşmeyen bir kararla ve propaganda amaçlı olarak liretin değerini yükseltmişti. İhracat daralmasına yol açmasına karşın bu uygulama hammadde ve ara mallar ithal eden büyük sanayi gurupları için yararlı olmuştu.[9] Yeterli sermaye birikimine sahip olmayan küçük ve orta işletmeler, bu dönemde büyük şirketler tarafından yutularak tasfiye edildiler.[10]

Liretin değerinin ani ve aşırı yükselmesinin büyük sanayinin bir bölümünde yarattığı hoşnutsuzluk ise devletin ekonomik varlığının bu kesimin emrine verilmesiyle giderildi. **Mussolini**, politik terörün kendisine verdiği güçle, devleti çok kısa bir süre içinde tekelci şirket çıkarlarını gözeten bir örgüt haline getirdi, önemli kamu mal ve işletmeleri bu firmalara devredildi. Devlet yatırım fonları, kredi ve teşvikler şirket kasalarına akıtıldı. 21 Nisan 1927'de kabul edilen *Çalışma Bildirisi'nin (Carta del Lavaro)* 7.ve 9.maddeleri şöyle diyordu: *"Ulusal çıkarların sağlanmasında en etkili ve yararlı araç özel girişimdir.. Devletin üretime müdahalesi ancak, özel girişimin olmadığı durumlarda sözkonusu olacaktır."*[11] Oysa **Mussolini** iktidara gelene dek, "çürümüş liberalizme" karşı olduğunu söylüyordu.

Büyük şirket istemlerinin egemen devlet politikası haline gelmesi bugün olduğu gibi, halkın yaşam düzeyinin düşmesine ve işsizliğin yayılmasına yol açtı. Ücretlerdeki reel düşüşlere karşın, sendikaları kapatılmış, öncüleri hapsedilmiş işçiler doğal olarak herhangi bir tepki gösteremediler. İşgücü ve sermaye, endüstri ve tarım; *"ulusal*

uyuşum" (armoni) adı verilen ve büyük sermaye ile toprak sahiplerinin belirleyici olduğu *korporasyon* örgütlenmelerinde biraraya getirildiler. Faşist hükümet, işçi–patron, kapitalist–emekçi gibi ayırımları örtmek amacıyla bunların hepsine birden *üreticiler*, oluşturulan örgütlere de *üreticiler birliği* adını verdi. Otoyollardan, sulama ve bataklık kurutma projesine kadar bütün devlet yatırımları, önce ihale, daha sonra özelleştirme adıyla büyük sermaye grupları ile toprak sahiplerine devredildi. Hükümet yetkilileri ve başta **Popolo D'İtalia** olmak üzere faşist basın, bu uygulamaları İtalya halkına abartılmış propagandalarla *"İtalya'nın güçlü kılınmasını sağlayacak çağın gereği gelişmeler"* olarak duyurdular. **Mussolini'**nin, devletin ekonomideki yeri konusundaki görüşleri, günümüz politikacılarının görüşleriyle hemen hemen aynıydı. **Mussolini,** *Marcia Roma'*nın birinci yıldönümünde şunları söylüyordu: *"Biz devleti, bütün ekonomik yetkilerin pisliğinden temizlemek istiyoruz. Demiryolcu, postacı, sigortacı devlet yeter."*[12]

Faşist diktatörlük altındaki İtalya'da *İlva Grubu, Ansoldo, Fiat, Breda, Pirelli, Burgo* gibi sanayi guruplarıyla *Banco di Commerciale, Banco di Sconto, Credito D'İtalia, II Credito D'İtalia* ve *Banco di Roma* gibi bankalar, devlet kaynaklarını ve kamusal işletmeleri devralan ya da sınırsız bir biçimde kullanan büyük sermaye guruplarıydı. Tekelci sermayenin tek amacı, totoliter bir biçimde kamu otoritesine hükmetmekti. Bu amaç imtiyazlar şebekesinin hizmetindeki faşist parti yönetimi ile gerçekleştiriliyordu.[13]

Mussolini, iktidara gelir gelmez devletin elinde bulunan *telefon, hayat sigortası, belediye işletmeleri ve tüm devlet tekellerini* özelleştirdi (bunların büyük bölümü 2.Dünya Savaşı'ndan sonra tekrar devletleştirildi). Devlet, 1924 yılında iflas eden *Banco di Sconto* ve *Banco di Roma'*nın bütün borçlarını üzerine aldı ve bu bankalara 1926'ya kadar süren bir dizi kurtarıcı destekler verdi. Büyük şirket ağırlıklı olan nama yazılı hisse senetlerinin tamamı devlete ödettirildi. Savaş sırasında yasadışı yollarla elde edilen zenginlikleri soruşturan *Araştırma Kurulu*, **Mussolini**

iktidara geldikten 20 gün sonra kaldırıldı. Topraksız köylülere toprak edinme olanağı veren *Visocchi Kanunu* iptal edildi. Tarıma yapılan teşvikler üretici köylülere değil, *L'associazione dei geogofili* ve *Federconsorzi* adıyla büyük toprak sahiplerinin oluşturduğu örgütler aracılığıyla, tarım tekellerine verildi. Devlet, bankalar başta olmak üzere büyük sanayi işletmelerinin zararlarına karşı garanti oluşturan sigorta organı haline getirildi. Anonim şirketlerin gelirlerinden alınan vergiler indirildi, fiyatların ve kazançların belirli olması yolu kaldırıldı.[14] SIP adı verilen bir yapılanma ile, kazançların büyük özel işletmelere, zararların ise devlete yüklendiği bir sistem oluşturuldu. 1933 yılında, *"zorluk içinde"* olan işletmelere mali yardım yapmakla görevli IMI ve zarar eden kuruluşları devralan IRI adlı devlet örgütleri kuruldu. IRI savaş sonuna kadar firmalara 8 milyar liret dağıttı.Bu para İtalyan halkının aynı dönem içinde ödediği vergilerin toplamı kadardı.[15] Bunun açık anlamı halktan alınan vergilerin hemen tamamının, bir avuç büyük sanayici ve bankere dağıtılmasıydı.

Faşist diktatörlükle yönetilen İtalya'daki ekonomik uygulamalarla, günümüzdeki özelleştirme uygulamaları arasındaki benzerlik, birçok kişiye şaşırtıcı gelebilir. Ancak bunlar yaşanmış gerçeklerdir. **Mussolini**, sınırsız bir özgürlük içinde devlet kurumlarını özelleştirerek İtalyan halkını sonu kanla bitecek bir maceraya sürüklerken; aynı yıllarda **Atatürk**, yoksul Anadolu'da devletçilik yoluyla *mucizeler* yaratıyor, sosyal bir halk devleti kuruyordu.

Tekelci şirket çıkarlarını gözeten uygulamaların yoğun olarak uygulandığı bir diğer totaliter ülke Nazi Almanya'sıdır. Nazizmin ekonomik uygulamaları, aynı İtalya'da olduğu gibi, siyasi despotizmin hemen arkasından gelmişti. Sürekli hale getirilen terör ortamında tekelci sanayi sermayesinin ve büyük toprak sahiplerinin istemleri, herhangi bir engelle karşılaşmadan hızla yerine getirildi.

Dünyanın her yerinde olduğu gibi Almanya'da da, politik terörü *ekonomik terör* takip etti. İktidara gelince Nazi Partisi'nin program ve propagandasından anti–kapitalist söylemler çıkarıldı ve büyük şirket istemleri, hükümet politikalarına tam olarak yerleşti. Toplumda duruma itiraz edecek örgütlü bir güç kalmamıştı. "Kapitalizmin dizginlenmesini" isteyen *"inançlı nazilerden"* oluşan SA'lar (Hücum Kıtaları) bile yok edildi. İçlerinde **Hitler**'in eski *"dava arkadaşlarından"* **Röhm** ve **Strasser**'in de bulunduğu ve iktidar öncesinde dile getirilen anti–kapitalist söylemlerin uygulanmasını isteyen yüzlerce SA yöneticisi, büyük sanayi guruplarının ısrarlı isteği üzerine 30 Haziran 1934 gecesi **SS**'ler tarafından topluca öldürüldü.[16]

İtalya'da **Mussolini**'yi destekleyen büyük şirketler, Almanya'da **Hitler**'i desteklediler. *Krupp*, *Thyssen* ve *Schact*, 1 Haziran 1933'de **Adolf Hitler**–*Spende der Deutschen Wirtschaft*'ı (Adolf Hitler Bağışı) kurumlaştırarak, başta **Hitler** olmak üzere Nazi önderlerini açıkça kâra ortak ettiler.[17] Bu karardan 45 gün sonra, büyük sermayenin temsil örgütü *Generaltrat der Wirtshaft (Genel Ekonomi Konseyi)*, devlete ve partiye karşı özerkliği olan bir örgüt haline getirildi ve Alman ekonomisine yön vermeye başladı. Aynı yıl uygulamaya konulan Dört Yıllık Plan, tamamen büyük sermayenin önceliklerini gözetiyordu.[18]

Hitler, **Mussolini**'nin ekonomik politikasının hemen aynısını daha kapsamlı bir biçimde Almanya'da uyguladı. 1929 dünya bunalımının olumsuz etkilerini azaltmak için tekelci sermayeye büyük devlet yatırımlarının ihaleleri verildi (bu uygulamayı aynı dönemde **Roosvelt** yaygın olarak ABD'nde gerçekleştirdi). Bunların çoğu *şirkete göre iş* biçimindeydi ve devlet açısından işe yaramayan verimsiz yatırımlardı. Tekelleşme büyük bir istekle desteklendi. 15 Temmuz 1933'te çıkarılan bir yasayla, Ekonomi Bakanlığı'na, şirketleri birleştirme yetkisi verildi. 1933 Temmuzu ile Kasımı arasında 30 kartel birleşmesi (tekelci sermaye piyasasında, şirketlerin daha çok kazanmak ya da başka birliklere karşı tutunabilmek için kurdukları birlik-

telik) gerçekleştirildi. Sermaye yoğunluğunun daha düşük olduğu sanayi dallarında 38 yeni kartel kuruldu.[19] Kartel-ler, 1936'ya dek biçimsel olarak, Ekonomi Bakanlığı'nca denetlenirken, 1936'dan sonra yönetim ve denetim tamamen sermaye sahiplerine bırakıldı.[20]

Naziler iktidara gelir gelmez, kendinden önceki hükümetlerin devletleştirdiği bütün işletmeleri özelleştirdi. Daha sonra diğer devlet işletmeleri de hızlı bir biçimde büyük sermaye guruplarına devredildi. 1929 büyük bunalımı nedeniyle iflas eden ve 1931 yılında devlet denetimi altına giren bankalar, sermaye artışları devlet bütçesinden karşılanıp mali güçleri arttırıldıktan sonra yeniden özelleştirildiler. Gemi yapımı ve deniz ulaşımı ile belediye işletmelerinin tamamı özel kesime devredildi. İflas eden şirketleri kurtarmak amacıyla daha önce devlet tarafından satın alınan hisse senetleri şirketlere geri verildi.

Özel girişimin yatırım yapmadığı alanlara devlet yatırımları yapıldı. Verimsiz sayılan bu alanlara yatırılan sermaye için hisse senetleri çıkarıldı. Yatırılan sermaye için temettü garantisi verildi. Zararları ise, devlet üzerine aldı. Yatırım riskleri azalınca da bu kuruluşlar özel şirketlere devredildi. Büyük yol, bina, santral, iletişim vb. yatırımları yapıldı. Buralarda hem işsizlerin düşük ücretle örgütsüz olarak çalışmaları sağlandı hem de ayrıcalıklı büyük firmalara kolayca sermaye birikimi sağlayacak kârlı iş alanları yaratılmış oldu. Teşvikler ve krediler firma kasalarına akıtıldı. Sonuçta büyük şirketlerle devlet iç içe girdi. Daha doğrusu devlet, tam olarak büyük sermayenin devleti haline geldi. Bu kaynaşmaya en çarpıcı örnek, kısa sürede büyük bir sanayi devi haline gelen *Rheinmetall Börsig* şirketinin Denetleme Kuruludur. Bu kurulda, *Karl Bosch, Börsig, Deutsche Bank* ve *Dresten Bank* temsilcilerinden ayrı olarak şu üyeler vardı: nasyonal sosyalizmi kabul ettiğini açıklayan eski aristokrasinin temsilcilerinden Gota Dükü **Soxe Cobourg,** Devlet Bakanı **Trendelenburg,** maliye bakanlığından bir temsilci, Ordu temsilcisi olarak emekli albay **Thomas** ve kamu nitelikli bir kredi kuruluşu

olan *Reichskredigesellschaft*'ın bir temsilcisi. Almanya'da, **Vögler, Reusch, Thyssen, Krupp,Von Bohlen, Bosch, K.F.Siemens, Frowein, Cuno** gibi büyük sanayiciler ve bankerler, nazilerin devlet destekleri ve özelleştirme uygulamalarıyla çok kısa zamanda sermaye imparatorlukları haline geldiler.[21]

Mussolini ve **Hitler,** bugün tüm Batılı ülkeler tarafından yeriliyor ama, kurdukları ekonomik düzen hemen hiç eleştirilmiyor, tersine bu düzen, etki alanı genişletilerek mutlaklaştırılıyor ve uygulanıyor. Bugün, Batı'da geçerli olan ekonomik işleyiş ve tekelci yapı, 1930 İtalya ve Almanya'sındaki uygulamalardan çok daha yoğun ve geniş kapsamlıdır.

1914'ler ve 1930'larda da küreselleşmiş olan dünya bugün daha çok küreselleşmiştir. Bu doğrudur. Doğru olmayan, dünyayı yoksul ülkeler ve tüm dünya çalışanları için "nefes alamaz" hale getiren küreselleşmenin yeni bir olguymuş gibi ileri sürülmesidir. Savaşlar, darbeler ve açlıkla teslim alınan dünya, ulusötesi yeni bir uygarlığa ulaşmış gibi gösterilmektedir; doğru olmayan budur. Şirket evlilikleri ve birleşmeleriyle sağlanan uluslararası sermaye entegrasyonunun, dünyayı küçülttüğü ve savaşları önlediği söyleniyor. Aynı şeyler 1914 ve 1930'larda da söyleniyordu. İngiliz *Unilever, Brown–Boveri*, Amerikan *Ford, General Motors* başta olmak üzere birçok batılı sermaye gurubu nazi Almanya'sında büyük yatırımlar yapmışlar, şirket satın almışlar ve ortaklıklar kurmuşlardı. Almanya o yıllarda, Fransa'dan sonra dünyada en fazla sayıda uluslararası şirket birleşmesi olan ülkeydi. **Hitler** hükümeti, dışarıya açılan Alman şirketlerini ve ihracatçı firmaları bir çok muafiyet ve teşvikle desteklemişti.[22] Ancak tüm bunlar, tırmanan siyasal gerilimleri ve gelen savaşı önlemeye yetmemişti.

Faşizm bir araçtır, tekelci şirket egemenliğinin tehlikeye düştüğü anda devreye sokulan bir araç. Tehlike oluşmadığı sürece, dünyaya yön veren büyük sermaye elitleri ve onların politik uzantıları; *inanmış barış severler* ve kararlı *anti-faşistlerdir*; ancak, çıkarlarına ve sisteme yönelecek en küçük bir tehdit söz konusu olduğunda kolayca barbar savaşçılar haline gelirler. Bu gerçeği, 1930'larda **Hitler** bile açıkça dile getirmiyordu. Ancak Amerikalılar bugün yaptıklarını açıkça ilan etmekten çekinmiyorlar: *Çıkarlarımıza ters düşen her yere müdahale ederiz.*

1930 Almanya'sı ile günümüz ekonomik uygulamaları arasındaki benzerlikleri inceleyen Fransız ekonomist **Charles Bettelheim** şunları söylemektedir: *"Nazi Almanya'sında devletle büyük sermayenin iç içe geçmesi, tekelci kapitalist ekonominin eğilimlerinin son aşamasına vardığını gösterir. Zorunlu karteller, yoğun devlet siparişleri, kredi garantisi, dünya pazarlarıyla saldırgan ilişkilerin yerleşmesi, ekonomik sübvansiyonlar ve fiyatların düzenlenmesindeki işleyiş varılan noktayı gösteren örneklerdir. Örneklerin günümüz uygulamalarıyla benzerlikleri rastlantı değildir. Bu benzerlikler, güncel kapitalizmin gizli olarak nazi Almanya'sının ekonomik yapısına benzer bir ekonomik yapı içerdiğini gösterir."* [23]

Küreselleşme ile faşizm arasındaki ekonomik yapı benzerliği kaçınılmaz olarak, siyasal ve hukuksal alandaki yapısal uyumun da maddi temelini oluşturmaktadır. Ortak ekonomik temel; ortak düşünce, ortak davranış ve ortak kültür demektir. Geçerli kılınmaya çalışılan demokratik düzen anlayışı, emperyalist dönem demokrasisiyle faşizmi birbirinden ne denli ayırmaya çalışırsa çalışsın; aynı temel üzerine oturan bu iki anlayış benzerliklerini korumaya devam etmektedir. Siyasi demokrasinin günümüzde geçerli olan işleyiş kuralları içinde insanlar, kendi geleceklerine nereye kadar karar verebileceklerini bilmemektedirler. Demokrasi sınırının, halk kitlelerini dışarda bırakarak daralması ve bu sınırın, küçük bir azınlığın çıkarlarıyla örtüşür hale gelmesi, demokrasiden söz etmeyi olanaksız hale getirmiştir. Eğer günümüzde demokrasiden söz

edilecekse bu demokrasinin, elbette "tekelci şirket demokrasisinden" başka bir şey olmayacağını, bir kez daha yinelemek gerekiyor.

Rus yazarı **Aleksandr Zinoviev,** demokrasi denilerek geçerli kılınan siyasi sistemi *"demokratik totalitarizm"* olarak tanımlıyor ve şunları söylüyor: *"Bugün demokratik bir totalitarizmin oluşumuna şahit oluyoruz. Şimdi tek bir gücün, tek bir ideolojinin, dünya çapında tek bir partinin egemen olduğu bir dünyada yaşıyoruz. Küresel egemenliğin yarattığı dünya partisi kavramı; uluslar-üstü yapıların, ticari şirketlerin, bankaların, siyasi oluşumların ve medya kuruluşlarının oluşturduğu iyi örgütlenmiş bir gücü ifade etmektedir. Bu güç, demokrasiyi tüm batılı ülkelerin toplumsal yaşamından çıkarmak üzeredir. Totalitarizm her yana yayılıyor, çünkü uluslarüstü yapı, uluslara kendi kurallarını dayatıyor. Demokratik olmayan bu üst yapı emirler veriyor, cezalandırmalarda bulunuyor, ambargolar koyuyor, bombalıyor, insanları aç bırakıyor. Finans diktatörlüğüyle kıyaslandığında, siyasal diktatörlük çok masum kalır. Çünkü en katı siyasi diktatörlüklerin içinde bile belli bir direniş göstermek mümkündü. Ancak "Bankaya" karşı direniş mümkün değildir. Paranın musluklarını ellerinde tutanlar istemezse ihtilaller bile artık olamaz.. Batı'da son elli yılda gelişmiş olan "süper ideoloji", komünizmden ya da nasyonal sosyalizmden çok daha güçlü bir baskı oluşturmuştur. Batılı insan, bu ideolojiyle öylesine aptallaştırılmıştır ki, 1930'lu yıllardaki orta bir Sovyet ya da Alman vatandaşı bile bu kadar aptallaştırılmamıştı."*[24]

Küreselleşme ve İşçi Hakları

İşçi haklarıyla şirket çıkarları arasında birbiriyle çelişen yapısal bir karşıtlık vardır. Kapitalist sistemin doğasından kaynaklanan bu karşıtlığın zorunlu sonucu olarak işçiler, bugüne dek elde ettikleri ekonomik, sosyal ve demokratik tüm hakları mücadele ederek elde etmişlerdir. İşçi–işveren ilişkilerini sürekli gerilim içinde tutan ve işçilerin sınıf olarak ortaya çıkışı kadar eski olan bu müca-

dele, ikiyüz yıldır Avrupa'nın politik yaşamına yön vermiş ve siyasi demokrasinin sınırlarını genişleterek *Batı demokrasisinin* itici gücü olmuştur. Bu nedenle, günümüz küreselleşme uygulamalarının işçi hakları açısından ne anlam ifade ettiği ve taşıdığı önemin ne olduğunu görmek için; işçi sınıfı mücadelesinin ortaya çıkışını, gelişimini, dünya siyasetine yaptığı etkiyi ve bugünkü durumunu incelemek gerekecektir.

Küreselleşme ideologları, sermayenin serbest dolaşımıyla dünyanın *küçüldüğünü*, ulusal sınırların önemini *yitirdiğini* ve *enternasyonal bir uygarlığın doğmakta olduğunu* söylüyorlar. Benzer şeyleri, farklı anlamda da olsa 19.yüzyılda işçi sınıfı ideologları da söylüyordu. Günümüzün kimi "sosyalist" parti liderleri ya da bağımsız "sosyalist" araştırmacılar, yüzelli yıl öncesinin söylemlerini hemen aynısıyla yineliyor ve *sermayenin küresel egemenliğine karşı, işçi sınıfının küresel dayanışmasından* söz ediyorlar. Söylemlerdeki ortak özellik, işçi mücadelesini ulusal mücadelenin önüne koymak ve özellikle azgelişmiş ülkelerde, ulusal bağımsızlık sorununu gözardı etmektir. Yeni olmayan ve ideolojik dayanakları eskiye giden bu tür yaklaşımlar; kalıcı bir başarı sağlamamış olmasına karşın, 19.yüzyıl işçi sınıfı mücadelesinin geleneklerine dayandırılıyor.

İşçi sınıfı mücadelesi, farklı anlayışlar farklı hedefler ve farklı mücadele biçimleriyle, *küreselleşmeye*, sermayenin denizaşırı yatırımlara yönelmesinden önce başlamıştı. İşçiler, kendi ülkelerinin milli pazarlarında ayrı ayrı mücadele etmişler, daha sonra uluslararası bir dayanışma içine girmeye çalışmışlardı. *İşçi sınıfı enternasyonalizmi* diye tanımlanan ve gelişmiş sanayi ülkelerini kapsayan bu girişim, genel bir eğilim olarak ulusal kurtuluş hareketlerine uzak durmuş ya da bu soruna yeterince eğilmemiştir. *Enternasyonal* girişimler, başarısız olmuş ve Batı'nın bir iç sorunu olmaktan öteye gidemeyerek kısa sürede dünya siyasetinin gündeminden düşmüştür. *Birinci, İkinci, İkibuçukuncu* ve *Üçüncü Enternasyonal* adıyla girişilen uluslararası örgütlenmeler ile, bugün artık taşıdığı adın karşıtına

dönüşmüş olan *Sosyalist Enternasyonal* girişiminden çıkarılacak olan sonuç; herhalde, başarısızlığı yaşanarak görülen bu tür girişimleri yinelemek değil, bugünün sorunlarına yanıt ve geleceğe yön verecek çözümlerin geliştirilmesi olmalıdır.

İşçi sınıfının yüzelli yıllık uluslararası dayanışma girişimi, somut ve kalıcı bir başarı sağlayamamıştır ama, işçi hareketi için ders alınması gereken sonuçlar, zengin bir mücadele birikimi ve kazanılmış demokratik haklar ortaya çıkarmıştır. Yalnızca işçi sınıfının değil, azgelişmiş ülkeler başta olmak üzere tüm insanlığın sorunu haline gelen günümüz küresel işleyişi, bu kazanımları ortadan kaldırmaya yönelmiş durumdadır. Ulus–devletlerin etkisizleştirilerek kuralsız ve denetimsiz bir toplum biçiminin amaçlanması, yalnızca işçi haklarının korunmasında değil, tüm insanlığın gelişimi önünde tutucu bir engel oluşturmaktadır. Geçerli kılınmak istenen yeni dünya düzeni, insanlığı ortaçağa, işçileri ise sanayi devriminin ilkel çalışma koşullarına geri götürmektedir. Bu gidiş; ücretler, sosyal güvenlik hakları ve siyasi örgütlenme konularında getirilen "yeni" ölçütler ve bu ölçütlerin yön verdiği uygulamalarda açık olarak görülmektedir. Şaşırtıcı olan, uygulamalardaki sert geri dönüş değil, bu dönüşün azgelişmiş ülkeler başta olmak üzere tüm ülkelerde, bu denli yoğun ve yaygın uygulanabiliyor olmasıdır.

Kapitalist dünyanın temel sorunu olan emek–sermaye çelişkisi, 19.yüzyıldan başlayarak; yasal ya da yasal olmayan, artan ya da azalan, yayılan ya da daralan, ama her zaman gerilimli ve her zaman çatışmalı bir süreçten geçtikten sonra bugüne gelmiştir. Bu uzun sürece ve verilen onca mücadeleye karşın bugün; New York'daki düşük ücretli, sosyal güvenceden yoksun ve yasadışı işçi çalıştıran işletmeleri, Meksika ya da Endonezya'daki "modern" köle pazarları durumundaki fabrikaları, Yunanistan, Hollanda ya da İtalya'da evlerine fason iş alan kadınları görmek gerçekten şaşırtıcıdır. Sosyal güvenlik, ücretsiz fazla çalıştırma, sendikasızlaştırma ve fason üretim uygulama-

ları, ülke ayırımı gözetmeden tüm dünyaya yayılmaktadır. Dünyayı feodalizme ve vahşi kapitalizme "geri" götüren uygulamalarda o denli ileri gidilmiştir ki, emek ve emek örgütleri üzerine kurulan sistemli baskı, 19.yüzyıl işleyişlerinden daha örgütlü, daha kapsamlı ve daha yoğun bir duruma gelmiştir. Rakamlar ve yaşananlar bu gerçeği çok açık bir biçimde ortaya koymaktadır.

Batı Avrupa kapitalizminin gelişip güçlenmesi için gerekli olan işgücü gereksinimi, doğal olarak önce, sanayileşen ülkelerin kendi milli pazarlarından karşılanmıştır. Feodalizmin ortadan kaldırılmasıyla, emeğinden başka satacak bir şeyi olmayan *özgür* yurttaşlar haline gelen *serfler*, (toprağa bağlı köylüler) kentlere akın ederek, büyük bir işçi ve yedek işçi ordusu haline gelmişti. "Vahşi kapitalizm" adı verilen bu dönem, Batı'daki emek sömürüsünün, hiçbir kısıtlamaya bağlı olmadan yoğun olarak sürdürüldüğü acılı bir dönemdi.

19.yüzyılda işçiler üzerinde kurulan baskı ve sağlanan disiplin, kendi içinde doğal tepkisini de yaratarak, işçilerin sınıf bilincine ulaşmasına ve örgütlü mücadele içine girmesine yol açmıştı. 19.yüzyıl Batı tarihi bu mücadelelerin tarihi gibidir ve sert çatışmalarla doludur. 20.yüzyılla birlikte yoğunlaşan dışarıya açılma, dışardan elde edilen gelirlerin artmasına ve bu artışa bağlı olarak metropollerdeki refah düzeyinin yükselmesine yol açmıştı. Bu artış, işçi sınıfı mücadelesine temel oluşturan ekonomik ve demokratik taleplerin bir bölümünün karşılanmasını sağlamış ve artık siyasi hedeflere yönelmiş olan işçi hareketinin rejim sınırları içinde tutulabilmesini olanaklı kılmıştı. 19. yüzyıl Avrupa'sındaki işçilerin yaşam koşulları, günümüzde özellikle azgelişmiş ülkelerdeki koşullar gibi çok ağırdı ve bir insanlık dramı haline gelmişti.

1840 yılında Almanya'nın 30 bin nüfuslu Elberfeld kentinde 2500 çocuk, *okulda değil fabrikada büyümüştü*. 1848

yılında Prusya'da, yaşları 14'ten küçük 32 bin çocuk günde 14–15 saat ağır sanayi işlerinde çalışmaktaydı. Bir Optik Sanayi kuruluşu olan *Rothenower*'in yetkilileri işletmelerinde, *"Yalnızca 8–13 yaşlarında oğlan çocuklarını çalıştırdıklarını ve bunların okullarını aksatmadıklarını"* söyleyerek övünüyorlardı. *Wuppertal*'de dokuma sanayindeki işçilerin yüzde 70'i çocuktu. *Aachen*'li fabrikatörler çocukları, *"Geceleyin ama yalnızca 11 saat"* çalıştırdıklarını ancak *"Gündüz okula göndermeyi ihmal etmediklerini"* bir özveri örneği olarak açıklıyordu.[25]

Fransa ve İngiltere'de de durum farklı değildi. Fransa'da 1847'ye dek çalışma süresi günde en az 15 saatti. Çocuk emeği ucuz olduğundan ve çocuklar, makinalar arasında kolaylıkla dolaşıp büyüklerin yapamayacağı ince işleri başarabildiklerinden dolayı tercih ediliyorlardı. Çalışma yaşı 3–4 yaşlarından başlıyordu. 1841'de çıkarılan bir yasayla 8 yaşından küçük çocukların çalışmaları yasaklandı, ancak bu yasak denetlenemediği için yasa etkili olamadı. İngiltere'de 6–18 yaş arasında değişen tüm yaş guruplarını içeren çocuk işçiler, gündüz vardiyasında haftada 5 gün 12 saat ve bir gün 18 saat, gece vardiyasındakiler ise 5 gece 12 saat ve bir gece 6 saat çalışıyorlardı.[26]

İngiltere'de o yıllarda çocuk işçi aranırken verilen ilanlar, çoğu kez Amerikan dergilerindeki siyah köle aranırken verilen ilanlara benzerdi. Çocuk işçi çalıştırma ABD'nde de farklı değildi. Evde ailelerinin baskı ve dayağıyla karşı karşıya kalan çocuklar, günde 12–13 saat çalıştırılıyorlar ve çalıştıkları süre içinde de patron tarafından dövülerek "eğitiliyorlardı"[27]

İşçiler, sayıları ve bilinç düzeyleri arttıkça örgütlenmeye başladılar. Ancak bu yöndeki girişimleri, 19.yüzyıl boyunca zor yöntemleri ve yasal engellerle bastırılmaya çalışıldı. Basit ya da kapsamlı her türlü örgütlü eylem ve hak isteme, sert müdahalelerle karşılaştı ve hemen her eylemde kan döküldü. Yaptıkları işin bir gereği olarak birbirlerine yakınlaşan ve dayanışma duyguları gelişen işçiler giderek yaygınlaşan bir biçimde gizli örgütlenmelere

yöneldiler. Meslek esasına göre örgütlenmeyi bile yasaklayan yasalar, sınıf örgütlenmelerini "topluma karşı işlenmiş suçlar" kapsamına almıştı. Bu dönemde işçiler, dernek adı altında, ama uzun bir süre siyasal parti ve sendika işlevini gören gizli örgütler kurdular; *Aileler Derneği, Mevsimler Derneği, İnsan Hakları Derneği, Eşitler Derneği* gibi adlar kullandılar.

19.yüzyıl ortasında Fransa'da kurulan *"La Société Des Voraces" (Aç Oburlar Derneği)* bu tür derneklere ilginç bir örnektir. Derneğin görünen amacı, meyhanelerde şarabın litre yerine şişeyle satılmasına karşı çıkmaktı. Oysa derneğin kurucuları demir-döküm işçileriydi. Dernek, üyelerle şehir dışında ormanlık ve kırlık yerlerde piknikler yapar, buralarda birlik ve dayanışmayı arttıran etkinlikler düzenlerdi. Örgütün yazılı amaçları yasalara uygun olduğu için siyasi polise müdahalede bulunma fırsatı verilmiyor ve dernek, yasa dışı siyasal çalışmalar için gizliliği örten bir şemsiye işlevi görüyordu. Bu nedenle, sıkı bir izleme altında olan *İnsan Hakları Derneği, Eşitler Derneği* gibi örgütler de, daha sonra *Aç Oburlar Derneği*'ne katıldılar. Derneğe üye olmak için yapılan yemin o günlerdeki işçi hareketini anlamak açısından önemlidir. Edilen yemin şöyleydi: *"Derneğin kurallarına sadık kalacağıma, bana emanet edilen sırları hiçbir zaman açıklamayacağıma, dernek yolunda kanımı akıtacağıma, yardıma muhtaç kardeşlerimin yardımına koşacağıma yemin ederim. Eğer yeminime sadık kalmazsam öldürülmeyi kabul ediyorum. Cesedimin rüzgarda uçan külleri kardeşlerime örnek olsun."*[28]

19.yüzyılın ortalarından sonra, sermaye yoğunluğu arttı ve üretim çeşitlenmeye başladı. Bu gelişme herbiri ayrı üretim özelliklerine sahip, çok işçi çalıştıran büyük işletmelerin ortaya çıkmasına neden oldu. Aynı işletmede çalışan işçilerin sayılarının artması ve bu işçilerin üretim süreci içinde aldıkları rollerin benzer hale gelmesi, onları işyeri esasına göre örgütlenmeye götürdü. Paylaştıkları sorunların artmasıyla dayanışma duyguları daha da gelişen işçiler, örgütsel düzeylerini yükselttiler ve işyeri düzeyinde

giriştikleri mücadelelerle, somut ekonomik ve sosyal haklar elde etmeğe başladılar. Sendikal örgütlenme bu dönemde ortaya çıktı. Sendikalar ücret artışları, sosyal haklar ve işyerine özgü sorunların çözümünde başarı sağlamakla kalmadı, işçilerin demokratik ve politik istemleri yönünde de mücadele etti; sendikal mücadele, işçilerin sınıf bilincine ulaşmasında önemli bir işleve sahip oldu. Batı demokrasisi, sendikal mücadeleden geçerek siyasal partilerini kuran ve politik mücadele içine giren işçi mücadeleleriyle biçim buldu; sendikal haklar, ülkelerin demokratik gelişiminin bir göstergesi haline geldi.

20.yüzyıla girerken, 1850–1900 arasındaki elli yıllık mücadele, işçi sınıfını eskisiyle kıyaslanamayacak düzeyde geliştirmişti. İşçiler, bu gelişim için ağır bir bedel ödemişti, ancak ödenen bedel sonucunda, hiçbir sosyal hakkı olmayan, aldığı ücretle geçinemeyen, günde 15 saat çalışan ve gizlice örgütlenen işçiler yerine; ideolojik donanıma sahip, sendikalarda örgütlenen ve politik mücadeleye girişen direngen ve güçlü bir sınıf ortaya çıkmıştı.

İşçilerin, sınıf bilincine ulaşarak ekonomik–demokratik kazanımlarını yükseltmeleri ve bununla yetinmeyerek politik hedeflere yönelmeleri; kaçınılmaz olarak işçi hareketi üzerindeki baskının da daha kapsamlı ve daha sistemli hale getirilmesine neden oldu. Baskının boyutu, biçimleri ve şiddeti değişti, ama niteliği değişmedi; yasal ya da yasa dışı baskı, varlığını yoğunlaşarak sürdürdü.

Batı Avrupa'da, 1850'li yıllarda bir işçinin; 1 kg. şeker almak için 7, 1 düzine yumurta için 5, 1 kg. et için 10 saat çalışması gerekiyordu.[29] Usta bir işçi haftada 35, ortalama bir işçi 20-25, kadın işçiler 10-15, çocuk işçiler ise 3-5 şilin ücret alıyordu.[30] 19.yüzyılda işçi ücretleri ve bu ücretlerin alım gücü çok düşüktü, ama ilginçtir; 21.yüzyılda "küreselleşen" dünyada, Türkiye dahil pek çok ülkede işçi ücretleri ve bu ücretlerin alım gücü daha da düşüktür.

19.yüzyıl sonlarıyla 20.yüzyıl başlarında, örgütlü işçi mücadelesinde belirgin bir yükselme yaşandı; grevler artarken politik yönelişler de artmaya başladı. Hükümetler işçi eylemlerine karşı, her zaman olduğu gibi önce polisi, yeterli olmazsa ordu birliklerini kullandılar. ABD'nde Pennsylvania maden işçilerinin 1875 grevleri, önce işletmenin silahlı adamları tarafından basıldı, öncü işçiler öldürüldü, işin geri kalanını devlet üstlendi ve hukukla ilgisi olmayan yargılamalar sonucu 19 grevci işçi idam edildi. 1886'da **Belçika**'da, 1889'da **Ruhr**'da, ve 1892'de **Ostrava**'da (Çekoslavakya), hükümet birlikleri grevci işçilere ateş açtı ve çok sayıda işçi öldürüldü. 3 Mayıs 1986 da **Chicago**'da, **Mc Cormick** işçilerine polisin ateş açması sonucu 4 işçi vurularak öldürüldü.[31] Rusya'da **Lena** altın madeni işletmesinde grev yapan işçilere, ordu birlikleri müdahale etti ve yüzlerce işçi öldürüldü. 1905 yılında, Çar'a çocuklarıyla birlikte dertlerini anlatmaya giden işçilere ateş açılması sonucu 1300 işçi öldürüldü.[32] Fransa'da **Courriere** kömür madenlerinde 10 Mart 1906 da ortaya çıkan grev 1200 işçinin ölümüyle sonuçlandı.[33]

Uygulanan şiddet, işçileri sindirmedi, tersine onların daha mücadeleci bir davranış içine girmelerine neden oldu. Silahla bastırılan her eylem, daha kararlı ve daha yaygın eylemlere yol açıyor ve işçiler yalnızca ulusal sınırlar içinde değil, uluslararası düzeyde de dayanışma içine giriyordu. Bu gelişmeye karşılık İngiltere'de, günümüzdekilere çok benzeyen yeni bir uygulamaya geçildi. İşçi hareketi polis ve silahla değil, işçilerin en az donanımlı olduğu hukuksal alanda baskı altına alınmaya çalışıldı.

1900 Ağustos'unda işçiler İngiltere'de, *Taff Vale Demiryolları Şirketi*'ne karşı grev ilan ettiler. Şirket avukatları başvurdukları mahkemeden, grev sırasında meydana gelecek zararlardan, sendikanın sorumlu olacağını kabul eden bir karar çıkardılar. Temyiz edilen bu karar, *Lordlar Kamarası*'nda onaylandı ve sendika, 30 bin sterlin gibi büyük bir para cezasına çarptırıldı. Tarihe *Taff Vale Kararları* olarak

geçen bu uygulamayla; "sendikacılığın anayurdu", "demokrasinin beşiği" İngiltere, zor yöntemlerinden daha etkili bir baskı uyguluyor ve *silahla değil, yasayla* sendikal mücadeleyi denetim altına alıyordu.[34] Bu yöntem, değişik biçimleriyle 20.yüzyıl boyunca birçok ülkede uygulandı ve 21 yüzyıl küreselleşmesinin de temel işleyişi oldu.

İşçi hareketleri ve sendikal mücadele, 20.yüzyıl boyunca değişik yoğunluklarla tüm dünyaya yayıldı ve hemen her ülkede toplumsal yaşamı belirgin bir biçimde etkiledi. Mücadelenin sınırları, ekonomik ve sosyal alanları aşarak iktidar da dahil, geniş kapsamlı politik hedeflere yöneldi. Birçok ülkede işçi eylemleri iktidarı amaçlayan bir strateji izledi ve bu strateji, 20.yüzyıl dünya politikalarına yön verdi. Örgütlü işçi eylemleri ve bu eylemlere gösterilen tepkiler uluslararası hale gelerek küresel bir boyut kazandı. Yüzyılın ilk yarısında işçi eylemlerinin, son elli yılında ise sermaye güçlerinin üstün göründüğü bu mücadele, farklı biçim ve yoğunlukla, ancak aynı çelişkileri taşıyarak bugün de devam etmektedir.

20.yüzyılda birçok politik ve sosyal değişim yaşandı, yeni kavramlar yeni alışkanlıklar, yeni anlayışlar ortaya çıktı; yaşam biçimleri ve gereksinimleri değişti, görkemli bir teknolojik gelişme yaşandı; bilimsel araştırma teknikleri ve uzmanlaşma çeşitlendi, bilgisayar ve robotlar üretimin etkili parçaları haline geldi, ama emekle sermaye arasındaki çelişkinin niteliği değişmedi. Üretim biçiminin niteliğinden kaynaklanan bu çelişki, toplumsal yaşam içinde, yüzyıl öncesinin yöntemleriyle baskı ve sorun üretmeye devam ediyor. İşçi mücadelesinde belirgin bir düşüş yaşanıyor ama, dünya 21.yüzyıla emek-sermaye çelişkisi bakımından da 20.yüzyıla girdiği koşullarla giriyor. 20. yüzyıl başında, uygulanan baskıların bir sonucu olarak işçi eylemlerinde, dikkat çekici bir düşüş yaşanmıştı.

İngiltere'de 1899 yılında 719 grev gerçekleşmiş, kaba şiddet ya da hukuksal baskılar sonucu bu sayı 1904 yılında yarı yarıya azalarak 346'ya düşmüştü. 1890'lı yıllar-

daki grevlerin yüzde 40'ı işçilerin başarısıyla sonuçlanırken bu oran 1905 yılında yüzde 23'e düşmüştü.[35]

ABD'nde 1893-1898 arasında 1,7 milyon işçiyi kapsayan 7029, 1899-1904 yılları arasında ise 2,6 milyon işçiyi kapsayan 15 463 grev meydana gelmişti. Amerikan şirketleri grev dalgasının yayılması üzerine profesyonel grev kırıcılarını devreye soktular ve sonuçta kan döküldü. Özellikle göçmen işçiler arasında ırk, dil, din ayrılıkları kullanıldı; bu yolla işçilerin birliği önlenmeğe çalışıldı. *Pinkertonizm* denilen ajan büroları hemen her yerde şiddet yöntemleriyle grevlere müdahale ettiler. İşverenler, *İmalatçılar Ulusal Birliği* adıyla örgütlenerek sendika yöneticileriyle grevci işçilerin ABD'nin hiçbir yerinde işe alınmamasını sağlayan bir örgüt ağı kurdular. Mahkemeler grevleri erteledi ve önceden planlanmış provokatif eylemlerin yasal sorumluluğu hemen her yerde grevci işçilere yüklendi. Yoğunlaşan çift yönlü baskı sendikal mücadeleyi küçülttü. Örneğin 1904 yılında 1.676.000 üyesi olan *Amerikan İşçi Federasyonu* (AFL) yavaş yavaş çökmeye başladı. [36]

ABD ve Batı Avrupa ülkelerinde, işçi hakları ve sendikal mücadele sorunlarının yüzyıl öncesine benzer hale gelmesi; işsizlik, düşük ücret, sosyal güvensizlik gibi sorunların işçilerin günlük yaşamına yeniden ve daha yoğun olarak girmesine neden olmaktadır. Gelişmiş ülkelerde bugün yaşanan iş ve işçi sorunlarının eskisiyle olan şaşırtıcı benzerliği, doğal olarak şirket çıkarlarının belirlediği piyasa işleyişinin değişmezliğine dayanmaktadır. Üretim teknikleri, teknolojik olanaklar ve hukuksal düzenlemeler değişmektedir, ama "maksimum kâr eğilimi" ve bu eğilimin bağlı olduğu emek-sermaye çelişkisi, varlığını uzlaşmaz niteliği ile sürdürmektedir. Son ikiyüz yıl içinde Batı'da, sermaye güçleriyle işçiler arasında zaman zaman değişen güç dengeleri, birbirlerine karşı dönemsel üstünlükler sağladı ama, mücadelenin niteliği değişmeden devam

etti. Şimdi, küreselleşme adıyla sermaye güçlerinin üstün göründüğü bir dönem yaşanıyor, ancak yalnızca işçilerin değil, hemen tüm insanlığın, hatta doğanın bile şikayetçi olduğu bu üstünlüğün uzun süre devam etmesi mümkün değildir.

Büyük sermaye çıkarlarının yön verdiği küreselleşme uygulamalarının yıkıcı sonuçları, kaba ve ilkel gerçekler halinde tüm insanlığın karşısına dikilmektedir, ama gerçek bozulma ve baskı, küreselleşmeye karşı mücadelenin temel gücü olan ulusal bağımsızlık hareketlerine ve işçi hareketlerine yönelmiştir. Azgelişmiş ülkeler üzerinde ağır bir egemenlik kurulmuş, grevler azalmış, sendikalı işçi sayısı düşmüştür. Fabrikaların denizaşırı ülkelere taşınması nedeniyle metropollerdeki işsizlik olağan dışı artmıştır. Eğitim düzeyi düşmekte ve sinizm yayılmakta (Sinizm; insanın erdem ve mutluluk için hiçbir değere sahip olmaması), suç oranları ve uyuşturucu bağımlılığı artmaktadır. Yalnızca yabancı sermaye alan azgelişmiş ülkelerde değil, gelişmiş ülkelerin anavatanlarında da, 1850'lerin çalışma koşulları geri gelmiştir. Batı'nın büyük kentlerinde sosyal güvenlikten yoksun, günde 12 saat çalışılan "işyerleri" ortaya çıkmaktadır. Yaygınlaşan "ücretsiz fazla çalışma" tam bir angarya durumundadır. Aile üretimi, parça başına ücret, fason üretim, mal değiş tokuşu, çocuk işçi çalıştırma yeniden yaygınlaşıyor. Dünya feodalizme böyle geri götürülüyor ve geriliklerle dolu bu çöküş sürecine küreselleşme adı veriliyor.

Tekelci şirketler bugün, artan mali güçleri, politik nüfuzları ve örgütlü yapılarıyla, örgütsüz işgücü karşısında ezici bir üstünlük sağlamış durumdadır. Bu bir gerçektir. İşçi haklarını savunan partiler, politika sahnesinden adeta çekilmişlerdir; işçi temsilcileri artık parlamentolara girememektedir. Sendikalar eski güçlerini yitirmiş, grevler etkin birer silah olmaktan çıkmıştır. İşçiler, işlerini yitirmemek için sendika ve grevlerden uzak durmaktadır.

Ford, 1987 yılında Cuautitlan'daki yirmi üç yıllık fabrikasını, yaşanan bir grev nedeniyle kapattı. Üç hafta

sonra fabrikayı yeniden açtığında, ücret artışı için grev yapan işçilere eski ücretlerinin yarısını veriyordu. *General Motors*, zarar ettiği gerekçesiyle **Michigan** ya da **Texas**'daki fabrikalarından birini 1992 yılında kapatacaktı. *General Motors*, nakliye bedelleri yüksek olmasına karşın Texas'daki fabrikayı değil, Michigan'daki fabrikayı kapattı. Çünkü Texas'daki işçiler, fazla mesai ücreti almadan üç vardiya çalışmayı kabul etmişlerdi.[37]

ABD'nde, bin ya da daha fazla işçiyi ilgilendiren grevlerin sayısı 1960'larda yılda 300 iken bu sayı 1991 de 40'a düştü.[38] Aynı ülkede üretim birimlerinin denizaşırı ülkelere taşınması nedeniyle 1969-1979 yılları arasındaki on yılda tam 35 milyon Amerikalı işçi işsiz kaldı.[39] 1990'ların başında ABD'nde çalışan tüm işçilerin yalnızca yüzde 16'sı sendika üyesiydi. 1993 yılında Amerikan iş gücünün yüzde 18'i haftada 40 saat çalışıyor, buna karşılık yoksulluk sınırının altında yaşamlarını sürdürebilecek ücretler alıyordu.[40]

İş ve işçi sorunları Avrupa'da da yoğun biçimde yaşanmakta ve işsizlik sürekli artmaktadır. İngiltere'de 1966-1976 arasında, bir milyondan fazla fabrika işi kaybedilmiştir. Aynı dönemde motorlu araçlar, gemi yapımı, metal işleme, makina ve elektrik mühendisliği alanlarında iş sahası % 10 ile % 20 arasında azalmıştır. **Lancashire**'da tekstil endüstrisinde 500 bin işçi işini kaybetmiştir. Fransa'nın Kuzeydoğusu ile Belçika'nın Batısı'ndaki endüstri bölgelerinde işsizlik oranı 1973'de % 1 iken 1990'da % 12'ye yükselmiştir.[41] Avrupa Giyim ve Deri İşçileri Sendikası Genel Sekreteri **Patrick H.Schert** 1997 yılında şunları söylüyordu: *"Şu anda Avrupa Birliği içinde 20 milyondan fazla işsiz var. Sendikalar çok zayıfladılar. Buna karşı çıkmak için yeni bir sendikal yapı, yeni bir iş bölümü ve yeni bir eğitim şart."*[42]

19.yüzyıl başlarında görülen ve el işçiliğine dayanan *"ev üretimi"* ya da *"aile üretimi"* dünyanın her yerine yayılmaktadır. *"Gölge Ekonomi"* adı verilen bu tür üretim etkinliklerini inceleyen Amerikalı ekonomist **Ann Misch**

şunları söylüyor: *"Yunanistan'ın kuzeyinde evde oturan çocuklu kadınlar, çocuklara bakmanın ve ev işi yapmanın yanı sıra, günde en az on iki saat dikiş dikerler. Hollanda'da sutyen lere kopça takarlar. İtalya'da ayakkabı dikerler. Meksika'da oyuncak ve kalem montajı yaparlar.."*[43] Uluslararası Hazır Giyim İşçileri Birliği'nden **Sunan Cowell** ise şu saptamayı yapıyor: *"Ev işi, Amerikan hazır giyim sanayisinin önemli bir bölümüdür. Hareketli sezonlarda, Paskalya ya da Noel'de mağazalara mal yetiştirebilmek için kadınlara evlerinde fason iş verilir."*[104]

ABD'nde yayınlanan **News Week** gazetesi, 10 Eylül 1990 tarihli sayısında şunları yazıyor: *"New York Manhattan'daki harap atölyelerde işçiler kemerlere boncuk takmakta ve bu işçilere Meksika'da blucin diken kadınlara ödenen ücret ödenmektedir. Tıpkı yüzyıl öncesinde olduğu gibi, bugünün köle fabrikaları da bir emek-yoğun üretim alanı olan konfeksiyon işinde bulunmaktadır."*[45]

1989 tarihli resmi hükümet raporuna göre, **New York**'daki 7000 konfeksiyon imalathanesinde 50 binden fazla işçi çalıştırılmaktadır. Yalnızca Çin mahallesindeki asgari sendikalı işçi ücretinin ancak yarısı kadarını ödeyen 400 konfeksiyon atölyesi bulunmaktadır. Uluslararası Kadın Konfeksiyon İşçileri Sendikası, **California**'daki konfeksiyon işçilerinin dörtte birinin kesim ve dikim işlerini havasız, yangın tuzağı yerlerde, asgari ücretin altında ve aynı miktarda ödenen zorunlu fazla çalışmayla yaptıklarını söylemektedir. Bazen patron hiç fazla çalışma ücreti ödememeye de karar verebilmektedir. Çoğu göçmen olan işçiler şikayet edecek durumda değildirler.[46]

Küreselleşme savunucuları, *"bacalı sanayinin"* ölmekte olduğunu, buralarda çalışan işçilerin yüksek teknolojiye sahip endüstrilerde, "iyi ücretli ve temiz" işlerde çalışacaklarını söylüyorlardı. Ancak sonuç küreselleşmecilerin söylediği gibi olmadı. Örneğin bacalı sanayi denilen fabrikaların kapandığı New England'da 670 000 işçi işsiz kaldı. Bunlardan yalnızca % 3'ü ileri teknoloji sektöründe

iş bulabildi. İş bulabilen diğerleri ise **Kmart, Mc Donald's** gibi işyerlerinde garson, bulaşıkçı olarak çalıştılar.[47]

2.Dünya Savaşı'nın "gerçek galibi" ABD'nde 1950'den sonra yaşanan ekonomik büyüme nedeniyle Amerikalı işçilerin ücretleri savaş öncesine göre artmıştı. Amerikan şirketleri, denizaşırı ülkelerden transfer ettikleri büyük boyutlu kârın bir bölümünü kendi işçilerine veriyor ve onları toplu hareket etme eğilimlerinden uzaklaştırabiliyordu. Ancak 1970'den sonra işçi ücretleri reel olarak düşmeye başladı ve bu düşüş hala devam ediyor. 1992 yılında yapılan bir araştırmaya göre Amerikalı işçilerin ücretleri enflasyon düşüldükten sonra net olarak % 9 azalmıştır.[48] ABD'nde, 2.Dünya Savaşı'ndan sonra ilk kez 1991 yılında aile gelirleri enflasyonun gerisinde kalmıştı.[49]

ABD'nde işçi ücretleri üzerindeki baskının ve giderek artan yoksullaşmanın bir başka belirtisi, yardım kuruluşlarının dağıttığı yemeklere talebin artmasıdır. Bu tür kurumlar artık yalnızca büyük kentlerde değil, "Amerikan rüyasının"övünç kaynağı kentlerde de açılmaktadır. Federal Hükümet'in yaptığı açıklamaya göre, Amerikan iş gücünün % 18'i haftada 40 saat çalışmakta, buna karşılık yoksulluk sınırının altında yaşayabilecek kadar bir ücret almaktadır.[50]

*

Çocuk işçi çalıştırma ve bunun yarattığı sorunlar, 19.yüzyıl kapitalizminin tüm alışkanlıkları ve yaygınlığıyla sürmektedir. Artan yoksulluk nedeniyle eğitimden uzak kalan çocuklar ya son derece düşük ücret karşılığı çalışmakta ya da çok küçük yaşta ailelerinden koparak sokakta yaşamaktadır. Üstelik bu durum, 21.yüzyılın başındaki şu günlerde, yalnızca azgelişmiş ülkelerde değil, gelişmiş ülkelerde de görülmektedir. *Washington Post*'ta 6 Mart 1991'de yayınlanan bir araştırmada, çocuk işçi çalıştırmanın azgelişmiş ülkelerden New York, California ve Texas'a

taşındığı ve ABD'ndeki çocuk işçi sayısının hızla arttığı açıklanmıştır.

Amerikan kaynaklı araştırmalara göre, ABD'nde yeterli eğitim görmemiş gençler arasında işsizlik oranı % 50'ye varmaktadır.[51] Zenciler ve İspanyol asıllılar arasında bu oran daha fazladır. Hiçbir mesleki eğitim görmeyen bu kesimdeki gençlerden, % 60'ının en az bir kez cezaevine girdiği, kızların % 87'sinin küçük yaşta gebe kaldığı, 17 yaşındaki Amerikalıların % 13'ünün okuyamadığı, yazamadığı ve toplama çıkarma bilmediği açıklanmıştır. Yetişkin nüfus içinde cehalet daha da yaygındır. Amerikalı işçilerin % 30'undan fazlası okumayı bilmemektedir.[52] Hızla yoksullaşma nedeniyle tüberküloz hastalığı artmış ve bu artış 1992-1999 arasındaki yedi yılda % 18'e ulaşmıştır.[53]

Birleşmiş Milletler Sosyal Kalkınma Enstitüsü'nün (UNRISD) Cenova Başkanı **Draham Ghai**'ya göre; İngiltere'de, yoksulluk sınırı altında yaşayan çocuk sayısı 1979 yılında 1.6 milyon iken, 1988'de 3 milyona çıkmıştır. Bu sayı tüm İngiltere'deki çocuk sayısının dörtte biridir.[54]

Çalışma koşulları, sosyal güvenlik, çocuk ve kadın işçi çalıştırma gibi, kökleri 19.yüzyıla giden sorunların yeniden ve yaygın olarak yaşanmaya başlanması, olumsuz etkilerini azgelişmiş ülkelerde daha ezici bir biçimde göstermektedir. Küreselleşme ideologlarının ele almadıkları iş ve işçi sorunları, ekonomi ve siyaset üzerinde kurulan tekelci şirket egemenliğine bağlı olarak artmakta ve yaygınlaşmaktadır. Dünyaya açılarak en uzak bölgelere dek giden uluslararası şirketler, beraberlerinde; devletin güçsüzleşmesi, kültürel yozlaşma, yasadışıcılık, kötü çalışma koşulları ve uluslararası işçi göçlerini içeren sorunlar götürüyor. Uzun bir ön çalışma döneminden sonra, azgelişmiş ülke yöneticileri üzerinde etkili bir denetim sağlanmıştır ve bu tür yöneticiler, kalkınmak için yabancı sermaye yatırımı almaktan başka çare olmadığına inanmaktadırlar. Bunun için yerel yasalar, gümrük işleyişi ve yönetim sistemi, küresel şirket faaliyetleri önünde engel oluşturmayacak bir biçimde değiştirilmiştir. Yasal, yarı-yasal

ve yasadışı işler birbirine karışmış durumdadır. Bu gidişe direnmek isteyen azgelişmiş ülkeler; siyasal tehdit, ekonomik ambargo yetmezse darbelerle "hizaya sokulmuş" ve 20.yüzyılın son yirmi yılı, uluslararası şirketlerin uzun yıllar peşinde koştukları bir "cennet" haline gelmiştir.

Eskiden fabrikalarda çalışacak işçileri yurtdışından getiren uluslararası şirketler, şimdi azgelişmiş ülkelere yatırım yaparak fabrikaları işçilerin ayağına götürüyor. Düşük ücretli, örgütsüz ve bol işgücüne kavuşmak, hammadde kaynaklarına yakın olmak ve nakliye bedellerini azaltmak, şirketlerin hem kâr oranlarını yükseltiyor hem de metropollere getirilen göçmen işçilerin yarattığı sosyal sorunları azaltıyor.

Sermayenin küresel dolaşımının önündeki yerel yasalardan oluşan engellerin kaldırılması ve işgücünün örgütsüz kılınarak dirençsiz hale getirilmesi uluslararası şirketlerin stratejik hedefidir. Bu hedefin gerçekleştirilmesi için gereksinim duyulan siyasal destek, yerel hükümetlerin *elde edilmesi* ve *yapısal reform* adıyla seçeneksiz hale getirilen politikalarla sağlanıyor. Yerel hükümetlerin, küresel güçlerin inisiyatifi altına girmesi, yönetim geleneklerinin ve kamusal düzen işleyişinin bozulmasına yol açmakta, ülkeler artan bir hızla, küresel sistemin güçsüz ve etkisiz parçaları haline gelmektedir.

Yabancı sermaye yatırımı alan azgelişmiş ülkeler, aldıkları yabancı sermaye oranında, karşı konulması güç bir dış denetim ve baskıyı da almış olurlar (Para yatıran onun güvenliğini de sağlamak zorundadır). Bu ülkelerde, işçi hakları, demokrasi ya da ulusal bağımsızlık için mücadele gündemden çıkar ve sözü bile edilmeyen (ettirilmeyen) bir kavram haline gelir. Kurulan baskı ve sağlanan disiplin, gerçekten çok ağır ve insanlık dışıdır. Sosyal terör boyutuna ulaşan bu baskı, yarattığı sonuçlarla kaçınılmaz olarak yasadışıcılığı gündeme getirir. Yasama ve yürütme

yozlaştırılır, yerel hukuk işlemez hale gelir. Ulusal çıkarları temsil etmeyen, bu nedenle meşruiyetini yitirmiş parlamentolar, küresel isteklere zemin oluşturan "yasadışı" yasalar çıkarır. Bu tür ülkelerde işçi hakları mutlak bir biçimde uluslararası şirketlerin "insafına" kalmıştır ve bu "insaf", 19.yüzyıl patronlarının insafından daha ilerde değildir.

19.yüzyıl sonunda dünyanın her yerinden insanlar çalışmak ve kendilerine yeni bir yaşam kurmak için Almanya'ya göç ediyorlardı. 1.Dünya Savaşı'ndan sonra sömürgeci metropoller, İngiltere, Fransa, Hollanda gibi ülkeler sömürgelerinden yoğun göç aldı. 1960'lı yıllarda Hindistan, Ürdün, Pakistan ve Bangladeş'ten yüzbinlerce genç adam, petrol kuyularında çalışmak ve yerleri silip süpürmek, inşaatlarda çalışmak için az nüfuslu petrol zengini krallıklara aktı. Milyonlarca Türk vatandaşı sokak süpürmek, bulaşık yıkamak ve niteliksiz sanayi işlerinde çalışmak için "konuk işçi" olarak Almanya'ya gitti. Cezayirliler büyük guruplar halinde Paris'e geldiler. Afrika, Asya ve Güney Amerika sürekli olarak göç verdi.

Dünya'nın her yerindeki işçiler aynı küresel işgücü havuzuna düşerlerken, Guetemala, Haiti ya da Endonezya'daki işçilerin sömürülmesinin etkileri New York, Londra ya da Berlin'de hissedilmektedir. İşsizliğin insanlar üzerinde yarattığı küresel baskı, özelikle ABD'nde çocuk işçilerin sayısında artışa ve suç oranlarının katlanmasına neden olmaktadır.[55]

İşsizliğin insanlar için bedeli; ailelerin parçalanması, alkol bağımlılığı, şiddet olayları, eğitimsizlik ve artan suçlular olmaktadır. Ancak gerçek yitik, toplumu ayakta tutan yaşam geleneklerinde ortaya çıkmaktadır. Amerika'da *John Hopkins Üniversitesi*'nden **Dr.Harvey Brenner**, toplam işsizlik oranındaki her yüzde 1'lik artışın, ABD'de altı yıllık bir dönemdeki; 37 bin ölüm, 920 intihar, 650 cinayet, akıl hastanesine yatırılan 4000 ve cezaevine giren 3300 kişiye denk geldiğini hesaplamıştır.[56]

Çocuk ve kadın işçilerin, düşük ücretle ve sosyal güvenceden yoksun olarak yasadışı çalıştırılmaları, dünyanın her yerinde yayılmaktadır, ama azgelişmiş ülkeler bu konuda tam anlamıyla "açık köle pazarları" durumundadır. Araştırmaların ortaya koyduğu gerçekler ürküntü verici bir ilkelliği ortaya koymaktadır. Endonezya, Filipinler, El Salvador ya da Türkiye'de bugün yaşanan iş bulma, çalışma ve örgütlenme sorunları ortaçağ köleciliğinin çağdaş versiyonları gibidir.

Filipinler'in Angona kentinde dikiş, teğel ya da bebek giysilerinin paketlenmesi işlerinde 1447 çocuk çalıştırılmaktadır. Normal çalışma süresi haftanın yedi günü sabahın yedisinden akşamın yedisine toplam 77 saattir. 4-6 yaş arası çocuklar günde 5 peso, 11 yaşındakiler ise 10 peso almaktadırlar. Bölgede yasal asgari ücret 69 pesodur.[57]

1970'lerin sonlarında uluslararası şirketlere kadın işçi pazarlayan Malezya'da şu tür broşürler bastırılıp dağıtılıyordu: *"Elleri küçüktür ve son derece dikkatli çalışır. Bu nedenle kim bir montaj bandında Malezyalı bir kadın kadar iyi çalışabilir? Günde yaklaşık 1.5 dolar ücret ile kadın işçi bulunur..."*[58]

El Salvador'lu bir girişim gurubunun, ABD örme endüstrisinin dergisi *Robbin*'e verdiği ilanda, dikiş makinesinın başında görüntülenen genç ve çekici **Rosa Martinez**, şöyle övülüyordu: *"Onu saatte 70 sent karşılığında tutabilirsiniz. O ve iş arkadaşları çalışkanlıkları, güvenilirlikleri ve çabuk öğrenme yetenekleriyle tanınırlar.."*[59]

Sri Lanka'da bir serbest bölgede yer alan tekstil fabrikasında, kadın işçilerin çalışma koşullarıyla ilgili araştırma yapan Avustralyalı gazeteci **Peter Mares** şunları yazıyor: *"Ancak yaşayabilecek kadar para kazanabiliyorlardı. Eve gönderebilecek paraları olmuyordu. Her 30 ya da 40 kadına bir musluk ve tek bir tuvaletin düştüğü ufacık odalarda, altı ya da daha fazla kişi kalıyordu. Bana; aşırı zorlanmadan kaynaklanan, kötü çalışma koşullarından ve saatler süren zorunlu fazla çalışmanın neden olduğu göz ve solunum yolları hastalıklarından ve cinsel tacizden söz ettiler Köylerine dönecek olurlarsa,*

kendi başlarına kente giden genç kızlara yakıştırılan cinsel serbestlik hikayeleri nedeniyle evlenme şansları pek olmayacaktı. 'Gidecek hiçbir yerimiz yok. Kendi vatanımızda sığınmacı gibiyiz' diyorlardı."[60]

1990'larda Guatemala'da *Sears, Gap* ve *Kmart* gibi Amerikan şirketlerine mal üreten 250 konfeksiyon fabrikası bulunmaktadır. Michigan Episcopal Kilisesi'nden **Rahip Thomas** E. **Trimmer,** Guatemala City'deki bir imalathane hakkındaki izlenimlerini şöyle aktarmaktadır: *"Kadınların tuvalete gidebilmek için ustabaşından izin almaları gerekmektedir. Ve bu da cinsel taviz vermeyi gerektirebilir. Çoğu kadın dayak yemiş ve cinsel istismara uğramıştır. Bir fabrikada ustabaşı hamileleri ayıklamak için düzenli olarak her on beş günde bir karınlarını hedef alarak kadın işçileri dövmektedir.. Bazı fabrikalar, insanların çıkmasını engellemek için sabahın ikisine ya da üçüne dek kapılarını sürgülemektedir."*[61]

Nike, yılda 2 milyar dolarlık (1990) spor ayakkabısı satan bir Amerikan şirketidir. Şirketin ABD'nde görkemli yönetim binasından başka herhangi bir üretim birimi yoktur. Fabrikalarının tümü, ucuz işgücünün yoğun olduğu azgelişmiş ülkelerdedir. Endonezya'da üretilen bir *Nike* ayakkabı 5.60 dolara mal olmakta, ancak bu ayakkabı dünya pazarlarında 73 ile 135 dolar arasında satılmaktadır.[62] Ayakkabıları diken Endonezyalı kızlar, genelde saat başına 15 sent ücretle çalışırlar. Fazla mesai zorunludur ve sabahın 7.30'unda başlayan onbir saatlik bir işgününden sonra kızlar, gece 21:15'de şirket yatakhanesine gidip kendilerini yatağa atarlar. Şanslı olanlar iki dolar kazanmışlardır.[63] **Nike,** basketbolcu **Michael Jordan**'a reklam için yalnızca 1992 yılında 20 milyon dolar ödemiştir. Bu rakam, Endonezya'da bu ayakkabıları üreten fabrikaların tüm işçilerine ödediği bir yıllık toplam ücretten daha fazladır.[64]

2001 yılında Türkiye'de asgari ücret aylık 82.28 dolardır. % 26 işsizlik oranına sahip Türkiye'de bu ücrete razı olan insan çoktur ve bunların ancak küçük bir azınlığı iş bulabilmektedir. Çocuklarını okutma olanağı bulunmayan

aileler çocuklarını, küçük yaşta, "meslek edindirme" düşüncesiyle hiçbir sosyal güvencesi olmayan atölye ve tamirhanelere gönderirler. Kırsal alandaki genç kızlar, sabahtan akşama dek dokuma tezgahlarında çalışırlar. Asgari ücret alan bir sanayi işçisinin, saat ücreti 35 senttir. Bu ücretle bir Türk işçisi, 1 kg. şeker alabilmek için 2 saat, 1 düzine yumurta için 1.5 saat, 1 kg. et için 11 saat ve 1 kg. ekmek için 1 saat çalışmak zorundadır. Dikkat edilirse, 2001 Türkiye'sindeki işçi ücretinin alım gücü, vahşi kapitalizmin geçerli olduğu 1850'ler düzeyindedir.

Küreselleşme politikalarının işçi hakları ve örgütlü mücadele açısından dünyanın tümü üzerinde kurduğu baskı, kesin ve mutlak olarak bir geri dönüş uygulamasıdır. Yaşam koşullarından memnun olmayanların, özellikle işçiler ve diğer çalışanların şikayetçi oldukları koşullardan kurtulmaları için, her şeyden önce bu durumun nedenini ve niteliğini anlamış olmaları gerekir. Siyasi parti kavramının, günümüzde aldığı biçimi doğru algılamak, uygulanabilir programlar üretmek ve bu programları yaşama geçirmek, ancak dünya ve ülkeyi tanımakla mümkün olabilir. Küreselleşme savlarının ne anlama geldiğini kavramak bu nedenle önemlidir.

Küreşelleşme olgusu, küreselleşme yandaşlarının yaptığı gibi, yeni ve ileri bir olay gibi ele alınırsa, şimdiye dek yapılan kuramsal saptamalar, verilen mücadeleler ve bu mücadelenin birikimi olan ekonomik-politik kazanımlar anlamını yitirecektir. Sendikaların ve politik partilerin doğal olarak önemi kalmayacaktır. Küreselleşme stratejisinin temeli; insanların, eskinin bittiğine, örgütlü mücadelenin maddi temelinin ortadan kalktığına "ikna" edilmesi üzerine kurulmuştur. Sendikaların, siyasal partilerin ve ulus-devletlerin artık ortadan kalkmak üzere olduğu yönündeki yoğun propaganda kapsamlı bir biçimde sürdürülmektedir. Kesin ve net amaç; insanların geçmişlerin-

den koparılarak geleceğe yönelik gelişme umutlarının denetim altına alınması ve kitlelerin mücadele gücünün kırılmasıdır. İletişim teknolojisi ve mali gücün sağladığı olanaklarla son derece başarılı olan bu propaganda, gerçeklerle örtüşmeyen sanal bir dünyayı geçici de olsa yaratabilmiştir. Ancak doğal ve kaçınılmaz olarak, gerçekler uzun süre gizlenememekte ve yaşamın somut gerçekliği, büyüyen ve ağırlaşan sorunlar olarak insanların karşısına dikilmektedir. Tüm dünya işçileri, emeğiyle geçinenler, yoksul ülke insanları artık boş vaatlere kanmıyorlar; gerçekleri yaşayarak görüyor ve küreselleşmeye karşı tavır alıyorlar.

İş ve işçi sorunlarıyla ilgili olarak verilen örnekler, dünyanın yüzelli yıllık yakın geçmişi içinde niteliksel bir değişimin olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Büyük bedeller ödenerek verilmiş olan işçi mücadelesi bugün, elde ettiği tüm kazanımlarıyla birlikte yok sayılmaya çalışılmaktadır ama, mücadeleye kaynaklık eden nedenler, biçimsel değişikliklerle varlığını hala sürdürmektedir. Bunu görmek için işçi olmaya gerek yoktur. Ancak herkes bilir ki; sınıf çelişkileri var olduğu sürece, sınıf mücadelesi de var olacaktır.

Sermayenin sürekli hareket halinde olduğu günümüz dünyasında, işçiler hak elde etme ve çıkarlarını korumada giderek zorlanmaktadırlar; bu durum yaşanan bir gerçektir. Ancak, nedenleri ortadan kalkmamış sonuçların, biçimsel değişikliklere, baskıcı uygulamalara karşın varlığını sürdüreceği de bir başka gerçektir. Sermayenin olduğu yerde işçi, işçinin olduğu yerde ise mücadele vardır. Kurulan küresel baskı nedeniyle güç yitiren ve gerileyen işçi hareketi, geçici bir durgunluk dönemi yaşamaktadır. Gelişip güçlenmesi, dünyanın tümünün bir mücadele içine girmesi kaçınılmazdır. Çünkü bu mücadeleyi zorunlu kılan, toplumsal gelişimin önünde engel oluşturan tekel egemenliği, sorun ve çatışma üreterek varlığını sürdürmektedir. İşçilerin ve diğer tüm emek güçlerinin ulusal bağımsızlık hareketleriyle birleşerek, ulusal ya da uluslararası

düzeyde sürdürecekleri mücadele, güncel olmasının yanısıra, gereksinim duyduğu örgütsel deneyim ve entellektüel birikime de fazlasıyla sahiptir. 21.yüzyıl, 20.yüzyılın bir tekrarı gibi olacak ve 20.yüzyılda yaşanan toplumsal mücadeleler, biçim ve yöntem farklılıklarıyla daha üst düzeyde yeniden yaşanacaktır.

Küreselleşme ve Din

Küreselleşme uygulamalarının tekelci şirket çıkarlarına dayandığı ve bu uygulamaların büyük devlet politikalarının stratejik öncelikleri olduğu; bugün herkesin gördüğü somut bir gerçektir. Kolay görülebilecek bir başka gerçek ise, küresel politikaların gelişip güç kazanmasıyla, feodal geleneklerin ve inanç sistemlerinin yozlaşarak güçlenmesidir. Din, dil, mezhep, etnik köken farklılıkları uluslararası boyutu olan örgütlenmelerle hemen tüm azgelişmiş ülkelerde ayırımcı politik hareketlere dönüşmektedir. Etnik ve dinsel örgütlenmenin; ulusal varlık üzerinde baskı oluşturacak kadar güçlenmesi, tarihsel gelişime ve toplumsal ilerlemeye uygun düşmese de yayılmasını sürdürmeye devam ediyor.

Etnik ve dinsel ayrılıkların siyasallaşması, kendiliğinden ortaya çıkan doğal ve zorunlu bir olgu değildir. Yaratılması ve ayakta tutulması, mali ve siyasi güce dayanan planlı uygulamalardır. Bu nedenle gücü ve varlığı yapaydır. Kökleri sömürgeciliğe ve 20.yüzyıl emperyalizmine dayanan, şimdi küreselleşme adıyla yeni bir olguymuş gibi ileri sürülerek yaygınlaştırılan bu uygulama, büyük devlet politikalarının doğal sonucudur. Azgelişmiş ülkelerin, güçsüzleştirilerek parçalanmalarında etkili bir araç olarak kullanılmaktadır.

"Böl ve yönet" anlayışına dayalı bu politikalar, inanç ayrılıklarını; sömürgecilikten emperyalizme, bölgesel çatışmalardan dünya savaşlarına dek, dörtyüz yıldır sürekli bir biçimde kullanmıştır. Aynı anlayış, yaratılan "zengin" birikimle bugün mali ve teknolojik olanakların

itici gücüyle, amacı değişmeden kullanılmaya devam edilmektedir. "Dinin" siyasileşmesi, doğrudan ve kesin olarak küreselleşme politikalarına bağlı olan bir gelişmedir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD öncülüğünde geliştirilen Yeni Dünya Düzeni politikaları tüm Müslüman ülkelerde uygulandı. ABD tarafından geliştirilen bu "kurama" göre: *"Komünizme karşı, İslam ve İslam ülkeleri kullanılacak ve Sovyetler Birliği Çin'den Yunanistan'a dek uzanan bir güvenlik kuşağı ile sarılacaktı."* Yarım yüzyıla yakın uygulanan bu kuram, kuşak içinde yer alan İslam ülkelerinde, dinsel ya da etnik ayrılıkları dirençli siyasal hareketler haline getirdi. Sovyetler Birliği'nin dağılması, İran, Irak ve Afganistan'daki gelişmeler ve "ikiz kuleler" olayı bile "Yeşil Kuşak" anlayışını değiştirmedi. Kurulup geliştirilmesine karşın denetim dışına çıkan örgütlere saldırıldı ancak bu saldırıda başka dinsel ya da etnik guruplar kullanıldı; "dinin" siyasileştirilmesinden vazgeçilmedi; vazgeçilmesi de olası değildi. Çünkü bu politikayı oluşturan nedenler siyasi değil, ekonomikti. "Dinin" siyasileştirilmesinin arkasında yatan temel neden, uluslararası şirket faaliyetleri ve bu faaliyetleri düzenleyen emperyalist politikalardı.

1980'lerden sonra dünyanın tümünü kapsayan, doğal olarak Müslüman ülkeleri de içine alan, yeni bir politik söylem ve bu söyleme uygun uygulamalar geliştirildi; küreselleşme sözleri bu dönemde yaygınlık kazandı.

Küreselleşme, insanlara yeni ve ileri bir dünya düzeninin habercisi olarak sunuldu ama, toplum yaşamında ortaya çıkan somut sonuç, sosyal yaşamın çok hızlı bir biçimde ortaçağ geleneklerine doğru kayması oldu. Ekonomik yetmezlik ve ulusal çözülme içine giren azgelişmiş ülkelerde, paranın yaptırım gücünün, politik bir araç haline gelmesi; ona sahip olanlara, toplumsal yaşamın her alanına diledikleri biçimi verme olanağını sağlamaktadır. Etnik ayrılıkların yayılıp güçlenmesi, örgütlü "dinsel" yapılanmaların sayı ve etkilerinin artması, uluslararası sermayenin mali gücüne dayanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu tür

gelişmelerin temelinde, ulusal ya da sınıfsal nitelikli demokratik örgütlenme biçiminin güçsüzleşmesi, ulus devlet işleyişinin çözülmesi ve geleneksel partilerin etkisizleşmesi yer almaktadır. Günümüzün yaşanan gerçeği, siyasi partilerin, toplumsal gelişime uyum gösteren atılımları gerçekleştirecek demokratik bir yapıya kavuşmaları değil, inanç temeli üzerinde siyaset yapan kuruluşlar haline gelmeleridir. Bugün, "dinsel" ya da etnik yapılar partileşirken; partiler, inanç temelinde siyaset yapan yapılar haline gelmektedir.

Yüzyılların demokratik mücadele birikimi ortada dururken, Batı'da feodalizm tasfiye edilmişken ve birçok ülke uluslaşma sürecini henüz yaşamamışken; tarihin akışına, sosyal gelişime ve demokratik yaşama ters düşen bu tür gelişmeler, bu denli yaygınlıkla neden, nasıl ortaya çıkıyor? İnancın ve etnik kimliğin özgürleşmesi olarak ileri sürülen bu gerici yönelme nereye dayanıyor? Kime, nasıl hizmet ediyor?

Soruların yanıtları vardır ve bu yanıtlar, tekelci şirket çıkarlarının yön verdiği küresel ilişkiler düzeninin içinde bulunmaktadır. Demokrasi sorunu olarak ileri sürülüp saldırgan bir politikaya dönüştürülen etnik ayrımcılık ya da teokratik düzen arayışı, birçok insanın sandığı gibi, demokrasinin ya da insan haklarının sınırları içine giren bir çaba değil; şirket çıkarlarıyla doğrudan uyum gösteren, ekonomik kaynaklı, küresel bir politikadır. Ekonomik temeli olmayan politik bir hareket var olamaz. Bilinen bir gerçektir ki, her politik açılım temsil etmeye çalıştığı gücün çıkarlarını savunur. Geniş kapsamlı mali ve politik destekle güncelleştirilip küresel bir boyut kazandırılan etnik ve dinsel yapılanmaların, uluslararası şirket çıkarlarıyla, ekonomik anlamda nasıl örtüşme içinde olduğunun, açık bir biçimde ortaya konulması gerekir.

Etnik ve dinsel yapılanmaların, azgelişmiş ülkelere yönelik büyük devlet politikalarında temel stratejik unsur haline gelmesinin, uluslararası şirketlerin küresel faaliyetleriyle doğrudan ilişkisi vardır. Bu ilişkiyi gerçek boyutuyla kavramak için; uluslararası şirketler arasında 1980-lerden sonra yoğunlaşan "küçülme" eğilimlerini, bu eğilimin şirketler ve ülkeler üzerinde yaptığı etkiyi ve bu etkinin sonuçlarını incelemek gerekecektir. Bu yapıldığında, etnik ve dinsel yapılanmalarla tekelci şirket çıkarları arasındaki ilginç ilişki kendiliğinden ortaya çıkacaktır.

John Naisbitt, Global Paradox adlı kitabında şunları söylemektedir: *"Büyük şirketlerin özerk ve küçük ünitelere bölünerek daha iyi çalışabileceklerini görüyoruz. Aynı durum ülkeler için de geçerli.* ***Tek bir dünya haline gelmemizle birlikle parçalar küçülüyor ve şirketler için iyi işliyorlar..*** *Din, kültür, dil ve etnik köken, insanlarda ait olma duygusunu güçlendiriyor. Yeni toplumlar bu bağlardan yaratılacak.. Bu bağları korumak için gelişen yeni küresel eğilim zamanla tüm toplumları aynı davranış standartlarına ulaştıracak. Bu standarta uymayanlar* ***uluslararası topluluğun sorgusuna*** *uğrayacaklardır."* [65]

Uluslararası şirketler, 1980'den sonra, çok sayıda alt birim örgütleri ve şirket şubeleri açarak küçük birimler halinde örgütlenmeye başladılar. Şirket alt birim sayıları yüzbinlerle ifade edilmeye başlandı. Şirket bültenleri, küçülmenin sağladığı büyük kâr artışlarından söz ediyor ve küçülmeye dayalı yeni şirket örgütlenmesinin yararlarını anlatıyordu.

Küreselleşmeciler, şirket alt birim sayılarındaki artışları *"yeni bir liberal dalganın"* yayılması olarak göstermeye çalıştılar. Oysa, şirket alt birim sayıları artıyor ancak birleşme ve satın almalarla, tekelci şirket sayısı sürekli azalıyordu; tekel yoğunlaşmasının ileri düzeyde arttığı bir süreç yaşanıyordu ve bu sürecin liberalizmle hiçbir ilişkisi bulunmuyordu; sayısal artışlar, büyük şirketlerin kendilerini büyüten iç örgütlenmeleriyle ilgili bir sorundu. Bugün, küresel ekonominin tüm alanlarında birkaç büyük

tekel, piyasa denetimini eline geçirmiş durumdadır. Şirket alt birim sayılarındaki artışlar, uluslararası şirketlerin zaten var olan tekel olanaklarını arttıran yeni araçlar olarak ortaya çıkmaktadır.

Bir merkezden yönetilerek tek bir bütün halinde dünyaya açılmış olan şirketlerin, küçük ve özerk birimler halinde yeniden örgütlenmeleri, doğal olarak maksimum kâr eğilimine bağlı bir gelişmedir. Küçük şirket birimleri; değişime kolay uyum gösteren, pazar esnekliğine sahip, müşteri duyarlılıklarına daha iyi yanıt veren ve bürokratik giderleri azaltan bir yeteneğe sahiptirler. Bu birimler, üretim ve pazarlamada daha hızlı hareket ediyor, personel rejiminde kısıntı kolaylıkları sağlıyor ve yönetici sayısını arttırarak sorumluluk performansını yükseltiyor, böylece şirket kârını arttırıyorlardı.

Uluslararası tekelci şirket işleyişinin küresel örgütlenmede aldığı yeni biçim, bu biçime uyum gösteren pazar koşullarını yaratma zorunluluğunu beraberinde getirdi. Bu da; merkezi yönetim otoritesinden yoksun kılınmış, korunmasız ve hukuksal işleyişi yabancılaştırılmış küçük ülkeler yaratılmasıydı. 20.yüzyıl boyunca bağımsızlığına kavuşan azgelişmiş ulusların küçük ve yerel bir takım topluluklar haline getirilmesi, küçük şirket birimlerine, içinde rahat hareket edebilecekleri "küçük" ve "özgür" bir ortam yaratacaktı. "Heyecanlı" küçülme "filozoflarının" ortaya çıkarak, saldırgan bir politikanın ideolojisini oluşturmaları ve bu politikayı demokrasi ya da insan hakları kılıfı ile örtmeye çalışmaları; şirket çıkarlarına dayanan büyük devlet politikalarının yön verdiği programlardı. Mali ve siyasi bağımlılık, yetmezse "askeri" güçle uygulanan "tank" demokrasisi ve estirilen ideolojik "fırtına" bir tek hedefe yönelmişti; azgelişmiş ülkelerde devletin küçülmesi ve ulus-devlet etkinliğinin kırılması. Küçük alt birimler halinde örgütlenerek dünyaya yayılan uluslararası şirketler, küçülen yapılarına uygun, serbestçe kullanabilecekleri küçük (özellikle dirençleri küçük) ülkeler istiyordu.

Bu girişimin açık anlamı, bölünme ve parçalanmayı hedefleyen, yaptırım gücü yüksek ve zora dayanan küresel bir politikaydı. Büyük güçlerin kararlı birlikteliğiyle uygulanan bu politika, sonuçlarını kısa bir sürede verdi ve yalnızca 1990-2000 yılları arasındaki on yılda 25 yeni ülke ortaya çıktı.

Uluslararası şirketlerin bugünkü geçerli sloganı: *"Yerel düşün küresel davran"* dır. Oysa 1960-1970'li yıllarda bu slogan, *"küresel düşün yerel davran"* dı. Bunun açık anlamı şudur: Şirketler, girdikleri ulusal pazarda, piyasa işleyişine diledikleri biçimi verirken o günkü merkezi yapılarına uygun hareket ediyorlar ve faaliyetlerini girdikleri pazarda etkin olmakla sınırlıyorlardı. Şimdi ise; şirketler, alt birim örgütleri aracılığıyla girdikleri ülkelerde, hem iç pazarı ve hem de civar pazarları hedefleyen imalat ve montaj üsleri kuruyorlar; yalnızca ekonomiye değil, girdikleri pazarın tüm yerel özelliklerine uyum gösteren bir anlayışla çalışıyorlar; ülkenin sosyal-siyasal sistemine de yön veriyorlar.

"Yerel düşünüp küresel davranan" yeni şirket anlayışı, önce kendi pazarını koruma eğilimi içindeki ulus-devletleri baskı altına aldı; daha sonra eylemli olarak varlığına son vermeye yöneldi. Ulus-devletin ekonomik alandaki varlığı, bu varlığın dayanak noktaları olan korumacı yasalar, gümrük rejimi, milli mali politikaların çökertilmesiyle büyük oranda ortadan kaldırıldı; azgelişmiş ülkelerin ulusal pazarları, küresel ticaret işleyişinin rekabet gücü olmayan tüketim alanları haline getirildi. Ulus-devlet varlığıyla şirket egemenliğinin karşıtlığı, 20.yüzyılın özellikle son çeyreğinde dünya politik sisteminin temel çelişkisi oldu.

Uluslararası tekelci şirketler, yatırımlardan pazarlamaya, kâr transferinden vergilendirilmeye dek her alanda denetimsiz bir ortam isterler. Faaliyetlerini kısıtlayacak

en küçük ulusal önlem ve gelişmeye bile katlanamazlar. Ulus-devlet gelenekleri onlar için; "ekonomik gelişmenin önündeki kaldırılması gereken engellerdir." *"kabile ekonomisi"*, *"yeni Osmanlıcılık"*, *"eyaletçilik"*, *"kent devletleri"* ya da *"yerel yönetimcilik"* gibi tanımlarla açıkça dile getirilen ve mevcut sistemin çöküşü anlamına gelen bu gelişme, sosyal yapıyı, kaçınılmaz olarak yerelleştirmektedir. Tekelci şirket isteklerine dayanan yerelleşmenin sonucu, söylendiği gibi yönetim sisteminin demokratikleştirilmesi değil, tam tersine *"kabileselleştirilmesi"* olmaktadır. Mali ve teknolojik olanaklar ve zor yöntemleriyle, insanlık adeta feodalizme geri götürülmektedir. Gelişmiş ülkelerde yeni emperyalist bloklar oluşurken, az gelişmiş ülkelere geri, karmaşık ve düzensiz bir sosyal yapı yerleştirilmekte, etnik ve dinsel ayrılıklar bu yapının temel taşları haline getirilmektedir.

Din, dil, etnik köken ve bölge farklılıkları gibi yerel ayrılıkların, küreselleşme ideolojisi açısından stratejik bir önemi vardır. Yerel ayrılıkların hegemonya aracı olarak kullanılması, sömürgeciliği anlatan eski bir hikayedir, ama yeni olan, bu tür ayrılıkların küresel şirket yapılanmasıyla tam bir uyum içinde olmasıdır. Şirketler küçülecekse ülkeler de küçülmelidir; tek bir dünya pazarı yaratılacaksa bu pazarın uluslardan oluşan parçaları küçük olmalıdır.

Ulusların küçülmesi, fiziki küçülmeyle sınırlı olan bir yaklaşım değildir. Ulus-devletin temelini oluşturan merkezi yönetim yetkilerinin yerelleştirilmesi, ulusal pazarın sınır değişikliğine gerek kalmadan küçültülmesi anlamına gelir. Korumasız kılınan ulusal pazar, uluslararası şirketlerin egemenliği altına girer; tarım, sanayi, ticaret alanlarında önce küçülme, daha sonra yok olma süreci başlar. Ulusal ekonominin yok olması, ulusal varlığın yok olması demektir. Azgelişmiş ülkeleri sömürge haline getiren ve yönetim bozulmasıyla başlayan bu süreç, yerelleşmeyi yaygınlaştırır; etnik ve dinsel yapıların siyasallaşmasını gündeme getirir.

Etnik ve dinsel ayrılıklar, küçülme "projesinin mimarlarına", düşüncelerini uygulamaları için neredeyse hazır bir sosyal yapı sunar. Bu nedenle, çözülme sürecine girmiş olan etnik ve dinsel yapıların canlandırılması gerekir. Kurulmak istenen "yeni" düzenin gerçekleştirilmesi, para ve politikanın etkili gücü ve bağlayıcı uluslararası anlaşmalarla sağlanır. Gereksinim duyulan birikim, uzun yıllara dayanan bağımlılık ilişkileri ile yaratılmıştır. Hükümetler kapsamlı programlarla elde edilmiş, kitleler örgütsüz kılınarak sindirilmiş, yoksulluk ve eğitimsizlik yaygınlaştırılmış, yerel ayrılıklar uluslararası düzleme taşınmış, ulusal bilinç köreltilerek yerine sosyal ve kültürel yozlaşma geçirilmiştir. Yaratılan ortam, gerçekleştirilmek istenen amaç için son derece uygun bir zemin oluşturmaktadır.

Geçmişte gerçekten yerel olan ve ülkenin inanç kimliğini oluşturan kimi gurupların, hükümet desteği ile "cemaat" olmaktan çıkarak küresel bir güç haline gelmesinin arkasındaki temel güç büyük devlet politikalarıdır. Dünyayı tanımayan, örgütlenme birikimi olmayan, mali kaynaktan yoksun, geri, eğitimsiz insanlardan oluşan etnik ve dinsel yapılanmaların; ekonomik ve siyasi gücü yüksek küresel imparatorluklar haline gelmesi bunun en açık kanıtıdır.

Büyük devletlerin etnik ve dinsel ayırımları siyasi malzeme olarak kullanmaları yeni değildir. Yeni olan, bu işin istihbarat birimlerinin ilgi alanından çıkarılarak yasal düzlemlere taşınmış olmasıdır. ABD Temsilciler Meclisi, Mayıs 1998'de 41'e karşı 375 oyla kabul ettiği ve adına *Uluslararası Dini Özgürlükler Yasası* dediği bir yasayla; dinsel inançlara baskı uygulayan ülkelere yaptırım uygulanmasını kabul etti.[66] ABD yönetimi ayrıca, Pentagon'un istek ve önerileriyle **Virginia**'da bir **İslam ve Sosyal Bilimler Yüksek Okulu** açtı. 2 Eylül 1999'da ilk mezunlarını ve-

ren "Yüksek Okul"un mezuniyet töreni, hükümet yetkililerinden kordiplomatiğe dek uzanan *geniş yelpazeli* bir katılımla gerçekleştirildi.[67] Bu katılım, doğal olarak, Amerika Birleşik Devletleri'nin "Müslümanlık İşleri" çalışmalarına verdiği önemi göstermektedir.

ABD bugün, *"Müslümanlık İşlerine"* önem veren ülkelerin başında gelmektedir, ama bu "önem" ne bugüne aitti ve ne de ABD ile sınırlıydı. 20.yüzyıln başlarında Almanya, Türkiye üzerindeki etkisini arttırmak için İslam Dinini yoğun olarak kullanmıştı. Osmanlı topraklarındaki cami ve pazar yerlerinde; Alman İmparatoru **Wilhelm**'in gizlice İslam Dinini seçtiği, kılık değiştirerek Mekke'ye hacca gittiği ve ismini **Hacı Wilhelm Muhammet** olarak değiştirdiğine dair söylentiler yayıldı. Almanlara yakın birtakım "din bilginleri", Kur'ân'da **Wilhelm**'in müminleri kafir boyunduruğundan kurtarmak için, Allah tarafından görevlendirildiğini gösteren esrarengiz "ayetler" bile buldu. [68]

Şirketlerin küçülme eğilimlerini gösteren pek çok açıklama ve uygulama vardır. Sonuçlarını herkesin yaşadığı ancak nedenlerini çok az insanın kavradığı bir süreçten geçilmektedir. Kitlelere, medyanın etkili gücüyle, yanlışlarla dolu sanal bir dünya vaad edilmektedir. İnsanlar, aptallaştırılmış tüketim araçları haline getirilirken, dünyaya yayılan şirketler muazzam boyuttaki kârları ülkelerine taşıyor. Şirket yetkilileri, yaptıklarını ve yapacaklarını açıklamaktan çekinmiyorlar. Ulus-devlet varlığının temelinde yer alan laikliğin, uluslararası şirket faaliyetlerine ve bu faaliyetlerin somut ifadesi olan büyük devlet politikalarına karşı çıkmadan korunamayacağı bilinmelidir. Bu ise anti-emperyalist mücadele demektir.

General Elektric'i 1990'larda adeta yeniden yaratan **Jack Welch**'in, şirket birimlerine uygulanma zorunluluğuyla verdiği kesin ve net emir şuydu: *"Küçük düşünün, büyük şirket kütlemize, küçük şirket ruhunu ve küçük şirket hızını kazandırmak için amansız bir mücadele veriyoruz."*[69] **Welch**, dev boyutlu şirketini, daha etkili hale getirmek i-

çin, küçük birimler halinde yeniden örgütledi. Bu yöndeki uygulamalar kısa süre içinde sonuçlarını verdi ve şirketin eleman sayısı 368 binden 268 bine düşerken, yıllık satışlar 1992 rakamlarıyla 27 milyar dolardan 62 milyar dolara, net kâr ise 1.5 milyar dolardan 4.7 milyar dolara çıktı.[70]

Dünyanın en büyük güç üretim gurubu olan *Asea Brown Boveri* (ABB), Zürihten yönetilen merkezi şirket yapısını, özerklik haklarına sahip 1200 küçük şirket şubesine böldü. Ortalama 200 kişinin çalıştığı şubeler, ana şirket gelirlerini kısa sürede 30 milyar dolara çıkardı. Genel Müdürlük'te çalışan eleman sayısını 4000'den 200'e indirmesine karşın, gelirleri arttı. Genel Müdür **Percy Barnevik**, küçülmeyle ilgili olarak şunları söylüyor: *"Sürekli büyüyor ama aynı zamanda sürekli küçülüyoruz. Biz yalnızca küresel bir işletme değil, aynı zamanda güçlü bir küresel koordinasyona sahip yerel işletmeler topluluğuyuz."*[71]

Amerika dahil 40 ülkede yayın yapan *New Perspectives Quarterly Dergisi*'nin yayın yönetmeni, Dünya'nın alacağı yeni biçim için şunları söylüyor: *"Yeni Dünya Düzeninin önemli yapı taşları, silahlı uluslar yerine global ölçekli şirketlere ev sahipliği yapan, teknolojik olarak gelişmiş şehir devletleri olacaktır."*[72] Küreselleşme adıyla kurulmak istenen dünyayı, feodalizmin "geri dönüşünü", kozmopolitizmi ve toplumsal kaosu bu sözlerden daha iyi ne anlatabilir? Şirket yöneticileri, herşeyi en açık biçimde ortaya koymuyorlar mı?

Küreselleşme Sonuçları

Başta yönetici kadro olmak üzere siyasal partilerle ilgilenen herkes; küreselleşmeyi, geçerli dünya koşullarını, ülkesinin özelliklerini, uluslararası ilişkilerin işleyiş biçimini anlamak ve somut politikalar üretmek zorundadır. Dolaysız bir biçimde iktidarın elde edilmesine yönelmiş olan siyasal parti eylemi, yapılan işin önemi nedeniyle; yöneticiler başta olmak üzere, parti üyelerine ve sempati-

zanlarına dek herkese büyük bir sorumluluk yükler. Her koşulda geçerli olan bu sorumluluğun gerekleri, ulusal sınırlar içinde kitleleri örgütlemek, dışarda ise benzer nitelikteki örgütlerle dayanışma içinde olmakla yerine getirilebilir. Bu davranış, ülkesinin ve halkının haklarını savunmak isteyen insanlar için anti-emperyalist olmak demektir. İktidar sorununun göstermelik bir parlamentarist işleyiş ve oy vermekle sınırlı "basit" bir iş haline getirilmesi bu sorumluluğu ortadan kaldırmaz. Ayrıca taşınması gereken sorumluluk parti yönetici ve üyeleriyle sınırlı da değildir. Ülkesinin, buna bağlı olarak kendisinin haklarını savunmak ve kendi geleceğine kendisi karar vermek isteyen herkes, ülkesini ve dünyayı tanımak, koşullarını bilmek, geçerli ilişkileri anlamak zorundadır. Bunu yapmadıkları sürece, her dört ya da beş yılda bir, *"haklarını kimlerin gaspedeceğini"* bilmeden seçmekten başka bir şey yapmamış olacaklardır.

İktidarın gerçek anlamda el değiştirmesi, salt oy vermekle sağlanamayacak kadar ciddi ve kapsamlı bir iştir. Seçim kazanmakla iktidarın elde edilmesi arasında, politika ve askeri güçle doldurulması gereken geniş bir alan vardır. Bu boşluğun doldurulması için, çoğunluk tarafından kabul gören, halka dayanan, kitlelere güven veren ve uygulama yeteneği yüksek bir siyasi otoriteye gereksinim vardır. Yalnızca seçim kazanarak hükümet oluşturmak, iktidara gelmek demek değildir.

Seçimlere ve meclise izin veren küresel güçler ve onların yerel temsilcileri, bu ilişkileri kullanarak gerçek iktidar değişimine yönelen (ve yönelecek olan) ulusal ya da sınıfsal nitelikli siyasi hareketlere karşı gerekli önlemleri almışlardır. Tüm dünyayı içine alan önlemler düzeninin, işleyiş ve uygulamaları biçimsel olarak değişiktir, ama temel amacı her yerde aynıdır.

Yasal ya da yasal olmayan ve kısıtlamaları içeren baskı sisteminin kurulması, öncelikli olarak ekonominin, siyasal işleyişin ve iletişim teknolojisinin denetim altına

alınmasını gerekli kılar. Bu yöntemle sağlanan gizli baskı sistemi, kitleler üzerinde çok etkileyicidir.

Parti çalışmaları ve seçim kampanyaları büyük paralarla yapılabilecek bir eylem haline gelmiştir. Ulusal ya da sınıfsal örgütler ve sendikalar ya satın alınmışlar ya da medyada kurulan tekel nedeniyle seslerini duyuramaz olmuşlardır. Parayla beslenen, sistemin savunuculuğunu yapan bir takım "sivil toplum örgütleri" ortaya sürülmüş, siyasetin kendisi artık para haline gelmiştir. Paraya sahip olanlar ekonomik, siyasal ve kültürel önceliklerini; toplumsal yaşamın tüm alanlarında egemen kılmak için her türlü olanağa sahiptir. Bu, o denli açık, eşit olmayan ve etkili bir üstünlüktür ki; toplumun çoğunluğunu oluşturan ve her zaman sıkıntı içinde yaşayan kitleler kendi temsilcilerini *serbest seçim haklarını* kullanarak parlamentoya gönderemezler. Ancak ülkede *demokrasi(!)* vardır ve bu *demokrasi* günümüz dünyasında, yalnızca azgelişmiş ülkelerde değil, dünyanın her yerinde bir "peri masalından" başka bir şey değildir. Eğer bugün bir demokrasiden söz edilecekse, bu demokrasi insanların tümünün değil, "paraya sahip olanların demokrasisidir."

Seçim sosyolojisi ve siyasi partiler üzerine kapsamlı araştırmalar yaparak anayasal sistemler üzerine yeni bir kuram geliştiren Fransız hukukçu ve siyaset bilimcisi **Maurice Duverge,** yaşanmakta olan demokrasi işleyişinin ne olduğu konusunda şunları söylemektedir: *"18.yüzyıl filozoflarının görüşlerine dayanarak hukukçuların uydurdukları tümüyle gerçek dışı bir demokrasi anlayışı içinde yaşıyoruz. 'Halk tarafından halk hükümeti', 'ulusun, kendi temsilcileri tarafından yönetilmesi' bunlar coşkunluk uyandıracak ve nutuklarda işe yarayacak güzel sözlerdir, hiçbir anlam taşımayan güzel sözler. Bir halkın kendi kendini yönettiği hiçbir zaman görülmemiştir, hiçbir zaman da görülmeyecektir. Bütün hükümetler oligarşiktir; bu da, zorunlu olarak, az sayıdaki kişinin çoğunluğa egemenliğini içerir.* ***Jean Jacques Rousseau,*** *yorumcularının okumayı unuttukları bir cümlesinde bunu çok iyi görmüştür; 'Kelimenin tam anlamıyla gerçek demokrasi hiçbir zaman olma-*

mıştır ve olmayacaktır da.. Çoğunluğun yönetmesi ve azınlığın yönetilmesi doğal düzene aykırıdır' "[73]

Devlet biçimi olarak demokrasinin, toplumsal sistemin belirlediği yönetim yapısı içinde; azınlığın egemenliğinde olması, zora ve güce dayalı bir siyasi düzeni gerekli kılar. Açık ifadesini Batı toplumlarının gelişiminde bulan köleci, feodal, kapitalist ya da sosyalist devlet biçimlerinin ortak özelliği, temsil ettiği sınıfın çıkarlarını savunması ve zora dayanmasıdır. Devlet biçimi olarak demokrasiden söz edildiğinde, *kimler için* sorusuna verilecek yanıt, konu edilen demokrasinin kapsam ve niteliğini belirleyecektir. İnsanlık, herkes için eşit ve toplumun tümünü kapsayan bir demokrasiyi henüz yaşamadı. Konunun can alıcı noktası, demokrasiden söz edildiğinde; *kimin için* sorusunun sorulması ve bu soruya doğru yanıt verilmesidir. Demokrasiden (devletten) gerçek olarak yararlananlar kimlerdir? Siyasal ve hukuksal özgürlüğe kimler sahiptir? Ekonomik güçle siyasi demokrasi arasındaki ilişki nedir? İşin özü, bu sorulara verilecek yanıtlarda saklıdır.

Siyasi katılımcılığı ve parti eylemini halk için olanaksız hale getiren mali ve teknolojik yetmezlik, yalnızca yüksek bilinç, özveri ve kitle dayanışması ile aşılabilir. Kitle dayanışması örgütlenme, yüksek bilinç ise aydınlanma ile sağlanır. Bu gerçek, halkın ve ulusun kurtuluşunu amaç edinen aydınları ortaya çıkarır ve bu aydınlar amaca yönelik olarak kitlelerin örgütlenmesinde öncü rol oynarlar. Dünya üzerinde, aydınların öncülük etmediği ilerici bir hareket şimdiye dek görülmemiştir.

Aydınların kitlelere doğru bilinci götürebilmesi için, her şeyden önce kendilerinin doğru bilinçle donanmaları gerekir. Politik tavır alan özellikle de parti yöneticisi olmak isteyen insanlar, dünyayı, ülkeyi ve halkı tanımak, günün sorunlarını kavramak, doğru programlar üreterek bu programları uygulayabilecek kararlılıkta olmak

zorundadır. Bu konumda değillerse hem kendilerini hem de halkı kandırmış olurlar. Bunun sonucu kuşkusuz ki, başarısızlık, üzüntü ve yenilgidir.

Bugün, küreselleşme uygulamalarının etkilerini görmek ve gerçek boyutuyla kavramak; özellikle, küreselleşmenin yaşattığı ulusal ve toplumsal sorunları ağır bir biçimde yaşayan azgelişmiş ülke insanları için yaşamsal önemdedir. Küresel politikaların yarattığı yıkıcı sonuçları kitleler dolaysız bir biçimde yaşadığı için, küreselleşmeyi halka anlatmak zor değildir. Bu işi zorlaştıran bilgi, bilinç ve örgüt eksikliğidir. Küreselleşmeyi, eş deyişle emperyalizmi bilmeyen, anlamayan ya da yeterince anlamayan parti yöneticileri ne denli özverili olurlarsa olsunlar, ulusal boyuttaki sorunları çözemezler ve halkın gereksinimlerini karşılayacak politikalar üretemezler. Küresel işleyişin kural ve koşullarını öğrenip kavramak ve bu işleyişe karşı doğru tavır almak, yurtsever bir siyasi mücadelede başarılı olmanın ön koşuludur.

20.yüzyıldaki uluslararası ilişkilerin evrimi, ekonomik ve politik gerilimler, savaşlar, ulusal ve toplumsal hareketler, bütünlüğü olan bir nesnellik içinde ele alınırsa şu gerçeklerle karşılaşılacaktır.

1.Yoğun olarak ileri sürülen; ulusal sınırların önemini yitirdiği, dünyanın küçüldüğü, ulus-devletler döneminin sona erdiği ve politik partilerin öldüğü gibi savlar doğru değildir, gerçeği yansıtmamaktadır. Azgelişmiş ülkeler için ulusal sınırlar bugün, her zamankinden çok daha önemlidir. Bu ülkeler, sınırları içinde ekonomik varlıklarını, siyasal ve hukuksal haklarını, ulusal bağımsızlıklarını ve geleceklerini koruma altına almak zorundadır. Yaşanmakta olan süreç, emperyalist hegemonyanın anlaşmalar ya da zor yöntemleriyle azgelişmiş ülkeler üzerinde ağır bir baskı kurduğu geçici bir süreçtir. Sürecin olumsuzluklarından kurtulabilmek için, başta partiler olmak üzere her alanda örgütlenilmesi gerekmektedir. Partiler, küreselleşme ideologlarının ileri sürdüğü gibi *"artık ölmüş"* değil, denetim

altına alınarak "öldürülmüştür." Azgelişmiş ülke halklarının, politik partilere bugün her zamankinden daha çok gereksinimleri vardır.

2.Yeni olarak sunulan küreselleşme olgusu, ne yeni ne de ileridir; tekelci şirket egemenliğinin en yüksek, en asalak ve çözülmeye en yakın üst evresidir; 20.yüzyıl başında dünyaya yayılan emperyalist sistemin devamıdır. Yüz yıllık geçmiş içinde teknolojik gelişme, sermayenin küresel dolaşımı ve *mali-sermaye (finans-kapital)* yoğunlaşması olağanüstü artmıştır, ama emperyalist sistem niteliksel bir değişime uğramamıştır. Dünya 21.yüzyıla, 20.yüzyıla girdiği koşulların hemen aynısıyla girmiştir.

3.Emperyalizmin en belirgin özelliği olan tekelleşme, şirket satınalma ve birleşmelerle 19.yüzyıl sonunda başlamıştı. Tekelleşme, bugün ileri bir boyuta varmıştır ve hala sürmektedir. Her biri, kendi üretim dalında dünya tekeli haline gelen az sayıdaki büyük şirket, dünya ekonomi ve siyasetine, 20.yüzyıl başında olduğu gibi bugün de yön vermektedir. Bu şirketlerin mali gücü pek çok ülkenin ulusal gelirinden fazladır. Yüz yıllık küresel şirket faaliyetleri içinde; yatırım ve ihracat politikası, maksimum kâr hedefi ve kâr transferi gibi temel konularda niteliksel bir değişim yaşanmadı. Üretim teknolojisi, şirket yapılanması, yönetim teknikleri gibi konularda önemli değişiklikler oldu, ama bu değişiklikler öze değil, biçime yönelik yeniliklerdir. Bu nedenle, yüz yıldır varlığını sürdüren dünya sistemine, küreselleşme adıyla yeni ve ileri anlamlar yüklemek tam bir yanıltmacadır.

4.Büyük devletler, 20.yüzyıl boyunca kendilerine ait şirketlerin dışarıya açılmalarını teşvik ettiler ve şirketlerin gereksinimlerini karşılayacak küresel ölçekli politikalar geliştirdiler. Şirket rekabetini askeri savaşa dönüştürmekten çekinmediler; çatıştılar ya da uzlaştılar, ama kendi şirketlerinin çıkarlarından asla ödün vermediler. Şirketler

uluslararası hale geldi, ancak milli niteliklerini hep korudular. Şirket satın alma ve birleşmeleriyle hisseler alınıp satıldı, ama yönetimde söz sahibi olmayı sağlayacak hisse payları her zaman bir ülkeye ait şirket mülkiyetinde kaldı. Sermayenin küreselleşmesine rağmen şirketler, hiçbir zaman uluslarüstü bir niteliğe ulaşamadı; her şirket elde ettiği kârı kendi ülkesine taşıdı. Bu yüz yıl önce de böyleydi, bugün de böyledir. Şirket satınalma ve birleşmelerinde niceliksel artışlar oldu, ama emperyalist sistem yoğunlaşarak işlemeye devam etti.

5.Sanayileşmiş ülkeler, 20.yüzyıla, pazar gereksinimlerinin yarattığı rekabet gerilimleriyle girdiler. Silahlı çatışma dahil her tür mücadeleyi içeren bu gerilim, 20.yüzyılın ilk yarısında iki büyük savaşa ve sayısız bölgesel çatışmaya neden oldu. 2.Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler Birliği'nin geniş bir müttefik ülkeler gurubuna kavuşarak güçlenmesi, soğuk savaş dönemini başlattı. Daha önce birbirleriyle savaşan tüm Batılı ülkeler, bir araya gelerek *ortak pazarlar* oluşturdular ve bu yolla rekabet gerilimlerini ekonomik mücadele ile sınırlamaya çalıştılar. ABD liderliğinde yürütülen bu politika, 1990'a dek başarılı oldu. Ancak Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, büyük devletler arasındaki ekonomik rekabet yeniden sertleşmeye başladı. Soğuk savaş dönemi boyunca askeri harcamalara kaynak ayırmayan Almanya ve Japonya, muazzam bir ekonomik büyüme gerçekleştirdi ve güçlü ekonomik rakipler olarak ABD'nin karşısına dikildiler. Üç büyükler, ortak pazarlar aracılığıyla kendi arka bahçelerini kurdular. Pazar rekabetini ekonominin sınırları içinde tutmak için geliştirilen *ortak pazarlar* bu kez, ticari bloklar arasındaki rekabetin öğeleri haline geldi. ABD, Japonya ve Almanya arasındaki ticari gerilim, bugün 1914 ya da 1939'da olduğundan daha az değildir. 20.Yüzyıl başları, adeta yeniden yaşanmaya başlandı.

6.Küreselleşme olarak ifade edilen uluslararası ilişkiler, kesin olarak tekelci şirket egemenliği üzerine kuruludur. Şirket egemenliğinin toplumun tümü üzerinde belirleyici bir disiplin sağlaması, ancak ve yalnızca, zor yöntemleriyle olanaklıdır. Zor ve şiddetin biçimi, yoğunluğu, kapsadığı sosyal kesimler, sisteme yönelik örgütlü karşı çıkışın direnci ve gücüyle ilgili bir sorundur. Faşizm ile demokrasi arasındaki ayırım, rejimi bekleyen tehlikenin gücüyle orantılı, biçimsel bir farklılıktır. Esas olan demokrasi ya da faşizm arasında bir seçim yapmak değil, tekelci şirket egemenliğinin sürdürülmesidir. *Küreselleşme bu nedenle, demokratikleşen faşizm ya da bir başka deyişle faşistleşen demokrasidir.*

7.Düşük ücret, sosyal güvenlikten yoksunluk, işsizlik ve sendikasızlaştırma gibi iş ve işçi sorunları, kronikleşerek dünyanın her yerine yayılmaktadır. İşçilerin yaşam düzeylerini düşüren ve onları artan bir hızla işsiz kılan bu gelişme, yalnızca işçileri ilgilendiren bir konu olmaktan çıkarak toplumsal ve ulusal bir sorun haline gelmiştir. 19.yüzyıl kapitalizminin işçiler ve işsizler üzerinde kurduğu sınırsız ve kuralsız baskı, bugün yoğun olarak azgelişmiş ülkelerde yaşanmaktadır, ama gelişmiş ülke işçileri de, giderek bu ilkel baskının etkisi altına girmektedir. Yalnızca işçiler değil tüm çalışanlar, 20.yüzyıl boyunca mücadele ile elde ettikleri ekonomik ve demokratik hakları yitirme sürecine girmişlerdir. Çalışma şansı kalmamış işsizler, sokakta yaşayan evsizler, sosyal yardıma muhtaç kimsesizler ve cezaevlerini dolduran suçlular, gelişmiş ülkelerdeki sosyal çözülüşün göstergeleri olarak sürekli artmaktadır. Kronikleşen işsizlik nedeniyle, *"işçiler sanki işsizlik tarafından işe alınmış"* durumdadırlar. Bunun doğal sonucu olarak bugün, yalnızca işçiler değil, emeğiyle geçinen herkes aynı yüzyıl başında olduğu gibi, güçlerini birleştirip örgütlü mücadeleye yönelmenin arayışı içindedirler. Tepki karşı tepkiyi yaratmakta ve küreselleşme karşıtı eylemler, dünyanın her yerine yayılmaktadır.

Toplumsal sorunlarla ilgilenenlerin özellikle de siyasi partilerde görev alanların, kendilerinin ve ülkelerinin sorunlarına yanıt verecek bir çalışma içine girebilmeleri için; geçmişlerini ve içinde yaşadıkları dönemin özelliklerini doğru kavramaları ve buna göre davranmaları gerekir. Dünya ve ülke gerçeklerini öznel yönelmelere ve günlük siyasal çıkarlara kapılmadan, tam bir nesnellik içinde ele almak, üretici güçlerin gelişimini sağlayacak programları ortaya koymak ve bu programları uygulayarak kitlesel bir güç haline gelmek, siyasal mücadeleyi başarıya götürmenin temel koşullarıdır. Yalnızca bugüne ait olmayan bu durum, sermaye gücünün ağır kuşatması altındaki sınıfsal ya da ulusal partilerin ayakta kalabilmelerinin de ön koşuludur.

Siyasi partiler tarihi, başarıyı sağlayacak koşulları yerine getirmiş parti örnekleriyle doludur. Günümüzün sorunu, bu örneklerin sağladığı politik mücadele birikiminden yararlanarak, günümüz sorunlarına çözüm üretecek partilerin yaratılmasıdır. Siyasi mücadele açısından eskiyi güncel kılan; *20.yüzyıl boyunca yeni bir üretim biçiminin ortaya çıkmamış olmasıdır.* Günümüz partilerinin yapmaları gereken birincil iş, başarıları açık, somut olan ve bugün unutturulmaya çalışılan eski parti deneyimlerinden yararlanmanın yol ve yöntemlerini bulmaktır. Emperyalist sistemin varlığını sürdürüyor olması, sahip olunan mücadele geleneklerini günümüzde yeniden geçerli kılmaktadır. Emperyalizm ortadan kalkmadığı sürece, ona karşı sürdürülen parti mücadelesinin niteliği de değişmeyecektir ve sağlanmış olan anti-emperyalist birikim, güncelliğini koruyacaktır.

Halk kitlelerinin siyasal parti örgütlenmesine belki de en çok gereksinim duydukları bir dönemden geçilmektedir. Yaşam koşullarından hoşnut olmayan kitlelerin, haklarına ve geleceklerine egemen olmak için, örgütlenmek ve örgütlü mücadele içine girmekten başka bir seçenekleri yoktur. Bu nedenle örgütlenmenin önem ve ge-

reksinimini öğrenmek ve öğrendiklerini uygulamak zorundadırlar. Küreselleşmeci ideologların ileri sürdükleri gibi, parti ve örgütlenme sorunları, ezilen insanlar ve uluslar için önemini yitirmemiş, tam tersine bugün olağanüstü bir önem kazanmıştır. Parti ve örgütlenme için yaratılmış olan kuramsal, pratik uygulamalar birikimi, bugün dikkatlice incelenmeli ve önceki deneyimlerden dersler çıkartılarak uygulanabilir örgütlenme biçimleri geliştirilmelidir. Tekelci şirket egemenliğinden başka bir şey olmayan küreselleşmeye karşı mücadele edip başarılı olmanın başka yolu yoktur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PARTİ ÖRGÜTLENMESİNDE TEMEL KAVRAMLAR

Parti Ve Örgütlenme

Halk kitlelerinin örgütlü olması, yalnızca bugün ve yalnızca azgelişmiş ülkelerde değil, tarihin her döneminde ve özellikle Batılı ülkelerde; yönetenlerce istenmeyen bir durumdur. Yönetim sisteminin işleyiş biçimi ve görünümü ne olursa olsun; azınlığın çoğunluk üzerine egemenlik kurduğu bir düzenin ayakta tutulabilmesi, çoğunluğun örgütsüz kılınmasıyla ancak mümkün olabilir. İktidarın gerçek sahiplerinin, tarih boyunca kendi dışındakilere örgütlenme olanağı vermek istememesi ve örgütlenme girişimlerinin baskıyla karşılanan bir çatışma sorunu haline gelmesi bundandır. Sınıfların ve buna bağlı olarak *silahlı adam guruplarının* ortaya çıkmaya başladığı ilkel toplumdan, modern devletin oluştuğu günümüze dek tüm toplum biçimlerinin ortak özelliği budur.

İnsanlık tarihi, bir anlamda, iktidarı ele geçirme ya da korumaya yönelen mücadelelerin ve bu mücadelelerin temel unsuru olan örgütlerin tarihidir. Bu nedenle sosyal mücadelelerin bir aracı olarak örgüt sorunu, insanlık tarihi kadar eski bir sorundur. Bu eski sorunda, başından beri var olan ortak özellik; yönetenlerin, yönetilenler üzerinde egemenlik kurmaya çalışmaları, bunun için de onların örgütlenmesine engel olacak her türlü önlemi almış olmalarıdır. Ancak hiçbir önlem, baskı altında tutulan kitlelerin mücadelesini durduramamış; tersine bu mücadeleler, toplumsal gelişimin nesnel koşullarına uyum gösterdiği oranda, barışçı ya da barışçı olmayan yöntemlerle, siyasal ve toplumsal dönüşümler gerçekleştirmiştir. Egemenlerin zora dayalı egemenlikleri sürgit devam etmemiş, insanın olduğu her yerde ve her zaman, zora karşı mücadele de var olmuştur.

İktidar için mücadele ve bu mücadelenin araçları olarak geliştirilen örgüt biçimleri, uzun bir geçmişe ve zengin bir çeşitliliğe sahiptir. Ancak siyasi partiler, insanlık tarihinin belirli bir döneminin, Batı'da gelişen kapitalist dönemin ürünüdür ve aynı dönemde ortaya çıkan di-

ğer ekonomik, sosyal ya da kültürel örgütlerden farklıdır. *Tüm siyasi partiler, sözcüğün geniş anlamıyla birer örgüttür, ama her örgüt bir siyasi parti değildir.*

İnsan, gelişiminin belirli bir aşamasında, üretim eyleminde bulunarak diğer canlılardan ayrılıp "insanlaşma" sürecine girmiştir. Üretim eylemi bilinç ve dili ortaya çıkarıp insanı sosyalleştirmiş, insanın sosyalleşmesi de üretimi geliştirmiştir.

Üretim ve tüketimin ortak yapıldığı avcılık döneminde, insan üzerinde baskı kurmaya yönelen bir örgüte rastlanmıyor. Hayvancılığa geçiş, tarımın bulunması ve madenciliğin gelişmesi; yaşamı sürdürmek için gerekli olandan daha çok üretim yapılmasını sağladı ve insanlar arasında sosyal farklılaşmaların ortaya çıkmasına neden oldu. Köle çalıştırılan toplumlarda, daha önce beslenmeleri sağlanamadığı için öldürülen köleler, üretim faaliyetine sokularak, tükettiğinden fazla üreten ve toplumsal zenginliği yaratan "üretim araçları" haline getirildiler. Bu gelişme egemenlik kavramının ortaya çıkmasına, buna bağlı olarak da, *zor* ve *şiddete* dayanan örgütlerin oluşmasına yol açtı. Bu örgütler aracılığıyla; savaş ve üretim araçlarını, üretilen ürünleri ve yönetim gücünü ele geçiren insanlar gurubu; ayrıcalığı olan, toplumsal yaşamı denetleyen egemenler haline geldiler. İçinden çıktığı topluma yabancılaşan bu insanlar, yönetim gücünü elinde bulunduran egemenler sınıfı haline gelerek, daha geri durumdaki insan toplulukları üzerinde mutlak bir üstünlük sağladı.

İnsanlar üzerinde kurulan egemenlik, yapılan işin doğal sonucu olarak *zor* ve *şiddete* dayanıyordu. Ancak, örgütlü bir toplumsal disipline kavuşmaya başlayan zor yöntemleri aynı zamanda, insanlığı ileri götüren bir süreci başlatıyor; kölelerin yarattığı fazla ürünle ortaya çıkan zenginlik, devleti ortaya çıkararak insanlığı yeni bir dö-

nemin başlangıcına getiriyordu; *"İnsanlık uygarlığın eşiğine gelmiş bulunuyordu."*[1]

İnsanlar üzerinde egemenlik kurma ve kurulan egemenliği sürdürme, ancak örgütlü ve silahlı bir eylemle mümkün olabilir. Sömürü ve baskıyı ortaya çıkarmasına karşın, zor ve şiddetin sosyal gelişimin etkili araçları haline gelmesi, *"insan saflığının ve temizliğinin yitirilmesi"* ya da *"kötülük ve bencilliğin, erdemin yerini alması"* değil; biyolojik gelişime çok benzeyen toplumsal gelişim yasalarının zorunlu bir sonucuydu. Güçlünün yön verdiği sosyal düzenin, toplumun azınlığını oluşturan egemenlerin gönenç ve varsıllığını (zenginliğini) sağlaması ve bu varsıllığın, çoğunluğun sömürü ve yoksulluğuna dayanması tarihin yalın gerçeğiydi. İnsanlar, güç ve varlıklarını, kaotik bir ortam içinde tüketmemek için, kuralları belirlenen toplumsal bir düzene ve bu düzeni sağlayan bir yetkeye (otoriteye) gereksinim duydular. Bu yetke devletti ve devlet her zaman ve her dönemde güce dayanan bir örgüt oldu. Egemenler sınıfının çıkarlarına hizmet etse de, toplumun daha geniş kesimlerini kapsamasa da devlet, sosyal ilerlemenin etkili aygıtı, güç ise bu aygıtın temel dayanağı oldu. *Zor* ve *şiddet*, toplumsal dönüşümlerin ebesi haline geldi.

Yaratılan toplumsal değerlerin paylaşılmasından kaynaklanan ekonomik politik ilişki ve çatışmalar, başta devlet olmak üzere, örgütler aracılığıyla yürütüldü. Devlet, toplumun tümünü kapsayan ve kamusal yaşam alanlarını düzenleyen bir örgüt olarak ortaya çıkmıştı, ama zamanla toplumun tümüne değil, çoğu kez onu ele geçirmiş olan azınlığın çıkarlarına hizmet etmeye başladı. *Kölecilliğin* kalıcı düzen haline geldiği Batı toplumlarında, devlet işin başından beri azınlığın çoğunluk üzerine kurduğu baskının aracı oldu. Doğu toplumlarında, özellikle de Türk toplumunda ise, daha eski olan devlet gelenekleri, çok farklı özellikler üzerinde gelişti. *Paylaşımcılığa* ve *katılımcılığa* dayanan bu gelenek, farklı devlet anlayışları ve örgütlenme biçimleri geliştirdi. Devlet burada, iç çatışma-

nın değil, toplumu oluşturanların tümünün haklarını gözeterek, kural koyan ve dışa karşı korunmayı sağlayan bir örgüt olarak gelişip güçlendi. *İnsanların örgütlenip haklarına ve geleceklerine sahip çıkan bir eylem içine girmeleri, onları bilinçli sosyal varlıklar haline getirdi. Bu anlamıyla insan, örgütlendiği oranda insanlaştı.*

Parti Nedir, Örgüt Nedir?

Üzerinde tam olarak anlaşılmış, herkesçe kabul gören tek bir parti tanımının bulunmadığını işin başında belirtmek gerekir.[2] Her parti, başka partilerin yapısına benzemeyen, kendine özgü bir yapıya sahiptir[3] ve onların rakibidir. Birbiriyle çatışan çıkarların örgütsel ifadesi olan siyasi partilerin, farklı anlayış ve algılamalarla ele alınması doğaldır. Ancak bu sonuç, en aykırı çıkarları temsil etse de partilerin, ortak özellikler ve benzerlikler taşımayacağı anlamına gelmez. Parti kavram ve işleyişini, birbiriyle örtüşen kurallar sistemi içinde benzer kılan neden; tüm partilerin, *yönetim gücünü ele geçirmek için siyasi mücadele yapmalarıdır.* İktidar için mücadele, karşıt amaçlarla da olsa, siyasi partileri işleyiş olarak bir noktada buluşturur; onları, birbirlerine karşı benzer yöntemler kullanan örgütler haline getirir.

Siyasi parti en genel anlamıyla, *kabul edilmiş programları uygulamak amacıyla bir araya gelen bireylerin kurduğu örgüt* diye tanımlanabilir. Partiyi, *ortak politik inançları olan ve toplumsal yaşamı, inançlarına uygun olarak yeniden örgütlemek için, benzer yöntemlerle mücadele eden insanların gönüllü birlikteliği* ya da *temsil etmeye çalıştığı toplumun en ileri ve en bilinçli unsurlarının oluşturduğu, merkezi bir örgüt* olarak da tanımlayabiliriz.

Fransız siyaset bilimcisi **Benjamin Contant** 1816 yılında partiyi; *"Aynı siyasal doktrine inanan insanlar topluluğu"*[4] olarak tanımlamaktadır. Siyasal partiler üzerine kapsamlı araştırmalar yapmış olan **Maurice Duverger** ise partileri, *"Siyasal iktidarı ele geçirmek ve kullanmak"* için son

yüzelli yıl içinde ortaya çıkan ve ağırlıklı olarak *"parlamento guruplarının ve seçim komitelerinin"* doğuşuna bağlı olan örgütler olarak görmektedir.[5]

Türkiye'de siyasal parti konusunu derinlemesine incelemiş bir bilim adamı olan **Prof.Dr.Tarık Zafer Tunaya**, *"Üzerinde tamamen anlaşılmış bir parti tanımının olmadığını"* belirterek partiyi şu biçimde tanımlar: *"En geniş anlamıyla parti, belirli bir siyasal program üzerinde birleşmiş kişilerin, bu programı, özellikle normal seçim yollarıyla gerçekleştirmek amacıyla kurmuş oldukları örgüttür.. Siyasi parti, insanların ve toplulukların* (cemiyetlerin) *en gizli taraflarına kadar giren ve onların kuvvet ve zaaflarını meydana getiren malzemeleri yani fikirleri, menfaat ve ihtirasları, duyguları, gelenekleri, geçmişe sevgiyi ve gelecek özlemlerini sürekli olarak ve başarıyla kullanan bir örgüttür."*[6] Prof. Dr. **Münci Kapani**'nin parti tanımı ise **Duverger**'nin tanımına benzemektedir: *"Partiler bir program etrafında toplanmış, siyasi iktidarı elde etmek ya da paylaşmak amacını güden, devamlı bir örgüte sahip örgütler topluluğudur."*[7]

Mustafa Kemal Ne Diyor?

Siyasi partileri, *"ekonomik yarar ve yaşamsal çıkarları sağlayan mücadele örgütleri"*[8] olarak gören **Atatürk**'ün parti tanımı; Türkiye'nin özgün koşullarına bağlı olarak, sınıfsal değil, ulusal partilere örnek olacak bir anlayışı içerir. 19 Ocak 1923 tarihinde, İzmit'de halkla yaptığı söyleşide, sa-hip olduğu parti anlayışını şöyle ifade eder: *"Milletimiz çok zamandan beri siyasi partiler ve onların ihtirasları ve çatışmaları yüzünden, çok büyük zararlara uğramıştır; kendi çıkarları unutturulmuştur; şunun bunun çıkarlarının hizmetine konmuştur. Ulusal çeşitli sınıflardan bir ya da üçünü alıp, diğerlerinin zararına olarak, yalnızca o sınıfın yararını sağlamakla uğraşan bir siyasi parti, bizim ulusumuz ve ülkemiz için zararlıdır. Bizim ihtiyacımız, tüm ülke insanının el ele vererek çalışması ve bu çalışmadan elde edilecek sonuçlardan ibarettir."*[9] **Mustafa Kemal**, İzmit konuşmasından 14 gün sonra, 2 Şu-

bat 1923 tarihinde, İzmir'de yaptığı konuşmada görüşlerini yineler ve şöyle söyler: *"Sosyal guruplara* (partiler aracılığıyla y.n) *sağlanan yarar çoğu kez, toplumun tüm katmanlarının yararını kapsayamaz. Bazı sınıfların yararları başka yönde, bazı sınıfların yararı ise bir başka yöndedir. Bu sınıfların yararlarını sağlamak için onlara dayanan, onları temsil eden partiler kurulabilir. Ancak, kurulacak her partinin karşısında, kendi haklarını temsil eden bir başka zümrenin partisi bulunacaktır. Ben, ulusun içinden şu ya da bu sınıfı almak, diğer bir sınıfın aleyhine çalışmak fikrinde değilim. Çünkü böyle bir düşüncede bulunmaya bizim ülkemizde gereksinim yoktur. Zira, inceleyerek görüyoruz ki* (Türkiye'de y.n.), *çıkarları birbirine denk sınıflardan oluşan bir halktan başka bir muhatap bulamıyoruz."*[10]

Parti konusunda kuramsal ve pratik olarak yoğun araştırma ve inceleme yapan, vardığı sonuçları uygulamaya döken **Lenin;** parti kavramını, Rusya'nın 20.yüzyıl başındaki koşullarına bağlı olarak sınıfsal temeller üzerine oturtur ve bir sınıf savaşı örgütü olarak gördüğü partiyi şöyle tanımlar: *"Parti, bütün ülkeyi kucaklayacak kadar büyük, sıkı ve ayrıntılı bir iş bölümünü gerçekleştirecek kadar geniş ve çok yanlı, her türlü şart altında kendi çalışmasını dosdoğru sürdürecek kadar sınanmış olan, kendisinden çok daha güçlü düşman karşısında açık savaştan kaçınacak, ama bu düşmanın gafletinden yararlanarak ona en umulmadık zamanda ve en umulmadık yerde saldırabilecek kadar esnek bir örgüttür."*[11]

Partiler, içinde bulundukları ülke ve dönemin özelliklerine bağlı olarak, bu tanımların hemen tümünde ortak özellikler ya da çelişkiler taşıyan sosyal mücadele örgütleridir. Ancak tanımlar, ne denli kapsamlı ve "doğru" olsalar da parti kavram ve ilkelerini tam olarak açıklamaya yeterli olamazlar. Parti konusu, tanımların ötesinde; dünyanın içinde bulunduğu koşullar, uluslararası ilişkiler, ülkelerin gelişim düzeyleri ve kitlelerin gereksinimleriyle

biçimlenerek gelişen, değişen ve değişmekte olan sosyal bir olaydır.

Parti işleyiş ve yapısının, yeni süreçlerin ortaya çıkardığı sınıfsal ya da ulusal gereksinimlerle değişime uğraması, somut bir gerçekliktir. Ancak değişmeyen bir başka somut gerçek, ulusal ya da sınıfsal sömürü devam ettiği sürece, parti ve parti mücadelesinin, öneminden hiçbir şey yitirmeyecek olmasıdır.

Diğer sosyal örgütlerden önemli farklılıkları olan siyasi partiler, doğrudan iktidarı hedefleyen mücadele örgütleridir. Partiler, insanlık tarihinin belirli bir döneminde, 19.yüzyıl sanayi devrimiyle ortaya çıkan ve yüzelli yıllık bir geçmişe sahip olan siyasal örgütlerdir. 1850'lerde, dünyanın hiçbir ülkesi kelimenin bugünkü anlamıyla siyasi partileri tanımıyordu. O dönemde, fikir akımları, halk kulüpleri, felsefi dernekler ve parlamento grupları vardı, ancak gerçek partiler yoktu.[12]

Partilerin siyasi iradenin oluşumunu belirleyen örgütler olarak ortaya çıkması, 19.yüzyıla dek gitmektedir ama, anayasal kurumlar haline gelmeleri, ancak II.Dünya Savaşı'ndan sonra olmuştur. İlk kez, 1947 yılında İtalyan Anayasası, *"Tüm yurttaşların demokratik yöntemle, ulusal siyasetin belirlemesine katılmak üzere partiler halinde serbestçe birleşmek hakları vardır"* (madde 49) diyerek, siyasal partileri bir kurum olarak kabul etti.[13] Ardından, 1949 yılında kabul edilen Alman Anayasası'nın 21.maddesi, siyasal partileri bir anayasa kavramı haline getirdi ve bir siyasal partiler kanunu çıkarılmasını öngördü. Bu kanun 1967'de çıkarılacaktır. Fransa'da, siyasi partilerle ilgili kapsamlı bir gelişme görülmez. 1875 Anayasası, siyasi partilerden hiç söz etmez. 1946 Anayasası, partilerin parlamento çalışmalarına gurup olarak katılacağını öngörür. 1958 Anayasası ise, yalnızca partilerin seçimlerde oynadıkları role işaretle yetinir. 1976 Portekiz Anayasası, siyasi partilere kurum olarak yer verir, ancak özel bir kanundan söz etmez. 1978 İspanyol Anayasası siyasi partilerden söz etmez, ama

İspanya'da partilerin hukuksal statüsünü düzenleyen bir yasa kabul edilir.[14]

Siyasi demokrasinin temsili kurumları olarak ortaya çıkan partiler, her ülkenin toplumsal yapısına, ulusal gereksinimlerine ve uluslararası ilişkiler ağının koşullarına bağlı olarak zengin bir çeşitlilik yaratmışlardır. Benzerlikleri giderek artıyor olsa da mücadele anlayışı, örgütlenme biçimi ve temsil kapsamı bakımından değişik özellikler taşıyan parti türleri ve yaptıkları mücadeleler, evrensel boyutta bir toplumsal mücadele birikimi yaratmıştır. Gücünü ve etkisini giderek arttıran küresel egemenliğe karşı koyacak, kalıcı bir iktidar seçeneği oluşturulmak isteniyorsa, bu birikimden yararlanılması gerekir.

Partilerin; kitle ya da kadro partileri, sağ ve sol partiler, *yasal (legal)-yasadışı (illegal)* partiler, düzen partileri-düzen dışı partiler, parlamento içi-parlamento dışı partiler, sınıf partileri, ulusal partiler gibi birçok türü vardır. Toplumun nesnel koşullarının biçim vereceği parti türünün doğru seçimi, güçlü bir parti örgütünün yaratılmasının ön koşuludur. Bu koşulun yerine getirilmesi, gerek fakat yetmez şarttır. Partinin gücünü, esas olarak türü değil, kitlelerden aldığı destek belirler.

Parti türleri arasındaki en belirgin ayırım, iktidar gücünü ele geçirmiş olan sınıf ve zümrelerin haklarını savunan partilerle, halkın haklarını savunan partiler arasındaki farklılıktır. İktidar partilerinin temel amacı, kurulu düzenin sürdürülmesini sağlamak ve muhalefet partilerinin güçlenip iktidar seçeneği olmalarını önlemektir. Bu amaç için yeterli mali ve siyasi olanaklara sahiptirler. Bu nedenle, güçleri parti yapısının örgütsel düzeyine ve kitle desteğine değil, bu tür olanaklara dayanır. İktidar partilerinin yönetim gücüne bağlı olarak, görünüşte kabul edilen *politik eşitlik* ve *demokratik haklar* gerçekte, siyasal düzenin kaba bir eşitsizliği içeren işleyişinin gizlenmesinden başka bir şey değildir. Mali güce sahip olanlar, iletişim teknolojisinin etkili gücü ve ekonomik etkinliklerle, politikaya yön verme olanaklarına fazlasıyla sahiptirler. Bu olanaklara

dayanarak, halk muhalefetinin partileşmeye yönelmesini *barışçı* yöntemlerle işin başında önlemek; olmazsa zor yöntemlerini devreye sokarak kazanılmış *demokratik haklardan* sıyrılmak, küresel siyasetin en temel işleyişi durumundadır.

İktidar olanaklarından uzak muhalefet partilerinin, mali gücün siyaset üzerinde kurmuş olduğu egemenliği aşmak ve iktidara yürüyebilmek için dayanabileceği güç, yalnızca halkın desteğidir. Bu destek, halkın sorunlarına çözüm üretme ve üretilen çözümleri uygulama konusunda verilen güvenle sağlanabilir. Bu güven, kitleleri örgütleyebilmenin ön koşuludur. Parti örgütlenmesine gerçek anlamda gereksinimi olanlar, çözüm bekleyen sorunların baskısı altında olan geniş halk kitleleridir.

Siyasi partiler, kuramsal tartışmaların yapıldığı düşünce kulüpleri değil, eylem örgütleridir. Ancak bu gerçek, parti yaşamına yön veren eylemin abartılarak, kuramın gözardı edilmesine yol açmamalı; kuram ve eylem, dengeli bir bütünlük içinde, parti örgütünün tüm birimlerine egemen kılınmalıdır. Kitlelerin gereksinimlerine ve yaşamın gerçeklerine yanıt veren mücadele biçiminin oluşturulması, bu dengenin sağlanmasıyla mümkün olacaktır.

Siyasi partiler, insanlara, siyasi otoriteyi ve kamusal işleyişi etkileme olanağı veren örgütlerdir. İyi örgütlenmiş bir parti, iktidardan uzak olduğu dönemlerde bile, toplum üzerinde etkili olabilir ve siyasal yaşama yön verebilir. Kişiler siyasi parti örgütlenmesi içine girmeden, yani örgütlenmeden, ne denli bilinçli, özverili ve cesur olurlarsa olsunlar, toplum içinde siyasi bir güç oluşturamazlar. Düşünce ve eylem alanında, kişiyi bireysel tepkiden kurtaran parti, onu siyasi ve düşünsel olarak eğitip kendisine bağlar ve diğer üyelerle birleştirir. Bu birleşme insanları, ortak hareket etmenin güçlü dayanışmasıyla; kendi kade-

rine yön veren, haklarına sahip çıkan ve halkı etkileyen sosyal bir güç haline getirir.

Toplumsal muhalefetin maddi yapısı hazır olsa bile, örgütlü parti mücadelesi ortaya çıkmadığı sürece, kitleler çıkarlarını savunan ve sonuç getiren bir hareketlilik içine giremezler. **Tunaya**'nın söylemiyle; *"Kamuoyu, çoğu kez karmaşık, karışık ve hareketsizdir. Siyasi parti, kitleleri uyandırır, kamçılar, ona ufuk ve yol gösterir."*[15]

Kitlelere yönelen parti mücadelesi ve bu mücadelenin hedefleri son derece açık ve somut olmalıdır. Partiler, seçimden seçime oy verilen soyut bir kavram değil, somut bir güç haline gelmelidir. Parti gücünü eylem, eylemi de parti üyeleri yaratır. Türü ne olursa olsun partiler, temsil etmeye çalıştığı kitlenin tümünün değil, o kitlenin en bilinçli en ileri ve en etkin unsurlarının örgütüdür. Parti üyeleri, kitlesini temsil eden öncülerdir ve partilerin gerçek gücü, örgütlediği ileri unsurların tek tek güçlerinin matematiksel toplamından çok daha fazladır. Dün olduğu gibi bugün de, ileri düzeyde örgütlenip, örgütünü yetkinleştirmeyen hiçbir sınıf, gurup ya da ulus, amaç ve istemlerini gerçekleştiremez, bağımsızlığını koruyup gelişimini sürekli kılamaz. Bilinen açık gerçek şudur: *Örgütlü halk her şeydir, örgütsüz halk hiçbir şeydir.* Bu gerçeği, Fransız Profesör **Georges Bordeau** şöyle dile getiriyor: *"Kendisi gibi düşünenlerle birleşmeyen adam, bugünün siyasal yaşamında, düşüncelerini gerçekleştirmek bakımından hemen hiçbir etkiye sahip olmayan adamdır."*[16]

Program Ve Tüzük

Program her partinin kendi "anayasasıdır" Siyasi partiler, kısa ve uzun dönemlerde gerçekleştirmek istedikleri amaçlarını, yapmak istedikleri toplumsal dönüşümleri, en özlü ve açık biçimde programlarına yansıtmak zorundadırlar. Parti programları, özellikle çok partili düzenlerde, yalnızca ait oldukları partiyi ve üyelerini değil, onlarla birlikte toplumu oluşturan tüm bireyleri ilgilendiren

belgelerdir. İktidar olma durumunda uygulanacak olan program, sınıfsal konumları ve düşünce yapıları ne olursa olsun tüm toplum kesimlerini etkileyecektir. Bu etki, ülkenin ve partinin güç ve konumuna bağlı olarak, uluslararası bir boyuta da sahiptir.

Parti programları, ideolojik temelleri, gelişim ve değişim hedefleri açısından çok iyi düşünülmüş; toplumsal araştırma ve çözümlemeleriyle bilimsel temele oturtulmuş, uygulanabilir, somut ve net olmak zorundadır. Partinin temsil etmeye çalıştığı kitle, ekonomik ve sosyal istemlerini ve bu istemlerin nasıl gerçekleştirileceğini programda açıkça görmelidir. Programlar, parti kurulurken açıklanan "güzel sözlerle" yüklü, gerçekleşmesi mümkün olmayan "bol keseden" vaatlerde bulunulan, daha sonra "rafa kaldırılan" propaganda malzemeleri değil; parti çalışmalarına yön veren, toplumsal yapıyı çözümleyen ve yaşamın gerçeklerine dayanması gereken belgelerdir. Değişime açık, canlılığı olan, sağlam ve tutarlı programlara sahip olmayan partiler, başarısız olmaya mahkumdurlar. Partilerde eylem esastır, ama eyleme yön veren programdır.

Programlar, partilerin eylem kılavuzları ve mücadelelerinde onlara doğru yönü gösteren pusulalardır. Programa uymayan eylem ya da eylemsiz program, partiler için, yalnızca yararsız değil, aynı zamanda tehlikelidir de. Kuram ve programdan kopuk eylemin, başarısızlıkla sonuçlanması kaçınılmazdır. Program, ilke ve pratik çalışma arasındaki dağınıklık ve eylemden kopuk kuramsal tartışma, partiye büyük zarar verir.

İskoçyalı tarihçi ve ekonomist **Davit Hume**, 18. yüzyıl sonlarında yazdığı *Partiler Hakkında Deneme* kitabında; *"Programın partileşmenin ilk evrelerinde, dağınık bireyleri bir araya getirirken önemli bir rol oynadığını, fakat sonraları örgütün ön plana çıktığını ve programın ikincil nitelik aldığını"* ileri sürer.[17] Bu, doğru ancak eksik bir saptamadır. Başlangıçta insanları aynı amaçlar çerçevesinde bir araya getiren program, örgütlü harekete ilk ivmesini verir ve

mücadele, program doğrultusunda eyleme dönüşür. Sürdürülen eylem, programın öngördüğü amaçlar yönünde yürüdüğü ve başarılı olduğu sürece; programın önemi, işlevini yerine getirmiş olmanın olumluluğuyla ikincil hale gelir. Bu durum, programın yenilenmesi gerektiği anlamına gelir. **Friedrich Engels**, Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin *Gotha Programı*'nı eleştirirken parti programı üzerine şunları söylemişti: *"Genel olarak, bir partinin resmi programının, o partinin hareketlerinden daha az önemli olduğu doğrudur. Ancak yeni bir program, herkesin gözü önünde yüksekleere çekilen bir bayrak gibidir ve herkes parti hakkındaki hükmünü buna göre verir."*[18] Fransız siyaset bilimcisi **Paul Marabuta**, 1948 yılında yazdığı *Dördüncü Cumhuriyette Sosyal Devrimler ve Siyasal Partiler* adlı kitabında, programları, partinin ideolojik zenginliği olarak görür ve şu saptamayı yapar: *"Partilerin düşüncesel ve eylemsel programları, onların bütün enerjisini aldıkları bir hazinedir."*[19]

Program, partinin kitlelere verdiği ve yerine getirmek zorunda olduğu *sözdür*. Partiye katılanlar, destekleyenler ya da seçimlerde adaylarına oy verenler; iktidara geldiğinde ondan, programını uygulamasını ve verdiği *sözleri* yerine getirmesini bekleyecektir. Programa sadık kalmayan, bu nedenle yükümlülüklerini yerine getirmeyen partiler, aldıkları desteğin düzeyi ve yoğunluğu ne olursa olsun, bu desteği kısa bir süre içinde yitirmekle karşı karşıya kalırlar. İtalya'nın ünlü siyaset yorumcusu **Miriam Mafaai**, bu gerçeği şöyle dile getirmektedir: *"Siyasal partiler kollektif olarak ortaya çıkar, taleplere ve umutlara karşılık verdiği sürece yaşar. Yurttaşın güvenini yitiren, seçmenden kopan, sorunlara yanıt getirmeyen siyasi partiler ölür."*[20]

Parti programı, toplumun tarihsel, kültürel ve ekonomik özelliklerini, bu özelliklere dayanan gereksinimlerini tam olarak yansıtmalıdır. Program, *"mümkün olduğu kadar kısa, sınırları belli ve açık seçik olmalıdır"*[21] Bu kısalık,

ancak bilimsel ve geniş kapsamlı bir araştırmayla sağlanabilir. Her ülkenin sosyal ve tarihsel yapısı, sınıfsal ya da ulusal gereksinimleri, geçerli mücadele biçimi ve bunlara bağlı olarak toplumsal öncelikleri birbirinden farklıdır. Bu farklılıklar, programlara yansıtılmak zorundadır. Parti programları, ülke gerçeklerine dayanarak gelişmeyi öneren, uygulanabilir ve özgün olmalıdır.

Atatürk 15 Ocak 1923'de, Eskişehir'de halkla yaptığı söyleşide, program konusunda şunları söylemiştir: *"Ülkemizde bağımsızlığının ve egemenliğinin korunmasını isteyen ve çeşitli zümreleri içeren bir halk vardır. Ulusun bağımsızlık ve egemenliğine dayanan gerçek çıkarlarını sağlamak için bir parti gereklidir. Böyle bir partinin programı, özel olarak, yalnızca bir kişinin kafasından çıkamaz.. Program yapmak ve bu programı başarıyla uygulayabilmek için kesin olarak ülkenin bütün insanlarını, zekâsını, bilgilerini ve uzmanlıklarını bir araya toplamak gerektiği kanısındayım. Kitleleri, yalnızca kendi kendime düşündüğüm, hayal ettiğim ve tasarladığım bir takım düşünce ve duygunun peşinde sürüklemek emelinde değilim. Allah beni böyle bir hatadan korusun.. program yaparken hayallere kapılmamak gerekir. Bu nedenle, biz haddimizi ve girişimimizde atacağımız adımın derecesini düşünerek program yapmalıyız. Bizim şimdiye kadar* (Osmanlı döneminde y.n.) *işlerimizdeki başarısızlığımız, sonsuz istek ve hayaller peşinde dolaşmamızdandır. Program, gerçek ve akıl çerçevesinde kalmalıdır, öznel yargılara değer vermemeliyiz. Hedefe ulaşmak için izleyebileceğimiz yolu, duygularımızla değil aklımızla çizmeliyiz."*[22] *"Benim bütün çalışmalarda ve yapılan işlerde hareket kuralı saydığım bir şey vardır. O da meydana getirilen kurum ve kuruluşların kişilerle değil, gerçeklerle yaşatılabileceğidir. Bu nedenle herhangi bir program, şunun ya da bunun programı olarak değil, fakat ulus ve ülke gereksinimlerine yanıt verecek düşünce ve önlemleri içine alması nedeniyle değer ve saygı kazanabilir."* [23]

Parti tüzüğü, programla belirlenmiş kısa ve uzun vadeli hedeflerin gerçekleşmesi için sürdürülecek olan çalışmalarda; örgütün işleyiş biçimini, uygulama yöntemlerini ve en üstten en alta kadar tüm parti birimlerinin bağlı olduğu kuralları belirleyen, koşullar bütünüdür. Partinin anayasası program ise, uygulama yasaları tüzüktür.

Programı inceleyerek partiye üye olan insanlar, üyelik görevlerini yerine getirirken uymak zorunda oldukları kuralları, sahip oldukları yetki ve sorumluluğu, parti örgütleri arasındaki ilişki ve işleyişi, tüzükten öğrenirler. Bu nedenle tüzükler kolay anlaşılır, hızla uygulanabilir ve bürokratik yapıların oluşmasına izin vermeyen sadelikte olmalıdır. Hiçbir tüzük maddesi, belirsizlik içermemeli, yoruma açık olmamalıdır.

Programı yaşama geçirecek olan partinin yapısını ve işleyişini belirleyecek olan tüzük, program amaçlarıyla uyumlu olmalı ve programla hiçbir biçimde çelişmemelidir. Başlangıçta önemi anlaşılmayan ya da ayrıntı gibi görünen program-tüzük çelişkileri, zaman içinde, yalnızca anlayış farklılıklarına değil, ileride önlenmesi olanaksız ayrılıklara ve bölünmelere de yol açabilir. Devrim yapma amacıyla yola çıkan, yasadışı çalışan ve profesyonel kadrolara sahip Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi, üyelik aidatlarıyla ilgili olan ve küçük gibi görünen tüzüksel bir ayrılık nedeniyle, bir daha bir araya gelmemecesine bölünmüştü.

Tüzük, düşünceyi eyleme dönüştüren parti organları arasındaki ilişkileri düzenlerken, parti örgütüne biçim veren yapıyı da kurmuş olur. Bir partinin türünü ve mücadele anlayışını anlamak için tüzüğüne bakmak yeterlidir. Gizli çalışmalardan parlamentarizme, sınıfsal mücadeleden ulusal örgütlenmeye dek çok değişik parti türleri, örgütsel yapılarını tüzükleri aracılığıyla oluştururlar. Tüzük, ideolojik ve örgütsel yapılanmayı ortaya koyan bir aynadır.

Tüzük, parti birliği ve disiplinini sağlamanın aracıdır. Her parti üyesi, örgütlü çalışma içinde uymak zo-

runda olduğu kuralları, yetki ve sorumluluk sınırlarını tüzükten öğrenir. Partiye üye olan her kişi, üye olduğu anda ve özgür iradeyle parti çalışmalarında uyacağı koşulları da kabul etmiş demektir. Burada, parti tüzel kişiliğinin üyeye karşı taşıdığı sorumluluklar ile üyenin partiye karşı yükümlülüklerini içeren bir tür "sözleşme" yapılmış olmaktadır. Tüzük, bu "sözleşmenin" koşullarını belirleyen bir "belge" dir.

Binlerce insanın aynı örgüt çatısı altında bir araya gelip, başarı ya da riskleri paylaşarak politik mücadele içine girmesi ve bu mücadelenin uyumlu parçaları haline gelmesi, başarılması zor bir iştir. Üye, bu zor işin üstesinden gelmenin koşullarını, genel eğitim ve eylem birlikteliği yanında, tüzükten öğrenir. Güçlerin en yararlı biçimde, en etkin yollarla ve en hızlı biçimde birleştirilmesi ve bu birleşik gücün amaç doğrultusunda en etkili biçimde kullanılması gerekir. Örgüt işleyişinin kurallarını belirleyen tüzük, sağladığı ilişkiler düzeni ve sıkıdüzen (disiplin) ile bu kullanımı sağlayacak gücü, parti üst yönetimine verecektir.

Tüzük, parti kuruluşunda şu ya da bu biçimde hazırlanıp, kendi kurallarına kendini esir eden, durgun ve değişmez maddeler toplamı değildir. Tüzük, örgütlü eyleme, kazanılan deneyimlere ve gelişen süreçlere uygun olarak yenileşmeye açık olan, buna karşın istikrarlı bir sürekliliğe de kavuşturulması gereken kurallar toplamıdır.

Parti Birliği ve Yapısı

Parti, programında yer alan ilkelerin yaşama geçirilmesi mücadelesinde, en üst organdan en alt birime dek tüm örgüt birimlerinde ve üyeler arasında, düşünce birliğine dayanan inanç ve irade bütünlüğüne ulaşabilmiş ise başarılı olabilir. Parti üyelerinin tümü birlik ve dayanışma içinde olmalı, parti yaşamının vazgeçilmez öğesi olan tartışmalar, örgütsel ayrılıklara ve hizip oluşumuna yol açmamalıdır.

Politik mücadele yürüten partilerin örgütsel gücü; ülke çıkarlarını her türlü kişisel çıkarın önüne koyan, inanç ve amaç birliğine sahip, kararlı ve özverili insanların parti çatısı altında örgütlenmesine ve bu kadroların kitlelerle kurdukları ilişkilere dayanır. Baskının her türüne ve siyasal saldırılara karşı direnebilmenin ve ayakta kalmanın tek yolu bu dayanışmanın sağlanmasıdır. Gizlilik koşulları altında çalışmasına karşın profesyonel devrimciler örgütü haline getirdiği partiyle Çarlığı deviren **Lenin**, parti birliği ve dayanışması konusunda şöyle söylüyor: *"Bir gurup halinde uçurumlu ve zor bir patikada ilerliyoruz, birbirimizin ellerini sıkı sıkıya tutuyoruz. Her taraftan düşmanlarla çevriliyiz ve hemen hemen sürekli olarak onların ateşi altında hareket etmeye zorlanıyoruz. Özgür seçimimizle düşmanlarımızla savaşmak için bir araya geldik. Yanımızdaki bataklığa kaymamaya dikkat etmeliyiz. Bu bataklıkta yaşayanlar bizi, birbirimizden ayrılmamaya ve uzlaşma yerine, mücadele yolunu seçmeye mecbur etmişlerdir."*[24]

Mustafa Kemal'in Kurtuluş Savaşı'na başlarken, 1919'da en yakın arkadaş gurubuna söylediği sözler; kararlılık, inanç sağlamlığı ve gönüllü birlik konusuna verilebilecek en iyi örneklerden biridir. **Mustafa Kemal** Erzurum Kalesi'nde şunları söylüyordu: *"İdealimizi gerçekleştirmek için şimdiden kişi kişi yükleneceğimiz görevler ağır, zor ve tehlikeli olacaktır. Büyük karşı koymalar, ihanet ve hıyanetlerle karşılaşacağımız kuşkusuzdur. Ulusal mücadeleye atılanların ortadan kaldırılması için, saray, hükümet ve yabancı devletler kuşkusuzdur ki ilk andan itibaren harekete geçeceklerdir. Yürüyeceğimiz yol tehlikelerle, çetinliklerle, hatta ölmek ve öldürmek ihtimalleriyle doludur. Sarp ve haşin bir yoldur. Bu tehlikelere göğüs germeye kendisinde güç, azim, imkan ve cesaret görmeyen arkadaşlarımız varsa, şimdiden aramızdan ayrılabilirler. Hiçbir arkadaşın vicdanı, düşüncesi, karar serbestliği, genel ve özel durumunun gerektirdiği koşullar üzerinde etki yapmak istemem. Her arkadaş vicdanı ile başbaşa kalarak serbestçe düşünmeli ve öyle karar almalıdır.. Memlekette ve elimizde tek tepe ve*

kurşun kalıncaya kadar mücadele etme azmimiz, sürekli olarak var olacaktır ve olmak zorundadır " [25]

İnanç sağlamlığı ile, çoğu kez kan bağından bile daha ileri bir yakınlığı oluşturan bu tür birlikteliklerin yaratılması kolay değildir. Kültürel gelişkinlik, bilinç, ülke ve halk sevgisi ile eylem içinde sınanmış karşılıklı güven duygusu, örgütlü mücadeleyi yenilmez kılan ve belirleyici olan öğelerdir. Örgütsel eylem, bu öğeler üzerine oturtulmalıdır. Başlangıçta sağlanan birliktelik, mücadele süreci içinde daha da pekişecek ve ortaya dirençli ve mücadele yeteneği yüksek bir örgüt çıkacaktır.

Parti, genel merkezden mahalle ve köy birimlerine dek tüm üyelerini, olayları aynı bakış açısıyla yorumlayan ve aynı tepkiyi gösteren bir bilinç düzeyine çıkarmalıdır. Bu bilinçli gücü, doğru bir örgütlenmeyle, doğru biçimde mücadeleye sokabilirse, bu partinin başarısız olması mümkün değildir. Buna karşın parti içinde, birbirinin siyasal rakibi haline gelerek, kuralı ve sınırı belli olmayan bir iç mücadeleye girişen kişi ve gruplar bulunuyorsa, bu partinin güçlenmesi mümkün değildir. Partilerde, farklı çıkar duygularıyla güvensiz ve saygısız ilişkiler içinde, "parti içi particikler" haline gelen hizip oluşumları, örgütü içten çürüten hastalıklardır. Belirli konulardaki düşünce farklılıklarının parti içinde var olmasıyla, hizip oluşumları birbiriyle karıştırılmamalıdır. Görüş çeşitliliği ve tartışma, partilerin "zenginliğidir" ve parti organlarındaki tartışmalarla, daha ileri bir "zenginlik" olan parti birliğine ulaşılır; hiziple görüş çeşitliliği, farklı şeylerdir.

Parti birliğinin sağlanmasında, üyelerin bilincini ve örgütsel düzeylerini yükseltecek parti içi eğitimin önemi büyüktür. Ancak önemi büyük de olsa, parti içi eğitim, tek başına parti birliğini sağlamada yeterli olamaz. Bunun için, eğitim yanında parti örgütlerinde gurup çalışmalarının yapılması, birlikteliklerin eylem içinde geliştirilmesi ve kitlelerin gereksinimlerine yanıt veren bir mücadelenin içinde olunması gerekir. Eylem; birliğin (ya da ayrılığın), dayanışmanın (ya da bireyciliğin), inancın (ya da çıkarcılı-

ğın) en sağlam göstergesidir. Cesaret, inanç, bilgi, kararlılık, atılganlık, inisiyatif yeteneği, özveri ya da bunların karşıtı olan nitelikler, eylem içinde açıkça ortaya çıkar. Eylem içinde sınanmışlık, parti birliğinin en önemli öğesidir.

Aynı eylem içinde birlikte olan insanlar, başarı ya da başarısızlığı paylaşmanın yarattığı yakınlaşma ile birbirini etkileyen, tamamlayan ve geliştiren unsurlar haline gelirler. İyi işleyen bir örgütsel ilişkinin oluşumunu sağlayan bu süreçte önemli bir ilke ortaya çıkar. Bu ilke, parti ilişkilerinde ortaya çıkan sorunları ve bu sorunların yaratacağı bozulmayı önleyecek olan *eleştiri* ve *özeleştiri* ilkesidir.

Örgütlü parti mücadelesinin birikiminden tüm üyelerin yararlanması, eylem içinde görülen yanlış ve doğruların açıkça ortaya konulması ile mümkün olabilir. Üyelerin, bilgi ve deneyimlerini arttırarak kendilerini yenilemeleri ve bu yenilenmeyi, parti birliğini geliştirecek yaratıcı bir girişim haline getirmeleri, ancak *eleştiri* ve *özeleştiri* ile sağlanabilir.

Parti yapısını, partinin hedefleri ve içinde yaşadığı toplumun koşulları belirler. Gelişme düzeyleri farklı da olsa, siyasi demokrasi işleyişinin geçerli olduğu ülkelerle, örgütlenmenin her türünün yasaklandığı ülkeler arasında, parti yapısı ve çalışma biçiminin aynı olmayacağı açıktır. Yasadışı ya da yarı-yasal koşullar içinde çalışmak ya da demokratik haklara sahip olmak, kaçınılmaz olarak farklı parti yapılarının ortaya çıkmasına neden olacaktır.

Siyasi partilerin gelişip yetkinleşmesi ve kurumlaşarak sürekliliği olan bir güç haline gelmesi için, kurallarına uyulan ve güvencesi olan demokratik bir toplumsal yapıya gereksinim vardır. En gelişkin ve güçlü partiler, en demokratik ve özgür toplumsal ilişkiler içinden çıkarlar. Burada söz konusu edilen demokratik işleyişin, yasalarla kabul edilmesine karşın, özellikle mali güçten yoksun halk

kitlelerinin yararlanma olanağı bulamadıkları ve kağıt üzerinde kalan göstermelik bir "demokratik" işleyiş olmadığı bilinmelidir. Siyasi demokrasinin gerçek sınırını, yalnızca kabul edilmiş olan yasalar değil, onunla birlikte, bu yasaların uygulanabilirliği belirler. Ekonomik ve siyasi gücün azınlık tarafından ele geçirildiği, mali ve teknolojik gücün toplum üzerinde açık ya da örtülü, kültürel ya da siyasal baskı oluşturduğu bir düzende; kabul edilmiş gibi görünen "demokratik" haklarla, bu hakların uygulanması arasında ayırt edici bir çelişki vardır. Önemli olan herkesin kullanımına açık yasaların kabul edilmesi değil, bu yasaların herkes tarafından kullanılabilir olmasıdır. Siyasal ve hukuksal haklar ise ancak ekonomik kazanımlarla kullanılabilir hale gelebilir. Bugün herkesin otomobil alma hakkı vardır, ancak bu hakkı yalnız, otomobil alabilecek parası olanlar kullanabilir.

• Göstermelik ve sınırlı olsa da sağlanan demokratik ortam, siyasal partilerin güçlenmesine, partilerin güçlenmesi de demokratik ortamın gelişmesine yol açar. Bir başka deyişle partiler siyasi demokrasiyi, siyasi demokrasi de partileri güçlendirir. Ancak, burada konu edilen partiler, halkın ya da ulusun haklarını savunan partilerdir. İktidardaki azınlığın haklarını savunan, bu nedenle var olan durumun korunmasını amaç edinen partilerin, demokrasinin sınırlarının genişletilmesi gibi bir sorunlarının olmayacağı açıktır. Bu partilerin varlık nedeni, demokrasinin sınırlarını halk için genişletmek değil, tersine denetim altında tutmak, gerektiğinde daraltmak ya da ortadan kaldırmaktır. Mali-sermaye gücüne dayanan Batı'nın oligarşik partileri, *nazist* ya da *faşist* partiler bu tür partilerdir.

Partinin örgütlenme biçimi isteğe ya da özleme değil, ülkenin ve kitlelerin konum ve gereksinimlerine bağlıdır. Açık (legal) ya da gizli (illegal), ulusal ya da sınıfsal, bağımsızlıkçı ya da işbirlikçi, parlamenter ya da ihtilalci

parti türleri; yapılarını, doğal olarak yürüttükleri mücadeleye yanıt verecek bir örgütlenme biçimiyle oluştururlar.

İktidar gücünü elinde bulunduran partilerle, onu ele geçirmek amacındaki partilerin, örgütsel yapıları elbette farklıdır. Ancak hangi türde olursa olsun, başarılı olmak isteyen partilerin tümü, siyasi mücadeleyi ekonomik mücadele ile birlikte yürütmek zorundadır. Tek başına siyasal ya da tek başına ekonomik mücadele, iktidarı ele geçirmeye yönelen partiler için, başarısızlığı baştan kabul etmek demektir. Siyasetsiz ekonomi ya da ekonomisiz siyaset, her iki alanı da denetim altına almış olan küresel güçlerin, kendi dışındakilere önerdiği ve çıkarlarına uygun düşen bir yaklaşımdır.

Ekonomi ve siyaseti olduğu kadar devlet örgütünü de denetim altına alan egemenler, kurdukları denetim ağının sağladığı güç nedeniyle kendi partilerini, örgütsel yapı olarak fazla yetkinleştirmezler; buna gereksinim duymazlar. Onların parti dışında kullanabilecekleri yedek güçleri vardır. Egemenler için gerekli olan, oy alabilmeyi başaran ve kolay yönlendirilen gevşek parti yapılarıdır. **Maurice Duverger**, bu partileri daha 1950 yılında şöyle tanımlar: *"Günümüzde liberal ya da muhafazakar partiler olarak yaşamını sürdüren 19. yüzyıl "burjuva" partileri, dar bir çevreden devşirilmiş, birbirinden oldukça bağımsız ve genellikle yerel komitelere dayanırlar. Amaçları, üye sayılarını arttırmaktan ya da kitleleri örgütlemekten çok, seçkinleri bir araya getirmektir. Çalışmaları tam olarak seçimlere ve parlamento kombinezonlarına dönük ve bu yüzden de yarı-mevsimliktir. Yönetsel yapıları ilkel düzeydedir."*[26]

Kurulu düzenin sürdürülmesini sağlamak için, yönetim gücünü en geniş bir biçimde kullanan, liberal ve muhafazakar (artık sosyal demokrat ve sosyalist) partilerin gevşek ve hareketsiz örgüt yapısına karşın; iktidarı barışçı yöntemlerle değiştirme şansına sahip olmayan, bu nedenle gizli çalışmanın zorlu koşullarında örgütlenen partiler sıkıdüzenli (disiplin), kapalı ve savaşkan bir parti yapı-

sına sahiptirler. *Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi* böyle bir partiydi ve kendisini bir savaş örgütü olarak görüyordu.

Toplumsal gereksinimler ve mücadele biçiminin belirlediği parti yapısının ülkeden ülkeye, görüşten görüşe zengin bir çeşitlilik içinde olması, bu tür aykırı partiler arasında herhangi bir ortak özelliğin olmayacağı anlamına gelmez. Uzun yıllara dayanan parti mücadelelerinin, herkesin yararlanabileceği ortak özellikleri ve birikimi vardır. Bu birikim, parti yapılarında evrensel benzerliklerin kaynağını oluşturur. Bu olumlu bir şeydir. Ancak, özellikle son dönemlerde, parti eyleminin, sınırları daraltılan ve denetlenen bir siyasal düzen içinde oy elde eden ve milletvekili çıkaran bir tür "şirket" işi haline gelmesi; partileri, birbirine benzeyen, aynı işi yapan, devlet yardımları ve bağışlarla yaşayan "kurumlar" haline getirmiştir. Ekonomiye ve siyasete egemen olan güç, hangi yöntem ve araçla olursa olsun partilere sızmayı ve onların yönetimini ele geçirmeyi, artık fazla zorlanmadan başarabilmektedir.

Günümüzdeki politik ve ideolojik öncelikler ne olursa olsun, partilerin her geçen gün daha çok birbirine benzeyerek aynı politikaları uygulayan örgütler haline gelmesinin nedeni, sermayenin partiler ve politik sistem üzerinde kurmuş olduğu egemenliktir. Bu gerçek doğal olarak, siyasi partilerin halkın gözünde saygı ve güvenilirliğini yitirmesine sebep olmaktadır. Partiler bugün, kendi varlık nedenlerini ortadan kaldıran bir süreç içine sokulmuşlardır.

Partilerin en üst organı kongredir. İdeolojik ve örgütsel tüm temel sorunlar, burada belirlenir ve karar altına alınır. Kongre kararları, tüm parti birimleri için bağlayıcıdır ve değiştirme yetkisi yine bu organa aittir. İki kongre arasında, alınan kararları uygulama ve partiyi yönetme yetkisi, kongrenin seçtiği merkez yönetim kurallarına aittir. Merkez yönetim organları, kendi altında ülke-

lere ve partilerin özelliklerine göre değişen alt örgütlere sahiptirler. Bu örgütler eyalet, bölge, il, ilçe ve köylere dek yayılırlar ve mahalle, işyeri, kadın ya da gençlik birimlerinde örgütlenirler.

Parti, kitlelere yönelik olarak yalnızca kendi örgüt birimlerinin yapacağı çalışmalarla yetinmez. Parti örgütleri, kitle çalışmalarına yön veren belirleyici güçtür. Ancak, parti kadrolarının dolaylı ya da dolaysız ilişkide olduğu ve parti üyesi olmayan insanlardan oluşan demokratik örgütler; partinin kitleler içinde yayılması ve onların içinde maddi bir güç haline gelmesinin etkili araçlarıdır. Bu örgütler içinde çalışan parti üyeleri, ne denli yetenekli ve özverili ise, kitle tarafından ne denli sayılıp seviliyorsa, o parti kitle içinde o denli güçleniyor ve yayılıyor demektir.

İktidara gelerek sosyal ve ulusal sorunları çözmek ve toplumu yönetmek gibi önemli bir amaçla ortaya çıkan siyasi partiler, bu zor ve kapsamlı amaçlarında başarılı olabilmek için; değişik nitelikli çok sayıda örgütsel ilişkiyi, bütünlüğü olan bir örgütsel ağ haline getirmelidirler. Bu ise, düşünce ve örgüt birliğini sağlamakla mümkün olabilir. Genel merkez organlarından ülkenin her yerindeki örgüt birimlerine dek tüm üyeleri, aynı inanç sağlamlığı, aynı irade gücü ve aynı bilinç düzeyine ulaştıran; kendi içinde uyumlu, iletişim ve dayanışması yüksek, siyasi öngörüye sahip ve hareketli devasa bir örgütsel aygıtın kurulması gerekir. İktidara gelmek ve halkın sorunlarını çözerek toplumu bağımsızlık ve özgürlüğe götürmek, ancak böyle bir örgüte sahip olmakla mümkün olabilir.

Bu aygıta savaş sırasındaki modern orduların örgütlenmesi iyi bir örnek olabilir. Bu örgüt, milyonlarca insandan oluşur. Bu insanlar, hiçbir karışıklığa yol açmadan görev alacakları yerlere ulaştırılır. Buralarda eğitilir, beyin ve beden olarak yapacakları işe hazırlanır. Bunların giyecek, yiyecek ve diğer yaşamsal gereksinimleri sürekli olarak ve aksatılmadan çözülür. Ulusal görevi yerine getirme günü geldiğinde, başkomutanlığın emirleri en kısa sürede aksamadan milyonlarca insana iletilir. Cephede

savaşanlara silah, malzeme ve yiyecek ulaştırılır. Yaralılar için hastaneler kurulur. Cephe gerisinde acemiler eğitilir, gereksinimler karşılanır. **Atatürk**, büyük bir örgüt olarak gördüğü orduyu, *"canlı bir makine"* kabul eder ve şu değerlendirmeyi yapar: *"Bir orduyu oluşturan her kişi, canlı bir makinenin canlı organları ve parçalarıdır.* (Ancak y.n.) *bu makineyi işleten her organ ve parçalarını harekete geçiren her araç, buharla işleyen bir motor değildir. Hareket ettirici güç, ordu makinesini meydana getiren canlı organların bilinçleri ve ruhsal yapılarıdır. Zihinlerde; bilgi, yargılama, anlayış yeteneği ve kavrama gücü olmazsa makine durur ve hiçbir kuvvet onu işletemez. Böyle bir makinenin çalıştırılabilmesi için, bir ya da birkaç makinistin sanat ustalığı, yeterli ve yararlı olamaz. Çünkü, durgun beyinlerden oluşan kitleler; taş, demir ve odun yığınlarından daha hareketsizdirler."*[27]

Bu mükemmel aygıt, insan topluluklarının aynı amaç için örgütlenmesine ve güçlerin birleştirilmesine iyi bir örnektir. Partiler, örnekteki örgütsel düzeyi, sosyal ve siyasal yaşamda gerçekleştirmek durumunda olan örgütlerdir. Bu kolay bir iş değildir. Çünkü,partiler özgür irade ve gönüllü birliğe dayanmanın, hem gücüne hem de zaafiyetine sahiptir. Bilince dayanan gönüllü katılım, mücadeleyi yenilmez kılar, ancak bu yenilmezlik, kesin olarak, üst düzeyde nitelikli bir parti yapısının gerçekleştirilmesiyle olanaklıdır.

Savaş sırasındaki ordu örneğini, seçime hazırlanan bir siyasi partiye uygularsak, ortaya şöyle bir çalışma ve bu çalışmaya uyan parti yapısı çıkacaktır: Yine bu örgüt, yüzbinler ya da milyonlarca üyeden oluşur. Çalışmada görev alanlar kendi yörelerinde, parti merkez örgütünden gelen milyonlarca bildiri, afiş ve diğer tanıtım malzemelerini kitlelere ulaştırırlar. Aktif üyeler, her türlü propaganda ve örgütsel faaliyet için eğitilmişlerdir. Evler, işyerleri tek tek dolaşılır. Semtlerde ve kent merkezlerinde büyüklü küçüklü miting ve kapalı salon toplantıları yapılır. Eylemler için gerekli olan bürokratik girişimleri yapacak, eylem alanlarını düzenleyecek ya da güvenlik önlemlerini alacak

görevliler, önceden belirlenir ve gereksinimleri karşılanır. Basınla sürekli ilişki kurulur. Parasal kaynak sağlayacak komiteler kurulur. Parti adaylarını kitlelere tanıtacak kampanyalar düzenlenir. Seçim sandıklarında görev alacak sorumlular seçilir ve bunlar eğitilir. Seçim günü, sandıkları dolaşacak ve oradaki parti görevlilerine hizmet verecek gezici ekipler oluşturulur. Parti, bütün üye ve sempatizanlarını örgütlü bir bütünlük içinde, aynı hedefe yönlendirerek ve tüm gücünü; seçimde başarılı olmak için ortaya koyar.

Örgüt yapısını bu düzeye çıkarmış bir parti, doğaldır ki, yalnızca seçimlerde değil, diğer tüm parti çalışmalarında da başarıya ulaşacak demektir. Esnek, hızlı hareket eden, her koşulda varlığını sürdüren ve halka dayanan, mücadele biçimlerini çabuk yenileyebilen, değişime yetenekli bir parti yapısı; örgütlü mücadele içinde oluşan kuramsal ve eylemsel birikime dayanılarak sağlanabilir.

Mücadele Anlayışı ve Örgütlenme Biçimi

İrade dışında oluşan sosyal koşulların, irade (insan eylemi) ile değiştirilmesi elbette, koşullara uygun düşen bilinçli ve örgütlü insan eylemleriyle mümkün olabilir. Nesnel çözümlemelerin yön vereceği örgütlü eylemi yaratmak için, toplumsal gelişimin düzey ve niteliğini doğru kavramak gerekir. Siyasal partilerin örgütlenme biçimi ve mücadele anlayışını, bu kavrayış belirleyecektir.

Her sorun, o soruna uygun düşen araçlarla çözülür. Feodal ilişkilerin sürdüğü, bağımlı kılınmış ve azgelişmiş bir ülkede; toplumun ve kitlelerin gereksinim duyduğu mücadele türü, bağımsızlığı ve demokrasiyi temel alan bir mücadeledir. Burada sınıfsal değil, ulusal mücadele esastır. Programını, örgütlenme biçimini ve mücadele anlayışını bu amaca yönelten partiler, ülkenin ve halkın gereksinimlerini karşılayabilir ve başarılı olabilir. Ülke emperyalist işgal altındaysa (gizli ya da açık işgal fark etmez), program bağımsızlık programı, örgütlenme ulusal örgüt-

lenme; ülke ileri kapitalist bir ülkeyse, program ve örgütlenme sınıfsal ağırlıklı olacaktır. Her mücadele türü ona uyan teknikleri ve aygıtları gerektirir. Nesnel koşullara bağlı olarak, parlamenter mücadele geçerli ise parti örgütü kendini kaçınılmaz olarak parlamenter mücadeleye uydurur. Bunun tersine olarak, nesnel şartlar kitlelerin mücadelesini genel bir ulusal bağımsızlık mücadelesine götürürse, parti bu tür mücadele türleriyle ilgilenecek biçimde koşullara uydurulmalı ve bu örgüt tabii ki parlamenter aygıttan tümüyle farklı olmalıdır.

Ulus ve halk yararına mücadele eden partilerin, toplumun içinde bulunduğu nesnel koşullara ve bu koşulların ortaya çıkardığı gerçeklere uygun hareket etmesi gerektiği konusunda **Mustafa Kemal** şunları söylemiştir: *"Ulus ve ülkeden kaynak ve dayanak almayan ve onların gerçek çıkarları için, gerçeklerle hiç ilgisi olmayan kuramsal, duygusal ve kişisel programlar etrafında parti kurmaya çalışacak olan insanlar, ulus tarafından benimsenmeyecektir."*[28]

Örgütlenme biçimi ve mücadele anlayışı konusunda yapılacak yanılgının kaçınılmaz sonucu, partinin kitlelerden uzaklaşmasıdır; bu ise parti için yok olmak demektir. Siyasal örgütün biçim ve doğrultusunu ülke koşullarının belirliyor olması, parti yöneticilerinin, olayların peşine takılan edilgen unsurlar olduğunu düşündürmemelidir. Yönetici konumunda olanlar, içinde bulundukları toplumun niteliğini ve gelişim doğrultusunu belirleyerek partiye yön verirler. Örneğin, Türkiye emperyalizme bağımlı yarı-sömürge bir ülkedir; içinde bulunduğu koşullar bağımsızlığı, kalkınmayı ve demokrasiyi hedefleyen bir mücadeleyi gerekli kılmaktadır. Böyle bir ülkede, sosyalist programlarla sınıfsal mücadele ve örgütlenme içine girmek, nesnellikten, bağlı olarak da kitlelerden uzaklaşmak demektir. Nitekim, sosyalist partiler Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın kurulduğu 1910 yılından beri yaklaşık yüz yıllık bir mücadele sürecine karşın herhangi bir başarı gösteremişlerdir. Oysa, ülkenin ve halkın konumuna, gereksinimlerine ve gelişme isteklerine uygun düşünce ve prog-

ramlarla mücadeleye atılan **Mustafa Kemal**, 3,5 yıl içinde silahla sürdürülen bir anti-emperyalist mücadeleyi ve 15 yıl içinde de büyük bir toplumsal dönüşümü gerçekleştirmeyi başarmıştır.

Örgütlenme ve mücadele biçiminin kendi gerçeğine dayandırılması ve özgün bir parti yapısının ortaya çıkarılması; değişik ülkelerdeki (başarılı ya da başarısız), parti mücadelelerinin incelenmemesi ve bu mücadelelerden dersler çıkarılmaması anlamına gelmez. Partiler tarihinin tüm deney ve birikiminden yararlanmak yalnızca yararlı değil, aynı zamanda zorunludur. Ancak yararlanma, özenmeye ve öykünmeye (taklide) yol açmamalı; program ve onu yaşama geçirecek yöntemler isteğe, özleme ya da kişisel eğilimlere dayanmamalıdır. **Duverger** bu konuda şunları söylemektedir: *"Her partinin temel unsurlarının kendine özgü bir yapısı vardır. Fransız Sosyalist Partisi'nin ocakları, Amerikan partilerinin komiteleri, İtalyan Faşist Partisi'nin 'Fasces'i Bütün bunlar birbirlerinden derin farklarla ayrılan parti kurumlarıdır. Her parti, diğer partilerin yapısına benzemeyen, kendine özgü bir yapıya sahiptir."*[29]

Mustafa Kemal, her ülkenin ve her partinin kendine özgü niteliklere sahip olması gerektiğini ısrarla belirtmiş, yürüttüğü mücadelenin tüm dönemlerinde bu yönde hareket etmiştir. 13 Ekim 1920'de, *"Rusya'daki Bolşevik modelin Türkiye'de de uygulanmasını"* isteyenlere karşı şunları söylemiştir: *"Rusya'da Bolşevik partisinin kullandığı devrim yöntemlerini burada, yani Türkiye'de uygulamayı düşünmek kadar devrimcilikten haberdar olmayış düşünülemez. Her şeyde körü körüne taklitçilik kötüdür, özellikle de devrimcilikte."*[30]

Devrimcilikle öykünmecilik arasındaki uzlaşmaz çelişki, devrimci siyaset gütme savındaki partileri, yaratıcı ve üretken olmaya, yürütecekleri mücadeleyi yaşamın gerçekleri üzerine oturtmaya zorlar. *Unutmamak gerekir ki, yaşamın kendisi devrimcidir ve yaşamdan kopmamak, devrimci*

olmaya yeter. Örgütsüzlük ve yoksulluk içindeki kitleler ile küresel sömürü altındaki ülkelerin sorunlarına çözüm getirmeye çalışan partiler, bu çabalarında içten iseler, adları ve siyasi tanımları ne olursa olsun devrimci parti konumundadırlar.

Gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasındaki farklılıkların parti yapılarına yansıması, benzer konumdaki ülkelerde, partiler arasındaki benzerliklerin artmasına yol açar, ama bu durum partilerin özgünlüğünü ortadan kaldırmaz. Partinin temel niteliğini geçerli üretim ilişkileri, biçimini ise siyasal-hukuksal düzen belirler. İleri kapitalist iki ülkede, işçi ya da burjuva partilerinin nitelikleri aynı, mücadele ve örgütlenme biçimleri farklı olabilir. Bu iki ülkeden birinde açık (legal) kitle partisi, diğerinde ise gizli (illegal) kadro partisi geçerli olabilir. 1930'lu yıllarda ileri kapitalist bir ülke olan Fransa'da, sosyal demokrat ve sosyalist partiler kitle partisi olarak parlamentoda bulunurken; aynı yıllarda, yine ileri kapitalist bir ülke olan Almanya'da, tüm partiler yer altına çekilerek gizli çalışma yapmak zorunda kalmıştı. Azgelişmiş bir ülke olan Türkiye'de bugün yasal çalışma olanakları varken, benzer konumdaki İran ya da Irak'da bu olanak yoktur. Bu tür farklılıklar, siyasal ve hukuksal düzenin taktiksel sonuçlarıdır.

Parti mücadelesinin doğru temeller üzerine oturtulması yaşamsaldır. Ülke ve halkın sorunlarına çözüm getiremeyen, mücadele ve örgütlenme taktiklerini geliştiremeyen, toplumsal gelişime uyum göstererek kendini yenileyemeyen partiler varlıklarını sürdüremezler. Ya halk ve ulus yararına işlemeyen bir düzeni koruyan partiler ya da bir şey üretmeyen halktan kopuk "tartışma kulüpleri" haline gelirler. Parti mücadelesi, kitleler için; düşüncelerde yaratılan idealler uğruna yapılan bir mücadele değil, somut gereksinimlerin karşılanması için gerçekleştirilen bir eylemdir. Özellikle, karar yetkisine sahip parti yöneticileri, *olmasını istedikleri* ile *olan* arasındaki önemli ayrımı, görebilme olgunluğuna gelmiş olmalıdırlar. **Mustafa Kemal** bu gerçeği 1923 yılında şu sözlerle açıklamıştır: *"Bir*

ulusta, güzel şeyler düşünen insanlar, olağanüstü işler yapmaya istekli kahramanlar bulunabilir. Böyle kimseler ulusun ortak duygularını kavrayıp bu duyguları ifade ve temsil etmezse hiçbir şey olamazlar."[31]

Parti Disiplini ve Demokratik Merkeziyetçilik

Partiler, bir merkezden yönetilen *merkezi örgütlerdir*. Üyeler üzerinde etkisi olan tek bir yönetici merkez olmaksızın, parti birliğinin sağlanması mümkün olamaz. Binlerce insanı aynı ilkeler çevresinde biraraya getirerek, aynı amaç için mücadeleye yöneltmek; deneyim ve mücadele birikimi yüksek, saygı ve güvene dayanan bir yetkeye (otoriteye) sahip, merkezi bir yönetim gücünün varlığıyla mümkün olabilir. Bu güç, partinin merkez organlarıdır.

Politika belirleme ve uygulama yetkisine sahip merkez yönetim organlarının varlığı, partinin merkeziyetçi yanını oluşturur. Ancak liderliğin üyeler üzerindeki saygı ve yetkesi ne denli yüksek olursa olsun partiyi yönetmek için tek başına yeterli olamaz. Partide sıkıdüzen (disiplin) ve birliğin sağlanması için merkeziyetçi yetke yanında, en üstten en alta dek tüm parti birimlerinde, geniş katılımlı demokratik bir işleyişin geçerli olması gerekir. *Sözde kalmayan ve her aşamada uygulanan demokratik işleyiş, partinin gerçek gücüdür.*

Parti birliği ve sıkıdüzeni merkezden gönderilen emir ve kararnamelerle sağlanamaz. Gerçek sıkıdüzen, kararların özgür tartışma ve gönüllü katılımla oluşturulası ve uygulanmasıyla sağlanır. Karar almada demokratik işeyiş, uygulamada merkeziyetçilik öne çıkar. Bu iki eğilimin, birbirini tamamlayan bir bütünlüğe ulaştırılarak parti işleyişinde geçerli yöntem haline getirilmesi, *deokratik merkeziyetçilik* ilkesini ortaya çıkarır. Parti organlarında demokratik işleyiş geçerli değilse, üyelerin ortak iradelerini temsil eden kararlar alınmaz; yukardan aşağıya merkezi bir uygulama yoksa, alınan kararlar sağlıklı uygulanamaz.

Demokratik merkeziyetçilik ilkesi, *katılımcılığın* ve *merkezciliğin* üst düzeydeki bileşimidir. Parti, üyeler arasındaki dayanışmayı ve kitlelere ulaşmayı *katılımcılık*, sıkıdüzen ve eylem yeteneğini geliştirmeyi ise *merkeziyetçilik* ile sağlar. Demokratik tartışma ve merkeziyetçilik birbirini yadsıyan değil tamamlayan ögelerdir. Sıkıdüzen adına özgür tartışmayı yasaklayan ya da yeterince uygulamayan partiler, gerçek güç kaynaklarını kurutuyor demektir.

Organ kararlarının özgür tartışma ortamlarında alınması, partinin ideolojik ve entelektüel düzeyini yükseltir, üyeleri yaratıcı, üretken bir çalışmaya yöneltir. Bu araştırma, partiye düşünsel alanda canlılık getirir. Diyelim ki, ulusal ya da örgütsel, önemli bir konuda karar oluşturmak üzere, parti kendi içinde bir tartışma başlatacaktır: Konu, en alttaki mahalle ve köy birimlerinden başlamak üzere, en üst organlara dek tüm parti birimlerinde, demokratik bir biçimde tartışılır. Her birimde oluşan kararlar, merkez yönetim organlarına ulaştırılır. Merkez yönetimi kararları değerlendirir ve oluşan ortak kararı parti görüşü haline getirerek açıklar. Açıklanan karar yönündeki uygulamaların, parti ya da ülke düzeyinde yaşama geçirilmesini sağlar. Üyelerin tümü, oluşan karara ve uygulamalara katılmak zorundadır. Bu aşamada artık herhangi bir parti örgütü ya da üyesi, oluşan parti kararına oy vermediği gerekçesiyle çalışmalara katılmamazlık yapamaz.

Siyasi partilerde, *demokrasinin* abartılması karmaşaya, *merkeziyetçiliğin* abartılması buyrukçuluğa yol açar. Bu iki yanlış eğilim, önlem alınmadığında, partileri kısa bir süre içinde, iş yapamayan güçsüz örgütler haline getirir. Siyasi partilerin evrimi içinde, aşırı *merkeziyetçilik* eğilimi, lider sultasına dönüşerek daha çok yaşanmıştır. Parti yöneticilerinin *merkeziyetçiliği* abartarak yönetim yetkilerini genişletmeye yatkın olmaları, iktidar gücünü arttırma isteğinden kaynaklanır. Bu tutum, parti yöneticileriyle sınırlı olmayan eski bir sorundur. *Yönetenler*, yönetim yetkilerini her zaman arttırma eğilimi içinde olmuşlardır. Bu

eğilimin, siyasi parti yönetimlerine de yansıyor olması, sınıflı toplum yapısının doğal sonucudur. Bu nedenle, özellikle toplumun genel çıkarlarını savunan partilerde yönetici kadrolar, kendilerini yönetim gücünün çekiciliğine kaptırmamak için özel çaba harcamalıdırlar.

Partilerin, özellikle iktidara gelen partilerin yöneticileri, parti gücünün yanında hükümet gücünü de elde ederler. Bu nedenle tüm özgürlük söylemlerine karşın, yönetim anlayışı ve yetke konusunda hızla kendilerinden önceki yöneticilere benzemeğe başlarlar. İktidar, her zaman daha çok yetki ister ve bu istek yönetme eyleminin içinde her zaman var olan bir eğilimdir. **Maurice Duverger** bu eğilimi şöyle dile getirmektedir: *"Partilerin genel evrimi, bunların giderek demokratik işleyişten sapmakta olduklarını göstermektedir. Artan merkeziyet, üyelerin liderler üzerindeki etkisini azaltırken, liderlerin üyeler üzerindeki etkisini arttırmaktadır. Siyasi partilerin örgüt yapıları, kesindir ki geleneksel demokrasi kavramına uygun değildir. Partilerin iç yapıları genel olarak, otokratik ve oligarşiktir; liderlerde, üyelerden kopmuş bir yönetici sınıf ve az ya da çok kendi içine kapanmış bir kast oluşturma eğilimi vardır. Parti liderlerinin seçimle göreve gelmeleri durumu değiştirmez. Bu durumda parti oligarşisi genişler, ancak hiçbir zaman demokrasi haline gelmez, çünkü bu seçimi yapanlar, genel seçimlerde partiye oy verenler değil, bu kişilere oranla bir azınlık olan üyelerdir."*[32]

Parti liderlerinde her zaman var olan yönetim yetkilerini sınırsızlaştırma eğilimi, *demokratik merkeziyetçi* işleyişin önemini arttıran bir olgudur. Bu eğilimin, liderlerin yönetim inisiyatifine ve saygınlığına zarar vermeden, parti içi demokrasiyle dengelenmesi gerekir. Bunu sağlayacak girişim, *demokratik merkeziyetçiliğin* parti örgütlerinde geçerli kılınmasıdır. Parti üyelerinin tümü, ama özellikle parti yöneticileri, içinde yaşadıkları toplumun yaratabileceği her türlü bozulmayı dikkate alarak bu işleyişe, kendilerini de kapsayacak biçimde özel önem ve duyarlılık göstermelidirler.

Parti liderleri, sahip oldukları yönetim yetkilerini, demokratik işleyişin etkili gücüyle sınırlamayı ya da bütünleştirmeyi başarmak zorundadır. Bu yapılmadığında lider buyruklarıyla sağlanan "sıkıdüzen", sıkıdüzen olmaktan çıkar ve parti hızlı bir biçimde, lider egemenliğinin mutlak olduğu bir tür mezhep ya da çıkar örgütü haline gelir. Örneğin Batınîlerde sıkıdüzen o denli sıkıdır ki, tarikat lideri müritlerinden kayıtsız koşulsuz bir bağlılık ister ve gerekirse onlara ölmeyi bile emredebilir. [33]

Partinin varlık nedeni, buyrukçuluğun geçerli olduğu bir örgüt yaratmak değil, özgür katılıma dayanan, topluma ve insana hizmet eden düzenli bir örgüt yaratmaktır. Fransız hukukçu **Prof. Georges Burdeau** *Politika Biliminde Anlaşmalar* kitabında şöyle söylemektedir: *"Partiler, tüm sosyal örgütler gibi, insanın hizmetinde bulunması gereken örgütlerdir. Parti insanı esas almak yerine bizzat kendisini amaç haline getirirse, kişi özgürlüğünü konformizm* (yerleşmiş kurallara uyma y.n.) *altında ezebilir. Partinin bir makine olduğu doğrudur. Ancak bu makine insanı özgürleştiriyor mu, yoksa köleleştiriyor mu ona bakmalıyız. Makine insana değil, insan makinaya egemense sorun yok demektir."*[34]

Parti Liderleri ve Önderlik Sorunu

Partiler, içinden çıkardığı deneyimli kadrolar tarafından yönetilmelidir. Bu kadrolar, uzun mücadeleler içinde yetişmiş; azim ve kararlılıklarıyla güven kazanmış; yüksek ideolojik düzeye ve girişimci ruha sahip önderlerdir. Parti, temsil etmeye çalıştığı sınıf ya da ulusun nasıl öncüsüyse, önderler de partinin öncüleridir.

Parti önderleri, ülke ve dünya koşullarını temelden kavramış, halkını tanıyan, mücadele ve örgütlenme yeteneği yüksek, en ileri unsurlardır. Kolay ve bol olarak yetişmezler. Onlar doğal yeteneklerini, örgütlü mücadelenin eylemi içinde geliştirerek; güçlü bir irade sağlamlığına, yüksek bilince ve sarsılmaz bir inanca yükselmiş insanlardır. Halkın sorunlarını ve ülkenin koşullarını bilirler. Par-

tinin yönetiminde olmaları ve bulundukları yeri doldurabilmeleri, atanmışlığa ya da seçilmişliğe değil, esas olarak bu niteliklere sahip olmalarına bağlıdır. Partinin yönetimine ya da başkanlığına gelmiş olmak, önder olunduğu anlamına gelmez. Önder, gerçek gücünü bulunduğu makamdan değil, kendi nitelik ve yeteneklerinden alır.

Gerçek önderlerin sık ve bol olarak yetişmemesi, onların parti yönetiminde bulunma süresinin uzun olmasını gerekli kılar. Bir parti, gerçek önderler tarafından yönetiliyorsa ve bu parti iktidara geldiğinde bozulmaya uğramamışsa, burada önderler sıkça değiştirilmez.

Kuramsal ve örgütsel sürekliliği sağlamak için görev süreleri uzun tutulan önderlerin, kendilerini sürekli yenilemeleri ve geliştirmeleri gerekir. Yenileşmede gösterilen yetenek, önderlik niteliklerinin temel unsurlarından biridir.

Gelişmiş ülke partilerinde sıkça yapılan ve demokratik bir gelenek gibi sunulan lider değişimleri, gerçek anlamda lider değişimi değil, oturmuş düzen ve bu düzeni ayakta tutan güçlerle bütünleşmiş partilerdeki görev değişimleridir; bu tür partilerde yönetici değişimi önemli değildir, çünkü değişimin niteliği ne olursa olsun parti politikalarında bir değişim olmamaktadır.

Önderlerin parti yönetiminde uzun süre kalmaları, parti içi demokrasinin zayıflığı anlamına gelmez. Önderlik niteliklerine sahip parti yöneticilerinin, parti üyelerinin saygı ve desteğini alarak uzun süre görevde kalması, parti içi demokrasinin büyük bir çoğunluğun katılımıyla gerçekleşmesi demektir. Bu saptama, gerçek önderlerin varlığı durumunda geçerlidir. Buradan, genel başkanı uzun süre değişmeyen bir partinin, parti içi demokrasiyi işleten bir parti olduğu anlamı çıkarılmamalıdır. Burada söz konusu edilen kavram, *genel başkanlık* değil *parti önderliğidir.*

Önderlik sorunu yalnızca siyasi partiler için değil, tüm örgüt ve olaylar için de önemlidir. Öndersiz hiçbir siyasi ya da sosyal hareket, varlığını sürdüremez. En basit bir kitle gösterisi, en küçük bir grev ya da en sıradan kültürel bir etkinlik bile, *önder*'lerce yönetilir. Kendiliğinden gelişen hareketler, kendisi ile birlikte *önderlerini* de hemen ortaya çıkarır. Önceden tasarlanmamış bir toplu harekette, hareket o anda ortaya çıkan bir ya da birkaç kişi tarafından yönlendirilir. Onlar artık o hareketin *önderleridir.*

Hiçbir sosyal hareket öndersiz olamaz, ya da bir başka deyişle, her sosyal hareket kendi önderini içinden çıkarır. Tüm örgüt biçimleri için geçerli olan bu genel gerçek, elbette, iktidar mücadelesi veren partiler için de geçerlidir. *Önder* yetiştirmek, siyasal partiler için yaşamsal önemi olan sorunların başında gelir. Tarihte hiçbir siyasi hareket önderlerini yani hareketi örgütleyip yönetebilecek temsilcilerini yaratmadan, iktidarı elde edememiştir. Deneyimli ve etkin parti liderlerinin yaratılması ise zaman alan güç bir iştir, ancak partinin güçlenip amacına ulaşması için, bu işin başarılması şarttır. Toplumsal olaylar açısından *önder*'in önemi konusunda **Mustafa Kemal**, şu değerlendirmeyi yapar: *"Tarih, yadsınamaz bir biçimde kanıtlamıştır ki, büyük sorunların çözümünde başarı için, yeteneği ve iktidar gücü yüksek bir önderin varlığı şarttır"* [35]

Önderler, siyasi partiler için yaşamsal önemdedir ama bu önem onları mutlaklaştırmaz. Önderliğin parti için öneminin kavranmaması ne denli sakıncalı ise, abartılması da o denli sakıncalıdır. Parti liderleri, doğa dışı yeteneklerle donatılmış *ilahi güçlere* sahip sıradışı *varlıklar* değildir; dokunulmazlıkları yoktur; başka önderlerle değiştirilmeleri önemlidir, ama olağanüstü bir olay değildir.

Önderlere yüklenen misyon, olması gerekenden ne kadar fazla ise, kitleler o kadar güdülecek "sürü" olarak görülüyor demektir. Unutulmamalıdır ki, ne denli yetenekli, bilgili ve deneyimli olurlarsa olsunlar parti önderleri; eğer, kitle içinde kök salmış, canlı, güçlü ve iyi işleyen bir örgütün başında değillerse hemen hiçbir şey yapamaz-

lar. Parti örgütü esastır. Parti önderini yaratır, önder partisini geliştirir. Önderi putlaştırma, partiye ve öndere yapılabilecek en büyük kötülüktür. *"Parti disiplini, liderin putlaştırılması ve parti içinde baş gösteren kendini beğenmişlik, üyelerin kısa sürede kitlelerden kopmalarına ve kitlelerin gerçek tepkilerini göremez olmalarına yol açar. Parti lideri, neredeyse Versailles'deki XIV Louis kadar halktan kopmuş duruma düşer."*[36]

Geleceğin ülke yöneticileri olan parti önderleri, parti-üyelerinin sesine, "küçük insanlar" denenlerin sesine, halkın sesine dikkat etmek ve bu sesleri gerçekten duyup hissetmek zorundadır. Bu konuda gösterilen duyarlılık ve yetenek, yönetici olmanın vazgeçilmez koşuludur. **Mustafa Kemal Atatürk**, yönetici konumundaki kadroların bu yeteneği ancak, kitleler içinde yaşamak ve onlarla birlikte olmakla kazanabileceklerini belirtir ve şöyle der: *"Bu ülkeyi yönetmek isteyenler, ülkenin içine girmeli ve bu milletle aynı koşullar içinde yaşamalıdır ki, ne yapmak gerektiğini ciddi olarak hissedebilsinler... Yönetimden sorumlu yöneticilerin kişisel ihtirasları, kişisel çelişmeleri, yurt ve ulus görevlerinin gerektirdiği yüksek duyguların üzerine çıkan ülkelerde, dağılmak ve batmaktan kurtulmak mümkün değildir"* der.[37]

Yönetme eyleminin doğasında var olan yetke ve baskıya kayma eğilimi, bilince dayanan katılımcı parti işleyişiyle önlenebilir. Katılımcılığın yarattığı organ denetiminden uzak lider yetkesi, parti gücünün temelini oluşturan demokratik canlılığı yok eder; parti üyelerini buyruk, kitleleri kurtarıcı bekleyen edilgen nesneler haline getirir; iktidarın kişiselleşmesine ve çoğu kez mistik *bir nitelik* almasına yol açar; eski bir otorite biçimi olan "parti-kral" sistemi güncel versiyonlarıyla ortaya çıkar. Bu gelişmelerin doğal sonucu olarak, parti hızla kitlelerden uzaklaşır, topluma yabancılaşarak gücünü yitirir ve zamanla ortadan kalkar.

Konu lider egemenliği olduğunda, komünist ya da faşist partilerle, parlamenter mücadele yürüten "demokratik" partiler arasında, önemli benzerlikler olduğu görül-

mektedir. "Demokratik" partiler daha gevşek örgütsel yapılanma içinde görünüp gösterişli seçimler yaparlar, ama bu partilerdeki lider egemenliği, üstelik kişiselliği aşıp kurumsallaşmış olarak, en az diğerleri kadar belirleyicidir. Üstelik bu tür partilerde "liderlerin" elinde bulunan yönetim yetkisi, yalnızca "liderin" kullandığı bir güç değildir. Bu gücün gerçek kullanıcıları, "lideri" bulunduğu yere getiren ve orada tutan, parti dışı sermaye güçleridir. "Demokratik" partiler ve bu partilerdeki yönetimin niteliği konusunda **Duverger**, bugünkü konumlarından çok daha "demokratik" oldukları 1951 yılında şu saptamayı yapmıştır: *"Bu tür partiler, gelişim süreçleri içinde giderek, parlamento oturumlarında, parti gurup toplantılarında görüşmelerle gün geçiren bir yapıya gelmiş ve kitlelerden uzaklaşmışlardır. Bu sonuç onları, kaçınılmaz olarak oligarjik ve otoriter bir yapıya getirmiştir. Bu partiler, çok parti ile donatılmış parlamenter işleyiş içinde, liderlerine mutlak bağlı, kapalı siyasi örgütler haline gelmişlerdir."*[38]

Sermaye gücünün siyasal sistem, bağlı olarak da partiler üzerinde yaygın ve belirleyici bir etki kurması, kitlelerin partilerden ya da bir başka deyişle partilerin kitlelerden uzaklaşmasına yol açmıştır. Oysa seçimin ve oy vermenin, siyasal düzeni belirleyen temel ögeler olarak kabul edildiği bir ortamda, bunun tersi olmalı ve partiler kitlelere yakın olmalıydılar. Bu "küçük" sorun, sermaye güçlerinin ekonomi, siyaset, yönetim ve iletişim alanlarında gerçekleştirdiği egemenlik ile aşılmıştır. Halktan oy alma olanağına sahip hemen tüm partilerin yönetimleri elde edilmiş ve denetim dışında gelişebilecek partilerin yaşam alanlarına el konmuştur. Mali güç, medya ve seçim barajlarıyla halk denetim altına alınmış, belirli partilerden başkasına oy verme şansı olmayan siyaset dışı *kalabalıklar* haline getirilmiştir. Partilerin kitlelerden uzaklaşmalarıyla,

oy almak zorunda olmaları arasındaki çelişki, bu yöntemle aşılmıştır.

Lider egemenliği bugün o denli yaygın ve olağan hale gelmiştir ki, partilerin hemen tümünde milletvekillerini artık halk değil, parti liderleri seçmektedir. Liderlerin milletvekili adaylarını belirlemesi yerleşik bir işleyişe dönüşmüş ve bu durum seçimleri, yasası olmayan bir tür *iki turlu seçim* haline getirmiştir. Kimi partilerde milletvekili adayları, seçimden önce tarihsiz bir istifa mektubu imzalamak zorunda bırakılmaktadırlar. Milletvekili adayları, seçildikten sonra itaatsizlik gösterirse, lider boş yerleri doldurarak istifa mektubunu işleme sokar. Fransız Sosyalist Partisi Tüzüğü'nün 16.maddesi, milletvekillerinin partiden ayrıldıkları takdirde milletvekilliğinden de istifa edecekleri yönünde *şeref sözü* vermelerini öngörmektedir.[39] Parlamentolar artık, karşıt siyasal gurup ve sınıfların temsil edildiği yer olmaktan çıkmış ve ayrı partilerden de olsa aynı nitelikte insanların toplandığı bir yer haline gelmiştir. **Robert de Jouvenel** bu gerçeği şöyle dile getirmektedir: *"Ayrı partilerden iki milletvekili arasındaki benzerlik, aynı partiye mensup bir milletvekili ile o partinin üyeleri arasındaki benzerlikten daha büyüktür."* [40]

Profesyonel Kadrolar

Partiler, tüm zamanını parti çalışmalarına ayıran profesyonel kadrolar tarafından yönetilmelidir. Profesyonel kadro, işi parti çalışması olan insandır, ancak her parti çalışanı bir *profesyonel kadro* değildir. Burada söz konusu edilen profesyonel kadro, kendisini her yönden yetiştirmiş olan partinin öncü kadrolarıdır. Bu kadrolar ne denli çok ve iyi yetişmiş ise, partinin gücü ve siyasal başarısı da o denli yüksek olacaktır.

Kadro sorunu, iktidar mücadelesi yapan partilerin en önde gelen sorunlarından biridir. Politik mücadele ve bu mücadelenin aracı olan parti çalışmaları, bu çalışmaya katılanların tümüne, ama özellikle de yönetimde görev a-

lanlara ağır sorumluluklar yükler. Görev alan kişilerin, yüklendiği sorumluluğu taşıyabilecek nitelikte olması gerekir. Bu sorumluluğu taşıyabilecek olanlar *profesyonel kadrolardır*. Bunlar bütün güç ve olanağıyla parti çalışmasına katılan yüksek bilince sahip, kitlelerle bağ kurmada yetenekli, özverili, cesur, dürüst ve güvenilir insanlardır. Partinin tüm örgütsel ve yönetsel yükünü taşıyan *profesyonel kadrolar* bunlardır.

Siyasal partiler tarihsel olarak, halk kitlelerinin siyasal yaşama katılmaya başlamasından sonra gelişmişlerdir. Ağır koşullar altında yaşayan ve çoğunluğu oluşturmalarına karşın iktidardan uzak tutulan kitleler, haklarını savunmak için önce ekonomik daha sonra politik nitelikli örgütlerde örgütlenmeye başladılar ve kendi partilerini kurdular. Parti örgütlenmesine duydukları gereksinim, iktidarı elinde bulunduran egemenlerden çok daha fazlaydı. Ekonomik ve siyasi gücü yüksek egemenler, bir de fazladan iktidar gücünü kullanıyor, devleti denetliyordu. Bu nedenle, haklarını almak için örgütlenmekten başka bir olanağı olmayan halk kitleleri, siyasal mücadeleye katılmaya başladı. Kurdukları partiler kaçınılmaz olarak değişimi, yenileşmeyi ve toplumsal ilerlemeyi temel alan ilerici devrimci partiler oldu.

İlerici-devrimci partiler, yalnızca halka dayanarak ayakta kalabilir. Bu nedenle katılımcılık, dayanışma ve örgütlenme düzeyi, tutucu partilerden daha ileri, mücadele yeteneği daha yüksektir. Tutucu partiler, iktidar olanaklarına dayanırken, devrimci partiler kaçınılmaz olarak kitleleri harekete geçirebilen, iyi örgütlenmiş ve güçlü bir örgüt yapısına sahip olmak zorundadırlar. Böyle bir partinin yaratılıp yaşatılması ise elbette iyi yetişmiş, özverili ve mücadele azmi yüksek kadrolarla olanaklıdır. Bu nedenle kadro sorunu, değişimi ve ilerlemeyi öngören partiler için yaşamsal bir sorundur. *Profesyonel kadroların* önemini bu yaşamsallık belirlemektedir.

Siyasi partiler amaçlarına ve içinde bulundukları toplumun koşullarına uygun olarak, *profesyonel kadro* so-

rununu, farklı öncelik ve yoğunlukla ele almışlardır. Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin 1910 yılında bir kısmı memur 3000 *profesyonel kadrosu* vardı. Bunlar görevleri nedeniyle, üye tabanıyla hergün ilişki halinde olduklarından kongre delegesi seçilebiliyor ve bu sayede yönetim organlarının oluşturulmasında etkili oluyorlardı.[41] Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi, varlığını *profesyonel kadrolar* üzerine oturtmuştu. Bunlara, *"meslekleri devrimcilik olan insanlar"*[42] ve *"parti çalışmasına boş akşamlarını değil, tüm yaşamlarını adayan kişiler"*[43] deniyordu. Bu partiye göre; *"Belli bir yeteneğe sahip ve parti açısından ilerisi için ümit veren hiçbir işçi militan, günde 11 saat fabrikada çalışmak zorunda olmamalı ve bu insanların geçimi, parti tarafından sağlanmalıydı."*[44]

Profesyonel kadroların günümüz partilerinde, özellikle de iktidar partilerinde, *partide çalışan memurlar* konumuna gelerek profesyonel kadro niteliğini yitirmeleri, profesyonel kadro kavramının partiler için önemini azaltmaz. Yaşanan durum yenileşmeyle tutuculuğun, devrimcilikle durumu korumanın çatışma sınırları içinde kalan geçici bir süreçtir. Sermaye gücüne bağlı küresel baskı, parti dışı iktidar odaklarının artmasına ve partilerin güç yitirmesine neden olmaktadır. Bu yaşanan bir gerçektir. Üstelik, artık yalnızca düzen karşıtı partiler değil, düzen partileri de güç yitirmektedir. Yönetim gücünü ellerinde bulunduranlar bu gücü kullanırken, partilerin dışında paradan iletişime, hukuksal ayrıcalıklardan açık şiddete dek yeni güç alanları ve dolaylı dolaysız baskı yöntemleri geliştirmişlerdir. Yoksulluk ve örgütsüzlük içinde doğruyu yanlışı göremez hale getirilen kitleler örgütsüz kılınmıştır. Bu nedenle, gücünün ve olanaklarının tümünü toplumsal ilerleme mücadelesine ayıran *profesyonel kadrolara* ve bu kadroların içinde çalışacakları partilere, halkın her zamankinden çok, bugün gereksinimi vardır.

Mali ve teknolojik güçten yoksun halk kitlelerinin, kapsamı giderek artan küresel baskıya karşı, haklarını savunmak ve kendileriyle birlikte tüm insanlığı kurtuluşa götürecek gelişmeyi sağlamak için dün olduğu gibi bugün de, örgütlü bir parti gücünü yaratmaktan başka çaresi yoktur. Kitleler üzerinde etkili olan ve onları harekete geçirebilen bir partinin yaratılması ve buna bağlı olarak *profesyonel kadroların* ortaya çıkarılması, öneminden hiçbir şey yitirmediği gibi, günümüzde olağanüstü artmıştır.

Profesyonel kadro sorunu, yalnızca politik alanda yer alan partiler için değil, ekonomik ve sosyal alandaki tüm kurum ve kuruluşlar için de önemli bir sorundur. Şirketlerden kamusal kurumlara, demokratik örgütlerden gönüllü yardım kuruluşlarına dek tüm örgütlerin, kendisini tam olarak yaptığı işe veren ve işini iyi yapan elemanlara gereksinimi vardır. Alanında uzmanlaşmış, edindiği bilgi ve deneyimi verimli bir biçimde kullanan ve sonuca gitmeyi bilen inisiyatif sahibi insanlar, hem kendilerini hem de görev yaptıkları kurumu geliştirirler. Bu insanlar, profesyonellerdir; yapılan işin gerçek yükünü bunlar yüklenirler. Holdinglerden küçük şirketlere, spordan sanata, bilimsel araştırmalardan basın yayına dek; yaşamın her alanında başarıyı yakalayanlar bu insanlardır. Boş zamanlarında şirket işleriyle ilgilenen bir yönetici ya da canı isteyince üniversiteye giden bir akademisyen nasıl düşünülemezse, bu tür işlerden çok daha fazla zorluk ve sorumluluk taşıyan siyasal mücadele ve parti yöneticiliği hiç düşünülemez. Parti yöneticiliği, *"akşamüstü işten çıkıp yapılacak bir iş"* değildir.

Parti, *profesyonel kadroların* seçim ve atamalarına özel önem vermelidir. Yüksek yetkiyle donatılan ve kilit görevlere getirilen bu kadroların seçim ve atamalarında yapılacak en küçük yanlış, partinin önemli zararlar görmesine yol açabilir. *Profesyonel kadrolar*, kuramsal ve eylemsel

düzeyleri, mücadele birikimleri ve parti geçmişleri titiz bir biçimde incelenerek seçilmelidir. Partilerde profesyonel görevliler gurubu yaratmak, parti içi görevleri yerine getiren ve kitlelerle kalıcı bağlar kuran örgütsel bir yapı oluşturmak demektir. Bir yanıyla yapılması zorunlu olan bu girişim, dikkatli davranılmazsa, partiyi kendi içinden çürütecek bir bürokrasinin ve oligarşik bir yönetim yapısının ortaya çıkmasına neden olacaktır. Profesyonel kadro sorunu, doğru ya da yanlış seçim halinde, en yüksek yararla en kalıcı çürüme arasında her tür olasılığı içerecek olan ve yüksek duyarlılık gösterilmesi gereken bir sorundur.

Profesyonel kadroların sayısını ve diğer üyelere göre oranını; ülkenin içinde bulunduğu siyasal-hukuksal durum, kısa dönemli hedefler ve partinin yürütmekte olduğu mücadele biçimi belirler. Sınıfsal ya da ulusal mücadele yürüten partilerin tümü, sosyal bunalım dönemlerinde, daha çok *profesyonel kadroya* gereksinim duyarlar. Açık ya da gizli çalışan partilerde, profesyonel kadro oranları birbirlerinden farklıdır. Parlamenter mücadele yürüten kitle partilerinde profesyonel kadrolar, profesyonel olmayan ya da yarı-profesyonel olan üyelerden daha azdır.

Sayısal oranları, nicelik ve nitelikleri ne olursa olsun *profesyonel kadrolar*, parti için her zaman önceliği olan önemli bir konudur. Bir parti, niteliği yeterli olmak koşuluyla, sahip olduğu *profesyonel kadro* sayısını ne kadar çok arttırabilmişse, yürüttüğü mücadelede başarılı olma şansını da o kadar yükseltmiş demektir.

Parti Okulları, Parti Yayınları

Genel olarak tüm parti üyelerinin, özel olarak da *profesyonel kadroların* bilinç düzeylerini geliştirmek, yönetim inisiyatifi ve örgütsel yeteneklerini geliştirmek için; iyi işleyen, etkili ve yaygın bir eğitim düzeninin kurulması gerekir. Parti çalışmalarına katılan üyeler, ne denli özverili ve kararlı olurlarsa olsunlar, eğer kuramsal donanımları eksik ve bilinç düzeyleri yetersizse başarılı olamazlar.

"Kuramsız uygulama ya da uygulamasız kuram olmaz" özdeyişi, her alan ve konu için geçerlidir, ama herhalde en çok, siyasi partiler için geçerlidir.

İktidar mücadelesi veren, bu nedenle halkın desteğine gereksinimi olan partilerin, eylemle söylemi, bilinçle özveriyi üst düzeyde bütünleştirmeleri, bu bütünlüğü de kalıcı parti işleyişi haline getirmeleri gerekir. Bu ise, iyi işleyen örgütsel ilişkiler ve eğitimle sağlanabilir. Üyelerin kuramsal düzeyinin yükseltilmesi, kitle çalışmalarında kullanacakları bilgiyle donatılmaları için parti yönetiminin oluşturduğu eğitim organları, *parti okullarıdır.*

Üyelerin eğitilmesi sorunu, partilerin ortaya çıkışıyla gündeme gelip, süreç içinde önem kazanarak, *parti okulu* kavramını ortaya çıkaran eski bir konudur. Toplumsal muhalefeti üstlenmeyi amaçlayan partiler başta olmak üzere, pek çok parti değişik biçim ve oranlarda parti içi eğitim konusuna eğilmiştir. Başlangıçta, parti yönetimine gelecek kadroları yetiştirmek için devamın şart olduğu "lider kursları" açılıyordu. Bu sistem ilk kez sosyalist partilerde, işçi sınıfı içinden öncü kadrolar çıkarmak için kullanılıyordu. Alman Sosyal Demokrat Partisi, *"parti kadrolarının eğitimlerini tamamlamak"* ve *"parti ya da sendika görevine aday olan kişileri eğitmek"* amacıyla 1906'da Berlin'de *Parteischule* adlı parti okulunu kurmuştu. *Parteischule*'ye 1910-1911 yıllarında 141 "öğrenci" devam etmiş, bunların 49'u partide profesyonel kadro olarak istihdam edilmişti.[45]

Sosyalist ve komünist partiler, Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin uygulamalarını sonraki dönemlerde geliştirip yaygınlaştırdılar. Fransız Komünist Partisi, üç tür parti okulu geliştirdi. *Temel* ve *federasyon okulu* adı verilenlerde sıradan parti üyeleri; *merkez okulu* adı verilende ise parlamento üyeleri, merkez komite üyeleri ve federasyon delegeleri gibi yüksek düzey yöneticiler eğitildiler. Merkez okulunun kurslarına 1947-1948 yıllarında 96 yönetici katıldı. Özellikle köylü liderler ve yandaş örgütlerin liderleri için düzenlenen "dört haftalık kurslara" aynı yıllarda 292 militan, "iki haftalı federasyon kurslarına" ise

2071 kişi katıldı. Bu "kurslardan" ayrı olarak, yalnızca Fransız Komünist Partisinin en yüksek ve güvenilir unsurlarının değil, dünyanın hemen her ülkesinden komünist parti liderlerinin katıldığı Moskova'daki "okullar" vardı. Bu okullara devam etmiş olanlar, komünist partilerin en üst "aristokrasisini" meydana getiriyordu. [46]

Komünist parti liderlerinin Moskova'daki okullarda "eğitim" görmesi, *parti okulu* kavramının dışına çıkan ve sistemler çatışmasının ortaya çıkardığı uluslararası bir uygulamaydı. Bu uygulamanın bir başka türü ABD tarafından yürütüldü ve dünyanın hemen her ülkesinden parti ya da ülke yöneticisi, değişik gerekçelerle ABD'ye getirilip eğitildiler. ABD Savunma Bakanı **Mc Namara** 1962 yılında Temsilciler Meclisi'nde yabancıların eğitilmesi konusunda şunları söylüyordu: *"Birleşik Devletler ve yabancı ülkelerdeki eğitim merkezlerimizde seçme kadroları ve önemli mevkilerde bulunacak uzmanları eğitmemiz askeri yatırımlarımızdan sağlanan yararlardan herhalde en önemlisidir. Bu öğrenciler ülkelerine döndüklerinde eğiticilik görevlerini orada sürdürecek olan ve hükümet yetkililerince seçilmiş görevlilerdir. Bunlar gerekli bilgilerle donatılmışlardır."*[47]

Faşist partiler ve özellikle Alman Nasyonel Sosyalist Parti, militan ve yönetici eğitimine en az sosyalist ve komünist partiler kadar önem vermiştir. Nasyonel Sosyalist Parti iktidara geldikten sonra yüksek ve orta düzeydeki liderlerini yetiştirmek için *liderlik okulları* açmıştı. Geleceğin liderlerinin seçilmesi ve yetiştirilmesi amacıyla çok iyi örgütlenmiş olan bu okullar, her yönden donanımlı ve etkili eğitim kurumları haline getirilmişti. Her yıl bin kişi, *Hitler Gençlik Hareketinin* tüm üyeleri arasından seçiliyor ve *Adolf Hitler Okulları*'ndaki ilk eğitimden sonra, yeni ve sıkı bir elemeden daha geçiriliyordu. Daha sonra az sayıdaki lider adayları, üç yıllık özel eğitim kursuna alınıyordu.[48]

Parti içi eğitime önem vererek parti okulu kavramını geliştiren ve seçilmiş üyeleri bu okullarda eğiten partiler, yalnızca komünist ve faşist partiler değildir. Biçimi,

niteliği, kapsamı ve yoğunluğu değişik olsa da, her parti, kendine uygun bir eğitim sistemi geliştirmiştir. Partiler bilirler ki, programlarını gerçekleştirmek için iktidar olmak, iktidar olmak için de üyeler arasında amaç ve düşünce birliğini sağlamak gerekir. Birbirini etkileyen bu ikili süreç, eğitimi partinin temel sorunlarından biri haline getirir.

Avusturya Sosyalist partisi, eğitim konusunu tüzük maddesi yaparak, gerçekleştirilmesi zorunlu bir parti görevi haline getirmiştir. Tüzüğün birinci maddesi, yönetici olarak yetiştirilmek üzere seçilen parti üyelerinin, merkezi eğitim *kurslarına* alınmasını ve bu *kursların* sürekli kılınmasını öngörür. *Kurslar*, yönetici adaylarının getirileceği görevin düzeyine göre değişkenlik gösterir. Adaylar, yöresel parti birimlerinin delegeleri tarafından belirlenir, ancak il ya da ilçe yönetim kurullarının lider okullarına katılacaklar için öneride bulunma hakları vardır. Avusturya Sosyalist Partisi'nin 1950 yılında, kayıtlı 614 bin üyesinden 50 bini, parti okullarına gidecek adayları seçme hakkına sahipti.[49]

İsveç ve Danimarka Sosyal Demokrat Partilerinde lider yetiştiren parti okullarından başka, tüm üyelerin katıldığı ve düzenli bir biçimde yapılan eğitim çalışmaları vardır. Her üyenin yılda bir kez katılmak zorunda olduğu bu çalışmalar iki gurupta toplanır. Birinci gurupta ağırlıklı olarak siyasal konu ve kavramlar, ülke ve dünyadaki gelişmeler işlenir. İkinci gurupta ise somut sorunlar ve bunların çözüm yöntemleri ele alınır.[50]

Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin parti okullarından ayrı olarak, *Sosyal Demokrat Bilim Forumu* ve *Sosyal Demokrat Kültür Forumu* adlı iki önemli kurumu vardır. *Bilim Forumunda* akademisyenler, aydınlar ve araştırmacılar; *Kültür Forumunda* ise sanatçılar, yazarlar, sinemacılar, kültür adamları görev alır. Forumlara katılan bu insanlar, yılda en az iki kez bir araya gelerek tartışma ve araştırmalar yapar. Tartışma sonuçları bildiri ya da kitap haline getirilir ve tüm parti üyelerine dağıtılır. Bu çalışmalar, özel-

likle son on yıldır, 21.yüzyıla ait sosyal demokrat yaklaşımlara yönelmiş durumdadır.[51]

İsveç Sosyal Demokrat Partisi'nin bugün yaygın olarak uyguladığı eğitim çalışmaları geniş kapsamlıdır ve özellikle gençliğe yöneliktir. Gençlik okullarını, *Sosyal Demokrat Parti Gençlik Örgütü (SSU)* ile *İsveç İşçi Sendikaları Konfederasyonu (LO)* birlikte düzenlerler. Üç günlük kurslar halinde düzenlenen *Sendika Gençlik Okullarına* katılan gençlerin her türlü masrafı karşılanır. Gece yatısı dahil her türlü hizmet ücretsizdir. Kursa katılanlar eğer bir işte çalışıyorlarsa işlerinden izinli ayrılma hakkına sahiptir. Kursiyer, kurs nedeniyle herhangi bir gelir kaybına uğruyor ise bu kayıp sendika tarafından karşılanır.[52]

Parti yönetimleri, parti okullarında uygulanacak eğitim programlarının oluşturulmasına, eğitmen olarak görev alacak yetkililerin seçimine özel önem vermektedirler. Parti okulları ve bu okullara bağlı olarak çalışan eğitim kuruluşları, kadroların eğitilmesi yanında, ülke ve dünya sorunlarıyla ilgili bilimsel inceleme ve araştırmalar da yapar, bu konularda oluşturulacak parti görüşünün oluşmasına katkıda bulunur. Bu nedenle, öğretim kademesinde yer alacak görevlilerin, parti ilkelerine ve program hedeflerine tam uyum gösteren nitelikte insanlardan oluşması gerekir. Bilinen bir gerçektir ki, parti okulları her görüşün temsil edildiği "tartışma klüpleri" değil, her görüşün tartışıldığı, ancak parti ilkelerinin öğretildiği birimlerdir. Parti eğitimi, genel ve kapsamlı genel eğitimden farklı, özel bir eğitimdir.

Parti okulları, sistemli eğitim çalışmaları yanında, kendine bağlı araştırma ve inceleme kurulları aracılığıyla, özellikle seçim dönemlerinde yürütülecek parti propagandasının temel hedeflerini saptar, anketler ve araştırmalar yapar. Elde edilen sonuçlar, merkez yönetiminin bilgi ve onayına sunulur. Yalnızca parti kadrolarına değil, kitlelere yönelik bilim, sanat ve kültür araştırmaları yapılır. Partiyi ilgilendiren yasal ve bürokratik işleyişler konusunda ay-

dınlatıcı ve yol gösterici yayınlar yapılır, bunlar üyelere ulaştırılır.

Partilerin, görüş ve amaçlarını halka ulaştırmak ve onların desteğini almak için, iyi işleyen, yaygın bir örgüt ağına sahip olmaları gerekir. Parti örgütü, her konuda olduğu gibi tanıtım ve iletişimin geliştirilmesinde de esastır. Bu iş, parti örgütüne bağlı yayın çalışmaları ile yürütülür. Örgütsel yapıyla yayın arasında, birbirini dolaysız etkileyen bütünleştirici bir ilişki vardır. Yayın örgütü güçlendirir, örgüt ise yayını geliştirir ve bu ikili etkileşim, partinin kitleler içinde maddi bir güç haline gelmesinin itici gücünü oluşturur.

Parti yayınları ve kitle iletişimi konusu, siyasal partilerin ortaya çıkışından bugüne dek, her zaman ve her dönemde, parti mücadelesinin başarısını ya da başarısızlığını belirleyen temel konulardan biri olmuştur. En basit bildiriden, iletişim teknolojisinin günümüzdeki en ileri araçlarına dek hangi türden olursa olsun, kitlelerle bağ kurmayı sağlayan her yayın, partiyi halka tanıtan ve güvenini kazanarak onun bitmeyen gücünü partiye yöneltecek olan örgütsel bir değerdir. Partinin kuruluş aşamasında düzenli aralıklarla dağıtılan gazete ya da dergiler, parti görüşlerini yalnızca halka ulaştırmakla kalmaz, aynı zamanda örgütleyici bir işlevi yerine getirir. Gazete dağıtımında görev alan her parti üyesi, halkla ilişki kurmak için bir dağıtım ağı kurar ve bu ağ, büyüyecek olan parti örgütüne, üzerinde yükselebileceği kitlesel bir temel hazırlar. Basın, yayın ve dağıtım çalışmaları, parti örgütünü yaratacak olan kapsamlı ve kollektif çabanın ön uygulamalarıdır.

Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin kuruluş aşamasında, yayın çalışmalarıyla örgütlenme arasındaki ilişki konusuna önem veriliyor ve şunlar söyleniyordu: *"Gazetenin rolü, yalnızca düşüncelerin yayılması, siyasal eğitim ve müttefiklerin kazanılmasıyla sınırlı değildir. Bir gazete yalnızca*

kollektif bir tanıtıcı ve kollektif bir harekete geçirici değil, aynı zamanda kollektif bir örgütleyicidir. Bu bakımdan gazete, inşa halindeki bir binanın çevresine kurulan iskeleye benzer; bu iskele yapının sınırlarını belirler, inşaat işçileri arasındaki bağlantıyı kolaylaştırır ve böylelikle onların yapılacak işleri dağıtmalarını ve örgütlü çalışmadan çıkardıkları ortak sonuçları görmelerini sağlar."[53]

Gazete dağıtımı bugün profesyonel dağıtım şirketlerince para ile yapılıyor. Radyo ve özellikle televizyon, kitleler üzerinde büyük bir etkiye sahip, bu nedenle sermaye güçleri bu alanları adeta *kapatmış* durumdadır. Politika kaynaklı fiziki baskı, eskisi kadar yoğun değil, şimdi gündemde olan, *terör* düzeyine varan ekonomik baskıdır. İletişimin güncel olanaklarından yararlanamayan partiler, kendilerini ifade etmekte zorlanıyorlar. Bunlar herkesin gördüğü yaşanan gerçekler. Ancak bu gerçek, teknolojik düzeyi ve yayın olanakları ne olursa olsun, düzenli çıkarılan parti yayınının önemini azaltmamakta, iletişimin ileri tekniklerine sahip olmayan partiler için arttırmaktadır.

Halkın ve ulusun çıkarlarını savunan hiçbir parti, özellikle kuruluş ve gelişim dönemlerinde, siyasi rakiplerinin elinde bulunan kitle iletişim araçlarına ve mali olanaklara sahip olamaz. Bu partilerin dayanabileceği tek güç, halktır. Halkın sorunlarını bilen ve onu anlayan bir partinin, yayıncılık olanakları ne denli sınırlı olursa olsun halka ulaşması kolaydır. Çünkü bu parti, halkın gereksinimlerini ve gerçeği dile getirecek ve böylece, yayının teknik düzeyinden çok, niteliği önemli olacaktır.

Parti yayınlarında niteliğin birincil önemde olması, elbette iletişim teknolojisindeki gelişmelerin gözardı edileceği anlamına gelmeyecektir. Halkın ve ulusun çıkarlarını savunan partilerin de televizyon, radyo ve günlük gazete gibi gelişkin yayın olanaklarına sahip olmaları yalnızca yararlı değil, aynı zamanda zorunludur da. Ancak, bunlara sahip olmak için gerekli mali olanakları yaratacak kadar güçlenilmesi gerekir; bu ise zaman ve yoğun çaba ister. Bu süreç içinde, parti yayını, olanakları ne denli sınırlı

olursa olsun, düzenli yayımlandığı sürece örgütlenmeye yaptığı katkıyı sürdürecek ve daha gelişkin iletişim olanaklarını yaratarak güçlü bir parti örgütünün ortaya çıkarılmasına katkı sağlayacaktır.

Partinin yayın çalışmaları, parti okulu ile bağlantılı olarak ve merkez yönetim organlarının denetimi altında yürütülür. Parti yayınları; değişik sosyal kesimlerden meslek ve yaş guruplarına, kültürel ve kuramsal olanlarından bilimsel araştırmalara dek geniş bir alanı kapsar. Bu geniş alan içinde, partinin kendisine doğrudan bağlı yayınlar yanında, parti çizgisine uyumlu ve dolaylı ilişkide bulunulan yayınlar da vardır. Göreceli olarak ya da tümden bağımsız olan bu yayınlar, özellikle parti politikalarına henüz kazanılamamış ve parti yayınlarını tek yanlı propaganda olarak gören halk kesimleri üzerinde etkili olacaktır.

Sınıfsal ya da ulusal mücadelede iletişimin taşıdığı önem, en az mücadelenin kendisi kadar yaşamsaldır. Gerek silahlı çatışmayı içeren ulusal direniş dönemlerinde ve gerekse siyasal mücadelenin barışçıl dönemlerinde iletişim, parçaları birleştiren, bilgiyi sağlayan ve strateji oluşturmaya olanak veren belirleyici unsurdur. Savaşta düşmanın iletişimini önlemek, barışta rakip siyasi gurup ve partilerin yayınlarına yanıt oluşturacak yayın yapmak ve basın dünyasında etkili olmak, mücadelede başarılı olmanın ön koşulu gibidir. Küresel güçlerin medya üzerinde tekel oluşturma konusunda gösterdiği hırs ve kararlılığın nedeni budur. Sermaye güçleri, halkın ve ulusun haklarını savunan görüşlerin halka ulaşmasını ve halkın bilgilenip bilinçlenmesini önlemek için basını siyasi "terör" aracı haline getirmeyi başarmıştır. Bu güce karşı koymak, bunun için de en gelişkin olanından en basitine dek hangi türden olursa olsun geniş bir iletişim ağının kurulup geliştirilmesi şarttır. Bu yalnızca düşüncelerin yayılması sorunu değil, kitlelerle kurulacak bağın, eylemsel bir örgütlülüğe yani partiye dönüştürülmesi sorunudur. Yaşamsal ö-nemde olmasının nedeni budur. Kurulacak olan yayın

ve dağıtım ağı, olayların önemine göre, kitlelere anında ula-şabilmeli ve onlara doğru bir yön verme olanağına sahip olmalıdır.

Mustafa Kemal iletişimin yaşamsal önemini bildiği için, Kurtuluş Savaşının ilk günlerinde *Anadolu Ajansı*'nı kurmuş ve bu ajansı *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk* örgütlenmesinde etkili biçimde kullanmıştı. 8 Nisan 1920 tarihinde Heyeti Temsiliye adına *Sivas Kadınlar Cemiyeti*'ne Ankara'dan çektiği telgrafta şunları söylüyordu: "*Anadolu Ajansı'nın en hızlı araçlarla vereceği haber ve bilgiler, heyeti Temsiliye'nin öz kaynakları ve belgelerinin ürünü olacağı için; ajans bildirilerinin, oraca bilinen ve Müdafaa-i Hukuk örgütümüz için de toplanma ve geçiş noktaları olan yerlere asılması, bunların basılması, çoğaltılması, dağıtımı, hatta bucak ve köylere kadar ulaştırılarak mümkün olduğunca fazla yayılabilmesi için, acele önlem alınması ve sonuç hakkında bilgi verilmesi önemle rica olunur.*" [54]

Parti Ve Kitle Çizgisi

Siyasal partiler, içinde yaşadığı ülkenin koşullarını bilmek ve haklarını savunacağı kitleyi tanımak zorundadır. Toplumun tarihsel özellikleri, geleneği, istem ve öncelikleri, kültürel yapısı, özlemleri bilinmeli ve parti çalışması bu bilinç üzerine oturtulmalıdır. Toplumu yeterince tanımayan bir partinin, kitlelerle bağ kurabilmesi, onlara güven vermesi, buna bağlı olarak da başarılı olması mümkün değildir.

Parti kadrolarının çok *bilgili* ya da çok *okumuş* olmaları değil, kitlelerle kaynaşmış ve halkla sıcak bağlar kurabilmiş olması önemlidir. Partinin gerçek gücünü bu bağın nitelik ve yoğunluğu belirleyecektir. Sorun kahramanca işler yapmak değil, kitlelerle sıkı ilişkiler kurmak, onlara yaklaşmak, onların umutlarının aracı olmayı öğrenmek ve onları parti saflarına toplamaktır.[55]

Parti kadrolarının bilgi ve bilincinin gelişmesi, yalnızca kuramsal eğitimle sağlanamaz; kadrolar, kuramsal

bilgilerini kitle içinde çalışarak pekiştirmek ve böylece gerçek parti eğitimini kitle içinde tamamlamak zorundadır. Kadrolar halka, onun gereksinim duyduğu bilgi ve bilinci götürürken, dolaysız olarak yaşamın ve üretimin içinde bulunan halktan da çok şey öğrenir. Bu ikili etkileşim, birbirini tamamlayan ve bütünlüğü olan bir süreçtir. Halk, parti kadrolarından bilgi alırken, kadrolara yaşamın gerçeklerini öğretir. Halkın içinde çalışan *aydın*'a ya da *aydın*'ı olmayan halka sahip bir ülkede, ileriye dönük sosyal bir gelişme söz konusu olamaz.

Mustafa Kemal bu önemli gerçeği, Kurtuluş Savaşı'ndan hemen sonra, 19 Ocak 1923 günü İzmit'de halka yaptığı konuşmada şöyle dile getirmiştir: *"Bu ülkede çok bilmiş, çok okumuş bir takım insanlar, ama neyi bilmiş efendiler, bir takım teoriyi bilmiş! Ve neyi bilmemiş efendiler? Kendini bilmemiş, hayatın gerçeklerini bilmemiş! Yaşamak için gerekenleri bilmemiş ve (kendisi de) aç kalmıştır!.. Bu ülkede çalışmak isteyenler, bu ülkeyi yönetmek isteyenler, ülkenin içine girmeli, milletle aynı koşullar içinde yaşamalı ki, ne yapmak gerektiğini ciddi olarak hissedebilsinler.. Aydınlarımız içinde çok iyi düşünenler vardır, fakat şu hataları da vardır. Aydınlarımız, belki bütün dünyayı tanır, bütün ulusları tanır, ancak kendilerini bilmezler. Araştırma ve incelemelerimize zemin olarak daha çok, kendi ulusumuzu, kendi tarihimizi ve ihtiyaçlarımızı almalıyız."*[56]

Parti yönetici ve üyeleri için düşünsel düzeyde *aşılmış* ve *çözülmüş* birçok konu, halk kitlelerince henüz kavranmamış olabilir. Kadrolar kendi düşünsel dünyalarında, çok *ileri* ve çok *mükemmel* ideallere sahip olabilirler. Ancak önemli olan, kitlelerin olaylara nasıl baktığı ve nasıl değerlendirdiğidir. Halkın yararına olan politikaların bulunup geliştirilmesi yeterli değildir, halkın bu politikaları anlaması gerekir. Önemli olan budur.

Kitleleri esas alan ve onu kazanmaya yönelik çalışma yöntemlerinin geliştirilmesi, kuramsal donanımı ihmal

eden, bilgi ve bilince önem vermeyen *halk kuyrukçuluğu* değildir. Bu bir yöntemdir. Parti kadroları bu yöntemi kullanarak halkın içinde bulunduğu koşulları öğrenip, *halkın dilinden* konuşmak zorundadırlar. Bu yeteneği kazanmak elbette, kitle içinde olmak ve onun gereksinimlerini yaşayarak öğrenmekle olasıdır. Parti propagandası, halkın günlük yaşamına dayandırılmalı ve bu propagandada kitlelerin kolayca anlayacağı bir dil kullanılmalıdır.

Politik mücadele, halk için uğrunda mücadele verilecek bir ülkü değil, içinde bulunduğu koşulların iyileştirilmesi için bir araçtır; soyut bir kavram değil, sonucunu görmek istediği somut ve anlaşılabilir bir eylemdir. Bu nedenle halk partilerden söz değil, iş bekler. Girişimci, atak ve kararlı görünüm veren partilere önem verir, onları destekler ve yaşatır. Kitlelerin sorunlarına eğilerek bu sorunların çözümü yönünde güven uyandıran partiler, halkla kalıcı bağlar kurmakta fazla zorlanmazlar. Çünkü, halk yaşamın içindedir ve sürekli değişim içindeki yaşama tutunmak için üretken ve yenilikçi olmak zorundadır. Bu gerçek, *"insan, hareket ve çalışmasının yani dinamizmin ifadesidir."*[57] **Mustafa Kemal,** 1925 yılında şöyle söyler: *"Gerçek devrimciler onlardır ki, ilerleme ve yenileşme yolunda devrime katmak istedikleri kitlelerin ruh ve vicdanlarındaki gerçek eğilimi kavramayı ve* (bu eğilime y.n.) *nüfuz etmesini bilirler."*[58]

Kitle içinde çalışan parti kadroları, kitlelerden yalnızca *"bir kol boyu"* önde olmalı, çok ilerde ya da geride olmamalıdır. Kitleden fazla ilerde olmak *katılığı* ve *bireyselliği*, geride kalmak ise *kitle kuyrukçuluğu* ve *eylemsizliği* getirir. *Kitle çizgisi,* bu iki yanlışlığa düşmeden sürdürülen, halkı ve toplumu geliştirecek olan çalışma yöntem ve anlayışıdır. *Halkın içinde olmak,* gerekli ancak yeterli değildir. Partinin halk içinde maddi bir güç haline gelmesi için, *kitle çizgisinden* sapmadan halkın içinde olunması gerekir.

Politik mücadelenin düzeyini, toplumsal gelişimin ortaya çıkardığı gereksinimler belirler. Farklı gelişim düzeyine ve farklı gereksinimlere sahip ülkelerde, *kitle çizgisini* oluşturan ölçütler ve yaklaşımlar da elbette farklı olacaktır. Gelişmiş-azgelişmiş, bağımlı-bağımsız, varsıl-yoksul, güçlü-güçsüz gibi ayrımlar, politik mücadelenin doğrultusunu belirleyecek ve farklı toplumsal öncelikler, ulusal çıkarlar açısından birbirleriyle çelişen politikaları gündeme getirecektir. Çelişkiler, politik örgütler olan partilere dolaysız bir biçimde yansıyacak ve bir ülke için doğru olan politik çizgi, diğeri için yanlış olacaktır.

Partinin *kitle çizgisini* belirleyen kararları, her konuda olduğu gibi ve kesin olarak uygulamanın sınavından geçirilmelidir. Sözle eylem, kuramla uygulama birlikte ele alınıp, yapılan saptamanın doğruluğu kanıtlanmadıkça; *kitle çizgisi*, belirgin, somut ve anlaşılır duruma gelemeyecektir. Belirsizliğe yol açan bu durum, kitle çalışmasını ve parti üyelerini, özgüvenden yoksun, kararsız unsurlar haline getirecektir. Oysa söz ve eylem birliğinin sağlanması ve bu birliğin çalışmalara egemen kılınması, parti kadrolarının kitleyi, kitlenin de kadroları tanımasına yol açacak ve yaşamın içinden çıkarılan *kitle çizgisi*, gerçek anlamda o zaman ortaya konulmuş olacaktır.

Varlıkları kitlelerden alacakları desteğe bağlı olan partiler, kadroları aracılığıyla kitlelere güven vermek zorundadır. Bu güven, *kitle çizgisine* uyum gösteren çalışmalarla sağlanabilir. Parti, kitlelere güven verdikten sonra, onların desteğini alacak ve hızla büyüyecektir. Bu aşamadan sonra, parti eylemi herhangi bir somut kazanım elde edememiş bile olsa, kitleler duydukları güven nedeniyle partiye verdikleri desteği sürdürecek ve onu iktidara getirerek deneyecektir. Ancak destekledikleri partilerde, sorunlarına karşı en küçük bir içtensizlik hissettiklerinde de desteklerini hemen çekeceklerdir. Partinin kitle gözünde değer kazanması için önemli olan, ele aldığı sorunu hemen çözmüş olması değil, çözmeye yönelmesi ve bu yönelişte içtenlikli olmasıdır. Kitleler bu yönelişi çabuk hisse-

der ve kendi ölçüleriyle sınayarak kısa sürede genel bir kanıya varırlar. Yanılgısı olmayan bu kanı, *kitlenin ya da halkın sağduyusudur.*

Günümüzde, her dört ya da beş yılda bir halkın önüne sandık koyarak ondan oy istemek, elbette *kitlelere gitmek, onu kazanmak* ya da *siyasi çalışma yapmak* değildir. Denenmiş ve seçeneksiz hale getirilmiş partilerin sırayla iktidara gelmeleri, aldıkları oy oranları ne olursa olsun; kitlelerin desteğini aldıkları ve *kitle çizgisini* yakaladıkları anlamına gelmez. Halkın olanaksızlıklar içinde siyasi açmaz içine sokulduğu bir düzende, ne denli bol ve "demokratik" seçim yapılırsa yapılsın, değişmeyen gerçek işleyiş; halkın kendisini yönetecek partiyi seçmesi değil, kendi haklarını "gasp" edecek insanlara oy vermeye mahkum edilmesidir. Bugünkü kurulu düzen işleyişinin özü budur. Burada artık halk, sorunlarına eğilinip kazanılacak bir güç değil, seçim dönemlerinde akla gelen bir oy deposudur. Seçim sandıkları ve oy pusulalarıyla yaratılan "demokratik" yıkım ve bu yıkımın önde gelen unsuru olan "partilerle", burada anlatılmaya çalışılan ve kitleleri kazanmayı temel alan partiler, çok farklı şeylerdir.

Parti Eyleminde İnsan İlişkileri

Üretim ilişkilerinin belirlediği sosyal düzen, insanlar arasındaki ilişkilerin niteliğini ve toplumsal yaşamın değer yargılarını da belirler. İnsanlar, farkında olsunlar ya da olmasınlar, içinde yaşadıkları koşullardan etkilenerek bu koşulların belirlediği bir bilinç düzeyine sahip olurlar. Toplumsal koşullar insan bilincini *belirler*, insan bilinci ise toplumsal koşulları *etkiler*. Toplumların gelişim ve değişim süreçleri, insan iradesinden bağımsız olarak ortaya çıkar, ama değişimi insan müdahalesi gerçekleştirir ve karşılıklı olan bu etkileşim insanlık gelişiminin itici gücünü oluşturur. İnsan eylemi, toplumsal koşulları oluşmayan bir sosyal dönüşümü gerçekleştiremez, ancak hiçbir sosyal dönü-

şüm de insan eylemi olmadan gerçekleşemez. Bilinçli insan eylemi, toplumsal dönüşümlerin ebesidir.

Yaşadığı ortamı geliştirme ve kendi geleceğine egemen olma bilincine varan bir insan, gerçekleştirmek istediği değişim amacına uygun olarak, önce kendisini yenilemeli ve geliştirmelidir. Kendini yenilemek ise yaşamın içinde olmak, üretmek ve sürekli çalışmakla mümkün olabilir. Bunun açık anlamı, üreten ve sonsuz bir hareketlilik içinde bulunan halkın bir parçası olmaktır. Tarihi ve sosyal yaşamı var eden halktır ve her türlü toplumsal değeri var eden halk, içinde bulunduğu koşullara ve yaptığı işin niteliğine bağlı olarak, her zaman gelişime açık bir konumdadır. Parti üyeleri, kitlelerin içinde bulunduğu bu konuma uygun düşen bir anlayışta olmalı ve bu yönde davranmalıdır.

Parti çalışmaları, belirlenmiş olan kurallara ve parti içi dengelere uyularak, verilen görevlerin yerine getirildiği bürokratik işler toplamı değil, temelinde özveri ve dayanışma bulunan, zor ve riskli, ama onurlu bir mücadeledir. Mücadeleyi onurlu kılan, halkın ve ulusun çıkarlarına dayanması ve toplum çıkarı için kişiselliğin aşılmasıdır. Halkın sorunlarını çözmeye yönelen politika, dünyanın belki de en erdemli işidir. Bu nedenle, iktidara geldikten sonra halka sırt çeviren ve çıkar örgütüne dönüşen partileri, gerçek anlamda parti saymamak gerekir. Bu tür partilerin yöneticileri, görevlerini yapmamakla kalmayıp halka karşı suç işlemektedirler.

Parti yaşamında, insan ilişkilerinde geçerli olan, kendine özgü değer yargıları ve ahlak kuralları vardır. Her parti, içinden çıktığı ve temsil ettiği toplumsal kesimin ahlakına sahiptir. Ahlak, toplumda egemen olan değer yargılarının ve davranış kurallarının genel toplamıdır. Sınıflı toplumlarda her sınıfın ahlak anlayışı, kendi yaşam koşullarının biçim verdiği özelliklere sahiptir.

Ezen-ezilen, yöneten-yönetilen ya da varsıl-yoksul çelişkileri, değer yargıları ve öncelikleri farklı olan ahlak anlayışlarının ortaya çıkmasına neden olur. Ezen sınıf ya

da ulusta geçerli olan ahlak anlayışı ile ezilen sınıf ya da sömürülen ulusta geçerli olan ahlak anlayışı, birbirinden farklıdır. Bu farklılık doğal olarak, sınıf ve ulusu temsil eden partiler için de aynısıyla geçerlidir.

Sahip olduğu ahlak anlayışı ne olursa olsun, insanlar arasındaki davranışları, hazırlanan kurallar listesi ya da reçetelerle belirlemek ve tek tip uygulama ortaya çıkarmaya çalışmak, ne doğru ne de mümkündür. Ancak bu gerçek, davranış biçimleri ve insan ilişkileri konusunda görüş geliştirmemek, tartışmamak ve eğitilmemek anlamına elbette gelmeyecektir. Unutmamalı ki her türlü ilerlemenin temelinde eğitim vardır.

Bir sınıfın ya da bir ulusun, özgürlük ve mutluluğu için verilen parti mücadelesinde, bireyselliğin aşılması ve temsil edilen kesimin çıkarlarının savunulması, yapılan işin zorunlu ve kaçınılmaz gereğidir. Bu zorunluluk türü ve biçimi ne olursa olsun, tüm partiler için geçerlidir. Parti mücadelesi sonuçta, hakların savunulmasını öngören bir çabadır; varlık nedeni bireysel değil, toplumsaldır.

Parti mücadelesi, özgür seçime bağlı, zorlamaya dayanmayan, gönüllü bir mücadeledir ve insanlar bu gerçeği bilerek partiye üye olurlar. Öncelikli amaç kişilerin değil, toplumun çıkarlarını savunmaktır. Bu gerçeği bilmeyen ya da kavramayan insanlar, parti üyesi olduklarında hem kendilerine hem de partiye zarar verirler. Üye adayları, görevlerinin yetenek ve olanaklarının elverdiği ölçüde halka bilinç götürmek, onu örgütlemek ve toplumu ileri götürecek bir parti gücünü yaratmak olduğunu bilmeli ve bunu bilerek parti üyesi olmalıdır. Parti üyesi olmak isteyen herkesin, *örgütlemek için örgütlenmek gerektiğini*, bunun da özveri isteyen ve kolay olmayan bir iş olduğunu bilincine çıkarmış olması gerekir.

Örgütlü olmak, partiye yalnızca üye olmak demek değil, örgütsel görevlere katılmak demektir. Eğer bu katı-

lım, halkın ve ulusun çıkarlarını savunan, onların ilerleme ve mutluluğu için çalışan bir partide yapılıyorsa, bu devrimci olmak demektir. Devrimci olmak ise; öğrenmek, araştırmak ve edindiği bilgi birikimini örgütlü mücadele içinde uygulamaya dökmektir.

Ülke ve halk için mücadeleye atılan devrimciler; bilinçli, kararlı ve direngen insanlardır. Bencilliği ve bireyciliği aşmışlar, ülke ve halk sevgisini örgütlü mücadeleyle birleştirmişlerdir. Toplumun en ileri unsurlarıdır. Yaptıkları iş, güçlü bir irade sağlamlığı ve özgüveni gerektirir. Halkın ve ulusun içinde bulunduğu sıkıntıları içinde duymak, bu sıkıntıları onlarla paylaşmak ve olumsuzlukları ortadan kaldırmak için, içinde bulunulan koşulların olanaksızlığına bakmadan mücadeleye atılmak, devrimci politikanın en belirgin özelliğidir.

Mustafa Kemal'in yaşamı ve yaptıkları, halk ve ulus sevgisine, bu sevginin yön verdiği devrimci mücadeleye gösterilebilecek en iyi örnektir. Yaşamı boyunca *sürekli devrim* anlayışını canlı tutmuş ve uygulamıştır. Cumhurbaşkanlığı dönemi başladığında bir çok kişi, iktidar nimetlerini "ele geçiren" **Mustafa Kemal'in** *"herhangi bir riske girmeyeceğini"*, kendini *"halife ve padişah ilan edeceğini"* ve *"Çankaya'nın bir safahat yeri"* haline geleceğini bekliyordu. Oysa Çankaya 1938'e dek bir *"devrim karargahı"* olarak kaldı. **Falih Rıfkı Atay**, *Çankaya* adlı yapıtında şu saptamayı yapar: *"Mustafa Kemal bir ayaklanmadan korkmuyordu. Orduya, halk arasındaki mistik sevgiye, komutan ve subaylarına, son derece önem verdiği muhafız kıtasına güveniyordu. Çankaya, Türkiye'de tutunabileceği tek tepe kalsa, bu muhafız kıtasıyla devrimi o tepede savunacak ve gerekirse tüm ülkeyi çevresinde örgütleyecek ve Anadolu'ya yeniden çıkacaktır. Atatürk'ün bu devrimci kararlılığı ve irade sağlamlığı ile devrim karşıtı hiçbir güç başedememiştir"*[59]

Kurtuluş Savaşı'nı başlatmak için Ankara'ya geldiği ilk günlerde, mücadele amaçlarının yüksekliği ve eldeki olanakların yetersizliği karşısında ürken kimi kişiler, geldikleri yerlere, ailelerinin yanına dönmeye başlamışlardı. Zaten kurtuluş mücadelesine katılmak için Ankara'ya gelen *aydınlar*'ın toplamı, yalnızca 1500 kişiydi.[60] **Atatürk**, TBMM'nin açılışından bir gün sonra, 24 Nisan 1920'de Meclis'te yaptığı konuşmada, devrimci kararlılığını ve irade sağlamlığını ortaya koyan şu sözleri söylemişti: *"Bazı arkadaşların yoksulluk içinde bu büyük davanın başarılamayacağını zannederek, memleketlerine dönme arzusunda olduklarını duydum. Arkadaşlar; ben sizleri bu milli davaya silah zoruyla davet etmedim, görüyorsunuz ki sizi burada tutmak için de silahım yoktur. Dilediğiniz gibi memleketinize dönebilirsiniz. Fakat şunu biliniz ki, bütün arkadaşlarım beni yalnız bırakıp gitseler, ben bu yüksek Meclis'te tek başıma kalsam da mücadeleye karar verdim. Düşman adım adım her tarafı işgal ederek Ankara'ya kadar gelecek olursa, ben bir elime silahımı, bir elime de Türk bayrağını alıp Elmadağı'na çıkacağım. Burada tek başıma son kurşunuma kadar düşmanla çarpışacağım. Sonra da mukaddes bayrağı göğsüme sarıp şehit olacağım. Huzurunuzda buna ant içiyorum."*[61]

Halkın ve ulusun yararını gözeten politik mücadelede, özveri esastır ve özveri kişinin mücadeleye özgür iradesiyle gönüllü katılımıdır. Hiçkimse özverili olmaya zorlanamaz. Paylaşma ve katılma duygusu, halk ve ülke sevgisinin bilince dayanan örgütlü bir hareket haline getirilmesiyle kazanılır. Özverili olmayan devrimci olamaz. Politik mücadele, herhangi bir kişi ya da gurubun etkisi ya da hatırı için girişilmeyecek kadar önemli bir iştir. Kişi, girdiği eylemin doğuracağı sorun ve sonuçları bilmeli, yükümlendiği risklerin bilincinde olmalıdır.

İlke olmadan, örgütlü mücadele de olmaz. İlke sorunu, hem örgütü hem de üyeyi kapsar. Yalnızca örgüt

içinde ilkeli olup kişisel yaşamında ilkeli olmayan, yani konumuyla yaşamı uyumsuzluk içeren kişilerin, ne kendilerine ne de örgütlerine yararı olur. İlkelilik, aynı zamanda bir sıkıdüzen (disiplin) sorunudur. Ve birbiri içine giren bu iki kavram, dengeli bir bütünlüğe ulaştırılmalıdır. Sıkıdüzeni abartma inisiyatifsizliği, hafife alma ise düzensizliği doğurur. Sıkıdüzenli olmak, ne yaratıcılığı yitirmek ne de duygusuz olmaktır. Gerçek sıkıdüzen, bilgi ve bilince dayanan gönüllü katılımla, bu ise eğitimle sağlanabilir. Sıkıdüzenin en büyük düşmanı, yaratıcılıktan ve üretimden uzaklaşmaktır.

Politik çalışma, sorumluluk yüklenebilecek kadrolarca yürütülür. Parti kadroları, aldıkları eğitim edindikleri bilgi ile herşeyden önce, kendilerine karşı sorumluluk duyan insanlar haline gelmişlerdir; bu kişisel sorumluluktur. Kişisel sorunluluktan ayrı olarak, örgüt birimlerindeki çalışmalarda yüklenilen ve paylaşılan ortak sorumluluk vardır; bu da örgütsel sorumluluktur.

Parti üyeleri, kişisel ya da örgütsel sorumluluk almaktan çekinmemeli, ancak taşıyamayacakları kadar sorumluluk da almamalıdır. Her kişi ya da organın sorumluluğu, sahip olduğu yetkiyle uyumlu olmalıdır. Örgütlü çalışma içinde yüklenilen kişisel ya da örgütsel sorumluluğun üyelerce paylaşılması; dayanışmayı, dostluğu ve saygıyı geliştiren önemli bir parti işleyişidir. Bu işleyiş, üyeleri, ileride ülke yöneten insanlar haline getirecektir.

Parti organlarında görev alan üyeler, inançlarına, bilgilerine ve yaratıcılık yeteneklerine güvenen, önderlik niteliklerine sahip ve çevresinde saygı uyandıran insanlar olmalıdır. Özgüvene sahip olmak, üyenin; acemiliklere, inisiyatifsizliğe ve çekingenliğe kapılmasını önler. Kendine güvensizlik ve yanlış yapma korkusu, üyeyi eylemsizliğe götürür, onu mücadeleden uzak durmaya iter. Yanlış yapmaktan korkulmamalıdır. Unutulmamalıdır ki, insan iş yaptığı sürece yanlış da yapar; yanlış yapmayan insan ölü insandır. *Yanlış yapmaktan değil, yapılan yanlıştan ders almamaktan korkulmalıdır.* Yanlıştan korkmamak, yanlışı sü-

rekli yinelemek anlamına gelmemelidir. Her yanlış, kasıtlı bir nedeni yoksa, bilgi ve deneyim eksikliğinden kaynaklanıyor demektir. Bilgi ve deneyim arttıkça, yanlışlar da ortadan kalkacaktır.

Parti üyeleri, örgüt içi ya da dışında insanlarla kurdukları ilişkilerde, alçak gönüllü ve hoşgörülü olmalıdır. Kendisini herkesten bilgili ve akıllı sanarak, halka doğru yolu gösteren *bilgiç* rolüne bürünen üyeler, partiye yarar değil, zarar verirler. Edindiği kuramsal bilgileri papağan gibi yineleyip pratik çalışma içinde olmamak, örgütsel değeri olmayan lafazanlıktır. Bu tür insanlar gösterişli söylevler verirler, ama sıra iş yapmaya gelince, ortadan yok olurlar. Bazıları ise, sürekli olumsuzlukları dile getirir, ama olumsuzlukların giderilmesi için bir şey yapmazlar. Bunlar kendilerini buyurgan bilgiçler konumunda gören söz cambazlarıdır. Oysa *az laf çok iş, parti çalışmasının temelidir.*

Halka ve ulusa hizmet etmek isteyen bilinçli kadrolar, halka doğru yolu gösteren *öğreticiler* olmak için, önce onların *öğrencisi* olmak gerektiğini bilirler. Kitle çalışmalarında egemen kılınan *alçakgönüllülük;* göstermelik, iki yüzlü ve yapay bir tutum değil, içten gelen, duyarlı ve olgun bir davranıştır. Yapaylığın ya da iki yüzlülüğün uzun süre gizlenmesi mümkün değildir; bu tür özellikler mücadele içinde hemen ortaya çıkar.

Alçakgönüllü ve içten olmak, kendi niteliklerini bilmeyen ya da bu niteliklere gereken önemi vermeyen, etkisiz ve edilgen bir tutum içinde olmak değildir. Alçakgönüllülüğün abartılarak, kendine güvensizlik duygusuna dönüşmesine izin verilmemelidir; alçak gönüllülükte ataklık, bütünlüğü olan bir davranış haline getirilmelidir.

Hoşgörü kavramı da benzer biçimde ele alınmalıdır. Hoşgörünün, eksikleri görmemek ve yapılan yanlışlıkları dile getirmemek olmadığı bilinmeli; bu kavram, insan kazanma ve yetiştirmede kullanılan bir davranış biçimi ola-

rak ele alınmalıdır. Hoşgörünün sınırlarını; var olan koşullar, ilişki kurulan insanların bilinç düzeyi ve yapılan yanlışlıkların kabul edilebilirlik sınırları belirleyecektir.

Parti üyeleri, zamanın kullanımı konusuna büyük önem vermelidir. Zaman, yalnızca siyasal çalışma yapanlar için değil, sosyal yaşamın her alanındaki ilişkiler için de önemlidir. Örgütsel çalışmaya, eğitim etkinliklerine ya da kitap okumaya yeterince zaman bulamadığını söylemek, gerçekte; düzensizliği, savrukluğu ve tembelliği savunmaktan başka bir şey değildir. Verilen sözleri yerine getirmemek, toplantılara geç gelmek ya da zamanını boşa harcamak, yalnızca parti üyelerinde değil, hiçkimsede olmaması gereken zayıflıklardır. Televizyon izlemeye, sinema ya da kahveye gitmeye zaman bulurken, kitap okumaya zaman bulamadığını söylemek, bir parti üyesinin herhalde en son söyleyeceği söz olmalıdır. Halka ve ulusa yararlı olmak isteyenler, zamanı en iyi kullanan insanlar olmak zorundadır. Örgütlü çalışmaya, eğitime, kültüre ve kişisel yaşama; var olan koşul ve olanaklara uygun ve verimli olacak biçimde zaman ayrılmalıdır.

Parti üyelerinin, örgütsel çalışmalarda yapılan yanlışlıkları görmelerini ve bu yanlışlardan ders çıkarmalarını sağlamak için, eğitimden sonra en etkili yol, *eleştiri-özeleştiri* işleyişinin örgüt birimlerinde geçerli yöntem haline getirilmesidir. *Eleştiri-özeleştiri* yöntemiyle üyeler, yapılan yanlışlıkları kendileri saptayacak, gündeme getirecek ve karar vereceklerdir. Üyelerin kişiliklerini ve özgüvenlerini geliştirecek olan bu yöntem aynı zamanda, parti içinde büyük bir canlılık ve katılımcı güç yaratacaktır. Yanlış ve eksiğini görmek ya da görmesini sağlamak, üyelerin örgütlü mücadelenin anlam ve boyutunu kavramalarının itici gücü ve kendilerini geliştirebilmelerinin etkili bir aracıdır. Üyenin kendisini yenilemesi demek, partinin kendisini yenilemesi demektir. Bu nedenle, eleştiri-özeleştiri işleyişi

yalnızca üyeye yönelik bir eylem değil, doğrudan partinin gelişip güçlenmesiyle ilgili bir iştir. Bir parti ne denli güçlü ise, *eleştiri-özeleştiri* işleyişini o denli uyguluyor ya da bir başka deyişle, *eleştiri-özeleştiriyi* ne denli uyguluyorsa o denli güçleniyor demektir.

Eleştiri, örgüt birimleri içinde ve herkesin önünde yapılmalıdır; kanıtsız savlara değil, maddi verilere dayanmalı, dedikoduyla gerçek birbirine karıştırılmamalıdır. Zamanı geçirilmiş eleştirilerin unutkanlıklar ve güncelliğin yitirilmesi nedeniyle yararlı olamayacağı bilinmeli ve *eleştiri* anında yapılmalı, yanlışa karşı doğru, açık biçimde ortaya konulmalıdır. *Eleştirisi* yapılan yanlış yinelenmedikçe, aynı konu yeniden *eleştiri* konusu yapılmamalıdır. *Eleştirinin* bir suçlama olmadığı bilinerek; moral bozucu ve kırıcı olmayan, gerçekleri ortaya çıkaran ve insanların gelişimini sağlayacak biçimde eleştiri yapılmalıdır. *Eleştiri* önyargısız ve dostça yapılmalı, işlev ve kapsamı gereğinden fazla abartılarak, sağlıksız ve yararsız bir davranış biçimi haline getirilmemelidir; sonuç almada aceleci olunmamalı ve eleştirinin sihirli bir değnek olmadığı bilinmelidir. Yaş ve deneyim farklılıkları, eleştiri yapmayı engelleyici bir olgu haline getirilmemeli, saygılı olmak koşuluyla yaş ve deneyimi ne olursa olsun herkes eleştirilebilmelidir.

Eleştiri ne denli önemli ise, onu bütünlüğü olan yararlı bir yönteme dönüştüren *özeleştiri* de o denli önemlidir. Kişi ya da organlar, yetki ve sorumlulukları ne olursa olsun, yaptıkları yanlış ortaya konulduğunda, bu yanlışı kabul edip *özeleştiri* yapmaktan çekinmemelidirler. Makam, ün ve ünvan, deneyim ya da yüksek görev özellikleri, *özeleştiriyi* zorlaştırıcı etkenler haline getirilmemelidir. Herkesi eşit biçimde kapsayan *özeleştiri*, bir gurur ve onur sorunu olarak ele alınmamalıdır; yanlışı kabul etmenin zayıflık değil, erdem olduğu bilinmelidir.

Özeleştiri yanlışın yalnızca kabul edilmesi değil, yanlışın kaynağını oluşturan olay ve koşulların kavranması ve ders çıkarılmasıdır. Yapılan *eleştiriye* mutlaka yanıt

verilmeli, gerçeğin ortaya çıkması sağlanmalı ve haksız yapılan eleştiriler "iş uzamasın" diye yanıtsız bırakılmamalıdır. Kişi yaptığı yanlışı önce kendisi görecek olursa, birinin *eleştiri* yapmasını beklememeli ve kendiliğinden *özeleştiri* yapabilmelidir. *Özeleştiri,* ne inat sorunu haline getirilip savunma aracı olarak kullanılmalı, ne de bir rahatlama yöntemi ya da "günah çıkarma" gibi görülerek yozlaştırılmalıdır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KURTULUŞ SAVAŞI MECLİS VE ULUSAL ORDU

Geçmişin Önemi

İktidar mücadelesi veren örgütler olarak siyasi partiler bugün, gelişmiş ya da azgelişmiş, varsıl ya da yoksul, dünyanın hemen her ülkesine yayılmış durumdadır. 19. yüzyılda gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan, 20.yüzyılda azgelişmiş ülkelere de yayılan parti oluşumları, kapitalist gelişmenin ürünü ve son ikiyüz yılın bir olgusudur. Partilerin geçmişi iki yüz yıllıktır, ancak parti yapılarına yansıyan sosyal alışkanlıklar, kökleri eskiye giden toplumsal gelenekler üzerine kuruludur. Parti mücadelesini kavramak için; iktidar mücadelelerinin geçmişini, mücadeleye katılan kitlelerin özelliklerini ve toplumların sosyo-ekonomik yapısını, tarihsel kökleriyle incelemek gerekir. Parti programları ve bu programlara bağlı parti eylemi, günün yaşanan sorunlarını çözmeye yöneliktir, ama bu eylemin gerçekleştirileceği sosyal yapı, geçmişe dayanan toplumsal geleneklerin etkisi altındadır. Birbiri içinden çıkarak bugüne dek süren sosyal evrim, en eskisinden en yenisine, her dönemin birikimini taşıyan uzun bir süreçtir. Toplumsal varlığı ayakta tutan düşünce ve duygu birliği, bu uzun süreç içinde oluşur. Bu nedenle toplumun tümü için önemli olan tarih, belki de ondan daha çok, toplumu yönetmek isteyen partiler için önemlidir. İktidar mücadelesini ve bu mücadelenin güncel araçları olan partileri anlamak ve bunları doğru hedeflere yöneltmek için tarihin bilinmesi gerekir. Bugünü anlayıp geleceğe yön vermek için bu şarttır.

Tarihsel gelişim süreçleri içinde yer alan her toplumsal olay, kendisinden önceki olaylar tarafından şekillenir, sonraki olayları belirler. Sürekli değişimi içeren kesintisiz süreç, aynı zamanda toplumun tarihini oluşturur. Bu nedenle tarih, olayların yalnızca yer ve zaman gösterilerek yazılması değil, bir bütünü oluşturan ve uzun dönemlere yayılan olayların birbiriyle ilişkilendirilerek yorumlanmasıdır. Sosyal varlık olarak insanların toplumdaki konumları, bu konumun belirlediği yaşam biçimi ve bilinç düzey-

leri, bu yorumun sağlıklı yapılabilmesiyle bir anlam ifade edebilir. Önemli olan, eskide kalan olayları "öğrenmek" değil, bu olaylardan bugüne yönelik yararlanılabilir sonuçlar çıkarmaktır. Amerikalı filozof **Prof. George Santanyana** bunu, *"Geçmişi hatırlayamayanlar onu yinelemeye mahkumdur"* sözleriyle dile getirirken[1] İngiliz tarihçi **Prof. Edward Carr,** tarihin hangi anlayışla incelenmesi gerektiğini; *"Tarihçinin, görevi geçmişi sevmek ya da geçmişten kurtulmak değil, bugünü kavramanın anahtarı olarak onu öğrenip, anlamaktır"*[2] biçiminde ifade eder. **Karl Marx**'ın toplumsal gelişimi açıklayan tarih anlayışı ise şöyledir: *"Her toplum belli bir gelişme dönemi yaşar ve bu dönemi geride bırakır. Belli bir aşamadan bir diğerine geçer geçmez, bir takım başka yasalarla yönetilmeye başlar. Ekonomik yaşam, önümüze biyolojinin diğer dallarındaki gelişme tarihine benzer bir olay çıkarır... İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar. Ancak bunu sırf kendi keyiflerine göre yapmazlar. Kendileri tarafından seçilen durumlarda değil de, tamamen geçmişten gelen, geçmişin belirlediği koşullar altında yaparlar bunu."*[3]

Günümüz toplumlarının yönetim biçimini belirleyen unsurlardan biri olan partilerin, geçmişle ilintili olarak ele alınması, yalnızca bir *durum saptaması* değil, bugünü ilgilendiren ve somut sonuçları olan bir iştir. Bu iş aynı zamanda, parti programını ve bu programa bağlı parti mücadelesini belirleyecek bir çabadır. Devletin ortaya çıkışını, bir devlet biçimi olarak demokrasinin evrimini ve bu evrim içindeki sınıf çatışmalarını inceleyip anlamadan; iktidarı ele geçirmeye yönelik bir girişim olan parti mücadelesinin önemini kavramak, olanaksızdır. Tarih bilinmeden toplum bilinemez ve doğal olarak iktidar olunamaz, olunsa bile korunamaz.

Partiler, diğer tüm sosyal kurumlarda olduğu gibi, içinde bulunduğu toplumun belirlediği bir yapılanma içindedir. Gelişmiş-azgelişmiş ülke partileri arasında görülen yapısal farklılıklar; toplumsal düzenin niteliğine, geçmişten gelen sosyal birikimlere ve bu birikimlere temel oluşturan ekonomik gelişim düzeyine bağlıdır. Bu nedenle,

gelişmiş ülke partilerinin "en gelişkin evrensel örnekler" olarak görülüp taklit edilmesi, başarı şansı olmayan girişimlerdir. Ekonomik sistemleri, tarihsel ve sosyal oluşumları farklı olan toplumların, siyasal yapılanmaları da farklı olacak ve bu farklılık elbette partilere yansıyacaktır.

Küreselleşme yanlıları, günümüzde siyasi mücadelenin ve onun araçları olarak partilerin, dünyanın her yerinde önemini yitirirken birbirlerine benzer hale geldiklerini, bu durumun küreselleşmenin zorunlu bir sonucu olduğunu söylemektedir. Partiler arasındaki "benzeşmeyi" genelleştirerek dünyanın tüm ülkeleri için geçerli sayan anlayış yeni değildir ve gerçeği yansıtmamaktadır. *Benzeşmeden* ya da *evrenselleşmeden* söz edilecekse bunun, ekonomik ve sosyal düzeyi birbirine denk düşen ülkeler arasında olabileceği kabul edilmelidir.

Gelişmiş ülke partileri, yürütmek zorunda oldukları politikalar gereği birbirine benzer hale gelirken, bu politikaların doğrudan hedefi durumundaki azgelişmiş ülke partileri de birbirine yakınlaşırlar. Benzeşmeler ancak, temsil edilen sınıfsal ya da ulusal anlayışlar ve yürütülen politikaların niteliğine bağlı olarak oluşabilir. Bugün dünyada, en genel anlamıyla ve kategorik olarak birbirine benzeyen iki ana parti gurubu oluşmuştur. Birinci gurupta, adı ve siyasi misyonu ne olursa olsun, içinden çıktığı toplumun çıkarlarını savunan, bu nedenle emperyalizmi uygulayan gelişmiş ülke partileri yer alır. İkinci gurupta ise, uğradıkları ortak saldırıya karşı ülkesinin haklarını savunan, bu nedenle birbirine yakınlaşan azgelişmiş ülke partileri bulunur. Gelişmiş ülke partileri emperyalizmi uygulamakla, azgelişmiş ülke partileri ise buna karşı direnmekle var olabilirler. Bu durum azgelişmiş ülke partilerini, özgürlüğü ve uygarlığı temsil eden partiler haline getirir. Bu partiler evrenselliği, bir zamanlar eşitlik-özgürlük-kardeşlik söylemiyle ortaya çıkan ancak günümüzde sömürgen bir anlayışa bürünmüş olan gelişmiş ülke partilerinin elinden alır. Evrenselliği artık, bağımsızlık ve iler-

lemeye yönelmiş olan azgelişmiş ülke partileri arasındaki dayanışma ve yakınlaşma temsil eder.

Azgelişmiş ülke partileri, içinde bulundukları toplumun yapısına uygun düşen bir örgütlenme ve mücadele biçimi geliştirmek zorundadırlar. Evrenselliği, benzer konumdaki ülkelerin partileriyle gerçekleştirecekleri dayanışmadan, özgünlüklerini ise, ülke gerçeklerine uygun düşen örgütlenme biçiminden alırlar. Bu nedenle, azgelişmiş ülke partilerinin gelişmiş ülke partilerini taklit etmesi, başarı şansı olmayan girişimlerdir. Kapitalizmin ve buna bağlı olarak sanayinin gelişmediği ya da yeterince gelişmediği azgelişmiş ülkelerde, sınıfsal dayanakları olmayan *sosyal demokrat, sosyalist, komünist* ya da *faşist* partilerin başarılı olamamasının nedeni, öykünmeciliğin (taklitçiliğin) partiler üzerinde yarattığı yabancılaşma eğiliminden başka bir şey değildir. Batı Avrupa'da geçerli olan parti yapılanmasıyla Türkiye ya da Hindistan'daki parti yapılanması, Çin'deki parti işleyişiyle Amerika'daki parti işleyişi elbette farklı olacaktır, farklı olmak zorundadır.

Ege ve Roma Uygarlıkları

Batılılar, bugün sahip oldukları ekonomik ve siyasal düzenin tarihsel köklerinin, eski *Helen demokrasisi* ile *Roma Uygarlığına* dayandığını ileri sürmekte ve bu düzene *Avrupa Uygarlığı* adını vermektedirler. Geçmişte ve günümüzde, insan topluluklarının eriştiği en yüksek gelişme düzeyi olduğu ileri sürülen ve diğer uygarlıkları dışlayan *Avrupa Uygarlığı* kavramı, dayanağı olmayan ve tümüyle içi boş bir sav değil, önemli oranda gerçeği yansıtan bir saptamadır.

Antikçağ Helen kent devletlerindeki "demokrasi" iş-leyişi ve Roma İmparatorluğu'nun uyguladığı yayılma po-litikası, günümüz Batı dünyasında geçerli olan ve *şiddet*'e dayanan uluslararası politikalarla şaşırtıcı bir benzerlik içindedir. Bugün Batı'da geçerli olan ilişkiler, Roma İmparatorluğu'nun 2 bin yıl önce uyguladığı ve kendi dı-

şındaki ülkelerin tümünü egemenliği altına almaya yönelen emperyalist anlayış üzerine kuruludur. Bu anlayış, Batı ülkelerinde bugün, üstelik daha etkin araçlarla, daha yoğun uygulamalara dönüşmüş durumdadır. Batılılar, eski Grek ve Roma'ya sahip çıkmakta ve kendilerini onların mirasçıları olarak görmekte haklıdırlar.

Batı'da gelişen köleci üretim sisteminden feodalizme, *Orta Çağ*'dan liberalizme ve oradan 20.yüzyıl emperyalizmine dek uzanan bir inceleme yapıldığında, bir yandan kapsamlı bir toplumsal gelişim, diğer yandan bu gelişimi sağlayan ağır bir sömürü ilişkisiyle karşılaşılacaktır. Başka uygarlıkları çoğu kez yok eden ve gücün belirleyici olduğu bu ilişkiler, Antikçağ'dan günümüze dek süren alışkanlıklar haline gelerek, bugünkü *Avrupalılık kavramı*'nı oluşturmuştur. Batı toplumlarının tarihi; uygarlaşmayla yaşama yabancılaşmanın, yükselişlerle çöküşlerin, varsıllıkla yoksulluğun birbirini izleyen dönemler halinde yaşandığı çelişkili süreçlerden oluşur. Roma İmparatorluğu, dünyanın önemli bir bölümünün egemenlik altına alındığı ilk dönemdi. Bin yıl süren *Orta Çağ*, Batı'nın geri kalmışlık ve yoksulluk dönemiydi. *Yeni Çağ* toplumsal ilerlemeyi sağlayan "aydınlanmanın", *Yakın Çağ* ise gelişme ve varsıllaşmanın yaşandığı dönem oldu.

Yazılı tarih, Batı'yla Doğu toplumları arasında birbirini ters orantılı etkileyen ilişkilerin ve çatışmalarla dolu süreçlerin tarihi gibidir. Doğu geliştikçe Batı, Batı geliştikçe Doğu gerilemiştir. Köleciliğin çözülüş dönemlerinde ve *Orta Çağ*'da, Avrupa ilkel bir gerilik içindeyken, Doğu'da Türk, Çin, Hint ya da Arap toplumlarında ileri düzeyde uygarlıklar oluşuyor ve gelişkin sosyal ilişkiler ortaya çıkıyordu. Sonraki dönemde, dörtyüz yıllık sömürgecilik döneminden geçerek sanayileşen ve bu yolla ekonomik üstünlüğü ele geçiren Batı, bu kez Doğu'nun yoksullaşmasına ve geri kalmasına neden oldu. 21.yüzyıla girilen günümüzde Doğu-Batı ilişkilerinde yeniden bir denge oluşmaktadır. Geriden gelerek Batı'yı yakalayan ve Japonya, Çin, Rusya gibi ülkelerin başını çektiği Doğu, gerileme

dönemine giren Batı'yı, yakalama ve yeniden geçme sürecine girmiş bulunmaktadır.

Batı'nın gerileme ve çözülüş sürecine girmesinin en belirgin göstergesi, silahlanma ve silahlı çatışmaya aşırı yöneliş ve bu konuda denetim kabul etmeyen, açık saldırganlıktır. Bu tutum, Roma İmparatorluğu'ndan günümüze dek, tüm büyük güçlerin başvurup insanlığa acılar yaşatan, ancak hiçbirinin ayakta kalmasını sağlayamayan bir yöntemdir. Batı emperyalizminin günümüzde uyguladığı sınır konmamış saldırgan politika, öncekilerde olduğu gibi, "sonun başlangıcı"ndan başka birşey değildir. Batı'nın kimi devlet adamları, saldırganlığa duydukları ihtiyacı dile getirerek; emperyalizmi açık olarak savunmaktan çekinmemektedirler.

İngiltere Başbakanı **Tony Blair**'in özel danışmanlığını yapan **Robert Cooper,** Nisan 2002'de, İngiltere'nin uygulamakta olduğu politikanın ana hatlarını açıkladı. Açıklamasına, *"Geçmiş hala bizimle olduğuna göre, bugünü anlayabilmemiz için önce geçmişi anlamak zorundayız"*[4] sözleriyle başlayan ve günümüz küresel ilişkilerini *"liberal emperyalizm"* olarak tanımlayan **Robert Cooper** şunları söyledi: *"Kendi aramızda* (Avrupalılar arasında y.n.) *açık ve ortaklaşa bir güvenlik düzeninin çerçevesine ve kurallarına göre davranmalıyız; ancak başka yerlerde, post modernist. Avrupa kıtasının dışındaki devletlerde, daha önce yaşanmış olan bir çağın* (sömürgecilik ve emperyalizmin y.n.) *yöntemlerine daha sert olarak geri dönmeliyiz; güç kullanmalıyız, koruma amaçlı saldırı yapmalıyız, hile ve aldatmacaya başvurmalıyız. Kısacası 19. yüzyılda, herkesin herkese karşı savaştığı dönemi yeniden yaşamak isteyenleri* (bağımsızlık hareketlerini y.n.) *yola getirmek için, hangi çareler geçerli sayılırsa o çareye başvurmalıyız.. Kendi aramızdaki sorunlarda yasalara saygı duyacağız, ama işimiz balta girmemiş ormana düşünce* (azgelişmiş ülkelere y. n.); *kullanmamız gereken yasa, orman yasası olacaktır.. Emperyalizm ve imparatorluk kelimeleri Avrupa'da ayıplanır tanımlar olmuşlarsa da, sömürgeleştirme gereği, daha doğrusu zorunluluğu; 19.yüzyılda olduğundan çok daha büyüktür.. Bugün*

ihtiyaç duyulan emperyalizmin asıl amacı, dünyayı örgütlemek ve düzene koymaktır. Aynı eski Roma'da olduğu gibi, Batı imparatorluğunun tüm yapacağı kendi yasalarını aktararak onlara (azgelişmiş ülkelere y.n.) *bir miktar para vermek, birkaç da yol inşa etmekten ibaret olmalıdır."* [5]

Robert Cooper'ın dile getirdiği bu sözler, yalnızca bugüne ait olan bir düşünce değil, İngiltere başta olmak üzere, gelişmiş tüm Batı ülkelerinin geçmişinde yer alan ve kökleri Roma İmparatorluğu'na dek giden yerleşik bir anlayıştır. Ayrıca, *"liberal emperyalizm"* tanımı da ilk kez kullanılmamaktadır. 1906 seçimlerinde, Güney Afrika'daki *Boer Savaşı*'nın yarattığı savaş karşıtlığını kullanarak halktan oy isteyen İngiliz Liberal Parti, iktidara geldikten sonra tam anlamıyla emperyalist bir politika izlemiş ve yayılmacı siyasetin hedeflerini daha da büyütmüştü. Parti yönetimini ellerinde tutan **Asguth, Grey, Haldane, Llyod George** ve **W.Churchill** gibi politikacılar kendilerine *Liberal Emperyalist* adını vererek İngiltere'yi Birinci Dünya Savaşı'na sürüklemişlerdi.[6]

Emperyalist tutum ve eğilimler Batı'da, tarihsel geleneklerden güncel politikalara dek, varlığını güçlü bir biçimde sürdürmektedir. İnsanlığın gelişimi önünde en büyük engel durumundaki emperyalist siyaseti, bu siyaseti üreten *Batı uygarlığını* ve azgelişmiş ülkelere yönelen saldırgan politikayı kavramak için, bugünü olduğu kadar tarihi de incelemek gerekecektir. Bu inceleme ile, yönetim biçimiyle dolaysız bağı olan parti konusu da daha iyi anlaşılacak ve günümüze yönelik uygulanabilir siyasi sonuçlar elde edilebilecektir.

Batılıların bugünkü varlıklarının kaynağı olarak gördükleri *Helen kent demokrasilerinin* ve *Roma Uygarlığı*'nın ne olduğunu, bunların yükseliş ve çöküş dönemlerini, bu dönemlerin sonuçlarını, *Orta Çağ*'ı, kapitalizmin gelişimini ve yaşanan toplumsal evrimin niteliğini bilmek zorundayız. Bu yapılırken, içinde yaşadığımız ve ait olduğumuz toplumun parçası olarak Türk toplumunun özelliklerini, tarihsel birikimini, kurduğu yönetim sistemlerini,

diğer ülke ve topluluklarla ilişkilerini; Batı'nın geçirdiği evrim süreçlerine denk düşecek biçimde ele almalı ve varılan sonuçları Batı'yla kıyaslamalıyız. Bugün, sonuç alınabilecek siyasi mücadele türünü ve bu mücadelenin araçları olan partileri anlamak için, önce toplumu ve onu oluşturan koşulları anlamak zorundayız.

Günümüz Avrupa kültürünün temelini oluşturduğu kabul edilerek bugün *Helen Uygarlığı* adı verilen Tunç Çağı uygarlığı M.Ö. 9.yüzyılda Ege Denizi çevresinde ortaya çıktı. *Helenler*'le bir ilişkisi olmamasına karşın, kuzeyde *Makedonya* ve *Trakya*; *Anadolu'da Frikya, Misya, Lidya, Karya* ve *İyonya*'dan oluşan bu uygarlığa, batılılar *Helen Uygarlığı* adını verdiler ama bu uygarlığın konumuna uygun düşen tanımlama, herhalde *Helen* değil her iki kıyıyı kapsayan *Ege Uygarlığı* olmalıydı.

Ege Uygarlığı'nı ise, özellikle M.Ö. 8.yüzyıldan sonra, tek bir uygarlık olarak adlandırmak zordu. Kuzeyden gelen *Dor* kavimlerinin 8.yüzyılda başlayan yayılma hareketleriyle, *Grek Uygarlığı* geriye giderken, Batı Anadolu'daki *İyon Uygarlığı*, parlak bir döneme girmişti. Üretim sistemi olarak *kölecilik*, tarih sahnesine ilk kez *Dor* yönetimindeki Sparta'da ortaya çıktı.

Ege Uygarlığı'nın en ileri parçasını oluşturan *İyon Uygarlığı*, Anadolu'nun batı kıyılarını kapsıyor ve *Aka, Lidya, Eti, Minos* ve *Miken* uygarlıklarının bir ürünü olarak M.Ö. 8.yüzyılda ortaya çıkıyordu. İyon (İon) kelimesinin aslının, Türkçe'de sahip efendi anlamına gelen *İye*'den geldiği ve aynı anlamda olan Türkçe *aka, eke, eti, ata* kelime ailesinden olduğu kimi tarih araştırmacılarının kabul ettiği bir görüştür.[7] Kendine özgü ses düzenine sahip *İyon* dili, bugünkü *Grekçe* değildi. *İyon* dili, *Hint-Avrupa* adıyla guruplaştırılan dillerden olmadığı gibi Sami dili de değildi. Fransız tarihçi **A.Jarde**; *"Grek Halkının Oluşumu"* (La formation du peuple Grec) adlı eserinde, *"Grek dilinde*

Hint-Avrupa dilleriyle açıklanamayan birçok kelime bulunduğunu ve bu kelimelerin başka bir dilden alındığını" söylemiştir.[8] Konuyla ilgili araştırma yapan bazı tarihçiler, *İyon* diline hem köken hem de yapı olarak, Anadolu ve Trakya'da lehçe farklılıklarıyla kullanılmış olan *Orta Asya* dillerinin birçok kelime verdiğini kabul etmektedir. Ayrıca eski *Grek* yazısı da bugünkü Yunan yazısı değildi. Birçok yerde tabletleri bulunan eski *Grek* yazısı bugüne dek hala okunamamıştır.[9]

Antik Ege uygarlığı, her uygarlık gibi kendisinden öncekilerden etkilenerek ortaya çıkmış ve sanat, siyaset, edebiyat, felsefe alanlarında sorgulayıcı bir anlayışla ileri ürünler vermiştir. Yönetim biçimini belirleyen siyasal sistem konusunda gerçekleştirdiği dikkat çekici gelişme, aristokratik egemenliğin bireysel diktatörlükle değil, aristokratların tümünün katıldığı bir sistemle sürdürülmesiydi. Katılımcılığa dayanan demokratik işleyiş, siyaset sisteminin bünyesine sokulmuş, ancak bu işleyiş, nüfusun küçük bir bölümünü oluşturan soylular sınıfının kullandığı bir ayrıcalık olmaktan ileri gidememişti. Bu nedenle, "demokrasinin beşiği" olarak kabul edilen *İlk Çağ* uygarlığı, farklı biçimlerde de olsa, benzerleri hemen tüm sınıflı toplumlarda görülen ve azınlık egemenliğine dayanan bir devlet biçimini ortaya çıkarmıştı.

İnsan topluluklarının devlete geçişin ilk evrelerinden beri *kral* ya da egemen sınıfın temsilcileri tarafından yönetilmesi, devlet kuran tüm uygarlıkların olduğu gibi Ege uygarlığının da ortak özelliğidir. Ancak, kendilerine uygarlık ve "demokrasi" adına ayrıcalıklı konum arayan Batılılar, Grek Uygarlığı'na özel önem vermişler, Sparta ve Atina'daki oligarşik yönetimleri, demokrasi olarak niteleyip, kendilerine örnek almış ve kültürlerinin dayanağı saymışlardır.

Başlangıçta soylular sınıfının tümünü kapsayan yönetime katılma hakkı, giderek daralmaya başladı. Gelişen deniz ticareti ile varsıllaşan ve ayrıcalıklı sınıf içinde daha da ayrıcalıklı bir zümre haline gelen soylu varsıllar, yönetim üzerindeki etkilerini arttırdılar. Meclisler ve onu belirleyen seçimlere yön verenler onlardı. Yönetim kararlarına katılmanın ölçütü artık, eşitlik değil varsıllıktı. Ayrıcalıklı sınıf bireyleri, hala "eşit" yurttaşlardı, ancak bu yalnızca görünüşte böyleydi. Soylular sınıfı içinde ortaya çıkan ayrışmayla, kararlara katılma hakkına sahip olanların sayıları azalmaya başlamıştı. Bu gelişme, yönetim biçiminin "soylular demokrasisi"nden otokrasiye dönüşmesi ve oligarşik yönetimlerin ortaya çıkmasıyla sonuçlanacaktır.

Avrupalı'lar, "Atina demokrasisi" adıyla tanımlanan *İlk Çağ* kent düzenine, kültür ve yönetim köksüzlüklerini gidermek amacıyla sahip çıkmışlardır. Bu nedenle *İlk Çağ* tarihine, çoğunlukla, bilimsel ve yansız bir bakışla yaklaşamazlar. Grek ya da Roma uygarlıklarını gerçek boyutuyla değil, olumsuzlukları olumluluklara dönüştürerek ve konuya gizemli bir hava da vererek ele alırlar. Ancak, konuya bilimsel nesnellikle yaklaşanlar da elbette vardır. Bunlardan biri olan **Pirenne Jacques**, *"Atina demokrasisi"* nin, *"politik alanda özgürlüğü hiçbir zaman kabul etmemiş"* olduğunu söyler ve *"dar bir site milliyetçiliğine sıkışıp kaldığını"* ileri sürer.[10] **Jacques'e** göre Atina ve benzer konumdaki *Grek* kentlerinde, topluma egemen olanlar, *"soylular sınıfı çıkarlarını"*, diğer bireylerin en basit *"doğal ya da sosyal gereksinimlerinin önüne"* koyar. Atina "demokrasisi", *"baş eğmeyi, acıya katlanmayı ve ses çıkarmadan çalışmayı"* kabul ettiren baskıcı bir düzendi. [11]

Küçük devletçikler (polis) olarak yapılanan *Helen* kentlerinde nüfusun az olması, yurttaşlık haklarına sahip azınlığın toplanarak birlikte karar vermesine olanak sağlıyordu. *Sparta* nüfusunun 250 bine ulaştığı en kalabalık dönemlerde bile, *Şehir meydanı*'nda (agora) yapılan karar toplantılarına katılma hakkı yalnızca 6 bin kişiye tanınmıştı.[12] Katılım oranı, nüfusu 6 bin olan *Aegina* ve 2 bin olan *Pla-*

taea'da da farklı değildi ve zaman içinde giderek küçülüyordu.[13] *Sparta*'da *eşitler*'in sayısı M.Ö. 5.yüzyılda 6 bin iken 4.yüzyılda 1500'e, 3.yüzyılda 700'e düşmüştü.[14]

Sparta'da vatandaşlık haklarına sahip ayrıcalıklı egemen sınıftan başka, tarım işleriyle uğraşan ve sınırlı haklara sahip *pariyek*'ler ile esir konumundaki *hilot*'lar adı verilen sınıflar vardı. Bunlar, *yoksulluklarından* ve *onursuzluklarından* dolayı siyasi hakların tümünden yoksun bırakılmışlardı. Baskıyı sürekli kılan hükümet, her yıl *hilot*'lara karşı silahlı sefer düzenler ve yolda ya da tarlada gördükleri *hilot*'ları rast gele öldürürlerdi.[15]

Sparta'nın kuralsız öldürmeyi içeren vahşi yöntemleri, yalnızca *hilot*'larla sınırlı kalmaz, her aile *"sağlıklı olmadığına"* karar verdiği çocuklarını da öldürürdü. *"Yeni bir bebek doğduğunda, baba onu muayene için aile büyüklerinin önüne getirir; sağlıklı olduğuna karar verilirse bebek babasına verilir, aksi halde derin bir su çukuruna atılarak öldürülürdü."*[16]

Gerçek bir aristokrasi olan Atina demokrasisinde, yarım milyona varan nüfus içinde, vatandaşlık hakkına sahip insan sayısı 30 bin kadardı. Atina vatandaşı olmak için Atinalı ana ve babadan doğmak gerekirdi. Nüfusun çok büyük bölümünü *metek* adı verilen ve herhangi bir hakka sahip olmayan esirler ve yabancı kökenliler oluştururdu. Egemenlik kurulan yörelerde yerel halk hızla köleleştirilir ve *"Helenizmin hizmetine"* alınırdı. **Aristoteles**, esir *metekler*'i şöyle tanımlıyordu: *"Metekler; esir, canlı bir mülk, evcil hayvanlara benzeyen ve insan olan bir alettir."*[17]

Atina ve Sparta'da kadınlar hangi sınıftan olurlarsa olsunlar, yurttaşlık haklarından yararlanamaz, seçme ve seçilme hakları olmadığı için yönetim organlarında yer alamazdı.[18] Kendi sınıfından olmayan *herkesi* baskı altına alıp köleleştiren erkek egemenliği, içinde bulunduğu koşulların ve sahip olduğu yetkilerin sonucu, kendi sınıfından

olsa bile kadın üzerinde yoğun bir baskı kurmuş, onu bir tür *"ev kölesi"* durumuna getirmişti. *"Kadını esir hale getirmenin"* tarihteki ilk örneği, Roma'dan hemen önce, Antik Grek kentlerinde ortaya çıkmıştır.[19] Atina ya da Sparta'da genç kızlara yalnızca el işi ve dokumacılık öğretilir, çok azı biraz okuyup yazma öğrenebilirdi. Kadın kendi evi içinde, yalnızca dışarıyla ilişkisi olmayan mekanlarda dolaşabilir ve akraba bile olsa erkeklerin girmesi yasak olan bölümlerde yaşardı. Batılıların Türkler'e mal ettiği *harem*, eski Yunan ve Roma'ya dayanan bir uygulamadır. Türkler *harem*'i, onu Bizans'tan alan Araplar'dan ve özellikle de Osmanlılar döneminde Bizans'tan öğrenmişlerdi.[20]

Grekler'de kadın tümüyle örtünmeden ve yanında harem ağaları ya da yakını olan erkekler olmadan sokağa çıkamazdı. Sakız Adası'nda **Heredot** döneminde, köle erkeklerin harem ağası olmaları için hadımlaştırıldığı ünlü bir merkez açılmış; hadımlaştırma ve hadımların pazarlanması büyük gelir getiren bir ticaret dalı haline gelmişti. Atinalı erkek karısına, kendine hizmet ve çocuk doğuruculuğundan başka bir görev ve hak tanımazdı. Kadının görevi, *"erkeğinin servetini onun sağlığında ve ölümünde koruyacak"* çocuklar yetiştirmekti. Kadın, aile içinde kocası tarafından sürekli aşağılanan bir "nesneydi" Bir erkeğin *eşine sadık kalması*, erkeğin "şerefine" zarar veren, bu nedenle evlilik dışı ilişkiyi meşrulaştıran bir olaydı. Bu durum, karşı tepki olarak, kadınlar arasında cinsel ilişkilerin yayılmasına, erkeklerin de fahişelerle yaşamasına yol açmıştı. *Grek* kentlerinde fahişelik büyük bir sanayi haline gelmiş, eşcinsellik olağanüstü yayılmıştı.[21] Grek düşünürleri, eşcinselliği kabul edip olumlu karşılamakla kalmıyor, bu tür ilişkilerden gurur duyuyordu. Çünkü onlara göre, *"asıl doyum kaynağı kadın değil, üstün olan erkekti."*[22]

Atina "demokrasisi", kadınları kölelerle bir tutar, baba kızını istediği adama satabilirdi. Kadın erkeğin kendisi için verdiği kararlara uymak zorundadır, uymazsa aşağılayıcı bir tanım olan *Partenos Ademos* ön adını alırdı. Koca, karısını değiştirmek ya da başkasına vermek hakkı-

na sahipti. Doğurmayan bir kadını kovmamak, tanrılara karşı gelmek sayılır ve kusur kimde olursa olsun kadın evden kovulurdu. Çokeşlilik yaygın ve geçerli ilişki türüdür. Koca karısına düşüncelerini açmaz, çünkü o, düşüncesine başvurulacak akılda biri değildir. Evlilikte sevgi ve saygı değil, erkeğin isteklerinin yerine gelmesi esastır, evlilik Atina'da **Sophokles**'in deyimiyle *"bir alışveriştir"*[23]

Grek ailesinde mutlak hale gelen erkek üstünlüğü, karı-koca ilişkisini önemli oranda köle ilişkisine dönüştürmüştü. Antik *Grek* şiirinin ilk ustalarından **Hesidos** (M.Ö. 800), *Grek* ailesinin temelini, *"karı ile sabana koşulan öküzün"* oluşturduğunu söylüyordu.[24] Aileyi, sınırsız yetkilerle tam bir despot gibi yöneten erkek egemenliği için, ünlü **Aristo** (M.Ö. 284-322), *"erkek yaradılıştan üstündür, kadın ise ondan aşağıdır; erkek haklı olarak buyurur kadın ise boyun eğer, bu kaçınılması olanaksız bir yasadır"* diyordu.[25]

Köle emeğine dayanan ve kadınlara siyasi hak tanımayan Antikçağ *Grek* anlayışı, bu konudaki etkisini Batı'da bugüne dek sürdürmüştür. Kölelik ancak 19.yüzyılda kaldırılmış, kadınlara siyasi temsil hakları ise 20. yüzyılda tanınmıştır. Oysa, Antikçağ Ege uygarlığının ortaya çıktığı dönemlerde, *Orta Asya*'daki Türk boylarında yönetime katılma, kadına verilen önem, köle kullanma ve egemenlik kurulan halklara tanınan haklar konusunda ileri uygulamalar vardı. Bu konu, ileriki bölümlerde ele alınacaktır.

Antikçağ *demokrasisi* ile günümüz *Batı demokrasileri* arasında, *"yönetim haklarının sınırlanması ve bu hakların ayrıcalıklı bir azınlık tarafından kullanılması"* konusunda, birbiriyle örtüşen bir anlayış vardır. Batı demokrasilerinde bugün var olan, "kesin" ve "değişmez" ortak özellik; yönetime katılma hakkının, seçimlere ve gösterişli parlamento toplantılarına karşın, halk tarafından değil, nüfusun küçük bir azınlığınca kullanılıyor olmasıdır. Halk oy verme hakkına sahiptir, ama bu "hak", ustalıklı önlemlerle onu iktidara getirecek bir araç olmaktan çıkarılmış ve "seçimler" halkı yönetimden uzak tutan bir kısır döngü haline getirilmiştir. Batı'da bugün demokratik bir yönetim siste-

minden söz edilecekse, bu sistemin temsil sınırlarının, Antikçağ kent devletlerindeki aristokrat demokrasisinin temsil sınırlarından daha geniş olmadığı herhalde kabul edilecektir.

İkibin yıllık aradan sonra, hala yaşatılan bir başka benzerlik, kurulmuş olan siyasal sistemin, temsil haklarını küçük bir azınlık yararına sınırlıyor olmasına karşın, en ileri ve evrensel bir uygarlık işleyişi olarak sunulmasıdır. Bu anlayışın doğal sonucu, kendisi dışındaki tüm uygarlıkların yok sayılması ya da uygarlık sayılmamasıdır.

Antikçağ demokrasileri, bugünün Batı demokrasilerinde olduğu gibi, yalnızca siyasal alanda değil, bu alana bağlı olarak toplumsal yaşamın diğer alanlarında da, herkese ulaşan dengeli bir gelişme sağlayamamıştır. Sanat, edebiyat ve felsefede, ileri ürünler ortaya çıkarılmış, ancak aynı başarı, örneğin tıp ve doğa bilimlerinde gösterilememiştir. Düşünsel alanda felsefe akımları geliştirilmiş, ancak kuramsal olarak gerçekleştirilen bu gelişme, insanı temel alan uygulamalara dönüşememiştir.

Batı Roma İmparatorluğu, emperyalizmi uygulayan tarihteki ilk devlettir. Ren, Tuna boyları, Anadolu, Kırım, Suriye, Filistin, Mısır, Kuzey Afrika, İspanya, Fransa ve İngiltere'yi ele geçirmiş, buralarda 43 eyaletten oluşan büyük bir imparatorluk kurmuştu.[26] Yayıldığı geniş alan içinde, Akdeniz ve Karadeniz'i kendisi için mutlak egemeni olduğu bir iç deniz haline getirmişti. Onlarca devlet ve halkı içine alan bu geniş imparatorluk, ekonomiden kültüre, dilden dine yönetim biçiminden sosyal ilişkilere dek, toplumsal yaşamın hemen her alanında zora dayalı, baskıcı bir düzen kurmuş ve Roma üstünlüğü diğer uygarlıkların yok edilmesi üzerine oturmuştu.

Roma emperyalizmiyle günümüzün kapitalist emperyalizmi arasındaki şaşırtıcı yöntem benzerliği, **Tony Blair**'in danışmanı **Robert Cooper** gibi insanlara, yukarıda

aktarılan görüşleri savunma olanağını vermektedir. *"Liberal emperyalizm"* olarak tanımlanan günümüz politikalarıyla, Roma'nın uyguladığı köleci emperyalizm arasında; güç kullanımı, ekonomik ve siyasal bağımlılık ve bu bağımlılığı sağlayan silahlı şiddet konularında yaygın bir örtüşme vardır. Uygulamalar ve geliştirilen baskı yöntemleri aynı anlayışın ürünleridir. Aradan geçen 2 bin yıl içinde; üretim ilişkileri, yönetim sistemleri, teknolojik olanaklar baştanbaşa değişmiş, ancak başka toplumların varlıklarına el koymaya dayanan sömürgen anlayış, özünde değişmemiştir.

Ege uygarlığının yarattığı toplumsal birikim üzerinde yükselen Roma İmparatorluğu, Kent devletleri işleyişini geliştirdi ve birçok halkı bir arada tutmayı başaran bir yönetim sistemi kurdu. Roma toplumunun temeli, günümüzde *gens* ya da *klan* adı verilen ve kan bağının belirlediği ortak bir ataya sahip olmaya dayanıyordu. Ortak atanın oluşturduğu her *gens* topluluğu, kendi içinde *familia* denilen alt topluluklara dayanıyordu.

Başlangıçta kan bağının sağladığı eşitliğin geçerli olduğu Roma topluluklarında zamanla, aynı Yunan kentlerinde olduğu gibi, *patrici* adı verilen ayrıcalıklı bir yönetici sınıf oluşmaya başladı; *familia*'lar zaman içinde varsıl *patrici*'ler ve giderek yoksullaşan *plep*'ler olarak bölündüler. *Plep*'ler, aynı kan soyundan gelmelerine ve sayılarının daha çok olmasına karşın, ayrıcalığı olmayan ikinci sınıf vatandaşlar durumundaydılar; yönetime katılma hakları yoktu; "adalet" *patrici*'ler tarafından "sağlandığı" için sürekli güç yitiriyor ve köleleşiyorlardı. Bunlar *patrici*'lere borçlanıyor, ödeyemedikleri zaman da köle olarak satılıyorlardı. Meclisi oluşturan, kralı seçen, yasa koyan ve uygulayanlar hep *patrici*'lerdi. Ayrıca *patrici*'ler arasında bile eşitlik söz konusu değildi; *Senato*'ya siyasi gücü yüksek, en varsıl *familia* reisleri girebiliyor ve *Senato*'nun seçtiği

kral, varsıl elitlerin haklarını, *imperium* denilen geniş yürütme yetkisiyle, içerde ve dışarda koruyordu.[27] Günümüzde kullanılan emperyalizm tanımı, Roma krallarının kullandığı bu geniş yetkiden kaynaklanmıştı.

Roma Devleti, M.Ö. 6.yüzyılda askeri diktatörlüğün egemen olduğu, merkezi yapıdan uzak ilkel bir *köyler federasyonu*'ydu. Roma'nın güçlenmesi, *Etrüsklerin* bölgeyi ele geçirerek İtalyan Yarımadası'na yerleşmesiyle başladı ve Roma gerçek bir kent niteliğini o zaman kazandı. *Etrüsklerin* İtalya'ya nereden geldikleri, Roma'ya egemen kıldıkları kültür ve dillerinin kökeninin ne olduğu konusunda; Batılı araştırmacıların tüm çabalarına karşın, kanıtı olan bir görüş ortaya koyulamamış, *Etrüsk* dili hala çözülememiştir. Son dönemdeki çalışmalarda Akdeniz kökenli bir halk olduğu savı geçerliliğini yitirmiş ve Etrüsk'lerin, M.Ö. 800 yıllarında Anadolu'dan (Lidya'dan) gelerek **Etruria**'yı işgal ettikleri ve henüz Demir çağını yaşamakta olan yöre halkını egemenlikleri altına aldıkları görüşü ağırlık kazanmıştır.[28] Türk dili üzerinde araştırmalar yapan **Kazım Mirşan**, Etrüsk alfabesinde Türkçe harfler bulunduğunu ve bu harfleri okuduğunu açıklamıştır.[29]

Batılılar, Roma uygarlığını aynı Ege uygarlığı gibi ele almışlar ve bu uygarlığın da, Avrupa'nın kültürel mirası olduğunu kabul etmişlerdir. Roma devlet yapısının yönetici sınıfı ilgilendiren kimi yönetim birimlerinde, seçimlere dayalı bir işleyişin ortaya çıkmış olması, *Avrupa demokrasisi*'nin tarihsel kökleri olarak görülmüş ve bir öz miras olarak sahiplenilmiştir. Avrupalılar bu sahiplenmede, baskı ve uygulanan şiddet anlamında haklıdırlar, çünkü Roma devlet işleyişi ile bugünkü "Avrupa demokrasisi" arasında, önemli örtüşmeler vardır.

Roma'da M.Ö. 4.yüzyıldan başlamak üzere, meclisler ve katılımcı bir işleyiş ortaya çıkmaya başlamıştı. Ancak bu meclislere katılmak, aynı günümüzdeki *Avrupa demokrasileri*'nde olduğu gibi azınlığın, hem de küçük bir azınlığın kullanabildiği, bir ayrıcalık durumundaydı. Temsili kurumlar, herzaman yönetici sınıf olan *patrici*'lerden,

onların da en varlıklı kesimi olan soylu *familia* liderlerinden oluşuyordu. *Seçilmişler* ya da *atanmışlar* olarak yönetici sınıf içinde yer almak için soylu olmak yetmiyor ve yönetim hiyerarşisi en üstten en alta, sahip olunan servetin miktarına göre belirleniyordu. Para, her değerin tek ölçütü ve *"her kapının tek açıcısıydı"*; hemen tüm dünyayı elinde bulunduran Roma, *"yalnızca ikibin varsıl ailenin"* elinde bulunuyordu.[30] Yönetim sisteminin bu işleyişi o denli belirgin hale gelmişti ki, *Spartacus* köle ayaklanmasını bastırarak 20 bin köleyi Roma yolunun iki yanında çarmıha geren, *İmperium* yetkisine sahip *Preator* (yargıç ve eyalet yöneticisi) ve *Consul* (en yüksek iktidar makamı) görevlerini elinde bulunduran **Licinius Crassus**'un serveti, 400 bin Roma ailesinin (familia'nın) bir yıllık geçim masrafına eşitti.[31] Marsilyalı **Solvien** adlı bir yazar, Roma'ya duyulan hoşnutsuzluğu; *"Barbarların garip yaşamlarını paylaşıp acı çekmek, Romalılar'ın yanında adaletsizliğe katlanmaktan yeğdir"* diyerek dile getirmişti.[32]

Roma'da iktidar gücü, Senato, Halklar Meclisi (Comitia Curiata), Yüzler Meclisi (Comitia Centuriata), Kabileler Meclisi gibi yönetim yapılanmalarına dayanıyordu. Bu organlar, seçime dayalı bir katılımcılığı öngörüyordu, ama temsil sınırı hiçbir zaman, küçük bir azınlığı oluşturan yönetici sınıfın dışına çıkmıyordu. Yönetim biçimi "seçimlerle" oluşturulan temsili kurumları içeriyordu, ama bu hiçbir zaman yönetimin oligarşik yapısını bozmuyordu. Özellikle bunalım ve savaş dönemlerinde, varsıl elitlerin seçtiği Senato bile yönetim yetkisini, *dictateur*'lere devrediyor, başlangıçta belirli sürelerle sınırlanan *dictateur*'lük işleyişi, bunalım ve savaşların artmasıyla uzun süreli bir yönetime dönüşüyordu.

20.yüzyılda yalnızca *Mussolini faşizminin* ya da *Hitler nazizminin* değil, biçimsel farklılıklarla tüm Batılıların, Roma sistemine hayranlık duymalarının haklı ve anlaşılır nedenleri vardır. Bu nedenler, iktidar gücünü ele geçirenlerin varlıklarını korumak için, *"sınırsız"* bir yönetim yetkisine duydukları gereksinime bağlıdır. Roma İmparator-

luğu'nun dağılmasından feodalizme, kapitalizmin ortaya çıkışından 20.yüzyıl emperyalizmine dek Batı toplumlarında geçerli olan yönetim işleyişi, her zaman bu "gereksinimin" üzerine kurulmuştur.

Roma yönetim sisteminin yalnızca içeriye dönük uygulamaları değil, egemenlik altına aldığı başka ülkelere karşı yürüttüğü dış politika da, günümüz büyük devlet politikalarıyla örtüşür durumdadır. Etki altına alınan ülke halklarının gelir kaynaklarına el koymak, ekonomik ve politik sistemi belirlemek, işbirlikçi kullanmak ve bu yolla içsel olgu haline gelmek, hem Roma İmparatorluğu'nun hem de bugünkü Batılı devletlerin uyguladığı yöntemlerdir. Roma, ele geçirdiği ülkelerde, yerel halkın yaşam biçimine, kültürüne, inançlarına ve yönetim geleneklerine karışıyor, bu alanlarda bilinçli yozlaşma ve bozulma yaratıyor ve ülkeleri kendi haklarına yabancılaşan dirençsiz topluluklar haline getiriyordu. Siyasi, mali ve askeri her açıdan egemenlik altına alınan ülkelere, özellikle sınır bölgelerinde, Roma'nın çıkarlarını savunma görevi veriliyor, bu ülkeler "ileri karakollar" olarak kullanılıyordu. İşgal altına alınan yerler hızla yoksullaşırken Roma varsıllaşıyor ve bu varsıllık, daha çok ülkenin egemenlik altına alınmasını sağlıyordu. Bu yöntemler, iki bin yıl sonra 20.yüzyıl emperyalizminde de hemen aynısıyla kullanılacaktır.

Şiddete ve ağır sömürüye dayanan haksız işleyiş, Roma'ya zenginlik taşıyor olsa da, doğal olarak kendini yıkma eğilimini de birlikte getiriyordu. Savaşlardan sağlanan ganimet ve tazminatlarla, sömürge haline getirilen ülkelerde el konulan tahıl ve madenler Roma'nın zenginliğini arttırdı, ama dışardan getirilen büyük miktarlı tarımsal ürün Roma tarımının önce gerilemesine, sonra çöküşüne yol açtı. Maden işletmeleri, getirilen bol ve ucuz dış ürün nedeniyle kapandılar. Büyük bir hızla varsıllaşan Ro-

malı soyluların elinde biriken büyük miktarlı hareketsiz para, tefeciliğin yayılmasına yol açtı. Üretimsizliğin yarattığı sorunlar, Roma'yı kendi içinden yıkacak olan toplumsal bozulmaların ortaya çıkmasına neden oldu. Bu sorunlar, özel koşullarına uygun olarak hemen aynısıyla, emperyalist devletlerin tümünde, bugün de yaşanmaktadır.

Tarımdaki çöküşün doğal sonucu, üretimden kopan kır nüfusunun kitleler halinde kentlere göçmesi ve Roma düzeninin temel yapılarından olan küçük çiftliklerin ortadan kalkması oldu. Tarımı yeniden canlandırmak ve bu alanda gerekli insan gücünü karşılamak için, sömürgelerden yoğun olarak köle getirildi. 2000 yıl sonra, 18. ve 19. yüzyıllarda benzer amaçlarla Afrika'dan zenci köle getiren Amerikalılara esin kaynağı olan bu uygulama sorunu çözmediği gibi, daha köklü ve kalıcı sorunların ortaya çıkmasına yol açtı. Geniş araziler üzerine kurulan ve tümüyle köle emeğine dayanan *büyük çiftlikler (latifundium)* ortaya çıktı. Köle çalıştırma, hızla diğer alanlara yayıldı ve sürekli sorun üreten asalak bir sisteme dönüştü. Roma, varlığını ve geleceğini borçlu olduğu kölelere bağımlı hale geldi. *Latifundium*'larda toplanmış olan geniş köle kitleleri sürekli ve çoğu kez sistemi sarsacak biçimde ayaklandılar.

Köleciliğin yoğunlaşması, yalnızca ekonomik alanda değil, ona bağlı olarak siyasi ve sosyal ilişkilerde de bozulmalara neden oldu. Yönetimi elinde bulunduran egemen sınıf, askeri yöneticilik ve mali uğraş dışındaki üretime yönelik çalışma biçimlerini aşağılayıcı bir iş olarak görüyordu. Üretimle ilgili işler onlar için, *"bayağı ve rezil"* bir uğraştı.[33] Özgür Romalı *"ücret karşılığında çalışmazdı"*, çünkü bu *"başka bir insanın emirlerine bağlı olmak"* demekti. Bu ise, köleliğe ait bir ilişkiydi.[34] *"Grek felsefesini Romalılara tanıtan"* düşünür[35] olarak ünlenen **Cicero** (İ.Ö. 106-43), *"ücretli emek sefilliktir ve özgür bir insana yaraşmaz"* diyordu.[36]

Bu tür yaklaşımlar, zaten küçük bir azınlığı oluşturan yönetici egemenleri, tümüyle yaşamla ve halkla bağı olmayan hastalıklı unsurlar haline getirdi. Toplumu ayakta tutan üretim eyleminden ayrı olarak, ev hizmetleri ve

katiplik gibi idari görevler dahil, hizmet sektörlerinin tümünde işler, yalnızca köle emeğiyle yürütülmeye başlandı. *Köleler, topraktan ayrılması mümkün olmayan* ve ağır iş gören *makinalar* haline gelirken yönetici sınıf, entrikaya dayalı siyasetten başka bir işle uğraşmayan, dengesiz despotlar haline geldi.

Kölelerin, *topraktan ayrılması mümkün olmayan makinalar* haline gelmesi, onları, zamanla topraktan ayrı olarak satılamayan, yerleşik tarım emekçileri durumuna soktu. *Çiftlik* ve *köle* mülkiyeti el değiştiriyor, ama *köle çiftlik*'in asal unsuru olarak kalıcılığını sürdürüyordu. Bu süreç, köleci üretim ilişkilerinin, bağlı olarak da Roma İmparatorluğu'nun çöküşünü hazırlayan *Orta Çağ serfliğini* ortaya çıkaracak koşulları yaratıyordu.

Roma köleciliğinin temelinde, sınırsız insan sömürüsü ve yaygın şiddet vardır. Bu nedenle İmparatorluğun her döneminde, köle sahibi olsun ya da olmasın, toplumun her kesiminde gerilimli bir kuşku ve yaygın bir korku var olmuştu. İnsanı topluma, doğaya ve kendisine yabancılaştıran bu dönem, Batı'daki etkisini farklı biçim ve yöntemlerle günümüze dek sürdürmüştür.

Roma'nın *"her köle bir düşmandır"* (quad servi tot hostes)[37] özdeyişini sistemli bir şiddet politikasına dönüştürmesi ya da *Helen* kent devletlerinin kölelere karşı düzenli olarak her yıl savaş ilan etmesiyle, Nazi Almanyası'nın ya da ABD'nin saldırgan politikaları arasında anlayış olarak bir fark yoktur. Çıkar sözkonusu olduğunda; saldırıyı meşru gören, bu konuda kendine sınır koymayan ve haklarını savunan herkesi düşman sayan anlayış, Batılı devletlerin, kaynağı Roma olan tarihsel gelenekleridir. Kölecilik, Amerika Birleşik Devletleri'nde 20.yüzyıla dek, yaygın ve meşru bir işleyiş olarak varlığını sürdürdü. Bu ülkede 18. ve 19.yüzyıllarda, 250'si belgelenen yüzlerce köle ayaklanması oldu. İngiliz sömürgelerinden Jamai-

ka'da 1760 ve 1831, Barbados'ta 1816, İngiliz Guyanası'nda 1823'de, Fransız sömürgesi Haiti'de 1791'de ortaya çıkan köle ayaklanmalarında binlerce köle öldürüldü. [38] İspanyollar ele geçirdikleri yerlerde, bazı yerli halkları köleleştirerek ya da katlederek son bireyine kadar yok ettiler. Almanlar, çalışma kamplarına değişik ülkelerden topladıkları her meslekten milyonlarca insanı köle işçiler olarak çalıştırdılar ve ırk ya da düşünce ayırımına bağlı soykırım uyguladılar.

Zor ve şiddete dayanan Roma oligarşik düzeni, bu düzeni kendine örnek alan ve almaya devam eden Batı toplumlarında, etkisi süren bir şiddet geleneği yarattı. Bu yozlaşma, en yıkıcı sonuçlarını dışarda sömürge haline getirilen ülkelerde, içerde ise çalışan kitleler üzerinde gösterdi. Ancak bozulma bunlarla sınırlı kalmadı, Roma toplumunun tümünü kapsadı ve insanı kendine yabancılaştıran bir anlayışı günümüze dek taşıdı.

Roma İmparatorluğu'nda kadının toplum içindeki konumu, *Helen* kentlerinden pek farklı değildi, üstelik belli konularda daha ileri aşırılıklar içeriyordu. Romalı kadın Yunanistan'da olduğu gibi *harem* odalarında kilitli değildi ama, evde kullanılan ve hizmet değeri olan bir *mal* haline gelmişti. Kız çocukları, doğar doğmaz çıkar hesaplarıyla nişanlanır, yirmi yaşına geldiğinde hala evlenmemişse cezalandırılırdı. Her zaman güçlüyü haklı gören "ünlü" Roma hukuku, erkeğe kadının hiçbir zaman erişemeyeceği ayrıcalıklar tanırdı.[39]

Romalı kadın, Atinalı ya da Spartalı kadın kadar örtünmez, ama *stoa* adı verilen *uzun beyaz bir giysiyi* giyer ve süs olarak yalnızca beline madeni bir kemer takardı.[40] Bu giyim, Doğu Roma İmparatorluğu'na daha kapalı bir biçimde geçmiş ve Ortadoğu örtünmeyi, Bizans aracılığıyla Roma'dan öğrenmiştir. [41]

Tümüyle erkeğin *koruyuculuğu* ve *buyruğu* altına sokulan kadın, erkek egemen Roma'da, ruhsal olarak *"kölelerin bile altına itilmişti."*[42] Çocukları üzerinde velayet hakkı yoktu. Evlat edinemez, çocuklarının geleceğine karar veremez, soy zincirinde yer alamazdı.[43] Baba dilerse çocuklarını satar, bunun için anneye bir şey sormazdı. Satılan çocuk bir biçimde bağımsız kalırsa, yine babanın malı olurdu. Eğer baba çocuğu üç kez satar ve çocuk yine özgür kalırsa, ancak o zaman özgür olabilir, dilerse annesinin yanına gidebilirdi.[44]

Tümüyle çıkara dayanan Roma ailesi, bozuk yapısıyla, toplumda ahlak sorunu yaratan bir çöküşün hazırlayıcısı olmuştur. Kusurlu ya da zayıf çocuklar, beslenmeyerek öldürülürdü. Sağlıklı olanlar ise, *"soğuk havanın, donmuş suların şiddetine"* dayanıklı olsun diye, *"ormanlarda koşturulur, av avlatılır ve küçük yaşta kanla beslenirdi."*[45] Evlilik dışı ilişki erkek için *"yüz ağartıcı bir iş, bir övünç kaynağıydı"*.[46] Fahişelik ve eşcinsellik olağanüstü yaygındı. Roma'nın her mahallesinde *"karınca yuvası gibi çalışan"*[47] erkekle kadın'ın ya da erkekle erkeğin buluştuğu *genelevler (lupanarlar)* vardı. Bu tür birleşmelerde parası olmayanlar için, *"surların dipleri"* ya da *"bir saçak altı"* yeterli oluyordu. *"Hamamlar, meyhaneler"* hatta *"berber dükkanları bile"* erkekler arasında birleşme yeri haline gelmişti.[48]

Toplumsal ilişkiler bozuldukça, bu sürece, eskiden *"erkeklerin sözünden çıkamayan sözdinler varlıklar halindeki"* kadınlar da katıldılar. Kocayı kayıran yasalardan ve cezadan kurtulmak için, ev kadınları kendilerini fahişe olarak yazdırıyordu. Çünkü Roma yasaları *"erkeklerin isteğini karşılayacak olan fahişelere"* önemli ayrıcalıklar tanımıştı. Bu haklardan yararlanarak *"özgür ilişki"* peşine düşen *"Roma'nın en soylu kadınları"* bile fahişe listelerinde yer aldılar.[49] Kadınlar arası cinsel ilişki çok yaygındı ve küçük yaş guruplarına dek inmişti. Öyle ki, *"bir kadının herhangi bir meclise kabul edilip saygı görmesi için"* yetenek ya da erdemleri değil, *"kaç kocaya sahip olduğu sorulur"* hale gelmişti.[50]

Erkekler arası ilişki, zamanla o denli yaygınlaştı ki, Roma'daki *"fahişe oğlan"* sayısı *"fahişe kadın"* sayısını çok aştı. Üstelik işin boyutu, bu işi para için yapan *"genç oğlanlar"*'ı çok aştı ve üst yöneticilere dek uzandı. *"Ergin olmayan"* çocukların korunması neredeyse olanaksız hale gelmiş, bu nedenle *"çocukların sokaklarda korunması için"* yasalara hükümler konmuştu. Roma'nın ünlü şairi **Publius Vergilius**, yazdığı şiirlerde *"kusursuzluğun simgesi olan erkek etinin güzelliklerinden"* söz ediyor ve sürekli bu tür konuları işliyordu.[51]

Orta Çağ Feodalizmi ve Kapitalizme Geçiş

Roma İmparatorluğu, M.S. 479 yılında *Vizigotlar*, *Vandallar* ve *Hunlar*'ın uzun süren akınları sonucunda yıkıldı. Roma'nın yıkılışı, yeni bir çağa, *Orta Çağ*'a geçiş koşullarının oluştuğu bir dönemde gerçekleşti. Bir başka deyişle, *Orta Çağ*'ı hazırlayan koşullar Roma'nın yıkılışını, Roma'nın yıkılışı da *Orta Çağ*'ı hazırlayan koşulları yarattı.

Roma devletinin çöküşüyle geniş köle kitleleri bir anda "sahipsiz" kalarak "başıboş" duruma geldiler. Mülkiyet ilişkileriyle hukuksal düzeni ayakta tutan yetkenin (otoritenin) birdenbire ortadan kalkması, köleleri kendilerine ait yeni bir düzeni kurup yaşatma konusunda hazırlıksız yakalamıştı. Birçok yörede kendilerini besleyip koruyacak durumda değillerdi. Bir bölümü, bozulmaya yüz tutan bir sistemin kurumları olarak ortaya çıkan *latifundium* çiftliklerinde, küçük bir toprak parçasını işleme hakkı elde etmiş ve karın tokluğuna çalışan yerleşik çiftçiler haline gelmişti. Bunlara *kulübeli köle (servuca satus)* adı veriliyordu.

Sahipsiz kalan ve kendilerini korunmasız hisseden diğer köleler, İmparatorluğun yıkılmasıyla topraklarını genişleten ve *malikhanelerini (villa)* güçlendiren eski *latifundia* sahiplerinin çevresinde toplanmaya başladılar ve onlar

da *kulübeli köle* haline geldiler. *Kulübeli köleler*, gelişmekte olan *köylülüğün (feodal serfliğin)* sosyal temelleri olurken, surlarla korunan *villa*'lar çevresinde gelişmeye başlayan yerleşimler, *Orta Çağ*'ın siyasal ve kültürel merkezlerini oluşturacak *kent*'ler haline gelmeye başladı.

Roma'nın çöküşünün bir başka sonucu, kilisenin sıradışı bir hızla güçlenmesi oldu. Adını, evrensel anlamına gelen Yunanca *katholikos*'tan alan Katolik Kilisesi, İmparatorluk içinde yayılmış ve *Roma ölürken kilise güçlenmişti.* Kilise, yıkılıştan sonra ortaya çıkan iktidar boşluğundan yararlanarak hızla örgütlendi ve örgütlerini hemen tüm Avrupa'ya yayarak, kendine özgü kural ve işleyişe sahip bir tür *devlet* örgütü haline geldi.

Roma'nın sahipsiz kalan topraklarını ele geçirerek güçlenen ve bu gücü koruyup geliştirmek isteyen yeni mülk sahipleri ve kilise, topraklarını genişlettiler, kaleler, surlar ve şatolar inşaa ettiler. Eski düzenin yıkıntıları içinden yeni bir toplumsal düzen, feodalizm ortaya çıkıyordu. Köleler toprağa daha çok bağlanıyor, malikaneler çevresinde oluşan yerleşim birimleri arasında ticaret gelişiyor, nüfus artıyor ve yeni sınıflar oluşmaya başlıyordu. El emeğine dayanan zanaatçılık yayılıyor, zanaatçılığın yayılması ticareti geliştiriyor; ticaret yoluyla varsıllaşan ve adını yaşadığı yer olan kent (burg)'ten alan *burjuva* sınıfının öncülleri ortaya çıkıyordu.

Feodal düzen, kendisini var eden toplumsal koşulları yaratan Batı Roma İmparatorluğu'nda, köleci düzenin bir sonucu olarak ortaya çıktı. Bu nedenle evrensel değil, Batı toplumlarına özgüdür. Kölelerin "özgürlüğüne" değil, başka biçim ve yönleriyle yeni bir egemenliğin altına girmesine dayalıdır. Mülkiyet hukukunun, köleci düzene göre daha gelişkin yeni bir evresini oluşturur. Sınıfsal temelini, üretim araçları mülkiyetini tam olarak elinde bulunduran *toprak derebeyleri (senyör)* ile çok sınırlı mülkiyet hakkına sahip *köylü (serf)* sınıfları oluşturur.

Feodal düzende *senyör*, *Helen* ve *Roma*'da egemenlerin sahip olduğu köleyi öldürme hakkına artık sahip de-

ğildir. Ancak, *serfleri* dilediği gibi kullanır, satar ya da satın alabilir. *Serfler* kendi aletleriyle ve yalnızca kendileri için üretim yapabilir, bir aileye sahip olabilir, ancak zamanının çoğunluğunu herhangi bir karşılık almadan (angarya) *senyör*'e çalışmakla geçirirdi. *Senyörler* kendi *serflerini*, komşu feodallerin saldırı ve yağmasına karşı "korumak" gerekçesiyle ağır aynî (karşılığı malla ödenen) yükümlülükler altına sokarken, şatolarının yanından ya da arazileri içinden geçen tüccar ve gezginleri soymaktan da geri durmazlardı.[52]

Roma kölelerinin feodal düzendeki uzantıları olan *serfler*, aynı köleler gibi, içinde bulundukları yaşam koşullarına ve *senyör* boyunduruğuna karşı sürekli olarak tepkisel bir tavır içinde oldular ve sıkça ayaklandılar. *Senyör* arazisinden kaçıyor, ormanlarda çeteler kuruyor ve *senyör*'lerin kendileri için tuttukları yükümlülük belgelerini ele geçirip yakıyorlardı.[53] *Senyör*'lerin ve Katolik kilisesinin *serfler* üzerinde kurduğu baskı o denli ağır ve yaygındı ki, kaynağını kölecilikten alan bu baskı, bir yandan *Orta Çağ* boyunca süren iç çatışmaların nedeni olurken, diğer yandan ilerdeki sömürgeci ve emperyalist dönemlerde varlığını sürdürecek olan, şiddete dayalı Batı düşüncesine kaynaklık etti.

İsa'dan sonraki ilk bin yıl biterken, Batı Avrupa'da o güne dek görülmeyen yeni bir yaşam biçimi ortaya çıktı. Üretime dayanan ticari canlanma ve nüfus artışı toplumu kapsamlı bir yenileşme sürecine sokuyor, bu sürecin yarattığı istek ve gereksinimler sosyal yapıyı hızla değiştiriyordu. Ekonomik kaynaklı değişimin itici gücüyle, yeni imalat teknikleri ve meslekler ortaya çıkıyor, esnaf ve lonca örgütleri kuruluyor, yeni sınıflar oluşuyor ve *kale* içi yaşam, yerini giderek, çevrelerinde *pazarlar-panayırlar-sergiler* kurulan kent yaşamına bırakıyordu.

Feodal egemenlerin yaptırdığı ve başlangıçta yeterli olan *kale*'ler ve *sur*'lar; yaşanan gelişmeler, nufüs artışları ve güvenliğe bağlı sığınmalar nedeniyle, zamanla içindekilere yetmez hale geldi. Bu sorun, *sur* içindeki nüfusun sur dışına atılmasıyla çözüldü ve Batı'da kentlerin oluşumu böyle başladı.

Kentleşmeye yönelen ortak yaşam; dış saldırılara, yangın ve salgın hastalıklara açık, son derece güvencesiz, zor bir yaşamdı. İnsanlar *ayakta kalabilmek* için, yalnızca kendilerini düşünmek, bu amaçla bir araya gelmek ve örgütlenmek zorundaydılar. Batı'daki Orta *Çağ* kent yaşamının itici gücünü oluşturan bu *zorunluluk* aynı zamanda, köleci geleneğe sahip Batı toplumlarındaki bireyciliğin ve saldırganlığın toplumsal kaynağı oldu. Çıkar için herşeyi meşru sayan anlayış, bu zorunluluk üzerinde gelişip güçlendi.

Sur dışına atılan insanlar, işleyebilecekleri bir toprağa sahip değildi. *Feodal despotlar*, toprak mülkiyetini, üzerindeki *self*'lerle birlikte elinde tutuyordu. *Sur* dışı nüfusun yaşayabilmek için, tarım dışında üretim yapmaktan ve ürettiğini satarak gelir elde etmekten başka bir çaresi yoktu. Önce el işçiliğine dayanan *ev* ya da dükkan *sanayii*, buna bağlı olarak ticaret gelişti. Ticaretin gelişmesi daha çok *mal*'ın üretilmesine, daha çok *mal*'ın üretilmesi de ticaretin gelişmesine yol açtı. Mali gücü artarak elinde sermaye biriken tüccarlar, *ev* ve *dükkan*'larda üretim yapan zanaatkarları *alet* ,ve *tezgah*'larıyla birlikte bir araya topladılar ve onlara toplu üretim yaptırmaya başladılar. Artık, tek bir ürünün parçaları ayrı ayrı üretiliyor ve parçalar birleştirilerek, daha kısa zamanda daha çok üretim yapılıyordu. Kentleşmeyle birlikte, *makinasız fabrika* ya da *manüfaktür üretim* böyle ortaya çıktı. Bu aynı zamanda kapitalizmin ortaya çıkış süreciydi.

Manüfaktür üretimle varsıllaşan geleceğin egemenleri *burjuvalar*, zaman içinde zanaatçıların malı olan *alet* ve *tezgah*'lara, satın alarak ya da el koyarak sahip olmaya başladılar. Bunlar sanayi burjuvazisinin öncüleriydi. Üretim

tekniklerini geliştirdiler ve *makinalı sanayi'ye* geçtiler. Daha sonraki dönemlerde, toplu üretime buharlı makine de sokuldu ve büyük modern fabrikalar ortaya çıktı. Bu dönem, *sanayi devrimi* olarak tanımlandı.[54] Bu uzun süreç, bir yandan mali ve siyasi gücü yüksek *burjuva sınıfını* yaratırken diğer yandan el *alet*'lerini ve *tezgah*'larını yitiren zanaatçıları, kent yoksullarıyla birlikte yeni bir sınıf haline getirdi ve *işçi sınıfı (proleterya)* böyle oluştu.

Meclisler ve Parlamentoların Ortaya Çıkışı

Burjuvalar, ilk dönemlerde feodal egemenlerle açık çatışma içine girmediler. Sahip oldukları ve giderek artmakta olan sınai-mali olanaklarıyla *feodallerden* çeşitli siyasi haklar satın aldılar. Şehirleri duvarlarla çevirmek, para basmak, hapishane inşaa etmek, silahlı bir milis gücüne sahip olmak, seçilmiş temsilcilerle belediyeler kurmak gibi hakları, bu yolla elde ettiler. Parasal sıkıntı içine düşen feodal beyler, bu hakları para karşılığı satıyor, mali gücü artan burjuvalar da siyasi etkinliklerini arttırmak için bunları alıyordu.

Feodal beylerin mali kaynak peşine düşmesi, iktidarlarını sürdürebilmeleriyle dolaysız ilişkisi olan güvenlik sorunlarına dayanıyordu. Haçlı Seferleri'yle Doğu'dan öğrenilen barut ve top'a dayalı silah tekniklerinin Avrupa'ya getirilmesi ve üretilmesi, senyör'lerin gücünün azalmasına, feodal egemenliğin sarsılmasına yol açıyordu. Özellikle küçük olanların mali güçleri, yüksek bedellere satılan bu silahları almaya yetmiyordu. Bunları ancak, varsıllaşan ticaret burjuvazisi ile Haçlı Seferleri sırasında ortaya çıkan, ellerinde büyük mali kaynak birikmiş bankacılar sınıfının finanse ettiği *kral*'lar alabiliyordu. *Kral*'lar, bu silahları senyörlerin *sur*'larını yıkmada kullanıyor ve onları merkezi devletin emri altına alıyordu.[55] Bu nedenle hem *senyör*'ler, hem de *kral*'lar para karşılığı siyasal hak satıyor, burjuvalar da bu hakları satın alıyordu.

Ekonomik alanda etkisi artan burjuva sınıfının, ulaştığı etkiye uygun düşen siyasi güç peşine düşmesi ve bu gücü elde etmesi kaçınılmazdı. Bu yeni sınıf, varsıllaştığı oranda yönetim organları üzerinde egemenlik kuruyor ve giderek yönetici sınıf haline geliyordu. Önceleri satın alarak, daha sonra sert mücadelelerle elde ettiği siyasi hakları, süreç içinde yalnızca kendisine ait sınıfsal öncelikler durumundan çıkararak, oluşmakta olan yeni bir toplumsal düzenin hukuksal dayanakları haline getiriyordu. Böylece, hem baskı altındaki diğer sınıfları yanına çekerek güçleniyor, hem de soy temeline dayalı aristokrat yönetim düzenine karşı çıkıyordu.

Batı toplumlarında yönetim işleyişinin, oy vermeye dayalı temsili kurumlar aracılığıyla sürdürülmesi, ileri sürüldüğü gibi eşitliği amaçlayan demokratik kaygılarla gerçekleştirilen bir girişim değildir. Parlamentolar, üretim ilişkilerinin yön verdiği zorunlulukların sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Toplumsal gelişime yol açan ekonomik ilişkiler, kendisini geliştirecek siyasal ve hukuksal düzeni de belirlemiş ve bu süreç, Batı Avrupa'nın toplumsal evrimini oluşturmuştur.

Feodal-aristokratik düzende *senyör*'lerin, *kral*'a karşı olan yükümlülükleri arasında, ona danışmanlık yapmak gibi bir görev de bulunuyordu. Bunlar, belirli dönemlerde *kral*'ın başkanlık ettiği toplantılarda bir araya geliyor ve *danışmanlık* yükümlülüklerini yerine getiriyordu. Ancak, toplantılara gidiş hem masraflı hem de kendi bölgelerinden ayrılmaları nedeniyle tehlikeliydi. Toplantılara katılmaya isteksizlik gösteriyor, katıldıklarında ise askerleri ve silahlarıyla birlikte gidiyorlardı. Örneğin İngiltere Kralı **III. Henry**'nin 1258 yılında düzenlediği toplantıya katılan *"senyör"*lerin tümü silahlıydı.

Senyör'ler zamanla toplantılara gitmemeye ve yerlerine temsilciler göndermeye başladılar. Siyasi güç peşin-

deki *burjuvalar, senyör*'lerin masraflı ve tehlikeli bir angarya olarak gördüğü temsil görevini, üstelik masraflarını da karşılayarak üstlendiler. Varsıl ve bilgili *burjuvaların danışmanlığı, kral*'ın da çıkarlarına uygun düşüyordu. Toplantıların önemi ve katılımcıları artmaya başladı. Devlet bütçesinin hazırlanması, vergi alınması, askeri harcamalar gibi önemli konularda danışmanlık yapılan bu kurullar, zamanla bir tür yasama meclisine dönüşmeye başladı.[56] İleride parlamentolara dönüşecek olan kurullar, doğal olarak, *burjuvaların* ekonomiden sonra siyasi etkisini de arttırdı ve bu sınıfı Fransız devrimi dışında, çatışmaya bile gerek kalmadan evrimsel bir süreç sonunda yönetici sınıf haline getirdi. Batı toplumlarında temsili kurumların ortaya çıkışı böyle oluştu. Bu oluşumun en belirgin örneği İngiltere'de yaşandı.

İngiltere, 12.yüzyılda Fransa'yla yaptığı uzun süren savaşlar sonunda ağır yitiklere uğramış ve bu da *kral*'ın toplum üzerindeki yetkesini zayıflatmıştı; Kral **II. Henry,** 13.yüzyıl başında etkisini önemli oranda yitirmişti. Fransa, İngiltere üzerinde o denli etkili olmuştu ki Fransızca İngiltere'de 14.yüzyıla dek resmi dil olarak kullanılmıştı.

Fransa-İngiltere savaşlarının sonuçları, doğal olarak ve herşeyden önce, yöneticileri ve onların güçlerini etkiledi. Savaştan üstün çıkan Fransa'da *kral egemenliği* ve merkezi devlet güçlenirken, yenik çıkan İngiltere'de *kral*'ın ve devletin gücü azaldı. Ortaya bir iktidar boşluğu ya da yönetim zaafiyeti çıkmıştı ve bu boşluğu, her yerde ve her zaman olduğu gibi, doldurmayı bekleyen güçler İngiltere'de de vardı. Gelişmekte olan burjuvazi, feodal beyler ve ruhban sınıfı, yetkilerini arttırmak ve iktidardan daha çok pay almak için biraraya geldiler ve *Kral*'ın yetkilerini daha da kısmak için birlikte hareket etmeye başladılar. Fransa'da *kral*, aristokratlar ve ruhban sınıfıyla ittifak yapıp tahtını güçlendirirken, İngiltere'de bunun tam tersi oldu ve *senyör*'lerle kilise, burjuvaları da aralarına alarak *kral*'a karşı mücadele etti. Demokrasi ve katılımcılığın, Av-

rupa'daki ilk uygulaması olarak gösterilen *Büyük Ferman (Magna Charta)*, bu mücadelenin ürünü olarak ortaya çıktı.

1215'de kabul edilen *Büyük Ferman*, ne söylendiği gibi bir *demokrasi girişimi*, ne de *eşitliği amaçlayan* bir eylemdi. Kralın güçsüzlüğünden yararlanarak iktidardan daha çok pay almak isteyen sınıflar ittifakının, siyasi ve ekonomik istemlerine uygun düşen bir *belge*'yi, **Kral Yurtsuz Jan**'a kabul ettirmeleriydi. Kral fermanı olarak açıklanan bu *belgede, "katılımcılığın"* ve halkın yeri yoktu; yalnızca *feodal baronların, kilisenin* ve *burjuvaların* haklarını krala karşı teminat altına alıyordu. **Magna Charta**'nın 1, 12, 39, ve 41.maddelerinde şunlar söyleniyordu: *"Her şeyden önce, Tanrı'nın önünde diz çöktük. Bizim ve varislerimiz için İngiliz Kilisesinin sonsuza dek özgür olduğunu, bu özgürlüğün kısıtlanmadan ve zedelenmeden kullanılması gerektiğini bu belgeyle kabul ettik... İngiltere Krallığı'nda artık, Krallık Toplu Meclisi'nin izni olmadıkça koruma parası ya da yardım parası gibi vergiler toplanmayacaktır. Koruma ya da yardım parası toplamak sözkonusu olursa bunun miktarını belirlemek için, tüm başpiskoposlar, piskoposlar, manastır rahipleri, kontlar ve baronlar tek tek mühürlü mektupla toplantıya çağırılacaktır... Kendi sınıfından olanların verdiği bir karar ya da ülkede kabul edilmiş bir yasa olmadıkça hiçbir özgür kişi (ruhban sınıfı, baronlar ve burjuvalar y.n.) tutuklanmayacak, mal ve mülkleri ellerinden alınmayacak ve sürgüne yollanmayacaktır... Tüm İngiltere kentleri aynı Londra kenti gibi, hem karada hem denizde korunacak, bu kentlerin arazileri, çiftlikleri ve limanları kendi ayrıcalıklarına sahip olacaklardır... Tüm tüccarlar, İngiltere'den ayrılma, yeniden dönme, haksız rekabete girmeden ticaret yapma ve İngiltere içinde dilediği yere gitme haklarına sahip olacaklardır..."*[57]

Büyük Ferman ile oluşturulan *feodal meclis*'in sınıfsal temsil sınırı, burjuvaların meclis içindeki sayı ve etkisinin artışına bağlı olarak zamanla genişledi; yasa çıkarmada ve çıkarılan yasaları uygulayacak yürütme ve yargı organlarını oluşturmada giderek yetkinleşti ve gücünü arttırarak

yönetim sisteminin temel unsuru haline geldi. Değişik dönemlerde, kimi güçlü kralların otokratik istemlere dayanan mücadele ve müdahaleleriyle karşılaştı, ama bu müdahaleler, gelişimini önleyemedi ve *baron*'larla, *papaz*'ların kurduğu bu meclis, uzun çatışma süreçlerinden geçerek burjuvaların egemen olduğu ulusal bir meclis haline geldi.[58] Yalnızca İngiltere'de değil, hemen tüm Batı Avrupa ülkelerinde parlamentolar, sınıfsal dayanakları aynı, yöntemleri farklı olmak üzere böyle oluştu.

Parlamento oluşumunda, İngiltere'deki gelişmeyle yöntem bakımından farklılık gösteren bir başka örnek Fransa'da yaşandı. Fransa'da, *senyör*'ler, *ruhban sınıfı* ve *burjuvalar* bir araya gelerek *kral*'a karşı ittifak oluşturamadılar. *Senyör*'ler ve kilise, *kral*'ın yanında yer aldı. Bu, *kral*'ın gücünün artması ve burjuvazinin, mücadelesini, güçlü bir *kral*'a karşı tek başına sürdürmesi demekti. 14. yüzyıl başlarında, İngiltere'de, etkisi çok fazla olmasa da meclis bir denetim kurumu haline gelebilmişken, Fransa'da güçlü bir krallık kurumu olarak kaldı. Bu durum, Fransa'da aristokrasiyle burjuvazi arasındaki sınıf mücadelesinin şiddetlenmesine yol açtı. Gerilim ve mücadelelerle dolu süreçler ve bunların yarattığı siyasi birikimler sonucunda *burjuvazi*, halkı ve gelişmekte olan işçi sınıfını yanına alarak, *kral*'ı ve müttefiklerini devrimle iktidardan uzaklaştırdı. Kapitalist gelişimin zorunlu siyasi sonucu olan burjuva iktidarı, İngiltere'de (ve Almanya'da) evrimci yöntemlerle gerçekleşirken Fransa'da devrim yoluyla gerçekleşti.

Parlamento'nun Batı'daki evrimi, kendisini yaratan ekonomik ve siyasi nedenlere bağlı olarak, uzun bir zaman dilimi içinde tamamlandı. Üretim ilişkilerinin yarattığı yeni toplumsal gereksinimler, yeni siyasi ve hukuki ilişkilerin oluşmasına neden oldu. Ekonomi, siyasetin alacağı yeni biçimi belirlerken, siyaset ekonomik gelişmeye yön verdi ve yeni bir yönetim biçimi ile bu yönetimi ayakta tutan yeni kurumlar ortaya çıktı. Bu dönem, *feodalizm* ve *aristokratik despotizmin* ortadan kaldırılarak yerine *kapita-*

lizm ve *demokratik cumhuriyet*'in (burjuva demokrasisinin) getirildiği bir süreçti.

Kapitalizmin Temelleri: Merkantilizmden Liberalizme

Feodal düzen içinde gelişmeye başlayarak, *manüfaktür* (makinasız imalathane) üretimden *merkantilizm*'e (ekonomik ulusçuluk ve devletçilik) varan, daha sonra seri *fabrika üretimi*'ne (makinalı üretime) ulaşan kapitalist sistem, üretim eyleminin ve paylaşım ilişkilerinin gerekli kıldığı toplumsal düzeni kurmak zorundaydı. Siyasi ve hukuki düzenlemeler, ekonomik gelişimin önünde engel oluşturmamalı, ekonomik gereksinimlere yanıt veren biçim ve nitelikte olmalıydı. Bu nesnel bir zorunluluktu.

Burjuvalar'ın üretim yapmak için insan gücüne, bunun için de emeğini ücret karşılığı satacak işçilere gereksinimi vardı. Oysa feodal düzende, işçi olabilecek insanlar, *senyör*'lerin emrinde toprağa bağlı *serf* olarak, köylerde yoksulluk içinde yaşıyor ve ücret karşılığı çalışmaya hazır, büyük bir emek gücü olarak bekliyorlardı. *Çalışacak*'larla *çalıştıracak*'ların istemleri, toplumsal bir gereksinim halinde ortak bir istenç haline gelmiş, nesnel bir zorunluluğa dönüşmüştü.

Serf konumundaki köylülerin, fabrikalarda çalışacak işçiler haline gelebilmeleri için, onların feodal boyunduruktan *kurtarılmaları* ve topraktan koparılarak *serbest* ve *özgür* yurttaşlar olmaları gerekiyordu. Bu gereklilik *burjuvalarla feodallerin* çatışması demekti. Bu çatışma oldu ve *eşitlik-özgürlük-kardeşlik* söylemleriyle ortaya çıkan *burjuvazi*, toplumsal gelişimin zorlamasına karşı direnmesi mümkün olmayan *feodalizmi*, tasfiye etti. Toprağa bağlı *serf*' ler, emeklerini "özgürce" satabilen işçiler haline geldi. Bunun için topraktaki feodal mülkiyet kaldırıldı; çalışma, seyahat etme, yerleşme hakları tanındı; nüfusun tümü "eşit" vatandaşlar durumuna getirildi.Bir yandan büyük kapitalist tarım işletmeleri ortaya çıkarken diğer yandan işçi ve yedek işçi ordusunu oluşturacak köylüler, kentlere göç ede-

rek iş arayan emekçiler haline geldiler. Bu gelişme, *burjuvazi* ile *proleterya* arasında yeni tür bir sınıf mücadelesi başlattı ve siyasi demokrasi bu mücadelenin ürünü olarak ortaya çıktı.

Katolik kilisesi, *aristokrat*'lar ve *senyör*'lerle birlikte feodal düzeni ayakta tutan, ekonomik ve siyasi gücü yüksek, büyük toprak egemeni haline gelmişti. Sahip olduğu topraklarda insan çalıştırıyor, ticaret yapıyor ve vergi topluyordu; askeri birlikleri ve mahkemeleri (engisizyon) vardı. Ülkeler arası çalışıyor ve *kral*'ın bile üzerinde baskı oluşturabilen bir yetkeye sahip bulunuyordu.

Feodal düzenin temel kurumlarından biri olan *kilise*, gelişmekte olan kapitalist üretim ilişkileriyle ve bu ilişkilerin yaratmakta olduğu kurumlarla çelişiyordu. Ekonomik çıkara dayanan dinsel çatışmalara kaynaklık ediyor, dogmalara dayalı bir eğitim uyguluyor ve insanları *düşünmeyi bilmeyen, cahil* köylüler olarak kiliseye ve toprağa bağlı tutmaya çalışıyordu. Ortaya çıkış döneminde herhangi bir mülke sahip değilken daha sonra geniş toprakların sahibi, büyük bir *feodal* güç haline gelmişti. Almanya'da tüm toprakların üçte biri, İsviçre'de kantonların çoğunluğu kiliseye aitti.[59] Oysa, ulusal pazarın oluşumu ve ulusal bütünlüğün sağlanması için, din ve mezhep farklılıklarının insanlar arasında çatışma yaratan ayırımlara neden olmaması, bunun için de kilisenin gücünün kırılması gerekiyordu. Bu nedenle "*kilise*", topraklarına el konulup ekonomik olarak etkisizleştirildi, yönetim ve hukuk alanlarındaki etkisine son verildi, eğitimden uzaklaştırıldı. Bu girişimlerin tümü sistemli bir uygulama haline getirilerek, *teokratik* egemenliğe karşı *laiklik* ilkesi geliştirildi; laiklik, toplumsal ilişkilerin temel kuralı oldu.

Burjuvazinin, ürettiği malı satacağı ve kâr sağlayacağı pazara gereksinimi vardı. Bunun için, önce kendi ülkesinin pazarını oluşturması ve bu pazara egemen olması gerekiyordu. Ulusal pazarın oluşturulup korunması ise dil, kültür ve toprak birliği temelinde ulusal bütünlüğün sağlanmasıyla mümkün olabilirdi. Amaca yönelik olarak,

uzun çatışmalar sürecinden sonra yerel feodal devletçikler yıkıldı, sınırları kesin olarak belirlenen uluslar ve ulus-devletler ortaya çıktı.

Sanayi üretiminin çeşitlenip yoğunlaşması için, sermaye birikimine ve hammaddeye gereksinim vardı. Bu gereksinim nedeniyle dünyaya açılındı ve kendisini koruma gücüne sahip olmayan ülkelerin kaynaklarına el konularak, bu ülkeler sömürge haline getirildi. Dünya deniz ticareti geliştirilerek, sömürgelerden altın ve gümüş başta olmak üzere değerli madenler, ham maddeler getirilirken buralara satılmak üzere mamul maddeler götürüldü. Küresel bir sisteme dönüşen sömürgecilik, kapitalist üretimi geliştirirken; kapitalist üretim, sömürgeciliği geliştirdi.

Sanayileşen ülkelerde ortaya çıkan, bu nedenle Batı'ya özgü olan bugünkü toplumsal düzen, yediyüz yıllık çatışmalarla dolu uzun bir süreç sonunda oluştu. Aynı süreçte ekonomiye bağlı olarak oluşan siyasal sistem, toplumsal gelişimin gereklerine uygun düşen bir niteliğe sahipti. Bu nedenle, topluma yabancı değildi; doğal ve içsel bir olguydu. İstek ve tercihe değil, nesnel koşullara bağlıydı. Bu nedenle, aynı koşullara sahip olmayan ülkeler tarafından örnek alınabilir, ancak *taklit* edilemezdi. Batılı ülkeler, son derece geri ve yoksul oldukları *Orta Çağ* dönemlerinde bile gelişip güçlenmek için, kendilerinden daha ileri ve varsıl olan Doğu toplumlarını taklit etmemişler, Doğu'dan edindikleri bilgi ve teknolojik birikimi kendi yapılarına uygun düşecek biçimde gelişme yönünde kullanmışlardı. Bu *kullanımla* güçlenmişler, güçlendikleri oranda da kendi değerlerini dünyaya yaymışlardı.

Kapitalizmin gelişimiyle birlikte yönetici sınıf haline gelen *burjuvazi*, siyasi ilkelerini, *eşitlik-özgürlük-kardeşlik* sözleriyle tanımlamıştı. İktidarının demokratik, bu iktidarın dayandığı devlet biçiminin ise *demokratik cumhuriyet* olduğunu söylüyordu. *Demokratik cumhuriyet*' in siyasi hedeflerinin *eşitlik-özgürlük-kardeşlik* olduğu doğruydu, ancak bu "hedef"in sınırları, burjuva sınıfının ötesine geçmiyordu. Konu, toplumun tümü, özellikle de işçi sınıfı oldu-

ğunda, *demokratik cumhuriyet*, ne *demokratik* ne de *özgürlükçü* oluyordu.

Burjuva devletin belirleyici özelliği, kendinden önceki tüm devlet biçimlerinde olduğu gibi, egemen sınıfın çıkarlarını temsil eden bir örgüt olmasıdır. Köleci ya da *feodal* toplumlarda devlet, nasıl *köle* sahipleri ya da *feodallerin* devletiyse, *kapitalist* toplumda da devlet, *burjuvaların* devletiydi. Temsili kurumlar, güçler ayrılığı ya da merkezi yönetim yapısıyla *burjuva demokratik cumhuriyet*, o güne dek erişilen en *ileri* devlet biçimi ve bulunduğu dönem için *devrimci* bir gelişmeydi. Ancak, sınıfsal egemenliğe dayanan temel işleyiş değişmiyordu.

Ekonomik ulusçuluk ve devletcilik anlamına gelen ve kapitalizmin ilk dönemlerinde gelişen *merkantilizm*, Batı Avrupa'daki ülkelerin tümünde uygulandı. Fransa'da *kolbertizm*, İspanya'da *bulyonizm*, Almanya'da *kameralizm* adı verilen *merkantilist* sistem, *devletçilik*, *korumacılık*, *sanayicilik* ve *ulusçuluk* üzerine kurulu olan bir uygulamalar bütünüydü.

Kapitalist gelişimin o günkü aşamasında, kalkınıp gelişmek ve ulusal varsıllığı arttırmak için, devletin olabildiği kadar çok altın ve gümüş stoğuna sahip olması gerektiğine inanılıyordu. Bu amaçla, *Altın ticaretin, ticaret de altının aynasıdır*[60] biçiminde ifade edilen anlayışla yurt dışından toplanan altın, yoğun biçimde anavatana (metropole) taşınıyordu. Dışarıya açılmayı zorunlu kılan bu girişim, bir yandan deniz ticaretini geliştirirken diğer yandan sömürgeciliği dünyanın her yanına yayıyordu. *Merkantilizm*'in temel yaklaşımları şöyleydi: *"Bir ulusun gücü, zenginliğiyle ölçülür. Ulusu güçlendirmek için ekonominin devlet eliyle düzenlenmesi ve iç sanayinin dışa karşı korunması gerekir. Zenginliği sağlayan şey, mümkün olduğu kadar çok, değerli maden stoğuna sahip olmaktır. Bunun için, altın başta olmak üzere değerli madenler yurt içine getirilmeli ve dışarıya kaçması*

önlenmelidir. Hem sanayi ve ticaretin korunması hem de değerli madenlerin yurt dışına kaçmaması için, ulusal pazar gümrük duvarlarıyla korunmalıdır Devlet, içte ve dıştaki ekonomik ilişkilerde, belirleyici ve kural koyucudur "[61]

Merkantilizm'in tarih içindeki yeri, *Orta Çağ*'dan *Yeni Çağ*'a geçişe denk düşer. Bu dönemde, inanç ve etnik köken ayrımına dayanan *feodal* işleyişin yerini, ulusal anlayışa sahip *burjuva* düşüncesi almaya başlamış ve bu gelişimin zorunlu sonucu olarak ulusçuluk, toplumun her kesimine yayılmıştı. Bu yayılma o denli etkiliydi ki, eski kurum ve anlayışlar ya tümden ortadan kalkıyor ya da yeni duruma "uyum" göstererek değişiyordu. Uluslararası bir mezhep olan Katolik inancı bile önemli bir ayrışmaya uğrayarak, *"ulusal"* Protestanlığa dönüşmüştü.

Sanayileşerek kalkınan gelişmiş ülkelerin tümü, *ulusçuluk* ve *devletçilik* temelinde gelişen *merkantilist* dönemden geçmiştir. Bu dönemde devlet, siyasette olduğu gibi, ekonomide de belirleyici güçtür. Ulusal sanayi ve ticareti geliştirmek için; içerde ulusal pazarı gümrük duvarlarıyla korumak, alt yapı yatırımlarını gerçekleştirmek, girişimleri teşvik ve bağışıklıklarla (muafiyetlerle) desteklemek, üreticilere satış kolaylıkları sağlamak; dışarda ise yeni pazarlar bulmak, ucuz hammadde sağlamak, güvenlik önlemleri almak, hep devletin yaptığı işlerdir. Devlet, ulusal sanayi ve ticaretin gelişmesi için, yatırım dahil her alanda öncülük yapıyor ve bu girişimlerini yasal zorunluluklar haline getiriyordu. Örneğin İngiltere'de, tekstil sanayiinin gelişmesi için 18.yüzyıl sonlarında çıkarılan bir yasayla, *"ölülerin İngiliz malı yünlü kumaşlarla kefenlenmesi"* zorunluydu.[62]

Batı Avrupa toplumları, *"merkantalizm"*i uygulayarak gelişip güçlendiler. Bugün gelişmiş ülke durumuna gelmiş ülkelerin tümünde; sanayileşme, toplumsal kalkınma ve ilerleme, devletin öncülüğü ve yön göstericiliğiyle sağlanmıştır. İngiltere, bu girişimin öncüsüydü. *Rönesans* çağında, en gelişkin ekonomiye sahip bu ülke, *merkanti-*

lizm' in doğup geliştiği ülke oldu; Batı Avrupa'nın diğer ülkeleri, daha sonra İngiltere'yi izlediler.

Merkantilizm, kapalı birimler halinde üretim yapılan *feodalizmin* çözüldüğü, buna karşın ticaret sermayesinin güçlenerek *manüfaktür* sanayinin geliştiği bir dönemin, *kapitalist* gelişimin başlangıç döneminin ürünüydü. *Feodalizmin*, ekonomik ve toplumsal gelişim üzerindeki engelleyici bağlarından kurtulmak, sanayileşip kalkınmak ve ulusal gönenci sağlamak için uygulanması, hem de ödünsüz bir biçimde uygulanması gerekiyordu. Nitekim, *Ekonomik ulusçuluk ve devletçiliği*, yani *merkantilizm'*i uygulamadan, sanayileşip kalkınabilen bir ülke, ne o dönemde ne de daha sonra, görülmemiştir. Bu gerçek, özellikle bugün, gelişmiş ülkeler tarafından sarılmış olmasına karşın kalkınmasını sağlamak zorunda olan azgelişmiş ülkeler için, yaşamsal önemdedir.

Sanayi üretimine makinanın girmesiyle yaşanan üretim patlaması, gerek iç ve gerekse dış ticaretin sıradışı yoğunlaşmasına yol açtı. Makinalı üretim tekniklerini geliştiren ülkelerle diğer ülkeler arasında, bu teknikleri geliştirme düzeyine bağlı olarak, ekonomik güç farklılıkları ortaya çıktı. Daha önce, *merkantilist* yöntemlerle kendini koruyup geliştiren ülke ya da ülkeler, ellerinde biriken sanayi ürünlerini satmak için yeni pazarlar edinme gereksinimi içine girdiler ve *korumacılık* yerine *serbest* ticareti savunmaya başladılar. Kuramsal temelini *fizyokratlar* adı verilen ekonomistlerin attığı *liberalizm*, böyle ortaya çıktı. *Fizyokratlar'*ın savlarına göre ekonomik düzen, doğal yasalara uygun olarak işliyordu. Bu doğal düzene devlet karışmamalı, insanlar yaptıklarında serbest olmalıydılar. *Bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler* anlayışı, bu düşüncenin ürünü olarak doğru ve *liberalizm'*in temel ilkesi haline geldi. *Liberalizm* de aynı *merkantilizm* gibi ilk kez, ekono-mik olarak en ileri ülke olan İngiltere'de ortaya çıktı.

İngiliz ekonomistler *liberalizm'*i yoğun olarak, 17 yüzyıldan sonra savunmaya başladılar. Savunularında haklıydılar, çünkü İngiltere bu yüzyılda dünyanın en bü-

yük ve ileri sanayi ülkesi haline gelmişti. Hiçbir ülkenin rekabetinden korkmayacak kadar güçlenmiş ve bu gücün gereği olarak, korumacı uygulamaların ortadan kaldırılmasını isteyen bir ülke haline gelmişti. Daha az gelişmiş ülkeler için *korumacılık* ne denli gerekli ise, İngiltere için *serbestlik* artık, o denli gerekliydi. Bu durum, yalnızca İngiltere ve yalnızca sonradan onu yakalayacak olan diğer gelişmiş ülkeler için değil, dünya ekonomi tarihinin tüm dönemlerinde ve tüm ülkelerde geçerli temel kuraldı. *Zayıf olan korunmak, güçlü olan ise korundurmamak* zorundaydı. Serbestlik ya da özgürlüğün sınırlarını, gereksinimler ve zorunluluklar belirliyordu.

Sömürgecilik

Sınıflar ya da ülkeler arasında, yazılı tarihin her döneminde var olan sömürü ilişkileri, 15.yüzyıldan sonra özel önem kazandı ve Avrupa merkezli olarak dünyanın her yanına yayıldı. Köleci Antik Çağ devletleri, güçsüz ülkelere, köle elde etmek için *yağma* seferleri düzenler, ülkeleri kendilerine bağlayarak sömürürlerdi. *Yağma*, toplumların varlıklarına zorla el koyma eylemiydi, ancak *sömürgecilik* değildi. Sömürü ve *yağma*'yı, sürekliliği olan ekonomik egemenlik haline getirerek sistemleştiren, böylece *sömürgeciliği* geliştiren ilk devlet, Roma İmparatorluğu oldu. Roma, bu sistemi emperyalist yöntemler kullanarak kalıcı kıldı.

Sömürgecilik, Roma'dan sonra, *Orta Çağ*'dan çıkan Batı Avrupa devletleri tarafından kullanıldı. Ticaret konusu mallar, el konulan varlıklar ve ulaşılan yöreler değişmiş, ancak yöntem ve biçim değişmemişti. Sömürgeleştirilen ülkelerde, aynı Roma gibi yalnızca ekonomik kaynaklara değil; yönetim yapılarına, insan kaynaklarına ve kültürel değerlere de el konuluyordu. Avrupa'da üretim arttıkça sömürgecilik gelişiyor, sömürgecilik geliştikçe de üretim artıyor ve bu ilişki Batı'nın varsıllığını sürekli arttırıyordu.

Avrupa sömürgeciliğinin Roma'yla bir başka benzerliği, sömürge halklarının direnişleriyle karşılaşmaları ve bu direnişleri ağır şiddet kullanılarak ezmeleridir. Teknolojik üstünlüğün sağladığı güçle, sömürgeler üzerinde kurulan sistemli baskı; yönetim yapılarının, doğal ya da tarihsel kaynakların ele geçirilmesiyle sınırlı kalmıyor, doğrudan *insan* yani *köle* ticaretine de yöneliyordu. Avrupalılar, sömürge halkını ağır işlerde ücretsiz çalıştırıyor, köle olarak satıyor, direnenleri ise öldürüyordu.

16.-20.yüzyıllar arasındaki dörtyüz yıllık dönemi kapsayan Avrupa sömürgeciliğinin sonuçları, sömürgeler açısından gerçek bir felaketti. Amerika, Afrika ve Asya'da, toplumlar üzerinde kurulan baskı ve uygulanan şiddet o denli ağırdı ki, bu kıtalarda yalnızca doğal ve tarihsel servetler değil, insan kaynakları da büyük ölçüde tahrip edildi. Uygulanan yaygın soykırım sonunda bazı topluluklar, son bireyine kadar ortadan kaldırıldı. Sömürgecilik konusuna nesnel yaklaşan ender batılı yayınlardan biri olan ve İtalya'da yayınlanan tarih dergisi *Fratelli Fabbri*, Avrupa sömürgeciliği konusunda şu saptamayı yapmıştır: *"Avrupalı sömürgeciler, tek yasası zor ve baskı olan ekonomik-siyasal egemenliğini haklı göstermek için, sömürgelerdeki ırkların insanlık evriminin aşağı basamaklarında, gelişmemiş yaratıklar olduğu uydurmacasını ileri sürerler. Sömürgeciler, köle ticaretinin en yüksek çizgisine ulaştığı sıralarda, yerlileri avlamak için kullandıkları yöntemler konusunda akıl almaz görüşler ileri sürüyorlardı. Liverpool tüccarları 1792'de, 'Afrikalılar bütün insanlar arasında en tembelleri olduğundan, onları karılarının yanından ayırdığımız zaman attıkları çığlıkların, götürüldükleri ülkelerde eski boş ve uyuşuk hayatlarına devam edememek korkusundan ileri geldiğini düşünmekte haklı değil miyiz?' diyorlardı."*[63]

Liverpool'lu tüccarların dile getirdiği ve binlerce benzeri bulunan bu tür davranış ve yaklaşımlar, Batı'da yalana ve yanlışa karşı direnebilen çok az sayıdaki aydın dışında, tüm "uygar dünya" tarafından yüzyıllar boyu kabul gördü. Batı'nın "iyi eğitim görmüş", "kültürlü" insan-

ları her zaman, Liverpool'lu tüccarlar gibi düşündüler ve sömürgeciliği, *"evrimin üst basamaklarındaki gelişmiş beyaz insan"* ın, *"vahşi ülkelere"* uygarlık götürmesi olarak gördüler. Bunlar için dünyada iki tür insan vardı; beyazlar ve diğerleri ya da Avrupalılar ve vahşiler.

"Beyaz adam" deri rengi farkını, sömürgeciliği uyguladığı her kıtada ve her zaman kullandı. Onun için Asya *sarı*, Amerika *kızıl*, Afrika *kara*'ydı. Avrupalı *beyaz* anneler çocuklarını yüzyıllar boyu *siyah yamyamlar* ya da *vahşi Türkler* ile korkuttular. Irkçılık Avrupa'da, en üstteki yöneticiden en sıradan insana kadar, kabul gören bir anlayış haline geldi. Sömürgecilerin dünyanın her yerinde giriştiği en kanlı ve hunhar cinayetlere bile karşı çıkan olmadı; *aydınlanma çağı*'yla övünen Avrupa'nın entellektüelleri, bu cinayetleri ya açıktan ya da sessiz kalarak desteklediler; sömürgecilik tarihsel yazgısını *"özgürce"* yaşadı.

Sömürgecilik, hem sömürge hem de sömürgeci toplumlarda, etkisini bugüne dek sürdüren sonuçlar doğurdu. Ele geçirdikleri ülkeleri sömürgeleştirerek bağımlı hale getiren Avrupalılar, kaçınılmaz olarak bu ülkelere bağımlı hale geldiler. Karşılıklı bağımlılığı içeren bu sonuç, sömürgeyi ezici bir tutsaklık içine sokarken; sömürgecileri, *"tutsaklara"* bağımlı, dolaylı *"tutsaklar"* haline getirdi. Bu, her türlü özgürlük düşüncesini yok eden, tutucu ve gerici bir anlayışın yayılması demekti. Sömürgen konumda da olsa başkasına bağımlı olan, özgür olamaz. Nitekim Batı'nın egemen güçleri, sömürgelere olduğu kadar, kendi halkına ve Avrupalı başka ülkelere karşı da baskı ve şiddet uygulamaktan geri durmadılar; Batı toplumlarında geleceğe kuşkuyla bakılan, güvensiz ve gerilimli bir ortam, varlığını her zaman hissettirdi.

Sömürgelerdeki durum, elbette çok daha yıkıcıydı. Siyasi ve askeri baskı yanında, yoğun bir ekonomik sömürü ile sürekli yoksullaşmışlar, kendi gelişme süreçlerinden koparılarak, Batı kapitalizminin bir parçası haline gelmişlerdi; uygarlıkları, yerel özellikleri ve yaşam biçimleri baştan aşağıya değiştirilmiş ve yok edilmişti.

Avrupalıların sömürgelere girişi, başlangıçta ticari ilişkileri geliştirmek biçiminde oldu ve öyle gösterildi. Pamuklu ürünler, hırdavat ya da alkollü içkiler satıyor; karşılığında altın, gümüş, fildişi ya da baharat alıyorlardı. Ancak çok geçmeden, insanlar, yığınlar halinde yaşadıkları yerlerden toplanarak, çalıştırılmak üzere, denizaşırı yerlere götürülmeye başlandı. Toplumsal düzeni parçalayan köle ticareti, Avrupa için her zaman başvurduğu bir zenginlik kaynağı olurken, sömürge halklarının sosyal geleneklerini ve kültürlerini büyük bir yıkıma uğrattı. Birçok toplumun nüfusu azaldı, bir bölümü ise tümüyle ortadan kalktı. Bu tür sonuçların kanıtlı örnekleri, Batı tarihinde bol miktarda vardır.

Almanya, ABD, İtalya ve Belçika 1885 yılında Berlin'de bir araya gelerek, yeni bir sömürge paylaşımının koşullarını görüştüler. Tarihe *"Berlin Konferansı"* olarak geçen bu toplantıda, sömürgeleştirilecek yeni yerler, buralarda çalışma yapacak misyonerlerin korunması, *"din özgürlüğü"* gibi konular karara bağlandı ve 342 bin kilometrekarelik Kongo (Zaire), Belçika Kralı **Louis Leopold**'un, *"kişisel mülkü"* kabul edilerek *"bağımsız bir devlet"* haline getirildi. **Leopold**, Kongo'yu o denli *"vahşi"* bir biçimde yönetti ki, bu yönetimden Belçika Hükümeti bile rahatsız oldu. Parlamento, Kongo'yu 1908 yılında Kral'ın elinden aldığını ve Belçika devletinin malı haline getirdiğini açıkladı. Kral **Leopold,** *"Kongo'mu elimden alabilirler, ama orada neler yaptığımı hiçbir zaman öğrenemeyecekler"* diyerek bütün belgeleri yakmıştı.[64] Ancak, daha sonra ele geçirilen bazı belgeler, Kral'ın ve Avrupalı *"girişimcilerin"* Kongo'da *"neler yaptıklarını"* açıkça ortaya koyuyordu. Resmi bir Belçika kurumu olan *"Yerlileri Koruma Komisyonu"*, 1919 yılında yaptığı açıklamada; Avrupalıların ele geçirmesinden sonraki 40 yıl içinde Kongo nüfusunun yarı yarıya azaldığını kabul ediyordu. [65]

Küba, İspanyollar tarafından 1511 yılında işgal edildi ve sömürge haline getirildi. Bazı tarihçilerin belirlemelerine göre o günlerde Küba'da, sayıları 1 milyona ulaşan *Guanajatuley*, *Siboney* ve *Taino* yerlileri yaşıyordu. İşgalden sonraki ilk elli yıl içinde, yerli sayısı 5 bine düşmüştü. İspanyollar, hıristiyanlaştırma uygulamaları nedeniyle kendilerine karşı çıkan yerlileri öylesine yok etmişlerdi ki, daha sonra el emeğine gereksinim duyduklarında çalıştıracak insan bulamadılar ve bu gereksinimi köle ticareti yoluyla Afrika'dan getirdikleri insanlarla karşıladılar. Öldürülen ya da Küba'yı terk eden yerlilerin yerini Afrikalı köleler aldı.[66]

Avrupalılar, 15.yüzyıl sonlarında Amerika'ya geldiklerinde burada; geçimlik tarım ve hayvancılıkla uğraşan, kendine özgü imalat teknikleri geliştiren, para kullanan ve ileri bir toplumsal düzen kuran uygarlıklarla karşılaştılar. Ant Dağları'nda yaşayan *İnkalar*; güçlü ve merkezi bir devlet ve gözalıcı kentler kurmuşlardı. İçinde görkemli taş yapıların bulunduğu kentleri, 15 bin kilometrelik bir yol ağıyla bağlamışlar, gelişkin bir idari ve ticari düzen gerçekleştirmişlerdi. Kutsal saydıkları toprakla, hiçbir uygarlıkta görülmemiş ölçüde bütünleşen *İnkalar*, en elverişsiz yerleri bile tarıma açmanın yollarını bulmuşlar, kanallar ve teraslar aracılığıyla geniş tarım alanları yaratmışlardı.[67]

Bugünkü Meksika bölgesinde yaşayan ve eşitlikçi yönetim geleneklerine sahip *Aztekler*, kendilerine özgü tarım teknikleri ve mimari biçimler geliştirmişler ve çok ileri bir ticari sistem kurmuşlardı. Tropikal bölgelerden elde edilen yeşim taşı, kakao, pamuk, değerli metaller, kuş tüyleri kentlere getiriliyor, burada işlenmiş ürünlerle değiştiriliyordu. Tarım ve ticaret yoluyla *Aztekler*, büyük bir varsıllık ve ileri bir kültür düzeyine ulaşmışlardı.[68]

Aztekler yaşadıkları çağa göre çok ileri bir sosyal düzen kurmuşlar ve özellikle eğitim alanında geliştirdikleri sistemlerle, günümüz *Aztek* tarihçilerini hayran bırakan uygulamalar yapmışlardır. 7 yaşında başlanan, 10 ve

14 yaşlarında bir üst aşamaya geçilen eğitim işleyişi, Avrupa'da çok sonra uygulanan *ilk, orta, lise* sisteminin öncülleridir. Halkın tümüne açık olan ve *"gençlik evi" (telpochcalli)* adı verilen okullarda; temel ahlak, tarih, tarım ve askeri teknikler öğretiliyor; müzik, dans, ayin ve konuşma sanatının geliştirilmesine büyük önem veriliyordu. Halk okullarından başka, soyluların ve başarılı halk çocuklarının alındığı ve geleceğin yöneticilerini yetiştiren bir tür akademi olan *Yüksek Okullar (calmecac)* vardı. Bu okullarda; matematik, temel takvim hesabı, mimarlık, astronomi, tarih, tarım ve savaş dersleri verilir; güzel konuşma ve hitabet eğitimi burada da özel bir yer tutardı.[69]

Orta Amerika'da yaşayan *Mayalar* da, şaşırtıcı bir uygarlık düzeyine ulaşmışlardı. Kalıtımsal seçkinlerin iktidarı ellerinde tuttuğu sınıflı bir toplum yapısına sahip olmalarına karşın; eşitliği amaçlayan sosyal ilişkiler varlığını sürdürüyor, çocuklar kutsanıyor, kadına önem verilip saygı gösteriliyordu. Hiyeroglif tarzı bir yazıya sahiptiler. Son derece gelişmiş gökbilim çalışmaları, zaman ve mekan ölçümleri yapıyorlardı. Tarihte sıfır sayısını ilk bulan onlardı. Bir yılı 365 gün kabul eden bir takvim geliştirmişlerdi.[70] *Tikal* kentinde (Guatemala) inşa ettikleri, kırmızı seramiklerle kaplı 40 metre yükseklikteki tapınağın dünyanın hiçbir yerinde bir benzeri yoktur. Palenque kentinde yapılan ve 80x100 metrelik bir alana oturan Palenque Sarayı, gerek çatı açıklıkları ve gerekse taş işçiliği olarak olağanüstüdür. *Maya* uygarlığını araştırmak için buraya gelen araştırmacılar gördüklerine inanmamışlardır. Örneğin 1786'da bölgeye gelen **Antonio del Rio,** gördüklerinden o denli etkilenmiştir ki, batılıların ortak görüşü olan *"Klasik Antik Çağ uygarlığının dünyanın başka bir yerinde olamayacağı"* düşüncesinden hareketle, bölgedeki, *Palenque* yapılarında Roma ya da Eski Yunan'ın "parmağı" olduğunu ileri sürebilmiştir. **Rio,** hazırladığı raporda şunları söylemiştir: *"Yunanlıların ya da Romalıların bu ülkeye geldiklerini söyleme sorumluluğunu alamam. Ancak yine de, bu uygarlığın temsilcilerinin Maya bölgelerini ziyaret etme olasılığı bü-*

yüktür Kaldıkları süre içinde onlarla görüşen yerliler, misafirperverliklerinin karşılığı olarak Romalılardan sanatları hakkında bilgi alınış olmalılar."[71]

Mayalar, uysal ve barışçı olmalarına karşın sömürgecilere hiçbir zaman boyun eğmediler; ormanlara çekildiler ve günümüze dek süren bir mücadele içinde oldular. 1712, 1847 ve 1860'da *Yakatek Mayaları*, 1910'da *Quintana Roo* köylüleri ve 1994'de *Zapatist Kurtuluş Ordusu*'yla ayaklandılar. İspanyol vahşetinden çok acı çektiler, ama asla teslim alınamadılar. Yok edilen uygarlıkları ve tarihlerine olan tutkularıyla yer altına çekildiler, kültürlerini yaşatmaya çalıştılar. Dörtyüz yıllık acıyı, şarkılarda ve sonu gelmez mücadelelerde dile getirdiler. [72]

Orta Amerika'da büyük bir uygarlık ve İmparatorluk kurmuş olan *Mayalar*'dan, soykırımına ulaşan katliamlar sonucunda bugün, yoksulluk içinde yaşayan yalnızca 330 bin gerçek *Maya* kalmıştır.[73]

Güney Amerika'ya geldiklerinde *"dünyanın sonuna geldiklerini sanarak aşağı düşmekten korkan"*[74] Avrupalılar, Amerika'da gerçek bir *cennet köşesi* ile top ve baruttan habersiz, Avrupa'dan taşınan hastalıklara bağışıklığı olmayan ve paylaşımcılığı benimseyen bir uygarlıkla karşılaşmışlardı. Yerliler bunlara *"Kireç gibi beyaz vücutlarını sarıp sarmalamış sakallı beyazlar"* diyordu.[75] *"Sakallı beyazlar"*ın, korkularından kurtulur kurtulmaz ilk akıllarına gelen, bu "cennetin" meyvalarını toplamak oldu. Özellikle altın ve gümüş elde etmede son derece hırslı ve acımasızdılar. **Kristof Kolomb**, *"altın sayesinde ruhları cennete göndermek bile mümkündür"*[76] diyor, yerli halka görülmemiş bir şiddet uyguluyordu. Gördükleri zulüm karşısında şaşkına dönen yerliler, **Kolomb** önderliğindeki "beyazlar" ın uyguladığı vahşetten kurtulmak için çocuklarını öldürüyor, kendilerini zehirliyordu.[77]

Tarihçi **Howard Zinn**'in, *"kahraman değil katil"* olarak anılması gerektiğini [78] ileri sürdüğü **Kristof Kolomb**, Güney ve Orta Amerika'da tarihte benzeri olmayan bir vahşet uygulamıştır. **Kolomb,** Haiti *Arawak* kızılderilileriyle karşılaşmasını, tuttuğu notlarda şöyle anlatıyordu: *"O kadar saf ve mallarını paylaşmaya o kadar gönüllülerdi ki, bunu gözleriyle görmeyen inanamaz. Onlarda olan her şeyi istediğimiz zaman asla hayır demiyor, aksine biz istemeden onlar bizimle paylaşıyordu. Bunlar çok iyi hizmetkar olabilirler. Elli adamla hepsini esir alıp onlara istediğimiz her şeyi yaptırabiliriz."*[79]

Kristof Kolomb, *"İspanya'ya altınla dönmenin"* sınır tanımaz hırsıyla, kızılderililere yoğun ve sistemli bir şiddet uyguladı. İnanç kurumları dahil, toplumda var olan altının tümünün kendisine verilmesini istiyor ve bu konudaki en küçük isteksizliği (ya da altın bulamamayı) insanlık dışı yöntemlerle cezalandırıyordu. On dört yaşından büyük kadın-erkek herkesi, düzenli olarak altın getirmeye zorunlu tutmuştu. Bunu yapamayanların elleri bileklerinden kesiliyor ve kan kaybından ölüme bırakılıyordu. **Kolomb** geldiğinde Haiti'de 250 bin yerli yaşarken, bu sayı İspanyol işgalinin ilk elli yılında 500'e düşmüştü. 1650'de artık yaşayan *Arawak* kızılderilisi kalmamıştı.[80]

Papalık kararnameleriyle, sömürge toprakları batılı hanedanlıklar arasında paylaşıldı. "Kutsal" kilisenin izin ve onayıyla süren fetih hareketlerinde, İspanyollar, *Azteklerin* başkenti *Tenochtitlan*'a girdiklerinde kentin nüfusu 3 milyondu. Yapılan katliam ve talan sonunda onbinlerce insan öldürüldü ve ortada kent denilebilecek bir şey kalmadı. **Kristof Kolomb**'un Amerika'yı keşfettiği 1492'den önce kıtada; Meksika civarında 30-35 milyon, And Dağları'nda 30 milyon, Orta Amerika'da 10-13 milyon olmak üzere 70-78 milyon *Aztek* yaşıyordu. Sayıları 70-90 milyon olan *Maya* ve *İnkalar*'la birlikte kıta nüfusu 150-160 milyona çıkıyordu. Bu nüfus, bir buçuk yüzyıl içinde 3,5 milyona düştü ve yerli nüfusun % 97.5'u yok oldu.[81] Bugünkü Arjantin nüfusunun yalnızca yüzde 0,5'i, Şili'nin yüzde

5'i, Venezüela'nın yüzde 2'si, Nikaragua'nın yüzde 5'i kızılderilidir.[82]

Avrupalıların sömürgeci politikaları, İspanyol ve Portekizlilerin Güney Amerika'daki uygulamalarıyla sınırlı değildir. İngilizler, Fransızlar, Belçika ve Hollandalılar; Afrika'da, Uzak Doğu'da, Kuzey Amerika ve Avusturalya'da da benzer yöntemler uyguladılar. 19.yüzyılda bile, Şanghay lokantalarının kapısına *"Buraya köpeklerle Çinliler giremez"* diye yazı asılıyor[83], Çinlilere afyon satılarak Çin toplumu zorunlu afyon tüketicisi durumuna getiriliyordu. Pekin Hükümeti 1839'da afyon dışalımını yasakladığında, Çin'e ucuz Hint afyonu satan İngiltere, Kanton'u bombaladı ve Şanghay'ı işgal ederek İmparator'a "afyon ticaretini" serbest bıraktırdı.[84]

Batılılar'ın *"ılımlı sömürgecilik"*[85] adını verdiği Kuzey Amerika'nın işgali, ılımlılık bir yana eşine az rastlanır şiddet yöntemleriyle gerçekleştirildi. Kuzey Amerika yerlilerinin topraklarından sürülmesi ya da yok edilmesi, Avrupalıların *yerleşme koşulu* haline gelmişti.[86] İngilizler 1703'te *"bir yerli kafa derisi getirene"* ya da *"bir kızılderili tutsak edene"* 40 sterlin ödül veriyordu. Bu ödül 1720'de 100 sterline çıkarılmıştı.[87] Anglosaksonlar 17.yüzyıl başında Kuzey Amerika'ya geldiklerinde, bugünkü ABD topraklarında 10-12 milyon kızılderili yaşıyordu. 1900'a dek uygulanan soykırımı sonucu kızılderili nüfusu, 250 bine düşmüştü.[88] Sayıları, Amerika Birleşik Devletleri nüfusunun binde birine düşen bu insanlar, hala *rezervasyon bölgeleri* denilen tecrit kamplarında yaşıyorlar. 1990 yılına dek kendi dillerini konuşmaları yasaklanmıştı.[89]

Kuzey Amerika yerlilerini işgücü olarak kullanamayan Avrupalılar, Afrikadan kadın-erkek çok sayıda köle getirdiler. Ancak, *"soylu gibi yaşayıp çabucak servet edinmek"*[90] için köleleri o denli hor kullanıyorlardı ki, köle nüfus artmıyor tersine azalıyordu. 18.yüzyılın son yarısında

yalnızca *Santo Domingo*'nun Fransız bölümüne 2,2 milyon köle getirilmiş, bunların sayısı 1789'da 500 bine düşmüştü.[91] Köle sahibi **Degrandpre** söyle söylüyordu: *"İtiraf etmek gerekir ki, köleleri aşırı çalıştırma konusunda kumar aynuyor ve eğer terlerinden sağladığımız bedel, satın alma fiyatını aşmazsa onları yorgunluktan ölünceye kadar çalıştırmaktan çekinmiyorduk."*[92]

15.yüzyılda, yalnızca Kuzey Amerika'da 2 bin değişik kızılderili gurubu ve bu grupların kendine özgü dilleri ve kültürleri vardı.[93] 20.yüzyıla gelindiğinde Kuzey Amerikalı kızılderililerin % 95'i ortadan kaldırılmıştı.

Sömürgecilik Batı'da, ya açıktan savunulmuş ya da "sessiz bir onayla" desteklenmiştir. Sömürge ticaretinden dolaysız çıkarı olan burjuvalar ya da hükümet yetkilileri değil; her eğilimden politikacılar, "aydınlar" hatta "sosyalist" ya da "komünist" ideologların önemli bir bölümü bile, sömürgeci politikalardan yana tavır almıştır. Batılılar, *"Avrupa uygarlığı"* tanımıyla bütünleştirdikleri ortak çıkarları sözkonusu olduğunda, aralarındaki görüş farklılıklarını aşma ve dış dünyaya karşı ortak davranış geliştirmede son derece başarılıdırlar. Yerleşik bir politika geleneği olan bu tutum, doğal olarak sömürgecilik konusunu da kapsamakta ve Avrupalılar demokratik söylemlerle örtülen "uygarlıklarıyla" bağdaşmayan, ya da, belki de daha doğru bir deyişle, "uygarlıklarıyla" örtüşen açıklamalar yapmaktadırlar.[93]

Batılılar, yaratmış oldukları uygarlığın şiddete dayandığını bilirler ve bunu açıktan ya da örtülü bir biçimde savunmaktan çekinmezler. Macar Tarihçi **L.Ligeti**'nin bu konuya yaklaşımı ilginçtir. **Ligeti** önce, "Batı uygarlığı" için çok ağır, ancak bir o kadar yerinde bir saptama yapar ve *"Batı uygarlığının parlak ve göz alıcı dış görünüşü ardında, bugün bile hala, mağarada oturan ilk insanın hayvani bencilliği ve kötülüğü gizlenmektedir"* der. Ancak hemen ardından,

Doğu'nun güçlenmesini kast ederek; *"mahvolma tehlikesi Batı uygarlığını ne derece tehdit ederse, biz yine de ona, o oranda kuvvetle bağlı kalırız"* der.[95]

"İşçi sınıfının uluslararası birliğini" savunan II.Sosyalist Enternasyonal'in kuramcılarından **Eduard Bernstein**, sömürgeci ilişkilerin insanlık için olumlu bir gelişme olduğunu ileri sürüyor ve sömürgeciliğin, *"Batı toplumlarının uygarlık yolunda atmış olduğu dev adımların, geri ve barbar toplumlara aktarılmasının yararlı bir aracı"* olduğunu söylüyordu.[96] Fransız Komünist Partisi, Cezayir Ulusal Kurtuluş hareketine açıktan karşı çıkıyor ve verilen bağımsızlık savaşını *"Çöl Vandalizmi"* olarak tanımlıyordu. Parti Genel Sekreteri **Paul Caballero**, 1945 yılında şunları söylüyordu: *"Cezayir'in bağımsızlığını isteyenler, bilerek ya da bilmeyerek emperyalizme ajanlık etmektedirler."*[97]

Haçlı Seferleri

Avrupa, Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra altıyüz yılı aşkın bir süre, çatışmalarla dolu karışık ve yoksul bir dönem yaşadı. Ancak, birinci binyıl biterken feodal sistem oturmaya ve göreceli olarak daha düzenli bir sosyal ortam oluşmaya başlamıştı. Ekili alanlar genişliyor, tarımda verim artıyor ve bu artışlar o dönemde ortaya çıkan nüfus patlamasıyla birleşince kent yaşamı canlanıyordu. Ancak bu gelişmeler, artan nüfusun gereksinimlerini karşılamaya yetmiyor ve halkın yoksulluğunu gideremiyordu. *Feodal* despotlar ve işsiz *şövalyeler* kentleri-köyleri yağmalıyor, köylüler ürünlerine el koyan *senyör*'lere karşı ayaklanıyordu.

Yaşanan süreç, sorunlara çözüm getirecek koşulları da yaratacak; toplumsal düzeni, gereksinimlere yanıt verecek bir biçim almaya zorlayacaktı. Bu "zorlama" 10.yüzyıl Avrupası'nda birbirine bağlı iki iç gelişmeye yol açtı. *Tarımsal ilerleme kentleşmeyi, kentleşme mal üretimini ve ticareti geliştirdi.* Ancak, toplum içinde bu gelişime engel oluşturan ilişkiler de varlığını sürdürüyordu. *Feodaller*, köylüle-

rin ürünlerine üretime yönelmeksizin el koymayı sürdürüyor, bu nedenle sermaye birikiminin sağlanmasında geciktirici bir rol oynuyordu. Ayrıca, feodalizmin parçalı yönetim düzeni, birbirinden bağımsız kentler arasında yapılan alışverişin, bütünlüğü olan ticari sistem haline gelmesini önlüyor; bu da ekonomik gelişim önünde, bir başka engel oluşturuyordu. Sermaye biriktirmek ve ticareti geliştirmek için yeni yol ve yöntemler bulunmalı ve uygulanmalıydı. Bu arayışın varacağı yer doğal olarak, ticareti dışarıya taşımak ve dışardan gelir getirmekti. Dışarı açılma sözkonusu olduğunda ise gözlerin döndüğü yer kaçınılmaz olarak, varsıllığı dillerden düşmeyen Doğu'ydu.

Çin ve Hindistan'ın "sonsuz" kaynakları ve o dönemde ileri bir toplumsal gönenç yaratmış olan Ortadoğu'nun varsıllığı, yoksul Avrupa için gerçekten ulaşılması ve ele geçirilmesi gereken bir *"hazine"*ydi. Bu istek Avrupalı feodalleri, herhangi bir insani değere sahip olmayan *"altın avcıları"* durumuna sokmuştu. Hırsları ve istekleri o denli yoğundu ki, kendilerine hiçbir sınır koymuyorlardı. **Kristof Kolomb**, Hindistan ya da Çin'e gideceğim diye, bilmeden Amerika'ya ulaşmıştı.

Haçlı Seferleri, bu eğilimin bir parçası ve başarılı olamayan ilk uygulamasıydı. Daha sonra, yerli halkları perişan edecek sömürgeciliğe dönüşen bu uygulama, varlığını ve etkisini bugüne dek sürdürmüştür. *Haçlı anlayışı* bin yıldır süren ve saldırganlığa dayanan Batı politikalarının, tarihsel ve ideolojik temelini oluşturmuştur.

Müslümanların 8.yüzyılda İspanya'yı fethetmesi, Yakındoğu'daki Emevi-Abbasi egemenliği ve daha sonraki Selçuklu Devleti'nin artan gücü; hem varsıl bir uygarlık yaratmış, hem de Hıristiyanlığın Doğu'ya uzanan *"ileri karakolu"* Bizans'ı zor durumda bırakmıştı. Doğu'ya ulaşmak amacındaki Batı dünyası, bu amacı gerçekleştirmek bir yana, ellerindeki toprakları bile koruyamıyor ve geriye doğ-

ru sürekli küçülüyordu. Haç merkezi Kudüs Müslümanların eline geçmiş, Türkler Anadolu'da 11.yüzyılın sonunda İznik'i merkez yapacak kadar Bizans'a sokulmuştu. Doğu'nun ticaret yolları ve limanları Müslümanların elindeydi; Anadolu'da Türkler, İspanya'da Berberiler, Avrupa'nın iki yakasını tutmuştu.

Birincisi 1095, sonuncusu ise 1268'de yapılan ve hemen tümü Türkler tarafından engellenen *Haçlı Seferleri*, 12. ve 13.yüzyılları kapsayarak yaklaşık 200 yıl sürdü. Sekiz ayrı girişimden oluşan seferler, dolaysız bir *yağma* hareketiydi, ama bu girişim, koyu bir "din" baskısı altında tutulan Avrupa halklarına, *"baskı altındaki din kardeşlerinin kurtarılması"* ve *"Hıristiyanlığı yayma görevinin yerine getirilmesi"* olarak sunuldu. Buna kendi deyişleriyle, *"İsa'ya yeni kuzular toplamak"* diyorlardı.[98] *Barbar Müslümanlar*'ın işgali altındaki *"kutsal topraklar"* kurtarılacak, buralarda *"inanç özgürlüğü"* yeniden sağlanacaktı. Halka bunlar söylendi ve *"elde edilecek gelirden pay almak isteyen"* tüm Hıristiyanlar mücadeleye çağrıldı. Yüzbinlerce insan, kumaştan büyük haçlar dikilmiş giysiler giyerek, savaşmak üzere Ortadoğu'ya gitti; bu savaşta ölenler *"cennete"*, kalanlar ise *"altına"* kavuşacaktı.

Papa II. Urbanus, 18 Kasım 1095 tarihinde Katolik Kiliseleri **Clermont Konsilini** (piskoposlar meclisi) toplayarak *"Doğu Hıristiyanlarının çektiği acılar"* üzerine bir vaaz verdi. Aynı vaazda tüm Hıristiyanları, onlara yardım için *"İslam'a karşı verilecek savaşa"* çağırdı ve bu çağrıya uyanların, *"İsa'nın mezarını ziyaret eden hacılar gibi"* tüm günahlarından arınacağını açıkladı.[99]

Bu çağrı, Hıristiyanların yoksul ve eğitimsiz kesimlerinde son derece etkili oldu. Avrupa'da, toplumsal bir paranoyaya dönüşen Türk ve Müslüman düşmanlığı yayıldı. *"Altın elde etmek"* ya da *"cennete gitmek"* isteyen yüzbinlerce insan, çocuklarını ve ailelerini bırakarak 200 yıl boyunca bu seferlere katıldılar. Seferler o denli uzun sürüyordu ki "kıskanç Hıristiyanlar" kilisenin önerilerine uyarak *"kendileri yokken günah işlememeleri"* için karılarına *"be-*

karet koruyucular" takıyordu. Üzeri deriyle kaplanan, ön bölümünde bir kilit ve alt bölümünde *"cinsiyetle ilgili olmayan gereksinimler"* için iki küçük delik bırakılan demirden yapılmış bu araçlar, kalçanın hemen üstünden kitleniyor, anahtarı da *haçlı seferine* katılan kocada bulunuyordu.[100]

Haçlılar, yalnızca ulaşabildikleri Müslüman kentlerini değil, geçtikleri her yeri, din ayırımı gözetmeden yağmaladılar. Ele geçirdikleri yerlerde siyasi entrikalar çevirip darbeler düzenlediler, kendilerine ait "krallıklar" kurdular, toplu öldürmelere giriştiler. **Pierre l'Ermite** ve **Yoksul Gaviler** komutasındaki I.Haçlı Seferinde, Hıristiyan olan Macaristan ve Balkanlar'da başlayan yağma, İstanbul önlerine dek sürmüştü. Bizans İmparatoru **I. Eleksios**, bu disiplinsiz orduyu, İstanbul'a bulaşmamaları için hemen Anadolu'ya geçirmişti. Ancak bunlar ele geçirdikleri Antakya, Urfa, Şam ve Kudüs'ü Bizans'a vermediler, buralarda "krallık" ve "kontluklar" kurdular. 1101 ve 1104 yıllarındaki iki büyük savaşta, Türkler tarafından kılıçtan geçirilen Haçlı ordusunun, çok küçük bir bölümü geri dönebildi.

Dördüncü Haçlı Seferi'nde, Haçlı ordusu Venedikliler ile Macaristan arasında ihtilaf konusu olan ve Macarların elinde bulunan *Zadar* kentini işgal etti ve Venediklilere verdi. Aynı seferde, Bizans İmparatorluğu'nu sarsan hanedan çekişmelerine karıştılar ve İstanbul'u işgal ettiler, Bizans İmparatoru İznik'e kaçtı.

Haçlılar'ın çıkar sözkonusu olduğunda Hıristiyanları da kapsayan toplu öldürme eylemleri, esas olarak Müslümanlara yöneldi ancak, Yahudileri de içine aldı. I. Haçlı Seferi sonunda Kudüs'ü ele geçirdiklerinde, kentteki tüm Müslümanlar ve Yahudiler kılıçtan geçirildi. Haçlılar'a karşı ana direnme gücünü oluşturan Türkler, doğal olarak en çok katliama uğrayan kesimdi. **İbnül Esir**, *Tarihül Kamil* adlı yapıtında, Haçlı vahşetini ortaya koyan olaylar aktarmış ve şunları yazmıştır: *"Açlık çeken Haçlılar'ın Türk şehitlerini mezardan çıkarıp yemeleri, tarihin her zaman korku ve lanetle anacağı bir vahşet hatırasıdır. Birgün 1500 şe-*

hit birden çıkarılmış ve bunlardan 300'ünün mübarek başı kesilerek, Türkler'e karşı ittifak görüşmelerine gelen Arap elçilerinin görmesi için Mısır'a gönderilmişti. Arap elçiler Türkler'in bu biçimde öldürülmüş olmasına sevinmişler ve kesik başları atlarına yükleyerek götürmüşlerdi."[101]

Avrupa'da yaratılan ve toplumsal çılgınlığa dönüşen "dinsel coşku" o düzeye varmıştı ki, V Haçlı Seferi sırasında başlarında *"genç peygamberlerin"* bulunduğu ve çok sayıda çocuğun katıldığı iki ayrı *"Çocuk Haçlı Seferi"* bile düzenlendi; Macaristan'da *"Genç Çobanlar Haçlıları"* **Aziz Louis**'yi *"kurtarmak için"* yola çıktı. Marsilyalı esir tüccarları insanlık dışı bu tür girişimlerden yararlandılar ve çok sayıda *"genç hacı adayını"* Mısır'a sattılar; binlerce Hıristiyan çocuk ya öldü ya da esir pazarlarına düştü.[102] Katolik kilisesinin para hırsı çok yüksekti ve kutsal sayılan her şey parayla satılıyordu. Kilise, büyük bir feodal imparatorluk haline gelmişti, saray entrikalarını çok aşan uygulamalar yapılıyordu. Örneğin 1033 yılında, iç dengeleri korumak için, 12 yaşında bir çocuk Papa seçilmişti.[103]

Haçlı Seferlerinin hem Avrupalılar, hem de bu seferlere karşı koyup yenilgiye uğratan Türkler için önemli ve kalıcı sonuçları oldu. Ekonomik, siyasi, toplumsal, dinsel alanları kapsayan ve etkileri bugüne gelen bu sonuçlar, Ortadoğu ve Avrupa, bağlı olarak da dünya tarihine uzun süre yön verdi. *"Haçlı ruhu"* Avrupa'da; siyasetten kültüre, dinden ekonomiye dek her alanda yerleşik bir anlayış ve toplumsal bir gelenek halinde varlığını yüzlerce yıl sürdürdü. *"Kutsal toprakları kurtarma"* düşüncesi hep canlı kaldı. Bu düşünceye daha sonra; Bizans, Kıbrıs, Ege adaları ile Yunanistan'ın savunulması ve Türklerin geri gönderilmesi amacı eklendi. Birçok Hıristiyan hüküm, 14.yüzyıl boyunca Haçlı giysileri giydiler. 1334'de düzenlenen yeni bir Haçlı Seferiyle, İzmir Türkler'den (Aydınoğullarının) geri alındı. 1365'de Kıbrıslı **I.Pierre**, Haçlı ordu-

su desteğiyle İskenderiye'yi yağmaladı. 1389'da Osmanlılara karşı düzenlenen Haçlı Seferi, Kosova'da bozgunla sonuçlandı. Niğbolu (1396), Varna (1444), 2.Kosova'da (1448) Haçlı orduları yine yenildiler. İnebahtı Deniz Savaşı (1499) ve 2.Viyana Kuşatması'nda Osmanlılar, Haçlı ordularıyla savaştılar. Özellikle ilk dönemdeki Haçlı Seferleri Anadolu'da büyük bir yıkıma yol açtı ve o dönemde beylikler halinde olan Türk varlığının, merkezi bir devlete ulaşmasını, eşdeyişle Osmanlı Beyliği'nin bir imparatorluğa dönüşmesini geciktirdi.

Haçlı Seferlerinin Avrupa'ya dönük sonuçları daha etkili ve daha kalıcıydı. Bu seferleri çıkar sağlamak için kârlı bir yatırım alanı olarak gören Avrupalı *feodaller*, gereksinim duydukları parayı bulmak için mülklerine karşılık borç alıyor, yenilgiyle döndüklerinde ya da öldüklerinde ise bu mülkleri yitiriyorlardı. Bu durum doğal olarak, *senyörlük* kurumunun temsil ettiği *feodal* yönetim birimlerinin parçalanmasını hızlandırıyor ve merkezi krallıkların güçlenmesine yol açıyordu.

Başlangıçta saygınlığı yüksek olan Katolik Kilisesi, yenilgilerle eski gücünü yitirdi ve Hıristiyanlık büyük parçalar halinde, yeni mezheplere bölündü. Kilisenin güç yitirmesine neden olan bu sonuç, merkezi krallıkların güçlenmesini ve halkın kralların peşine takılmasını hızlandırdı. Aristokratlar, devlet ve toplum üzerindeki egemenliklerini arttırdılar. *Kral* ve hanedan dışındaki sınıflar arasında eşitsizlikler, *senyör düzenine* oranla göreceli olarak azaldı. Eskiden geçim aracı haline getirilerek yaygınlaşan soygunculuk ve haydutluk ortadan kalkmaya, kanun ve kural egemenliği gelişmeye başladı.[104]

Haçlı Seferleri, önemli ekonomik sonuçlar doğurdu. Karadan yapılan seferler, özellikle sefer yolu üzerinde bulunan yerleşim birimlerinde yıkıma neden olup ekonomik işleyişe zarar verirken, askerlerin deniz yoluyla taşınması Doğu Akdeniz ticaretini canlandırdı. Bu canlanma Avrupa'da, bir yandan gemi yapımcılığını geliştirdi, diğer yandan seferlerin bir anlamda amacı olan dış ticareti bü-

yüttü. Götürülen malların Avrupa'da çok tutulan ve pahalıya satılan baharat, ipek, yün ya da halıyla değiştirilmesi, ticari sermayenin güçlenmesine yol açtı. *Cenova, Piza* ve *Venedik* gibi kıyı kentleri, önemli ticaret merkezleri haline geldi. *Papalar* ya da senyörlerin, seferlerde kullanmak için İtalyan bankerlerinden borç almaları, bankacılığın gelişmesine yol açtı. Sanayiciler ve tüccarlar, savaşları ekonomik büyümenin aracı olarak başarıyla kullandılar ve bu kullanım günümüze dek süren bir gelenek halinde, Batı politikalarının temeline yerleşti.

Avrupalılar; *pirinç, şeker kamışı, pamuk, dut, şeftali, incir, kayısı* gibi tarımsal ürünleri Haçlı Seferleriyle öğrendiler ve Güney Avrupa'da bunları yetiştirmeye başladılar.[105] O güne dek Avrupa'da bilinmeyen *yeldeğirmenleri, arbalet (oluklu ok), tambur, trampet* Ortadoğu'dan öğrenildi; *koku, pomat, ipekliler* ve *meşrubat* kullanım maddeleri haline geldi. Aristokratların o güne dek iç duvarları çıplak olan şatolarında; *bakırdan işlenmiş süs levhaları*, Avrupa'da üretilemeyen *Doğu kumaşları* ve *değerli halılar* görülmeye başlandı. Avrupalılar, büyük buluşlardan olan *pusulayı, kağıdı* ve *top barutunu*, Haçlı Seferleri sırasında Doğu'dan öğrendiler.[106]

Avrupalılar'ın yalnızca ekonomik değeri olan ürünlerde değil, düşünce sistemleri ve bilim alanlarında da Doğu'dan öğrendikleri o denli çok bilgi vardı ki, bu edinimlerin önem ve boyutu, belki de en iyi, *Citeaux* tarikatı rahiplerinden **Guillaurne de Saint-Thierry'nin** değerlendirmelerinde görülür. **Saint-Thierry**, *Haçlı Seferlerine* katılanlar ve onların Avrupa'ya getirdikleri bilgiler için şunları söyleyecektir: "*Mon-Dieu kardeşleri! Onlar* (seferlere katılan rahipler y.n.), *Batı'nın karanlıklarına Doğu'nun ışığını, Galya'nın* (bugünkü Fransa, Belçika, Almanya'nın Batısı ve İtalya'nın kuzeyini içine alan bölge y.n.) *soğukluğuna eski Mısır'ın dinsel ateşini. getirmişlerdir.*"[107]

BEŞİNCİ BÖLÜM

BATI AYDINLANMASI

"Doğu" dan Gelen Bilim ve Rönesans

Tarihçiler, *Orta Çağ*'ın, Türkler'in 1453'te İstanbul'u almasıyla sona erdiğini yazarlar. Biçimsel görünse de bilerek yapılan bu saptamanın amacı, çözülerek yaşam içinde etkisini yitirmiş olan bir düzenin, çöküşünü simgelemektir. Doğu Roma İmparatorluğu'nun ortadan kaldırılması, *feodal* çağın bitimine denk düşen önemli bir olaydır.

İstanbul'un fethinin doğurduğu sonuçlar, yalnızca Türkleri, ya da yalnızca Avrupalıları değil, dünyanın tümünü etkiledi. Bu etkinin önemli sonuçlarından biri; bilim, felsefe ve sanat alanlarında *Orta Çağ* anlayışını ortadan kaldıran *Rönesans* (yeniden doğuş) sürecini hızlandırmış olmasıdır. Kimi tarihçiler, *"Antik Çağ düşüncesinin keşfedilmesi ve yeniden uygulanması"* olarak tanımladıkları *Rönesans*'ı, Alman Papaz **Martin Luther**'in *protestolarını*, (İstanbul'un fethinden 64 yıl sonra 1517) Wittenberg Kilisesi'nin duvarına asmasıyla başlatırlar. Düşünce üzerinde baskı uygulayan *Orta Çağ* anlayışına karşı çıkışı ifade eden bu yaklaşım simgeseldir, bu nedenle *herşeyi* açıklamamaktadır.

Fransız tarihçi **Jules Michelet** (1798-1874), Avrupa'da *Rönesans*'ın gerçekte 12.yüzyılda oluştuğunu, ancak *"doğal olmayan nedenlerle"* 300 yıl gecikerek 16.yüzyılda ortaya çıktığını söyler.[1] "Gecikmeyle" ilgili görüşler bir yana bırakılırsa, *Rönesans* düzeyinde olmasa da 12.yüzyıl Avrupası'nda, bilime yönelen düşünsel bir uyanışın olduğu bir gerçektir. Ancak bir başka gerçek, 12.yüzyıl uyanışının nereye ve nasıl dayandığının yeterince ortaya konmamış olmasıdır. Bilim ve düşünce alanında yüzlerce yıl koyu bir "karanlık" içinde yaşayan ve yalnızca, dinsel kitaplar okunmasına izin verilen papazların okuma yazma bildiği [2] Avrupa, nasıl oluyor da birden bire *bilime ulaşıyor* ve *düşünceyi öne çıkaran* bir tutum içine girebiliyordu.

Ortadoğu'da Türkler, İranlılar ya da Araplarla karşılaşan Avrupalılar, buralarda ileri bir uygarlık ve bu uygarlığın temelinde yer alan gelişkin bir bilimle karşılaştılar. Gördükleriyle kendi ülkelerinde yaşadıkları arasındaki karşıtlık,

onlarda *"sınırsız"* bir öğrenme isteği doğurmuştu. O dönemde, Avrupa'nın hiçbir yüksek öğrenim kurumu yoktu ki, öğretim üyeleri ya da öğrencileri bilgi susuzluğunu gidermek ve çağa ayak uydurmak için Doğu'daki aydınlığa yönelmesin, yönelmek zorunda kalmasın. Hiçbir yapıt yoktu ki, Doğu kaynaklarına dayanmasın, onlardan yararlanmasın. Öğrenme isteği kimi yörelerde o denli güçlüydü ki, örneğin İtalya'nın Bologna kentinde, hukuk öğrenmek isteyen öğrenciler, kendilerine, *"Doğu bilimlerini anlatacak"* öğretmen bulabilmek için bir *"öğrenci loncası"* kurmuşlar ve bu loncaya *Universitas* adını vermişlerdi. (Bugünkü üniversite tanımı buradan gelmektedir.)[3]

Bilgiye susamış Avrupalılar; yasal ya da yasal olmayan her yolu kullanarak eğitim görmek için Doğu'ya geldiler, medreselerde okudular, öğrendiler, kitap kopya ettiler ve edindikleri *"yeni"* ve *"tehlikeli"* bilgileri ülkelerine taşıdılar; başkalarına öğrettiler. Öğrendikleri, o dönemin Avrupası için gerçekten *"tehlikeli"* şeylerdi. Örneğin düşünceye sınır koymayan **Farabi**'nin felsefi görüşleri, kilise tarafından yasaklanmıştı. Bilim adamları düşünceleri nedeniyle baskı altına alınıyor, tutuklanıyor, kimi zaman da ölümle cezalandırılıyordu. Dokuzuncu yüzyılda yaşayan **Farabi**'den 350 yıl sonra İngiltere'de **Roger Bacon**, ders verdiği *Oxford*'da, iki küçük deney yaptığında; papazlar, hocalar, öğrenciler ayaklanmış; *Oxford* sokaklarında *"sihirbaza ölüm"*, *"Bacon Müslüman oldu"* diye bağırarak gösteri yapmışlardı. Daha sonra, üç kitabını nezaket gereği Papa'ya gönderen **Bacon**, bu kitapları, *"Hıristiyan dinine aykırı görüşler içerdiği"* için yargılanacak ve 15 yıl hapis cezasıyla cezalandırılacaktır.[4]

Avrupalılar Doğu'dan yalnızca bilimi ve bilgi edinme yöntemlerini değil, bundan daha da önemlisi, yaşamı tanımayı ve onu yorumlamayı öğrendiler. Batı aydınlanmasına temel oluşturan *Rönesans* (yeniden doğuş) ve *Reform* (dinde yenilenme)'u yaratan koşullar bu bilgilenme sonucunda oluştu. İngiltere'de **Roger Bacon** (1214-1294) ve **William Ockham** (1270-1337), Fransa'da **Duns Scatus** (1274-1308), Al-

manya'da **Albertus Magnus** (1209-1280), İtalya'da **Alighieri Dante** (1265-1321), bu süreçte ortaya çıkan düşünürlerdi.

Doğu Biliminin Batı'ya taşınması, bu iki farklı uygarlığın birbiriyle ilişki kurduğu Ortadoğu ve İspanya üzerinden oldu. Savaş ve yağma amaçlı olsa da *Haçlı Seferleri*, Batılıların Doğu bilimini tanıma ve Avrupa'ya taşıma sürecini başlattı. Oluşan kültürel birikim önce *Rönesans*'ı, daha sonra onun bir ürünü olarak *Batı Aydınlanması*'nın bilimsel temelini yarattı. 11.yüzyılla başlayan bilim göçü, Türklerin İstanbul'u almasıyla hız kazandı. Bizans'ın bilginleri, kitaplarıyla birlikte İtalya başta olmak üzere, Avrupa'ya dağıldılar. Bizanslı bilginler daha önce de Avrupa'ya gidiyor ve Doğu'dan edindikleri bilgileri oraya götürüyorlardı. Ancak Batı'ya kitap ve bilgin göçü, **Fatih Sultan Mehmet**'in tüm çabasına karşın, 1453'den sonra yoğunlaştı ve bu akışın *Rönesans*'ın oluşumuna önemli katkısı oldu.

Geniş bir coğrafya üzerinde oluşan *Doğu Biliminin* Avrupa'ya, *Haçlı Seferlerinden* ayrı olarak ve ondan daha yoğun biçimde, İspanya'dan girdiği bilinmektedir. Endülüs Emevileri egemenlikleri altındaki İspanya'ya, bilim ve felsefe alanlarında ilişkilerini hiçbir zaman kesmedikleri Doğu'dan ileri bir kültür getirdiler. Bu kültürü, özellikle *Toledo* (Tuleytule) ve *Kordova* (Kurtuba) kentlerindeki medreselerde geliştirerek, hem Avrupa'ya hem de İslam dünyasının tümüne yaydılar.

İslam dünyasında gelişen bilimin; düzeyini, niteliğini ve dünya bilimine yaptığı katkıyı incelemek kapsamı geniş bir konudur ve bu kitabın ileri bölümlerinde ele alınacaktır. Ancak, Batı toplumlarının gelişimini incelerken bu katkıyı gösteren kimi inandırıcı örneklerin de sunulması gerekir. Bu çaba, bir yandan tarihsel gerçeklerin bilinmesini sağlarken, diğer yandan günümüze yönelik sonuç çıkarmada bize yardımcı olacaktır.

Endülüs Emevi Devleti'nin en güçlü dönemini yaratan Hükümdar **3.Abdurrahman** (912-961), ülkenin her yerinde medreseler, kütüphaneler ve *"okuma evleri"* kurmuştu. Buralarda Antik Çağ eserleri tercüme ediliyor, Doğu'dan bilim adamları ve kitaplar getirilip çoğaltılıyor, okullarda ders olarak okutuluyordu. Aynı işi yaklaşık yüz yıl önce, Abbasi Halifesi **Memun** (813-833) yapmış, kapsamlı bir bilimsel birikim sağlamıştı. **Memun**'un Bağdat'ta kurduğu *Beyt-ül Hikme Külliyesi*, döneminde benzeri olmayan eşsiz bir kütüphaneye sahipti. Burada, Doğu'nun ve Antik Çağın hemen tüm bilimsel eserlerinin çevirisi yapılmış, incelenmiş ve tartışılarak daha ileri eserler üretilmişti.

Memun'un kitaba verdiği değer, kişisel bir yöneliş değil, toplumsal yaşama egemen kılınan bir yönetim politikasıydı, Bizans İmparatoru **3.Michael**'i yendiğinde, savaş tazminatı olarak altın değil, İstanbul'daki bir kütüphaneyi istemiş; aynı şeyi, Kıbrıs Kralı ile anlaşmaya oturduğunda da yapmıştı. Bizans başta olmak üzere değişik ülkelere tüccarlar yolluyor, satın aldırdığı kitapları Bağdat'a getirtiyordu.[5] 9. yüzyılın sonlarında, Bağdat'ın yalnızca bir sokağında kitap satılan yüzden fazla dükkan vardı.[6] Kitaba gösterilen ilgi o denli yoğundu ki, bilim adamları sıradışı bir üretkenlik içinde kitap yazmalarına karşın, istemleri karşılayamıyorlardı. **Biruni** 176, **İbn-i Haysem** 200, **El Kindi** 231, **İbn-i Sina** 296 kitap yazmıştı.[7]

Ülkelerinde kendilerini geliştirecek eğitim kurumu bulamayan birçok batılı düşünür, Endülüs'e giderek buradaki medreselerde eğitim gördüler. İngiliz **Barth'lı Adalard** (1090-1150) kılığını değiştirip kendini müslüman bir öğrenci gibi göstererek Kordova medresesinde dersleri izlemiş ve ülkesine döndüğünde kaleme aldığı *Natural Question* adlı eserini bu derslerde tuttuğu notlara dayanarak yazmıştı.[8] Bir başka İngiliz bilgini **Cherter'li Robert**, yıllarca Kordova'da kalmış ve öğrendiği kimyayı Batı dünyasına taşımıştı. **Adalard**'ın Endülüs'ten getirdiği Arapça yazılmış *Eukleides* geometrisi, Batı Avrupa üniversitelerinde, orijinali bulunana dek ders kitabı olarak okutulmuştu. **Cremona'lı Gerard** (1114-

1187) Toledo'ya gidip Arapça öğrendikten sonra, Doğu kaynaklarından Latinceye 192 kitap çevirmişti.[9]

Batı'ya taşınan Doğu bilimi, Avrupa'da yalnızca bilimde değil, ekonomik ve sosyal alanda da hızlı bir canlanma yarattı. Bilimsel ilerleme teknolojiyi, teknoloji üretimi geliştiriyor; toplumsal gönenci arttıran bu süreç, bilimin daha da çok gelişmesini sağlıyordu. Bilimle sosyal yaşam arasında kurulan bu denge, sürekli gelişen ve *Rönesans*'la başlayıp *Aydınlanma Çağı*'yla süren, yeni bir dönemin başlatıcısı oldu. Bilim artık, Doğu'dan Batı'ya geçiyor ve Batı giderek, *"başkalarına benzemeyi değil, başkalarını kendisine benzetmeyi"* temel alıyordu. **Dante**, *"Rönesans İtalya'da doğdu ama İtalyan değildir, onun vatanı bütün dünyadır"* diyordu.[10]

Ancak, *Rönesans*'a temel oluşturan bilimin ana kaynağı ise Doğu'ydu. Avrupalılar Doğu'dan aldıkları bilime, en azından etik açıdan, manevi anlamda olsa da herhangi bir "patent" hakkı ödemediler. Bilimi zamanla, yalnızca "Batı uygarlığına" ait bir olgu olarak görmeye başladılar. Birçok Doğu buluşu bugün bile İngiliz, Fransız ya da Alman malı sayılmaktadır.

Oysa doğulu bilim adamları, bilimsel ürünlere son derece saygı gösterirler ve sahiplerinin adlarını söylemeden, kendilerinin olmayan düşünceleri asla ileri sürmezlerdi. Kim derslerinde başka birinin kitabından yararlanmak isterse, önce yazardan yazıyla izin alırdı. Bu gelenek, yalnızca bilimsel yapıtlar değil, şiir ya da müzik eserleri için de geçerliydi. Fikir ürünleri ve yazar haklarına Doğu'da gösterilen saygı, bir başka yerde görülmüş şey değildi. [11]

Dante gibi düşünen Batılı tarihçiler, *Rönesans*'ın, içinde yaşadığımız çağı da kapsayan evrensel bir uygarlık gelişimi olduğunu söylerler. Bu saptama doğru değildir. *Rönesans* bir uygarlık gelişimidir, ancak bu gelişim evrensel değil, Batı toplumlarının gereksinimlerine dayanan ve Avrupa'ya ait bir olaydır. Gelişkin ya da az gelişkin diğer dünya uygarlıkları ne kadar evrensel ise, *Rönesans* da o kadar evrenseldir. 15.yüzyıl Avrupası'nda bilimi öne çıkaran *"yenilikçi"* anlayış, dünya halklarının zararına işleyen bir uluslar-arası ilişkiler

düzeni yaratmıştır. Ayrıca bu anlayış, liberalizmin yerini emperyalizmin aldığı 20.yüzyılda, evrensellik bir yana; Batı toplumlarının tümünü değil, en güçlülerinin çıkarlarını temsil eden bir düşünceye dönüşmüştür. Örneğin, 20.yüzyılda bilim için sözkonusu olan artık, toplumsal gelişime hizmet eden bilimsel ilerleme değil, kâr hırsının yön ve biçim verdiği teknolojik üstünlük yarışıdır.

Rönesans, sosyo-ekonomik açıdan, Avrupa'da feodal toplumun çöküşüyle burjuva toplumunun kuruluşunun kesişme dönemini yansıtır, özellikle 16. ve 17.yüzyılları niteler. Tarihsel açıdan ise, Avrupa kültüründe 14.yüzyılın sonlarına doğru, birkaç yüzyıldan beri yavaş yavaş oluşmakta olan yeni bir dünya görüşünün belirmeye başlamasına denk gelir. Burjuva sınıfı bu dönemde, derebeylik düzeni içindeki varlığını, belirgin biçimde güçlendirmiş bulunuyordu. Batı ve Orta Avrupa'da ortaya çıkan bu sınıf, kendisiyle birlikte kendi gelişimi için gerekli koşulları da oluşturuyordu. Oluşmakta olan yeni düzende herşeyden önce; din, devlet, eğitim, yönetim biçimi gibi tüm toplumsal değerlerin karşılıklı etkileşeceği bir anlayış ortaya çıkıyordu. *Orta Çağ*'ın doğa üstü (metafizik) dünya görüşü, yerini bireyci dünya görüşüne bırakacaktı. *Rönesans*, bu görüşün kültürel temeliydi.[12]

Avrupa'da üretim ve ticaretin gelişimiyle sağlanan gönenç, sürece uyum gösteren sosyal ve kültürel yapıları ortaya çıkarmada gecikemezdi, gecikmedi de. Varsıllık toplumsal gönenci, gönenç de bilim ve kültürü geliştirdi. Bilgi, hem üretimin hem toplumsal dönüşümlerin hem de sosyal ilişkilerin itici gücü haline geldi ve böylece *coşkun* bir araştırma çağı başladı. Düşünce akımları, güzel sanatlar ve teknolojik buluşlar, toplumun her kesimini ilgilendiren ve insanların bizzat katıldıkları bir eylem haline geldi. Sıradışı bir aydınlanma yaşandı. Bilgiye susamış gençler, yeni açılan ve **Dante, Baccacio, Erasmus, Montaigne, Macchiavelli**'nin eserlerini okutan üniversitelere koşuyor; her meslek ve sınıftan insanlar, çok yönlü entellektüeller haline geliyordu. Bilgiye ve bilime ulaşma isteği, örneğin 15.yüzyıl İtalyası'nda o denli yoğun toplumsal bir coşku haline gelmişti ki, kent

sokaklarında birkaç dil bilen, **Dante**'yi ezbere okuyan fahişeler dolaşıyordu. Floransalı tüccar ya da devlet adamları, Latince ve eski Yunanca konusunda uzman bilim adamları haline gelmişlerdi. İnsanlar öğrenmeye, araştırmaya büyük ilgi ve istek gösteriyordu. Örneğin **Leon Battista Alberti** adında sıradan biri; sanatçılardan, bilginlerden, kunduracılara dek her meslekten insana sorarak, dünyadaki hemen tüm mesleklerin *"sırlarını sorup öğrenmiş ve öğrendiklerini bir kitap haline getirmişti."*[13]

Doğu aydınlanmasının, uzun süren karanlık bir dönem yaşayan Avrupa'da yeni ve gelişkin bir kültürün ortaya çıkmasında etkili olduğu artık herkesce kabul edilen bir gerçektir. Ancak bir başka gerçek, Doğu'nun Batı'daki bilimsel gelişimle ters orantılı olarak geri kalması ve kendi yarattığı uygarlıktan giderek uzaklaşan bir eğilim içine girmesidir. Batı Doğu'dan aldığı bilimi, toplumsal ilerleme yönünde kullanıp geliştirirken; Doğu, *Antik Çağ*'dan alıp geliştirdiği ve beş yüzyıl yüksek düzeyde tuttuğu bilimi daha sonra neden yitirdi? Bilim ve teknolojide açık arayla önde olan Doğu, daha sonra neden geri kaldı? Bugün Japonya, Çin, Rusya gibi Doğu'nun belli merkezlerinde önemli bilimsel ve toplumsal gelişmeler yaşanmaktadır. Ancak, bir zamanların uygarlık ve bilim merkezleri olan kimi yöreler, eski konumlarından çok uzaktırlar. Bu durumun, nedenleri ve günümüze dönük sonuçları açısından değerlendirilmesi gerekir.

Kimi tarihçiler, *Doğu biliminin* Arap düşünürleri olan, **Hasan Ali Eş'arî** (873-936) ve **Muhammed Al Gazalî**'nin (1058-1111) geliştirdiği ilahiyatın, *"devletin de desteğini alarak, bilim ve özgür düşünce üzerinde egemen olması"* nedeniyle geri kaldığını ileri sürerler.[14] Onlara göre; *"iman anlayışının kurucusu olan"* **Eş'arî** ve onun görüşlerini geliştiren **Gazalî**'nin, *"bilim ve düşünce üzerine kurduğu baskı o denli ağırdır ki bu baskı, felsefeyi Arap yarımadasından Endülüs'e kaçırtmıştır."*[15] **Birunî**'nin *Asar-ül-bakiye*'sini İngilizceye çeviren doğubilimci **Ed-**

ward Sachau, yazdığı önsözde şunları söyler: *"Gazâli, 1106'da ehl-i sünnet inançları güçlü biçimde kurarak, bilimde serbest araştırma devrini kesin biçimde kapatmıştır. Eş'arî ve Gazâli gelmeseydi; Galile'leri, Kepler'leri, Newton'ları yetiştiren toplum belki de Doğu olacaktı."*[16]

Eş'arî ve **Gazalî**, bilim ve düşünce özgürlüğüne değil inanca önem veren, onu öne çıkaran düşünürlerdir; dönemlerinde ve sonrasında sağladıkları etkiyle, deneysel bilim ve özgür düşünce üzerine belirgin bir baskı kurmuşlardır. Bunlar doğrudur. Ancak bu yaklaşımda doğru olmayan bir yan vardır. Doğru olmayan; bu tür öznel girişimlerin devlet desteğine de dayansa, toplumsal gelişim üzerinde belirleyici olmasını düşünmektir. Toplumsal gelişimin kişi iradesinden ve inanç sistemlerinden bağımsız olması; düşünce üzerindeki baskıyı, bu baskıyı uygulayan kişilerin etkisini, inanç sistemlerini ya da hukuk düzenini elbette önemsiz kılmayacaktır. Ancak, gerçek belirleyici, toplumsal gelişimin bağlı olduğu ekonomiye dayalı nesnel kurallardır. **Eş'arî** ve **Gazalî**'den sonra, **İbn Bacce** ya da **İbn Rüşd** başta olmak üzere birçok parlak düşünür gelmiş, ancak Doğu biliminin gerilemesi önlenememiştir.

İkibin yıllık Hıristiyanlık tarihinde Batı'da; *köleci, feodal* ve *kapitalist* üretim biçimlerini kapsayan üç tür toplumsal düzen yaşandı. Bu uzun süre içinde Batı toplumlarına yön veren belirleyici unsur, din ya da ona bağlı inanç sistemleri değil, ekonomik ilişkilerin biçim verdiği sosyal zorunluluklardı. Her yerde olduğu gibi Batı'da da, *inanç sistemleri toplumsal düzeni değil, toplumsal düzen inanç sistemlerini belirledi.* Avrupa'da iki bin yıl içinde, mezhep ve tarikatlarıyla üç tür "Hıristiyanlık" ortaya çıktı. Köleci dönemde *"barışçılığa ve eşitliğe"*, feodal dönemde mutlak *"kilise despotizmi"* ne, kapitalist aşamada ise *"sermaye ve ticaretin kutsallığı"*'na dönüşen bir "Hıristiyanlık" yaşandı. Birbirinden çok farklı ekonomik ilişkilere sahip bu dönemleri Hıristiyanlık inancı belirlemedi, tersine "Hıristiyanlığı" bu dönemler belirledi, ona yeni anlayışlar verdi. *Rönesans* ve *reform*, bu dönemler içinde kapitalist üretim ilişkilerine denk gelen uygulamalardı.

Batı Avrupa kapitalizmi, Doğu'dan aldığı *bilim*'i ekonomik-sosyal gelişime hizmet eden somut uygulamalara dönüştürdü ve bu tutumu siyasal sisteme yön veren politikanın temeline yerleştirdi. Bilim ve teknoloji; sınai ve ticari gelişime, bağlı olarak toplumsal gelişime yön veren ana unsur haline geldi. Yaratılan bilimsel ve düşünsel zenginlik; bir yandan üretim eyleminde kullanılan teknikleri geliştirirken diğer yandan bu eylemin yarattığı hukuksal düzene hizmet eden sosyal ve siyasal ilişkileri geliştirdi. Batı bu yolla *bilim*'i günlük yaşama sokmayı ve bu gelişime uyum gösteren düşünceleri, engellerden kurtarmayı başardı. Tutucu geleneklere dayanan, dirençli bir karşı koyuşla elbette karşılaştı, ancak ağır bir bedel ödese de karşı koyuşu etkisizleştirdi; kapitalizmin gelişimine uyum gösteren yenilikler gerçekleştirdi, bunu başardığı oranda gelişti.

Batı bu yolla kalkındı ve yapısı gereği dünyaya yayılarak, Doğu başta olmak üzere tüm dünyada, *bilim*'e ve her türlü gelişime engel, sömürgen bir güç haline geldi. Üretimden pazar gereksinimine, denizaşırı ticaretten sanayileşmeye, sömürgecilikten emperyalizme dek nesnel koşula bağlı gelişmeler süreci; *rönesans* ve *aydınlanma*'nın sağladığı düşünsel uyanışla bütünleşerek Batı kalkınmasına yön ve biçim verdi. Sanayileşmeyi ortaya çıkaran koşullar, önce Avrupa'da oluştu ve Avrupalılar, tarihsel olarak kendilerine üstünlük sağlayan bu dönemde elde ettikleri güçle, diğer ülkeler üzerinde, gelişimi engelleyen bir baskı kurdular. *"Gelişirken geliştirtmeyen"* bir politikayı, çoğu kez askeri güç kullanarak uluslararası ilişkilere egemen kılmayı başardılar. Amerikalı düşünür **M.Fox** bu politikayı; *"herhangi bir bölgenin kendi kendine yeterli olabilmesini önlemek için, her türlü yeni oluşumu engellemek"* olarak tanımlamıştır.[17]

Bilim ve *teknolojik gelişim merkezinin* Doğu'dan Batı'ya kayması, birbirini etkileyen ikili bir süreç başlattı; Batı'ya giden *bilim* Doğu'ya teknolojik tehdit olarak dönerken, Doğu'nun varsıllığı *serbest ticaret kârı* olarak Batı'ya akmaya başladı. Bu sürecin doğal sonucu; Doğu için yoksullaşma, Batı için ise "ölçüsüz" varsıllık ve güçtü. *Yoksulluk bilimsizliği, bi-*

limsizlik geriliği üretti. Kamucu anlayış ve *paylaşımcı* geleneklerin geçerli olduğu Doğu toplumları, Batı'nın sınai ve askeri güce dayanan, bol üretimli ve saldırgan politikalarına uzun süre karşı koyamadı ve ekonomik yaşam giderek Batı'nın denetimi altına girdi. Ekonomik denetim siyasi denetime, siyasi denetim de iç yönetimde bozulmaya yol açtı. Birbirini karşılıklı olarak etkileyen bu kısır döngü, bir zamanların bilim merkezleri konumundaki Doğu ülkelerini, Batı'nın sömürge ya da yarı-sömürgesi haline getirdi.

Reform

Tarihçiler, *"tümüyle değiştirmeye yönelmeksizin düzeltme, onarma ve iyileştirme"* anlamına gelen *Reform* sözcüğünü, 16.yüzyıl Avrupası'nda ortaya çıkan *"dinde yenilenme"* hareketini tanımlamak için kullanırlar. Tanımın tarihsel anlamı, gelişen burjuva sınıfının, feodal aristokrasiye dinsel alanda başkaldırması; sosyolojik anlamı ise, dinin toplum üzerindeki etkisinin, başka biçim ve yaklaşımlarla sürdürülür hale getirilmesidir. *Reform* hareketi, bir inanç sorunu değil, inanç üzerinden yürütülen bir sınıf mücadelesidir.

Giderek güçlenen *burjuva sınıfının* istekleriyle Katolik Kilisesi'nin çıkarları arasındaki çelişki, *kapitalizm* geliştikçe şiddetleniyor ve *burjuvazi* bu gelişime direnen kiliseyle çatışıyordu. Katolik Kilisesi'nin hem simgesel hem de eylemsel gücüne dayanan *"rahipler saltanatı"*, bilimin ve kültürün, bağlı olarak yeni üretim ilişkilerinin gelişmesine engel olmaya çalışıyor, ideolojik temelini oluşturduğu feodal düzenin sürdürülmesini istiyordu. Burjuvaların feodalizmi temsil eden Katolik düşüncesine karşı, kendi çıkarlarını temsil eden yeni bir Hıristiyan *"inancına"* gereksinimi vardı. *Protestanlık* (Alman), *Calvinizm* (Fransa) ve *Anglikanizm* (İngiltere) ile birlikte böyle ortaya çıktı ve bu sürece *"dinde yenilenme-Reform"* adı verildi. *"Kilise var olmalı, ancak burjuvazinin sınıfsal çıkarlarına uygun davranmalıydı"*,[18] *Reform* hareketinin özü buydu.

Reform'un anavatanı Almanya'dır ve Alman papazı **Martin Luther**'in (1483-1546) Wittenberg Kilisesinin kapısına 1517 yılında astığı bildiri (protesto) ile başlamıştır. **Luther** bu **"protesto"**yla, gelişen yeni toplumsal ilişkilere ve oluşmakta olan yaşam biçimine ayak uyduramayacak kadar *"donmuş"*, *"bozulmuş"* ve *"köhnemiş"* Katolik Kilisesine karşı "savaş" açıyor, dini söylemler kullanarak yeni bir sistemin kurulması gerektiğini ileri sürüyordu. **Luther**'in Almanya'da yaptıklarının benzerini İsviçre'de **Jean Calvin** (1509-1564), İngiltere'de Kral **VIII. Henry** (1491-1547) yapıyor, onlar da içinde bulundukları toplumun yeni koşullarına uygun düşen görüşler ileri sürerek dinde *"reform"* hareketine girişiyorlardı.

Erfurt Üniversitesini bitirerek dinbilim ve felsefe öğretmenliği yapmış olan **Luther'e** göre; *"Sosyal eşitsizlik bir tanrı düzenidir ve olduğu gibi korunarak toplumsal düzenin temelini oluşturmalıdır. İnsanlar arasında eşitlik istemek, tanrısal düzene karşı çıkmaktır ve doğru değildir. Kilise, tanrı ile kul arasına girmemelidir; insanın kurtuluşu törensel ayinlerle değil, inancın dünyevi işler için kullanılmasıyla sağlanır"* dı. Fransız ilahiyatçısı **Calvin'e** göre ise; *"Üretim için faiz almak gereklidir ve bu din yasalarına aykırı değildir; birey ve bireyin ekonomik çıkarları, tanrısal düşünce içinde bile önde gelir; insan emeğinin ekonomik bir değeri vardır ve bu değerin kullanılması tanrısal bir buyruktur; uluslararası ticaret yararlıdır, genel yoksulluğu azaltır; Tanrı, kendisini tüccar ve iş adamlarının egemenliğini sağlamak üzere görevlendirmiş ve yetkilerini ona devretmiştir."*[19]

Katolikliği İngiltere'de yasaklayan **VIII. Henry**, kurduğu *"bağımsız"* ve *"ulusal"* Anglikan Kilisesi aracılığıyla benzer görüşler ileri sürdü ve bu görüşleri devlet politikası haline getirdi. *Anglikanizm* yalnız İngiltere'de değil, gezginler, sömürge tüccarları ve kolonilere yerleşen göçmenler tarafından, İmparatorluğun egemen olduğu hemen her yere yayılmaya çalışıldı. Katolik Kilisesi *"köle emeği sömürüsünü"*, Protestanlık ve Calvinizm, *"üretimde el emeği kullanımını"* nasıl Tanrı'ya *"onaylatmışsa"*, *Anglikan Kilisesi* de *"sömürge tica-*

retini" öyle Tanrı'ya *"onaylatıyor"* ve dini, İngiliz İmparatorluğu'nun çıkarlarını savunan bir doktrin haline getiriyordu.

Luther, Calvin ya da **VIII. Henry**'nin görüşlerini kabullenip yaşatacak sınıf hazırdır. Önce ticaret, daha sonra sanayi burjuvazisi, ileri sürülen görüşleri kabul etmekle kalmadı, toplumun her kesimine yayıp kurumsallaştırdı ve bu "yeni" görüşler hızla yayıldı. Ancak bu yayılma, toplumun diğer kesimlerinde inançtan çok, zor yöntemleriyle yürütüldü. "Yeni" görüşleri, sınıfsal çıkarlarına ve inanç geleneklerine uygun bulmayan halk kitleleri üzerinde şiddet uygulandı; Avrupa'nın her yerinde ayaklanmalar ve uzun süren acımasız "din" çatışmaları ortaya çıktı. Örneğin, **Luther**'in çağdaşı olan, ancak **Reform**'un güç sahiplerinin değil, halkın çıkarı yönünde yapılmasını isteyerek *"sınıfsız"* ve *"devletsiz"* bir toplum düşleyen Alman **Thomas Münzer** (1440-1525), başlarında olduğu 130 bin köylüyle birlikte Frankenhausen'de öldürüldü.[20] Aragonlu **Michel Servetus** adındaki ilahiyatçı bir hekim, **Calvin**'in emriyle hafif ateşte yavaş yavaş pişirilerek öldürüldü. Akciğerdeki kan dolaşımının özelliğini bulan bu hekimin tek suçu, Hıristiyanlık inançlarında **Calvin** gibi düşünmüyor olmasıydı. Cenevre Calvinistleri bu *"günahın affı"* için 1903 yılında Cenevre'de bir **Servetus** Anıtı diktiler.[21]

Kimi tarihçilerin *"tarihin gördüğü en ikiyüzlü ilahiyatçı"* olarak tanımladıkları **Luther**, önce köylüleri ayaklanmak için kışkırtmış, daha sonra hükümet güçleriyle hareket ederek, ayaklanmanın bastırılmasında etkin rol üstlenmişti. **Münzer**'le birlikte 130 bin köylünün öldüğü bastırma sırasında **Luther** şunları söylüyordu: *"Kudurmuş köpekleri gebertir gibi, bunları* (köylüler y.n.) *boğazlamak, boğmak gerekir. Bu nedenle benim asil beylerim, bunları boğazlayın, gebertin. Savaşta ölürseniz bundan daha kutsal bir ölüm yoktur. Köylülere acıma yok. Tanrının acımadığına acıyanlar, isyancılara katılmış demektir."*[22]

Sınıfsal çıkarları ve ekonomik öncelikleri Hıristiyan dinine sokan **Martin Luther**'in eylemi konusunda **Karl Marx** şu değerlendirmeyi yapacaktır: *"Lutherci görüş, ister istemez o çağın ekonomik koşullarının etkisi altında kalarak, feodal ekonomik*

yapıyı çökertmek için, sırtını ya köylü, ya da burjuva sınıfına dayaması gerekiyordu. Bu nedenle ilkel Hıristiyanlığın ekonomi ile ilgisiz tutumuna bağlı kalması, artık olanaklı değildi." [23]

Reform hareketinin, *"din özgürlüğü"* ve *"bireylerin olayları kendi başına yargılama hakkını sağlayan"* özgürlükçü bir girişim olduğunu ileri süren yanlış bir anlayış vardır. Avrupa "uygarlığını" her koşulda ve her yönüyle savunmayı iş edinen bu yanlı anlayış, **Luther**'e ya da **Calvin**'e sahip çıkar; bunları *"yenilikçi düşünürler"* diye tanıtır. Oysa, onlar için önemli olan kendi görüşlerinin egemen olmasıdır. Bunu sağlamak için hiçbir sınır tanımazlar; hem birbirleriyle hem diğer Hıristiyan mezhepleriyle sürekli bir çatışma içindedirler. Kendilerinden olmayanları ülke dışına sürmeyi meşru sayarlar. *"Halk, toptan güdülerek bir ağıla sokulacak ve orada hükümdarlarının buyurduğu inancı kabul edeceklerdir"* diyerek, halkı *"güdülecek sürü"* olarak görürler. Protestan mezhepleri, özgürlüğe karşı olduğu kadar, aydınlanmaya da düşmandır.[24]

Luther'in, Avrupa kültürünü derinden etkilediği doğrudur. Ancak bu etkilenmenin niteliği, **Herder**'den **Hitler**'e dek uzanan Alman ırkçılığının düşünce ve eylemiyle örtüşür. **Luther**'in; *"Eğer bir insan yüksek bir amaç için yalan söylerse bunda ne kötülük vardır?"*, *"Kurtarıcı'nın nasıl davrandığı değil, ne öğrettiği önemlidir."* *"İnsanların ne yapıp yapmadıkları önemli değildir, neye inandıkları önemlidir"* biçiminde ifade ettiği anlayışa **Hitler** şu sözlerle sahip çıkmıştır: *"Gücü bir kez ele geçirdiğimizde, Hıristiyanlık bundan payını alacaktır. İşte o gün Papa ve İncil'den bağımsızlaşmış bir Alman Kilisesi ve yanımızda olabilirse Luther de kutsayacaktır bizi."*[25]

"Dinde reform", insanların düşünceleri ve günlük yaşamları üzerine kurulmuş olan dinsel baskının yerine, günün koşullarına uygun bir başka dinsel baskı sistemi getirdi. Katolik kilisesinin otoritesi, yerini Protestan kuralcılığına bıraktı. *Reform*'un getirdiği, *"özgür düşünce"* ya da *"inançsal hoşgörü"* değil; sınıfsal çıkarlara dayanan bir Hıristiyanlığın,

önce zor kullanılarak daha sonra hukuksal düzenlemelerle topluma kabul ettirilmesiydi.

Avrupa'da uzun yıllar süren *"din savaşları"*, çok kanlı ve acımasızdır. Katolik ve Protestanlar başta olmak üzere hemen tüm Hıristiyan mezhepleri birbirlerini sürekli öldürmüşlerdir. Hıristiyanlığın geleneklerinden olan *"inanç nedeniyle adam öldürme"* bu dinin ortaya çıkış döneminden beri uygulanan bir yöntemdir. İlk dönemde Hıristiyanlar, *Pagan* (çok tanrılı din) inançlı Roma imparatorlarından hoşgörü bekliyordu. Ancak egemen duruma geldiklerinde, *Pagan* inançlılar kadar, Hıristiyanlığı kendilerine göre yorumlayan ve dünyevi nimetleri dışlayan *Gnostik* mezheplerine bağlı hıristiyanları da kılıçtan geçirdiler.[26]

1572 yılında Fransa'da yapılan Saint-Bartelemy katliamı, "din" çatışmalarında kullanılan şiddetin düzeyini gösteren örneklerden biridir. Fransa'da etkileri giderek artan Protestanlardan rahatsızlık duyan Kral **IX. Charles**, 1572'de *"tüm Protestan liderlerin öldürülmesini"* emretti. Yalnızca 23-24 Ağustos gecesinde, ileri gelen 3000 Protestan öldürüldü.[27] Aynı işi, eğer ellerine fırsat geçseydi Protestanlar da yapardı. Çünkü katliama, Hollandalıların, Katolik İspanya Kralı **II. Felipe'e** karşı ayaklanması gerekçe yapılmıştı.

Luther, hiçbir dönemde vicdan ve inanç özgürlüğünden yana olmamıştır. Böyle bir özgürlük, onun okuduğu "kutsal" metinlere uygun değildi. Başlangıçta baskıya karşı çıkıyordu, ama bu karşı çıkış, kendi güvenliği ile ilgili kaygılardan kaynaklanan *çıkarcı (pragmatist)* bir yaklaşımdan başka bir şey değildi. Onun için, *doğru*'nun tek ölçütü yalnızca *başarı*'ydı. Güçlenip etkinlik kazanınca pragmatist düşüncelerini ödünsüz uyguladı ve *"devletin, inancı korumaktan başka bir amacının olamayacağını"* ileri sürerek *Anabaptist*'lerin (insanlar arasında eşitliği savunan bir Hıristiyan tarikatı) öldürülmeleri gerektiğini söyledi.[28]

11.-15.yüzyıllar arasında Güney Avrupa'da, kendilerine *"Temiz ruhlular"* adını veren *Kathar*'lar tarikatı yayılmaya başladı ve önemli bir halk desteğiyle karşılandı. Fransa'da *Katharizm,* İtalya'da *Patarinizm,* Balkanlar'da ise *Bogo-*

molizm adını alan bu tarikat; inanç ve düşünce özgürlüğünü, kadın-erkek eşitliğini, ortak mülkiyeti savunuyor, emek sömürüsüne karşı çıkıyor, insana kul olmayı yadsıyor ve ölüm cezasını yasaklıyordu. **Şeyh Bedrettin**'in görüşlerine benzeyen ve kaynağını *Maniheizm*'den (kendinden önceki tüm dinlerin akla uygun yanlarını birleştiren ve M.S. 3.yüzyılda ortaya çıkan bir Ortadoğu dini) alan bu tarikatın üyelerine, örneği az görülen bir şiddet uygulanmıştır.

Papa **III. Innocent**'in çağrısı üzerine *Kathar*'lar üzerine gönderilen Haçlı ordusu, Fransa'daki *Minerve* **K**alesi'ni aldığında 140, *Lavaur*'u aldığında ise 400 *Kathar* din adamını, bir gece içinde ateşte yakarak öldürdü; halka karşı toplu kırım uyguladı. Toplu kırımları önlemek için, *Kathar*'larla birlikte kiliselere gönüllü olarak giren katolik kent halkı da onlarla birlikte yakılarak öldürüldü. *Katharlar*'a karşı bulunup geliştirilen ve daha sonra yerleşik bir Katolik kurumu haline gelen *Engizisyon Mahkemeleri* onbinlerce insanı ölüme mahkum etti. *Kathar* inancına yakınlık duyan ya da yardım edenler, *"göğüsleri kızgın haçla dağlanmaya"* ya da *"kemikleri kırılmaya"* mahkum edildiler; birçok insan, bu işkenceleri görmek yerine, *"kendi istekleriyle ateşle yakılarak öldürülmeyi"* seçti.[29] Uygulanan şiddet o denli ağır ve yaygındı ki, on yıl içinde hemen hiç *Kathar* kalmadı ve bu inanç ortadan kalktı.

Batı Aydınlanması

Batı Avrupa'da, *merkantilist* devletçilikle başlayan, *fizyokrat liberalizmiyle* gelişen ve *sanayi devriminden* geçerek 20.yüzyıl tekelci kapitalizmine ulaşan uzun ve kapsamlı bir toplumsal gelişim süreci yaşandı. Ekonomik dayanaklarıyla bugüne dek gelen ve toplumsal yaşamın her alanını etkileyen bu süreç, Batı'ya özgü olan, ancak doğurduğu sonuçlarla dünyanın tümünü etkileyen, dönüşüm ve çatışmalarla dolu, devingen bir dönemi kapsar. Bu 500 yıllık dönemde, kapsamlı bir sosyal ve kültürel ilerleme sağlanmıştır.

Kapitalist üretim ilişkilerinin biçim verdiği siyasal düzen, varlığını koruyup güçlendirmek ve ekonomik gelişi-

mi sürekli kılmak için; üzerine oturacağı ve gereksinimlerine yanıt veren bir kültürel yapıyı kurmak ve geliştirmek zorundaydı. Avrupa kültürü bu zorunluluğun sonucu olarak ortaya çıktı. Bu kültür, Batı toplumlarının kendi iç gücüne dayanıyordu, ancak kültürel gelişimi sağlayan toplumsal gönenç, dış gelirle sağlanan varsıllığa, yani sömürgeciliğe bağlıydı. Üretim arttıkça dış ticaret gelişiyor, dış ticaret geliştikçe gelir artıyor, bu gelirin yarattığı varsıllık ise kültürel gelişime olanak veren koşulları yaratıyordu. Birbirine bağlı iç süreçler, bütünlüğü olan bir ekonomik sistem oluştururken, bu sistem yeni bir kültürün, kapitalist kültürün ortaya çıkıp gelişmesine ortam hazırlıyordu.

15.yüzyılda gelişmeye başlayan kapitalist kültür, *aydınlanma* olarak tanımlandı. Açık bir gerçektir ki; sömürgecilik, köle ticareti ve sanayi devrimi olmasa, ne *Batı aydınlanması* denilen bir süreç yaşanır ne de *Avrupa uygarlığı* adı verilen bir olgu ortaya çıkardı. Avrupa'da yaşanan kültürel uyanış, tarihin her döneminde ve her toplumda olduğu gibi, öznel tercihlere, isteğe ve özleme bağlı olmayan nesnel bir gelişimdi ve doğrudan kapitalist üretim ilişkilerinin gelişimine bağlıydı; *Batı Aydınlanması* kapitalizmin bir ürünüydü.

Batılılar, *Avrupa uygarlığını* tek uygarlık girişimi olarak gördüler ve bu girişimin evrenselliği temsil eden ortak bir kültür yarattığını söylediler. Kendi dışındaki uygarlıkları ise ya görmezden geldiler, ya da açıktan uygarlık dışı ilan ettiler. Avrupa'nın, uygarlığın merkezi olduğunu ileri sürdüler. Toplumsal ve ekonomik bilimlerin temelini atan ve liberal anayasa düşüncesinin kuramcısı sayılan *aydınlanmacı* düşünürlerden Fransız **Charles Montesquieu** (1689-1755), *Caractere* adlı eserinde şunları yazıyordu: *"Kişisel olarak bana yararlı ancak aileme zararlı bir şeyle karşılaşırsam, bunu hemen gözümün önünden çeker atarım. Aileme yararlı vatanıma zararlı olabilecek bir şeyle karşılaştığımda onu unutmaya çalışırım.*

Ülkeme yararlı ama Avrupa'ya zararlı olabilecek... bir şeyle karşılaştığımda ise buna kesinlikle bir cinayet gözüyle bakarım."[30]

Avrupa aydınlanması yalnız Batılılarca değil, içinde yaşadığı ülkenin tarihsel geçmişi ve özgün koşullarını kavrayamayan azgelişmiş ülke aydınları tarafından da evrensel bir uygarlık olarak görülmüş ve öykünmeye (taklit edilmeye) çalışılmıştır. Kültürel yozlaşmaya neden olan bu anlayış, onları kaçınılmaz olarak Batı'ya bağlanmaya, bunun sonucu olarak da kendi kültürüne yabancılaşmaya götürmüştür. Bunlar doğaldır ki, ne "Avrupalı gibi olabilmiş ne de kendi kimliğini koruyabilmiştir.

Alman düşünürlerinden **Immanuel Kant** (1724-1804), tüm aydınlanmacılara, *"Aklını kullanma gücünü göster"* diye sesleniyordu.[31] Aydınlanmacı düşünürler bu çağrıya uymuşlar ve *"aklı kullanma gücünü göstermişlerdir"* Ancak *"aklı kullanarak gösterilen güç"*, her zaman ve her koşulda, yalnızca içinde yaşanılan ülke ve bu ülkenin içinde bulunduğu Avrupa'nın çıkarları yönünde kullanılmıştır. Bu yaklaşım, *Batı aydınlanmasının* en belirgin özelliğidir. Ekonomik ilişkilerin sonucu olan bu gerçek, Avrupa kültürünü, evrenselliği temsil eden tek uygarlık haline getirmediği gibi, diğer dünya kültürlerinin evrensel boyutunu da elbette ortadan kaldırmıyordu.

Çok yönlü bir kültürel gelişme üzerine oturan Yeni Çağ *Batı aydınlanması*'nın özgünlüğü, evrenselliğinden önce gelir; Avrupa'yı, özellikle de Batı Avrupa toplumlarını ifade eder. Uygarlık tarihinde önemli bir gelişim aşamasını temsil eder; ama bu temsil, yarattığı değerleri kullanarak başka ülkeler üzerinde etkinlik kurma isteğiyle sınırlıdır. *Batı aydınlanması*'nın kapsam ve içerik olarak zenginliği ne denli gerçekse, *çıkar*'ın belirlediği bu sınır da o denli gerçektir. Batı'nın elde ettiği ekonomik ve kültürel gelişme, bu sınırın kalın bir çizgiyle çizilip politika olarak uygulanmasına dayanır. Avrupalılar, kültürel gelişimlerini önemli oranda, uygarlık

dışı saydıkları ülkelerden elde ettikleri maddi gelirlerle sağlamışlardır.

Batı'ya Doğu'dan aktarılan maddi servetin boyutu çok büyüktür ve tümüyle hesaplanamamaktadır. *Aydınlanma*'nın öncü ülkesi İngiltere, denizaşırı ülkelere ve sömürgelere ilk kez 1759 yılında ve Merkez Bankası aracılığıyla kağıt para ihracı yaptı, yani borç verdi. İngiltere'nin bu girişiminden ülkesine döndürdüğü net kâr, 1759-1781 yılları arasındaki 22 yıl içinde, yalnızca Doğu ile Batı Hindistan'dan olmak üzere 40 milyon sterlindi. [32] İngiltere,borç faiz gelirlerinden ayrı olarak, aynı dönemdeki 10 yıl içinde ve yine yalnızca Hindistan'dan köle emeğine dayanan, 40 milyon sterlinlik bir başka "gelir" daha elde etmiş ve bunu da Londra'ya aktarmıştı. Bu çok büyük bir "gelir" di, bunun gerçek boyutunu anlamak için, İngiliz kaynaklarında yer alan şu bilgi bir ölçü olmaktadır: "*Hindistan'dan sağlanan gelirler, gelişmekte olan İngiliz sanayiinin disponibl* (kullanılabilir ulusal değerler y.n.) *birikim fonunu iki katından fazla arttırmıştır.*"[33]

Batı aydınlanması'nın düşünsel ve teknik temelini oluşturan *Rönesans* hareketi, gerçek ürünlerini 18.yüzyılda verdi. 17.yüzyıl, *Rönesans*'ın getirdiği hızlı uyanışın sindirildiği ve ekonomik olaylara bağlı olarak gelecek için yön arandığı yüzyıl oldu. 18.yüzyıl ise *yön*'ün belirlendiği ve somut uygulamaların geliştirildiği yüzyıldı; 18.yüzyıl aynı zamanda *aydınlanma*'nın yayıldığı yüzyıldı.

Ekonomik ve kültürel gelişmenin en ileri ülkesi, en fazla sömürgeye sahip olan İngiltere'ydi. Bu nedenle "aydınlanma", İngiltere'de başladı ve daha sonra Fransa ve Almanya ile diğer Avrupa ülkelerine yayıldı. **Issac Newton** (1642-1727), **John Locke** (1632-1704), **Willian Wollaston** (1659-1724), **Anthony Shaftesburg** (1671-1713), **Davit Hume** (1711-1776) İngiliz aydınlanmasının öncü düşünürleriydi.

17-18.yüzyıl İngilteresi'nde, Rönesans İtalyası'nda olduğu gibi, bilgi edinme, araştırma ve inceleme isteği toplu-

mun her kesimine yayılmış, kitap ve tartışma merakı herkesi içine alan toplumsal bir yöneliş haline gelmişti. Bu yönelişin içinde, Kral **II. Charles** (1630-1685) bile vardı. 15 yıl süren iç savaştan sonra, iktidarı ruhban sınıfından geri alarak tahtına dönen Kral, tahtını ve ailesini korumak için dinsel bağnazlığa karşı mücadele ediyor, bu mücadele doğal olarak, serbest düşünce ve bilimin gelişmesi için uygun bir siyasi ortam oluşturuyordu. Bilim geliştikçe, tüccar ve sanayicilerin *"işlerine yarayacak"* teknolojik buluşlar ortaya çıkıyor, bu sonuç ise, bilim ve bilimsel araştırmaları herkesin ilgisini çeken ve önem verilen bir uğraş haline getiriyordu. O dönemin İngilteresi'nde öyle bir hava vardı ki aristokratlar, yargıçlar boş zamanlarının çoğunu kimya ve fizik deneyleriyle geçiriyor; "şık" ve "kibar" hanımlar, "süslü" arabalarıyla hergün laboratuar laboratuar dolaşarak izleyecekleri konferans arıyordu. Ünlü yazar **Macaulay,** dinsel tutuculuğa tepki olarak bilime yönelmenin moda halini aldığı o günleri şöyle anlatıyor: *"Saf Hıristiyanlık* (puritain y.n.) *yandaşı ikiyüzlülerin ileri sürdükleri tüm düşünceler artık alaya alınıyor, onların kötüledikleri ya da yasakladıkları tüm düşünce akımları ve bilim ise övülüyordu. Bir zamanlar İncil'den ayet okumak için açılan ağızlar, artık en kaba küfürleri savurmak için açılıyordu."*[34]

İngiltere'de bilim, **Macaulay**'ın belirttiği gibi, *Katolik* ve *Protestan* mezhepleri arasındaki uzun süren sert din çatışmalarının mirası üzerinde yükseldi. Kilisenin ve *burjuvazinin,* farklı çıkar duygularıyla da olsa, *kral*'lara karşı sürdürdükleri "bitmeyen" mücadele; 1649'da *kral*'ın (I.Charles) öldürülmesi, 1660'da ise geri dönmesiyle (II.Charles) sonuçlanmıştı. 1689 çatışmaları ise uzlaşmacı yanı ağır basan bir başka sonuç doğurmuş, tahtı **II. Mary** ile paylaşan **III. William,** *Dinsel Hoşgörü Yasası* (Toleration Act) ile *kiliseye, Haklar Bildirisi* ile *burjuvaziye,* yeni ayrıcalıklar vermeyi kabul etmişti. Bu ustalıklı uzlaşı, krallık kurumunu temsili de olsa bugüne dek koruyan İngiliz yönetim biçiminin, yani meşruti monarşinin temelini atmıştır.

1689 *"Haklar Bildirisi"*, bilimin olduğu kadar ekonomik örgütlerin de önünü açan entellektüel bir ortam oluştur-

du; bilim ve ekonomik örgütlenme birlikte gelişti. Bu doğal bir sonuçtu. Yürütülen siyasi mücadelenin sonucu olarak ortaya çıkan *"Haklar Bildirisi"* üretim ilişkilerinin gelişimini sağlayacak bir amaç için getirilmişti. Bunda, bilimin olduğu kadar örgütlenmenin de önemi vardı.

Büyük sanayici ve tüccar örgütlenmesinden ayrı olarak, tarım ve zanaat emeğini destekleyen ilk örgüt olan *Dublin Society* 1724'de kuruldu. Daha sonra 1731'de, *Çiftçilik Tarım ve Diğer Yararlı Sanatları Geliştirme Derneği* (1984 yılında 250.kuruluş yılını kutlayan bu dernek varlığını hala sürdürmektedir), 1754'de Londra'da, *Sanat İmalat ve Ticareti Teşvik Derneği,* 1775'de de Birmingham'da *Lunar Society* kuruldu. Bu örgütler, erken sanayi döneminin girişimcilerini desteklediler ve onların haklarını savundular.[35]

"Aydınlanma", İngiltere'den hemen sonra Fransa'da yayıldı. Ekonomik ve politik hedefler, sınıfsal öncelikler ve bu önceliklerin belirlediği dünya görüşü olarak, *İngiliz Aydınlanması*'ndan elbette çok farklı değildi, ancak Fransa'da farklı bir siyasal ortam vardı. İngiltere'de, kilise-kral çatışmasının yol açtığı yetke (otorite) boşluğu *burjuva* sınıfını rahatlatırken, Fransa'da *kilise-kral* ittifakının ortaya çıkardığı merkezi aristokrat devlet, daha baskıcı bir siyasi ortama neden oluyordu. Bu durum, *Fransız Aydınlanmacılar*'ını ister istemez daha sert bir mücadele içine sokuyor, onları daha direngen bir duruşa zorluyordu.

Mutlak monarşi'nin siyasi yapısına tepki olarak doğan Fransız aydınlanması, **Michael de Montaigne**'nin (1533-1592) kuşkuculuğu ve **René Descartes**'in felsefesi ile başladı. İngiliz ekonomi-politiğini Fransa'ya taşıyan **François Voltaire** (1694-1778) **Charles Montesquieu** (1689-1755), **Denis Diderot** (1713-1784) ve **Jean D'Alembert** (1717-1783) ile gelişti. İngiltere'de deneycilik öne çıkarken, Fransa'da akılcılık önem kazandı.

Fransız aydınlanma tarihinde *Ansiklopedistler* adı verilen hareketin önemli bir yeri vardır. **Diderot** ve **D'Alembet**, 1751'de başlayarak 1780 yılına dek, 35 ciltlik bir ansiklopedi yayımladılar. *"Bilimin görevinin, toplumun tümünü aydınlatmak"* olduğunu söylüyorlardı, ancak görüş ve düşünceleri toplumun tümünü değil, gelişmekte olan *burjuva sınıfının* çıkarlarını temsil ediyordu. Bu durum, yalnızca *ansiklopedistlerin* değil tüm aydınlanmacıların ortak özelliğiydi.

Fransız aydınlanması'nın yarattığı toplumsal mücadele, *burjuva* iktidarlarının ortaya çıktığı diğer kapitalist ülkeler içinde devrimci bir geleneği temsil eder. İngiltere ve Almanya'da *anti-feodal mücadele*, çatışmalı dönemler içermesine karşın, ağırlıklı olarak evrimci bir yol izlerken; Fransa'da *aristokrasiye* ve *feodalizme* karşı işçilerin ve diğer halk kesimlerinin toplumsal ve siyasal mücadeleye katılmış olmaları nedeniyle, devrimci bir nitelik kazanmıştır. Fransız siyasi sistemi ve partileri, 1789 devrimiyle başlayan 1830, 1848, 1870 ayaklanmalarıyla süren ve bu ayaklanmaların ezilmesinin yarattığı birikim üzerine kurulmuştur. *Devrim-karşı devrim, tutuculuk-devrimcilik, burjuvazi-proleterya* gerilimlerinin biçim verdiği ve *burjuva* egemenliğine temel oluşturan bu birikim, oluşumunun doğal sonucu olarak uzlaşmaz nitelikli düşünce ve eylemleri içinde barındırmıştır. 1789 ve sonrasında *Feuillantlar, Brissotinler, Girondinler* ve *Jacobinler* ile ortaya çıkan, karşıt görüşlü örgütlenmeler, 19.yüzyıl başlarında *meşrutiyetçiler, liberaller, Bonapartistler, Carbonerialar* ve *muhafazakarlar* ile sürmüş, daha sonra işçi dernek ve sendikaları ile sosyalist örgütlenmeleri ortaya çıkarmıştır. Fransız aydınlanması bugüne dek, karşıtlıklar ve sınıfsal çatışmalarla dolu, 5 ayrı cumhuriyet döneminin oluşmasına düşünsel temel hazırlamıştır.

18.yüzyıl Fransız aydınlanmasını temsil eden düşünürlerin hemen tümü, dönemin ve iktidar çatışmalarının özelliklerine uygun olarak, bugün pek üzerinde durulmayan karşıtlıklar ve bilim dışı öznellikler içinde olmuşlardır. Bunların birçoğu aydınlanma düşüncesiyle bağdaşması mümkün olmayan kaba ve ilkel düşüncelere sahiptiler. *"Aydınlanma hümanizminin sözcüsü", "yaratıcı burjuva düşüncesinin ön-*

cüsü" ya da *"insan hakları savunucusu"* olarak tanıtılan **Voltaire**, insanlar arası eşitsizliği ve köleciliği açıktan savunuyor, *"ayak takımının"*, *"hiçbir zaman"* akıldan yararlanamayacağını, bu sınıfın kendisini aydınlatmaya *"ne aklı ne de zamanının"* olduğunu ileri sürüyor ve *"ırgatlığın ya da dayak yemenin"* bir kısım insanların kaderi olduğunu söylüyordu. **Voltaire** ünlü *Felsefe Sözlüğü*'nde şunları yazıyordu: *"Hayvanlar akılsız oldukları için özgürdürler; bu nedenle insanlar yalnızca hayvansal yanlarıyla eşit olabilirler; her insan doğuştan, başkasını ezmeye, zengin olmaya, zevke sefaya eğilimlidir; insanların buyuranlarla iş görenler olarak iki sınıfa ayrılması kaçınılmazdır, eşitsizlik iki papazın birbirini kıskanması kadar olağandır; insan toplumunun bozulmaması için köleler köleliklerini yapmalıdırlar, bu dilencilik ederek gururunu büsbütün kırmaktan iyidir; toprak paylaşımında talihsiz bir atanın çocuğu iseniz, artık sonsuza dek payınıza ırgatlık ya da dayak yemek düşecektir."*[36]

Cumhuriyet ve *demokrasi* düşüncesinin öncülerinden kabul edilen **Jean-Jacques Rousseau**'nun görüşleri de, o dönem düşünürlerinin tümünün ortak özellliği olan, birbiriyle çelişik ve karmaşık ögeler taşır. **Rousseau** bir yandan, *Cumhuriyet* ve *demokrasi*'yi savunan görüşler ileri sürerken diğer yandan *Orta Çağ*'a denk düşen düşünceleri savunuyordu. **Rousseau**, *Bilimler ve Sanatlar Üstüne Demeç* (Discours sur les Sciences et les Arts) adlı kitabında şunları yazıyordu: *"İnsan önceleri iyiydi, onu kötü yapan uygarlıktır; Avrupalılar birkaç yüzyıl önceye dek, bilgisizliğin mutluluğu içinde erdemli yaşıyorlardı; Avrupa'da edebiyat ve sanatın yeniden dirilerek erdemsizliklerin türemesine Müslümanlar neden oldu; Osmanlı Padişahı Sultan Ahmet, matbaayı yurduna sokmamak için direnmekte haklıydı; insan kafasının saçmalıklarını yarına iletecek olan bu makina ne kadar korkunçtur. Krallar bu korkunç makineyi kapı dışarı etmelidir; Ey ulu Tanrı,sen bizi bizden öncekilerin bilgilerinden ve uğursuz sanatlarından koru. Bize bilgisizliğimizi, sağlığımızı ve yoksulluğumuzu bağışla."*[37]

Felsefi yanı öne çıkan *Alman Aydınlanması*, İngiliz ve Fransız aydınlanmasının izlediği yol üzerinde gelişti. Ekonomik ve siyasal düzenin, gelişmekte olan ulusal sanayinin gereklerine uygun olarak yapılanması, ortak özellikti. Sanayi ve ticaret sermayesi, gereksinimlerine yanıt veren toplumsal sistemi Almanya'da kurarken; sistemin ideolojik yapısını oluşturan aydınlanmacılar, İngiltere ve Fransa'da olduğu gibi bu sürece önemli katkıda bulunuyorlardı.

Christian Thomasius (1655-1728) ve **Christian Wolf** (1679-1754), *Alman Aydınlanması*'nın öncü düşünürleriydi. **Immanuel Kant** (1724-1804), **Moses Mendelsson**(1729-1786), **Johann Herder** (1744-1803) ve **Friedrich Hegel** (1770-1831) aydınlanma düşüncesini Almanya'ya yerleştirdiler. **Karl Marx** (1818-1883) ve **Friedrich Engels** (1820-1895), kendilerinden önceki düşünürlerden farklı bir özelliğe sahiptiler. Sistemin korunup geliştirilmesi değil, değiştirilmesi yönünde düşünceler ileri sürüyorlardı. Özellikle felsefe alanında gerçek aydınlanmayı bu iki düşünürün temsil ettiğini kabul eden yaygın bir görüş vardır.

17.yüzyılda, 350 devletçiğe bölünmüş olan Alman toplumu, tam bir *tarikatlar toplumu* durumundaydı. 1618-1648 yılları arasında, aralıksız 30 yıl süren din çatışmaları İmparatorluğu güçsüz kılmış ve salgın hastalıklarla birlikte kırsal nüfusun % 40'ının, kent nüfusunun ise % 30'unun yok olmasına neden olmuştu. Ünlü *"Büyük Hanse Birliği Ticareti"* çökmüştü. 1648 yenilgisi sonucunda yapılan **Westfalen** anlaşmasıyla Fransa ve İsveç, Almanya'yı 350 küçük devlete bölmüş, ülke yönetimini 5 Katolik, 2 Protestan ve 1 Calvinist'ten oluşan 8 kişilik bir kurulun eşgüdümüne vermişti; pek çok tarikatın varlığını sürdürdüğü toplum, % 80'ini köylülüğün oluşturduğu bir *"el sanatları toplumu"* durumundaydı.

Alman Aydınlanması, bu parçalanmış, geri ve yoksul yapıya tepki olarak gelişti. *30 Yıl Savaşları*'nın yıkıcı etkisi, *"dinsel hoşgörü"* nün yaygınlaştırılmasıyla giderilmeye çalışıldı; bu amaca hizmet eden *Piyetizm, Moravyalı Kardeşler* (siyasi iktidarla ilişki kurmayan bir tarikat) ve *aydınlanmacılık* (dinsel kademeleşmeyi bireye temellendiren mezhep) gibi

yeni *Protestan* tarikatlar ortaya çıktı. Daha sonra büyük ün kazanacak olan Alman Üniversiteleri bu dönemde kuruldu; eğitim dili Latinceden Almancaya dönüştürüldü, bu dönüşüm Alman birliği ve ulusçuluğunun gelişimini hızlandırdı. Üniversiteler, Alman aydınlanmasının ve oldukça geç kalan ulusal birliğin ideolojik merkezleri haline geldi.

Alman Aydınlaması'na yön veren ilk düşünürler metafizikçi **Kant** ve milliyetçi **Herder**'dir. Alman ırkçılığının temellerini atan bu düşünürlerin görüşleri, İngiltere ve Fransa'daki çağdaşlarının çelişkili görüşlerinden farklı değildir ve önce Alman, ona bağlı olarak da Avrupa merkezcidir. **Kant,** görüşlerinin, herhangi bir ayırım gözetmeden insanı öne çıkardığını sürer, ancak bu görüşler, *"beyaz ırktan olan Avrupalı insan"* için geçerlidir. Renklerine göre sınıflandırdığı diğer insanları uygarlık dışı sayar. Bu konudaki düşünceleri, **Hitler** anlayışıyla tam olarak örtüşen bir niteliktedir. *"İnsan Bilimine, Tarih Felsefesine, Politikaya ve Eğitim Bilimine İlişkin Yazılar"* (Schriften zur Anthropologie, Geschichtsphılosophie, Politik und Paedagogik) adlı yapıtında, insanların geçmişlerini ve davranış yeteneklerini ırk ve tür kavramlarıyla açıklar. **Kant'a** göre, *"insan soyu, beyaz, zenci, Hun* (Mogol ya da Kalmuk) ve *Hintlilerden* (Kızılderililerden) *oluşur. Beyaz ırk belirgin bir biçimde Avrupa'da yaşar. Çok eski ve ari bir ırk olan Hint ırkı eski Tibet, eski İskit ve az çok Hun kanıyla karışmış ve Çinlileri türetmiştir. İnsan kökeninde iki ayırıcı özellik, zencilerin rengi ile Avrupalıların üstün aklıdır. Tembel, yumuşak ve oynaşık olan zencilerin vücutları yağlıdır, bu nedenle iğrenç kokarlar. Akıldan üstün olan ve güzellik, ululuk, ince beğeni, görkem ve soyluluğa sahip Avrupalılar uygardırlar ve her zaman uygarlık yolunda ilerleyeceklerdir."*[38]

Tarih felsefesi üzerine eserler yazan toplum bilimci **Herder,** bir yandan Alman ırkının üstünlüğünü savunurken diğer yandan Avrupalıların *Avrupa Cumhuriyeti* adı altında birleşmeleri gerektiğini söyler. *İnsanlığın Oluşum Tarihinin Felsefesi* adlı yapıtında şu görüşleri ileri sürer: *"Avrupadaki bütün krallıkları kuran, Roma'ya boyun eğdiren, İstanbul'u kuşatan ve bir süre egemen olan, Kudüs'te Hıristiyan İmparatorluğu*

kuran Almanlar; büyük, güçlü, girişimci, cesur, dayanıklı ve güzeldir. Korku uyandıran mavi gözleri, bağlılık ve ölçülülük ruhundan beslenirler. Avrupa Cumhuriyeti düşüncesine temel olan kültürel oluşuma Almanlar kalıcı katkılar yapmıştır."[39]

Almanya (Prusya), 1806'da Fransa'ya bir kez daha yenilmiş ve yapılan *Tilsit* anlaşmasıyla topraklarının yarısını yitirmişti. Ancak, *Kutsal Roma Germen İmparatorluğu*'nun bu çöküşü ilginç bir biçimde Prusya kalkınmasının da başlangıcı oldu. Toplumsal alanda **Karl Stein** ve **Karl Hardenberg**, askeri alanda **Gerhard Scharnhorst** ve **Johann Fichte** Alman kalkınmasının öncüleri oldular. Bakan ve Başbakan (Şansölye) olan **Stein** ve **Hardenberg**, 18.yüzyıl aydınlanmacılarının birikimi ve gelişen *burjuvazinin* desteğiyle *feodal* düzeni çözecek uygulamalar yaptılar. 1807 yılında, adını açıklandığı kentten alan ve demokratik yenileşme atılımının sınırlarını belirleyen *Nassau Bildirisi* kabul edildi; aynı yıl bildirinin maddelerini uygulamaya sokan *Ekim Buyruğu* açıklandı. Bu girişimler ve arkasından gelen diğer uygulamalarla kölelik aşa-malı olarak kaldırıldı, köylülerle burjuvalara toprak sahibi olma hakkı verildi, feodal hakların satın alınabileceği kabul edildi, angarya kaldırıldı, soyluları da kapsayan vergi yasaları çıkarıldı, belediye meclisleri kuruldu ve ekonomik ilişkilerde geçerli olacak *liberal* yasalar çıkarıldı.

Almanya Genel Kurmay Başkanı olan **Scharnhorst**, benzer atılımları askeri alanda gerçekleştirdi. Prusya ordusunun anlayış ve yapılanmasını değiştirerek, orduyu hemen tümüyle yeniden örgütledi ve silah gereksinimlerini karşılamak için ulusal nitelikli savaş sanayisinin kurulmasına önayak oldu. Alman ulusçuluğu yalnızca orduda değil, toplumun tümünde temel ideolojik anlayış haline getirildi. Berlin Üniversitesi'nin Rektörü, felsefeci **Johann Fichte**, yazdığı 14 bölümlük *Alman Ulusuna Söylev* (Reden an die deutsche Nation) adlı yapıtıyla, ulus duygusunu yücelten düşünceler geliştirdi ve çok etkili oldu.

Siyasal düzeni, gelişmekte olan yeni toplumsal gereksinimlere göre değiştirmeye yönelen bu girişimler; ekonomik, sosyal ve hukuksal alanlarda köklü dönüşümler sağladı ve Almanya'yı -daha geç olmak üzere- İngiltere ve Fransa gibi anti-feodal demokratik devrim sürecine sokmuş oldu. Ulus birliğini amaçlayan milliyetçi düşünceler, tüm Almanya'ya yayıldı. Üniversiteler, özellikle de 1810 yılında kurulan Berlin Üniversitesi, ulusçuluğun merkezi haline geldi. Öğrenciler, gizli ya da açık örgütler kurdular ve bu örgütlerle, "demokrasi" ve "özgürlük" için mücadele ettiler. *Burjuvaların*, aydınların ve öğrenci derneklerinin ağırlıkta olduğu, büyük bir örgütler federasyonu olan *Burschenschaft*, Almanya'nın hemen tüm eyaletlerinde örgütlendi.

Alman birliğinin itici gücü konumunda olan ve gelişkin bir sanayi gücüne sahip bulunan Prusya, kendi çevresinde bir *gümrük birliği (Zollverein)* oluşturdu. 1818-1833 yılları arasında 20 eyalet devleti bir araya geldi ve kendi içlerinde kaldırdıkları gümrükleri, dışarıya karşı yükselttiler. İç pazarı bütünleştiren ve onu dışa karşı koruyan gümrük birliği, Alman ulusal birliğinin ekonomik dayanağını oluşturdu.

1848 yılında hemen tüm Avrupa'yı etkileyen devrim dalgası, etkisini Almanya'da da gösterdi. Şubatta Fransa'da başlayan devrim, bir ay sonra Almanya'ya sıçradı. Ekonomik alanda liberal, siyasi alanda ulusal olan Mart 1848 devrimi, sanayi sermayesinin gücünü arttırdı ve Alman burjuva demokratik devrimini daha ileri bir aşamaya taşıdı. Devrim, bir yandan burjuva iktidarını pekiştirirken, diğer yandan işçiler başta olmak üzere köylüler ve diğer halk kesimlerinin, siyasal yaşamda daha örgütlü ve daha etkili biçimde yer almalarına yol açtı; her alanda kurulmuş olan ve egemen sınıf çıkarlarını temsil eden örgütler yanında işçi, esnaf ve köylülerin haklarını savunan ekonomik, demokratik ve siyasal örgütler kuruldu; bu örgütler, geniş bir siyasi yelpaze içinde kurulacak olan partilerin, siyasi alt yapısını oluşturdu.

Aydınlanma ve Sanayi Devrimi

18.yüzyıl Avrupa aydınlanması, 1774 yılında, sonuçlarını belki bulanın bile düşünmediği ve etkisini bugüne dek sürdüren, bir teknik buluş ortaya çıkardı; İngiltere'de **James Watt** buhar makinasını buldu. Makinayı fabrikaya sokarak, sanayi üretiminde yeni bir dönem başlatan bu buluş, sürekli değişen ve gelişen yöntemlerle tüm dünyayı etkisi altına alacak olan *Sanayi Devrimi*'nin başlangıcıydı.

Buharlı makinanın bulunuşuyla başlayan ve *Birinci Sanayi Devrimi* adı verilen yeni dönem, yalnızca ekonomiyi ilgilendiren üretim alanlarında değil, onunla birlikte hizmet, ulaşım ve enerji gibi toplumsal yapıyı ilgilendiren tüm alanlarda köklü değişim ve dönüşümlere neden oldu. Dönüşüm o denli etkili oldu ki, yeni koşullara uyum gösteremeyen ekonomik ya da siyasal yapılar hızla çözüldü ve burjuva sınıfı, çıkarlarına uyum göstermeyen, engelleyici bağlardan kendisini kurtararak, uzun, sancılı bir dönemden sonra, yeni bir toplumsal düzene kavuştu.

Makinalı üretimin ilk önemli sonucu, el emeğine dayanan eski üretim düzeninin yıkılmasıydı. Fabrikaların bol ve ucuz ürünlerine karşı direnemeyen işletmeler teker teker ortadan kalktı ve bünyesinde binlerce işçi çalıştıran sanayi işletmeleri ortaya çıktı. Tarım alanlarında büyük kapitalist çiftlikler oluştu; topraklarını ve dükkanlarını yitiren köylüler ve el emekçileri, kitleler halinde kentlere göçtüler ve kent proleterleri haline geldiler. Sermaye birikimini arttırarak güçlenen sanayi burjuvazisi; aristokrasiyi, lonca ustalarını ve bunları temsil eden monarşiyi yok ederek iktidarın tek gücü haline geldi. Siyasal ve sosyal düzen, yeni duruma uyum gösteren yeni yönetim yapıları ortaya çıkardı; yasama, yürütme ve yargı alanlarında sistemli dönüşümler gerçekleştirildi.

Sanayi devrimi, iç ilişkilerde olduğu kadar dış ilişkilerde de kapsamlı politika değişikliğine yol açtı; sömürge ve yarı-sömürgelerin önemi arttı. Üretim yoğunlaşmasının zorunlu sonucu olarak, denizaşırı ülkelere mal satmak özel önem kazandı; sömürgeler, tarım ve madencilik başta olmak

üzere yatırım alanları haline geldi. Mal yanında sermaye ihracının ortaya çıkması ve giderek yoğunlaşması, sömürgeci ilişkilerin *kapitalist emperyalizme* dönüşmesine yol açtı. Dış pazar sorunu, çatışma eğilimi yüksek, uluslararası bir gerilim kaynağı haline gelerek, sanayileşen büyük devletlerin gündemine kalıcı bir biçimde yerleşti. Dünyanın her yerinden metropollere taşınan gelirler, büyük boyutlu bir sermaye birikimi yarattı ve yeniden üretime dönen bu birikim, ona sahip olanları, "sonsuz" bir pazar gereksinimi içine sokarak, bugüne dek süren küresel bir sorun haline geldi.

Belçikalı elektrikçi **Zénobe Gramme**, buharlı makinanın bulunmasından 95 yıl sonra 1869 yılında, doğru akımla çalışan ve elektromanyetik makinaları geliştiren *kollektörü* buldu; iki yıl sonra 1871'de de ilk *dinamo*'yu geliştirdi. **Gramme**'ın doğru akım üreten makinayı bulması ve bu makinanın sanayi üretiminde kullanılması, *İkinci Sanayi Devrimi* adı verilen yeni bir dönem başlattı. Sanayi sermayesinin olağanüstü güçlenmesine yol açan bu dönem, aynı zamanda tekelci şirketlerin ortaya çıktığı ve *pazar*'a egemen olduğu bir sürecin başlangıcıydı. Bu süreç, bilgisayarlarla robotların üretimde kullanıldığı ve *Üçüncü Sanayi Devrimi* adı verilen son dönemi de içine alarak, hala devam etmektedir.

Gramme makinalarının sanayi üretiminde kullanılması, en az **Watt**'ın buhar makinası kadar etkili olan toplumsal sonuçlar doğurdu. 19.yüzyılda başlayan *Birinci Sanayi Devrimi*, ekonomik liberalizme dayanarak burjuva demokratik açılımları geliştirirken, İkinci Sanayi Devrimi yaşadığı dönemin özelliğine uygun olarak, demokrasiyle çelişen tekelleşme sürecine hız kazandırdı. Teknolojinin üretime daha yoğun olarak katılması, ona sahip olanlara büyük bir üstünlük sağlıyordu. Bu üstünlüğü kullanan büyük şirketler, benzerlerini tasfiye ederek kendi üretim alanlarında herşeyi belirleyen *tekeller* haline geldiler. Ürün çeşitliliği ve üretim miktarları olağanüstü arttı, ancak fiyat belirleme, *pazara* yön ver-

me ya da teknoloji yenileme gibi kritik konularda karar verme yetkisi, tam olarak tekelci grupların inisiyatifi altına girdi. Kâr oranları artıyor, ancak satılmayı bekleyen malların miktarı da artıyordu. *Tekeller* biriken malları kendi ülkelerinde tüketemiyor ve zorunlu olarak dış pazar peşine düşerek birbirleriyle çatışıyordu.

Tekel kârlarındaki artış, yeniden üretim için gerekli olandan çok daha fazla bir sermaye birikimine neden oldu. Sanayi üretimine yatırım alanı bulamayan hareketsiz para, sistemi kendi içinden çürüten bir olumsuzluğa dönüşüyor ve para satma anlamına gelen borçlandırma ilişkileriyle *mali sermaye (finans kapital)*, başlı başına bir güç oluyordu. 19.yüzyıl liberalizminde, sanayi sermayesine kredi veren ve denizaşırı kârları metropollere taşımanın basit aracıları durumundaki bankalar, para ticaretinin yoğunlaşması nedeniyle, ekonominin her alanına yön veren, önemli kurumlar haline geldiler; ya bankalar sanayi şirketlerini satın aldılar, ya da sanayi şirketleri kendi bankalarını kurdular. Artık piyasayı, serbest ticarete dayanan *liberalizm* değil, *mali-sermaye* şirketleri haline gelen büyük tekelci guruplar belirliyordu. *Liberalizm* doğal ömrünü tüketmiş, yerini yeni bir döneme bırakmıştı. Ekonomiden siyasete, kültürden eğitime, teknolojiden askeri etkinliğe dek toplumsal yaşamın tüm alanlarına, artık tekeller egemendi. *Tekelci* dönem, bilimin teknolojiye, teknolojinin *tekel* çıkarlarına bağlandığı, insanlığın gelişimi önünde engel oluşturan tutucu bir dönemdir.

Dünya nüfusunun büyük bir bölümünü yoksulluk içine sokan bu dönem, aynı zamanda, insanı kendine ve doğaya yabancılaştıran, savaş ve çatışmaların yaşandığı ve eşitsizliğin en üst aşamaya vardığı olumsuz ve gerici bir süreçtir. Bu dönemde insanların ekonomik varlıkları, yaşama anlam kazandıran benlik duyguları ve kültürel değerleri üzerinde yoğun bir baskı kurulmuştur. "Bilim" ve "teknoloji" bu baskı'nın araçlarıdır artık. Yeni bir toplumsal düzenin sancılarını yaşayan insanlık bugün; düşüncenin entellektüel özgürlüğü, eğitim hakkı, solunabilir hava, içilebilir su, çocuk sağlığı ve gelişimi, eşitlik, kardeşlik gibi gerçek zenginlikleri

yitirmektedir. Bu olumsuz süreç sona erdiğinde, bilimsel teknoloji engelleyici bağlardan kurtulacak ve ürünlerinin tam olarak insanlığın hizmetine sunulduğu sınırsız ve özgür bir toplumsal düzen içinde gelişecektir.

Buharlı makina, elektromanyetik motor ve *bilgisayar*, Sanayi Devrimine yön veren köşe taşlarıdır. Bunlar tekil olgular değil, birbirini tamamlayan felsefi, siyasi ve teknolojik gelişmelerin ortak ürünleri ve geçmişten gelen bilimsel birikimin sonuçlarıdır. Sanayi üretiminde devrim yaratan **James Watt** ve **Zénobe Gramme**'ın buluşları; **Nikolaj Kopernik** (1473-1543) ve **Johannes Kepler**'in gökbilimi (astronomi), **İsaac Newton** (1642-1727) ve **Michael Faraday**'ın (1791-1867) fiziği, **Joseph Lagrance** (1736-1813) ve **Pierre Laplace**'ın (1749-1827) matematiği, **Robert Boyle** (1627-1691) ve **Antoine Lavoisier**'nin (1743-1794) kimyası, **Georges Buffon** ve **Charles Darwin**'in (1809-1882) biyolojisini içeren bilimsel birikim olmasaydı ortaya çıkamazdı. Ayrıca, bu birikim yalnızca **Watt** ve **Gramme**'ı değil, sonraki bilimsel gelişmeye yön veren **James Maxwel** (1831-1879), **Dimitriy Mendeleyev** (1834-1907), **Ernst Mach** (1838-1916), **Niels Bohr** (1885-1962), **Karl Planck** (1858-1947), **Albert Einstein** (1879-1955), **Werner Heisenberg**'i de (1901-1976) ortaya çıkarmıştır.

Bilim ve teknolojik gelişme, 17.yüzyıldan aldığı birikimi 19.yüzyılda geliştirip daha kapsamlı hale getirerek, 20. yüzyıla devretti. 19.yüzyıl teknik ilerlemenin altın çağıydı. İnsanlar araştırıyor, buluyor ve bulduklarını uygulamaya sokarak büyük paralar kazanıyordu. Patent bürolarına hergün binlerce buluş getiriliyor ve tescil yaptırılıyordu. 19.yüzyıldaki bu canlılığın elbette bir nedeni vardı ve bilimle sınırlı kalmayan bu neden, doğrudan ekonomik ilişkilerin niteliğiyle ilişkiliydi.

19.yüzyılda geçerli olan *liberal* ilişkilerin yarattığı *serbest ticaret* ortamında, aynı dalda üretim yapan şirketler rakipleriyle eşit koşullarda yarışıyor ve bu yarış sonunda *daha gelişkini, daha iyiyi, daha ucuzu* elde edenler ayakta kalıyordu. Bu doğal bir süreçti. Yüzyıllık bu sürecin, birbirinin içinden çıkan iki önemli sonucu oldu. *Ayakta kalmak* için yarışmak, yarışı kazanmak için güçlü olmak, güçlü olmak için de teknolojiye sahip olmak gerekiyordu. Piyasada var olmaya çalışan tüm şirketler teknoloji peşindeydi. Bu süreç, bilimin kâr kaygılarıyla bütünleşen bir teknolojik yarışın emrine girmesine neden oluyordu, ama "yarışa" katılan şirketlerin çokluğu nedeniyle, hızlı bir gelişme de yaşanıyordu.

Liberalizm içindeki serbest yarışın sonsuza dek sürmesi mümkün değildi. "Yarışta" öne çıkanlar güçlenecek ve geride kalanları yutacaktı. Şirket satın almalar ve iflaslarla bu süreç, 19.yüzyıl sonlarında hızlandı ve günümüze dek yoğunlaşarak sürdü. Dünya 20.yüzyılla birlikte, her üretim dalında az sayıdaki büyük şirketin egemen olduğu bir arenaya döndü; liberalizmin yerini emperyalizm aldı. Serbest rekabet döneminde yaratıcı ve devingen niteliğiyle şirketlerin tümünü kapsayan teknoloji yarışı, emperyalist dönemde tekellerin denetimi altına girerek, yalnızca onların çıkarlarına hizmet eden bir niteliğe büründü. Burada artık sözkonusu olan bilim değil, *kâra bağımlı, teknolojiye hizmet eden bilim*'dir. Bunun doğal sonucu elbette, insanlığın gelişimine yönelen bilimden kopuş ve gericiliktir.

Teknolojik gelişmeler, yeni buluşlar, bugün de sürmektedir. İnsanlar, bu gelişmelerden mali olanaklarına bağlı olarak yararlanmaktadırlar. Ancak uygulamaya sokularak insanların kullanımına açılacak olan teknolojinin sınırını, ona sahip olanlar belirlemektedir. Bugün tekellerin *en gizli yerlerinde*, gerektiği zaman kullanılmak üzere sakladıkları onbinlerce yeni buluş vardır. Petrol şirketleri için suyla çalışan motor, ilaç tekelleri için zararlı virüslerin tümünü yok eden bir ilaç, sigara tröstleri için alışkanlığı yok eden bir madde, tehlikeli buluşlardır. Aynı şey siyasi ve sosyal alanlar için de geçerlidir. Dünyayı sürekli barışa götürmek için bulunacak

bir yöntem, silah tekelleri için gerçek bir kabustur. Böyle bir ortamda insanlığın tümünü kucaklayan, sorgulayıcı, eleştirici, ilerlemeci bir bilimden ve bu bilimin yaratacağı evrensel kültürden söz edilemeyeceği açıktır.

18.ve 19.yüzyıl aydınlanmasının teknik ve doğa bilimleri başta olmak üzere felsefe ve sosyal bilim alanlarında sağladığı gelişme, altı ana başlık altında toplanabilir. Etkileri 20.yüzyılda da süren ve köklü dönüşümlere yol açan bu gelişmeler şunlardır:

1. **Thomas Young** (1773-1829) ve **Augustin Fresnel**'in (1788-1827) ortaya attığı, **James Maxwell**'in geliştirdiği, ışığın elektromanyetik bir dalga olduğunun matematik formüllere dayanılarak açıklanması. Bu buluş, doğal olayları bir bütünlüğe götürerek bilimde sadeliğin dönemini başlattı ve *uzayda aralıksızlık (continuité) kuramı*'nı kanıtladı.
2. **İsaac Newton** ve **Robert Boyle**'un denediği, daha sonra **John Dalton** (1766-1844) **Dimitri Mendeleyev**'in (1834-1907) geliştirdiği; kimyasal elementlerin bir takım atomlardan oluştuğunun bulunması. Bu buluş, kimyasal birleştirme ve çözülmelerin ancak elementlerin atomlarını birbirinden ayırarak ya da birleştirerek yapılabileceğini kanıtlayarak, kimyada *atom kuramı*'nı oluşturdu.
3. **Bichat** (1771-1802) ve **Johannes Müller**'in (1801-1858) ileri sürdükleri, **Theodor Schwann** (1810-1882) ve **Rudolf Virchow**'un (1821-1902) kanıtladıkları; en karmaşık organizmalarda bile *gelişmenin başlangıcının canlı hücre olduğu*'nun bulunması. Yaşamın, hastalığın ve ölümün irdelenmesini sağlayan bu buluş, çağdaş biyoloji ve tıbbın bilimsel temelini oluşturdu.
4. **Humphrey Davy** (1778-1829) ile **Robert Mayer**'in (1814-1878) buldukları ve **Herman Helmholtz**'un

(1821-1894) geliştirerek kuramsallaştıracağı; *enerjinin sakımı ve dönüşümü ilkesi*'nin bulunması. Isıyla enerjinin birbirleriyle sıkı bir ilişki içinde olduğunu, birbirine çevrilebileceğini ama asla yok olmayacağını, işin ısıya, ısının kinetik enerjiye dönüştüğünü kanıtlayan bu buluş, daha sonra termodinamiğin birinci yasası haline geldi ve sanayi devrimine yön verdi.

5. Temelini **Jean Babtiste Lamarck**'ın (1774-1829) attığı **Charles Darwin**'in kuramsallaştırdığı, *canlı evrimi ve dönüşümcülüğün (transformisme)* bulunması. Paleontoloji, Zooloji ve Antropolojiyi bilim haline getiren bu buluş, tüm canlı türlerinin, doğal bir evrimin ürünü olduğunu kanıtladı.
6. **Denis Didero** (1713-1787), **Paul Holbach** (1723-1789), **Claude Helvetius** (1715-1771) ve **Georg Hegel**'in (1770-1831) ele alıp irdeledikleri diyalektik düşüncenin, **Karl Marx** tarafından *Diyalektik ve Tarihi Materyalizm* adıyla kuramsallaştırılması. Toplumsal gelişimin, biyolojide olduğu gibi, doğal yasaların nesnelliğine bağlı olduğunu ileri süren bu kuram, geliştirdiği *diyalektik* düşünceyi, bilimsel araştırmaların temel yöntemi haline getirdi.

Batı Avrupa'daki bilimsel ilerlemeyi besleyen ve 17. yüzyıl aydınlanmasının birikimi üzerinde yükselen bu buluşlar, Avrupa insanının yaşam koşullarını baştan aşağı değiştiren sonuçlar ortaya çıkardı. Ekonomi, siyaset, din ve kültür alanlarında, iki yüzyılda sağlanan gelişme olağanüstüydü ve Batı toplumlarının gelişim gereksinimlerine tam olarak yanıt veriyordu. Ekonomik ilişkiler, bilim ve tekniği bilim ve teknik, felsefi düşünceyi geliştiriyor ve özellikle 19.yüzyılın ortasından sonra, bilimde uzmanlık çağı başlıyordu.

Olumlu-olumsuz sonuçlarıyla bugüne dek gelen *uzmanlaşma*, inceleme alanını daraltarak araştırmacıları konularında yetkinleştiriyordu. Ancak bu durum, bilim adamlarını, iyice daralmış olan kendi uzmanlık alanları dışında *"birşey bilmeyen"*, teknik araştırmacılar haline getiriyor, onları yaşamın tümünü ele alan bir anlayıştan, yani felsefeden uzaklaş-

tırıyordu. "*İyi*" eğitim alan bir araştırmacı, biyoteknoloji ya da robot imalatı gibi yüksek teknoloji alanlarının alt birimlerinde, konunun en ileri uzmanı haline geliyor, ancak doğayı ve dünyayı tanımıyordu. Bu durum, *kapitalizmin* ilk dönemlerindeki el işçiliği yapan zanaatçıların bir araya toplanarak onlara *manüfaktür* (fabrika imalatının parçalara bölünmesi) imalat yaptırılmasına benziyordu. Bu imalatta "*bütünün*" bir parçasını üreten işçi, parça üretiminde ustalaşıyor ancak "bütün" hakkında bilgi sahibi olmuyordu. 20.yüzyıl uzmanlaşmasında, tekellerin ücretli elemanları konumundaki "bilim" adamları, iyice daralmış olan araştırma alanlarında ne denli başarılı olurlarsa olsunlar, üretilen genel ürünün ne işe yaradığını, nerede ve nasıl kullanılacağını, insanlığın yararına mı zararına mı olduğunu düşünmüyordu. Onlar artık, kendilerinden istenileni yerine getiren *ücretli elemanlar*, yaşamın derinliğini kavramayan bilimden uzak *teknisyenlerdi.*

Günümüzdeki olumsuz biçim, *uzmanlaşma*'nın yararlarının gözden kaçırılması ya da yadsınması yanlışına yol açmamalıdır. Konunun can alıcı noktası, *uzmanlaşma*'nın olup olmaması değil, nasıl ve ne biçimde olmasıdır. Bilim adamı, kendi konusundan ayrı olarak felsefe başta olmak üzere geniş bir kültür birikimine sahip olmalıdır. 18.yüzyıl aydınlanmacılarının hemen tümü, yeterli ya da yetersiz böyleydiler. O dönemde bilim ve felsefe birlikte ele alınıyor ve bu tutum, düşünsel özgürlüğün yaratıcısı oluyordu. Ancak günümüzde, bilimle felsefe neredeyse birbirine karşıt iki ayrı alan olarak görülüyor ve felsefe, yalnızca bilim dünyasından değil, genel eğitimden de çıkarılıyor. Uzmanlaşmış kimi "bilim" adamları, felsefeyi gereksiz bulmakla kalmıyor, daha ileri giderek, felsefenin yararı olmayan bir "hayal" ve "rüya" olduğunu söylüyorlar.

Bilimle felsefe arasındaki kopuş, esas olarak 20.yüzyılda yaşanan bir olgudur, ancak bu kopuş 19.yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. **Karl Marx**'ın *diyalektik tarihi meteryalizmi* sistemleştirerek *burjuva* sınıfının dünya görüşüne karşıt bir felsefe geliştirmesi ve bu felsefenin etkili olması, üretim tekniklerinin uzmanlaşmayı zorlamasıyla birleşince felsefe-

den kopuş hızlanmıştır. Özellikle büyük sanayiciler haline gelen *burjuva* sınıfı içinde gelişen bu eğilim, doğal olarak düşünsel tutuculuğun yayılmasına neden oldu. Bir zamanlar, *eşitlik-özgürlük-kardeşlik* isteyen devrimciler olarak ortaya çıkan *burjuva* temsilcileri, Fransız Devrimi'nin "coşkulu" savunuculuğundan **Hitler**'in kitap yakma programlarına dek uzanan süreç sonunda, kaba ve ilkel gericiler haline geldiler. *Burjuva* devrimi, aradan henüz yüzyıl bile geçmeden *"devrimci ateşini"* yitirmiş ve çok farklı şeyler söylemeye başlamıştı. Ünlü burjuva devrimcisi **Camille Desmoulins**, 18.yüzyıl sonlarında Fransız Devrimi için, *"Bu uğurlu devrim, bu yeniden canlanma tamamlanacaktır. Hiçbir güç ona engel olamaz. Felsefenin, özgürlüğün ve vatanseverliğin etkisi bizi yenilmez kılmaktadır"* derken; bir başka *burjuva* temsilcisi **M.Thiers**, 19. yüzyılın ikinci yarısında şunları söyleyebiliyordu: *"Ah! Eskisi gibi olsa, eğitimden hep rahipler sorumlu olsa ve insana tiksinti veren şu laik öğretmenler yerine onlar ders verse. Zenginin elindeki fazla serveti alarak, eşitliği savunan felsefeyi değil, insanlara bu dünyaya acı çekmek için geldiklerini öğreten, iyi felsefeyi istiyorum."*[40]

Batı Aydınlanmasında Türk İmgesi

Avrupalılar, yalnızca *Orta Çağ* ya da *Yakın Çağ*'da değil, tarihlerinin hemen her döneminde, Türkler başta olmak üzere kendileri dışındaki uygarlıkları yok saymışlar ve onları Avrupa'ya yabancı, düşman unsurlar olarak görmüşlerdir. Antik Çağ'dan beri yerleşik bir gelenek haline gelen bu tutum, güçlü oldukları dönemlerde baskı ve sömürüye, güçsüz dönemlerde ise boyun eğme ve entrikaya yönelen politikalar halinde günümüze dek sürdürülmüştür; sürdürülmeye devam etmektedir.

Avrupa uygarlığı olarak tanımlanan Batı anlayışı, tarihsel açıdan, *Antik Çağ* Grek ve Roma uygarlığının sahiplenilmesine ve bu uygarlıkların kültürel ayırımcılık aracı olarak kullanılmasına dayanır. Oysa *Antik Çağ*'da ortaya çıkan Ege ve Roma uygarlıkları, aynı dönemlerdeki Çin, Türk,

Hint, Mısır ve Anadolu uygarlıklarıyla birbirlerini etkilemiş; tarihsel değeri olan ve insanlığın tümüne ait, evrensel bir kültürün parçası olmuşlardı. Bu uygarlığa, 2 bin yıl sonra tek başına sahip çıkmak, ancak ırkçı bir yaklaşımla mümkün olabilirdi. Avrupalılar bunu yapmış, Ege ve Roma uygarlıklarının kendi soyları tarafından yaratıldığını söylemişlerdir. Oysa, Antik Ege uygarlığıyla Avrupa aydınlanması arasında 2500, Roma'yla 1500 yıllık, bilim ve uygarlık dışı karanlık bir dönem vardı; aynı dönemde Doğu'da ise ileri uygarlıklar bulunuyordu.

Genel olarak *Avrupalılık anlayışı*'nda özel olarak da *Avrupa Aydınlanması*'nda, Türk karşıtlığının şiddetli, kapsamlı ve kalıcı bir yeri vardır. Ayrıcalığı olan bu karşıtlığın Avrupalılar açısından anlaşılabilir, ancak haklı olmayan nedenleri vardır. Türklerle Avrupalılar arasında, Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılışından günümüze dek süren ve doğrudan ekonomik çıkara dayanan silahlı bir çatışma yaşanmıştır. Türkler güçlenip varsıllaştıkça Avrupalılar, Avrupalılar güçlenip varsıllaştıkça Türkler yoksullaşmış ve bu çatışma neredeyse tarihin tümünü kapsamıştır. Yönetim yapılanması, yaşam biçimi farklılıkları ve kültürel ayrılıkları içeren toplumsal özellikler, bu uzun çatışmanın sonuçlarından etkilenerek yön ve biçim bulmuş, karşılıklı olarak yerleşik karşıtlıklar oluşturmuştur.

Uzun dönemler boyunca Türkler'e boyun eğmek zorunda kalan Avrupalılar, yaşadıkları hemen tüm olumsuzlukların ana kaynağının Türkler olduğuna inanmıştır. Bu inanç kalıcıdır ve niteliğinden bir şey yitirmeden günümüze dek gelmiştir. Avrupalılar için Türkler, yalnızca uygarlık değil, *ortadan kaldırılması gereken bir insanlık sorunudur*. Bu düşünceyi dile getirmekten çekinmezler. İngiltere Başbakanı **William Gladstone** (1809-1898) *"Türkler, insanlığın tek insanlık dışı tipidir"*[41] derken, diğer bir İngiliz Başbakanı **Lloyd George** (1863-1945) *"Türkler bir insanlık kanseri, kötü yönettikleri toprakların etine işlemiş bir yaradır"*der.[42] ABD Başkanı **Thomas Woodrow Wilson**'un (1856-1924) isteği üzerine ve 1917'de yayınlanan Müttefik bildirisinde; *"uygar dünya bil-*

melidir ki müttefiklerin temel amacı herşeyden önce, Türkler'in kanlı despotluğuna düşmüş olan halkların kurtarılmasını ve Avrupa uygarlığına kesinlikle yabancı olan Türkler'in Avrupa dışına atılmasını içerir" biçiminde açıklama yapar.[43] Bu açıklamalardan hemen sonra, 1918'de, *Türkiye Hıristiyanlar'ın Soykırımı* adlı bir kitap yazan Fransız **K.D'Any**, kitabını *"Türk barbarlığının kurbanı 2 milyon Ermeni'ye"* adar ve önsözünde şunları söyler: *"Genel insan uygarlığı açısından bakıldığında, Türkler'in Batı kültürüne korkunç bir darbe vurduğu görülür. Yaptıkları soykırımlarla, soylu ve üstün bir ırkın, aşağılık ve soysuz bir ırk tarafından yokedilmesine neden olmuşlardır. Bugün tanık olduğumuz, soykırımların en yeni biçimidir."*[44]

Türklerle Avrupalılar arasındaki çatışmada, batı Roma'nın yıkılışından Karlofça Antlaşmasına dek (1699) geçen 1200 yıl içinde Türkler Avrupa, 1699'dan bugüne dek geçen 300 yıl içinde ise Avrupalılar Türkler üzerinde, ekonomik-askeri üstünlük sağlamışlardır. Batı'da her zaman var olan, ancak benzeri Türklerde bulunmayan ırkçılığı içeren karşıtlık, bu uzun çatışmalar sürecinin bir ürünüdür. Avrupa'daki Türk karşıtlığının niteliği ve tarihsel anlamı konusunda; Hitler Almanyası'ndan kaçarak Türkiye'ye sığınan, savaştan sonra ülkesine dönerek Avrupa Birliğinin vergi ve mali işleyişinin temellerini atan **Prof.Fritz Neumark** şunları söylemektedir: *"İçtenlikle itiraf etmeliyim ki, Avrupalı Türkleri sevmez; sevmesi de mümkün değildir. Türk ve İslam düşmanlığı Hıristiyanların ve kilisenin asırlardır hücrelerine sinmiştir. Türkler pek farkında değil ama, Avrupalılar şu gerçeğin farkındadırlar: Tarihten Türkler çıkarılırsa ortada tarih diye bir şey kalmaz."*[45]

Neumark'ın tanımıyla *"hücrelere sinen"* Türk karşıtlığı, Avrupa'da toplumsal bir gelenek durumundadır. Yenilgilerle dolu bir tarihe dayanan bu karşıtlık, yenilgi dönemlerini ve bu dönemlerin Batı için yarattığı sonuçları gizlemek için, tarihi *"çarpıtma"* ya da *"yanlış yorumlama"* eğilimini her zaman içinde barındırmıştır. Bu tutum, tarihi siyaset için

kullanmanın bilinçli bir uygulama haline getirildiği Batı'da, son derece yaygındır. Politikacılar ya da Batı'nın "ünlü" tarihçileri, tarihin *"işlerine gelmeyen"* bölümlerini *"yok sayma"* ya da *"çarpıtma"* da çok başarılıdır. *"Dünya Tarihi"* adlı bir kitap yazan Chicago Üniversitesi Tarih Bölümü Başkanı **Prof. H.Mc Neill,** bin sayfalık kitabının, yalnızca bir yerinde Türklerden söz etmekte, orada da; *"Türklerin Orta Asya'da Türkçe konuşan göçebe kabileler"* olduğunu ve *"Milattan bin yıl sonra uygar toplumlara sızarak tarih sahnesine çıktığını"* söylemektedir.[46] **Mc Neill**'ın, tarihi çarpıtma yaklaşımlarına örnek oluşturan bu sözlerine karşılık, Avrupa Birliği Türkiye Büyükelçisi **Karen Fogg**'un, *"Bir de şu Türk tarihinden kurtulsak"*[47] sözleri, tarihte Türkleri *yok sayma* ya da günümüzde milli varlık olarak *yok etme* anlayışının kaçınılmaz sonucudur.

Tarih, Avrupalıların yok etme örnekleriyle doludur. **William Barry** *yok etme*'yi, Türkler'e uygulamak isteyen Batılılardan biridir. 1920'de yazdığı *Constantinople* adlı kitabında açıkça dile getirdiği düşünceleri, yalnızca kişisel duygular değil, Avrupa'da yaygın olan bir anlayış ve yerleşik bir politikadır. **Barry,** sözkonusu kitapta şunları yazar: *"Türkleri sistemimize katmak ve yok etmek* (asimile) *için yapılan girişimlerin tümü başarısız olmuştur ve ilerde de başarısız olacaktır. Onlar Orta Asya platolarından yola çıkmış ve Doğu Roma İmparatorluğu'nun sonunu hazırlamışlardır. Er ya da geç geldikleri yere dönmelerini sağlamak, uygarlığın üzerimize yüklediği bir zorunluluktur. Ben, Hıristiyan halklarının birgün birleşip Anadolu'yu bin yıl öncesi gibi, süt ve bal taşan şehirlerle dolu hale getirmesini istiyorum"*[48]

Yunan yazarı **Moskopulos** ise, 1920'de yazdığı *Tarihleri Tarafından Mahkum Edilen Türkler* adlı kitabında, Türkler'in bulundukları yerlerde oturmaya haklarının olmadığını, geldikleri yere yani Orta Asya'ya gitmeleri gerektiğini ileri sürer ve şunları söyler: *"Tarih hükmünü vermiştir. Bu yağmacı ve katiller milletinin Avrupa'da oturmaya hakları yoktur. Ataların yaşadığı yere gitmelidirler."*[49]

Moskopulos'un sözlerini Türkiye'nin aynı 1920'deki gibi güçsüz düştüğü 20.yüzyıl sonunda Yunanistan Dışişleri

Bakanı **Teodoros Pangolos** yinelemiştir. **Moskopulos**'tan 77 yıl sonra, 1997'de, üstelik bir devlet yetkilisi olarak Türkiye ve Türkler için söylediği sözler şunlardı: *"Türk askeri ve diplomatik düzeninin bir bölümü, Ege'deki sınırlarımızın ve egemenlik haklarımızın tartışmalı olduğunu söylüyor. Bizim bu konuda Türklerle görüşme yapmamız mümkün değildir. Hırsızla, katille, ırza geçen tecavüzcüyle görüşmemiz olanaksızdır."*[50]

Türklerin, *"uygarlıktan uzak"*, *"yıkıcı"* ve *"talancı"* barbarlar olduğu yönündeki Batı görüşü, sanılandan ve bilinenden çok daha yaygın, sistemli ve eskidir. Batı tarihçilerinin çok azı dışında hemen tümünün ortak görüşü olan bu yaklaşım, aynı zamanda devlet politikalarında yansımalarını bulan, resmi görüş konumundadır. *Barbarlık* ya da *talancılık*'la ilgili bilinen görüşler; veriye dayanmadan, kanıt göstermeden sürekli yinelenerek kaba bir propaganda haline getirilir ve bu konu, *fazla bir incelemeye gerek duyulmayacak kadar açık bir gerçek* izlenimi yaratılarak ele alınır; inceleme ve belge bulma değil, kanıtsız yargı öne çıkar. Bu yaklaşım, yalnızca batı insanı üzerinde değil, özellikle gerileme ve çözülme dönemlerinde kimi Türkler üzerinde de etkili olmuş; yaratılan bilinçsiz ve bilgisiz ortam içinde, yozlaşma ve yabancılaşma eğilimleri yayılabilmiştir.

İnsanlık tarihinin gelişim süreci içinde pek çok uygarlık ortaya çıktı, gelişti ve kendinden sonrasını etkileyerek ortadan kalktı. Yaşamın sürekli yenilenen ve gelişen akışı içinde yer alan uygarlıklar, bir yandan kendine ait olan bir özgünlüğü temsil ederken; diğer yandan genel ve nesnel koşulların ortak etkisi altında evrenselin de bir parçası haline gelir. Toplumsal ilerleme ya da gerilemede belirleyici olan, toplumun özünü oluşturan iç gücüdür, ancak bu gerçek; toplumlararası ilişkilerin ve birbirlerine yaptıkları etkinin önemini azaltmaz. Her uygarlık, dayandığı toplumsal yapının aldığı biçime göre yükselir ya da çözülür, bu *belirleyicidir*. Ancak, yükseliş ve çözülüşlerde dış ilişkilerin de önemli bir

yeri vardır, bu ise *etkileyicidir*. Toplumsal yapı gelişip güçlenirken içten dışa, çözülüp güç yitirirken dıştan içe yönelen etki artar; çözülme dış etkiyi, dış etki de çözülmeyi hızlandırır ve bu etkileşim her zaman ve her toplumda, ekonomik ve askeri gelişkinliğin biçim verdiği koşullar altında gelişir.

Uygarlıkların, *açık şiddet* ya da *baskı*, hangi yöntemle olursa olsun, egemenlik altına alınarak *eritilmesi (asimile edilmesi)* daha gelişkin bir uygarlığa sahip olmayı gerekli kılar. *Açık şiddet*, silah teknolojisi ve askeri üstünlükle; asimilasyon ise ekonomik ve kültürel üstünlükle mümkün olabilir. Hangisi olursa olsun bunları gerçekleştirebilen bir toplum daha uygar ve ileri bir toplumdur. Sınıflar ve toplumlar arası çatışmaların geçerli olduğu bir dünyada, uygarlığın ölçütü yalnızca sosyal ya da sanatsal gelişkinlik değil, bunlarla birlikte silah teknolojisi ve askeri örgütlenmede sağlanan gelişkinliktir. Kendini koruyacak askeri gücü yaratamayan toplumlar, yeterince uygarlaşamamış demektir. Bu toplumlar, kendilerini koruyamadıkları gibi başka toplumlar üzerinde egemenlik kuramazlar, aksine başka uygarlıklar tarafından egemenlik altına alınarak *eritilirler*.

Avrupa aydınlanmasında yer alan hemen tüm düşünürlerde, Türklere karşı öznelliğe dayanan ortak bir olumsuz tavır vardır. Onlara göre Türkler; *"yıkıcı"* ve *yağmacı barbarlar, tarih ve uygarlık* dışında kalan *insanlığın alt unsurlarıdır*. Batı toplumlarının incelenmesinde kullanılan sorgulayıcı gözlem ve araştırma zenginliği, konu Türk tarihi olduğunda yerini bilim dışı kanıtsız savlara ve akıl dışı davranışlara bırakır. Söylenen ve yazılanların niteliği çok düzeysizdir; kin ve nefrete dayalıdır. 670 yılında İstanbul'daki Müslüman kuşatmasını yermek için yazılan *Apocalypse de Pseudo-Methodios* adlı kitapta Türkler için şunlar yazılıdır: *"Kuzeyden gelen kavimler insan eti yerler, vahşi hayvanların kanlarını su gibi içerler. Yılan, akrep gibi toprak üzerinde sürünen ne kadar iğrenç hayvan varsa bunları ve hayvan leşlerini yerler. Yeni doğmuş bebekleri öl-*

dürüp, onları annelerine sunar, sonra da etini yerler Yeryüzünü kirletip, kokuturlar. Hiç kimse bunlara karşı gelemez."[51]

Türkler'i aşağılayan bu tür görüşler, saldırı ve hakaret ölçüsünü arttırarak günümüze dek gelir. 19.yüzyılda **C. G.Bello**, *Türkiye Üzerine Notlar ve Düşünceler*, adlı kitabında Türkler hakkında yazılmış olumsuz görüşleri biraraya getirir ve Avrupa'da yaygın olan ne kadar sapkınlık varsa bunları Türkler'e mâl eder: *"Türkler, tüm varlıklarıyla kendilerini en aşağılık zevklere adamışlardır. Fuhuş, oğlancılık, ahlaksızlık ve ensest ilişkiler batağında yuvarlanarak, kendilerini sadist bozukluklara vermişlerdir."*[52]

C.G.Bello, savlarını bu görüşlerle sınırlı bırakmaz ve tam bir ırkçı yaklaşımla *Türk çocuklarını* da içine alan akıl dışı savlar ileri sürer. Türkler'in sahip olduğu ne kadar kişisel ya da toplumsal olumlu özellik varsa, bunların tümünü karşıtına dönüştürerek Türkler'e yakıştırır. Ona göre, *"Türk çocuğunun zeka yapısı ırksal özelliğinden dolayı geridir; Avrupalı çocuktaki ilerleme ve uygarlık yaratma yetisi onda yoktur. Bu nedenle Türklerde, başkasının hakkına saygı, kişisel sorumluluk duygusu, dostuna içini dökme, aile yuvası sıcaklığı ve fedakarlık duygusu gibi kavramlar bulunmaz."*[53]

C.G. Bello'nun bunları söylediği dönemlerde, Avrupa'da çocuklar tam bir sahipsizlik içindedir. Ve çok sayıda çocuk ailelerince sokağa bırakılmaktadır. 18.yüzyıl Avrupası, tarih içinde *çocuğun en sahipsiz olduğu* ve acı bir insanlık dramının yaşandığı bir dönemdir. 1772'de Paris'te, bir yıl içinde doğan tüm çocukların yüzde 43'ü sokağa bırakılmıştı. **D'Alembert**'e göre bu çocuklar, manastır yakınlarına ya da kilise avlularına bırakılıyordu. Çocuk bırakmak, yalnızca Fransa'da değil, hiçbir Latin ülkesinde suç değildi.[54] Avrupa'da bu denli çocuk sokağa bırakılırken, Türkiye'de sokağa çocuk bırakmak bir yana, aile bireylerinin tümünü yitiren çocuk bile sahipsiz kalmıyor, onun eğitim ve gelişimi, akrabalık gelenekleri içinde çözülüyordu. (Bu konu kitabın "Türk gelenekleri" bölümünde ayrıca ele alınacaktır.)

Molte Brun, *Evrensel Coğrafya* kitabında, **Bello**'nun savlarını bir başka açıdan geliştirir ve Türkleri dünya olayla-

rına *"ilgisiz"*, *"uyuşuk"*, *"bilgisiz"* insanlar olarak gösterir. Türkler, insancıl yaşam biçimlerine karşın aşağılanır ve şunlar söylenir; *"Vurdumduymaz Türk, toplumların içinde bulunduğu çalkantıları bilmez. O rahat sedirindeki yastıklarının üzerinde yatar. Suriye tütünü ve moka kahvesi içer, dans eden köleleri izler. Birkaç afyon tohumu onu Cennet'e, 'ölümsüz güzelliklerin olduğu yere' götürür."*[55]

Batı kültürünün içine sinmiş olan Türk karşıtlığı, 21. yüzyıla girildiği günümüzde de etkisinden pek bir şey yitirmeden sürmektedir. Kişisel davranışlarda, biçimsel kibarlıkların arkasında ustaca gizlenmiş son derece kaba duygular vardır ve bu kabalık, üstelik okullarda okutulan ders kitaplarına yansıtılmıştır. 1987 yılında Almanya'da yayımlanan sözlükte Türkler şöyle tanımlanır: *"Türkler: Dinsiz, hoşgörüsüz, kaba, vicdansız, acımasız, ahlak kurallarına saygısız, en korkunç günahları işlemeye yatkın, lanetlenmiş korkunç barbarlar, sinsi, korkak, kibirli, aşağılık, güvenilmez, tanrı tanımaz, iğrenç kokulu, kötü, soyu sopu belirsiz bir halktır.."*[56]

Türkler'e yakıştırılan bu denli olumsuz nitelik içinde herhalde en aykırı olanı, Türkler'in *"iğrenç kokulu"* ve *pis* olduğunu ileri sürmektir. Temizlik ve onun göstergesi *hamam*, Türk toplumunun en fazla önem verdiği konulardı. Oysa Avrupalılar, özellikle Hıristiyanlığı kabul ettikten sonra, yıkanmayı, vücut temizliğini bilmez durumdaydılar ve çok pistiler. Hıristiyan rahibeler birkaç yüzyıl önceye dek, yemek yemeyi hor görür, tenle temas eden yiyeceğin insan ruhunu kirlettiğine inanırlardı. Bu nedenle pisliği, dinsel bir koruyucu olarak görür, *"temizlikten tiksinti duyarlardı"* Onlara göre; *"yıkanmamış ellerle yemek yemek insanı kirletmez"* di.[57] Hıristiyan kadınlar, *"çıplak vücutlarının erkekler tarafından görülme tehlikesi"* nedeniyle yıkanmaz, pisliği erdem sayarlardı. Pisliğin ürünü olan bitler, *"Tanrı'nın incileri ve azizliğin belirtisi"* sayılırdı. *Ermişliğin simgesi* haline gelen din büyükleri *"yüce azizler"*, ayaklarının *"ırmak geçmek dışında suya hiç değmediğini"* söyleyerek övünürlerdi.[58] Kastilya (İspanya) Kraliçesi **İsabella**; yaşamı boyunca iki kez yıkanmıştı.[59]

18.yüzyıla dek erkeklerin parfüm kullanmalarının nedeni *"pis bedenlerinin kokusunu önlemek"*, peruk takmalarının nedeni ise *"bitle dolu olan saçlarını"* örtmekti.[60] 17.yüzyıl başında İstanbul'a gelen İngiliz Büyükelçiliği görevlileri, *ayak yolu (helâ)*'nu bilmiyor, gereksinimlerini *oturak (lazımlık)* denilen kaplarla gideriyorlardı. Ancak, *oturak*'ı çevreyi kirletmeyecek biçimde, belli bir yere değil, pencereden dışarıya döküyorlardı. Bu nedenle İstanbul içinde oturmalarına izin verilmemiş ve o zaman için kent merkezine oldukça uzak bir yer olan *Sarıyer*'e yerleştirilmişlerdi. 19.yüzyıla gelindiğinde, kesin olarak *ayakyolu* (hela) kullanma sözü vermeleri üzerine *Taksim*'e taşınmalarına izin verilmişti.[61]

İtalyan yapıtlarında ileri sürülen görüşler, Almanya'dakilerin hemen aynısıdır. *"Müslüman Türk"* imgesini tanımlayan İtalyan yaklaşımı şu savları içerir; *"Türkler; güdülmeye muhtaç, yağmacı, küfürbaz, tembel, askerlik ve savaştan başka bir yeteneği olmayan, saldırgan, haşhaş tüketicisi, kadın düşkünü, bıyıklı, suçluları kazığa oturtan, gülünç bir dil konuşan, zevksiz, güzel sanatlardan anlamayan, cahil, kolay kandırılabilen, kadın satan, okumaz-yazmaz, belgeye ve yasaya değer vermeyen, yalnız kaba güçten anlayan, ezberci, değişmeye direnen, koca gövdeli ama küçük beyinli, kızılderililer gibi insanlardır."*[62]

V.Marac adlı Fransız yazar *Türk Sorunu* adlı kitabında, İtalyan **Bello**'nun ırkçı savlarını geliştirir ve son derece ilkel yeni görüşler ileri sürer. Ona göre Türkler, *"Anadolu'ya geldiklerinde yanlarında hiç kadın yoktu" Anadolu'nun güzel kadınlarıyla evlendiler ve "çirkin ırklarını güzelleştirdiler"*.[63] Birçok insana inanılmaz gibi gelebilir ama, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra 27 Şubat 1919'da toplanan *Paris Barış Konferansı*'na sunulan bir raporda, **V.Marac**'ın görüşlerinin hemen aynısı yineleniyor ve şunlar söyleniyordu: *"Türkler savaşlar ve katliamlarla sürekli kan döktüler. En güzel ve en gürbüz kadınlarla evlendiler, Müslüman olmayan erkek çocukları askere aldılar; bu nedenle Yunan nüfusu önemli ölçüde azaldı. Konstantinopolis'in (İstanbul y.n.) alınmasıyla birlikte yavaş yavaş Yunan ırkıyla karıştılar. Türk ırkı giderek ilkel Türk-Moğol tipinden kurtulup, Ari tipe yaklaştı."*[64]

Batılı'lar, sömürgelerindeki etkinliklerini *"uygarlık gelişiminin zorunlu gerekleri"* olarak ele alırlar. Az sayıdaki düşünür ve bilim adamı dışında, ortak bir inanç haline getirilen *Avrupalılık kavramı* bu ele alışın sınır tanımaz sonuçlarıyla doludur. İnsanlar arasında eşitliği savunan **Karl Marx** bile, Hindistanda; *"kamu düzenini parçalayan"*, *"el sanatlarını köksüzleştiren"* ve *"Hint uygarlığını yıkan"* İngiliz *"istilacıları"* kınar, ancak bu sonucun *"tarihin değiştirilmez yasası"* uyarınca kaçınılmaz olduğunu söyler. *"Tarihin değiştirilemez yasası uyarınca barbar istilacılar, sürekli olarak kendilerine tabi kıldıkları halkların daha üst uygarlığınca eritilirler"*[65] diyen **Marx**'a göre, Hindistan daha önce de *"barbar"* Türkler, Tatarlar ve Moğollar tarafından *"istila"* edilmiş ancak *"istilacılar"* daha gelişkin olan Hint uygarlığı tarafından *"Hintlileştirilmişler"*; ancak daha üst uygarlığa sahip İngilizler ise, Hint uygarlığını *"eritmişlerdir"*.[66]

Hintliler bugün, İngilizleri içlerinden çıkarmış ve *"İngilizleştirilmemiş"* durumdadırlar. **Marx**'ın tarih kuramıyla Hindistan'a yönelik siyasi değerlendirmesi arasındaki çelişki, yaşanan gerçekler sonucunda artık kolayca görülebilmektedir. Herhangi bir uygarlığın ancak daha üst bir uygarlık tarafından ele geçirilebileceği doğru bir saptamadır. İngilizleri içlerinden çıkarıp atarak *erimeyen* Hintliler, bu anlamıyla (ulusal bağımsızlık anlamıyla) tarihsel olarak İngilizlerden daha uygardırlar. Aynı saptama, geniş bir coğrafyaya yayılan ve buralarda *erimeyen* Türkler için de geçerlidir; Hatta belki de en çok onlar için geçerlidir. Hun Devleti, Kuzey ve Orta Avrupa'ya yaptığı seferlerle, Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküş sürecini başlattı; egemenliğini, Avrupa içlerine dek yayarak köleciliğe dayanan *İlk Çağ*'ı sona erdirdi. Haçlı seferlerini durdurarak *Avrupa feodalizminin* güç yitirmesine neden oldu. Osmanlılar, İstanbul'u alarak Doğu Roma İmparatorluğu'nu yıktı ve *serf* egemenliğine dayanan *Orta Çağ*'ı sona erdirdi; Avrupa'ya karşı 400 yıl süren kesin bir

üstünlük kurdu; Avusturya'dan Yemen'e, Tunus'dan Kırım'a dek uzanan çok geniş bir alanda büyük bir İmparatorluk kurdu. Bunları *"uygarlık"* ve *"tarih dışı"* kalmış bir toplum nasıl yapabildi?

Avrupa kültüründe, yerleşik öge haline gelen Türk ve Müslüman karşıtlığı, *Aydınlanma* döneminden sonra yoğunlaşmış ve sistemleşmiştir. Sistemleşmenin başlangıcı, doğal olarak *Aydınlanma*'nın da başlangıcı olan 16.yüzyıldır. *Aydınlanmacılar*'a göre, *"uygarlıktan yoksun"* Türkler, Avrupa kültürünün *"baş düşmanıdır"*; Avrupa'nın *"en güzel"* topraklarını *"kanlı yönetimleri"* altına almışlardır; buraların kurtarılması ve Türklerin *"ait oldukları yere sürülmesi"* gerekir. Bu tutum, sürekli yürütülen propagandalarla kaba bir politikaya dönüştürülmüş; yazarlar, şairler, bilim adamları, aydınlar, hümanistler, diplomat ya da politikacılar tarafından hep gündemde tutulmuştur. 16.yüzyılda zamanın önde gelen isimleri; diplomat **François Savary de Brêves** (Fransa'nın İstanbul elçisi) aydınlanmacı yazarların kitaplarını basan yayıncı **Henri Estienne**, devlet adamı **Baron Maximilien de Sully, Jacques Esprinchard, Jean-Aimes de Chavigny**, yeni hümanizmin kurucusu yazar **François Rabelais** (1494-1553), **Don Quijote**'un yazarı **Saavedra Cervantes** (1547-1616), ünlü **William Shakespeare** (1564-1616), Türk karşıtlığının 16.yüzyıldaki önde gelen isimleriydi.[67]

Aeneas Sylvius, Pope Puis II ve **Joannes Bessarion** Batı'da, 16.yüzyıl aydınlanmasının oluşumunda önemli yerleri olan *hümanist* (insancı-insanı sevme ülküsüne inanan) ilahiyatçı düşünürler olarak tanıtılır. Oysa bu "düşünürlerin" *hümanizmi*, yalnızca Avrupalıları ve Hıristiyanları kapsayarak diğer insanları, özellikle de Türkleri dışarda tutuyor, tutmakla da kalmıyor kalıcı bir düşmanlığa dönüşüyordu. Bu üç *"düşünür"*, okullarda verdikleri *münazara* (serbest tartışma) derslerinde, *Türk karşıtlığı* ve *Türklere karşı savaş kışkır-*

tıcılığını sürekli biçimde tartışma konusu olarak vermiş ve böylece *ortaya yeni bir münazara türü çıkarmışlardı.*[68]

Fransızların büyük değer verdiği, **Malherbe** ve **Boileau**'nun 19.yüzyılda *"yeniden keşfettiği"* **Pierre de Ronsard** (1524-1585), 16.yüzyıl Fransa'sında *La Brigade* adlı şiir akımını başlatan önemli bir şairdir. Şairin görevinin, *"halklara ve krallara yol göstermek"* olduğunu söyleyen **Ronsard** bu *"yolu"*, benzerlerinde olduğu gibi, *"yeni bir Yunan miti* (hayal gücüne göre biçim değiştiren düşünce y.n.)*yaratmaya çalışarak sürekli Türk karşıtlığı olarak göstermiştir"*[69] Bir şiirinde şunları söyler: *"Tüm bilimlerin ve felsefenin anası, besleyicisi bu büyük şanlı uygarlığın, böylesine barbar bir milletin* (Türklerin y.n.) *eline düşmesi ne kötü bir talihsizliktir!.. Ah! Ne söyleyebilirim ki!.. Ah! Olayların sürekli değişimi!.. Ah! Işık saçan, asil yüce varlık şimdi karanlıklar içinde kör edilmiş!.."*[70]

Fransa Kralı **IV. Henry**'nin *"Tüm Yönetimden Sorumlu Bakan"* konumuyla krallığın maliyesini emanet ettiği ve 16. yüzyıl Fransız siyasetine yön veren **Maximilien de Sully** (1559-1641), *Büyük Henri'nin Devletlerin Dürüst ve Akılcı Bir Politika için; Ekonomi, Askeri ve İçişlerine Ait Tezleri* kitabı Türk karşıtlığının kuramı gibidir. **De Sully** bu yapıtında; Avrupa ülkelerinin, kendi aralarında birliği sağlamak için Hıristiyan uluslardan oluşan bir örgüt kurulmasını istemiş, bu örgütün oluşum koşullarını belirleyen, bir de taslak metin yayınlamıştı. Çok sayıda konu başlığı altında toplanan bu metin, Avrupa krallıklarının; ekonomik, siyasal, hukuksal, dinsel ve askeri alanlarda birleşmeleri gerektiğini ileri sürüyor ve bu birleşmenin biçimi üzerinde somut önermelerde bulunuyordu. Günümüzdeki Avrupa Birliği oluşumuna benzeyen ve ortak bir siyasi otoriteyi öngören bu önermenin en dikkat çekici yanı, *"Türklere karşı kullanmak üzere"* kurulması istenen *"Askeri Birlik"* tir. **De Sully** kitabında şunları yazmaktadır: *" Dördüncü paragrafa gelince, bu Türkler'e karşı sürekli ve güçlü bir biçimde savaşmamıza olanak verecek, ortak bir askeri örgütün kurulmasıdır Bu örgüt, Avrupa'nın Hıristiyan güçleri arasında akla ve dürüstlüğe dayalı bir bütünlük sağlayacak ve* (kendi aramızda y.n.) *ortaya çıkacak anlaşmazlıkları, farklılıkları ve kav-*

gaları ortadan kaldıracaktır. Bu sonuçla inançsızlara (Türklere y.n.) *karşı sürekli savaşabilecek ve Hıristiyanlık yalnızca dışa karşı korunmakla kalmayacak, daha geniş alanlara yayılacaktır."*[71]

Alman papaz **Martin Luther** (1483-1576), Türk karşıtlığını düşünce ve eyleminin temeline yerleştirerek sistemleştiren batılıların öncülerinden biridir. Ortaçağ düşüncesine (skolastik) karşı çıkarak dinde reform hareketini başlatan kişi diye tanıtılan, ancak Hıristiyanlık dinini feodal egemenliğin bir aracı olmaktan çıkararak burjuvazinin egemenlik aracı haline getirmeye çalışan bu Alman ilahiyatçısının, Türkler hakkındaki yargıları şöyledir: *"Türkler, Tanrı'nın öfkeli kırbacı, yakıp yıkan Şeytan'ın uşağıdır. Onları yenmek için önce efendisi Şeytan'ı yenmek ve Türkleri tek başına bırakmak gerekir. Türk'ün tanrısı olan Şeytan'ı yenmeden Türk'ü yenmek, kolay olmayacaktır. Şeytan ise bir ruhtur; topla, tüfekle, at ve insanla yenilmez... Tanrı işlenen sayısız günah ve nankörlük nedeniyle şeytan Türkleri, Almanların başına bela etmiştir. Bir Türkü öldüren vicdan azabı duymamalı, tersine Hıristiyanlığın düşmanını yok ettiği için vicdanı rahatlamalıdır... Türkler, Avrupa'nın ebedi düşmanıdır. Şimdi onları düşünüyor ve diyorum ki; eğer Samson* (Tevrat'a göre, bir eşek çene kemiği ile tek başına binden fazla Filistinliyi öldüren doğa üstü güce sahip Yahudi kahraman y.n.) *gibi güçlü olsaydım, çaresini bulur hergün bir Türk öldürürdüm..."*[72]

Araştırmacı **Michael J.Heath** *Crusading Commonplaces* adlı yapıtında, Türk karşıtı söylemleri bir araya topladı. Fransız aristokratlardan **François de la Noue'**nun, 1587 yılında *Basel*'de yayınladığı *Politik ve Askeri Konular Üzerine Görüşler* (Discours Politiques et Militaries) adlı kitapta; dikkat çekici yargılarda bulunuluyor ve *Avrupalı yöneticilere* yapılması gerekenler konusunda öneriler sunuluyordu. Kitap, Avrupa'daki Türk varlığının *"yarattığı tehlikeleri"* de ele alan ve Türklere karşı yeniden bir Haçlı ordusu kurulmasını isteyen bir manifesto gibidir. Önde gelen politikacılar, aristokratlar ve aydınlanmacı düşünürler arasında büyük bir ilgiyle karşılanan kitapta, her zaman yapıldığı gibi konu, *"Yunan uygarlığının ve bu uygarlığın torunlarının Türk zulmünden kurtarılması"* temasıyla işleniyor ve bu tema, Türk karşıtlığının

ajitasyonu (abartılmış, duygusal ve tutarsız propaganda) olarak kullanılıyordu. Şunlar söyleniyordu: *"Bir daha eşi benzeri olmayacak şu yaşadığımız dünyanın gözü bebeği olan büyük Yunanistan!.. Tüm varlığı bu sert, barbar ve acımasız boyunduruğa* (Türk egemenliğine y.n.) *köle edilmiş ülke.. Boğazını sıkan boyunduruktan kurtulmak için tüm Hıristiyan dünyasının yardım kollarını bekliyor..."*[73]

"Aydınlanma felsefesinin ve yeni hümanizmin sözcüsü" olarak tanıtılan **François Voltaire** (1694-1778), Avrupa'da yaygın olan Türk karşıtlığının bilgisizliğe dayanan abartılar içerdiğini ileri sürer, ancak bunu yaparken, karalamayı aşan daha "bilinçli" karşıtlıklar ortaya çıkarır. *Fatih'in Ölümünden Sonra Yunanistan* adlı yazısında; *"Fatih'in (II.Mehmet) ölümüyle İtalya bir nefes almışsa da, Türklerin elinde İtalya'dan daha büyük ve daha güzel bir ülke kalmıştır; Yunanistan.. Mittiyadis'lerin, Sofokles'lerin, Platon'ların yurdu kısa sürede kendine yabancılaştı; Yunan dili bozuldu; güzel sanatlardan eser kalmadı.. İstanbul, Kalkedonya* (Kadıköy) *bir zamanlar Atina'ya bağlıydı. Şimdi o güzel ülkelere Tatarların torunları hakimdir; oralarda artık Yunanistan'ın adı bile kalmamıştır. Ancak Türkler bütün dünyayı da alsalar, o küçücük Atina yine de günümüzde yaşayacaktır"* der. Aynı yazıda, Türklerin *"yağmacı ve cahil"* olduğunu, *"güzel sanatları ve tarımı bilmediklerini"*, *"kadınlara kötü davrandıklarını"* söyleyerek, Avrupa'daki Türk karşıtlarına şu öğüdü verir: *"Türkler dünyanın en güzel, en büyük topraklarına hakimdirler. Küfür savurmak yerine o yerleri geri almaya çalışmak daha yararlı olmaz mı?"*[74]

Voltaire, 1771 yılında *Talmont* Prensi ile Prusya Kralı **II. Frederik'e** yazdığı iki mektupla, yine Yunanistan'a sahip çıkar ve Türklere karşı duyduğu *"nefreti"* dile getirir. *Talmont* Prensine yazdığı mektupta, *"Yunanistan'ı tümüyle yakıp, yıkmış, yoksullaştırmış ve sersemletmiş insanlara* (Türklere y.n.) *her zaman dış bileyeceğim. Benden, Homeros'un, Sophocles'ın, Demosthenos'un vatanını yıkanları sevmemi isteyemezsiniz. Sizin de*

yüreğinizin derinliklerinde benim gibi düşündüğünüze inanarak size saygı duyuyorum"[75] der; Prusya Kralına yazdığı mektupta ise, *"Yunanistan'a zulmeden Türklerden her zaman nefret edeceğim. Ne barbar şeyler! Onlara altmış yıldır Cenevre saatleri satıyoruz, ancak hala bunlarla ne yapacaklarını bilmiyorlar. Saatleri nasıl kuracaklarını bile bilmiyorlar"*[76] diye yazar.

Rus Çariçesi **II. Katerina**'ya 1773'de yazdığı mektup, Türkiye'de bile *"aydınlanmanın ve hümanizmin sözcüsü"* olarak tanıtılan **Voltaire**'in nasıl bir *"aydınlanmacı"* ve *"hümanist"* olduğunu gösterir. **Voltaire**, o sırada Osmanlı İmparatorluğu ile savaşmakta olan Çariçeye şunları yazar: *"Umarım bundan sonra bombalarımız Türklerin kafalarını patlatır/ezer* (crever: gebertmek, oymak, patlamak, ezmek y.n.). *Umarım Prens Orlof yalnızca buzun üstüne değil, İstanbul'da Atmeydanı'na da zafer takları inşa eder ve böylece Yunanistan'da Milttade'lar, Pheidias'lar* (antik çağ heykeltraşları y.n.) *yeniden var olur..."*[77]

Batı aydınlanmasının temel yapıtlarından biri sayılan *Ansiklopedi'yi (Encyclopédie)* hazırlayan **Voltaire**'in çağcılı olan Fransız düşünür ve yazarı **Denis Diderot** (1713-1784), Türk karşıtlığında benzerlerinin gerisinde kalmaz. Yalnızca bilime, özgür düşünceye ve gerçeğe önem verdiğini söyler, ama konu Türkiye ve Türkler olduğunda, gerçek dışı savlar ileri sürmekten hiç çekinmez. *Türkler'in Gelenekleri, Hükümetleri, Kanunları ve Dinleri Üzerine Gözlemler* adlı makalesinde, Osmanlı İmparatorluğu'nu kast ederek şöyle der: *"Oralarda yaşamaya gitmeyelim arkadaşım!.. Ey kötülükler ülkesi!.. Orada tüm yaratıkları yiyip yutan, yırtıcı bir hayvan var.* (Bu hayvan y.n.) *İlerliyor ve yanına yaklaşanları, yakınında olanları parçalıyor. Orası herşeyin yenilip yutulduğu bir ülkedir."*[78]

Alman aydınlanmasının temelini atan matematikçi, filozof **İmmanuel Kant** (1724-1804) *Antropoloji Üzerine Yazılar, Tarih Felsefesi, Siyaset ve Eğitim Bilimi* adlı yapıtında Avrupalılarla Türkleri, toplumsal gelenek ve ulusal kimlik açısından kıyaslar ve bilim dışı görüşler ileri sürer. **Kant**'a göre,

Almanlar, *"din ve dil birliğini öne çıkaran, çabuk örgütlenen, çalışkan, temiz ve tutumlu"* Fransızlar, *"konuşkan, yabancılara karşı nazik, sevimli, yaşam sevinci ve özgürlük istenci yüksek"*; İngilizler, *"becerikli, inatçı ve saygınlığa düşkün"* insanlardır. Türkler ise; *"doğal gelişim için gerekli olan niteliklerden yoksun, ulus karakteri edinebilme yeteneğine sahip olmayan ve bundan sonra da olamayacak olan, Araplar ve İranlılar gibi çirkin"* insanlardır.[79]

Alman kültüründe *"iz bırakanlar"*'dan bir başka düşünür **Johann Gottfriend Herder** (1774-1803) *"en hoyrat despotizmin egemen olduğu yer"* olarak tanımladığı Doğu toplumlarıyla yoğun olarak ilgilenir ve kendine özgü sonuçlar çıkarır. **Herder'e** göre, *"Doğu, hiçbir batılının tümüyle anlayamıyacağı kadar korkunç etkiler yaratan, sanatı, bilimi ve insanlığı yakıp yıkan kavimlerden oluşur. Hunlar, Cengiz Han komutasında gelerek Avrupa'yı kılıç ve ateşle yakmıştır. Hunlar, Peçenekler ve Türklerin öncülü olan Moğollar ise Asyalı vahşi kurtlar ve dünyanın yıkıcılarıdır."*[80]

Herder, *"İnsanlık Tarihinin Felsefesine İlişkin Görüşler"* (Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menscheit) adlı yapıtında ise Türkler için şu görüşleri ileri sürer: *"Türkistanlı olan Türkler, 300 yıldan fazla bir zamandır Avrupa'da bulunmalarına karşın, hala Avrupa'ya yabancıdırlar. Doğu Roma İmparatorluğu'na son vererek, bilmeden ve istemeden sanatları Batı'ya Avrupa'ya sürdüler; yaptıkları saldırılarla Avrupalı devletleri denetim altına aldılar. Avrupa'nın en güzel ülkelerini çölleştirdiler, bu cahiller binlerce sanat yapıtını yok ettiler. İçinde yaşayan Avrupalılar için büyük bir zindan olan Türk İmparatorluğu, zamanı gelince çökecektir. Binlerce yıldan beri hala Asyalı barbarlar olan bu yabancıların Avrupa'da ne işi var."*[81]

Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) bilimsel gelişime temel oluşturan diyalektik düşünce yöntemini felsefi kuram haline getiren bir *"dâhi"* ve Avrupa aydınlanmasında *"en az Fransız devrimi kadar etkili"*[82] olan bir filozof olarak değerlendirilir. Bu düşünür de aynı **Kant** ve **Herder** gibi, çeşitli yapıtlarında Doğu ve Türkler için olumsuz yargılarda bulunmuştur. Bu düşünürün algılamasına göre, Türklerin gücü

fetihlere dayanır. Kaba saba olan Türkler *"buluntu bir akla sahiptir"* Bir başka deyişle kendi akılları olmadığı için, *"Türkler başkalarının aklına muhtaçtır"* Kendileri özgür istek ve bilinçleriyle özgün bir akıl geliştirecek durumda olmadıkları için, dinsel alanda da akılcıl soyutlamaya gidemezler, bu nedenle *"İslam fanatizminin ilkesi terördür."*[83]

Hegel *"Tarih Felsefesi"* (Philosophie der Geschichte) adlı yapıtında Avrupa sömürgeciliğini adeta açıktan savunur ve yalnızca Türklerin sahip oldukları toprakların değil, dünyanın tümünün *"Avrupalıları ilgilendirdiğini"* söyler; Türklerden *"korkunç güç"* olarak söz eder. **Hegel** bu yapıtında şu değerlendirmeleri yapar: *"Dünya tarihinin gidişi, Doğu'dan Batı'ya doğrudur, çünkü Avrupa kesinlikle dünya tarihinin sonudur.. Dünyanın tümü Avrupalıyı ilgilendirir; Avrupalı dünyayı tanımak, bilmek ister; karşısında bulunan yerleri edinmek ister; kendisine dünya egemenliğini sağlayacak olan bir enerji ile dış dünyayı kendi amaçlarına bağımlı kılar.* (Bu nedenle y.n.) *Avrupa devletlerinin dışa dönük ortak çıkarları, Türklere karşı olmaya dayanır. Türkler, Doğu'dan ve İslam'dan kaynaklanan 'korkunç gücü', Avrupa'ya taşıyan bir tehlikedir.."*[84]

Karl Marx (1818-1883) ve **Friedrich Engels**'in (1820-1895), Batı aydınlanması içinde ayrı bir yerleri vardır. Bu düşünürler, inceleme ve araştırmalarında, kendilerinden önceki düşünürlerden farklı olarak, burjuva sınıfının egemenliğine dayanan kurulu düzeni değil, bu düzenin *"yıkılmasını"* savunmuşlardır. İşçi sınıfı üzerindeki sömürüye karşı çıkarken eşitlik, özgürlük ve demokrasi gibi tanımları diğerlerinden çok farklı yorumlamışlar ve kuramlarını bu yorum üzerine oturtmuşlardır.

Marx ve **Engels** kaçınılmaz gördükleri sosyal devrimin, işçi sınıfını sınıfsızlığa doğru gidecek olan yeni bir toplumsal düzenin *"kurucusu"* yapacağını düşünmüşlerdi. Sosyal bilimler, felsefe ve ekonomi alanlarında diğer aydınlanmacılardan tümüyle ayrılan görüşlerinin, burjuvaziyi değil,

işçi sınıfını temsil ettiğini söylüyorlardı. İdeolojik bakış ve siyasi mücadele konusunda, kendilerini benzerlerinden net biçimde ayırmışlar ve kurulu düzenle uzlaşmaz bir mücadele içine girmişlerdi. Ancak ilginç bir biçimde, aydınlanma ve Batı uygarlığı konusundaki bakış açıları, diğer aydınlanmacılardan farklı olamıyordu. Konuya onlar gibi bakıyor ve "Avrupa merkezci" bakış açısının sınırları dışına çıkamıyorlardı. Kuramlarının, Avrupa'daki bilimsel birikimin bir sonucu olduğunu söylüyorlar ve uygarlığı Avrupa'nın temsil ettiğini kabul ediyorlardı. Bu kabule bağlı olarak; felsefe, tarih ve ekonomi alanlarında yoğunlaştırdıkları araştırmaları üst düzeye çıkarmışlar, ancak bu araştırmayı Batı toplumlarının incelenmesiyle sınırlayarak diğer uygarlıkları yeterince incelememişlerdi.

Marx, Hindistan'daki İngiliz egemenliğini incelerken, konuyu Batı varsıllığının temel kaynaklarından olan sömürgeciliği ortaya çıkarmak için değil, İngiltere'deki burjuva iktidarının *"derin ikiyüzlülüğünü"* göstermek amacıyla ele almıştır. **Marx**, İngiliz burjuvazinin Hindistan politikasını, bir yandan *"dövülerek öldürülenlerin kafatasından çıkarılan özsuyu içmek isteyen iğrenç dinsiz puta"* benzetip kınarken diğer yandan bu politikayı, *"İdeolojik oluşumların yeryüzünün yüzeyini yaratması gibi yeni bir dünyanın maddi koşullarını yaratması"* olarak değerlendirmiştir.[85]

Bu yaklaşım, Avrupa merkezci düşünce yapısının bir başka biçimidir. **Marx**'a göre, *"Doğu'ya uygarlık ve ilerleme, Batı'nın üretim sistemi ile birlikte gelmektedir. 'Tarihin burjuva dönemi, yeni bir dünyanın maddi temellerini yeniden yaratmaktadır.' Halkların karşılıklı bağımlılaşmasına yol açan dünya dolaşım sistemi ve bu sistemin dayandığı dolaşım araçları ile üretici güçlerin gelişimini sağlayacak bilimsel ve teknik üstünlük Batı'nın elindedir. Batı uygarlığı ya da ilerleme, Doğu'ya Batı'nın üretim sistemi ile birlikte gelmektedir.. Batı denince ne salt uygarlık ve ilerleme, ne de salt sömürüyü dayatan bir üretim sistemi düşünülmelidir. Batı-Doğu ilişkilerinin tümünde, olumlu ve olumsuzluğu içeren ikili bir süreç vardır. Batı'nın dayattığı olumsuzlukları önlemek amacıyla, içine kapanmak, 'öz' diye ifade edilen "değerler siste-*

mi ve geleneksel alışkanlıkları" korumaya çalışmak, tek başına hiçbir zaman çözüm olamaz. Bu nedenle, Doğu'ya, bağlı olarak Türkiye'ye düşen görev, Batı'nın sunduğu düşünsel birikimi, çözümleyici bir yaklaşımla ayırmayı başarmaktır."[86]

Doğu-Batı ilişkileri konusundaki görüşlerini genellikle gazete yazıları ve makalelerle açıklayan **Marx**, bu konudaki incelemelerini yeterince derinleştirmemiş, günümüzde ileri sürülen küreselleşmeci görüşlere başka açıdan bakan, ancak aynı sonuca ulaşan görüşler ileri sürmüştür. **Marx**'a göre, *"Merkezileşen Batı sermayesinin"* dünyaya açılması, doğa olayları gibi zorunlu ve kaçınılmazdır; Batı sermayesinin dışa açılması *"Batı uygarlığının"* dünyaya yayılmasıdır; küresel dolaşım sistemini geliştiren bu süreç, *"halkları birbirine bağımlı kılar"*; Doğu, *"içine kapanmak yerine"* bu sisteme katılmalıdır; Doğu'yla Batı arasındaki ticari işleyişte *"İstanbul'un bütünleştirdiği Anadolu'nun çok önemli bir yeri vardır"*; İstanbul, Doğu ile Batı arasında *"altın bir köprü"* dür.

Karl Marx bu saptamaları yaparken, Türk kimliği konusunda dile getirdiği görüşleri, diğer aydınlanmacılardan farklı bir yaklaşım içinde değildir. 1853 yılında kaleme aldığı *Rus Sorunu* adlı yazısında; *"Doğu barbarlığının temsilcisi"* olan Türklerin, *"Batı uygarlığıyla"*, kendilerine başkent yaptıkları İstanbul'da karşılaştığını, bu nedenle *"Batı uygarlığıyla Doğu barbarlığının İstanbul'da birbirine karıştığını"* ileri sürer. Ona göre, Bizans İmparatorluğu *"Batı uygarlığını"*, Türk İmparatorluğu ise *"Doğu barbarlığını"* temsil eder; Türkiye'nin Batı için taşıdığı jeostratejik önem fazladır; Türkiye üzerinde etkili olamayan dünya ticaretinde söz sahibi olamaz. **Marx** aynı yazıda şunları söyler: *"İstanbul Doğu ile Batı arasında altın bir köprüdür. Batı uygarlığı aynı güneş gibi, bu köprüden geçmeden, dünya çevresinde dönemez. Dünya etrafında dönemediği gibi Rusya ile savaşmaksızın* (Marx o dönemde, gericiliğin kalesi olarak gördüğü Rusya'yı, Batı'da ortaya çıkacak devrim önündeki engel olarak görmektedir y.n.), *bu köprüyü geçemez.* ***Sultan, İstanbul'u yalnızca devrim için*** (sosyalist devrim y.n.) ***emaneten elinde tutmaktadır.****. Avrupa'nın şimdiki sözde makam sahipleri, devrimle göz göze gelinceye değin bu sorunu sürüm-*

cemede bırakmaktan başka bir şey yapamazlar. ***Batı'nın Roması'nı*** (kapitalizmi y.n.) ***yıkacak olan devrim, Doğu'nun Romasının da*** (Türk egemenliği y.n.) ***şeytani etkisinin üstesinden gelecektir.***"[87]

Friedrich Engels'in Türk kimliği ile ilgili görüşleri, **Karl Marx**'ın görüşlerinin hemen aynısıdır ve kimi zaman daha da sertleşerek **Herder**'in yargılarıyla örtüşür hale gelmektedir. Avrupa'daki Türk varlığı için *"ayaktakımının egemenliği"* tanımını kullanan **Engels**, *"Bu varlığın er ya da geç son bulacağını ve Avrupa'nın en güzel topraklarının bu ayaktakımının egemenliğinden kurtulacağını"* söyler. 1853 yılında yazdığı *Türk Sorunu* (Die Türkische Frage) adlı yazısında, Türk ve Arnavutları, *"uzun süreden beri her türlü ilerlemeye sert biçimde karşı koyan Yunan karşıtı barbarlar"* olarak tanımlar ve şunları söyler: *"Avrupa Türkiyesi'nde Yunan ve Slav burjuvazisinin etki ve zenginliği sürekli artmakta, Türkler ise her geçen gün biraz daha gerilere itilmektedir. Eğer Türkler, devlet ve asker gücü tekelini ellerinde tutmasalar, kısa sürede yok olup giderlerdi. Türklerin sahip oldukları bu tekel ve uygarlık önünde engel oluşturan güçleri, artık güçsüzlüğe dönüşecektir. Gerçek şu ki, Türkler ortadan kaldırılmalıdır..."*[88]

Engels, Avrupa sermayesinin sömürgelere açılmasını, sanayi devriminin zorunlu bir sonucu olarak görür ve bu açılımı, sömürgelerdeki uyanışı sağlayan bir girişim olarak değerlendirir. *"Sanayi devriminin ilk sonuçları nedir?"* diye bir soru sorar ve kendi sorusuna verdiği yanıtta, İngiltere'nin ucuz sanayi ürünlerinin sömürgelerdeki el emekçilerini yok ederek, *"binlerce yıl hiçbir ilerleme göstermemiş olan ülkelerin, örneğin Hindistan ve Çin'in devrime yönelmiş olduğunu"* söyler.[89]

Engels, Avrupa sermayesinin küresel dolaşımına ilerici bir misyon yükleyerek Çin'le Hindistan gibi çok uzun dönemler Avrupa'dan daha ileri uygarlıklar kurmuş olan toplumları, *"binlerce yıl hiçbir ilerleme göstermemiş"* ülkeler olarak değerlendirir. Aynı değerlendirmeyi; Türk toplumu ve onun Anadolu'daki egemenliği için de yapar. 12 Nisan 1853 tarihli *New-York Daily Tribune* gazetesindeki yazısında güvencenin ticaret burjuvazisi için en önemli duyarlılık oldu-

ğunu, Karadeniz'in ve Trabzon limanının İç-Asya'ya yönelen Batı ticareti için önem kazandığını, bu nedenle güven veren bir ticaret yolunun sağlanması için Çanakkale ve İstanbul boğazlarının yaşamsal önemde olduğunu ileri sürer ve şu saptamayı yapar: *"Yalnızca daha geniş bir ticaret değil, Avrupa ve İç Asya arasındaki ilişki ve buna bağlı olarak bu geniş bölgeyi yeniden uygarlığa açma olanağı da* (Çanakkale ve İstanbul Boğazlarını denetim altına alma y.n.), *Karadeniz'in bu kapıları üzerinden engelsiz ticaret yapma özgürlüğüne bağlıdır."*[90]

Türk ve Türkiye karşıtlığı, aydınlanma düşünürlerinden ayrı olarak, aynı dönemlerde yaşayan politikacılar ve her türden sanatçılar arasında da yaygındır. Şairler, yazarlar, ressam ve müzisyenler, ya da diğer sanat dallarında önemli ürünler veren sanatçılar, yapıtlarında bu konuya yer verdiler. Türk karşıtlığında karalayıcı ve suçlayıcı savlar o denli yaygın ve ölçüsüz hale geldi ki, **Voltaire** gibi kimi Türk karşıtları bile, bu tutuma karşı çıkıp konunun gereğinden çok abartıldığını söylemek zorunda kaldı. Örneğin, akışkanlar mekaniğinde kendi adını taşıyan *Pascal Yasası*'nı bulan ve teknik işlerle uğraşan Fransız fizikçi **Blaise Pascal** (1623-1662) bile, Türklerle ilgili hiçbir somut bilgisi olmamasına karşın; *"Atalarından aldığı gelenekleri uygulayan bu kadar çok, inançsız kafir Türk'le karşılaşmak ne kadar elem verici"* diye yazılar yazıyordu.[81]

Karşıtlık özellikle 19.yüzyılda, her alanda ve her zaman, önce Yunan hayranlığıyla başlatılıyor, oradan siyasi alana taşınıyordu. Avrupa'da yerleşik bir politika haline getirilen bu yöntem, 1821 Yunan bağımsızlığının sağlanmasında, pratiğe yönelik bir propaganda aracı olarak başarıyla kullanıldı. Türk-Yunan çatışmasında, uygulanan politika, bugün de sürdürülen ve geçmişte *"Haçlı Seferleri"*nde kullanılan anlayışla aynı ideolojik temele sahipti. Türklerin elindeki toprakları ele geçirmek için, *"Doğu'daki Müslüman Türk tehdidine"* karşı koymakla Yunanistan'ın *"kurtarılması"* aynı anla-

ma getiriliyor ve bu propaganda, aynı eğitimi almış aydınlar arasında çok etkili oluyordu. **Victor Hugo**, *"En Grêce, ô mes amis! Venqeance! Liberte!" (Yunanistan'a arkadaşlar! İntikam! Özgürlük)* diye şiirler yazıyor, İngiliz şairler **Thomas Moore, Laila Rookh** benzer şeyler söylüyor, gezginci ozan **Corsaize du Hiaour** ve **Chalde Harold** köy köy dolaşıp *"esaret"* altındaki Yunanistan'a ağıtlar yakıyordu.[92] Fransız Ressam **Delacroix**, *"Mora'da Yunanlılar'ı öldüren Türkler'in vahşi uygulamalarını"* işleyen tablolar yapıyordu; **Delacroix**'nın, Yunanlı **Chio**'nun öldürülmesi tablosu o dönemde çok ünlenmişti. Oysa, Mora'da, hiçbir somut neden yokken Batı kışkırtmasıyla ayaklanan Yunanlılar, sıradışı bir vahşet uygulamışlar ve binlerce Türkü katletmişlerdi.[93]

François René Chateaubriand (1768-1848), Türk karşıtlığını yapıtlarında yaygın olarak işleyen yazarlardan biridir. 19.yüzyıldaki *"Liberal gençliğin ilahı"*, *"Yeni Fransa'nın düşünen sınıfının gücünü kavrayıp açıklayan ilk yazar"* ve *"Büyük üstat"* kabul edilen **Chateaubriand**, *"Türk despotluğunun gerçek boyutunu görmek"* ve saptamalarını anılarında yazmak için, Yunanistan ve Kutsal topraklara (Kudüs) gitmiştir. *"Düzyazı türünde yazılmış çağdaş bir destan"*[94] olarak tanıtılan ünlü **Les Martyrs**'i, bu "gezinin" sonucunda kaleme almış ve bu yapıt, **Chateaubriand**'ı hocası olarak kabul eden **Victor Hugo**'yu derinden etkilenmiştir.

1876 yılında Fransa'da kurulan *Helen Dostları Derneği*'nin kurucularından olan **Victor Hugo** (1802-1885), Yunanistan'a yaşamı boyunca hiç gitmedi, ama orada yaşadığı izlenimi veren şiirler yazdı. Şiirlerinde işlediği Türk karşıtlığı, "hocası" **Chateubriand**'ı da aşıyor ve daha sert yargılar içeriyordu. Davranışını ölene dek sürdüren **Hugo**, *Navarin* adını verdiği uzun şiirlerinde, Osmanlı donanmasının 1827 yılında Mora'nın Navarin limanında İngiliz, Fransız ve Rus donanmalarının ortak girişimiyle yok edilmesinden duyduğu mutluluğu dile getirir *ve "Artık Yunanistan kurtuldu, Byron mezarında Navarin'i alkışladı"* der. *Türk Marşı* adlı şiirinde, Türklerin askeri gücünün acımasızlığından söz ederek Türkleri *"korkunç"* ve *"vahşi"* insanlar olarak gösterir; *"Çocuk"* adlı

şiirine *"Türkler oradan geçtiler"* dizesiyle başlar ve *"Türkler oradan geçtiler/Herşey yıkılmış ve yas içinde"* dizesiyle bitirir.[95]

Yalnızca 19.yüzyılda ve yalnızca Avrupa'da değil, günümüzde de ve ilginçtir ki Türkiye'de de; *"Barışın, özgürlüğün ve kardeşliğin yılmaz savaşçısı"* ve *"ezilen halkların dostu"*, *"evrenselliğin dahi yazarı"* olarak tanıtılmaktadır. **Victor Hugo**'ya yakıştırılan bu nitelikler, konu Türklere karşı ayaklanan Yunanlılar, Sırplar ya da diğer Avrupalılar olduğunda geçerlidir. **Hugo**, Türklere ve diğer dünya halklarına karşı Avrupalıların, Avrupalılara karşı da Fransızların haklarını savunmaktan asla ödün vermemiştir. Avrupa'yla sınırlı olan *"evrenselliği"*, Fransa'nın çıkarları gündeme geldiğinde hemen koyu bir milliyetçiliğe dönüşür. 1871 yılında ortaya çıkan Fransız-Alman savaşında çatışmanın, düşünü kurduğu ve sürekli savunduğu *Avrupa Birleşik Devletleri* ülküsü adına durdurulmasını ister. Ancak, Almanlar Paris kapılarına dayandığında *"barışsever"* **Hugo**, herşeyi göze alan, su katılmamış ve savaşkan bir milliyetçi haline gelir ve şu çağrıyı yapar: *"Fransızlar bütün halklara ve bütün insanlığa karşı Paris'i korumakla yükümlüdür; bu görev Paris için değil dünya içindir. Bütün komünler ayaklansın; bütün köyler ateşe verilsin; bütün ormanlar yangın var, yangın var çığlıklarıyla çınlasın; her evden bir asker çıksın; varoşlar; alay ve kentler ordu haline gelsin. Gece gündüz demeyip savaşalım, dağlarda ve ovalarda savaşalım. Ayağa halkınız, kalkınız ayağa. Ateşkes yok, dinlenme yok, uyku yok..."*[96]

Victor Hugo'nun yaşadığı dönem, Fransız sömürgeciliğinin dünyaya yayılıp yerleştiği bir dönemdir. 1827'den başlayarak 1870 yılına dek, Fransa Cezayir'e yerleşmesini tamamlamıştır. 1881'de Tunus ele geçirilmiş, 1883'te Fransız birlikleri Hindi-Çini'de Annam'ı (Orta Vietnam) ele geçirmiş ve Tankin'i (Kuzey Vietnam) elde etmek için Çin'le savaşa tutuşmuştur.

Hugo, bu gelişmelerle "ilgilenmez" ve eserlerinde bu konulara eğilmez. Ancak 1876 yılında Osmanlı yönetimine karşı başlayan Sırp ayaklanmasında, büyük bir istek ve coşkuyla Sırpların yanında yer alır; "Türklerin uyguladığı baskı ve şiddete" karşı çıkar ve tam bir *"özgürlük savaşçısı"* haline

gelir. 1876 Ağustosu'nda şunları yazar: *"Bu kahraman küçük ulusun* (Sırpların y.n.) *çırpınışı ne zaman sona erecek? Sırbistan'da olanlar* (Türk zulmü y.n.), *Avrupa Birleşik Devletlerinin gerekliliğini gösteriyor. Katil İmparatorluktan* (Osmanlı İmparatorluğu y.n.) *yakamızı sıyıralım.Bağnazlığı ve despotizmi susturalım! Elde kılıç dolaşan boş inançların ve dogmaların silahlarını kıralım* (Türklerin y.n.). *Savaşlar, kıyımlar, boğazlaşmalar olmasın; özgür düşünce, serbest ticaret, kardeşlik olsun; barış bu kadar zor mu?"*[97]

Victor Hugo'nun *"mezarından Navarin'i alkışladığını"* söylediği ve Batı'da *"açıklık, neşe, hoşgörü ve özgürlüğün ozanı"* olarak tanımlanan[96] İngiliz şair **George Gordon Byron** (1788-1824), Türk karşıtlığını neredeyse bir yaşam biçimi haline getirmişti. Karşıtlığını yalnızca yapıtlarına değil, sahip olduğu büyük serveti kullanarak eylemlerine de yansıtıyordu. Bu konuda o denli kararlı ve hırslıydı ki, dengesiz yaşamını bu uğurda harcamıştı. Türklere karşı savaşan Rum çeteleri arasındaki ayrılıkları gidermek ve onları tek bir çatı altında toplamak için Yunanistan'a gelmiş ve 1824 yılında burada ölmüştü. Byron'dan ayrı olarak Amerikalı yazar **Edgar Allan Poe** da (1809-1849) aynı duygularla, Türk-Yunan savaşına gönüllü olarak katılmış, ancak o ölmeden ülkesine dönmüştür.

ALTINCI BÖLÜM

BATI'DA SİYASİ PARTİLER

Batı'nın Özgünlüğü

Günümüzdekilere benzeyen ilk parti örnekleri, 19. yüzyıl başlarında Batı toplumlarında ortaya çıktı. İktidarı korumayı ya da ele geçirmeyi amaçlayan devlet dışı politik birliktelikler, değişik biçimleriyle tarihin her döneminde vardı. Ancak, 19.yüzyıl Avrupası'nda, ekonomik ve sosyal gelişimin gereklerine uygun olarak, o güne dek görülmemiş derecede yaygın, yeni bir siyasi örgütlenme türü ortaya çıktı. Üretim ilişkilerinin belirlediği, toplumsal sistemin biçim verdiği bu örgütler, yönetimi ele geçirmek için mücadele eden *parti*'lerdi.

Parti'ler, ortaya çıktıkları günden günümüze dek, *halkın yönetime katılımını amaçlayan demokratik kurumlar* olarak değerlendirildi. Yönetimi belirleme, içinde yer alma ya da denetleme gibi *iktidar* sorununun kritik konuları, "halkın seçimine" bırakılacak ve bu seçim oy hakkına dayanılarak partiler aracılığıyla yapılacaktı. Söylenen buydu.

İktidar için mücadele eden örgüt olarak partiler, kendilerinden önce bu yönde mücadele eden diğer örgütlerden daha geniş ve kitleseldi. Daha çok insanı içine alıyor ve eyleme yöneltebiliyordu. Toplumun değişik kesimlerine, sınırı giderek genişleyen oy hakkı veriliyordu; parti kurmak, üye olmak, kişilerin seçimine bağlı bir olay haline getirilmişti. Herkes dilediği partiye girebilir, aday olabilir, oy verebilir, böylece *halkın iradesi* yönetime yansıyabilirdi. Bunların görünüşte hepsi doğruydu. Ancak doğru olmayan ve değişmeyen tek gerçek *"halkın iradesinin"* yönetime hiçbir zaman yansıyamamasıydı. İktidarın görünür-görünmez gerçek sahipleri, siyasi demokrasinin kitlelere tanıdığı hakları kabul eder görünüyor, ancak halkın bu hakları gerçekten kullanabilmesine engel olacak önlemleri, ustalıkla alabiliyordu.

Partiler, Batı'daki ekonomik-sosyal gelişimin ve bu gelişimi sağlayan toplumsal koşulların, siyasal alanda yarattığı örgütlerdir. *Köleci* ve *feodal* düzenin birikimi üzerinde gelişen *Avrupa kapitalizminin* zorunlu ürünleridirler ve üretim ilişkilerinin yarattığı sosyal-siyasal gereksinimlere yanıt

verirler. *Kapitalizmin* belirlediği bir kültür üzerine otururlar, ancak *feodalizmden* hatta *kölecilikten* beri gelen tarihsel-sosyal mirasın etkilerini üzerlerinde taşırlar. Geçmişten gelen tarihsel birikim, giderek sönümleniyor olsa da, alışkanlıklar ve toplumsal gelenekler halinde etkilerini hala sürdürmektedir. Bireye kalıtımsal bir özellik kazandıran ve onbinlerce yıllık bir evrime sahip gen oluşumu insan için ne ise, toplumsal bellek için de tarih odur. Bu nedenle; Batı tarihinin özel bir evresi olan *kapitalist* dönemin ürünü olan siyasi partiler, bu dönemin yarattığı siyasi ilişkilerin bir ifadesidir ve aynı zamanda, geçmişten gelen toplumsal alışkanlıkları değişik oranlarda bünyesinde barındıran bir özgünlüğe sahiptir. Siyasi partiler, Batı toplumlarının yarattığı örgütlerdir.

Siyasi partiler, *burjuva demokratik devriminin* siyasi sonuçları olarak ortaya çıktılar ve başından beri içinden çıktıkları toplumun ekonomik-sosyal yapısına, yönetim geleneklerine ve gelişim isteklerine uygun düşen bir yapılanma içinde oldular. Aydınlanma ve sanayi devrimiyle Batı'da gelişen kapitalist süreç, Avrupa ve Amerika'da birbirine benzeyen ve ortak özelliklere sahip siyasal sistemler oluşturdu. Benzerliği sağlayan ana unsur, doğal olarak geçerli olan üretim biçimiydi. Eşit olmayan gelişim düzeylerine ve kimi ulusal özelliklerine karşın, ekonomik yapı gereksinimlerine yanıt veren siyasi sistemleri kuruyor ve Batı toplumları giderek birbirine benzeşir hale geliyordu; iktidarı belirleyen ve yönetim düzenine biçim veren sınıfsal egemenlik, siyasi partilere de biçim veriyordu.

Gelişmiş sanayi ülkelerinde, partiler arasındaki farklılıklar biçimsel ve nicelikseldir. Örgütlenme biçimi, yönetim işleyişi, örgüt içi yapılanma, yöntem ve taktikler farklılık gösterebilir, ancak sınıfsal önceliklerin gündemde tuttuğu mücadele anlayışı değişmez. Görünüşte, ama yalnızca görünüşte, her tür partinin kurulması *serbesttir*, ama bu partilerden sistem karşıtı olanların iktidara gelmesi asla *serbest* değildir. Batı'nın iktidar gücü ve *parayla* bütünleşen *"demokratik!"* ortamı, böyle bir değişimi önlemek için gereken araçları içinde barındırmakta ve gerçek iktidar sahiplerine geniş bir

önlemler düzeni sunmaktadır. İngiliz İşçi Partisi'yle, Alman Hıristiyan Birlik Partisi, Amerikan Demokrat Partisiyle, Fransız Sosyalist Partisi arasında; kurulu düzenin korunması ve demokratik de olsa rejime yönelik değişim isteklerine izin verilmemesi konusunda, en küçük bir anlayış farklılığı yoktur.

İngiltere'de Siyasi Partiler

İngiltere'de yönetim işleyişini belirleyen kurumların ve buna bağlı olarak partilerin geçirdiği siyasal evrim, Avrupa'nın birçok ülkesine örnek olmuş ve dünya siyasetine yön veren bir etki yapmıştır. Bu doğal bir sonuçtur. Eriştiği ekonomik düzey ile İngiltere, üretim tekniklerinin ve *Batı aydınlanması*'nın gelişiminde olduğu gibi, siyasal sistemin geliştirilmesinde de öncü rol oynadı ve benzer yapıdaki Batı Avrupa ülkelerine ve Amerika Birleşik Devletleri'ne örnek oldu. İngiltere'nin özelliği, 19.yüzyılda gelişip yayılmaya başlayan partilere temel olacak siyasal oluşumların, daha önce orada ortaya çıkmış olmasıydı.

17.yüzyıl İngiltere'sinde, *kral* otokrasisine karşı yürütülen mücadele, uzun çatışmalar ve iki iç savaştan sonra 1648 ve 1689 *devrimleriyle* sonuçlanmıştı. 1648'de Kral **I.Charles** idam edilmiş ve iktidar Cumhuriyet adı altında; aristokratlar, Katolikler dışındaki ruhban sınıfı ve burjuvaların çıkarlarını dengeleyen **Oliver Cromwell'in** eline geçmişti. **Cromwell'**in askerlerin de desteğini alarak kurduğu yeni siyasal düzenin, cumhuriyet ya da demokrasi düşüncesiyle bir ilişkisi yoktu; kral otokrasisinin yerine bir anlamda *"Cromwell otokrasisi"* kurulmuştu. **Cromwell,** hem *"Rump Parlament"*in (askerlerin **Cromwell'le** birlikte belirlediği atanmış parlamento), hem *"Ordu Konseyi"* nin, hem de 41 üyeli *"Devlet Konseyi"* nin üyesiydi; idam edilen kralın bile kullanmadığı yetkilerle donanmıştı. Kralın idam edildiği 30 Ocak 1649

tarihinde, İngiliz devletinin adı *"Commion Wealth"* olmuş, *Anayasa*'nın *"İnstrument of Government"* kabul edildiği 16 Aralık 1653'te ise **Cromwell**, *"İngiltere, İskoçya ve İrlanda'nın Protectoru"* adını almıştı. (Protector: Roma İmparatorluğu'nda subaylar arasından seçilmiş, imparatorun özel muhafızları, koruyucuları). **Cromwell** önce *"Rump Parlament"*i, sonra kendi seçtiği *"parlamento"*yu fesh etti. 40 bin İrlandalı'yı öldürdü ve yerini oğluna bırakarak 1658'de öldü.[1]

Cromwell'in damgasını vurduğu 17.yüzyıl, İngiltere için; siyasi çatışmalar, askeri darbeler, iç ve dış savaşlarla dolu bir yüzyıl oldu. Ekonomik ve sosyal gelişmeler, siyasal yapıyı değişime zorluyor, çatışmalara dönüşen bu zorlama, yeni ve daha ileri bir yönetim yapısını ortaya çıkarıyordu. İngiltere'de, ilerde partileşmeye gidecek ilk siyasi guruplaşmalar, bu dönemde ortaya çıktı. Kurulu düzenin kral otoritesine bağlı kalmasını isteyenlerle, seçilmiş kurullar aracılığıyla yönetimde pay sahibi olmak isteyenler, kendi aralarında örgütlenmeye başladılar. *Troy* adı verilen gurup kralın, *Whig* adı verilen gurup ise parlamentonun yetkilerini savunuyordu.

Günümüzdeki iki partili siyasal sistemin ilk öncüleri olan bu iki gurup, başlangıçta, iktidarın niteliği ve yönetim işleyişi konusunda farklı düşünen siyasi rakiplerdi. Yönetim yetkisi, temsil hakları, din ve devlet ilişkileri konularında karşıt görüşler savunuyor ve birbirlerine karşı sert muhalefet yaparak çatışıyorlardı. Ancak, Kral **II. James**'in despotik yönetimi, her iki gurubu da korkutmuş ve birbirine yakınlaştırmıştı. Bunlar, 1688 yılında Kral'ı tahttan indirerek 1689 *"reformlarını"* birlikte gerçekleştirdiler. Karısı **II. Mary** ile birlikte tahta çıkardıkları **III. William**'a *"Haklar Bildirisi"* ni, *(Bill of Rights)*, parlamentoya da *"Dinsel Hoşgörü Yasası"* nı *(Toleration Act)* kabul ettiren bu guruplar, o günden sonra İngiliz siyasi sisteminin temel unsurları haline gelerek parti oluşumlarına yön verdiler.

1689 *"Haklar Bildirisi"*, yalnızca İngiltere'de değil tüm Avrupa'da, Batı demokrasisi ve anayasa tarihinin en önemli metinlerinden biri kabul edilir. Oysa, bu bildirinin, İngilte-

re'de geleneksel hale gelen *kral-aristokrat-burjuva* çatışmasının, 1689 yılı koşullarında krala karşı sonuçlandığını belgeleyen basit bir amacı vardı. Bu nedenle, tüm dünyayı ilgilendiren *"evrensel"* bir *"demokrasi"* çabası değil, *burjuvalarla "ruhani ve dünyevi lordları"* ilgilendiren bir girişimdi. Bildirinin 4, 6. ve 11. Maddeleri bunu açıkça ortaya koyuyordu ve şöyleydi: *"Veto hakkı bahanesiyle, parlamentonun onayı olmadan tahtın yararına para toplamak yasadışıdır.. Barış zamanında Krallık sınırları içinde Parlamentonun onayı olmadan sürekli bir ordunun kurulması ve hazır bulundurulması yasadışıdır.. Protestan inancına bağlı uyruklar, mevkilerinin gerektirdiği ve yasanın izin verdiği ölçüde, kendi güvenlikleri için silah taşıyabilirler.. Yüksek ihanetle suçlanan insanların mahkemesine* (siyasi davalara y.n.) *katılan jüri üyelerinin, kendi adlarına mülk sahibi olmaları gerekir..."*[2]

"Haklar Bildirisi" İngiliz halkının tümünün değil, mali ve politik gücü yüksek bir azınlığın haklarını kapsıyordu. Bildiriyle kabul edilen ve hukuksal sistemin temeline yerleştirilen "özgürlük" çoğunluğu *Troy* olan *büyük mülk ve toprak sahipleriyle*, çoğunluğu *Whig* olan *ticaret burjuvazisinin* kullanabileceği özgürlüklerdi. Bu işleyiş, hem İngiliz *"demokrasisinin" Magna Charta*'ya dek giden siyasi geleneğinde, hem de diğer Avrupa ülkelerinin *"özgürlük bildirgelerinde"* yer alan, temel unsur durumundadır. *Magna Charta*'nın 41.maddesinde, *"Tüm İngiliz tüccarlar, İngiltere'den ayrılmak, yeniden geri dönmek, karada ve denizde alışveriş amacıyla, haksız harcamada bulunmadan eski ve olumlu geleneklere uyarak serbestçe dolaşmak olanağına sahiptir. Onların bu olanağı kısıtlanmamış olup tersine güvence altına alınmıştır"* denilirken, 1581'de kabul edilen *"Hollanda Bağımsızlık Bildirisinde"* şunlar söyleniyordu; *"Halk prens için değil, tersine prens halk için yaratılmıştır; çünkü halk olmasa prens de olmazdı. Prens uyruklarını hak ve adalete uyarak yönetmeli, onları bir baba evlatlarını nasıl severse öyle sevmeli, bir çoban sürüsünü nasıl güderse aynı bağlılıkla öyle gütmelidir."*[3]

1689 devriminin gerçek kullanıcıları *Whig*'ler oldu. Gemi sahipleri, sömürge yatırımcıları ve gelişmekte olan sanayi burjuvazisinin de katılımıyla güçlenen *Whig*'ler, yaklaşık 70 yıl parlamentoda mutlak bir çoğunluk elde ettiler. Bunlar diledikleri kişiyi kral yapıyor ve diledikleri yasayı kolayca çıkarıyordu. 1714'de kral yapılan **I. George**, İngilizce bile konuşamayan Hannover'li bir Almandı; doğal olarak devlet işlerine pek karışmıyor, hükümet toplantılarına katılmıyor ve tüm yetkileri, *Whig*'leri temsil eden atanmış görevlilere bırakıyordu.

Troy ya da *Whig* temsilcilerin oluşturduğu parlamentoyu halk seçmiyordu. Bu iki grup, oy verme hakkını kendilerine uygun gördükleri yüksek gelir guruplarıyla sınırlı tutuyor ve halk üzerinde baskı uygulayarak sırayla yönetime geliyorlardı. 1689'dan 1760'a dek *Whig*'ler, 1760'dan 1820'ye dek *Troy*'lar iktidardaydı. Kaynağını İngiltere'den alan ikili parti sistemi, temsil ettiği kesimin çıkarlarını her zaman koruyarak, Amerika başta olmak üzere tüm gelişmiş ülkelerde, yerleşik ve meşru siyasi işleyiş haline gelecektir.

Whig ve *Troy* iktidarları, çıkara dayalı o denli kötü ve baskıcı bir yönetim gösterdiler ki, İngiliz halkını *"halkı düşünen iyi kralları"* özleyen ve siyasi davranış geliştirmeyen, sinmiş kitleler haline getirdi. Geçerli olan siyasal düzen, halk için demokrasi değil, tam bir azınlık *oligarşisiydi.* Parlamentodaki temsilciler, tümüyle mülk sahiplerinin ve şehir tüccarlarının seçtiği kimselerdi, o dönemde gelişmekte olan sanayiciler bile parlamentoda temsil edilmiyordu (bu hakkı 1832'de elde ettiler). Halk perişan duruma düşmüş, köylüler neredeyse serf haline gelmişti. Katolikler, İrlandalılar sert bir baskı altında yaşıyorlardı, en küçük bir hırsızlığın bile halka yönelik cezası idamdı.

Durumun doğal sonucu olarak, adını halktan alan *Avam (Halk) Kamarası*'nda tek bir halk temsilcisi bulunmuyordu. Halkın oy verme hakkı yoktu. 18.yüzyıl ortalarında bile İngiltere'de oy verme hakkına sahip insanlar, oy verme yaşındaki nüfusun ancak % 10'u, tüm nüfusun ise % 5'i kadardı. 1867 yılında *"ileri bir demokratik reform"* olarak kabul

edilen yasa, o tarihte 33 milyon nüfusu olan İngiltere'de, ancak 2,5 milyon kişiye oy verme hakkı tanıyordu. Bu hak, 1913 yılında 45 milyonluk nüfus içindeki 15 milyon reşit erkeğin ancak 8 milyonunu kapsıyordu, kadınların oy verme hakkı yoktu. Ayrıca, oy verme hakkına sahip olanlar, sahip oldukları zenginliğe bağlı olarak *bir*'den çok oy hakkına sahipti. Bu *"hak"*, sahip olunan servetin miktarına göre iki, üç, hatta yirmi oya kadar çıkıyordu. [4]

Seçme ve seçilme hakları olmayan ve sayıları giderek artan işçiler, başlangıçta gizli olarak kurdukları dernek ya da birliklerde örgütlenmeye çalıştılar. Teröre varan bir siyasi baskı altındaydılar. Hemen hiçbir yasal hakka sahip değildiler. İlk yasal örgütlerini 1825 yılında; *Meslek Birlikleri (Trade-Union)* adıyla, o da *"grev yapmaya teşebbüs etmemek"* koşuluyla kurabilmişlerdi. Siyasi bir program çerçevesinde birleşerek mücadele etmeğe çalışan ilk girişim, 1837'den 1848'e dek ayakta kalabilen *Chartism* adı verilen akım oldu. *Chartist*'lerin; *"20 yaşını geçen tüm erkeklere oy hakkı"* (kadınlara oy hakkı işçi örgütlenmesinde bile konu edilemiyor), *"Parlamentonun her yıl toplanması"*, *"Parlamento üyeliği için mülkiyet koşulunun kaldırılması"* ve *"Oyların sözle değil, oy pusulası ile kullanılması"* (İngiltere'de 1872'ye dek oylar, seçim kurullarının önünde sözle bildiriliyor, bu durum oy verenler üzerinde büyük bir baskı oluşturuyordu) gibi son derece basit ve sıradan istekleri bile kabul edilmedi. Bu tutum; işçileri, etkisi bugüne dek sürecek bir biçimde politikadan uzaklaştırdı ve onları seçimlere ilgi göstermeyen bir eğilim içine soktu.

Demokrasinin *"beşiği"* olarak gösterilen İngiltere'de, örgütlenme hakları üzerinde kurulmuş olan sistemli baskı, her zaman var olan ve bugüne dek süren siyasi bir gelenek durumundadır. Şu anda yürürlükte olan İngiliz ceza yasasına göre, 3 kişiden çok üyesi olan gizli bir örgütün yaptığı toplantıya katılmanın, katıldığını söylemenin, toplantıyı düzenlemenin ya da yardım etmenin cezası 10 yıl; yasaklanmış faaliyetlerde kullanılmak üzere para ve mal toplamanın, kabul etmenin ya da vermenin cezası 14 yıl; rejime karşı işlenmiş suçlar hakkında bilgi sahibi olduğu halde bu bilgiyi po-

lise bildirmemenin cezası ise 5 yıl hapistir.[5] 1988 yılında çıkarılan *"Kuzey İrlanda Suç Delili Yasası"* na göre, ceza davalarında sanık hakkında herhangi bir delil olmasa da mahkemenin, sanığın *"tutum ve davranışlarından sonuç çıkararak"* ceza verme yetkisi vardır.[6] İngiltere İçişleri Bakanı, *"suç övücü"* ya da *"devlet otoritesini zayıflatıcı"* bulduğu bütün radyo, televizyon ve gazete yayınlarını, mahkeme kararı olmadan 12 ay süreyle yasaklama yetkisine sahiptir.[7]

18.yüzyıl sonlarında kısa aralarla ortaya çıkan Amerikan ve Fransız devrimleri, İngiltere'deki egemenlerin baskıyı daha da yoğunlaştırmasına neden oldu. Kendi ülkelerinde bir başka devrimin ortaya çıkmasından korkan büyük mülk sahipleri, en küçük reform talebini bile reddederek, *Troy*'ları 1832 yılına dek iktidarda tuttu. Ancak, güçlenen sanayi burjuvazisinin siyasi gücünü arttırmaya başlaması durumu değiştirdi ve liberalleşen *Whig*'ler bazı ılımlı reformların yapılmasını kabul etti. 1832 yılında kabul edilen ve sanayi burjuvazisine bazı haklar tanıyan *"Siyasi Reform" (Reform Bill)* ile, o güne dek parlamentoda temsil edilmeyen sanayi kentleri, yeni seçim bölgeleri haline getirilerek parlamentoda temsil edilmeye başlandı. Oy verme hakkı, önceleri olduğundan daha kesin bir biçimde belli bir servete sahip olmaya bağlanarak bu servetin sınırları belirlendi; bu yolla, burjuva sınıfının yarısı, oy verebilir hale getirildi.

1850-1860 yılları arasında, *Troy*'lar ve *Whig*'lerin politik mirası üzerinde iki yeni parti kuruldu. Yapılan iş gerçekte, yeni partiler kurulması değil, iktidarı elinde bulunduran egemenlerin, sahip oldukları politik örgütleri, gelişmekte olan yeni koşullara uygun olarak yeniden yapılandırmasıydı. 19.yüzyılda ekonomide, bağlı olarak sosyal ilişkilerde meydana gelen gelişmeler, siyasi sistemin işleyiş biçimlerinde yenileşmeyi gerekli kılıyor, bu gereklilik İngiltere'de iki yeni parti oluşumunu ortaya çıkarıyordu.

Ekonomik olarak eski güçlerini yitiren aristokratların azalan desteği yerine, güçlenmekte olan sanayi burjuvazisinin desteğini alan *Whig*'ler, kendilerine yavaş yavaş Liberal demeye, ve bu adla anılmaya başladılar. Buna karşılık

Troy'lar kendilerine *Muhafazakar* diyordu. Bu iki oluşum, siyasi guruplaşmaların yeterince kurala bağlanmamış örgüt ilkelerini, çağdaş parti işleyişine doğru götürüyordu. Biçimselliği aşmayan *"yeniliği"* yalnızca bundan ibaretti; temsil edilen sınıflar ve yürütülen politikalarda niteliksel bir değişim sözkonusu değildi. Nitekim bu iki parti, öncesinde olduğu gibi sonrasında da ve bugüne dek (1906 yılında kurulan ve daha sonra *Liberal Parti*'nin yerini alan *İşçi Partisi* dahil) sırayla iktidara gelerek, İngiltere'de büyük mülkiyet ve sermaye egemenliğine dayanan ve sömürgecilikten güç alan kurulu düzeni, adeta bir tek parti gibi savunmuşlardı.

Görünüşte *liberallerle muhafazakarlar* iki ayrı partiyi oluşturuyordu. Seçim "yarışı", *"sert"* tartışmalarla geçiyor bu iki eğilim, kendilerini siyasi karşıtlar gibi göstermede son derece başarılı oluyordu. Ancak karşıtlık, yalnızca görünüşteydi. **Maurice Duverger** bu durumu şöyle açıklamaktadır: *"Büyük Britanya'da Liberaller, resmen Muhafazakar Parti'den ayrı bir parti olmakla beraber, gerçekte bu iki parti arasındaki ittifak o kadar sıkıdır ki, Liberallerin tümüyle Muhafazakar Parti'nin bir parçası sayılması gerekir."*[8]

İşçi Partisi'nin *(Labour Party)* 1906 yılında kurulup siyasi sistem içinde giderek bir güç haline gelmesi, büyük sanayi ve finans çevrelerinde, geçici bir tedirginliğin ortaya çıkmasına neden oldu. Ancak bu tedirginlik çabuk ortadan kalktı. Çünkü adı işçi olmasına karşın bu parti, işçilerin hakları için değil, kurulu düzenin sürdürülmesi yönünde politika yürütüyordu. Entellektüel olgunluğa sahip aydın işçi önderlere sahip değildi. İdeolojik bir yapısı yoktu; sosyalizmden değil, *"monarşiye ve onun geleneklerine sadık kalmaktan"* söz ediyordu. *Whig*'ler ve *liberaller*'in siyasi gereksinimlerine sahip çıkıyor, *liberaller*'in yumuşak sol kanadı gibi hareket ediyordu. Sanayi sermayesinin siyasi temsilcilerinden **Lord Grey** ve **Lord Haldane**'ın *İşçi Partisi* için söylediği şu sözler, gerçeği anlaşılabilir biçimde ortaya koymaktadır. *"Bu*

baylar (İşçi Partililer y.n.) *'centilmenlerden'* (Muhafazakarlardan y.n.) *daha makul ve anlayışlılar. Bunların idare edilmelerinin, daha kolay ve zahmetsiz olduğu görülmektedir."*[9]

Whig geleneğini sürdüren *Liberal Parti*, Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra bölündü ve bölünme *Liberal Parti*'nin sonu oldu. O günlerde hem başbakan hem de parti başkanı olan **Lloyd George**'un, Türk Kurtuluş Savaşını önleyememesi, İngiliz sömürgeciliğinin sarsılmasına, sanayi ve ticaret burjuvazisinin bu partiden desteğini çekmesine neden oldu. 1924 seçimleri sonunda ilk kez hükümete katılan *İşçi Partisi*, giderek dağılan *Liberal Parti*'nin yerini aldı ve iki partili siyasi sistemin temel unsurlarından biri haline geldi. *İşçi Partisi*, 627 üyeli parlamentoya 1929'da 287, 1935'de 154, 1945'de ise 393 milletvekili soktu.[10]

17.yüzyılda *Whig*'ler ve *Troy*'lar aracılığıyla yürütülen iki partili sistem, 20.yüzyılda *Muhafazakarlar* ve *İşçi Partisi* tarafından sürdürüldü. 19.yüzyıl ortasından günümüze dek geçen 150 yıl içinde, partilerin iktidarda bulunma dönemleri şöyleydi: 1857-1874 *Liberal Parti*, 1874-1880 *Muhafazakar Parti*, 1880-1886 *Liberal Parti*, 1886-1892 *Muhafazakar Parti*, 1892-1895 *Liberal Parti*, 1895-1906 *Muhafazakar Parti*, 1906-1918 *Liberal Parti*, 1918-1923 *Muhafazakar Parti*, 1923-1924 *Liberal* ve *İşçi Partisi* Koalisyon, 1924-1929 *Muhafazakar Parti*, 1929-1931 *Liberal* ve *İşçi Partisi* Koalisyon, 1931-1945 *Muhafazakar Parti*, 1945-1951 *İşçi Partisi*, 1951-1964 *Muhafazakar Parti*, 1964-1970 *İşçi Partisi*, 1970-1974 *Muhafazakar Parti*, 1974-1979 *İşçi Partisi*, 1979-1995 *Muhafazakar Parti*, 1995-2003 *İşçi Partisi*.

İngiltere'de siyasal yaşam, dün olduğu gibi bugün de, mali gücü yüksek, büyük mülk ve sermaye sahipleri tarafından denetim altında tutulmaktadır. Denetim, pek çok yasal önlem yanında, para ve siyasi rüşvetin belirleyici olduğu ilişkiler ağıyla sağlanmış ve bu ilişkiler, siyasi sisteme yön veren temel unsurlar haline getirilerek "meşrulaştırılmıştır" İngiltere, bu konuda da diğer ülkelere örnek olan, öncü bir

rol oynamıştır. Parayla siyaset arasındaki ilişki, İngiliz siyasetinin kökleri eskiye giden bir geleneğiydi.

İngiliz "demokrasisinin" başlangıç dönemlerinde, krala danışmanlık görevi yapmak için meclislerde toplanan senyörler, bu "görevi" para karşılığı burjuvalara "satmakla" daha başlangıçta, parayı siyasi işleyişin içine yerleştirmişlerdi. Bu nedenle para, hem parlamentoyu oluşturan milletvekillerinin seçiminde, hem de parlamento içi görüşmelerde her zaman önemli olmuştur. İngiliz tarihçi **M.Ostrogorski** bu konuda şunları söylemektedir: *"Rüşvet, İngiliz parlamento guruplarının gelişiminde oldukça büyük bir rol oynamıştır. Uzun süre İngiliz bakanları, parlamento üyelerinin vicdanlarını değilse bile, oylarını satın almak suretiyle, 'sağlam' çoğunluklar sağlamışlardır Bu usul uzun süre yarı-resmi bir nitelik taşımıştır. Eskiden Lordlar ya da Avam Kamarası'ndaki milletvekillerinin, verdikleri oyların mükafatını almak için 'ziyaret' ettikleri bir gişe vardı. 1714 yılında, parlamentodaki bu akçeli işleri üstlenmek üzere **'Siyasi Hazine Sekreterliği'** adıyla resmi bir örgüt kurulmuştu. Örgütün sekreteri, hükümet görevlerine yapılacak atamaları, rüşvet olarak kullanmış; bu nedenle **'Patronaj Sekreteri'** adıyla anılmaya başlanmıştı.. Daha sonraları parlamento ahlakının gitgide düzelmesine karşın bu yapı, daha sonra da devam etmiştir."*[11]

İngiliz yazarlardan **Simon Haxey**, *"Troy M.P "* adlı yapıtında, İngiltere'deki parti sistemini ve bu sistemin oturduğu sosyal yapıyı geniş olarak incelemiştir. **Haxey**'e göre parti yetkililerinin büyük bir çoğunluğu, İngiltere'de ekonomiye yön veren egemen sınıftan gelmektedir. 1940 yılında *Avam Kamarası*'ndaki 415 Muhafazakar milletvekilinin 181'i şirket yöneticisi, % 44'ü ise doğrudan işverendi; birkaç milletvekili dışında tümünün demiryolları, telgraf, demir, çelik, kömür, petrol, kimya gibi sanayi şirketlerinde hisseleri vardı.[12]

İşçi Partisi'ndeki milletvekillerinin niteliği de pek farklı değildir. Başlangıçta parti tabanının çoğunluğunu *meslek (trade-union)* ve *kooperatif birliklerinden* gelen kimseler oluşturuyordu, ancak bu kesim gücünü giderek yitirdi. Özellikle *Liberal Parti*'den gelen ve siyasi anlayışları *Whig* gele-

neklerine bağlı çok sayıda insan partiye üye olarak, *İşçi Partisi*'ni liberal bir parti haline getirdiler. *Trade Union*'lardan gelen parti üyelerinin de büyük bölümü, hiçbir zaman kol işçiliği yapmamıştı. 1945 yılında, *İşçi Partisi*'nden parlamentoya giren milletvekillerinin 214'ü sanayici, tüccar, avukat, doktor ve subay gibi, gelir dağılımın üst bölümünde yer alan kimselerden oluşuyordu. Bu insanların servet ve refah düzeyleri mevcut sisteme o denli bağlıydı ki, bunların herhangi bir köklü değişime onay vermesi mümkün değildi. *İşçi Partisi*, tüm tarihi içinde bir tek işçi kökenli parti başkanı çıkarabilmiştir. *İşçi Partisi* hükümetleri, ortaya çıkan işçi-işveren uyuşmazlıklarında ve grevlerde her zaman işverenlerden yana tavır almıştır.[13]

Basının İngiliz siyasal yaşamı üzerinde, belirleyici nitelikte bir etkisi vardır ve basın her dönemde deliksiz bir biçimde büyük sermayenin tekelindedir. Basın-yayın kuruluşları, birkaç gurup halinde birleşen "milyoner lordlar" ın elindedir ve İngiliz basını yalnızca İngiltere'de değil, dünyanın hemen her yerinde etkilidir. Dünyanın 4 büyük haber ajansından biri olan **Reuter**, kamuoyunu yönlendirmede çok ustadır. İşçi Partisi'nin organı olan **Deily Herald**, işçi gazetesi olmak bir yana, çoğu kez muhafazakar yayınları geride bırakacak kadar tutucu ve yanıltıcı yayınlar yapmaktadır.[14]

İngiltere'de *Muhafazakar* ve *İşçi Partisi*'nden başka, kimi dönemlerde ortaya çıkan, daha sonra yok olan, ya da siyasi etkisi bulunmayan küçük partiler de vardır. Bunların önemli bir bölümü, adına parti bile denemeyecek bir takım siyasi guruplaşmalardır. *Milli İşçi Partisi (National Labour), Milli Liberal (Liberal National), Bağımsız İşçi Partisi (İndependent Labour Party), Commenwealth Partisi, Komünist Parti*, bu partilerden bazılarıdır.

ABD'de Siyasi Partiler ve Amerikan Demokrasisi

Amerikan siyasi sistemi, günlük dilde sürekli kullanılan, ancak kullanıldığı oranda ondan uzak durulan, "demokratik" bir anlayış üzerine kuruludur. *Önseçimler*, gösterişli *seçim kampanyaları, partiler arası politik çekişme*, Amerikan demokrasisinin yüksek değerleri ve *kıran kırana* süren siyasi bir yarışın göstergeleri olarak sunulur. Oysa gerçek, Amerika'da bu sunumla çelişen ve herhalde demokrasiden en son söz edilebilecek bir düzenin yaşanmakta olduğudur. Milletvekili ve senatörler, seçim büroları, partiler ya da *görkemli* salonlarıyla meclisler, birçok kişiye katılımcılığın göstergeleri ve demokrasinin *göz alıcı* kurumları gibi gelebilir. Ancak, bu kurumların oluşturduğu siyasi sistemin içine girildiğinde, bambaşka bir *dünyayla* karşılaşılacaktır.

Amerika Birleşik Devletleri, 18. yüzyıl sonlarında kurulduğunda, siyasi sistemini varlığının kaynağı olan Batı Avrupa'dan, özellikle de İngiltere'den almıştı. Amerikan parti sistemi, İngiltere'de kurulmuş olan *iki partili* sistemden farklı değildi. Amerikan partilerinin örgütsel yapısı, iç işleyişi ve mücadele biçimleri kendine özgü özellikler içeriyor, ancak iktidar gücünü ele geçirme, onu koruma ve sınıfsal çıkarlar için kullanma yönelişi olarak, İngiltere'deki partilerde geçerli olan anlayışı hemen aynısıyla koruyordu.

Amerikan *demokrasisinin* temeli sayılan *Virginia İnsan Hakları Bildirisi* (1776), yüzyıl önce İngiltere'de yayınlanan *Haklar Bildirisi*'nin (Bill of Rights-1689) adeta tercümesi gibidir. *Virginia Bildirisi*'nin 6, 9 ve 13.Maddeleri, *Haklar Bildirisi*'nin 4, 6 ve 11.maddelerinin aynısıydı ve bu maddelerde şunlar söyleniyordu: *"Kamu yararı için, kendisinin ya da seçtiği temsilcilerin onayı olmadan, kimse ne vergi ödemeye zorlanabilir ne de mülkü elinden alınabilir.. Hiç kimseden aşırı kefalet akçesi istenemez, hiç kimseye zulüm sayılabilecek para cezası verilemez.. Barış zamanında sürekli ordular bulundurmak, ülkenin iç özgürlüğü için tehlikeli sayılmalı ve bundan kaçınılmalıdır.. Herkes, dinin gereklerini yerine getirme hakkına sahiptir; birbirlerine karşı*

Hıristiyan sabrını, sevgisini ve merhametini göstermek herkesin görevidir."[15]

Siyasi yapılanma konusunda İngiltere ve ABD arasındaki benzerlik, kapitalist üretim ilişkilerinin her iki ülkede benzer düzeyde gelişmiş olmasına bağlıdır. 17.yüzyılda Amerika'ya gelmeye başlayan Avrupalılar arasında, İngilizler çoğunluktaydı ve burada kurulan toplumsal düzene onlar biçim verdiler. İngilizler, ülkelerindeki kapitalist gelişimin sonuçlarını Amerika'ya taşıdılar, burada bilgi ve görgülerine uygun bir düzen kurdular; bu düzen doğal olarak, İngiltere'deki düzenin küçük ölçekli bir benzeriydi.

İflas etmiş zanaatçılar, tüccarlar, küçük mülk sahipleri, Anglikan Kilisesinin göçe zorladığı değişik inançtan kişiler, **III. William**'ın sınırdışı ettiği *meşrutiyetçiler (jacobiteler)*, parlamento yanlılarınca (Round head) *kovulan askerler*, **II. Charles**'ın ülke dışına çıkardığı tarikatçılar *(Priyenler)*, Amerika'da oluşturdukları kolonilerle, İngiltere'nin bir benzerini kurdular. Ancak, İngiltere'de bol miktarda bulunan, işçileşen ve işçileşmeyi bekleyen yoksul köylüler Amerika'da yoktu. Amerika'nın özgürlüğüne tutkun yerli halkı kızılderililer, köle ya da ücretli işçi haline getirilemiyordu. Emeğinden yararlanılacak insan gereksinimi; Avrupa'dan gelen/getirilen yoksul köylüler, kanun kaçakları, mahkumlar, ama özellikle de Afrika ve Batı Hint adalarından getirilen zenci köleler tarafından karşılanmaya çalışıldı. 1619-1760 arasında, Amerika'ya tam 400 bin köle getirildi. [16] Bu köleler, İngiltere'de toprağından koparılan *"serflerin"* yaptığı işin benzerini, farklı biçimde Amerika'da yaptılar. Tarım, ticaret ve sanayinin gelişiminde köle emeği yoğun biçimde kullanıldı ve bu kullanım, *Antik Çağ* köleciliğinden farklı, yapay ve daha acımasız bir insan ticaretiydi. *Antik Çağ* köleciliği yaşanmadığı için, doğal olarak onun sonucu olan feodalizm de yaşanmadı. Batı Avrupa'da binlerce yılda oluşan toplumsal birikim, ayakta kalan ve kullanılabilen sonuçlar olarak Amerika'ya taşındı. Ekonomik ve sosyal alanda olduğu gibi siyasal alanda da, aynı sınıfsal egemenliğe dayalı toplumsal bir düzen ortaya çıktı.

Amerika'da kurulan düzen, İngiltere'deki gibi, büyük toprak sahipleri, ticaret burjuvazisi, daha sonra sanayi burjuvazisi ve mali-sermaye gücünün egemenliğine dayanıyordu. ABD'yi bir anlamda bunlar kurmuşlardı. Birleşik Devletler anayasasını hazırlayanlar; *köle çalıştıran büyük toprak sahipleri, zengin tüccarlar ve bankerlerdi.* Anayasa'da, demokrasiden, eşitlikten, kardeşlikten bolca söz ediliyor, ancak bağımsızlık savaşına katılan halk kesimlerinin, küçük çiftçilerin ve sanayi merkezlerindeki işçilerin, ekonomik ve siyasal çıkarlarını gözeten somut bir yaklaşım yer almıyor; onlar ustalıklı bir biçimde yönetim yapılarından uzak tutuluyordu. Köleci mülk sahipleri ile ticaret ve sanayi zenginleri, kurulmakta olan yeni devleti, daha *"işin başında"* ele geçirmişler ve toplum üzerinde kuracakları egemenliği güvenlik altına almayı başarmışlardı. *Birleşik Devletler Bağımsızlık Bildirisi* şu sözlerle bitiyordu: *"Bu bildirinin korunması için, Tanrı'nın inayetine tam bir güvenle; yaşamlarımız, **servetlerimiz** ve en kutsal varlığımız olan onurumuz üzerine and içeriz."*[17] Anayasayı hazırlayan **Alexander Hamilton** (1755-1804), ABD'nin bankacılık sistemini ve mali örgütlenmesini kuran kişiydi. İlk Başkan **George Washington** (1732-1799), çok geniş topraklara sahipti ve ABD'nin *"en zengin"* insanıydı[18]; öldüğünde 314 kölesi vardı.[19]

Amerikan anayasası, seçme ve seçilme hakkını, İngiltere'de olduğu gibi, *mülk sahibi* beyaz erkeklere tanıyordu; *kadınlar, mülksüz beyaz erkekler, zenciler* ve *kölelerin* oy hakları yoktu (kadınlara oy hakkı 1919'da tanınacaktır).[20] Anayasanın kendisi, halkın siyasi temsil haklarını engelleyen bir belge, kabul edilmesi ise anti-demokratik bir darbe gibiydi. **George Washington**, 1796 yılında yaptığı veda konuşmasında, devletin ve anayasada ifadesini bulan yönetim biçiminin kendileri açısından taşıdığı önemi ve nasıl korunması gerektiğini açık bir biçimde ortaya koyuyordu. *"Yarattığımız yönetimin ayakta durabilmesi için onun üzerine titremeniz, bu*

yönetimden en ufak bir kuşku belirtisi gösteren herşeye karşı dikilmeniz, ülkemizin herhangi bir bölümünü diğerlerinden ayırmak ya da tümünü bir arada tutan kutsal bağları gevşetmek için yapılacak her girişimi ***daha doğarken önlemeniz*** *son derece önemlidir.. İktidarın paylaşılmasının kabul edilmesi kadar, sürdürülmesi de gereklidir."*[21]

Anayasanın hazırlanması aşamasında, iki farklı yaklaşım ortaya çıkmıştı. Amerika'nın bankacılık sistemini ve mali örgütlenmesini kuran **Alexander Hamilton**'nın önderlik ettiği guruba *Federalistler*, **Thomas Jefferson**'un başında bulunduğu guruba ise *Anti-Federalistler* denildi. Bu iki oluşum, bugünkü Cumhuriyetçi ve Demokrat Partilerin tarihsel kökleridir.

Anayasanın kabulü aşamasında, yönetim yapısının *biçimi* konusunda iki görüş ortaya çıkmıştı. **George Washington**'un Hazine Bakanı **Alexander Hamilton**'un başını çektiği *Federalistler*, güçlü ve merkezi federal hükümet istiyor; *Bağımsızlık Bildirisi*'yle *Virginia Anayasasını* yazan Dışişleri Bakanı **Thomas Jefferson**'un (1743-1826) temsil ettiği *Cumhuriyetçiler* ise yetkileri sınırlı bir hükümet ve daha gevşek bir yönetim yapılanması istiyordu. Oligarşik İngiliz sistemini savunan **Hamilton**'u, kuzeydoğulu armatörler, büyük tüccarlar ve işletme sahipleri; tarımı öne çıkaran bir fizyokrat olan **Jefferson**'u ise güneyli büyük toprak sahipleri ve çiftçiler destekliyordu.

Egemenler arasındaki çıkar çekişmesine dayanan ve halkı içine almayan bu guruplar, siyasi sistemin sınıfsal niteliği konusunda farklı düşünmüyor, ancak yönetimden daha fazla pay alabilmek için, halkı yanıltan yapay bir yarış içine giriyorlardı. *Federalistler*, iktidarda kaldıkları ilk dönemde, merkezi federal devlet yapısını yerleştirip güçlendirmişler, 1801 yılında yönetime gelen *cumhuriyetçiler*, daha önce çiftçilere verdikleri sözleri tutmayarak merkezi yapıyı güçlendirmeyi sürdürmüşlerdi. Bağımsızlıktan hemen sonra ortaya çıkan Federalist-Anti Federalist guruplaşma, Amerikan halkı için fazla birşey ifade etmiyordu. İçinde yer almadığı, *güçlüleri* temsil eden (ve günümüze dek süren), iki partili siyasi

bir sistem kuruluyor ve o, bu sistemde oy vermekten başka bir biçimde yer almıyordu; halk, en baştan siyaset dışında bırakılmıştı.

Halkın daha işin başında siyaset dışında bırakılmasına karşın, Amerika Birleşik Devletleri'nin iki yüz yıllık tarihi boyunca, sürekli olarak halkçılıktan söz edilmiş ve Amerika'nın, demokrasinin gerçek vatanı olduğu ileri sürülmüştür. Massachusetts'ın ilk valisi **John Winthrop**, yeni dünyanın insanlık için eşsiz bir örnek, *"bir tepenin üzerindeki kent"* olduğunu söylüyordu.[22] **Thomas Paine** için Amerika *"insanlığın sığınağı"*ydı.[23] 18.yüzyıl ortalarında **Horace Greeley**, *"Batı'ya git genç adam ve ülkenle birlikte büyü"* diyordu. Tarihçi **James Oliver** ise şunları söylüyordu: *"Tanrı'nın eli onları Batı'ya sürdü ve beraberlerinde en iyi şeyleri, uygarlığı, eğitimi, refahı, cumhuriyetçi hükümeti ve demokrasi ideallerini getirdiler. İşsiz ve boş bir kıtayı, yeryüzündeki en özgür halkın fazileti ve kurumlarıyla doldurdular. Efsane ve rüya, işte buydu. "*[24]

Amerikalı Profesör **Merriam Charles** ve **Prof. Harold F. Cosnel**, iki partiye dayanan Amerikan siyasi sistemini, beş ayrı devreye ayırır. Federal anayasanın kabul edildiği ve politik gücü temsil eden *Federalist-Anti Federalist* guruplaşmasının ortaya çıktığı süreç birinci dönemdir. Anayasanın kabul edilmesinden sonra 1850'lere dek süren ve Federalistlerin *Whig*, Anti-Federalistlerin *Demokrat* adını aldığı dönem ikinci, *Whig*'lerin *Cumhuriyetçi Parti* adını aldığı (1854), iç savaş öncesi dönem üçüncü, iç savaş bitimiyle 1929 ekonomik bunalımı arası dördüncü, sonrası ise beşinci dönemdir.[25]

Birinci dönemdeki oligarşik yapılanmaya tepki olarak, ikinci dönemde demokratik istem ve açılımlar ortaya çıktı. Demokratların, *ulusal kahraman* haline gelen lideri **Andrew Jackson**, 1828 yılında başkan oldu ve büyük sermaye egemenliğini sınırlayarak halkın siyasete katılmasına olanak sağlayacak bazı yasalar çıkardı. **Jackson** yasaları, sistemin belirlediği sınırları elbette aşamadı, ancak o dönem Ameri-

kan toplumunda demokratik bir canlanma yarattı. Bu dönem, Amerikan tarihinde halkın siyasi mücadeleye en fazla katıldığı, bu nedenle politik olarak en bilinçli olduğu dönemdir. O günlerde iki parti dışında yeni partiler kuruluyor, gazeteler çıkarılıyor ve seçime katılım oranları sürekli yükseliyordu.

Demokratik canlanma dönemi uzun sürmedi. Anayasada ifadesini bulan devlet gücünün temsil ettiği temel anlayış, tekelleşme eğilimini başından beri içinde barındıran Amerikan kapitalizminin ve onu temsil eden büyük sermaye guruplarının korunup kollanması üzerine kuruluydu; bu anlayışta, halkı da içine alan demokratik bir işleyişin yeri yoktu. Bu nedenle *demokratik açılım* bir yana, egemen sınıflar arasındaki çıkar çekişmesi yoğunlaşarak, ülke hızla bir iç çatışmaya sürüklendi.

İkinci dönem sonunda, Kuzey'in gücünü giderek arttıran sanayi ve banka sermayesi ile Güney'in köle sahibi büyük çiftlik sahipleri arasındaki çıkar çekişmesi, geleneksel boyutunu aşarak olağanüstü şiddetlendi. Sınai, mali ve siyasi gücünü giderek arttıran Kuzey'in sanayicileri, işgücünden yararlanmak için köleciliğin kaldırılmasını isterken; sanayileşmeye ayak uyduramayan Güneyli büyük toprak sahipleri, köleciliğin ABD'ye yeni katılan tüm eyaletlerde de kabul edilmesini istiyordu. Sanayicilerin desteğini alarak köleciliğin yasaklanmasını isteyen bir seçim kampanyası yürüten **Abraham Lincoln**'ün, 1860'da başkan seçilmesi üzerine, Güney eyaletleri bağımsızlıklarını ilan ettiler ve "*Birlik*" ten ayrılarak *Amerika Konfedere Devletini* kurdular. 1861'de başlayıp dört yıl süren iç savaşa, dünya tarihinde ilk kez 3 milyona yakın asker katıldı ve egemen sınıflar arasındaki çıkar çekişmesine dayanan bu savaşta 617 bin Amerikalı öldü.[26] Savaşı Kuzey kazandı ve köleciliğe yasal olarak son verdi, ancak köleci bakış açısı ırkçılığın değişik biçimleriyle varlığını sürdürdü. Amerika'ya, Kuzey'in sanayi yapılanmasına uy-

gun düşen, tekelci işleyiş egemen oldu; siyasal düzen, halkı tümüyle siyaset dışına iterek, onu iki partiden birine oy vermekten başka çaresi olmayan, edilgen bir "kalabalık" haline getirdi.

Amerikan halkı, **Andrew Jackson** dönemi dışında, seçimlere ilgi göstermemiştir. Halkın seçimlere katılımı, günümüze dek süren bir gelenek halinde, her zaman % 40-50 dolayında oldu. Bu oranın, kimi eyaletlerde % 10'lara düştüğü görüldü. Örneğin 1924 seçimlerinde, South Caroline eyaletinde seçmenlerin ancak % 6'sı oy kullanmıştı; 1940 seçimlerinde Güney Caroline, Georgia, Alabama ve Arkansas eyaletlerinde oy verme oranı % 20'ler düzeyindeydi. [27] Şimdiki Başkan **George W.Bush**, halkın % 50'sinin oy verdiği bir seçimden sonra ve verilen oyların % 50'si ile yani Amerikan seçmenlerinin % 25'inin oyu ile başkan olmuştur. 19.yüzyıl sonlarında, iki parti dışında güçlenme eğilimi gösteren *Popülist Parti*, seçimler ve Amerikan demokrasisinin niteliği konusunda şu saptamayı yapıyordu: *"Ülkeye Wall Street sahip olmuştur. Amerikan yönetimi artık, halkın halk tarafından, halk için yönetilmesi değil, halkın Wall Street tarafından Wall Street için yönetilmesi haline gelmiştir."*[28] (Wall Street: New York'ta içinde borsanın da bulunduğu finans merkezi y.n.)

19.yüzyıl ünlü Amerikan şairi **Walt Whitman** (1819-1892), yaşadığı dönemdeki ABD siyasi düzenini eleştirirken 20.yüzyıl emperyalizmini adeta o günden görüyor ve şunları söylüyordu: *"O ulusal federal devlet ve yerel düzeydeki yönetim; çürümüşlük, sahtecilik ve kötü yönetim batağı içinde. Adalet Kurumları da bundan payını almış. Büyük İskender'i de, Roma'yı da geride bırakacak, dev bir İmparatorluğa doğru yol alıyoruz."*[29]

Karmaşık hukuksal zorunluluklar, gizli/açık devlet denetimi, para ve rüşvet ilişkileri, medya gücü ile geliştirilen diğer yasadışı baskı yöntemleri, Amerikan siyasetine yön veren, temel unsurlardır. Siyasi demokrasinin sınırları, iktidar gücünü elinde bulunduran azınlık tarafından ve bu unsurlar

kullanılarak o denli daraltılmış, politik yaşam o denli denetim altına alınmıştır ki; toplumsal muhalefetin kendi haklarını savunan, bağımsız bir siyasi örgütlenme içine girerek yeni ve güçlü bir partiyi yaratıp yaşatması olanaksız hale gelmiştir. Bu nedenle, durumlarından hoşnut olmayan ve politik tepki gösteremeyen insanlar, ya bireysel suçlara ya da politika dışı uğraş alanlarına yönelmektedir. Amerika'daki seçime katılımın kronik olarak % 50'yi geçmemesinin nedeni budur.

İnsanların *oy vermeme özgürlüğünü* kullanarak *sandığa* gitmemesi, demokrasi için bir ölçüttür. Bu ölçütle değerlendirildiğinde, Amerikan "demokrasisinin" oldukça geride kaldığı açıktır. İnsanların, oy vererek ülke yönetimini belirleyebilme duygusunu yitirmesi, demokratik toplumların siyasi çözülme ya da hegomonya altına girmesinin en açık göstergesidir. Her dört yılda bir yapılan, ancak sonucu asla değişmeyen bir düzenin, insanları politikadan uzaklaştırması ve bu alanı toplumun azınlığını, hem de küçük bir azınlığını oluşturan egemenlere bırakması, doğal bir sonuçtur. Baskının ve siyasi bozulmanın aracı haline getirilen iki partili sistem, bu sonucun hem nedeni, hem de amacıdır.

Amerika'da seçimler çoğunluk sistemine göre yapılır. Oyların çoğunluğunu alan aday, diğer adayların oy oranları ne olursa olsun seçilir ve diğer oyların hiçbir değeri kalmaz. Seçim sisteminin anti-demokratik yapısı, yeni partilerin ortaya çıkıp güçlenmesini önleyen, bu nedenle iki büyük partiyi rakipsiz bırakan siyasi bir ortam oluşturdu. 1793 **Jefferson-Hamilton** guruplaşmasından bu yana, Amerikan siyasi tarihinin her döneminde bu işleyiş geçerli oldu ve kimi başarılara karşın, *üçüncü parti* girişimi kalıcı olamadı. Sermaye güçlerinin denetimi altında bulunan ve aynı anlayışa sahip iki partiden oluşan Amerikan siyasi sistemi için, **Prof.Dr. Türkkaya Ataöv** şunları söylemektedir: *"Amerika'da iki siyasi parti vardır: Cumhuriyetçiler ve Demokratlar. Ancak, fe-*

deral düzeydeki bu iki partinin arasında önemli bir fark yoktur Birinin tutucu, ötekinin de liberal olduğu, daha açıkçası, birinin programının ötekinden farklı olduğu doğru değildir. İkisinin de gündemi temelde aynıdır. İki parti görünümüyle demokrasi imajı yaratarak aynı amaca, nöbetleşe hizmet ederler. İkisi de aynı para sisteminin yaratığıdır. Çoğu kez aynı kişiler, her ikisine birden para verirler. Gerçek bir 'ikinci seçenek' olacak, üçüncü bir partiye izin yoktur.."[30]

Amerika Birleşik Devletleri'nde, seçim yapılan hiçbir ülkede görülmeyen bir uygulamayla, seçime katılacak parti adaylarının belirlenmesinde devlete denetim yetkisi verilmiştir. 1903 yılında kabul edilen ve tüm eyaletlerde geçerli olan yasalarla, seçime katılacak parti adaylarının belirlenmesi, kamu adına hareket eden devlet memurlarının denetiminde olmaktadır.[31]

Amerikan parti sisteminde, adayların iki dereceli seçimle, yani önceden belirlenen delegeler aracılığıyla seçilmesi, genel bir uygulamadır. Bu yöntem özellikle başkanlık seçimlerinde uygulanmaktadır. Bu nedenle delege belirlemeleri, iki parti içinde de *şiddetli* iç mücadelelere yol açar. Burada söz konusu olan, parti içi demokratik yarışma değil, değişik çıkar guruplarını temsil eden hizipler arasındaki çatışmadır. Siyasi düzeyi ve yetenekleri ne denli yüksek olursa olsun, arkasına herhangi bir sermaye gurubunun desteğini almayan delegelerin seçilme şansları yoktur. Bu nedenle *hizipçilik, entrika (machine politics)* ve *rüşvet*, siyasi sistemin temel unsurları haline gelmiştir. Bu durum, yapılan işin niteliğinden kaynaklanan, zorunlu bir sonuçtur. **Maurice Duverger** bunu şöyle açıklayacaktır: *"Amerikan partileri, federal devlet yasalarıyla resmen belirlenmiş olan bir çeşit ön-seçim makineleridir. Bu nedenle çok sıradışıdırlar; bunlar ideolojik guruplar ya da sınıf toplulukları da değildir. Her biri, Federal Devletin muazzam büyüklükteki ülkesi içinde, çok farklı ve çok çeşitli sosyal konuma sahip kişileri biraraya getirir. Gerçekte bu partiler, oy toplama ve ganimet sisteminin sağladığı yönetim organlarını ele geçirmede uzman kişilerden kurulu takımlardır."*[32]

Ön-seçim sisteminin (primary elections) denetim altına alınan işleyiş biçimi, başkan ve senatör adaylarının belirlenmesinde özel bir önem kazanır. Bu mevkilere aday olmak isteyenlerin önünde, kurulu düzenle bütünleşmeyi zorunlu kılan, aşılması güç (halk için olanaksız) engeller vardır. Partiler, "seçilmiş" delegeler aracılığıyla adaylarını seçerler: Bu eylem görünüşte (ama yalnızca görünüşte) parti içi bir sorundur. Gerçekte ise, adayları "seçen" kongreler, üyelerin demokratik iradesini yansıtan organlar değil, parti dışı güçlerin yön verdiği bir *çatışmalar arenasıdır.* Değişik sermaye guruplarını temsil eden hizipler, elde edecekleri politik ayrıcalıklar için, sürekli ve şiddetli bir rekabet içine girerek çatışmaktadırlar.

Hizipler aracılığıyla parti içinde güçlü bir biçimde temsil edilen parti dışı güçler; uygulanacak programları, çıkarılacak yasaları ve bu işi yapacak kadroları belirleme gücüne sahiptirler. Adayların belirlenmesi, iş çevreleri ve onları temsil eden örgütler için o denli önemlidir ki; bu önem, şirket-parti ilişkilerinin siyasi sisteme yön veren belirleyici unsur haline gelmesine yol açmıştır. Bu durum Amerikan tarihinin her dönemi için geçerlidir. Yasama ve yürütme organlarına öyle insanlar "seçilmeli" dir ki; bunlar, dışarda oluşturulan istekleri herhangi bir "uyarıya" gerek kalmaksızın, eksiksiz yerine getirmeli ve gereksinim duyulan yasaları gecikmeksizin kabul etmelidir. Bu tür ilişkiler üzerine kurulmuş olan iki partili siyasal sistemde, *Cumhuriyetçi* ve *Demokrat Partiler,* dönüşümlü olarak yönetime gelirler; bu partilerin asla ödün vermedikleri *tek ilke,* sermaye guruplarının çıkarlarına aykırı bir iş yapmamak ve onlarla çatışmamaktır.

Amerikan toplumunu inceleyen araştırmalarıyla tanınan ünlü Amerikalı ekonomist **Prof. Lester C.Thurow,** *Kapitalizmin Geleceği* adlı yapıtında, Birleşik Devletler'de siyasi partilerle seçim konusunu da ele alır ve şunları söyler: *"Siyasi partiler, geleceğe giden seçeneklerin tartışılmasında, farklı ideolojik inanışlara sahip değilse, demokrasi ne gibi bir anlam içerebilir?* (Farklılıklar olmadığında y.n.) *seçimler, basit konular üzerinde dönen beğeni yoklamalarına dönüşür ve televizyonda en iyi*

kimin göründüğüne bağımlı olur. Seçimler bir dolandırıcılar kümesini, diğer bir dolandırıcılar kümesiyle değiştirmek olarak görülmeye başlanır. Herkes başka birinin değil, kendi etnik gurubunun, ganimetlerden yararlanmasını sağlamak için oy kullanır."[33]

Ulusal Sanayiciler Birliği, Birleşik Devletler Ticaret Odası, Amerikan Bankerler Birliği, Amerikan Çiftçiler Birliği, Sanayi Örgütleri Kongresi gibi örgütler, her iki parti üzerinde de kesin bir egemenlik kurmuş olan, parti dışı kuruluşların önde gelenleridir. Bu örgütler, özellikle büyük kentlerde, adeta *"siyasi partiler adına"* çalışmalar yaparlar. Seçilmesini istemedikleri adayların *"önünü kesmek için"* çok değişik olanaklara sahiptirler; iyi örgütlenmiş ve çok iyi finanse edilmişlerdir, partilerden bile iyi işlerler. Amerika ve Kanada'da öğretim üyeliği yapmış olan **Prof.Niyazi Berkes**, bu kuruluşların siyaset üzerindeki etkisi konusunda şunları söylemektedir: *"Amerika'da, son yirmi beş yıl içinde (1920-1945 y.n.) çıkarılan bütün önemli yasalar, önce sermaye örgütleri tarafından ortaya atılmış ve hemen arkasından bu yasaların yararları konusunda kamuoyu yaratmak amacıyla yoğun ve sürekli propagandalar yapılmıştır. Bu bakımdan Amerika'da birçok ulusal konu, partiler tarafından değil, önce bu örgütler tarafından ele alınmıştır. Oy verenlerin görüşleri, geniş ölçüde bu örgütlerin etkisi altında biçimlenmektedir."*[34]

Büyük sermaye grupları ve onları temsil eden örgütlerin siyaset üzerindeki etkileri, bugün çok daha güçlü hale gelmiştir. İşçiler başta olmak üzere, çalışan kesimlerin siyaset dışında kalması, sermaye güçlerine içinde serbestçe hareket edebilecekleri, siyasi bir ortam yaratmaktadır. Siyasi seçeneksizlik ve örgütsüzlüğün yaygın olduğu bu ortam, onlara *"tam bir özgürlük"* vermektedir. Amerikalı ekonomistler, **Richard J.Barnet** ve **John Cavanagh** bu konuda şunları söylemektedir: *"Şirketlerin, seçim süreçlerindeki belirleyici rolleri, 1920'lerden bu yana (1994), en üst düzeye ulaşmıştır. Politik kültürdeki bu önemli değişim, hiçbir yerde ABD'nde olduğu kadar*

belirgin değildir. Şirketler, doğaları gereği, demokratik örgütler olarak işlemezler. Yine de vatandaşların boş bıraktığı politik platformları, politik partileri ve diğer aracı kurumları ele geçirenler onlardır. Birleşik Devletlerde, demokratik sürecin kendisi, paranın esiri olmuştur."[35]

Paranın siyaset üzerinde her yerde ve her dönemde sürdürdüğü etkili gücü, Amerika'da çok belirgin ve yaygındır. Seçim kazanma şansına sahip her iki parti de, üye ve sempatizan yardımlarıyla ayakta kalamayacaklarını bilirler. Pahalı seçim kampanyaları için, *bol sıfırlı yardım çeklerine* gereksinimleri vardır ve bunu verebilecek olanlar yalnızca şirketlerdir. Şirketler için partiler, seçim dönemlerinde dört yıllığına *sermaye yatıracakları* ve karşılığını o yasama döneminde alacakları *yatırım alanlarıdır*. Partinin gereksinim duyduğu basın-yayın, ilan, afiş, büro kiraları, radyo-televizyon masrafları, kitle toplantıları, konferanslar, tanıtım filmleri, hukuk danışmanları için gerekli olan giderler, bu *yatırımlarla* sağlanır. Amerikalı araştırmacılar **Gabriel Kolka** ve **Robert B.Reich**, şirketlerin partilerle girdikleri ilişkiler konusunda şunları söylemektedir: *"ABD'ndeki her iki parti de şirketlerden gelen paralara o kadar bağımlıdırlar ki, hiçbiri şirketlerin gücüyle karşı karşıya gelemez.. Büyük holdinglerin politik partiler ve yasama süreci üzerindeki muazzam etkileri, seçim kampanyalarına yaptıkları parasal katkıdan ibaret değildir. Şirketler, çalıştırdıkları avukat, lobici ve halkla ilişkiler elemanı ordularıyla, partiler üzerinde büyük bir etkiye sahiptir."*[36]

Şirketler, partiler ve partilerin yönetime taşıdığı yönetici kadrolar arasında sağlanan ve siyasi gelenek haline gelen uygulamalar, Amerika'daki yönetim biçimini, ancak otokratik sistemlerde görülebilen ve çok küçük bir azınlığı temsil eden bir *'oligarşi'*ye dönüştürmüştür. 19.yüzyılda, sermaye sınıfının tümünün temsil edilmesine olanak sağlayan siyasal sistem, bugün yalnızca büyük mali ve sınai grupların yararlandığı, idari bir işleyiş haline gelmiştir. Devlet po-

litikalarına yön veren üst düzey kadroların hemen tümü, büyük şirketlerle doğrudan bağlantılı durumdadır. Bugün, ABD üst yönetiminde yer alan kişilerin niteliği, bunu açıkça ortaya koymaktadır. **George W.Bush**, başkan olmadan önce *Arbusto-Bush Petrol Arama Şirketi* ve *Harken Petrol Şirketi*'nde çalışıyordu; Başkan Yardımcısı **Dick Chaney** *Halliburton Petrol Şirketi*'nin Yönetim Kurulu Başkanıydı. Diğer bazı yöneticilerin görevleri ve geldikleri yerler şöyledir: Başkanlık Ulusal Güvenlik Danışmanı **Condoleezza Rice**, *Chevron Petrol Şirketi* Yönetim Kurulu Üyesi; Ticaret Bakanı **Donald Evans**, *Tom Brown Petrol Şirketi* Yönetim Kurulu Başkanı; İçişleri Bakanı **Gale Norton**, *Enerji Şirketleri Avukatı;* Enerji Bakanı **Spencer Abraham**, *Otomotiv Endüstrisi Temsilcisi.*[37]

ABD'nde, siviller şirketlerden hükümet görevlerine gelirken, üst düzey askerler emekli olduklarında şirketlere giderler. Bu dolaşım, Amerikan siyasetinin temelinde yer alan bir gelenektir. Örneğin, son bir yıl içinde, ABD Pasifik Ordusu Komutanı **Charles R.Larson**, *Unocal Petrol Şirketi Yönetim Kurulu Üyeliğine;* ABD Hava Kuvvetleri Genel Sekreteri **Donald Rice**, *Unocal Petrol Şirketi Yönetim Kurulu Üyeliğine;* Korgeneral **John Shalikashvili**, *Carlyle Group Yönetim Kurulu Başkanlığına* gelmişlerdir.[38]

Amerikan partilerinin örgütlenme biçiminde en belirgin özellik, ulus-devlete sahip diğer gelişmiş ülkelerdeki partilerin aksine, merkezi örgütlenmenin değil, federasyon yapısının öne çıkmasıdır. Bu durum; ulusal varlığı köklü tarihsel geleneklere dayanmayan, bu nedenle yapaylıklar içeren ulusal oluşumun, yönetim yapısına yaptığı etkinin doğal sonucudur. Kuvvetler ayrılığının Amerikaya özgü işleyiş biçimi ve federatif örgütlenmeye bağlı yarı özerk idari yapılanma, bu sonucu doğurmuştur. Partilerin en tepesinde, *Ulusal Komite* adı verilen merkezi bir üst örgüt bulunmaktadır, ancak bu örgüt, eyaletlerdeki yerel parti birimleri üzerinde fazla bir etkiye sahip değildir.

Amerikan partilerinin örgütsel yapısı *basit*, ancak parti içi ilişki ve çatışmalar son derece karmaşıktır. Sıradan insanların kolayca anlayamayacağı yasal zorunluluklar ile akçeli işleri kapsayan yasadışı ilişkiler iç içedir. Parti yapısının *basitliği* demokrasinin gelişkinliği olarak gösterilir, ancak bu *basitlik*, parti işleyişinde bilinçli olarak, üyelerin tek başlarına altından kalkamayacağı kadar karmaşık bir ilişkiler ağıyla örülmüştür. Amaç, siyasal katılımcılığı bireysel özgürlük olarak kağıt üzerine hapsetmek, parti etkinliğini paranın belirlediği bir eylem haline getirmektir. Parti çalışmalarını yürütenler, sıradan üyeler değil, görevlerini ücret karşılığı yapan ve *karmaşık* ilişkileri çözmede uzmanlaşmış *"teknik uzmanlar"*dır. Parti *"boss"*ları (elebaşları) adı verilen bu *uzmanlar*, hizmet ettikleri lider ya da gurubun kendilerini *kiralamasını* beklerler ve yüklendikleri *sorumluluğu* etkili bir canlılıkla yerine getiriler. *Boss*'lar kendilerine sunulan mali olanaklarla onbinlerce aktif *seçim ajanını* harekete geçirebilirler. Bunlar, rakip adayların yıpratılması, yalan haber yaratma ya da gerçek dışı anket düzenleme konularında, son derece becerikli profesyonellerdir.[39]

Demokrat ve *Cumhuriyetçi Partinin* en tepesinde yer alan *"Ulusal Komite"* her eyaleti temsil eden ve dört yıl için seçilen bir kadın ve bir erkek üyeden oluşur. Amerikan partilerinde *Ulusal Komite*'nin yaptığı iş, diğer ülkelerdeki geleneksel partilerde var olan ve örgütün tümünü yöneten *Merkez Yönetim Kurulları*'ndan çok farklı birşeydir.* Seçim dönemlerine sıkıştırılan eylemleri içinde; partinin başkan adayını seçecek *Ulusal Kongre*'yi (Convertion) toplamak, adayları belirlemek ve seçim kampanyasını yönetmek, *Ulusal Komite*'nin yükümlendiği, basit ama önemli görevlerdir.

Ulusal Komite'nin partinin diğer komiteleriyle ilişkisi, kurala bağlanmayan bir belirsizlik içerir. Komite; seçim dönemlerinde elinde toplanan büyük mali kaynakları kullanarak, *boss*'larla *seçim ajanlarını* harekete geçirir ve medya gücünü devreye sokar. Bu yolla, alttaki parti birimleri üzerinde, ön seçimlerde oy verecek delegelerin belirlenmesi konusunda etkili bir baskı kurar. Bu ilişki, önceden belirlenmiş olan

herhangi bir kurala bağlı değildir. Ne parti tüzüğü, ne de yasalar *Ulusal Kongre*'ye böyle bir yetki vermiştir. Burada bilinçli bir boşluk yaratılmıştır. Amerikan partilerinde merkezdeki birimler arası ilişkiler, döneme ve güç dengelerine göre değişen bir *fiili durum* ilişkisidir.

Amerikan partilerinde *Ulusal Kongre*'nin altında, yine seçim dönemlerinde harekete geçen ve Temsilciler Meclisi'nde temsil edilen, her eyaletten bir kişinin katıldığı *Kongre Komitesi*, eyaletlerdeki seçim çalışmalarını yürüten *Eyalet Komiteleri* ve *yönetim birimlerinde (Country, Ward, Township v.b.)* kurulan *Yerel Komiteler* vardır. Amerika'da partilerin en küçük örgüt birimi, herbiri bir seçim bölgesi olan *belde komiteleri*'dir *(Precinet)*. Bunların başında bulunan parti yetkilisine *Precinct*, *Leader* ya da *Captain* adı verilir.

Amerikan siyasi partilerini inceleyen araştırmacıların ortak kanısı, *Demokrat* ve *Cumhuriyetçi Partilerin* bütünlüğü olan siyasi bir örgütten çok, kendine özgü bir yerel örgütler toplamı olmasıdır. Parti ilişkilerinin niteliğini, ortak duyguları oluşturan ilkeli birliktelikler değil, iktidar olanaklarını elde etmekten başka bir şey düşünmeyen sermaye guruplarının çıkar çatışmaları belirler. Bu nedenle ideolojik bir yapılanma içinde değildirler. Sosyal bileşim olarak tek bir sınıfı, sermaye sınıfını temsil ederler. **Prof. G.Vedel**'e göre, *"program ve doktrin yerine kişileri temsil eden Amerikan partilerinde sağ-sol ayırımı yapılamaz. Düşünce ve doktrin açısından Cumhuriyetçi ya da Demokrat Parti üyeleri, birçok durumda kendi partidaşlarından daha çok, karşı partinin üyeleriyle yakın olurlar."*[40]

Amerikan partilerinin örgütsel işleyişi konusunda **Prof. Maurice Duverger**'in görüşleri **Vedel**'in görüşlerinden farklı değildir. **Duverger;** *"Siyasi Partiler"* adlı yapıtında konuyla ilgili şu saptamayı yapar: *"Amerikan siyasi partileri, zayıf yapılı ve çok merkezli komite partileridir. Bölgesel farklılıklara dayanan değişkenliğin çokluğu, Amerikan partilerinin örgütlerini incelemeyi çok güç bir iş haline getirir. Parti örgütü, New York ya da Rock Mountains'de, Kuzey ya da Güneyde birbirinden farklıdır. Aynı eyalet içinde bile parti örgütü, ileri gelen kişilerin değişmesi sonucunda, birkaç yıl içinde değişime uğrayabilir Kongre üyesi*

(senatör ya da Temsilciler Meclisi üyesi y.n.) *yöresel parti makinasının başında bulunduğu ve patron rolünü oynadığı sürece, partinin gerçek lideridir. Buna karşılık parti makinası Kongre üyesi olmayan bir kişinin eline geçmişse, senatör ve temsilciler tümüyle ona bağımlı hale gelir. İkili parti sistemi, hatta kimi Güney eyaletlerinde varlığını sürdüren tek parti sistemi, bu bağımlılığı arttırır. Bu durumda parti tarafından* (partiyi ele geçiren tarafından y.n.) *aday gösterilmek, seçimi kazanmaktan daha önemli hale gelir. Ön seçim işleyişi bu sonucu değiştirmeye yetmez ve halkın güvenini kazanmış olsa bile birçok senatör kendi partisinde aday seçilemez."*[41]

Amerika Birleşik Devletleri'nde güçlü bir işçi sınıfı ve işçi mücadelesi varken, bu sınıfı temsil eden güçlü bir partinin neden oluşmadığı, yanıt verilmesi gereken bir sorudur. Sorunun yanıtı, geçerli siyasi sistemin niteliğini anlatan yukarıdaki bölümde yeterince açıklanmıştır. Ancak Amerika'da siyasi parti örgütlenmesinin bağlı olduğu kurallar, yukarıda açıklananlarla sınırlı değildir. İki parti dışında kalan, özellikle halk kesimlerinin haklarını savunan partiler için yasası olmayan ve çoğu kez şiddet içeren pek çok engel vardır.

Sosyal muhalefeti temsil etmeye çalışan tüm parti girişimleri, sürekli ve şiddetli bir baskıyla karşılaşmışlardır. *Amerikan ideallerine* düşman unsurlar olarak görülen ve gösterilen parti girişimleri, **George Washington**'un veda konuşmasında vasiyet ettiği gibi, *daha doğarken önlenmişler* ve ezilmişlerdir. 200 yıllık Amerikan siyasi tarihi, bu tür *önleme* eylemleri ve toplumsal muhalefeti, örgütlenmesine izin vermeden, siyaset dışında tutmayı başaran girişimlerle doludur. Göçmen işçiler arasındaki dil ve din farklılıklarını kullanma, *pinkertonizm* adı verilen uygulamalar, *ajan büroları, grev kırıcılar, ırkçı örgütler, Ku Klux Klan*'lar, *zenci katliamları, sosyalistlere uygulanan baskılar, siyasi cinayetler*, Amerikan tarihinin yerleşik gelenekleridir. Greve giden ya da örgütlenmeye yönelen işçiler, kara listeye alınır ve bunlara hiçbir koşulda iş ve-

rilmez. Sanayiciler ve büyük çiftlik sahibi tarımcılar, yalnızca bu iş için, ulusal düzeyde örgütler kurmuşlar ve sosyalistleri, sendikacıları, öncü işçileri fişlemişlerdir. Amerikan işçilerinin korkulu rüyası haline gelen *Ulusal İmalatçılar Birliği* bu örgütler içinde en ünlüsüdür.

Parti örgütlenmesi üzerindeki tüm yasal ve yasadışı engellere karşın, Amerika'da da özellikle emekçilere dayanan partiler elbette kurulmuştur. Bu partiler, bazı dönemlerde ve yerel anlamda kimi küçük seçim başarıları da elde ettiler. Ancak hiçbiri, hiçbir zaman iktidara aday olabilecek güce ulaşamadı. *Sosyalist İşçi Partisi* (Socialist Labor Party-1877), *Milli Parti* (Greenback-1878), *Halk Partisi* (Populist Party-1892), *Sosyalist Parti* (Socialist Party-1900), *Komünist Parti* (Communist Party-1919) *Amerikan İşçi Partisi* (American Labor Party-1936), *Çiftçi-İşçi Partisi* (Farmer-Labor Party), *Anti-Tekel Party* (Anti-Monopoly Party), *Liberal Parti* (Liberal Party) bu tür partilerin küçük bir bölümüydü.

Bu partilerden hiçbiri, iki büyük partiye karşı seçenek oluşturabilecek kalıcı bir güce ulaşamadı ve Amerikayı tarihi boyunca, sırayla Cumhuriyetçi ve Demokrat Parti yönetti. Bu sıralama İç Savaştan bugüne dek şöyle oldu: (1863-1875) *Cumhuriyetçi*, (1875-1881) *Demokrat*, (1881-1887) *Cumhuriyetçi*, (1887-1889) *Demokrat*, (1889-1891) *Cumhuriyetçi*, (1891-1895) *Demokrat*, (1895-1911) *Cumhuriyetçi*, (1911-1921) *Demokrat*, (1921-1931) *Cumhuriyetçi*, (1931-1952) *Demokrat*, (1952-1960) *Cumhuriyetçi*, (1960-1968) *Demokrat*, (1968-1977) *Cumhuriyetçi*, (1977-1981) *Demokrat*, (1981-1992) *Cumhuriyetçi*, (1992-2000) *Demokrat*, (2000-....) *Cumhuriyetçi*

Alman Siyasi Partileri

Almanya'da *kapitalizmin* gelişimi, İngiltere'den daha geç başlamıştır. Bu durum doğal olarak *feodalizmi* ortadan kaldıran *demokratik devrimin* ve *burjuva demokratik kurumlarının* daha geç ortaya çıkmasına neden olmuştur. Geç fakat hızlı sanayileşen Almanya'da siyasal denge, uzun süren iç ve dış çatışmalardan geçerek ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan

sonra *"istikrara"* kavuşabilmiştir. Alman yönetim sistemi, 1919'a dek *yarı-monarşist*, 1933-1945 arasında ise nazist devlet yapısı üzerine oturuyordu.

Almanya, 19.yüzyılın sonlarında, büyük bir sanayi gücüne ulaşmış, daha önce dünyayı paylaşmış olan İngiltere ve Fransa'dan, paylaşımın yeniden yapılmasını istiyordu. Bu istek ve yarattığı gerilimler, 20.yüzyılın ilk büyük savaşına neden oldu ve Almanya bu savaştan yenik çıktı. Savaş öncesi gerilimler, savaş dönemleri ve yenilgilerin yarattığı toplumsal bunalımlardan sonra, egemen sınıflar için *"güvenli"* bir siyasal düzen, ancak 1950'den sonra kurulabildi. Bunalım dönemlerinde sayıları sürekli artarak sert çatışmalar içine giren partiler, bu tarihten sonra ortadan kalktılar /kaldırıldılar. Almanya'da, İngiltere ve ABD'den farklı olarak; sınıfsal egemenliği gizleyen, kurulu düzeni rejim sorunu yaratmadan ayakta tutan ve kitleleri demokrasiyle yönetildiklerine inandıran iki partili siyasal sistem, ancak 20.yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştirilebildi.

İngiltere ve Amerika'da ise partilerin denetim altına alınarak *"ele geçirilmesi"* ya da bir başka deyişle, denetim altına alınmış partilerin yaşamasına izin verilmesi, siyasi demokrasiye geçişin en başında sağlanmıştı. Birbirinin peşi sıra iktidara gelen iki parti, tutucu bir anlayışla, aynı sınıf ya da sınıfların çıkarlarını savunuyor ve deliksiz bir iktidar tekeli oluşturuyordu; "istikrar" bu ülkelerde böyle sağlanmıştı.

İki partili sistem, Almanya'nın kendine özgü koşulları nedeniyle, temsili demokrasinin ilk aşamalarında gerçekleştirilemedi. Almanya, *"geç kalmışlık"* nedeniyle çok *"hızlı"* hareket etmek ve rakiplerini yakalayabileceği atak bir politika izleyerek pazar elde etmek istiyordu. 1871-1914 arasında nüfus 41 milyondan 67 milyona, kent nüfusu ise % 36'dan % 63'e çıkmıştı. Taşkömürü üretimi 26 milyon tondan 190 milyon tona, çelik üretimi 1 milyon tondan 18 milyon tona yükselmiş, Alman kimya sanayi tartışmasız bir üstünlük sağlamıştı. Demiryolları 1914'de 65 bin kilometreye ulaşmış, yalnızca Hamburg Limanının tonajı 6 milyon tondan 15 milyon tona, ticaret filosu dünya ticaretinin % 12'sine yaklaş-

mıştı. Karteller, tröstler ve kartel birleşmeleriyle oluşturulan tekel grupları, ekonomiye tam olarak egemen olmuştu.[42]

Almanya bu gelişme nedeniyle; dışa açılmak, yeni pazarlar ve sömürgeler bulmak, yayılmacı bir politika izlemek zorundaydı. Yayılmacı politika çatışma, çatışma ise siyasi istikrarsızlık demekti. Denetim dışı kurularak birbirine yakın güce ulaşan ideolojik partilerin varlığı, ekonomiye egemen büyük sermaye grupları için, istikrarsızlık üreten bir iç tehdit anlamına geliyordu. Tekeller için siyasi *"istikrar"* Almanya'da, **Hitler** döneminde tek partiyle, savaş sonrasında ise iki partili sistemle sağlanacaktır.

Almanya'da 19.yüzyıl ortalarına dek herhangi bir siyasi parti yoktu, ama örgütlenmeyi bekleyen pek çok düşünce akımı ve görüş vardı. Köklerinin Alman tarihinde olduğunu söyleyen *muhafazakarlar* ve *liberaller*, geleceğe egemen olacağını açıklayan *sosyal demokratlar*; çiftçilerin, tarım emekçilerinin ya da işçi gruplarının örgütlerini, dernekten partiye dönüştürmenin çabası içindeydiler.

Almanya'da siyasi grupların partileşerek seçime katılması ve Parlamentoya temsilci göndermesi, 1871'de *2.Reich*'ın (Ulusal Meclis) kurulmasıyla başladı. Oy verme hakkı, gelişmiş ülkelerin tümünde olduğu gibi başlangıçta tüm yurttaşlara tanınmamıştı. Almanya'da oy hakkının 20 yaşını bitirmiş kadın ve erkeklerin tümünü kapsaması ancak 1919 yılında kabul edilmiştir.[43] Bu hak, kadınlar için, İsveç'te 1921[44], Fransa'da 1944 yılında tanınacaktır.[45]

Oy hakkının sınırlandırılmasının yanında, sınırlı katılımla oluşturulan Parlamentonun (Reichtag) yetkisi de sınırlıydı. Parlamento, bütçe ve yasa önerilerini tartışıp oyluyor; ancak öneriler kabul edilse bile, yasalaşamıyordu. *Reichtag* kararlarının yasalaşması için, İmparatorluk yönetimi tarafından daha kolay denetlenebilen *Federe Konsey*'in *(Bundesrat)* onayı gerekiyordu. Halkın istem ve mücadelesiyle kabul edilmek zorunda kalınan ve denetim dışındaki partilerin de temsilci sokabildiği Parlamento ve buna bağlı olarak siyasi partiler, o dönemde, bu yöntemle denetim altına alınıyordu.

Yetkileri sınırlı da olsa *Reichstag*'ın kurulması, parti girişimlerinin çeşitlenip yayılmasına yol açtı. 1871 seçimlerinde aristokrasi, burjuvazi ve halkın değişik kesimlerini temsil eden 8 parti *Reichstag*'a temsilci soktu. Milletvekillerine sahip parti sayısı 1918'de 11, 1930'da 15'e çıktı. Bu partilerin çoğunluğu, büyük sanayi ve ticaret sermayesinin, aristokratik geleneklerin ve *büyük toprak sahiplerinin (Junkerler)* haklarını savunuyordu. Ancak, bu partiler içinde işçi sınıfını ve köylüleri temsil eden partiler de vardı. İngiltere'de ve Amerika'da kurulu düzen, iki partili sistemle sürdürülürken, Almanya'da, içlerinde üstelik *marksist* ilkeleri benimsemiş partilerin de bulunduğu, çok partili bir siyasal düzenle sürdürülmek zorunda kalınmıştı.

Alman partilerinin evrimi, özelliği olan 4 ayrı dönemden oluşur. 1871-1919 arası, partilerin kurulup yasallık kazanarak geliştiği ilk dönemdir. 1919-1933 arası, **Hitler'i** iktidara getirecek koşulları yaratan toplumsal bunalım ve çatışma dönemi *(Weimar Cumhuriyeti)* ikinci, 1933-1945 arası tek partili Hitler dönemi üçüncü, sonrası ise dördüncü dönemdir.

Almanya'da egemen sınıf çıkarlarını, *otokrasi* yerine *meşruti* bir yönetim biçimiyle temsil etmeyi üstlenen ilk parti *Halk Partisi*'dir *(Deutsche Volkspartei).* 19.yüzyıl sonlarındaki liberal düşüncelerden etkilenen bu parti, gelişip güçlenmeye başlayan işçi mücadelesinin yalnızca baskı yöntemleriyle durdurulamayacağını görüyor ve "demokratik" açılımların gerekli olduğunu savunuyordu. Görüşlerini **Bismarck**'a kabul ettiren bu parti, kısa sürede Alman siyasi sisteminin temellerinden biri haline geldi ve İmparatorluğun uyguladığı emperyalist politikaların en önde gelen savunucusu oldu. Yeni pazar elde etmek, bunun için de savaşmak gerektiğini söylüyor, militarist bir program uyguluyordu.

Birinci Dünya Savaşı'nın yenilgiyle sonuçlanması *Halk Partisi*'nin sonu oldu. Savaş'tan hemen sonra parti ikiye

bölündü. Bir bölümü *Demokrat Parti*'ye *(Deutsche Demokratischepartei)* katıldı, diğer bölümü *Alman Halk Partisi* adıyla yeniden örgütlendi. Bu partinin 1912 yılında % 13.6 olan oy oranı, 1932 yılında % 1,9'a düştü ve üyelerinin hemen tümü partiden ayrılarak Nazi partisine katıldı.[46]

Sermaye sınıfının haklarını savunan bir başka parti, *İlerici Halk Partisi*'ydi *(Fortschrittliche Volkspartei).* Başlangıçta, liberallerin *sol* ve *radikal* unsurlarının partisiydi. 1848 devrimi içinde doğmuş, liberal ve cumhuriyetçi görüşler ileri sürmüştü. **Bismarck**'tan demokratik reformlar istiyor ve orta sınıfı temsil ettiğini söylüyordu. Ancak, uygulamaları söylediklerileriyle çelişiyor ve o da, özellikle sermayenin çıkarlarını savunuyordu.

İlerici Halk Partisi, 1919'da ortaya çıkan *Spartakist* sosyalist ayaklanmasından sonra *Milli Liberaller* sol kanadını içine alarak *Demokrat Parti (Deutsche Demokratischepartei)* adıyla yeniden örgütlendi ve sosyalistlere karşı mücadeleye başladı. Yeni hedefi, burjuvazinin tüm liberal unsurlarını bir araya getirmek ve *Reichstag*'ı savunmaktı. Amacında oldukça başarılı oldu ve 1919-1933 arasındaki cumhuriyet rejimine adını veren *Weimar* anayasasını hazırlamak üzere yapılan (1919) kurucu meclis seçimlerinde % 18 oy aldı. *Weimar* koalisyonuna girdi ve *Katolik Merkez Partisi (Zentrumspartei)* ile birlikte kabinenin sağ kanadını temsil etti. Versay Antlaşması'nı imzalaması ve oy aldığı orta sınıfın yoksullaşması nedeniyle, gücünü hızla yitirdi. Oy oranı, 1928 yılında % 4,9'a düştü. Hitler iktidara geldiğinde bu partinin hemen hiçbir gücü kalmamıştı.[47]

Alman Demokrat Partisi'nin kendini yok olmaya götüren tutarsız görüşleri ve güçsüz yapısı, Alman sanayi sermayesi ile orta sınıf arasındaki ilişkinin ne denli temelsiz olduğunun bir göstergesiydi. Liberal ya da demokrat düşünceler, Alman sanayicileri içinde, göstermelik bile olsa hiç yer almamıştır. Sanayicilerin tek amacı, çatışmayı göze alarak dışa açılmak, bunun için de mutlak ve güçlü bir iktidara sahip olmaktı.

Kurulu düzeni ve *Alman geleneklerini* o dönemde savunan diğer bir parti *Alman Milli Halk Partisi*'ydi. *(Deutschenational Volkspartei).* **Hitler**'den önceki en ırkçı ve en tutucu parti olan *Alman Milli Halk Partisi, Weimar Cumhuriyeti*'nden önceki hemen tüm ırkçı gurupları bünyesinde toplamış, Prusya aristokrasisinin ve büyük toprak sahibi *Junkerlerin* çıkarlarını savunuyordu. Nitelik olarak İngilizlerin *troy*'larına benziyor, ancak onlardan daha militarist ve saldırgan bir politika yürütüyordu. Yasal parti olarak örgütlenmesine karşın, *"parlamentarizmin siyasal düzeni çürüttüğünü"* ileri sürüyor ve *"ideal Alman devletinin, Prusya ordusu ve bürokrasisini temel alması, tartışma ve eleştiri kabul etmez, otokratik bir yönetime dayanması"* gerektiğini savunuyordu.[48]

Almanya'da gelişen sınıf mücadelesinin, genel seçime dayanan siyasal sistemi kabul ettirmesi, bu partiyi ister istemez, kendisine oy verecek sosyal sınıf aramaya yöneltti. *Junkerlere* çalışan tarım emekçilerine, kente göçen ve henüz köylülükten kopmamış geleneklere bağlı işçilere, örgütsüz sanayi işçilerine, sanayicilere ve orta sınıfa sesleniyor, onların haklarını *"Alman geleneklerini koruyarak"* savunacağını söylüyordu; *Junkerler*, aristokrat aileler, büyük sanayi, finans kurumları ve bürokrasiden aldığı destekle de oldukça başarılı oluyordu.

Savaşın önde gelen destekçilerinden olan *Alman Milli Halk Partisi*, Savaş yenilgisinden doğal olarak en çok zarar gören parti oldu. 1919'da, dış görünüşünde bazı değişiklikler yaparak, adını *Alman Milli Partisi*'ne çevirdi ve oyunu 1920'de % 14'e, 1924'de % 23'e çıkardı; 1928 yılında Sosyal Demokrat Parti'den sonra Almanya'nın ikinci büyük partisi oldu. Ancak, daha sonra *"Alman Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi"* nin *(Nationalsozialistische Deutsche Arbeitspartei)* güç kazandığı oranda gücünü yitirdi ve yerini, savunduğu düşünceleri daha iyi yerine getirecek olan bu partiye bıraktı.

"Katolik Merkez Partisi" (Zentrumspartei), nüfusunun çoğunluğu Protestan olan Almanya'da şaşırtıcı bir güç ve yaygınlığa ulaştı. 1872 yılında kurulan parti, önce Katoliklerin yoğun olduğu Batı ve Güney Almanya'ya, daha sonra

tüm ülkeye yayıldı; 1884, 1890, 1894, 1898, 1903, 1908 seçimlerinde birinci; 1871, 1874, 1878, 1881, 1912, 1919 seçimlerinde ikinci; 1920, 1924, 1928 seçimlerinde üçüncü parti oldu.[49]

Mezhep adıyla siyasete giren bu partinin gösterdiği başarının nedeni, elbette din değildi. Parti, dinsel görünümüyle tüm Hıristiyanlara seslenmiyordu, ancak gücünü, Alman sanayisinin dışa açılmasını savunuyor olmasından ve Alman milliyetçiliğinden alıyordu. Kısa bir döneme sığdırılan sanayileşmenin yol açtığı hızlı değişim, toplum üzerinde baskı oluşturuyor ve geçiş döneminin yarattığı sorunlar, insanları eskiye özleme yöneltiyordu. Değişim dönemlerinde dinsel inançların, siyasi mücadelenin aracı haline getirilerek kullanılması, yaygın bir uygulamadır. 19.yüzyıl sonlarında Almanya'da olan buydu ve *Katolik Merkez Partisi* bu uygulamayı başaran partilerin başında geliyordu.

Sanayi burjuvazisinin desteklediği partilerden biri olan *Katolik Merkez Partisi*, Katolik geleneklerinin disipliniyle örgütlenmiş, kilise içi ve dışı örgüt birimlerine, bu örgütlerin sağladığı mali-politik desteğe ve kilisenin cemaati üzerinde kurmuş olduğu otoriteye dayanıyordu. Partinin oy tabanı başlangıçta kasaba ve köy orta sınıfı, katolik sanayi işçileri ve serf durumuna düşürülen yoksul köylülerdi. Sınıf çatışmaları derinleştikçe, işçiler giderek artan biçimde desteklerini çektiler ve *Sosyal Demokrat Parti*'ye katıldılar. *Katolik Merkez Partisi*, 1874 seçimlerinde oyların % 27,9'unu alırken bu oran 1912'de % 16,4'e düştü.[50]

Çok partililiğe dayanan Alman parti sisteminin 1933'e dek süren ilk iki dönemi içinde, yalnızca *Sosyal Demokrat Parti* ve 1919'da ondan ayrılanların kurduğu *Komünist Parti*, egemen sınıfların denetim ve desteği dışında gelişip güçlendi. *Sosyal Demokrat Parti*'nin, Alman siyasi tarihinde, **Hitler** iktidarı dönemi dışında, her zaman belirleyici nitelikte, önemli bir rolü olmuştur. Marksizmin savunuculuğun-

dan, tekelci şirket savunuculuğuna dek, sıra dışı bir değişim yaşayan bu Parti, 128 yıllık evrim sonunda siyasi olarak kendi karşıtına dönüştü, ancak önem ve etkisini hiçbir zaman yitirmedi.

Sosyal Demokrat Parti'nin oluşumunu sağlayan kaynak 1863 ve 1869'da kurulan iki sosyalist örgüttü. 1863'de **Ferdinand Lassalle**'nin kurduğu *Alman İşçi Birliği* (Allegemeine Deutscher Arbeitspartei) ile **Karl Liebknecht** ve **August Bebel**'in 1869'da kurduğu *Sosyal Demokrat İşçi Partisi (Sozialdemokratische Arbeiterpartei)*, 1875 yılında Almanya'nın **Gotha** kentinde bir araya gelerek *Sosyal Demokrat Parti*'yi *(Sozialdemokraten)* kurdular. *Sosyal Demokrat İşçi Partisi*, düzen değişikliğinin **Karl Marx** ve **Friedrich Engels**'in ihtilalci mücadele yöntemleriyle, *İşçi Birliği* ise devlet kadroları içinde örgütlenerek yapılması gerektiğini savunuyordu.

Gotha'da varılan uzlaşmayla kabul edilen parti programında, *"dünya işçilerinin birliği"*, *"burjuva düzeninin ortadan kaldırılması"* gibi keskin ideolojik söylemler yer alıyordu. Ancak, *Sosyal Demokrat Parti* uygulamada, programından farklı bir yol izliyor ve yönünü, *devrim*'den işçi sınıfının haklarını *sistem içinde savunma*'ya döndürüyordu. Partinin ideolojik esin kaynağı olan **Marx** ise, güçlükle uzlaşılan *Gotha Programı*'nı bile beğenmiyor ve görüşlerini *Gotha Programının Eleştirisi* adlı ünlü broşüründe açıklıyordu. Parti önderlerinden **August Bebel** ve **Wilhelm Liebknecht**, **Marx**'ın yakın dostları olmalarına karşın bu bröşürü yayımlamayacaklardır.

Kurulduğu dönemde *"Alman devleti için tehlike"* sayılan *Sosyal Demokrat Parti*, bir süre meşruiyet sorunu yaşadı. **Bismarck**'ın sosyalist parti ve gurupları yasaklaması nedeniyle, 1878-1890 arasında, yasadışı duruma düştü. 1891'de, programını **Eduard Bernstein**'ın hazırladığı **Erfurt** Kongresiyle yeniden yasallaştı ve bugün de kullandığı *Alman Sosyal Demokrat Parti (Sozialdemokratische Partei Deutschlands-SPD)* adını aldı.

SPD, 1890 seçimlerinde 44, 1903 seçimlerinde 81, 1912 seçimlerinde ise 110 milletvekili çıkarmayı başardı. İşçi sınıfı ile kurduğu sağlam bağlar nedeniyle, sermaye güçlerinin il-

gisini çekmeye başladı. Kimi "ileri görüşlü" sanayiciler, bu partinin kalıcı olduğunu görmüş ve ilişkiye geçerek ona "yardım" etmeğe başlamışlardı. Kitlelerden aldığı güçle kendisini kabul ettiriyor ve eylemli olarak meşrulaşıyordu. **Bismarck**'ın baskı döneminde partinin faaliyetleri yasaklanmış, ancak Reichstag'a milletvekili sokmasına izin verilmişti.

Sosyal Demokrat Parti, 19.yüzyıl biterken, parlamentodaki sandalye sayısı sürekli artan, kitle tabanı geniş bir parti haline gelmişti. İçinde, yasadışı dönemin sıkıntıları içinde sınanmış kararlı bir ihtilalci kadro bulunuyordu ve bu kadro, parti çalışmalarına, özellikle iç çalışmalara yön veriyordu. Sermaye kesimleri ve hükümet, durumdan kaygı duyuyor ve bu partinin düzen karşıtı unsurlardan *"temizlenip"* rejimin sınırları içine çekilmesi için yoğun çaba harcıyordu. *"Çabalarda"*, başarılı olunduğu ilerde görülecektir. 1878 yılında, *"Alman Devleti için tehlike"* olarak görülen *Sosyal Demokrat Parti*, 1912 yılında emperyalist savaşı destekleyen, 1919'da imparatorluk devletini savunan, günümüzde de, küresel politikalara yön veren bir parti haline gelecektir.

Sosyal Demokrat Parti'yi siyasi olarak *"ehlileştiren"* süreç, o denli kısa ve etkiliydi ki, kurulduğunda *işçi iktidarından, ihtilalden, "enternasyonal dayanışmadan"* söz eden parti, 1910 yılında *monarşiyi* savunan bir parti haline gelmişti. Partinin sol kanat önderlerinden **Rosa Lüksemburg** 1910'da, *monarşinin* kaldırılması ve yerine *cumhuriyet* yönetiminin kurulması önerisini getirdiğinde, parti içinde şiddetli bir tepkiyle karşılaşmıştı. Aynı günlerde parti ideologlarından **Eduard Bernstein,** işçi sınıfına dönük parti *"ideallerinden"* vazgeçilmesini açıkça savunuyor ve *"amaç hiçbir şey, hareket herşeydir"*[51] diyerek **Marx**'ın sosyalizminin reddedilmesini öneriyordu. **Bernstein**, kendi *sosyalizm* anlayışının **Marx**'tan farklı olduğunu ileri sürerek, *"Benim sosyalist düşüncemin üzerinde belirleyici olan etkenler, doktrinci eleştiriler değil, varsayımlarımı düzeltmeye beni zorlayan somut ve yaşanan gerçeklerdir"* diyor[52], *"yaşayan gerçek"* gördüğü emperyalizmi savunarak partinin devrimci anlayış ve davranışlardan vazgeçmesini istiyordu.

Sosyal Demokrat Parti, birçok parti üyesinin tepki göstermesine karşın, "milliyetçi" bir tutum içine girdi ve savaşı destekledi. Artık *eşitlik* ve *özgürlükten* değil, *vatan savunmasından, paylaşıma katılmaktan, dış pazarların öneminden* söz ediliyor, büyük sanayicilerin *"Dünya Siyaseti" (Weltpolitik)* ve *Dünya Ekonomisi (Weltwirtschaft)* adını verdiği iki programdan oluşan *Dünyanın her yerine el atma* politikasına destek veriliyordu.

Yürütülen politikanın sonucu olarak, *Sosyal Demokrat Parti*'nin işçi üzerindeki saygınlığı azaldı ve kopmalar başladı. 1917'de savaşa karşı olan sol kanat partiden ayrıldı. Ancak, ayrılan ya da atılan işçiler yerine, daha önce kendisine kuşkuyla bakan sermaye kesimlerinden destek gelmeye başladı. Üye tabanında gözle görülür bir değişim yaşanıyor, partinin oyu da artıyordu. 1918 yılında yapılan seçimlerden, birinci parti olarak çıkıldı ve ilk kez hükümete girildi. *Sosyal Demokrat Parti*, içindeki *"aşırı unsurları"* temizlemiş ve egemenlere güven vermişti. **Kayzer**'in bir zamanlar söylediği *"artık parti istemiyorum Alman istiyorum"* sözlerine uyulmuş, sistemin bir parçası haline gelinmişti. Bu konuda takınılan tavır o denli ödünsüzdü ki; işçi grevleri bastırılmış, Rus devrimini destekleyen devrimci örgütler kapatılmış ve partinin sol kanadını oluşturan *spartakistlerin* giriştiği ayaklanma, İmparatorluk güçleriyle birlikte bastırılarak önderleri öldürülmüştü.

"Yeni" politika, *Sosyal Demokrat Parti*'nin sermaye kesimlerinden aldığı desteği arttırdı; *oy* arttıkça destek, destek arttıkça *oy* artıyordu. Ancak, işçiler partiden kitle halinde ayrılıyordu. Önce, kendilerine *bağımsız sosyal demokratlar* diyen gurup, hemen ardından *Spartaküs Birliği (Bund)* üyeleri ayrıldılar. Ayrılanların büyük bir çoğunluğu 1919'da kurulan *Komünist Parti*'ye girdi ve Almanya'da güçlü bir komünist parti ortaya çıktı. *Sosyal demokratlar*, **Hitler**'in iktidara gelip, kendileri dahil tüm partileri kapattığı 1933 yılına dek, *sağ*'a değil, sağcıların düşman oldukları *sol*'a karşı, özellikle de *Komünist Parti*'ye karşı mücadele ettiler. Sosyal demokratlar komünistlere *"bolşevik ajan"* komünistler de sosyal demokrat-

lara *"sosyal emperyalist"* diye saldırıyor ve *sokak* dahil her alanda birbirleriyle çatışıyorlardı. Mücadele o denli şiddetli ve etkiliydi ki, sorumluluğunu her iki partinin de taşıdığı bu mücadele, **Hitler**'i iktidara getiren en önemli etkenlerden biri olmuştu.

1930 seçimleriyle oluşan parlamentoda, *"Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi"* nin *(Naziler)* 107 milletvekili varken, sosyal demokratların 143 (birinci parti), komünistlerin 77 (üçüncü parti) milletvekili vardı. **Hitler**'in *sokağı* ele geçirerek iktidara yürümekte olduğu günlerde, 31 Temmuz 1932'de yapılan seçimlerde, sosyal demokratlarla komünistlerin oy toplamı, nazilerden hala fazlaydı. *Naziler*, 13,7 milyon oy alıp 230 milletvekili kazanırken; *sosyal demokratlar* 10,9 milyon oyla 183, *komünistler* 5,9 milyon oyla 89 olmak üzere toplam 272 milletvekilliği kazanmışlardı. **Hitler**'in başbakan olup tüm partileri kapatmasından birkaç ay önce yapılan son seçimde bile, *sosyal demokratların* (121) ve *komünistlerin* (100) milletvekili toplam 221 iken, *nazilerin* milletvekili sayısı 196'ydı.[53]

Alman Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi'nin iktidarda olduğu 1933-1945 arasındaki *3.Reich* döneminde bütün partiler kapatıldı, komünistler ve sosyal demokratlar başta olmak üzere, tehlikeli sayılan tüm muhalif unsurlar toplama kamplarına atıldı. **Hitler**, elinde topladığı sınırsız yetkilerle, sermaye sınıfının en büyük, en saldırgan ve en şoven unsurlarını temsil eden diktatörlük düzenini kurdu. *Sosyal Demokrat Parti*, kapatılmasına ses çıkarmadığı *Komünist Parti*'den 15 gün sonra kapatıldı, mallarına el konuldu ve yöneticileri başta olmak üzere aktif üyeleri toplama kamplarına gönderildi. Parti yöneticilerinden bir bölümü, yurt dışına kaçmayı başardı, önce Prag, daha sonra da Londra'dan partiyi toparlamaya ve yaşatmaya çalıştı; ülke içinde bölgesel düzeyde direniş birimleri örgütlemek için çaba harcadı.

Savaştan sonra, Sovyet işgal bölgesinde kalan Doğu Almanya'da *Sosyal Demokrat Parti* örgütleriyle *Komünist Parti* örgütleri, 1946'da birleşerek *Alman Birleşik Sosyalist Parti*'yi *(Sozialische Einheitpartei Deutschlands-SED)* kurdular. Buna

karşın, Hannover kentinde toplanan *"batılı"* sosyal demokratlar, Amerikan ve İngiliz işgali altındaki Batı Almanya'yı kapsayacak biçimde, *Alman Sosyal Demokrat Partisi*'ni *(Sozialistische Partei Deutschlands-SPD)* kurdular.

SPD, kuruluşunun ilk dönemlerinde, işçi sınıfından yana görünüm veren geleneksel söylemlerini sürdürdü. Ancak ideolojik olarak, **Hitler** öncesi dönemi aratmayacak düzeyde anti-komünist bir siyaset izledi. 1959 yılında yapılan *Bad Godesberg* Kongresinde aldığı kararlarla, sınıf mücadelesi ve Marksizm ile bağlarını kesin olarak kopardığını açıkladı. 1964 yılında **Willy Brandt** parti başkanı oldu ve *Sosyal Demokrat Parti* o yıl yapılan seçimlerde, 32 yıl aradan sonra yeniden iktidar oldu. 1974'de **Helmut Schmidt**'in, **Willy Brand**'ın yerine başbakan olması SPD'nin sağa kayışını hızlandırdı ve *Alman Sosyal Demokrat Parti, "Hıristiyan Demokrat Birlik" (Christlich Demokratische Union-CDU)* ile birlikte; 1950'den sonra iki partili sisteme dönüşen Alman siyasi sisteminin iki ana partisinden biri haline geldi.

Sosyal Demokrat Parti'yle birlikte siyasi sistemin ikinci temel partisi olan ve Almanya'yı 1950'den sonra, SPD'yle birlikte sırayla yöneten *Hıristiyan Demokrat Parti*, 1945'de kuruldu. 1949'dan sonra, *Alman geleneklerine* uygun düşen tutucu bir politika izledi. Tarihsel köklerini *Katolik Merkez Partisi*'nden *(Zentrum)* alan CDU'nun ideolojisini, 1945-1965 arasında partiyi ve ülkeyi yöneten **Konrad Adenauer** belirledi.

SPD ve CDU'nun temel aldığı siyasal anlayış ve yürüttüğü politikalar, savaş sonrasında sıradışı büyüme gösteren Alman sanayisinin, yüz yıldır değişmeyen istemleri üzerine oturtuldu. Dış pazar gereksinimi, bu kez askeri çatışmayla değil, *Avrupa Birliği* oluşumuyla kendi kıtasında, *küreselleşme* ile de tüm dünyada "barışçıl" yöntemlerle karşılanacaktı. Her iki partinin de, bir bütünün parçaları halinde uzlaştıkları ve asla ödün vermedikleri ulusal politika artık buydu. Almanya, uzun iç çatışma dönemlerinden ve kanlı savaşlardan sonra, ancak 20.yüzyılın ikinci yarısında, iki partili siyasi sisteme kavuşabilmişti.

Almanya, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yarım yüzyıl içinde; 1949-1969 ve 1982-1998 arasındaki 36 yıl *Hıristiyan Demokrat Birliği* (CDU), 1969-1982 ve 1998-2003 arasındaki 18 yıl *Sosyal Demokrat Parti*'nin (SPD) kurduğu hükümetler tarafından yönetildi. Bu dönem içinde birçok parti kurma girişimi yasaklandı, açılmış partiler kapatıldı. *Siyasi istikrarsızlığı* önlemek savıyla, mali güç ve iletişim teknolojisi de kullanılarak, sisteme muhalefet edebilecek başka partilerin güçlenmesine "izin" verilmedi.

En son yapılan 2002 seçimlerinde, *Alman Sosyal Demokrat Partisi*, % 38.5 oranında oy alıp 603 üyeli parlamentoda 251 milletvekili kazanırken, *"Hıristiyan Demokrat Birliği"* % 29,5 oyla 190 milletvekili çıkardı. Aynı seçimlerde Sosyal Demokratların *"yedek gücü" "Antlaşma 90/Yeşiller Partisi" (Bundnis 90/Die Grunen)* % 8.6 oy ve 55 milletvekili, *Hıristiyan Demokrat Birliği*' nin geleneksel ortağı *Muhafazakar Hıristiyan Demokrat Parti* (CSU) % 9 oyla 58 milletvekili çıkardı.[54]

Alman partilerinin belirgin özelliği, sanayileşen diğer tüm ülkelerde olduğu gibi, anti-milliyetçi siyasi söylemlerle, koyu bir ekonomik milliyetçilik politikasının sürdürülmesidir. Azgelişmiş ülkelerde, "evrenselliği" savunan küreselleşmeciler, kendi ülkelerinde sözünü fazla etmedikleri "gizli" milliyetçilerdir. Adları, örgütlenme biçimleri ve ideolojik söylemleri çeşitlilik gösterebilir, ama bu yöneliş değişmez.

Alman partilerinin bir başka ortak özelliği, *halk (Volk)* tanımını, hem adlarında hem de programlarında yaygın biçimde kullanmalarıdır. Almancadaki *Volk* sözcüğünün, halk ve millet kavramlarını birlikte içeriyor olması, bu kullanımın bir nedenidir. Bir başka ve daha önemli neden ise, işçi sınıfı başta olmak üzere, Alman halkının uzun yıllar boyunca sürdürdüğü örgütlü mücadelenin, toplum içinde yaratmış olduğu birikimdir. Bu birikimi oy desteğine dönüştürme isteği, *aristokratlardan sanayi tekellerine* dek, egemen sınıf partilerinin hemen tümünün, halkla hiçbir ilgilerinin olmamasına karşın,

Volk sözcüğü kullanmasına ve partilerine *"halk partisi" (Volks partei)* adını vermesine yol açmıştır. **Hitler** dönemine dek parlamentoya girmeyi başaran; *Halk Partisi (Deutsche Volks partei), Yenilikçi Halk Partisi (Fortschrittliche Volkspartei), Alman Milli Halk Partisi (Deutschenational Volkspartei), Hıristiyan Halk Partisi (Christlicht Volkspartei), Bavyera Halk Partisi (Bayerische Volkspartei)* böyle partilerdi. Büyük tekelci grupların *"vurucu gücü"* olarak görev yapan, varlığını işçi ve sosyalizm karşıtlığına bağlamış olan nazi partisi bile kendisine *Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi* adını vermiştir. Bu gelenek bugün de sürmektedir. *Halk hareketleri* ve *sosyalizmle* bağlarını tümüyle koparmış olan günümüz *Alman Sosyal Demokrat Partisi*'nin yürürlükteki parti programında *"Politikamızın Esasları"* bölümünde şunlar yazılıdır: *"Sosyal demokrasi, 19.yüzyılın demokratik* ***halk hareketleri*** *geleneğini sürdürmekte ve bu nedenle de iki temel konuyu birlikte gerçekleştirmek istemektedir: Demokrasi ve* ***Sosyalizm,*** *insanların siyasi yaşam ile iş dünyasında kendi başlarına karar verme özgürlüğü."*[55]

1933 yılına dek, parlamentoya girecek kadar güçlü, çok sayıda parti bulunması, üstelik bunlar içinde halkın çıkarlarını savunan partilerin de olması, Almanya'da partiler arası rekabeti şiddetlendirmiş ve onların halkı kazanma yönünde değişik yöntemler geliştirmesine yol açmıştır. Partikitle ilişkilerinin güçlenmesine yol açan bu durum, Alman partilerini iyi örgütlenmiş, halkla bağları olan güçlü örgütler haline getirmiştir. Yalnızca *naziler, sosyal demokratlar* ya da *komünistlerin* değil, hemen tüm partilerin, toplumun her kesimine ulaşan örgüt birimleri vardı. *Komünist Parti*, Almanya'daki hemen tüm büyük fabrika ve işletmelerde örgütlenmişti. *Sosyal Demokrat Parti*'nin yalnızca işçi sınıfına değil, onunla birlikte küçük işletme sahipleri, sanayiciler, aydınlar ve sanatçılara ulaşan örgütleri vardı. *Nazi Partisi* toplumun hemen tüm kesimlerinde örgütlenmişti.

Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi 1932'de 1,3 milyon olan üye sayısını 1939'da 8, 1945 başında ise 11 milyona çıkarmıştı. Partinin halk içine uzanan örgüt ağının en küçük birimi; her birimin başında bir "*şef*"in bulunduğu 20 üyeden oluşan ve sayıları 500 bine varan *blok*'lardı. Her 4-8 blok, *hücre şefi (Zelle)* adı verilen parti görevlisine bağlıydı. *Hücre şeflerinden* ayrı olarak 50-500 üyeyi yöneten *yerel gurup şefleri* vardı. Parti görevleri dışında bir de devlet memurlarını denetleyen *kulüp şefleri (Kreisletier)* ve *bölge şefleri (Gauleiter)* bulunuyordu. Partili güçlerin askeri eğitimini sağlayan *SA'* lar *(Schutzstaffeln)*, partiyi denetim altına almak için kurulan *SS'*ler *(Sicherheitsdienst)*, kadınları örgütleyen *Nasyonal Sosyalist Kadınlar Örgütü (NS Frauenschaft)*, çiftçileri örgütleyen *Nasyonal Sosyalist Çiftçiler Örgütü (NS Bauernschaft)*, patron ve işçileri örgütleyen *Alman Çalışma Cephesi (Deutsche Arbeitsfront)* partinin diğer örgüt birimleriydi. Gençlik ise, 10-14 yaşlarındaki erkek çocukları kapsayan *Alman Gençliği (Deutsches Jungvolk)*, 14-18 yaşlarını kapsayan *Hitler Gençliği (Hitler-Jugend)* ve 10-21 yaşlarındaki kızları kapsayan *Alman Kızlar Birliği (Bunddeutscher Madchen)* tarafından örgütleniyor ve bu örgütler; öğrenci, işçi, memur ya da köylü, Alman gençliğinin her kesimine yaygın bir biçimde ulaşıyordu.[56]

Halka ulaşan, parti örgütlerini çeşitlendirip güçlendiren yalnızca naziler değildi. Bu işi en disiplinli ve en yaygın biçimde naziler başarmıştı, ancak diğer partilerin de halka ulaşan güçlü örgüt birimleri vardı. Özellikle siyasi mücadelenin şiddetlendiği dönemlerde yetkinleşerek yayılan örgütlü mücadele, Almanya'da etkileri günümüze dek süren bir birikim sağlamıştır. Şu anda iktidarda olan *Sosyal Demokrat Parti*' nin gençliği kazanma ve örgütlenmeye yönelik girişimleri, kendi gelenekleriyle örtüştüğü kadar, biçimsel olarak, bu işi en iyi başarmış olan *Nasyonal Sosyalist* örgütlenmeden de etkilenmiştir.

Günümüzdeki *Alman Sosyal Demokrat Partisi*'nde (SPD), 14 yaşını dolduran bir genç, önce *Şahinler (Die Falken)* adını taşıyan gençlik örgütüne üye olur. Bu örgüt, *Sosyal Demokrat Parti*'nin ilk gençlik çağını yaşayan çocuklar için

öngördüğü yaygın bir kitle örgütüdür. Partiye üye olma yaşı Almanya'da 16'dır.[57] Bu yaşı dolduran her genç *Sosyal Demokrat Parti*' ye üye olabilir ve üye olduğu anda *Genç Sosyalistler* adı verilen parti içi örgüte de üye olmuş olur.Bunun için ayrı bir başvuru gerekmez. *Şahinler Örgütü* üyeleri, 16 yaşını bitirdiklerinde parti üyelik başvuruları hiçbir incelemeye tabi tutulmadan hemen kabul edilir. Çünkü *"siyasal"* ve *"ahlaksal"* açıdan *"eğitilmiş"* ve *"sınanmışlardır"* Gencin, *Genç Sosyalistler Örgütü*' ndeki doğal üyeliği 35 yaşını bitirinceye dek sürer. Parti üyesi olmadan *Genç Sosyalistler Örgütü*' ne üye olmak mümkün değildir.[58]

Batı partilerinden Çıkarılacak Sonuçlar

1. Partiler, Batı'da belirli bir dönemin, kapitalist dönemin siyasi örgütleri olarak ortaya çıktılar. Ekonomik ilişkilerde, bağlı olarak sosyal yapıda köklü değişimlerin yaşandığı bu süreç, yeni sınıfsal dengelerin ve bu dengelerin yön verdiği yeni yönetim biçimlerinin oluştuğu bir dönemdi. Sanayi devriminin yarattığı üretim patlamasının sonucu olarak, güçlenip egemen sınıf haline gelen *burjuvazi*, yönetim erkini eski egemenlerin elinden alırken; üretim eylemi içinde yer alarak yeni bir sınıf oluşturan ve bunun bilincine varan işçiler, örgütleniyor ve yönetim organlarında temsil edilmek istiyordu. Siyasi partiler, böyle bir ortam içinde oluştular. Ortaya çıkışları, öznel istek ve seçime değil, içinden çıktığı toplumun ekonomik yapısına uygun düşen siyasi gereksinimlere ve nesnel zorunluluklara bağlıydı. Bu nedenle, yaşamın içinden gelerek siyasi sistemle bütünleşen bir gerçekliğe sahiptiler.

2. Batı'daki siyasi partilerin ortak özelliği, nitelik olarak birbirlerine benzemeleridir. Başlangıçta, ülkelerin ve kapitalist ilişkilerin gelişmişlik düzeyine bağlı olarak, biçimsel farklılıklar göstermişler, ancak zaman içinde ve gelişmişlik farklılıklarının ortadan kalktığı oranda, birbirine benzer hale gelmişlerdir. Ekonomik işleyiş olarak, *liberalizm*'den *tekel ege-*

menliği'ne ulaşılan evrim içinde, ülkeler arasında kapitalizmin gelişim düzeyi ne denli birbirine yakınlaşmışsa, siyasi sistemin parçaları olan partiler de o denli birbirlerine yakınlaşmıştır. Günümüzde İngiliz, Amerikan ya da Alman partileri arasında; sınıfsal temsil, uygulanan politika ve ideolojik donanım konularında görülen benzeşme, en "gelişmiş" konumda olan bu üç ülkedeki ekonomik-politik sistemin doğal bir sonucudur. Bu nedenle Batı partileri arasındaki benzeşme, yalnızca ülke içindeki partileri kapsayan yerel bir gelişme değil, bununla birlikte ülkeler arasında geçerliliği olan bir olgudur. Ancak bu olgu, yalnızca aynı düzeyde gelişmiş Batı partileri için geçerlidir. Batı partileri, kapitalizmin gelişmediği, ya da yeterince gelişemediği azgelişmiş ülkelerde yinelenemez, yinelense de başarılı olunamaz.

3. Gelişmiş ülke partilerinin hemen tümü, iktidar gücünü elinde bulunduran sınıf ya da sınıfların denetimi altındadır. Partiler, ya işin başında doğrudan egemen sınıf temsilcileri tarafından oluşturulmuş, ya da daha sonra denetim altına alınmıştır. Bu durum, temsil hakları ve siyasi demokrasinin sınırlarını belirleme yetkisinin, küçük bir azınlığın eline geçmesine neden olmuştur. *19.yüzyıl liberalizmi*'nde *demokrasi*'nin sınırları, *burjuva* sınıfının tümünü içine alabiliyordu. *Serbest pazar* ilişkilerinin geçerli olduğu bu dönemde partiler, bugüne göre daha "demokratik" bir ortam içinde çalışıyor ve siyasi sistem içinde, göreceli olarak, daha çok yer alabiliyorlardı. Ancak *tekeller*'in ortaya çıkarak toplumsal yaşamın tüm alanlarında egemen olduğu 20.yüzyılda, özellikle de küreselleşme olgusunun yoğunlaştığı son dönemde, partilerin tümü, yalnızca büyük mali ve sınai grupların çıkarlarını savunan örgütler haline geldiler. Büyük şirket yararına politika yürütmeyen partiler; siyasi, mali ve hukuksal baskı altına alındılar. Sermaye güçlerinin elinde bulunan iletişim araçları, toplumsal bellek üzerinde yarattığı bozulma ile bu baskıyı derinleştiren etkili araçlar oldu. Siyasetin tümüyle paraya bağımlı hale getirildiği böyle bir ortam içinde, mali güçten

yoksun partiler, kitlelere ulaşma olanağı son derece sınırlı, etkisiz örgütler haline geldiler.

4. Siyasi sistem üzerine kurulan baskı ve egemenlik, herkesin yaşadığı ancak az sayıdaki insanın görebildiği somut gerçeklerdir. Yapılan her şey hep "demokrasi" ve toplumun "refahı" içindir; halk "oy verme" hakkına dayanarak, "özgür seçimler" aracılığıyla kendi yönetimine kendi karar vermektedir; "katılımcı" gelenekler ve temsili kurumlar üzerinde "yükselen" Batı demokrasisinin korunması, bunun için de gerekli önlemlerin alınması gerekir; demokrasi bir "başıboşluk" yönetimi değildir. Halka söylenenler bunlardır.

Yürürlükte olan yasa ve anayasalara göre; "seçme ve seçilme hakları", "yönetimi belirleme" ya da "örgütlenme özgürlüğü" herkese tanınmıştır. Yasama, yargı ve yürütme bağımsızdır; alanlarında eğitim almış her yurttaş bu organlarda yer alabilir. Yalnızca parti kurma, seçme ve seçilme gibi siyasi konularda değil; eğitim, kültür, sosyal güvenlik, iş kurma, seyahat etme gibi yaşamın her alanında, kazanılmış *haklar* vardır. Ancak bu haklar, sahip olunan mali güç oranında kullanılabilmektedir. Özellikle rejimi belirleme hakkı, halkın kullanımına gerçekte kapalıdır. Var gibi görünen kazanımlar *kağıt üzerinde* kalmaktadır. *Yasama, yargı* ve *yürütme*, yasalara göre bağımsızdır, ancak bu yalnızca görünüşte böyledir. Mali ve siyasi güç, yürütme'nin; yürütme de yargı ve yasama'nın üzerinde, belirleyici bir baskı kurmuştur. Batı'da, yalnızca partiler ya da siyaset değil, toplumun tümü *"paranın esiri"* olmuştur.

5. Paranın, siyasi sistemi belirleyen temel unsur haline gelmesi, Batı partilerini egemenlerce daha önce *"ele geçirilmiş olan"* devletin bir parçası konumuna sokmuştur. Bu nedenle Batı partileri, bağlı oldukları siyasi geleneklere uygun biçimde, içte ve dışta şiddet de içeren sömürgen bir anlayışa sahiptirler. Batı'yı "uygarlığın merkezi" kabul eden bu anlayış, dünyanın diğer bölgelerine, özellikle azgelişmiş ülkelere karşı; çıkara dayalı, ırkçı duygularla donanmış, yayılmacı bir

bakış açısına sahiptir. Ülkelerin doğal zenginliklerine "el koymayı", bunun için güç kullanmayı, doğal hakları ve "uygarlığın" bir gereği sayarlar. Azgelişmiş ülkelere karşı aynı saldırgan politikaları uygularlar. Ancak, çıkarları tehlikeye düştüğünde birbirleriyle de çatışmaktan çekinmezler. Yalnızca diğer ülke insanlarına değil, ***gerektiğinde*** kendi halkına karşı da şiddet uygulamayı meşru sayan bir anlayışa sahiptirler.

6. Gelişmiş ülkelerin hemen tümünde siyasi sistem, iki partinin egemenliği üzerine kurulmuştur. Adları ve örgütleri farklı olmasına karşın, iktidara geldiklerinde aynı politikayı izleyen bu partiler sırayla ülkeyi yönetirler. İki partili siyasi sistem, iktidar sahiplerine, halkı demokrasiyle yönetildiklerine inandırarak "kandırabilmeleri" için ortam yaratır. Kitleler; oylarıyla yönetimi belirlediklerini, gerekirse değiştirebileceklerini sanarak, demokratik bir düzen içinde yaşadıklarına inanırlar. Oysa, birbiri ardından yönetime gelen partilerin hizmet alanı, kendisine oy veren halkın değil, denetimi altına girdiği sermaye güçlerinin çıkarlarını kapsar. Durumun farkına varan, ancak yeni bir siyasal açılımı yaratma olanağından yoksun kitleler, giderek oy vermemeye ve siyasetten uzaklaşmaya başlarlar. Kitlelerin oy verme dışında siyasetten uzaklaşması, egemenlerin spordan kültürel yozlaşmaya dek, her tür siyaset dışı alanı kullanarak varmak istediği amaçtır.

7. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, partiler ve parti sistemleri, özellikle Batı Avrupa'da, hukuksal olarak yeniden düzenlendiler. Kurulmakta olan *Yeni Dünya Düzeni*'nin temel yaklaşımına uygun olarak, partiler üzerine ideoloji kaynaklı bir takım yasaklamalar getirildi. Parti sistemi, parlamento denetimini daha kolay sağlamak için, tümüyle iki partililiğe yönlendirildi. *Komünist* ve *faşist* partiler yasaklandı. Adlarında ve programlarında bu tür tanımları kullanmasalar bile, kurulmuş olan partiler kapatıldı. Örneğin, Federal Almanya Mahkemesi 1952'de *faşist* olduğuna karar verdiği *Sosyalist*

Rayh Partisi'ni, 1956'da *Alman Komünist Partisi*'ni kapattı.[59] *Yeni Dünya Düzeni*'nin kurucusu olan ABD, kendi parti sistemini Avrupa'ya taşımada oldukça başarılı oldu ve parlamentolar; yalnızca rejim için tehlike olacak partilerin değil, rejimi iyi işletemeyecek partilerin de giremediği yerler haline getirildi.

8. *İki partili sistem*, gelişmiş ülkelerde siyasi istikrarın temel unsuru olarak görülür. Oy verme hakkı ve partiler, rejim için sakınca yaratacak bir sonuç doğurmamak koşuluyla varlıklarını sürdürebilirler. Bu ise, kamusal anlayışa sahip siyasetlerin açık ya da örtülü bir baskı altına alınmasıyla sağlanabilir. Tek parti sistemi, açık baskıyı; iki partili sistem, örtülü baskıyı temsil eder. İki partili sistem çoğunlukla iki ayrı partiden oluşur, ancak bazı ülkelerde iki partililik, çok sayıda partinin iki ana gurupta toplanmasıyla da sağlanabilir.

9. Son dört yıl içinde, kimi gelişmiş ülkelerde seçimlere katılım, partilerin aldığı oy oranı ve kazandıkları sandalye sayıları şöyledir: *Amerika Birleşik Devletleri (7 Kasım 2000)*: seçime katılım oranı % 51,3. *Cumhuriyetçi Parti (Republican Party)* % 48,4 oy, 271 milletvekili, *Demokrat Parti (Democratic Parti)* % 49,9 oy, 266 milletvekili. Bu iki partinin Temsilciler Meclisi'ndeki milletvekili oranı % 100'dür. *İngiltere (7 Haziran 2001): İşçi Partisi (Lab)* % 40,7 oy, 413 milletvekili, *Muhafazakar Parti (Cons)* % 31,7 oy, 166 milletvekili. İki partinin parlamentodaki milletvekili oranı % 88. *Almanya (22 Eylül 2002): Sosyal Demokrat Parti (SPD)* % 38,5 oy, 251 milletvekili, *Hıristiyan Demokrat Birliği (SDU)* % 29,5. İki partinin parlamentodaki milletvekili oranı % 73. *Fransa (9 ve 16 Haziran 2002): Liberal Demokrat, Muhafazakar Birliği* (UPM) % 33,7 oy, 357 milletvekili, *Sosyalist Parti (PS)* % 24,1 oy, 140 milletvekili. İki parti gurubunun parlamentodaki milletvekili oranı % 86,1. *Japonya (25 Haziran 2000): Liberal Demokrat Parti Muhafazakar (Jiyu Minshu-to)* % 41 oy, 233 milletvekili, *Demokratik Parti Liberal (Minshu-yo)* % 27 oy, 127 milletvekili. İki partinin parlamentodaki milletvekili oranı %75.[60]

YEDİNCİ BÖLÜM

DOĞU UYGARLIKLARI : ÇİN, HİNT VE İRAN

Tarihçinin Görevi

Tarihi, güncel siyasi yarar peşinde koşmadan tam bir nesnellik içinde ve bir bütün olarak ele almak, varılan her sonucu-özellikle eski çağlar için-kanıtlamak zor bir iştir; bilgi, sabır ve emek ister. Uygarlıklar, geçmişleriyle birlikte ele alındığında, tarihin karanlıklarında saklı pek çok bilinmezlikle karşılaşılacak ve birbirini etkileyerek iç içe geçen karmaşık süreçlerin çözümüyle uğraşılacaktır. Karşılaşılacak zorlukları aşmada, başarılı olup olmamak araştırma yapanın kişisel yetenekleriyle ilgili bir sorundur; yalnızca onu ilgilendirir. Ancak, tarihi araştıranların, kişiselliği aşan önemli bir sorumluluğu vardır. Tarihçiler uygarlıkları ve birbirlerine yaptıkları etkiyi incelerken, önyargılardan uzak ve yansız bir tutum içinde olmalıdırlar. Bu tutum, yalnızca bilime değil, aynı zamanda insanlığa karşı da yerine getirilmesi gereken bir sorumluluktur.

İnsanbilime (antropoloji), kazıbilime (arkeoloji) ya da *tarihin* somut verilerine dayanmak, bu borcu ödemenin bilimsel yöntemidir. Bu yöntem teknolojik gelişkinliği gerekli kılar. Teknolojiye sahip olmak ise bir gelişkinlik sorunudur; sahip olana, gerçeğe ulaşmada büyük bir ayrıcalık sağlar. Sorun, bu "ayrıcalığın" hangi amaçla kullanılmakta olduğudur. Bilimsel-teknik donanımı ve düzeyi ne olursa olsun, tarihle ilgilenen herkesin, elbette, ulusal ya da siyasal duyarlılıkları, duygusallıkları vardır ve olacaktır. Önemli olan, kişisel "duyarlılıklar"ın olması değil, bunların bilim ve gerçek adına aşılabilmesidir.

Tarihi irdelerken, bilimsellikle bilim dışılık, nesnellikle öznellik eğer özen gösterilmezse, birbiriyle kolayca yer değiştirebilir, yanılgılara düşülebilir. İrdelemeciyi her an içine çekebilecek ana tehlike, belge ve bulguya dayansa bile, *yorum ve sezgi kullanmak zorunda* olmasıdır. İşin içine *yorum* ve *sezgi* girdiğinde, nesnelliği yitirme tehlikesi sürekli gündemde olacaktır. Çünkü tarih, matematik değildir, bulguya olduğu kadar yoruma da dayalıdır. Böyle olduğu için de, duygusal yanılgılara, aşırı savlara her zaman açıktır. Tarihçi,

böyle bir duruma düşmemek, yani *bilime ve insanlığa olan sorumluluğunu yerine getirebilmek için*, çok dikkatli olmak, *uygarlıkların tümünün insanlığın ortak mirası olduğunu* unutmamak zorundadır.

Tarihi irdeleyenlerin bir başka görevi, yaşadığı toplumdaki önyargılardan kurtulmaktır. Dünyanın diğer bölgelerinde geçmişte neler olduğu araştırılırken, olaylar ve etkileri olduğu gibi ortaya konmalı, toplumlar arasında ayırım yapılmamalıdır. Binlerce yıl süren, milyonlarca insanı ilgilendiren ve yalnızca bu nedenle bile *heyacan verici* olan tarih, insanlığın ortak eylemidir. Günümüzdeki ekonomik ya da siyasi amaçlar için kullanılmamalı, bu tür kullanımlar, tarihe ve insanlığa karşı işlenmiş düşünsel bir suç sayılmalıdır. Ancak ne yazık ki, değişik ülkelerde ve zamanlarda herhalde en çok bu "suç" işlenmiştir; işlenmeye de devam edilmektedir. İşin ilginç yanı, bu "suçun" en çok, üstelik yoğun biçimde, bilime önem verildiği kabul edilen Batı'da işlenmesidir. Avrupa ya da Amerika'da okutulmakta olan ders kitapları, *tarihe karşı işlenen 'suçların'* kanıtlarıyla doludur.

Batı merkezci tarih anlayışı için uygarlık; *şimdi, geçmişte ve her zaman*, Avrupa'ya ait bir olgudur. Uygarlık Yunanistan'da doğmuş, Roma'da gelişmiş ve Avrupa'ya yerleşerek burada kök salmıştır. Avrupalı olmayanlar, insanlığın geri unsurlarıdır; kimi zaman parlayan bazı uygarlıklar, bir biçimde Avrupa'yla ilişkilidir. Asya, Afrika ya da Amerika'nın *"alt kültürlerini"* uygarlık saymak olanak dışıdır; *"uygarlık içine sızmış olan Türkler"*[1] tarihsiz, vahşi ve barbar topluluklardır. Avrupa merkezci tarih anlayışının en kaba biçimi budur. Batı kültürünün yerleşik öğesi olan bu anlayış, nasıl bir "bilimsel" örtüyle örtülürse örtülsün öz olarak kalıcıdır ve bilinçli biçimde siyasi amaçlara yönelmiştir. Tarih olarak ileri sürülen bu savları, bilimin bir parçası olarak görmek olası değildir. Bu nedenle Doğu uygarlıklarını ele almak, Türkler'in bu uygarlıklar üzerinde yaptığı etkiyi incelemek

ve bu incelemeden günümüze yönelik sonuç çıkarmak yalnızca bir görev değil, zorunluluktur.

İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli tarih kavşağı, yaşamak için gereken yiyeceğin doğadan toplanması yerine, bilinçli olarak üretilmesi, yani tarımın bulunmasıdır. Tahıl üretimi ve hayvancılıkla başlayan tarımsal eylem, avcılıkla toplayıcılığı ortadan kaldırırken, bilince bağlı olmayan, kendiliğinden gelişen önemli sonuçlar ortaya çıkardı. Üretim bilinci, bilinç üretimi geliştirdi ve bu gelişim dilin ortaya çıkmasına neden oldu. İnsanlar, sayıları hızla artarak, tarım yaptıkları topraklar üzerinde yaşamaya ve ürünlerini korumak için önlemler almaya başladılar. Bu süreç aynı zamanda; *ortak yaşamın, paylaşımın* ve *yerleşikliğin* ortaya çıkış dönemiydi; uygarlığın şafağıydı.

Çiftçilik ve *çobanlığın, avcılık* ve *toplayıcılığın* yerini alarak uygarlığın ortaya çıkışı Asya'da oldu. *Yontma Taş Devri* burada Milattan 12 bin yıl önce atlanmışken, örneğin Avrupalılar, bu tarihten 5 bin yıl sonraya kadar bu devri yaşadılar. *Tunç Devri, Sümer*'de Milattan 6-7 bin yıl önce, Mısır'da biraz daha sonra başladı. Tarihi başlatan yazı, *Demir Devri* başlarında Orta Asya'da bulundu. Avrupa'nın yazıyı öğrenebilmesi için dört ana devrin geçmesi gerekti. [2]

Yazı, tahıl tarımı ve *üretim teknikleriyle* birlikte *göçler* yoluyla buradan dünyaya yayıldı. *Göçler*'in neden ve sonuçları, kapsamı, dünyaya yaptığı etki henüz tüm ayrıntılarıyla ortaya konamamıştır ve aynı dönemde başka yerlerde de *yerleşikliğin* varlığı üzerine değişik savlar ileri sürülmektedir. Ancak, *Orta Asya*'nın uygarlığın başlangıç yeri olduğu ya da en kuşkulu yaklaşımla, olasılığı en yüksek yer olduğu, buradan çıkan *göçler*'in; Çin, Hindistan, Orta Doğu, Avrupa ve Kuzey Afrika'ya uzandığı, artık kanıtlanmış ve geniş bir çevrede kabul gören, tarihi bir gerçektir.

Göçler'in insanlık tarihine yaptığı en önemli etki; göç edenlerin gittikleri yerlerde, daha gelişkin olduklarında *ege-*

men olmaları, geri kaldıklarında yabancı topluluklar içinde *erimeleri*, ancak her iki biçimde de *yerel unsurlarla kaynaşmalarıydı*. Göç edenler, tümüyle *boş alanlara yerleşiyor* orada yerel halk haline de geliyorlardı. Yaşanan genel sonuç buydu ve bu sonuç insanlık tarihinde devrimci bir dönüşüm yaratmıştı. Birlikte getirilen *ehlileştirilmiş hayvanlar*, *üretim teknikleri*, tarih öncesi aletler (mikrolitik) ve özellikle *saban*; tarıma ve yerleşime uygun doğa koşullarının egemen olduğu topraklarla birleşince büyük bir üretim patlaması yaşanmış, bu da tüketilenlerden fazla mal üretildiği için ticaretin ortaya çıkmasına neden olmuştu.

Ticaretin gelişmesi, ulaşım ve iletişimi önemli ve gelir sağlayan bir iş haline getirdi. Çok uzun dönemler boyunca kullanılan ve üzerinde aşamalı olarak yerleşim yerleri gerçekleşen *göç* yolları, zamanla ticaret yolları haline geldi. *Yelken*'in bulunması, denizlerin de *göç* ya da ticaret yolu olarak kullanılmasını sağladı. Ana karaların değişik yörelerindeki tarım havzalarında, kıyı şeritlerinde, ticari kavşaklarda büyük yerleşim birimleri oluştu, kent yaşamı gelişti. *Orta Asya*'da bulunup geliştirilen *demir* ve *tekerlek*'in, ulaşım ve savaş arabaları ile silah yapımında kullanılması, *at*'ın askeri teknolojinin etkili bir aracı haline getirilmesi yine *göçler* aracılığıyla yayıldı ve uygarlık gelişimi sıradışı bir devingenlik, güçlü bir ivme kazandı.

Doğu'da uygarlık merkezlerinin oluşumu; M.Ö. 9 binlerde başlayan 3 binden sonra yoğunlaşan, çok uzun bir süreci kapsar. *Orta-Asya* başta olmak üzere *Çin*, *Hindistan*, *Ortadoğu* ve *Mısır*, bu oluşumların en parlak bölgeleridir. Başlangıçta en ileri, belki de tek uygarlık merkezi olan Orta Asya, değişen doğa ve iklim koşulları nedeniyle, önce çevresine daha sonra uzak bölgelere göç vermeye başladı. Değişik aralık ve yoğunluklarla M.S. 14. yüzyıla dek süren *büyük göçler*, M.Ö. 2000'lerde, özellikle 1700'den sonra yeni bir döneme girdi. *Savaş arabaları*, *silahlar* ve *savaş tekniklerinde* yüksek bir düzeye ulaşan bozkırın *çoban* ve *savaşçıları*, olağanüstü bir etkinlikle bir kez daha ortaya çıktılar ve dünyanın büyük bir bölümüne yayıldılar.

Demir'i yumuşak çeliğe dönüştürme yöntemlerini geliştirmişler, maden alaşımlarını bulmuşlar, bu buluşları tarım ve iş araçları ile silah teknolojisinde ustaca kullanmışlardı. Üretim teknolojisinde eriştikleri düzey nedeniyle gittikleri her yerde son derece etkili oldular ve kalıcı dönüşümler gerçekleştirdiler. Çin, Hindistan, Ortadoğu ve Anadolu ile Kuzey Avrupa'da tarihe iz bırakan eylemler gerçekleştirdiler. Karşılaştıkları uygarlıklar içinde *eridiler* ya da onları kendi içlerinde *erittiler*, varlıklarını korudular ya da yok oldular. Sonuçta dünyanın çok geniş bir coğrafyasında, gelişimi ileriye doğru sıçratan bir işlev yerine getirdiler, tarihin akışına yön verdiler.

Çin'de, Hindistan'da, *Orta-Asya* ya da Avrupa'da eskiden beri yaşamakta olan avcı ve tarımcı halklarla, toprağın bu yeni efendileri arasında ortaya çıkan çatışma ya da kaynaşmalar süreci; son derece başarılı yeni ve gelişkin uygarlıkların temellerini atmış oldu. Bu uygarlıklar, aşağı yukarı birbirine yakın bir hızla gelişti. M.Ö. 500'e gelindiğinde *Çin'in Sarı Irmak boylarında, Hindistan'ın Ganj ve İndus vadilerinde, İran yaylasında* ve *Ege'nin iki yakasında*, özgün ve çok gelişkin uygarlıklar ortaya çıktı.[3]

Çin Uygarlığı

Batılılar'ın uygarlığın merkezi olarak gördüğü Avrupa henüz taş devrini yaşarken, Asya'da tarım ve hayvancılığın geliştiği, yerleşik yaşama geçen uygarlıklar kurulmuştu. Çin, bu uygarlıklardan etkileri günümüze dek gelen, ileri nitelikleri, derinliği ve inceliğiyle hayranlık uyandıran bir uygarlıktır.

"*Uçsuz bucaksız*" Çin'in "*uçsuz bucaksız*" bir tarihi vardır. Bu tarih, M.Ö.7 binli'li yıllara, efsanelerle renklenen, bilinmezliğin ya da unutulmuşluğun karanlıklarına gömülmüş zamanlara dek giden, Dünyayı "*tanrılar*" ve "*cinlerle*" dolu bir yer sayan eski Çin'den kopup, insanlığa benzeri olmayan bir evrim örneği sunarak bugüne ulaşan ve son üç bin yılı

yazılı olan bu koca tarih; eşsiz bir uygarlığı, Çin Uygarlığını bağrında taşır.[4]

Ekonomik gelişkinliğin sağladığı toplumsal gönenç ve göz kamaştıran varsıllığıyla her zaman çekim merkezi olan Çin, M.Ö. 5.yüzyıldan sonra *Konfuçiusculuğu* ve *Taoculuğu* dünya kültürüne armağan etti. Ekonomik gönenç yanında yaratılan entellektüel birikim, bir yandan Çin düşüncesini belirleyen insan severliğin kaynağını oluştururken, diğer yandan yeni bir ahlak anlayışının kurallarını geliştirdi. Çevresine yaptığı düşünsel etkiyle, aynı zamanda kültürel çekim merkezi haline geldi. Toplumsal düzeni evrensel düzenle bir tutan Çin düşüncesi, dünyada sürmekte ve belli ki sürecek olan çatışma ve çekişmelere; *barışçılığı, iyilikçiliği* ve *saygınlığı* öneriyor; inançtan çok ahlakâ, mistik yaklaşımlardan çok siyasete yönelerek, evrensel bir niteliğe ulaşıyordu.[5]

Asıl Çin günümüzdeki Çin topraklarının yarısından azını oluşturan ve kuzeyde *büyük set*, güneyde Vietnam, batıda Tibet, doğuda Çin Denizi ile çevrilen bölgeydi. Çinliler buraya *Çonk-Kuo (Orta İmparatorluk)* adını veriyordu. Eski tarihçilerden **Ptolémée,** Çin'i Kuzey ve Güney olarak ikiye ayırıyor ve *Asıl Çin* e Güney Çin diyordu. *Asıl Çin* ya da Kuzey-Güney ayırımı, Çin tarihi için önemlidir. Çünkü *Mançurya, Mongolya, Çin Türkeli* ve *Tibet* gibi *Asıl Çin* içinde yer almayan, ancak bugünkü Çin içinde kalan yerel topluluklar, tarihin hemen her döneminde, gerilim ve çatışmaların kaynağı olmuştur.

Binlerce yıl eskiye giden, Çin'deki etnik yapılanma, o denli karmaşık ve parçalıdır ki, 11 milyon kilometre karelik bugünkü Çin'in tümünü içine alan ortak bir tarihten söz etmek mümkün değildir. Tarih içinde yok olanlar dışında, bugün resmen tanınan; 5 özerk bölge, 29 özerk il ve 69 özerk yönetim birimi vardır.[6] Bu birimlerde ırk olarak *Uygur Türkleri, Tibetliler, Moğollar, Cuanglar, Koreliler, Mancular*; din olarak *Budacılık, Lamacılık, Müslümanlık*; yaşam biçimi olarak; *göçebelik, yarı göçebelik, kent-köy yaşamı*, bunlardan ayrı olarak farklı ekonomik ve sosyal gelişmişlik düzeyleri, birlikte yaşanmaktadır.

Eski Çin tarihçileri, tarihlerinin başlangıcını çok eski çağlarda egemen olduğunu söyledikleri hükümdarlara dayandırırlar. *Millet ululari* tarafından seçilen bu hükümdarlar; felsefe ve tarım sorunlarını bilen, yönetim biçimleri geliştiren ve teknik ilerlemeyi sağlayan *bilge* kişilerdir. Çin siyasi tarihinin başlangıcını oluşturan bu hükümdarlar hakkındaki bilgiler, belgeden çok efsanelere dayanmaktadır. **Konfüçyüs,** bu hükümdarların üçünü *anılmağa değer* görür ve bunların bilgelik örneği olan, yaratıcı kişiler olduğunu söyler.

Çin'in siyasi tarihi, M.Ö. 3 binlerde başlar ve 800 yıllık ilk dönemi 2200'de sona erer, bu döneme *Beş İmparatorluk Dönemi* adı verilir. Her biri, bir ya da birkaç uygarlık unsurunun yaratıcısı olan bu beş imparatorluk dönemi, Çin ulusal tarihinin de başlangıcı ve simgesidir. **Konfüçyüs** ve kimi eski Çin tarihçisine göre, *"destan ve söylencelere değil gerçek belgelere dayanan"* bu dönemin başlatıcısı, İmparator **Fu-hi** ile onun kadar önemli olan kızkardeşi **Niyü-kua**'dır. İlk Çin devletini kuran bu iki kardeş, Türkler'in M.Ö. 5000'lerde gelip yerleştiği ve varlıklarını günümüzde de sürdürdükleri Batı'daki *Kansu* ilinden gelmişlerdi.[7]

M.Ö. 2200'lerden sonra *Üç İmparatorlar Dönemi* denilen yeni bir dönem başlar. Yeni dönemin en önemli özelliği, yönetici liderin (İmparatorların) *Millet ululari* adı verilen bir kurul tarafından seçilmesi ve katılımcılığın yarattığı siyasi canlılıkla, iyi işleyen bir yönetim yapısının kurulmasıydı. Daha sonra bu geleneğin ortadan kalkmasıyla, siyasal düzen katılımcılık yerine kişi egemenliğine bağlı hale gelecek ve "sülaleler sistemi" adı verilen bu yönetim biçimi çok uzun sürecektir. Merkezî yönetim yerine bir tür *beylikler konfederasyonu*'nun oluştuğu, bu nedenle özellikle sonraki aşamalarda, beylikler arasında iç çatışmaların yoğunlaştığı bu dönem, aynı zamanda, Çin'de kendine özgü feodal bir düzenin ortaya çıkış süreci oldu. Yönetimde katılımcılığın geçerli olduğu *"Üç İmparator Dönemi"* ni başlatan **Hiya, Yin** ve **Çeu**

ile **T'sin sülaleleri**; eski Çin kaynaklarına göre batıdan yani Türkistan'dan gelen Türklerdi.[8]

İki bin yıl süren *Üç Sülale Dönemi*, M.Ö. 249'da sona erdi, Çin'de siyasi birliğin sağlandığı ve 20. yüzyıla dek süren *İmparatorluk Dönemi* başladı. Çinliler'in bir bölümünün, özellikle *Konfüçyüsçüler*'in *"Zorba İmparator"* resmi tarihin ise, *"Şanlı Hükümdar-Çe Huang-Ti"* dediği **Çeng**, M.Ö. 249'da imparator oldu ve siyasi egemenliği merkezileştirdi, uyguladığı *"devrimci"* yöntemlerle Çin'in geleceğine yön veren kalıcı dönüşümler gerçekleştirdi. Yönetim işleyişi konusunda; **Konfüçyüs** düşüncesine dayanan *"iyi eğitilmiş seçkinler"* kavramına karşı, *"iyi örgütlenmiş yönetim işleyişi"* anlayışını geliştirdi ve bu anlayışı ödünsüz uyguladı. Geleneklere karşı cesur çıkışların seyrek görüldüğü Çin tarihinde, **Çeng** döneminin yenilikçi ruhu *Konfüçyüsçülüğün* iki bin yıllık egemenliğinin ardından, ancak 20.yüzyılda yeniden canlanabildi.[9] Çin tarihinde çok önemli bir yeri olan **Çeng**'in, içinden çıktığı **T'sin** sülalesi, ünlü Çin tarihçisi **Çhovannes**'in *"halkın çoğunluğunun Türk olduğunu"* söylediği **Kansu** bölgesinde yaşıyordu; bu bölgede yaşayanlar *Yueşi Türkleri*'ydi.[10]

Çeng'in yaptığı ilk iş, İmparatorluğu merkezi ve güçlü bir devlet haline getirecek, yeni bir yönetim yapılanmasına gitmek oldu. Devlet gücünün hemen tümünü, kamu yönetimini kökten ve ödünsüz bir biçimde yeniden örgütlemek için kullandı. Ülkeyi, sınırları bugün de geçerli olan, merkezi yönetime bağlı eyaletlere ve büyük illere böldü. Tüm Çin'de geçerli olacak, ortak bir yazı benimsedi ve bu yazıyı resmi yazı kabul etti. *'Eski kitapların okunamaz hale geldiği'* yönündeki eleştirilere karşın, *"yazı devriminden"* ödün vermedi, çeviriler gerçekleştirdi. Türk akınlarını durdurmak için, yapımına kendinden önce başlanan *Çin Seddi*'ni bitirtti. Merkezî devletin güvenliğini sağlamak için etkili bir posta sistemi kurdu; yollar ve bu yollar üzerinde *posta konakları* yaptırdı.[11]

Çeng döneminde, İmparatorluğun dış ve iç güvenliği sağlam ilkelere bağlandı ve bu ilkeler, *"her zaman uygulanması gereken"* temel ilkeler olarak kalıcı devlet politikası haline getirildi. Dönem ve takvim hesapları zamana göre yeni-

leştirildi; Türk takvimi kabul edilerek tüm Çin'e yayıldı. Genel sayımlama (istatistik) yapıldı; karmaşık vergi, tartı ve ölçü sistemleri tek bir yöntemle birleştirildi; boş inançlar (hurafe) ve boş inanç sahipleriyle mücadele edildi. Bu denli köklü dönüşüm, doğal olarak çatışmasız olmadı. Çıkarları zedelenen *derebeyler, tutucu seçkinler* ve *ruhban sınıfı*; dönüşümculere karşı çıktılar. **Çeng**, yenilik karşıtlarına çok sert yanıt verdi ve karşı çıkanların, aileleri ve uzak yakın tüm akrabalarıyla birlikte idam edileceğini açıkladı. [12]

Çeng'in yenilikçi girişimleri, geçmişten gelen kültür birikimine yeni bir boyut kazandırdı ve dönemin zaten gelişkin örneklerinden biri olan Çin uygarlığını daha da ileriye götürdü. M.Ö.3.binlerden başlayan toplumsal gelişim, ekonomik gereksinimler, ahlak anlayışları, kültürel yaratıcılık ve dış etkilerin itici gücüyle; tutarlı bir gelişim çizgisi izlemiş ve 2 bin yıl toplumsal yaşamın her alanına yayılan kalıcı ve kapsamlı bir uygarlık birikimi sağlanmıştı. İnanç sistemleri, felsefe, dil, yazı, edebiyat, resim, görsel sanatlar ve müzik, mimari, heykelcilik ya da diğer el sanatlarında yaratılmış olan yapıtlar, görkemli ve gerçekten çok etkileyiciydi. **Çeng** devrimleri ile bu kültürel birikime dayanılarak daha çok siyasi-idari dönüşümler gerçekleştirilmiş, bu dönüşümlerle de kültürel gelişimin önü açılmıştı.

Çin düşününün temeli; *Konfüçyüsçülük*, *Taoculuk* ve *Budhacılık*'a dayanır. Kimi tarihçilerin din olarak ele aldığı bu akımlar, siyasal yanı ağır basan düşünceler ve felsefe kuramlarıdır. Bunlar, mutlak bir doğruluk arayışından çok, doğa ve toplum arasındaki bağları ele alırlar. *Budacılık* Hindistan'dan geldiği için, *Konfüçyüsçülük* ve *Taoculuk*'a göre, dinsel yanı ağır basan yabancı unsur gibi görülebilir, ancak *Budacılık*, eski Çin geleneklerine uyum sağladıktan sonra Çin'de tutunabilmiştir.

Asıl adı **Kung-Fu-Tseu** olan ve Avrupalı misyonerlerin Latinceye çevirerek **Konfüçyüs** adını verdikleri ünlü Çin

filozofu, M.Ö. 551'de küçük bir kasabada doğdu. Yaşadığı dönem, Çin'de yönetim çatışmaları ve siyasi karışıklıkların yayıldığı, toplumsal ahlakın bozulup yozlaştığı bir çözülme dönemiydi. Önce memur oldu, ancak halkın içinde bulunduğu koşullardan duyduğu büyük üzüntü nedeniyle, *"halkı tanımak"* için uzun gezilere çıktı ve eski Çin kaynaklarını yoğun olarak inceledi.

Konfüçyüs, okuyarak edindiği bilgileri, gezilerinde halktan edindiği bilgilerle bütünleştirerek; gelenekleri, halkın değerlerini, onun erdem ve ahlak anlayışını kendi düşünceleriyle birleştirdi ve yeni bir ahlak felsefesi geliştirdi. Düşünceleri olgunlaştıktan sonra, kendisine inanan yoldaşlarıyla birlikte, gezginci dervişler gibi köyden köye, kentten kente dolaşarak görüşlerini anlatıyor ve her yerde bu görüşleri yayacak insanlar yetiştiriyordu. Düşünceleriyle, yalnızca kendi döneminde değil, ilerki yüzyıllarda da milyonlarca insanın *"ruhunu büyüleyecek olan"* **Konfüçyüs**, istediği toplum düzenini ve önerdiği ahlak anlayışını, yaşamı boyunca sürdürdüğü bu çabasıyla ortaya çıkardı. Aile ilişkilerinden başlayarak örnek alınacak uyumlu bir toplum düzeni için mücadele ederken; toplumu ve yaşamı anlamaya çalışan, anladığını anlatan ve somut uygulamalara girişen, sürekli ve üretken bir eylem içinde oldu. Girişilen eylem, yüksek nitelikli bir felsefi olgunluğa sahipti, ama felsefenin sınırlarını aşıyor ve siyasi-idari yenileşmeyi içeren yeni bir toplumsal düzen arayışına yöneliyordu.

Konfüçyüs, yönetim birimlerinde görev alacak insanların nasıl yetiştirilmesi gerektiğini, dürüstlük ve özverinin ne ifade ettiğini, adil bir düzenin nasıl gerçekleştirileceğini gösterir. Erdemi herşeyin önüne koyar. İnsan yetiştirmenin ve eğitimin önemini vurgular. Ona göre, *"başkalarını yönetmek önce kendini yönetmek"* demektir; *"erdem her insan için ve her zaman sürekli yenileşmeyi gerektiren bir iç nitelikler bütünüdür"*, *"kendimize ne yapılmasını istiyorsak başkalarına da onu yapmalıyız"*; *"bilgeliğe ulaşmanın tek yolu yalnızca eğitimdir."*

Konfüçyüs, tam bir halk adamı, her tür düşünceye saygı gösteren bir bilge kişiydi. Ortaya yeni bir şey koyma-

dığını, yalnızca doğa ve toplumdaki gerçekleri dile getirdiğini söylüyordu. Tarihsel geleneklere dayalı öz kimliğe, aile ilişkilerine, yönetim işleyişine ve devlet varlığına son derece önem veriyor ve şunları söylüyordu: *"Her insan kendi yaşam ve mesleğinde sahip olduğu güç ve beceri kadar, erdemiyle de kendini göstermelidir. Anayı, babayı, ataları hoşnut etmenin, onları onurlandırmanın yolu budur. Bu yol genişledikçe, ülkeye ve devlete karşı sevgi ve bağlılık gelişir... Yönetimde olanlar, yasaya, eşitliğe, alçak gönüllülüğe ve tasarrufa itina göstermek, ülkeyi yeterlilik ve erdemle yönetmek, halkın her bireyini kendi çocuğu gibi sevmekle yükümlüdür. Yönetenlerin halk tarafından sevilmesi gerekir. Bu sevgi ancak yönetenlerin yeterlilikleri ve halkın tüm maddi gereksinimlerinin karşılanmasıyla sağlanabilir. Bir ailede evin babası ne ise, toplum için de devlet odur. Milleti idare edenler dürüst olmalıdır. Hükümdar dürüst ise, devleti kanun koymadan da yönetebilir. Dürüst değilse uygulamayacağı kanunları çıkarması neye yarar?"*[13]

Konfüçyüsçülük kadar olmasa da, Çin'de etkili olan *Taoculuk*, felsefi yanını korumakla birlikte, evrenin oluşumunu araştırırken doğa üstü (metafizik) bir anlayışa yönelir. Akımın kurucusu **Lao-Tseu** (Tao)'yu **Konfüçyüs'ten** ayıran temel yaklaşım, hemen tümüyle *ruh*'a ve *ruh*'un gereksinimlerine önem vermesi ve yaşamın gerçek koşullarına fazla eğilmemesidir. **Tao**, bilgeliğin göreli bir kavram olduğu için, değer taşımadığını, insanların mutluluk özlemlerini, kendi doğal yeteneklerinde araması gerektiğini ileri sürer ve *ruh*'un ölümsüzlüğünü kabul eder; bu nedenle **Konfüçyüs**'ten ayrılır; hem bir felsefe akımı hem de bir dindir.

Taoculuğun inanca dayalı öğeler içermesi, onun yönetim anlayış ve sistemleri üzerinde görüş geliştirmesine engel olmamıştır. Geliştirdiği görüşler, özellikle devlet anlayışında *Konfüçyüsçülük*'ten farklıdır; özgürlük ve erdem konularına bakışı, kendine özgüdür. **Tao**'ya göre; *"Devlet halkın işine mümkün olduğu kadar az karışmalı, özellikle eğitim konusuna hiç karışmamalıdır. Halk ancak, kendi seçimini kendi yapmak ve işlerini kendi kendine yürütmekle kalıcı olabilir."*[14]

Çin'deki düşünce akımları, *Konfüçyüsçülük, Taoculuk,* ya da *Budacılık*'la sınırlı değildir; geçmişten gelen ve geleceğe yön veren sayısız düşünce akımı, bu akımları temsil eden *okullar* ve başka düşünürler de vardır.M.Ö. 5. yüzyılda *Mozi Okulu,* 4. yüzyılda *Yinyang ve beş Öğe Okulu,* 3. yüzyılda *Adlar Okulu,* 2. yüzyılda *Yasacılar Okulu,* Çin kültürünü zenginleştiren ve etkileri günümüze dek gelen düşünce akımlarıydı; 19. yüzyıla kadar bu akımlar, canlılıklarını korumuşlardı. Ancak 19.yüzyılda, Avrupalı sömürgecilerin ve misyonerlerin Çin'e taşıdığı sömürgeci Batı kültürü, Çin felsefesine ve düşünce yapısına büyük zarar verdi; önemli bozulmalara yol açtı; 1949 yılındaki *sosyalizm* denemesi, yabancılaşmayı bir başka biçimde, yine Batı kaynaklı Marksçılık biçiminde sürdürdü. Ancak 1976'da **Mao**'nun ölümünden sonra iktidar olan yeni yönelişle, ekonomide olduğu gibi, kültür ve felsefede de yenilikle bütünleşen öz kaynağa dönüş; daha bağımsız ve doğal bir gelişim sürecini yeniden başlattı.

Çin edebiyatına, başlangıcından 19. yüzyıla ve özellikle de 1966 *Kültür Devrimi*'ne dek, **Konfüçyüs** ve **Tao** düşüncesine bağlı, iki ana edebiyat akımı egemen oldu. Birinci akımda ahlaksal, siyasal, demokratik ve yalın biçem; ikincisinde ise estetikçi, seçkinci ve saf şiire yönelik bir üslup kullanıldı. Ancak bu iki yöneliş, halktan hiçbir dönemde kopmadı ve her zaman, tarımla uğraşan köylülerin duygu ve özlemlerini işledi. Toplum-doğa, ilişkisinde insana verilen değer özellikle şiir dalında o denli öne çıkar ki, bilinen en eski metinlerde bile bu özellik hemen göze çarpar. Çin edebiyatında, halkın sorunlarının coşku ve yetenekle ele alınıp işlenmediği hemen hiçbir dönem olmamış ve Çin şiiri 25 yüzyıl boyunca, halkın tükenmez esin kaynaklarıyla beslenmiştir. Ezgilerle yaşatılan köylü şarkılarından bu yana halk, şiirin hem kökenini hem de amacını oluşturmuştur. Daha sonra ortaya çıkan yarı şarkılı yarı sözlü tiyatro oyunları, çoğunlukla romanlar, ritimli öyküler, halk sanatları, ünlü aydınlar ara-

sındaki mektuplaşmalar, kültürel söyleşiler ve kimi devlet sorunları bile hep şiirle dile getirilir. Basit çocuk şarkıları, sayışmalar, inceliği olan tekerlemeler, eski çağ taklidi ilahiler, yeni yıl dilekleri, ritimli ve uyaklı betimlemeler (canlandırmalar); Çin'de her zaman, her dönemde ve her yerde, canlılığını yitirmeden varlığını sürdürmüştür.[15]

Çin dilinin tek heceli olmasına karşın, söyleyiş biçimlerinin anlam değişikliğine yol açabilmesi, Çin sözlüğünü yüz bin sözcüğe kadar çıkarabilmektedir. Çin yazısında her sözcüğün, harf yerini tutan ve bir anlam ifade eden ayrı bir işaretinin olması, Çin alfabesinin sözcük sayısı kadar işaret içermesine yol açmıştır.

Tarihin hiçbir döneminde coğrafi, tarihi, etnik ya da dinsel birliğin sağlanamadığı Çin'de, dil birliği günümüzde de tam olarak gerçekleştirilememiştir. Özerk bölgelerdeki azınlık dilleri dışında, birbiriyle anlaşamayan onlarca Çin lehçesi vardır. 20. yüzyıl ortalarında bile yalnızca Hunan eyaletinde 10 değişik lehçe konuşuluyordu. Ayrı lehçeler konuşan Pekinli bir Çinliyle Kantonlu bir Çinli ya da Foukiyenliyle Şansili birbirleriyle anlaşamazlar.[16] 1949 yılındaki devrimden sonra, zorunlu tutulan eğitim programlarıyla dil birliğini sağlama yönünde başlatılan çaba, hâlâ yoğun olarak sürdürülmektedir.

Buluşlar konusunda *çok yetenekli* olan Çinlilerin, yazılı eserleri çoğaltmak için matbaayı kullanmaları çok eskiye giden bir uygulamadır. M.S. 6. yüzyılda tahtadan harfler ya da tahta üzerine oyma yazılarla kitap basmışlar ve matbaacılığı 1040 yılında ileri bir düzeye çıkarmışlardı. Bu nedenle el yazmalarının dışında, çok sayıda basılı yayın ve kitap, bugüne gelebilmiştir. Eski Çin kütüphanesi; *King* adı verilen kutsal kitaplar dışında; felsefe, edebiyat, hukuk, tarih ve askerlik konularında tümüyle özgün birçok kitabı, iyi korunmuş olarak bugüne taşımayı başarmıştır.

Çin uygarlığının uzun tarihi boyunca yarattığı kültürel birikim, yalnızca Çin'i ya da Doğu'yu değil, dünyanın büyük bir bölümünü etkileyerek bu kültürü, insanlığın ortak mirası olarak evrenselliğe taşımıştır. Hemen her sanat dalın-

da verilen eserlerde görülen incelik,olgunluk, derinlik ve insana yabancı gelmeyen içtenlik, yüksek niteliklere sahiptir. Felsefe ve edebiyat dışında mimari, resim, heykel, müzik, tiyatro, çinicilik ve el sanatlarında erişilen düzey ve boyut genişliği hayranlık vericidir.

Resim sanatı Çin'de, çok eski zamanlarda doğmuş ve geleneklere dönüşen halk ilgisiyle sürekli gelişerek saygınlığını günümüze dek sürdürmüştür. Çin kaynakları, kalıcı ya da taşınabilir resmin M.Ö. 1600'lerde ortaya çıktığını söylemektedir. Bu sanat M.Ö. 7 ve 8. yüzyıllarda yetkinleşmiş, 2. yüzyılda da en ileri ürünlerini vermiştir. Eski Çin'in en büyük ressamı sayılan **Vu Tao Tseu** bu devirde yetişmiştir.

Antik Çağ'dan beri süregelen Çin tiyatrosu, yalnızca sanatsal bir eylem değil, onunla birlikte güncel sorunları irdeleyen, felsefi ve siyasal hicivlerle dolu görsel bir şölendir.Başlangıçta dinsel törenleri, tarih ya da efsane kahramanlarını canlandıran danslarla ortaya çıkan tiyatro, daha sonra; *türkülü öyküler* ve *pandomimler*'le halkın sorunlarını dile getiren, bu nedenle onunla bütünleşen gerçek bir halk sanatına dönüşmüştür. Günlük konuşma dilindeki diyalogların arasına şarkıyla söylenen dizeler serpiştiriliyor, böylece sahnedeki sanatçılar duygularını özgürce dile getirerek, izleyiciyle bütünleşiyordu. Oyun metinlerinde dokuz geleneksel rol vardı ve her rol, işlenen konuyu izleyiciye aktarmada üstün bir yaratıcılığı gerekli kılıyordu. Çin tiyatrosunun etkileri Çin'in dışına taşmış ve özellikle Avrupa'da taklit edilmiştir. Örneğin, *Cao Ailesinin Öküzü* adlı oyun, **Voltaire**'in *Orphelin de la Chine* adlı yapıtına esin kaynağı olmuştur.[17]

Çin mimarisi ağırlıklı olarak *dayanıklılık* ve *gücü* değil, zarif uslüplarla inceliği ve *insan ölçüsünü* esas almıştır. Çin yapılarında özellikle birbiri üzerine geçirilmiş çatılar özgündür ve kimi sanat tarihçileri bu çatı biçiminin göçebe dönemlerdeki çadır biçimlerinden kalma bir gelenek olduğunu düşünürler. Yalnızca saraylarda değil, evlerde de iç süsleme son derece ince ve çok özenlidir. Ev eşyalarında aranan uyum ve denge düşkünlüğü, başka hiçbir uygarlıkta görülmeyen düzeydedir. Toplumsal gerçekliği yansıtan kent planla-

ması, dönemin gereksinimlerinin tümünü karşılayacak bir bütünlük içinde ele alınmıştır. M.S. 7 yüzyılda yapılan *Çang* kenti planlaması; yönlendirme, hacimlerdeki geometrik pürüzsüzlük ve işleyiş kolaylığı nedeniyle hem Çin'de hem de Japonya'da günümüze dek uygulanmıştır.

Çin uygarlığının bize bıraktığı ilk belgeler (M.Ö. 13. yüzyıla ait kemikler üzerine yazılı yazıtlar) Çinlilerin daha o dönemde gökbilim (astroloji) araştırmaları yaptıklarını ve kullandıklarını göstermektedir. Başlangıçta evrenbilimsel (Kozmik) inançlara dayanan Çin matematiği, daha sonra muhasebe, vergi, takas ve alan ölçümü hesaplarında kullanılarak hızla gelişti. Matbaanın bulunduğu *Songlar* döneminde (960-1279); **Li Ci, Yang Huei, Cu Sici** gibi ünlü matematikçiler Çin cebirini doruğa çıkardılar ve soyut matematik araştırmalarına giriştiler.

Aritmetik işlemlerde sayılar, başlangıçtan beri ondalık sistemle gösteriliyordu. Yalnızca bu nedenle bile Çin uygarlığı, matematikte ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. *Sayma tahtası*'nın, yani bir sayıyı gösterecek biçimde küçük çubuklar dizilen ayarlı tahtanın kullanımıyla, Türklerin kullandığı yönteme benzer bir sayma tekniği geliştirilmişti. *Sayma tahtası*'nda artı sayılar kırmızı, eksi sayılar siyah çubuklarla gösteriliyor ve elle, dört temel işlem yapılabiliyordu. Bu işlemler Avrupa'da ancak 15 ve 16. yüzyıllarda kullanılabilecektir.[18]

Kabartmacılık ve heykelcilik, genellikle küçük ölçekli, ama incelikli ürünler vermiştir. Heykeltraşlık eserlerinin en eskileri, 5. yüzyılda *Topa Türklerinin* kurduğu *Vey Sülalesi Dönemi*'nde yapılmış olanlardır. Maden, fildişi ya da yeşim taşından yapılan heykeller, tunç işleri, kumaş üzerine işleme, kağıtçılık ve kağıtla süsleme, ipekçilik ve çinicilik konularında ulaşılan ustalık, eşsiz bir olgunluğa sahiptir. Batı, Çin'i en önce ipekleriyle tanımıştı. İlk vatanı Çin olan kağıt, Batı'ya Semerkant'tan geçmiştir. Porselen sanatı, 15 ve 17. yüzyıllarda en parlak devrini yaşamış, vazolardan küçük fincanlara dek tüm porselen eserlerde benzersiz bir sanatsal üstünlük gösterilmiştir.

Eski Çin'de tarıma büyük önem veriliyor, geliştirilen tekniklerle kalabalık nüfusu besleyecek tarım yöntemleri bulunuyordu. Çinlilerin toprağa verdikleri önem, gösterdiği dikkat ve özen, birçok insanın anlayamayacağı kadar yoğundur. Eski Çin hukuku'nda, toprağı ihmal edenler ve tarlasını bakımsız bırakanlar için çok sayıda ceza vardı. Çiftçiliğin *"önem,onur ve kutsallığını"* göstermek için, imparator her yıl; bir köylü gibi giyinerek bizzat çift sürer, devletin tüm üst düzey yöneticileri aynı eylemi yinelerdi. *Orta Asya* tarımından edinilen bilgilerle, büyük sulama kanalları açılır, bu kanalların kenarında mutlaka hezaren (bambu) yetiştirilirdi. Meyve bahçeleri, çiçek seraları son derece bakımlı ve düzenliydi. Çin köylüsü elindeki topraktan en çok verim almanın yollarını iyi bilir, birçok yerde pirinç hasadından sonra yeni ekim dönemine kadar, *işsiz* ve *kazançsız* durmamak için su kanallarını balık yetiştirme havuzları olarak kullanırdı.[19]

Çinliler, 17. yüzyıldan sonra, tarihlerinin hiçbir döneminde görmedikleri, büyük bir sorunla karşılaştılar. Kendisine sömürge arayan batılılar, bu *göz kamaştırıcı* varsıllığa ulaşmak için Çin'e gelmeye başladılar. Amaçları için kullandıları yöntemler, son derece sert ve acımasızdı. İpekten başlayıp altına dek, ellerine geçirdikleri hemen herşeyi alıp götürdüler. Bir yandan ucuz Hint afyonu, öte yandan misyonerleriyle, önce insanların *beyinlerini* uyuşturdular. Kültürel yozlaşmayı, yoksulluk üzerine oturtarak yaygınlaştırmada, sömürgeci işleyişi yaymada ve tutsaklık yöntemlerini geliştirmede ustaydılar. Zor ya da siyaset yoluyla kabul ettirdikleri anlaşmalar ve kapitülasyonlarla ülkeyi o denli yoğun sömürdüler ki, bir zamanlar dünyanın en varsıl ülkesi olan Çin, yüzyıl içinde sıradışı bir yoksulluk içine düştü.

İki bin yıl önce, ellerindeki toprağın her karışını işleyen Çin köylüleri, 20. yüzyıl ortalarında tarım yapamayan, açlık ve hastalıktan kırılan umutsuz kitleler haline gelmişti. 1949 yılında toprağın ancak % 10'unda tarım yapılabiliyor-

du.[20] Kendilerini besleyemeyen köylüler, kentlere göçüyor ve buralarda işsizlik ve açlık içinde yok olup gidiyordu. *Şanghay*'ın nüfusu yalnızca 1930-1949 arasında 4 milyondan 8 milyona çıkmıştı. İş bulabilenler *"birkaç avuç"* pirinç karşılığında günde 12 saat çalışıyor, bulamayanlar ise *"sokaklarda ölüyordu."* *Şanghay* Belediyesi yaptırdığı özel araçlarla her sabah kentin kenar mahallelerini dolaşıyor, açlık ve hastalıktan sokakta ölenleri topluyordu.[21] Bir zamanlar ipek, kağıt ya da seramik ustalarının dolaştığı kent sokaklarında, yeni bir esnaf türü ortaya çıkmıştı. Alım gücü kalmayan halka, *"en düşük maliyet"*, *"en düşük donanım"* ve *"en düşük fiyatla"* hizmet veren ve sanatlarını açık havada *"icra"* eden, *"gezgin aşevleri"*, *"dilekçeciler"* ve berberler, günün yeni esnaflarıydı.[22]

Avrupalılar, heryerde olduğu gibi Çin'de de işbirlikçi bir zümre yaratmayı başardılar. Bunlar, batılılar gibi giyiniyor, onlar gibi davranıyor ve Batı kültürüne hayranlık duyuyordu. Halkı ve geleneksel kültürü hor görerek, paradan başka hiçbir değere sahip olmayan, kimliksiz yapılarıyla küçük bir azınlığı oluşturuyor, ancak yönetimi de ellerinde bulunduruyorlardı. Böyle bir durum, Çin tarihinde o güne dek yaşanmamıştı; değişik dönemlerde askeri yenilgiye uğramış, ekonomisi sarsılmış, sorunlu dönemlerden geçmişti; ancak kültürel üstünlüğünü korumayı her zaman başarmış ve kendisini yenenleri içinden çıkarmış ya da uygarlığı içinde eritmeyi bilmişti. Çin, 20.yüzyılda bunu yine başarmıştır; Batı sömürgeciliğine ve her türlü yabancılaşmaya karşı önlem alarak, tarihsel geleneği olan bağımsızlıkçı ve yenileşmeci tutumunu sürdürmektedir. 21.yüzyıla girildiğinde Çin, Doğu'nun uygarlık merkezi olma yolunda hızla ilerlemektedir; üstelik bu kez, dünyanın en büyük ekonomik gücü olma ve bölge ülkeleriyle birlikte, bilimsel ve teknolojik üstünlüğü yeniden Doğu'ya getirme gücünü içinde barındırmaktadır.

Çin Uygarlığında Türk Etkisi

Doğu Asya'da yaşayan Çinlilerle Orta Asya'da yaşayan Türkler, tarih boyunca o denli yoğun bir ilişki içinde olmuşlardır ki; bu yoğunluk, bu iki toplumun o yöredeki tarihini, neredeyse ortak bir tarih haline getirmiştir. Sürekli ve karmaşık ilişkiler ağı içinde, çok uzun dönemler boyunca ve sürekli olarak karşılıklı etkileşim içinde olmuşlar; birbirleriyle çatışmış ya da uzlaşmışlar, ticaret ya da yağma yapmışlar, birbiri içinde *erimiş* ya da *eritilmişler*'dir.

M.Ö. 5000'lere dek giden Çin-Türk ilişkileri, Türkiye'de bugüne dek gerçek boyutuyla ele alınmamıştır. Cumhuriyet'e dek, özellikle Osmanlılar döneminde, yalnızca Çin-Türk ilişkileri değil, Türk tarihinin hiçbir dönemi ele alınmamış ve çok büyük bir tarih, adeta yok sayılmış ve unutturulmuştur. Ayrıca, Batı'ya bağlanmanın, değişmeyen devlet politikası haline getirildiği günümüzde, Çin-Türk ilişkilerine güncel boyutuyla da ilgi gösterilmemektedir. Japon Türkoloji Profesörü **Haya Shi Kayato**, ilgisini çeken bu durum için şunları söylemiştir: *"Türkiye'nin çağdaşlaşmayla ilgili sorunlarına yanıt vermek için, Batı etkisine girmeden önce Asya'daki kültürün en son duraklarına dek gidilmelidir. Türkiye'de Çin'le ilgili hiçbir araştırma yok, bu çok tuhaf."*[23]

Çin-Türk ilişkilerine uzun yıllar ilgi gösterilmemesi, gösterilse bile bu ilginin bağımsız araştırma ve özgür yorum dayandırılmaması, bu konuda nesnellikten uzak, son derece yetersiz bir tarih bilgisinin, daha doğrusu bilgisizliğinin oluşmasına neden olmuştur. Türkiye'de Çin-Türk tarihi diye üretilen yapıtlar, Atatürk dönemindeki çalışmalar dışında, ne yazık ki, Batı kaynaklı bilgilerin basit aktarımları olmaktan öteye gidememiştir. Bu kolaycı tutum, doğal olarak tarihsel gerçeklerin Türkiye'de yeterince bilinmemesine yol açmıştır. Çatışmalarla dolu uzun dönemler boyunca, birbirlerinin uzlaşmaz karşıtları haline gelen toplumların, kendi tarihlerini yazarken, yalnızca karşıtlarının aktardığı belgelere dayanması; olayları gerçek boyutuyla ele alıp yorumlayamaması, işin başında kendi tarihine sahip çıkmaması demektir.

Günümüz tarihini yazanlar, örneğin Yunanlı tarihçiler olacaksa, ilerde tarihi bunlardan öğrenecek olanlar, özellikle Türkler'e karşı nesnel olmayan bir tarihle karşılaşacaklardır. Yunanlı bir tarihçi, Türklere karşı ne kadar nesnel olabilirse, eski Çin tarihçileri de o kadar nesneldirler. Oysa, tarihin en eski dönemlerine dek uzanan ve incelenmeyi bekleyen, çok geniş bir yazılı Türk tarihi vardır ve bu tarihi ne yazık ki Türkler'den çok başkaları incelemiştir.

Tarihin hiçbir ayırım gütmeden, elde edilen tüm bilgi ve belgelerin karşılıklı olarak ve bir bütün halinde incelenip, tam bir özgürlük ve yansızlıkla yorumlanması gerekir. Türkiye'de devletin, Atatürk'ten sonra, herhalde dış etki sonucu olarak, dil ve tarihle ilgilenmemesine ya da ilgilenenlerle ilgilenmemesine karşın, çok değerli bireysel çalışmalar ortaya çıkmaktadır. Yeterli olmasa da bir avuç ulusçu aydının, sıradışı olanaksızlıklar ve özverilerle yarattığı yapıtlar, ilerde dil ve tarih konularına eğilecek olanlara büyük yarar sağlayacaktır. Türkiye'de, **Atatürk**'ün büyük önem vererek kurduğu *Dil ve Tarih Kurumu*, kendisini üstelik Atatürkçü olarak tanımlayan 12 Eylül hareketiyle kapatılmıştır.

1923 yılında, bugünkü Çin'in kuzeyinde yer alan *Scara-uso-yol*'da yapılan kazılarda, Çin Türk ilişkilerinin geçmişini aydınlatan çok önemli bulgular ortaya çıkarıldı. *Geç Yontma Taş* dönemine ait bulgular; *Scara-uso-yol*'da kullanılan taş aletlere dayalı ilkel üretim (chopping-tool sanayi) ile Orta-Asya *Gobi mikrolitik kültür* (tarih öncesi alet kültürü) arasında, ortak özelliklere dayanan bir geçiş döneminin yaşandığını ortaya çıkarmıştır. Aynı tür bulgular, 1958 *Şansi* ve 1960 *Hunan* kazılarında da bulunmuştur. *Orta Yontma Taş* (mezolitik) döneminde alete dayalı üretimi bilmeyen Çinliler'in, bu *endüstriyi, tarla açıcı ormancılar* kültüründen yani Orta-Asya'dan aldıkları ve *sivri uçlu taş* geleneğine bağlı kalarak bu aletleri kullandıkları görülmüştür. [24]

Yenitaş Çağı'nın başlangıcında Kuzey Çin, Baykal'da doğup, tüm Doğu Sibirya ve Doğu Asya'ya yayılan geniş bir uygarlığın etkisine girdi. Gelenler, daha gelişkin olmanın sağladığı üstünlükle, Kuzey Çin'de egemenlik alanları yaratıp hanedanlıklar kurdular; zamanla bölgenin *yerli halkı* (otokton) haline geldiler. Milattan 2200 yıl önce *Kansu*'da hanedanlık kuran *Hiyalar*, *Yinler*, *Çeular* ve *T'*sinler bunlardan bazılarıydı. Batılı Çin tarihçilerinden **Richthofen**, bu dört boyun batıdan, yani Türkistan'dan geldiğini söylemiş[25] ve son kazılar bu bilgiyi doğrulamıştır.

Batıdan gelenler, birbiri üzerine binen göç dalgalarıyla bu geniş coğrafyaya yayıldılar ve bölgede ileri bir uygarlığın başlatıcısı oldular. Kuzey'de Urallar, İskandinavya, Mançurya ve Kore'de *orman kültürü*; Orta Kuzey Asya'da Moğollar, Ordos ve Batı Mançurya'da *mikrolitik kültür*; Doğu Asya'da, Orta ve Doğu Çin'de *tarım kültürü* ve Doğu Asya kıyılarında Sibirya'dan Japonya'ya dek *kıyı kültürü* ortaya çıktı. Çin uygarlığı bu kültürlerin üzerinde ve onların etkilerini taşıyarak gelişip güçlendi.[26]

Yazılı tarihin çok öncesine giden ve yaygın bir iç içe geçmişlik içeren Çin-Türk ilişkileri, ikibin yıllık *Üç Sülale Dönemi*'nde birçok ortak hanedanlık ve bölgesel egemenlik yarattı. İlişkiler, Çin uygarlığını ileri sıçratan kavşaklardan biri olan M.Ö. 9.yüzyılda yeni bir aşamaya ulaştı. *Tarım tekniklerini bilen, at yetiştiren* ve *gelişkin savaş arabaları kullanan* Türk boyları, Çin içlerine girerek; güneyde *Yangzi Ciang* ovasına, kuzeyde Moğolistan'a dek yayıldılar. Başkent yaptıkları *Finghao* (bugünkü Şien) ve *Luoyi*'de (bugünkü Luoyang) getirdikleri uygarlığı, kesintisiz biçimde sürdürüp geliştirdiler. M.Ö. 8. ve 7. yüzyıllarda değişik üretim biçimleri, yeni demir ve cam teknikleri ortaya çıkardılar.[27]

Hun Hakanı **Mete** (Çin dilinde Mao-Dun) M.Ö. 2. yüzyılda Çin'e iki büyük sefer düzenledi ve Çin ordusunu iki kez yenilgiye uğrattı. Önünde hiçbir engel kalmamasına

karşın, Çin'in tümünü ele geçirmedi; İmparator **Kao-tsu**'yu düzenli vergi ve gıda ürünü ödemeye bağlayarak yerinde tuttu. *Uygur, Ding-ling, Yüeci, Usun, Kırgız, Karluk* gibi Orta-Asya boylarını egemenliği altına alarak; Hazar'dan Büyük Okyanusa, Tibet'ten Sibirya'ya uzanan, Kuzey Çin'i içine alan, büyük bir imparatorluk kurdu.

Mete'nin, hiçbir dirençle karşılaşmadan elde edebilecekken Çin'e girmemesinin elbette bir nedeni vardı. Binlerce yıl süren ilişkiler ağı içinde, üstelik uygarlık taşıyıcıları olmalarına karşın, Türkler, Çin içinde kimlik değişimine uğramışlar; Türk olmayan, Çinli de olmayan, belki her ikisi birden olan ya da hiçbiri olmayan ve bugün üst kimliği Çinlilik olan yapı içinde zamanla eriyip gitmişlerdi. Yalnızca Türkler'le değil, yüzlerce kavim ya da boyun binlerce yıl içinde karşılıklı *erimeleri* ya da *eritmeleriyle* oluşan Çin, çok eski dönemlerden beri, kavim eritici bir makina gibi çalışmıştı; **Mete,** Çin'e bu nedenle girmemişti.

Mete'den beş yüz yıl sonra, M.S. 3.yüzyıl başında; 19 Hun boyunu birleştiren ve **Mete** soyundan gelmesine karşın kendisine bir Çin adı alan, **Şansi**'li bir Türk olan **Liu-Yuan,** Çin İmparatoru oldu. **Liu Yuan**'ın İmparator adayı olması, **Mete**'nin, Çin Han sülalesinin ilk imparatoruyla imzaladığı ve iki halkı kardeş sayan bir anlaşmaya dayandırılmıştı. **Liu Yuan, Mete**'den beri Türkler'in, *"Çin'li prenseslerle evlendikleri için"* Çin hükümdar soyu ile *"eskiden beri"* akraba olduğunu söylüyor ve Çin tahtını kendisi için *"doğal bir hak"* olarak görüyordu.

Liu Yuan, M.S. 316'da Çin İmparatoru oldu ve 581 yılına dek sürecek olan *Altı Hanedan Dönemi*'ni başlattı. Kimi tarihçiler, önemli oranda *Çinlileşmesine* karşın, nüfus olarak küçük bir azınlığı oluşturan *"yabancı bir unsur"* un, İmparator olabilmesini şaşırtıcı bulurlar. Bu yanılgı, Türk-Çin ilişkilerinin niteliğini ve geçmişini bilmemekten ya da bilmek istememekten kaynaklanan ve Türk karşıtlığının beslediği, bilinçli bir *şaşırmadır.* İşin doğrusunu, Çin tarihi ve eski Türk devletleri üzerine yaptığı araştırmalarıyla ünlü Prof.**Eberhard** şu değerlendirme ile ortaya koymuştur: "...(Türkler y.

n.) *Çin tahtına yabancı olarak değil anlaşma ve akrabalığa dayanarak, Han sülalesinin yasal ardılları olarak geçiyorlardı. Onlar artık Mete'nin devletini yani göçebe Hun devletini yeniden kurmak değil, Çin hükümdarları olmak istiyorlardı.."*[28]

Türk boylarının değişik dönemlerde kimliklerini yitirerek *Çinlileşmesi,* pekçok Türk yöneticisi için her zaman, önlem alınması gereken yaşamsal bir tehlike ve sürekli bir kuşku kaynağı olmuştur. Türk boylarında, kimliğini koruma, değerlerine sahip çıkma ya da yabancılaşmadan sakınma, etkisi günümüze dek gelen tarihsel bir gelenek ve ulusal bir tavırdır. Karşılarında hiçbir askeri güç kalmamışken; **Mete** Çin'e, **Timur** Hindistan'a bu nedenle yerleşmemiştir. Göktürk Hakanı **Bilge Kagan**, sürekli olarak, *"Çin'le ticaretin geliştirilmesini"*, ancak yerleşme konusunda ondan uzak durulmasını söylüyordu. *"Türk budun ertin ökün"* (Türk titre ve kendine dön) ya da *"Ötüken'den ayrılma"* derken; kimliğin korunmasını, yabancılaşma ve kültürel yozlaşmaya izin verilmemesini istiyordu. **Bilge Kagan** bu konuda şunları söylüyordu: *"Ötüken'de oturup Çin budunu (kavim, milliyet) ile anlaştım. Altını, gümüşü, ipeği, ipekliyi sıkıntısız öylece veriyor. Oradaki kötü kişi şöyle öğretiyormuş: Uzak ise kötü mal ver, yakın ise iyi mal ver. O yere yakın kalırsan, Türk budunu öleceksin. Ötüken'de yerinde oturup kervan, kafile gönderirsen, hiç bir sıkıntın olmayacaktır."*[29]

Çinlilerin *Hyungnu* adını verdiği *Asya Hun İmparatorluğu*'nun M.S. 3.yüzyılda dağılmasıyla, Çin'e yönelen Türk akınları yoğunlaştı ve önemli bir Türk nüfus, *Çin Seddi* içersine özellikle *Şansi* eyaletine yerleşti. Bunlardan *Çao*'lar, 305'te *Şanşi*'yi, 311'de de başkent *Lo-Yang*'ı ele geçirdiler ve 328'de **Çao** adlı bir devlet kurarak Çin'de yeni bir Türk yönetim dönemi başlattılar. **Liyeu-Yuan** yönetimindeki bir Hun boyu; *Şenşi, Pecili, Hunan* ve *Şansi* eyaletlerini kapsayan *Hun Devleti*'ni (M.S. 305-328) kurdu. *Ordaş* bölgesinde kurulan *Hiya*

Devleti ise (407-431) bu dönemde kurulan bir başka Türk devletiydi.[30]

Kuzey Türkleri'nden *Topalar* (Tabgaçkur), 3.yüzyıla doğru güneye indiler ve 4.yüzyılın sonlarına dek, daha önce kurulmuş olan Türk devletlerini ortadan kaldırdılar; Kuzey Çin'in tümünde siyasi birliği sağlayan ve uzun süre ayakta kalan (M.S. 386-581) bir devlet daha kurdular. Çin tarihinde iz bırakan bu devlet, *Göktürkler*'e dek Asya'nın en güçlü devleti oldu.[31] *Topaların* yaptığı, Türk tarihinde birçok kez yaşanmış olan ve neredeyse Türk göçlerinin geleneği haline gelen genel kuralın hemen aynısıydı. Daha önce göçüp göç yolu üzerinde yerleşen Türkler, arkadan gelenleri engellediğinde onlar tarafından yenilmiş ve devletleri yıkılmıştı. Bu genel kural değişmeyecek ve *Topalar* da, *gelişme isteklerine engel olduğu* başka Türk boyları tarafından ilerde yıkılacaktı.

Topa devletini yönetenlerin uygulamaları, Çin için ne denli yararlı olduysa, Türk halkı için o denli zararlı oldu. Köklü bir uygarlığa ve tarihten gelen yönetim geleneklerine sahiptiler. Ancak, halkın ve milletin haklarını korumaya dayanan bu gelenekleri, kendi çıkarları yani kurdukları hanedanlığın çıkarları için kullandılar. Güç ve yetkilerini, devletin yüksek yararı için kullandıklarını söylüyorlardı ama halka değil, orduya ve Çin soylularıyla yapılan işbirliğine dayanıyorlardı, bu nedenle de hızla *Çinlileşiyorlardı.* Önce konumlarını gizlediler, ancak daha sonra açıktan ve çok sert bir Çinlileşme politikası uyguladılar, kimliklerini yitirmişler ve halka uzak, belli ki düşman, saray elitleri haline gelmişlerdi; *Çinli'den çok Çinci*'ydiler. *Eriyip* yok olmaları kaçınılmazdı, nitekim 200 yıl içinde yok oldular.

Topa'lar Kuzey Çin'de siyasi birliği sağladıktan sonra, ülke ekonomisini geliştirmeyi ve istikrarlı bir yapıya kavuşturmayı başardılar. *Orta Asya* ticaret yollarını ele geçirdiler ve büyük bir ticari canlanma sağladılar, kent yaşamını geliştirdiler; kentler, köyler ve yeni yerleşim birimleri kurdular; kültür ve sanatın gelişip yayılmasına önem verdiler, dünyaca tanınan *Yungang* ve *Longmen* mağara tapınaklarındaki ünlü *Topa heykellerini* yaptılar.

Topalar'ın Çin'e yaptığı en büyük katkı, yüzyıllardır *çözümsüz* bir hale gelen toprak sorununu, Orta-Asya'dan getirdikleri mülkiyet ve uygulama anlayışlarıyla çözmeleriydi. *Topa* uygulaması şöyleydi: Toprağın tümü imparatorundu; bu toprağın tarıma elverişli bölümleri eşit parçalara bölünüyor ve *her yetişkin erkeğe işlemesi için* veriliyordu; sahibi ölünce toprak imparatora geçiyor, o da bir başkasına veriyordu; böylece bir yandan toprağın adil dağılımı sağlanıyor, diğer yandan, daha önce hemen hepsi özerk olan toprak beyleri güçsüzleştirilerek merkezi devletin emri altına alınıyordu.[31] *Topa*'ların uyguladığı toprak düzeni, *Orta Asya*'dan Selçuklular'a oradan da Osmanlılar'a geçecek olan *miri toprak düzeni*'nin hemen aynısıydı.

Topalar, yüksek kültür isteyen bu işleri yaparken, Osmanlılar'da olduğu gibi, imparatorluğu hanedanlığın mülkü olarak gören yönetici bir sınıf yarattılar. Kendi halkıyla arasında oluşan güvensizlik; onları zorunlu olarak, Çin bürokrasisiyle çalışmaya yöneltti. Yönelmenin sonucu ise doğal olarak *Çinlileşme* oldu. Türklerle Çinliler arasında evlilik özendirildi, İmparatorluk ailesinin hemen tüm bireyleri ve birçok soylu sülale, Türkçe adları bırakarak kendilerine Çince soyadlar aldılar; Türkçe konuşmak, Türk gibi giyinmek yasaklandı.[33] Çin kültür ve eğitimi İmparatorluğun her yöresine yayıldı.[34] *Türk olarak, Çin kültürünü Çin'e, hem de etkin bir biçimde yayarken* uzun Çin tarihinin herhalde en ilginç sayfasını oluşturdular. Türkler aynı beceriyi ilerde Arap ya da Fars kültürlerini ve dillerini yaymada da göstereceklerdir.

Uygulanan politikalar, kendi içinde *Topa* devletinin sonunu da hazırlamış oldu. Asal unsurunun yani Türk unsurun desteğini yitiren yönetim, doğal olarak gücünü de yitirdi. Uygulamalardan rahatsızlık duyan Türk boyları ayaklandılar ve *Topa* egemenliğine son verdiler; *Türk devletlerini yıkarak kurulan Türk devleti, daha sonra yine Türkler tarafından ortadan kaldırıldı.*[35]

Çin'de, *Topalar*'dan sonra da değişik dönemlerde ve değişik büyüklükte birçok Türk devleti daha kuruldu. Bazı Çin bölgeleri kendi istekleriyle çevredeki Türk devletlerine katıldı. *Topa* devletinin yıkılmasıyla yönetimi ele geçiren *Tang* hanedanlığının başında, *Topa* komutanlarından *Li-Yuan* vardı; 7.yüzyıl sonlarında; *Kaşgar, Hotan, Yarkant, Kuça* bölgeleri ve *İli Türkleri*, Çin'den ayrılarak *Göktürkler*'e katıldılar; Orhon Türkleri 682'de **Kutluhan** yönetiminde bağımsızlık ilan etti.[36]

Uzun süre *erimeden* Çin'de yaşayan *Şato* adlı Türk boyu, 8.yüzyıldan sonra, Çin'deki etkisini arttırmaya başladı. O dönemdeki köylü ayaklanmalarıyla başedemeyen İmparator, *Şatolar*'dan yardım istedi. Ayaklanmaları bastıran ve Çin'de yaşadıkları için zaten belirli bir etkiye sahip olan *Şatolar*, bu çağrı üzerine İmparatorluk üzerindeki etkilerini daha da arttırdılar. 28 yaşındaki genç *Şato* şefi **L'i K'o-Yung**, 884'de son ayaklanma odaklarını da yok etti ve bakan olarak İmparatorluk hükümetine girdi; önce *Şensi* eyaletini, kısa bir süre sonra da Çin'i yönetir hale geldi, yani İmparator oldu. *T'ang* sülalesi, hizmetlerine girdikleri Şatolar'a kendi soyadlarını verdiği için, *Şato* soyu, daha sonra *T'ang* adını aldı.

Orta Asya geleneklerinden hemen kopmayan *Şato* soyluları ile geleneksel Çin bürokrasisi arasında uzun süren bir gerilim ve çelişki yaşandı. Örneğin Çin tarihçileri, Çin İmparatoru **Ming-tsong**'tan *barbar kökenli* olarak söz eder. **Ming-tsong**'un en yakın adamı *Orta Asya*'dan gelme **K'ang Fou**'dur. Çin kaynakları o dönem için, *"İmparator ve yakınları aralarında barbar dili konuşurlar"* buna *"Çinli yüksek memurlar çok şaşarlar"* der.[37]

Fransız doğubilimci ve tarihçisi **René Grousset**'nin *"Türk devletlerinin uygarlık profesörleri"* adını taktığı *Uygurlar*[38], Çin üzerinde önemli etki yaratan, ancak günümüze dek *Çinlileşmeyen* bir Türk boyudur. *Uygurlar*, 8.yüzyılda; Yenisey Irmağı kaynağından Kırgız sıradağlarına, Kuzeydeki Ta-

kas bölgesinden Sarı Irmak kavisine dek, hemen tüm *Orta Asya*'yı kapsayan bir devlet kurdular; iyi işleyen bir yönetim yapısına ve güçlü bir orduya sahiplerdi. Çin'le, ona yardım düzeyinde ilişkiler kurdular. Kendisine karşı ayaklananları bastıramayan İmparatorun çağrısı üzerine, 757'de ayaklanmaları bastırdılar ve Çin devletiyle hanedanın devamlılığını sağladılar; Çin'le ticareti geliştirdiler, yüksek kültürlerini Çin içinde yayarken; oradan edindikleri bilgi ve teknolojiyi kendi kültürleriyle bütünleştirerek, diğer Türk boyları içinde yaydılar; **René Grousset**'in tanımını hak edecek biçimde, Batı Çin ve Doğu Türkistan'da yüksek bir uygarlık geliştirdiler.

Batılı tarihçilerin büyük çoğunluğu, **Cengiz Han**'ın kurduğu İmparatorluğu Moğol İmparatorluğu olarak kabul eder. Batılıların bir bölümü ve Türk tarihçiler ise, **Cengiz Han** ordusunun *"asker ve komutanlarının % 90'ının Türk olmasını"* gerekçe göstererek, bu devletin aslında bir Türk devleti ya da Türk-Moğol devleti sayılması gerektiğini söyler.[39] Fransız tarihçi **René Grousset**, bu imparatorluğun *"ilk gününden sonuna dek Türk unsurunun her zaman Moğol unsuruna üstün durumda olduğunu"* kabul eder.[40]

Cengiz Han'ın Başvekili **Dede Tunca** Türktü. Özellikle Çin'e sefer yapan orduların üst düzey komutanları ile bilim adamlarının büyük çoğunluğu da Türktü. Çin seferlerinin hemen tümünde başkumandanlık yapan **Bayan** ve **Kubilay**'ın ünlü komutanı **Ali Yaya** birer Uygur Türküydü. **Cengiz Han** ordusunda, köprü kurmak, mancınık yapmak, silah teknikleri geliştirmek gibi işleri Uygur mühendisleri yapardı. Ayrıca Çin İmparatoru Uygurlu bilim adamlarını, *Çin haritasını* çıkarmak için davet ediyor, ordu hizmetleri dışında; okullar ve kütüphaneler açmak, nehir taşımacılığını geliştirmek, kent içi ve dışı yollar yapmak gibi konularda onlardan yararlanıyordu.[41] Bu girişimler, Türk-Çin ilişkilerinin, fetihler ve devlet kurma dışında, bilimsel-teknolojik boyutunun da bulunduğunu gösteren örneklerdir. Türkler Çin'i, Uygurlar başta olmak üzere değişik boylarıyla dolaysız, *Moğollar* aracılığıyla da dolaylı olarak sürekli etkilemişlerdir.

Türkler, belirli dönemlerde Çin İmparatorlarına, *"ödünç askeri birlik"* ler vererek, onlar adına savaşlara katılmışlar ve *"yetenekli"* kimi Türk komutanlar, *"hizmetlerinin karşılığı olarak"* Çin'den değişik *"ünvanlar"* ya da *"ücretler"* almıştır. Bu işi, salt ünvan ya da para için yapanlar olsa da, bu tür ilişkiler genel olarak Çin'e egemen olma isteğinin bir parçası olarak görülmüş ve başka dönemlerde başka ülkelere karşı da kullanılmıştır. Örneğin Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküş sürecini başlatan **Attila**, bu anlayışla Roma'dan, para ve gıda yanında *"Roma Ordusu Generali"* ünvanını da almıştı. Çinliler, **Cengiz Han**'a *"Sınır Koruyucu Komutan"* payesi vermişlerdi. *"Uygarlığa Uyan Kağan"*, *"Çin'in Batısını Koruyan General"*, *"Uygarlığı Seven Komutan"* gibi tanımlar; Çinliler'in Türk kağan, prens ya da komutanlarına verdiği ünvanlardı.[42]

Batı Roma İmparatorluğu'nun, inisiyatifleri dışında, erken yıkılmasını önlemek için *Hunlar*, *Got* istilasına karşı, Roma'nın hizmetine 10 bin asker verdiler. Aynı dönemde *Hun* askerleri Fransa'da Galyalılar'ı uzun süre korudular. *Göktürkler*'in gücünden çekinen Türk *Töles* ve *Uygur* boyları, *Göktürkler*'le savaşan ve onlardan daha zayıf gördükleri Çinliler'e atlı birlikler verdiler. Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu **Süleyman Şah**'ın Bizans'a *"ödünç verdiği"* kuvvetler, **Botaniates**'i tahta çıkarttılar, yeni İmparatoru korumak için Rumeli'de *Peçenek* ve *Bulgarlar*'la savaştılar. **Orhan Gazi**, Venedik ve Bizans'la savaşan Cenevizliler'e, yetenekli okçular gönderdi; kayınbabası **Kantakuzenos**'u, "ödünç verdiği" 6 bin askerle Bizans tahtına çıkardı.[43] Türkler, her zaman üstün olan askeri güçlerini, yalnızca Çin'e karşı ve yalnızca savaş aracı olarak değil; dünyanın hemen her yerinde ve birçok ülkede, siyasi stratejinin etkili bir aracı olarak kullanmayı büyük bir ustalıkla başardılar.

Cengiz Han'ın torunu **Kubilay**, 1280'de Çin İmparatoru oldu ve 1368'e dek süren, Çinliler'in *Yüen* adını verdiği hanedanı kurdu. **Kubilay** dönemi, Çin'in hızla geliştiği en parlak dönemlerinden biri oldu. Bu dönemde, Avrupa'dan Pasifik'e dek ulaşım güvenliğinin sağlandığı çok geniş bir

alanda ticaret olağanüstü gelişti. **Kubilay**, siyasi birliği sağladıktan hemen sonra yolları onarttı, yenilerini açtı. Onarttığı ya da yeni yaptırdığı yolların iki yanına mutlaka ağaç diktirtti. Yol boylarında tüccarların yararlanacağı konaklama yerleri yaptırdı. Dönemini çok aşan bir kent planı anlayışıyla *Hanbalık* kentini yani bugünkü *Pekin*'i kurdu. Kuzey'den getirdiği posta sistemini geliştirip yaygınlaştırdı ve Çin'i o dönemde dünyanın iletişimi en gelişkin ülkesi haline getirdi; posta örgütünde tam 200 bin at kullanılıyordu.[44]

Çin'in ünlü *Büyük Kanal*'ı, günümüzdeki biçimiyle **Kubilay** döneminde yapıldı. Uygur'dan, her alanda konusunda uzmanlaşmış bilim adamları ve ustalar getirtildi. Bunlar içinde Maliye Bakanı **Şemsettin Ömer**, dünyada ilk kez; *"ülke içinde belirli bir değerle tedavülde kalan kağıt para"* usulünü geliştirdi. Bu paralar; Kanton'dan Trabzon'a, Pekin'den Bağdat'a dek çok geniş bir bölgede kullanıldı ve *"altın değeriyle"* işlem gördü. Bu paralar için ünlü gezgin **Marco Polo** (1254-1324) anılarında şunları yazmıştır: *"Kağıt paraları herkes memnuniyetle alıyor, zira Büyük Han'ın ülkesi içinde her nereye gidilse alıcılar ve satıcılar arasında bunlar saf altın değeriyle alınıp veriliyor."*[45]

Türk-Çin ilişkileri; çatışmalar, karmaşık birliktelikler, iç içe geçmeler, *eriyip eritmelerle*, o denli yoğun ve uzun sürelidir ki, bu ilişkileri, tüm yönleriyle inceleyip ortaya çıkarmak, çok zor, belki de olanaksız bir iştir. Günümüzde açık olarak görebildiğimiz gerçek; Türkler'in, başka toplumlara olduğu gibi Çin'e de, hem de etkili bir biçimde girmiş ve bir anlamda Çin tarihini Çinlilerle birlikte oluşturmuş olmalarıdır. Görebildiğimiz bir başka gerçek ise, Türkler'in bu ilişki içinde, başlangıçta egemen konumda olsalar bile, çoğunlukla *erimiş* olmalarıdır. Ancak bu eriyiş; yaygın olarak kabul gören salt, *"uygar olmayan egemenin, uygar tarafından eritilmesi"* değildir; böyle bir yanı olmakla birlikte, bunun ötesinde bir olaydır. *"Uygar olmayanın"* egemen de olamayacağı bir yana

bırakılabilse bile; Türkler Çin'e, etkili bir uygarlıkla birlikte gelmiştir. Bu uygarlığı yerel kültüre katmışlar ve daha yüksek bir uygarlık gelişimi sağlamışlardır. Bu nedenle *eriyişleri* aynı zamanda bir *eritiş, kaynaşmaları* da aynı zamanda bir değiştirme eylemi olmuştur. Üstelik Türkler Çin'de hala *erimiş* de değildir; günümüz Çin Devleti'nin sınırları içinde, Uygurlar başta olmak üzere hala birçok Türk unsur vardır.

Türkler'in Çin'e yaptığı etkinin, yalnızca askeri alandaki boyutunu gösteren en çarpıcı örnek görkemli *Çin Seddi*'dir. Çin'i Kuzeyden gelen akınlardan korumak için yaptırılan, 6 bin kilometrelik ve 300 milyon metreküplük bu muazzam yapı, Türk-Çin ilişkilerinin yoğunluğunu ifade eden büyük bir anıt gibidir.

Hint Uygarlığı

Asya'nın güneyinde doğal zenginliklerle dolu geniş bir alanı kapsayan Hint yarımadasında, tarih öncesi dönemlere dek giden; kendine özgü, yüksek bir uygarlık yaratılmıştır. *İndus* ve *Ganj* nehirlerinin bereketli topraklarında kurulmuş köylerin tarihi, günümüzden on bin yıl eskiye dayanır. Üretim ekonomisinin *Orta Asya*'dan sonra ilk görüldüğü yer olan Hindistan, *Yenitaş Devrimi* adı verilen toplu üretim uygulamalarının görüldüğü en eski bölgelerden biridir.

Günümüzde Hindistan, Pakistan ve Bangladeş'in yer aldığı Hindistan alt kıtası, tam olarak çözülememiş olsa da son derece zengin tarih öncesi buluntulara sahiptir. Bu buluntular içinde yer alan *taş aletlerin (mikrolitler)*, yapılan sınıflandırma ve yaş saptamalarında bu aletlere onbir bin yıllık yaş verilmesi, bunların M.Ö. 10 binlerde *(Halosen Çağ)* Hindistanda bulunmadığını, bu nedenle *mikrolitik sanayinin* Hindistan'a dışardan getirildiğini göstermiştir. Tarihçilerin bugün artık tartıştığı konu, bu endüstrinin Hindistan'da oluşup oluşmadığı değil; Kuzey ya da Kuzey Batı'dan mı yoksa başka yerlerden mi geldiğidir.

Ganj ve *İndus* (Sindh) vadilerinin yukarı bölümleri, Hint uygarlığının ortaya çıkıp geliştiği merkezlerdir. Toplu

yerleşimler, ilkel tarım ve ilk kent oluşumları bu bölgede ortaya çıkmış, Hindistan'ın diğer bölümleri henüz *avcılık* ve *toplayıcılık* dönemini yaşarken burada ileri bir uygarlık oluşmaya başlamıştı. *Dicle* ve *Fırat* ya da *Nil*'in Ortadoğu ve Mısır için anlamı ne ise, *Ganj* ve *İndus*'un Hindistan için anlamı da oydu. Uygarlıklar, tarihin her döneminde ve her yerde, nehir vadilerinde gelişmiş; Fırat ve Dicle Mezopotamya'nın, Nil Mısır'ın, *Ganj* ve *Indus* Hindistan'ın uygarlığının can damarı olmuştu. Ancak Mezopotamya ve Mısır'da uygarlık, nehir deltalarına yakın alt bölgelerde gelişirken, bu gelişme Hindistan'da *İndus*'un yukarı bölgelerinde olmuştu. Çünkü buraya ilk uygarlık girişimleri dışardan getirilmişti. Hindistan'ı istila etmek isteyenler her zaman, Kuzey ya da Kuzey Batı'dan gelerek *İndus*'un yukarı bölümlerindeki *Pencap*'a girmişler ve bu yöre Hint uygarlığının gelişim merkezi olmuştur.[46]

M.Ö. 4 binlerde gelişmeye başladığı sanılan *İndus* uygarlığıyla birlikte *Tunç Çağı*, yani Hindistan'ın ön tarihi başlar. M.Ö. 2500-1750 arasında yüksek bir düzeye ulaşan bu uygarlık yazıyı biliyor, tarım ve el aletlerinde, dönemi için ileri ürünler veriyordu.

M.Ö. 900 dolaylarında Orta Asya'dan gelen silahlı topluluklar, Hindistan'a demirle birlikte eşitlikçi bir toplum anlayışı ve yeni tarım teknikleri getirdiler. Bunlar, kendilerinden önce aynı yöreden gelen *Dravit* adı verilen *yerleşikleri* de önlerine katarak Hindistan'ın güney ve doğusuna ilerlediler ve uygarlığın *İndus*'tan *Ganj* vadisine dek geniş bir alana yayılmasına neden oldular. Kimi bölgelerde merkezi monarşiler ortaya çıkmaya başladı ve demir'in Hint yaşamı üzerinde önemli etkisi oldu. Bu madenden yapılan ve *"tarla açıcı ormancılar"* kültürünü geliştiren araçlar, özellikle bol *muson* yağmurlarının beslediği, gür bitki örtüsüne sahip toprakların, ağaçlardan arındırılarak görülmemiş bir verimlilikte tarım toprağına dönüşümünü hızlandırdı. Bu ise tarımsal

üretimin çeşitlenip artmasına yol açtı. Güneydoğu Asya'nın bahçe tarımı yapan köylüleri tarafından yetiştirilen pirinç, Ganj vadisinin verimliliğine büyük bir katkıda bulundu.[47]

Hindistan'ın *kast* düzeni bu gelişme sonucunda ortaya çıktı. Tarımla varsıllaşan gurup ve topluluklar, varlıklarını ve ayrıcalıklarını koruyabilmek için, içine kapalı *kast* toplulukları oluşturdular. Bu düzen, kalabalık nüfusa sahip bir ülkede, dışardan gelerek iç egemenler haline gelen "istilacıların" bile uymak zorunda oldukları bir sosyal işleyişti. Kendilerini beslemeyi ancak toplu olmayla sağlayabilen, bu nedenle guruplar halinde örgütlenen bir toplumda, yeni gelenlerin de kendilerine yeni *Kast*'lar oluşturması gerekiyordu.[48]

Hindistan, doğal zenginlikleri ve ılıman iklimiyle, tarihinin hemen her döneminde dışardan göç almış ve sürekli istilalara uğramış bir ülkedir. Değişik yöre ve kültürden insanlar, kendileriyle birlikte Hindistan'a, sahip oldukları kültürü de getirmişler ve Hint uygarlığı bu kültürleri bünyesinde toplayıp onları *eriterek*, ileri bir bileşim olarak ortaya çıkmıştır. *Dravit*'lerden sonra, *Finikeliler*, *Persler*, *Makedonlar* (Büyük İskender), *Grekler*, *Romalılar*, *Araplar*, *Türkler* ve *Avrupalılar*; az ya da çok, uzun ya da kısa, olumlu ya da olumsuz Hint uygarlığına etkide bulundular. Hindistan'da araştırmalar yapan İngiliz arkeolog **Sir John Marshall** Hint uygarlığı için şu saptamayı yapmaktadır: *"Hindistan'daki eski uygarlık yalnız Mezopotamya ile ilişik olmakla kalmaz. Bu uygarlık eski İran, Ön Asya'nın büyük bölümü ve daha batıda Doğu Akdeniz bölgelerini de kapsayan büyük bir kültür alanının bir parçasıdır."*[49]

Kuzey akınları sürerken, Milattan önceki ve sonraki birinci yüzyılda, kıyı kesimlerinde Hindistan'ı olumlu yönde etkileyen, önemli gelişmeler ortaya çıktı. Bir zamanlar *Finikeliler*'in, *Makedonların* (Büyük İskender) ve *Mısırlılar*'ın, Mezopotamya ve Hindistan arasında geliştirdikleri denizyolu ticareti; özellikle M.S. 50 yıllarında olağanüstü canlandı ve *Bengal Körfezi*'ne, *Ganj Deltası*'na, daha doğuda *Malaka*, *Sumatra*, *Cava* ve *Borneo*'ya yayıldı; *Hindiçine* dek uzandı. Gemiciler, sürekli esen ve Hindistan'a giderken kullandıkları güneyba-

tı, dönerken kullandıkları kuzeydoğu rüzgarlarını öğrenmişlerdi.[50]

Ticari gelişmenin sağladığı ekonomik canlılık, kaçınılmaz olarak siyasi ve kültürel canlanmayı da birlikte getirdi. O güne dek Kuzey Hindistan'ın geri bir parçası gibi kalmış olan Güney Hindistan, büyük önem kazandı. Deniz ticareti ile varsıllaşan sahiller, ülkenin iç kesimlerini hızla geride bıraktı. Hindistan, Mısır, Ortadoğu ve daha sonra Avrupa'ya değerli mallar gönderen, varsıl bir ülke haline geldi. Ancak varsıllık, uygarlık ve gönenç yanında, dış saldırıları özendiren bir riski de birlikte getirdi ve Hindistan'ı kolay gelir peşindeki güçlerin, özellikle de Avrupa sömürgeciliğinin *vazgeçilmez hedefi* haline getirdi; **Kristof Kolomb**, Hindistan'a gitmenin kolay yolunu bulayım derken, Amerikayı buldu.

Hindistan; yaşamı ve insanı anlamaya çalışan düşüncelerin, insancıl inanç sistemlerinin ve köklü bir tarihe dayanan felsefi akımların merkezi gibidir. Yaratılan düşünsel gelişkinlik ve olağanüstü kültür, o denli kapsamlı ve derindir ki; bu kültür, dünya düşünce tarihinin en önemli aşamalarından birini oluşturmuştur. Varlığını sürdüren ya da yok olan yüzlerce düşünce akımı; binlerce yıl boyunca, *okul* ya da *inanç sistemlerinde, düşünce biçimleri* ya da *davranış geleneklerinde* kendisini yaşatarak, farklı biçimlerle günümüze dek gelmiştir. Doğu'ya özgü olan ve insana değer veren katılımcı, erdemli, yüksek toplumsal ahlakı içeren bu büyük uygarlık; yalnızca Hindistan'ı ya da yalnızca Güney Doğu Asya'yı değil, insanlık tarihinin tümünü derinden etkilemiştir.

Hindistan'ın en eski yazılı belgeleri olan *veda*'lar, bir inanç belgesi olduğu kadar, çok eski söylencelerin dilden dile aktarılarak yaşatılmasını sağlayan tarihsel belgelerdir. M.

Ö. 6.yüzyılda yazıya dökülmüş ve *Zerdüşt* inancının kutsal kitabı *Avesta*'ya yakın bir dille yazılmıştır. Çoğunlukla kurban törenlerinde okunan dualardan oluşan ve efsanelere dayanan *veda*'lar, Hint inancına yön veren dinsel düşüncelere kaynaklık etmiştir. Bu kaynaktan beslenen; *Brahman* ve *Upanisad* düşüncesi, *Jenizm*, *Budizm* ve *Hindu Dini*, Hint teolojisinin temellerini oluşturmuştur.

Brahman ve *Upanisad* inancına göre; *"Canlıların tümü, yeni biçimler alarak 'ölümden' sonra da varlıklarını sürdürürler. Ölüm olarak adlandırılan olgu, gerçekte, iyi ya da kötü davranışların belirlediği biçimlerle, yeniden ortaya çıkıştan başka birşey değildir; canlılar ölümsüzdür. Ruhun temeli ile evrenin, yani tanrısallığın temeli aynıdır. Bu nedenle, mutlak gerçeklik düzeyindeki tüm ayırımlar ortadan kalkmalıdır. Kişinin bireyselliği Brahman'ın tümlüğü içinde erimeli ve evrensel bir bütünlüğe kavuşmalıdır."*[51]

Budizmle hemen aynı dönemde ortaya çıkan *Jenizm "kişinin her türlü kişisel zevkten arınmasına"* ve *"dinin yasak kıldığı şeylerden uzak durulmasına"* dayanır. Bu inanca göre; *"Kişinin mutluluğa ulaşabilmesi için,dünyanın kötülüklerinden kendini uzak tutması, bunun için de kendi içinde hesaplaşması gerekir.. Evren sonsuzdur ve insanlar hiçbir yöneticinin yardımı olmaksızın kendi yaşamlarını düzenleme gücüne sahiptir."*[52]

Budizm M.Ö. 4.yüzyılda, *Brahman* düşüncesinin kimi dini uygulamalarına tepki olarak doğdu. Dinden çok, acıya ve zorluğa dayanmayı yeğliyen duygusal bir felsefedir. *Budizm'in yasaya (dhama)* ve *topluma (sangha)* uymayı öngören düşüncesi, daha dünyevidir; ruhun varlığını yadsır, ancak bencilliği de kabul etmez. *Buda*'ya göre; *"İnsan varlığı acılıdır ve bu acının kaynağı arzudur. Acı, arzuyu yenmekle giderilebilir. Bilgisizlik felakettir. Doğayı ve toplumu tanımak gerekir. Her koşul bir başka koşuldan, o başka koşul da kendisinden önceki koşullardan doğar.. Her kişi temiz yürekli, erdemli ve yüksek ahlaklı olmalı, insan kadar hayvanların da haklarına saygı göstermelidir. Kurban edilmek bir yana, en değersiz görülen hayvanın bile yaşam ortamına saygı gösterilmelidir.. Temiz yaşamalı ve sadaka verilmelidir.. Rahipler mutlak olarak namuslu ve fakir olmalıdır..."*[53]

Budizm, M.Ö. 3.yüzyıldan M.S. 7.yüzyıla dek Hint uygarlığı ve sanatı üzerinde etkili oldu. Ancak en etkili dönemlerinde bile, Hindistan'ın tümüne yayılamadı. Bu doğaldı, çünkü Hint tarihinin hiçbir döneminde, hiçbir dinsel akım ya da siyaset, Hindistan'ın tümüne egemen olamamış ve gerçek bir birlik sağlanamamıştı.

M.S. 8.yüzyılda, *Brahmanlık* etkili bir yükselişle geniş bir bölgeye yayıldı *Budizmi* içine alarak *eritti.* Diğer inanç sistemlerini de etkileyen bu önemli gelişme, bir *dinsel bileşim* olan ve Hindistan'ın milli dini haline gelen *Hindu Dini*'ni ortaya çıkardı. *Hindu Dini*'nin yayıldığı bu dönemde; önce Araplar, daha sonra ve çok daha etkili olarak Türkler; Hindistan'a Müslümanlığı getirdiler. Günümüzde, Hindistan'ın dışında kalan ve nüfusunun hemen tümü Müslüman olan Pakistan ve Bangladeş gibi ülkeler ayrı tutulsa bile, Hindistan'da bugün 105 milyon Müslüman yaşamaktadır.[54]

Hint uygarlığının diğer uygarlıklarda olmayan en belirgin özelliği, toplumun hemen tüm kesimlerine yayılmış olan *kast kurumu* ve Hint inancının çileci anlayışa verdiği sıradışı önemdir. Hint tarihinin her döneminde varlığını koruyan ve toplum yaşamı üzerindeki etkisini günümüzde de sürdüren *kast düzeni*, dünyanın hiçbir yerinde ve hiçbir ülkesinde Hindistan kadar etkili olmamıştır. Bu etki, yalnızca sosyal ilişkilerle sınırlı kalmamış, yönetim biçimini belirleyen siyasi sisteme, hukuk ve eğitime, ekonomik yapılanmaya uzun süre yön vermiştir. *Kast*'lar Hint kültüründe öylesine kökleşmiştir ki; kendisini ortadan kaldırmak isteyenlerin, kaldırmayı düşünenlerin ya da hesaba katmayanların *hakkından gelmeyi*, her zaman bilmiştir. *Kast düzeni*'ni yadsıyan *Budizm* bile, bu tutumu nedeniyle Hindistan'daki etkisini büyük oranda yitirmiştir.

Kast düzenini ortaya çıkaran ana neden, Hindistan'ın tarihi boyunca dışardan göç alması ve sürekli bir biçimde saldırıya uğramasıdır. Tarih boyunca hiç durmadan süren

göçler ve *fetihler* içinde, kimi uygarlıklar kendilerini yeni gelenlere karşı korumayı bildiler, kimileri gelenler içinde *eriyerek* yok oldular. Tarihin her döneminde ve hemen her toplumda, değişik oranlarda yaşanan bu mücadele, belki de en yoğun olarak Hindistan'da yaşandı, Hintliler, karşı karşıya geldikleri dış kültürlerle baş etmeyi bildiler ve kendisine *yabancılaşmadan, yabancıları yabancılaştırmayı* başardılar; başarılarında *kast düzeninin* önemli payı vardı.

Kast grupları Hindistan'da, çok uzun bir geçmişe dayanan toplumsal gelenekleri; doğrusuna yanlışına, iyisine kötüsüne bakmadan, kararlı bir inanç ve direngen bir bağlılıkla yaşatmıştır. Her *Kast*, üyelerinin haklarını savunan kendi içine kapalı bir örgüt, hem de *yabancılaşmayı* önleyen bir tür kültür merkezi gibiydi. Son derece etkili ve yaygındılar. *Fetih*'le gelen yeni egemenler bile varlıklarını sürdürüp kimliklerini korumak için, sahip oldukları askeri üstünlükle yetinmeyip, hemen bir *kast* kuruyor ve ülkenin sayısız *kast*'ına bir yenisini daha eklemiş oluyordu. Bu davranış, Hindistan'da *"yaşamın gereklerine uymak"* ve kültürel varlığını koruyabilmek için zorunluydu.[55]

Bölgeler ve iller arasında sınırsız bir çeşitlilik göstererek; yerel kültürleri, inanç guruplarını, etnik oluşumları hatta mesleki ve sınıfsal yapılanmaları içine alan *kast* düzeni; doğal olarak, Hindistan'ın tümünü kapsayan, bütünlüklü ve merkezi bir siyasi sistemin oluşmasına izin vermiyordu. Bu nedenle, *kastlar*'ın resmen kaldırıldığı 1947 ve Türkler'in egemenlik dönemleri dışında, Hindistan'da gerçek bir siyasi birlik oluşturulamadı. Bu örgütler, yerel kültür ve geleneklere sahip çıkıp bir tür *koruma* sağlıyordu ama, dışa karşı gerçek korumayı sağlayacak ve Hindistan'ın tümünü temsil edecek merkezi bir devlet yapısının ortaya çıkmasını da engelliyordu.

Hint *kast*'ları, katı ve kesin kuralları olan, kendine özgü sosyal örgütlerdir. Sınıfsal yapılanma içinde en başta, din ve eğitim tekelini elinde bulunduran *Brahman Rahipler Kastı* vardı. Ardından silahlı güce sahip *Savaşçılar Kastı* (ksatriya) geliyordu. *Tüccarlar, Çiftçiler, Hayvan Yetiştiriciler Kastını*

(vaisya), *Zanaatçılar Kastı* (şudra) izliyordu. *Alt kast*'lar, yukarıdaki ana sınıflandırmadan başlayarak, toplumsal ilişkiler, ırklar ya da kabileler temelinde alabildiğine yayılıyor ve parçalı bir sosyal yapının oluşmasına yol açıyordu.

Kast üyeliği doğuma bağlıydı ve kesinlikle dışa kapalıydı. *Kast* dışı her evlilik, kişinin dışlanmasına ve *parya* (herkes tarafından hor görülen, aşağılanan alt kesimler) olarak değerlendirilmesine neden oluyordu. Bu davranış biçimi, sosyal bir gelenek halinde varlığını hala sürdürmektedir. Hinduların, daha aşağı *kast*'tan saydıkları kimseleri sofralarına almaları ya da onlar tarafından hazırlanan yemekleri yemeleri yasaktı.[56]

Hint uygarlığı, toplumu küçük birimlere ayırarak yeniliklere her zaman direnen *kast* düzenine karşın, yüksek bir kültür düzeyine ulaşmış ve son derece ileri ürünler vermiştir. Bu, ilginç bir sonuçtur. Ekonomik ve kültürel korunma güdüsüyle giderek kurumlaşan bu sistem; sosyal guruplar ve sınıflar arasında ayırımlar yaratmasına, siyasi-askeri birliğin sağlanmasının önünde engel oluşturmasına karşın, nasıl oluyor da toplumsal kimliği korumanın etkili bir aracı haline gelebiliyor?

Yaşamı kolay kılan bereketli topraklar üzerinde dingin bir yaşam süren Hint toplumu, yaşadığı koşulların doğal sonucu olarak, barışçı ve kendi içinde paylaşımcı bir ruh yapısına ulaşmış ve binlerce yılın ürünü olan Hintlilik kavramı, bu ruh yapısıyla birlikte oluşmuştur. Oluşumun barışçı niteliği, hiç durmadan gelen yabancılara karşı korunmayı; bir türlü başarılamayan silah ve asker gibi ordu gücüyle değil, kendi içine kapalı, kesin kuralları olan geleneklerle, yani *kast*'larla sağlamayı zorunlu kılmıştı. Ekonomik ilişkiler gözardı edilmeden, toplumsal gelenek ve kültüre dayanarak *korunan* bir toplumda, özgün bir kültürün gelişmemesi elbette olası değildi. Sabır ve kararlılığa olduğu kadar ortak toplumsal sahiplenmeye de dayanan Hint kültürü, korunup geliş-

mek için gereksinim duyduğu örgütsel gücü, *kast* yapılanmasının iç dayanışmasında bulmuştu. **Gandi**'nin İngiliz işgaline karşı yürüttüğü *barışçı anti-sömürgeci eylemler*, bu dayanışmanın yüzyılımızdaki bir örneğidir.

Toplumu korumaya yönelik askeri bir örgütün ve bu örgütün gereksinimlerini karşılayacak silah teknolojisinin yeterince geliştirilmemesi, Hint uygarlığının kendisine zarar veren önemli bir özelliğidir. Eksikliğin önde gelen nedeninin, toplumu küçük birimler halinde parçalı bir yapıya dönüştüren *kast düzeninin* olması doğrudur. Ancak bir başka doğru, kendi içine kapanan *kast* birimlerinin, kendi alanındaki çalışmalarda yoğunlaşmayı ve ister istemez nitelikli bir uzmanlaşmayı yaratmasıdır. Bu yaratış, binlerce yıllık geleneklere dayalı, sabırla geliştirilen bir sanatsal incelik içinde, Hint kültürünün hemen her alanına yansımıştır. Bir yandaki eksiklik, yani askeri güce dayalı *korunma*; başka yandaki üstünlükle, yani *kültürel gelişkinlikle* giderilmeye çalışılmış ve özgün yöntemleriyle Hint kültürü, işgalci yabancılara karşı kendisini korumayı bilmiştir. İşgallerden değişik oranda etkilenmiş, ama onları içinde *eritmeyi*, ya da ülkesinden uzaklaştırmayı her zaman başarmıştır.

Yerleşik yaşamın çok eski dönemlerinde başlayan Hindistan'da kentleşme, kendi içinde bütünlüğü olan *site devletleri* biçiminde değil, birbirine yakın köylerin zaman içinde birleşmesiyle oluşmuştur. Kent yönetiminde en yüksek yetki ***raca***'ya (daha sonra *mihrace*) aittir. Yöneticilik olarak *raca* tanımı, küçük bir kent yöneticisinden, bölge ya da ülke yöneticisine dek her büyüklükteki yönetim birimini içine alır. Bu tanım, Hindistan'daki Türk egemenliği döneminde, *tımar (hizmete karşı devletçe verilen bir yere bağlı gelir)* sahibi Müslüman Türkler için de kullanılmıştır. *Raca*'lar, toplumsal ilişkilerde güvenliği sağlayan, gelenekleri ve hukuksal düzeni koruyan egemenlerdir. Gereksinim duydukları mali kaynağı, halkın gelirlerinin onda birini oluşturan vergilerle karşılarlar

ve egemenlik alanlarını oluşturan il ya da bölgeyi yönetirler; bunlar bir tür Hint feodalleridir.

Aile, Hint toplumunun küçük bir örneğidir. Evlenen çocuklar baba evini terk etmez; mal, miras yoluyla bölüştürülmez. Çokeşliliğe izin vardır; evlenen kadının ailesine sosyal konumuna uygun düşen miktarda para verilir. Aile içinde erkek çocuk önemlidir.Kızlar küçük yaşta evlendirilir ve kocası ölen kadın bir daha evlenmez. Yalnız yaşamak, sık sık *"oruç"* tutmak ve varsa kaynanasının emri altında yaşamak zorundadır.[57]

İllere ve bölgelere göre farklılıklar gösteren Hint toplumu, tarihinin hiçbir döneminde, tüm toplumu kapsayan ortak bir dile sahip olamamıştır. Varlığını sürdüren ve hala konuşulmakta olan dil sayısı o denli çoktur ki, bu denli çok dile dünyanın hiçbir ülkesinde rastlanmaz. 1971 yılında yapılan nüfus sayımına göre, 1652 *anadil* ve 67 öğrenim dili saptanmıştır. Hintli dilbilimciler Hint dillerini; *Hintari, Dravit, Çin-Tibet* ve *Güney-Asya* olarak dört ana gurupta toplamışlardır. Bugün nüfusun yüzde 73,3'ünün kullanmakta olduğu ve 15 resmi dilden biri olan *Hintari* dilinin kökeni, *Brahma kültürünün* din ve edebiyat dili olarak kullandığı, köklü bir geçmişi olan *Sanskritçe*'ye dayanır.[58]

Hint uygarlığının eski edebi yapıtları, önce sözlü aktarmalar, daha sonra *Sanskritçe* yazıtlarla günümüze dek ulaşmıştır. Edebiyatın her türünü bir araya toplayan ve günümüzden 3500 yıl geriye giden Hint edebiyatı, tarihin en eski yazılı kültür belgeleridir. Bilgi anlamına gelen ve *veda* adı verilen edebi yapıtlarda, *ilahiler* ve *dualar* temel alınmıştır. Ancak bu yapıtlarda *dilde ses uyumu (fonetik), dil bilgisi (gramer), yazım ölçüsü (vezin)* ile diğer bilim dallarını kapsayan görüşler de vardır.

Hint düşüncesi için tükenmez bir kaynak oluşturan *veda*'lar, 20.yüzyılda yapılan, kimi dinsel, sosyal ve siyasal *iyileştirmelere (reformlar)* bile esin kaynağı olmuştur. *Destanı*

(epik) şiir biçiminde yazılan ve tarihi bilinmeyen *Ramayana* ve *Mahabbarata* adlı iki Hint yapıtı, halk ozanları tarafından dilden dile yaşatılarak günümüze dek ulaştırılmıştır. İlki 24 bin *dörtlükten*, diğeri 200 bin dizeden oluşan halkın sevdiği sahiplendiği bu iki yapıt, Hint edebiyat geleneği içinde hala etkili olan bir edebi ölçüt ve düşünce varsıllığı yaratmıştır.

M.Ö. 3.yüzyıldaki *Budizm*'in yayılma döneminde, Hint kültüründe hızlı ve nitelikli bir gelişme yaşandı. *Budizm*'in halka tanıtılması için ülkenin hemen her yerinde, kayalar ya da özel olarak yapılan sütünlar üzerine heykeller yapıldı, *yazıtlar* (kitabeler) dikildi. Yazıtlarda, inanç farklılığı gözetmeden tüm insanlığa sesleniliyor; aile, toplumsal erdem, insan sevgisi, hayvanlara acıma, yoksullara yardım gibi konular işleniyor ve insanlar, bu konularda birlikte davranmaya çağırılıyordu. Topluma ve insanlığa yön verecek, ortak bir insan ahlakının oluşturulması için düşünsel önermelerle yetinilmiyor, örnek alınacak somut girişimlerde bulunuluyordu. Yoksullara yardım merkezleri, insan ve hayvan hastaneleri, kent parkları ve yolcular için konaklama birimleri yapılıyor ve örnek olacak biçimde işletiliyordu.[59]

Yukarı *İndus* havzasında yapılan kazılar, Hint heykelciliğinin, *Orta Yontma Taş* dönemine dek gittiğini ve başlangıcını kuzeyden getirilen *mikrolitik sanayi*'nin oluşturduğunu ortaya koymuştur. Hindistan'ın Orta-Üst bölgelerinde bulunan *kaya resimleri* ve *taş oymalar*, özellikle *Madhyu Prades*'te bulunanlar, *Orta Asya*'da daha önceki dönemlerde yapılmış olan resim ve heykellerle büyük bir benzerlik içindeydi. Bu da Hint heykelciliğini başlatan öncülerin kuzeyden geldiğini gösteriyordu.

Başlangıçta kil, ağaç ya da fildişi gibi az dayanıklı malzemelerden yapılan heykellerin çok azı bugüne gelebilmiştir. Daha sonra yapılan taş heykeller, özellikle de M.Ö. 3.yüzyıldan sonra yapılanlar, olağanüstü bir incelik, denge ve estetik içermektedir. Yunan anlayışından farklı olarak sı-

radan insanlar değil tanrısal varlıklar işlenmiştir. Taş oymacılık ve kabartmacılık yanında tunç işlemeciliğine de önem veriliyordu. Kabartma tekniğinde Hintli heykeltraşlar, erişilmez bir ustalığa ulaşmışlar ve tartışmasız bir üstünlük sağlamışlardı. Kayalara oyularak yapılan heykeller, tek bir figürü değil heykel guruplarını içeriyor ve figürler arasında sağlanan denge, eşsiz bir duruş güzelliği oluşturuyordu.[60]

Hint tarihinin erken dönemlerinde ortaya çıkan resim sanatı, Yenitaş dönemiyle birlikte konu anlatan kaya resimleri ve seramikler haline gelmişti. Milat'ın ilk yüzyılında mağaralara (özellikle Acanta mağaralarına) yapılan konulu ve anlatım zenginliğine sahip resimler, M.S. 6.yüzyılda ileri bir gelişkinliğe ulaşmıştı. Konular, dikkatlice işlenmiş çok sayıda ayrıntıyı içeriyor, buna karşın konunun bütününde mükemmel bir uyum sağlanıyordu. Bir tür tutkal ve kök boyayla yapılan resimler, son derece net çizgilere sahipti. Hint kültürünün hemen her sanat dalında sağlanmış olan derinlik ve incelik, tüm boyutlarıyla resim sanatında da yaratılmıştı.

Genel olarak *doğaçlamaya (hazırlanmadan duyguya bağlı olarak o anda söyleme)* dayanan Hint müziği, kendine özgü ezgileriyle gelişkin bir anlatım biçimine ve etkileyici bir duygu yoğunluğuna sahiptir. Arap ve Türk müziğiyle akraba olan bu müzik, çok sayıdaki yerel topluluğun ölçü sistemleriyle beslenmiştir. Kuzey Hindistan'da kullanılan *notalar*, bugüne dek belirlenebilen müzik yazıtlarının en eskilerindendir. Bir müzik parçasının *solfej (ezginin uygulanışı)* yoluyla çözülmesini sağlayan seslerin, değişik hecelerle belirtilmesini, yani *gam*'ı Hintliler buldular. *Hint Gamı (sa, ri, ga, ma, pa, dha, ni)* 8-14.yüzyıl Doğu aydınlanması döneminde Türkler ve Araplar tarafından kullanılıp geliştirildi; Avrupalılar *gam*'ı onlardan öğrendiler.

Makamsal olan Hint müziğinde *nota*, makamların ve ezgilerin basitleştirilmiş biçimlerini göstermeye yarar. En karmaşık *ritm* (düzenli tekrar) kalıplarının bile kağıda geçi-

rilmesi olanaklıdır. Ezgileri yazmaya yarayan *nota* yanında, değişik hecelerden oluşan ve *ritmlerin* solfejini sağlayan bir sistem daha vardır. Bu sistemdeki heceler, çeşitli tekrar vuruşlarının niteliğini (uzun/kısa, kuvvetli/zayıf) belirtir ve müzik eğitimini sağlam bir temele oturtur.[61]

Ahşabın her zaman önemli rol oynadığı Hint mimarisi; doğrama ve geçme teknikleri, taş ya da tuğla malzemesiyle bütünleşme, iç-dış süsleme gibi konularda, özgün ve gelişkin çok sayıda yapı biçimi üretmiştir. M.Ö. 5.yüzyıldan sonra gelişen ve kutsal emanetlerin saklandığı ya da önemli bir olayın anısına dikilmiş anıtlar olan *Stupa*'lar, önceleri çok sade olan ve yalnızca din görevlilerinin girdiği, zamanla boyutları büyüyerek görkemli yapılar haline gelen tapınaklardır. Tapınaklar, özellikle Türk egemenliği döneminde, benzeri olmayan bir incelik ve gösterişe ulaşarak tüm Hindistan'a yayılmışlardır.

Hint uygarlığı, matematik alanında çağının en ileri uygulamalarını gerçekleştirdi ve yeni buluşlar yaptı. İskenderiye'den (M.Ö. 3-1.yüzyıllarda Mısır'daki kültür kenti) alınan geometri kuramları incelenerek geliştirildi, sonraki kuşaklara aktarılarak özellikle gelecekteki *Doğu aydınlanması*'nı hazırlayan bilimsel bir temel oluşturuldu. Geometri kuralları, trigonometrideki ilk *sinüs tablosu* ve *Ptolemaios* kirişleri yeniden ele alındı. Aritmetikte, eski dönemde de kullanılan *Brahmi* sayılama simgeleri yenilendi. Daha önce *Orta Asya* Türkeri'nin bulup kullandığı ve matematiğin en büyük buluşlarından biri olan, sayısal işaretlemenin ondalık yerleştirme sistemi geliştirildi. Türk ve Arap matematikçilerin Avrupa'ya öğrettiği bu sistem, alfabetik yazıyla birlikte insanın buluş yeteneğinin en önemli örneklerinden biridir. Bu buluştan sonra hesaplama işlemleri kolaylaştı ve hızlandı. Ünlü Türk matematikçisi *Harizmi*, bu sistemi basitleştirdi ve aritmetik işlemleri, pazar yerlerinde kullanılan günlük hesapla-

malar haline geldi. Latin Hiristiyanları bu sistemi ancak iki yüzyıl sonra[62] *Harizmi*'den öğrendiler.

Hint uygarlığı, tarihinin en yıkıcı dönemini, Çin'de olduğu gibi, Avrupalıların 17.yüzyıldan sonra kurduğu sömürge egemenliği döneminde yaşadı. Hindistan'ın dillerden düşmeyen varsıllığı, altın ve değerli malları, dünyaya yayılan Batılıların ana hedefliydi; her yolu deneyerek buraya gelmeye ve buradaki yer altı-yer üstü varsıllığına ulaşmaya çalışıyorlardı. Avrupalı denizcilerin tüm amacı Hindistan'a ulaşacak deniz yolları bulmak ve oraya gidebilmekti.

Hindistan'ı yüzyıllar boyunca sömürge olarak kullanan İngilizler, yalnızca ekonomik ve doğal değerlere değil, bununla birlikte kültürel yapıya da büyük zarar verdiler. Hint halkının yoksullaşması yanında bilinçle uygulanan sömürge politikaları sonunda yaygın ve etkili bir kültürel bozulma yaşandı. Ancak, tarihte pek çok dış karışmayı alt eden Hint uygarlığı, İngiliz işgaliyle de baş etti ve içinde *eritmese* de onları Hindistan'dan atmasını bildi. Hindistan bugün, bağımsız olmanın verdiği güçle, ekonomik ve kültürel alanda yeniden bir yükseliş sürecine girmiştir.

İngiliz sömürge yönetimi, kültürel ayrışmaya yol açacak karışmaya her yerde olduğu gibi, Hindistan'da da önce dille başladı. Başlangıçta olumlu gibi görünen önermelerle, dilin Arapça ve Farsça'dan arındırılması gerektiğini söylediler. Daha sonra, ulusal dil konumundaki *Hindistani* diline İngilizce sözcükler sokma ve *devanagari* harfleriyle yazma düşüncesini ortaya attılar; bu yönde uygulamalara giriştiler. Girişim, beklenen sonuçları çabuk verdi. Yüzlerce yıl birlikte yaşayan Hindu ve Müslüman topluluklar arasında çekişmeler başladı ve hızla yoğunlaştı. Dil ve yazı farklılıkları bu çekişmenin simgesi haline getirildi. Hindular, İngilizlerin önermeleri yönünde hareket ederek, *devanagari* alfabesini kullandılar ve Arapça-Farsça sözcükleri *Sanskritçe*'den gelen söz-

cüklerle değiştirmek istediler. Bu istek Müslüman direnciyle karşılaştı.

İngilizler, *Brahman* kültürünün sağladığı birleştirici etkiden kurtulmak ve bu kültürün yarattığı ulusal bilinci yok etmek için; *batılılaşma* ve *uygarlaşma* adına, kendine ve topluma yabancılaşmış yoz bir aydın türü yarattılar. Bunlar, misyonerlerin ders verdiği İngiliz okullarında okuyor, yönetim organlarında göreve getiriliyorlardı. Korkunç bir yoksulluk içine düşen halk ise, eğitim olanaklarını tümüyle yitiriyor, kültürel kimliğini korumak için kendi içine kapanarak, ülke yönetiminden uzak, bilgisiz ve bilinçsiz bir *kalabalık* haline geliyordu.

İngilizler, tarihteki her istilacı güç gibi, iktidarını topluma yayabilmek için gereksinim duyduğu işbirlikçi sınıfı, yalnızca Batıcı "aydınlarla" karşılayamazlardı. Halka ulaşmak ve onların en azından bir bölümünü etkileyecek araçları bulmak zorundaydılar. Ünlü İngiliz siyaseti, belki de en "yaratıcı" buluşlarından birini Hindistan'da devreye soktu ve bir zamanlar kültürel korunmanın araçları olarak işlev görev *kast* düzenini, amacı yönünde başarıyla kullandı. Yoksulluğun yaygınlaştırıldığı bir ortam içinde parayla elde edilen *Raca*'lar ve onların temsil ettiği kimi *kast*'lar, sömürgeci sistemi ayakta tutan kurumlar haline getirildi.

İngiliz sömürgeciliği, bir zamanlar dünyanın en ileri uygarlıklarından biri olan Hindistan'ı, 200 yıl içinde o denli yoksul ve çaresiz hale getirdi ki, tarihinin her döneminde sürekli bir gelişme içinde olan Hint kültürü bu dönemde ağır bir darbe aldı. Batılılar gelene dek kendine özgü barışçı yaşam biçimiyle gönenç içinde yaşayan Hint halkı, büyük bir yoksulluk içine düştü. *Kast*'ların büyük çoğunluğu, yakın zamana dek hor gördükleri *parya*'lar haline geldi. Dönemsel olarak ortaya çıkan kıtlıklar, Hindistan'ın ayırt edici özelliği olmuştu. 1875'ten 1900'a dek yaşanan 18 kıtlık, 26 milyon insanın ölümüne yol açtı.[63] Yalnızca 1943'teki Bengal kıtlığında 4 milyon kişi açlıktan öldü.[64]

İngiliz Parlamentosu, gösterişli söylevlerle 1883 yılında *köleciliği* "yasakladı", ancak "yasağa" karşın İngiliz

adalarındaki kölelerin yerini dolduracak işgücü Hindistan'dan karşılanıyordu, 1917'ye dek yaklaşık 400 bin Hintli, *İngiliz Ginesi* ve *Trinidad*'a göçmen işçi olarak gitti. Dünyanın her yanına yayılan İngiliz ordusunun asker gereksinimi, önemli oranda Hintliler'le karşılandı. Hindistan, Birinci Dünya Savaşı'nda hiçbir savaşa sahne olmamasına karşın, savaş için büyük bedeller ödemek zorunda kaldı. 1.5 milyon Hintli askere alındı, 185 bin baş hayvan İngiliz Ordusuna teslim edildi; Hindistan, İngiltere'nin savaş bütçesine 146 milyon sterlin katkıda bulundu.[65]

İngilizler, geliştirdikleri tüm baskı ve sömürü yöntemlerine karşın, Hint kültürünün kök salmış gücü karşısında dayanamadılar, Hint uygarlığı sonunda onları da bünyesinden attı ve ülkelerine geri gönderdi. Oysa, 24 tüccarın kurduğu *East İndia Trading Company*'nin gemileri, 24 Ağustos 1600'de Bombay'a demir attığında İngilizler; bir yandan ülkelerine taşıyacakları varsıllığı düşünüyor, öte yandan *üzerinde güneş batmayan* ve *hiç çökmeyecek olan* bir imparatorluğun hesabını yapıyordu. Üç yüz yıllık sömürgeci dönem boyunca, ticaretle başlayan ilişkiler kâr hırsını, kâr hırsı ise yerel halka baskıyı yoğunlaştırdı. İngilizler, Hindistan'ın içlerine girdikçe asla baş edemeyecekleri muazzam bir dünyayla karşılaştılar. Yok olmamak için silahlı şiddetin yeterli olmayacağını görüyorlardı. Bu nedenle, Hindistan'a gelen tüm yabancılar gibi kendi içlerine kapanarak koloni oluşturdular ve İngiliz yaşam biçiminin geçerli olduğu adı konmamış bir tür *kast* yaşamı sürmeye başladılar; büyük kent merkezlerinde çevresiyle ilişkisi olmayan *küçük birer dünya* kurdular.

Kendilerini geniş toprakların efendisi gören bu insanlar, yanlarında çalıştırdıkları "uşaklarıyla", bu *küçük dünyada* gösterişli bir yaşam sürerken; viskilerini yudumluyor, rahat maroken koltuklarına gömülüp *Times* okuyor ve çalışma odalarında rakamları sürekli büyüyen banka cüzdanlarını inceliyorlardı. Kriket, tenis, golf oynayan, İngiltere'den getirdikleri av köpekleriyle kırmızı ceket ve siyah kenarsız şapkalarıyla yaban domuzu ve çakal peşinde koşan bu *"kibar"* in-

sanlar, *"uygarlık getirdikleri"* topraklarda öldüklerinde, mezar taşlarına *"Rac Mahal cangılında yaşayan dağlı ve vahşi bir ırka uygarlık getirdiklerini"*, onlara *"kültür zevki aşıladıklarını"* yazıyorlardı. Geniş salonlarda verilen gösterişli davetlerde, dünyanın her yanından getirilen yiyecek ve içeceklerle yaratılan gösteriş ve yapay görkem, sömürge ideolojisinin zihinlerde kökleşmesini tamamlayan bir başka etkendi. Londra'daki *Avam Kamarası* üç yüz yıl boyunca, Britanya sömürge imparatorluğu'nu kuran ve yöneten bu bir avuç insanın istekleriyle çınlamıştı. İmparatorluğun kurucuları kuşaktan kuşağa bu kürsüye çıkarak İngiltere'yi dünyanın en güçlü devleti haline getiren sömürgeci ilişkileri anlatmışlardı. Ağdalı söylevlerde isterik bir tutkuyla, İmparatorluğun *"büyüklüğüne ve yenilmezliğine"* olan inanç dile getiriliyor ve *"despot sürüsünün zülmü altında yasasız yaşayan zavallı halkın, İngiliz egemenliği altında yaşamaktan çok mutlu olduğu"* söyleniyordu. *Victoria* çağının resmi politikasını belirleyen bu söylevler, tüm İngiltere'de coşkuyla benimseniyordu.[66]

Hint Uygarlığında Türk Etkisi

Hindistan tarihi, bir anlamda dışardan gelen göçlerin ve işgallerin tarihi gibidir. En eskiler ayrı tutulsa bile Hindistan, **Büyük İskender**'den İngiliz egemenliğine dek 2374 yıl boyunca sayısız işgal yaşadı; bunların yarattığı sorunlarla uğraştı. Yirmi dört yüzyıllık uzun geçmiş içinde yaşanan işgallerin en etkilisi, en kalıcı olanı ve en uzun süreni, Türkler'in gerçekleştirdiği ve Hindistan'ın hemen tümünü içine alan egemenlikti. Bu egemenlik, İngilizler'in sömürge yönetiminden çok farklı bir şeydi. Türkler Hindistan'a İngilizler gibi, ele geçirdikleri varsıllığı ülkelerine götürmek için değil; yerleşmek, burayı kendilerine yurt yapmak için gelmişlerdi. Bu nedenle giriştikleri her eylemi, ülkelerine yaptıkları bir hizmet saymışlar, Hindistan'ı geliştirip güçlendirmişler ve kendilerini yabancı değil, yörenin insanı olarak görmüşlerdi.

Milattan sonra Hindistan'a gelen ilk Türk boyu, *Orta Asya*'da *Gobi* dolayında *Batı Gansu*'da yaşayan *Yüeşi*'lerdi.

Hun İmparatorluğu'yla çarpışarak önce *Doğu İran*'a, daha sonra güneyde *Kandahar* bölgesine yerleşen *Yüeşi*'lere; **Lassen, R.Richthofen** ve **Ş.Lévi** gibi tarihçiler *Tuharlar* adını verir.[67]

Yüeşi'ler Milattan sonraki ilk elli yıl içinde Hindistan'a girdiler ve egemenlik alanlarını Ganj vadisinin hemen tümünü kapsayacak biçimde genişleterek *Kuşhan İmparatorluğunu* kurdular. *Yüeşiler* uzun bir karışıklık dönemi yaşayan bölgede, istikrar ve buna bağlı olarak büyük bir ekonomik gönenç çağı başlattılar. Hoşgörülü hükümdarlarca birleştirici bir anlayışla yönetilen imparatorluk, yarattığı gönenç ve getirdiği özgürlüklerle, Hint kültürünün gelişimine hız kazandıran bir ortam sağladı. *Budacılık* tüm Hindistana yayılarak Afganistan'a, Çin'e ve Çin Hindi'ne bu dönemde ulaştı. *Antik Çağ Ege Uygarlığı*'nın kültürel ürünlerini inceleyip geliştiren *Kuşhanlılar* tarihe, *"geleceğe yön veren uygarlık elçileri"* olarak geçtiler.[68]

Eski Hun Birliği'nin bir parçası olan ve Grekler'in *Eftalist Hunları* adını verdiği *Akhunlar*; Altaylar'dan Güney Kazakistan'a, oradan da M.S. 408'de Hindistan'a geldiler. İran'da *Sasaniler* ile giriştikleri savaş nedeniyle, bir süre geri çekildiler ve onları yendikten sonra M.S. 502'de Hindistan'a geri döndüler. 502-566 yılları arasında, ünlü hükümdarları **Toroman** ve oğlu **Mihirakula** dönemlerinde, *İndus* havzasının tümüne egemen oldular ve *Pencap*'taki *Sakala* kentini merkez yaparak *Keşmir*'i de içine alan bir devlet kurdular. Daha sonra, önce *Ujjayiniler*'e, daha sonra *Göktürkler*'e yenildiler; bir bölümü Kuzey Batı Hindistan'daki *Sakalar*'la, bir bölümü de *Göktürkler*'le karışarak dağıldılar. Hindistan'a yaptıkları en önemli etkileri, *Hint Gupta İmparatorluğu*'nu yıkarak, küçük yerel prensliklerin ortaya çıkmasına neden olmalarıydı.[69]

Gazneli Mahmud, 1001 yılında Hint seferine çıktığında, Hindistan'da 1857 yılına dek sürecek sekizyüz elli altı

yıllık yeni bir Türk egemenliği döneminin temellerini attığını herhalde bilmiyordu. Bilime ve eğitime olağanüstü önem veren, bu nedenle yüksek bir kültüre ulaşan *Gazneliler*, Türkler'in Müslüman olduktan sonra Hindistan'a gelen öncüleriydi. Bir zamanlar birlikte oldukları *Karahitay* Türkleri tarafından yıkıldıkları 1187'ye dek geçen 186 yıl içinde Hindistan'da; yönetim anlayışı, din düşüncesi ve özellikle güzel sanatlar alanlarında son derece etkili oldular; gelişkin yapıtlar ve nitelikli bir kültür bıraktılar.

Gazneli Mahmud'un sarayı, dönemin sanatçıları ve bilim adamlarının uğrak yeriydi. **Firdevsi** *Şahname*'sini **Gazneli**'nin sarayında bitirmiş (1010), *Sanskrit dili uzmanı* ünlü bilgin **Biruni**, son yıllarını orada yaşamış ve orada ölmüştü.

Gazneli Devleti, Doğu İran ve Kuzey Hindistan'ı kapsayan topraklar üzerinde kurulmuş olması nedeniyle, Hint ve İslam kültürlerini kaynaştırmış ve çok ileri bir uygarlık bileşimine ulaşılmasını sağlamıştı. Hint kültürü, İslam ülkelerine yayılırken, birçok Müslüman bilgin, yazar, tarihçi ve şair, Gazneliler aracılığıyla Hindistan'a gidiyor ve oraya yerleşiyordu.

Kültür dışında *Gazneliler*'in yaptığı en büyük katkı, Hindistan yarımadasını kara yoluyla Batı Asya başta olmak üzere dünyaya açması ve uluslararası ticareti geliştirmesiydi. Ticari yoğunlaşma varsıllığı, varsıllığın artması kültürel etkileşimi hızlandırmış ve *Bağdat*'tan *Semerkant*'a, *Harzem*'den *Delhi*'ye dek geniş bir coğrafyada olağanüstü bir uygarlık gelişimi yaşanmıştı.

Gazneliler'in Hindistan'a yaptığı bir başka önemli etki, Kuzey Hindistan'ı ele geçirerek Müslümanlığı *Pencap*'a yaymaları ve sonraki Müslüman fetihlerine dayanacakları bir kitle yaratmalarıydı. **Gazneli Mahmud**, inançlı bir Müslüman olmasına karşın, hiçbir zaman zora dayalı İslamlaştırma yapmamış, aksine Hintlilerden oluşan ve Hintlilerin komuta ettiği bir askeri birlik oluşturarak bu gücü, *Orta Asya*'daki bilime karşıt bağnaz müslümanlara karşı kullanmıştır.[70]

Hindistan'daki *Gazneli* egemenliği, Oğuzlar ve daha önce birlikte oldukları *Karahitay Türkleri*'nden gelen *Gorlular* tarafından 1187'de sona erdirildi. *Gorlular*; Lahor, Delhi ve Bengal'i ele geçirdiler, ancak onlar da *Gor* ordusunda komutan olan **Kutbettin Aybek** adlı bir Türk kölemen tarafından yıkıldılar. **Aybek**'in 1206'da kurduğu ve varlığını 1290'a dek sürdüren, *Türk-Hint Kölemen Devleti*'nden *(Delhi Sultanlığı)* sonra 1526'ya dek, hepsi Türk olan ve birbirini deviren beş hanedanlık, Delhi'de hüküm sürdü. *Kölemen* devletini *Kılciler* (1290-1320), *Kılciler*'i de *Tuğluklar* (1320-1388) devirdi. 1388 de **Timur** Hindistan'a girdi ve Delhi'yi ele geçirdi. Hindistan'ın tümünü almak için önünde hiçbir engel olmamasına karşın bunu yapmadı ve **Mete**'nin Çin'de yaptığı gibi, kendiliğinden geri döndü. **Timur**, *"ucu bucağı olmayan"* Hindistan'ın; *"Türk ırkını bozacağını"*, *"doğacak çocukların yerli halk gibi gevşek olacağını"*, birkaç nesil sonra *"güç ve yiğitliğinin azalacağını"* söylüyordu. Bu düşüncesine, anlaşmalara uymayarak *Altınordu Devleti*'ni ele geçiren **Toktamış**'ın eylemi eklenince, yalnızca 5.5 ay kaldığı Hindistan'dan ayrıldı ve **Toktamış**'ı ele geçirmek için Kafkasya'ya yöneldi.[71]

Timur'dan sonra *Seyitler*, arkasından *Lodiler*, 1527'ye dek Delhi'ye egemen oldular. **Timur** soyundan gelen *Babür*'ün 1527'de, *Lodiler*'in son hükümdarı **İbrahim**'i yenip Delhi'yi ele geçirmesiyle, Hindistan'daki Türk varlığı yeni bir aşamaya, imparatorluk aşamasına geldi. 1001-1527 arasındaki 526 yıllık ilk dönemde, yedi ayrı hanedanlık tarafından sürdürülen Türk egemenliği, Hint yönetim sistemi ve kültürüne önemli etkiler yaptı. Ancak *Babür*'ün kurduğu ve 1857'ye dek süren *Türk-Hint İmparatorluğu* bu etkiyi, çok daha ileri bir aşamaya çıkardı.

Hint-Türk İmparatorluğu ya da *Babür İmparatorluğu* adı verilen devleti kuran *Babür* (1483-1530), yalnızca seçkin bir komutan ve nitelikli bir devlet adamı değil, bunlarla birlikte geniş kültüre sahip bir şair ve yetenekli bir yazardı. Türk

devlet geleneğine bağlı ilkelerle, sağlam bir siyasi temel üzerine kurduğu devleti, oğlu **Hümayun** ve torunu **Celalettin Ekber** geliştirip güçlendirdi. İmparatorluğun sınırları kısa süre içinde; Afganistan'dan Bengal'e, Himalayalar'dan güneydeki Dekkan'a dek genişledi ve bu sınırlar içinde iyi işleyen güçlü bir merkezi yönetim kuruldu.

İmparatorluk içinde, varlığını çok uzun yıllar sürdürmüş, birbirinden kopuk küçük idari birimlerin, uyumlu bir bütünlüğe kavuşturularak merkezi yönetime bağlanması, Hint siyasi tarihinin en önemli olaylarından biridir. *Yenilikçi* ve eşitlikçi yönetimiyle ünlenen **Ekber** döneminde (1556-1605), yalnızca Hindistan'da değil, o dönemdeki hiçbir Avrupa devletinde görülemeyecek kadar geniş bir inanç özgürlüğü sağlanmıştı. Din ve devlet işleri birbirinden ayrılmış ve *yeni din kurmak* dahil, her türlü inanca sınırsız serbesti tanınmıştı. Hangi inançtan olursa olsun bilim adamları, gereksinimleri devletçe karşılanarak Delhi'de toplanıyor; toplum yararını gözeten bir anlayışla yeni idari ve mali örgütler kuruluyor; devlet gelirlerinin temelini oluşturan arazi vergisi, Hint toplumunun özelliklerine uygun düşecek yeni bir sisteme kavuşturuluyordu. Vergi miktarları, toprağın yalnızca büyüklüğüne değil, değerine, verimine ve yapılan tarımın türüne göre belirleniyordu. Getirilen toprak düzeni, Türk toplumlarının hemen tümünde kullanılmış olan *tımar sistemi*'nin, Hindistan'a özgü yeni bir uygulamasıydı. Bu sistemin bazı bölümleri, Hindistan'da hâlâ kullanılmaktadır.[72]

Hukuksal alanda kurulan yeni düzen, o güne dek kimsenin değiştirmeye cesaret edemediği birçok konuda, çağını aşan yenilikler içeriyordu. Ceza hukuku değiştirilmiş, kimi yörelerde yaygınca sürdürülen ilkel kurban törenleri, akraba ve küçük yaş evlilikleri yasaklanmış; inanca bağlı cezalar kaldırılmıştı. Devlet kadroları inancı ne olursa olsun herkese açılmış; göreve gelme ve yükselme, inanca bağlı kayırmalara değil, bilgi ve yeterliliğe bağlanmıştı. Halkın çok farklı unsurlardan oluştuğunun bilinciyle hareket eden hükümdarlar, idari olduğu kadar ruhani lider gibi davranmışlar, bağnazlıktan uzak, birleştirici politikalar yürütmüşlerdi.

Bilim ve sanata **Ekber** döneminde gösterilen ilgi ve saygı, sonraki hükümdarlar tarafından da sürdürüldü ve Hindistan'a *göz kamaştıran* yapıtlar kazandırıldı. 1605-1658 arasındaki **Cihangir** ve **Cihan** dönemi; *Delhi* ve *Agra* başta olmak üzere birçok taşra kentinde, *zerafet* ve *ihtişam* ın doruğa ulaştığı yıllardı. Özellikle **Şah Cihan** tarihe, Hindistan'da yaptırdığı görkemli yapılarla geçti. *Agra*'da yaptırdığı *Tac Mahal* ve *İnci Camisi* benzersiz yapıtlardı. Delhi'de beş yeni kent kuran Türk hükümdarlarından sonra, *Yedinci Delhi* olarak tanımlanan *Şah Cihanabat* (Bugünkü Eski Delhi) onun tarafından kurulmuştu.[73]

Uzun süren Türk yönetiminin Hint mimarisine yaptığı kalıcı etki, gerek kullanılan malzeme ve gerekse tasarım olarak; özgün olduğu kadar evrensel, yeni olduğu kadar eskiyi koruyan mükemmel yapıtlar ortaya çıkardı. Anadolu'dan getirilen ve **Mimar Sinan**'ın öğrencileri olan **Mimar Yusuf** ve **Mimar İsa**, Hindistan'ın birçok yerinde camiler, saraylar ve türbeler yaptılar. Bu yapıtlarda, Hint insanının süs ve renklere olan düşkünlüğü, Türk-İslam süslemesinin inceliğiyle birleşerek, abartılı olmayan bir dengeye ve hayranlık verici bir zarafete ulaştı. Süsleme sanatında erişilen yüksek düzeye karşın, yapılarda boyut ve işlevsellik (fonksiyon) hiçbir zaman süs uğruna gözardı edilmedi. Beyaz mermer ve kırmızı kumtaşını almaşık (alternatif) alarak yapılan ünlü *Pencap Çinileri* ve *Keşmir duvar resimleri*; *Bicupur*, *Gül Gümbaz*, *Şir Şah* ve *Delhi Hümayun türbeleri*; *Kuvvetü'l İslam* ve *Mescid-i Cuma* camileri; *Agra* ve *Delhi kaleleri*, Türk-Hint mimarisinin eşsiz örnekleridir.[74]

İmparatorluk döneminin, Hint dilinin gelişimine de, dolaylı ya da dolaysız önemli katkıları oldu. Yerel yönetim birimlerinin tek merkezden yönetilen İmparatorluk içinde birleştirilmesi, ortak bir dil kullanımının koşullarını yarattı ve büyük Hint dili *Hindustani* (Hindu) hızla gelişip yayıldı. Eğitim ve kültürün gelişmesi, 14.yüzyıldan başlayarak önce sözlü, daha sonra yazılı büyük bir edebiyat akımının doğmasına yol açtı. Bu akım, bir yandan ortak dili geliştirirken öte yandan, bölgesel dilleri edebiyat dili haline getirdi. *Bengali*,

Maithili, Avadhi ve *Braj* böyle dillerdi. Ortak Hindu dili en parlak dönemini 18.yüzyılda yaşadı.[75]

Türk-Hint İmparatorluğu; 17.yüzyıldan sonra gerilemeye başladı. Gerilemeyle İngilizlerin Hindistan'da yayılması, birbirine bağlı ikili süreç halinde yüzyıl sürdü. İmparatorluk çözüldükçe İngiliz yayılması gelişti, yayılma geliştikçe İmparatorluk çözüldü. Sonunda İngilizler 1803 yılında Delhi'yi işgal ettiler. 1857 yılında, kışkırtmayla ortaya çıkan *sipahi* ayaklanmasını bahane eden İngiliz sömürge yönetimi, son hükümdar **Bahadır Şah**'ı Birmanya'ya sürdü ve zaten çözülmüş olan Türk-Hint İmparatorluğu'na resmen son verdi. Devletsiz hale getirilen Hint halkı, tarihinin en zor dönemine girdi ve 1947'ye dek, hemen hiçbir hakka sahip olmayan, yeraltı-yerüstü tüm varsıllığının yağmalandığı, edilgen bir sömürge halkı olarak yaşadı.

Sekiz yüzyıl süren son Türk yönetiminin Hint kültürüne yaptığı etki; yönetim biçimi, mimarlık, güzel sanatlar ya da dil konularıyla sınırlı kalmadı. Bu uzun sürecin kalıcı ve herhalde en önemli sonucu İslam dininin yayılması ve İslami yaşam biçiminin, geniş kitlelerce kabul edilmesiydi. Türk varlığı, zaman içinde *erimiş*, ama aynı zamanda kültürel yapıyı önemli oranda *eritmişti*; kültürel etkiler dışında İslamiyetin kalıcı varlığı, *eritme* eyleminin en açık sonucuydu.

Kast düzenine dayanarak kimliğini korumayı her dönemde başarmış olan Hint toplumunda, yeni bir dinin yayılmasını, üstelik güce başvurmadan başarmak çok zor bir iştir. Bunu başarmak, düşünsel ve inançsal gelişkinlik ve azınlıkta olmanın sorunlarını aşacak düzeyde bir uygarlık birikimini gerekli kılar. Bugün, Bangladeş ve Pakistan'ı da katarsak Hindistan büyük yarımadasında yaşayan bir milyar insanın yaklaşık 300 milyonu Müslümandır. Bu durum, *erirken eritmeye* gösterilebilecek iyi bir örnektir.

İran Uygarlığı

Dicle ve Fırat'tan *İndus* vadisine, Basra'dan Hazar Denizi'ne uzanan İran yaylası; binlerce yıl eskiye giden ta-

rihi, zengin kültürü ve son derece çeşitli etnik yapısıyla, benzersiz bir uygarlığa beşiklik etmiştir. *Orta Asya* ve Hint kültürüyle iç içe geçerek oluşan, tek bir etkin unsura dayanmayan ve *İranlılık* olarak tanımlanan bu uygarlık; M.Ö. 6 binden başlayan sekiz bin yıllık bir kültürel oluşumu ifade eder. *Orta Asya*'dan batıya yönelen *bitmek bilmez göçlerle gelen Türk boylarıyla, Batı Hindistan ve Kalde'den* (Fırat Deltası ve Basra dolayları) gelen halkların oluşturduğu tarihsel kaynaşma, *İranlılık* kavramını başlangıçta yalnızca coğrafya anlamı olan bir tanım haline getirmişti. Din, dil, kültür ve toplumsal geleneklerle bütünleşen bir *İranlılık*, çatışma ve karmaşalarla dolu, uzun bir tarihsel evrim sonucunda ortaya çıkmıştır.

İran adı, üzerinde yaşayan değişik halkların dillerinde olduğu kadar, yabancıların, özellikle de Avrupalılar'ın dillerinde, farklı anlamlar yüklenen bir sözcüktür. Örneğin Avrupalılar'ın *İran* ve *ari* sözcüğü üzerindeki görüş ve açıklamaları tümüyle yanlıştır.[76] Bu sözcüğün köken olarak nereye dayandığını öğrenme çabası bile, tek başına, İran tarihinin ne denli eski, gizemli ve bilinmezliklerle yüklü olduğunu gösterecektir. Artık var olmayan onlarca (belki yüzlerce) yitik kültür bir yana bırakılsa bile, İranda bugün çoğunluğu oluşturan *Farsiler* yanında; *Azeriler, Türkmenler, Kürtler, Araplar, Şii Lurlar, Bahtiyariler, Geluslar, Memesaniler, Afşarlar, Hamseler, Bahailer, Kaskarlar, Katolik Kaldeliler, Ermeniler, Yahudiler* ve *Zerdüştler* yaşamaktadır.

İran tarihinde önemli yeri olan *Part* ve *Sasani* dönemlerinde kullanılan *Huzvareş* dilinde bugünkü İran sözcüğü, *Eran* olarak kullanılıyordu. *Helenler*, bölgede yaşayanlara, Hint dili *Sanskritçe*'deki *arya* sözcüğünden etkilenerek, *arya* ya da *aryane* diyordu. Kafkasya'da yaşayan *Ossetler* kendilerine *İron* adını takmıştı. *Germenler* savaşçı boylara *ari*, *Anglosaksonlar* onur ve zafer kazananlara *âr*, *İskandinavlar aer* diyordu. İran dilinde *er*, değişik kullanışlar içinde büyük, asil, kahraman anlamına geliyordu.

Batılılar bu sözcükleri *Sanskritçe* sadık, uysal, üstün, asil anlamına gelen *arya* sözcüğünde birleştirdiler ve Hint-Avrupa adıyla yarattıkları kanıtlanmamış kuramsal bir dil

gurubu içinde açıkladılar. İranlılığın kökenini Hindistan'la, ona bağlı olarak da Avrupa'yla ilişkilendirmek isteyen bu yaklaşım, Hint sözcüğünün sonuna, neye ve nasıl dayandığı belli olmayan bir *Avrupa* sözcüğü eklenerek yapılmaya çalışıldı. Belirsizliklerle dolu bu öznel yaklaşım, doğal olarak çözümlenmemiş bir çok çelişki içeriyordu. Çelişkilerin en belirgin olanı, tarihsel savlara dayanak yapılmak istenen sözcükler arasındaki anlam farklılıklarıydı. *Sanskritçe*'de sadık, uysal anlamına gelen *arya*, diğer dillerdeki savaşkanlık, kahramanlık anlamıyla uyuşmuyordu ve uyumsuzluk çok belirgindi. Bu nedenle, İran için *ir*'den, *âri*'den söz edenler daha sonra, bu sözcüklerin aslı için, *Sanskritçe*'deki *er* kökünü buldular ancak bu sözcük de *kahramanlık* değil *hakaret* anlamına geliyordu.[77]

Sayıları az da olsa, konuyu bilimsel bir anlayış ve yansız tutumla ele alan bilim adamları; *âri*, *âr*, *aer* gibi değişik dillerde ortak anlam ifade eden bu sözcüklerin; Türkçe'deki *ağırlamaya değer insan*, *erkek*, *mert*, *kahraman* anlamında kullanılan *er* sözcüğünden geldiğinde birleştiler. Türkçe'deki *er* tek başına bir deyiş değildi; Uygurca'da *eren* aynı *er* gibi saygı gösterilen insanlar için kullanılıyordu. Türkiye ve Mezapotamya da yaşayan Alevi Türkler, mezhep büyüklerine *erenler* diyordu. *Erat* ya da *arat* hakanın ya da ilbeyinin çevresinde toplanan yönetici zümrenin adıydı.

Türkçe'deki *er* sözcüğünün aynı anlamı taşıyarak birçok dilde bulunması ve bu dillerde aynı anlamı içeren tek bir ortak dil kökünün bulunmaması, üzerinde durularak açığa çıkarılması gereken bir konudur. **Kazım Mirşan** Sümer'den *eski Mısır*'a, *Etrüsk*'ten *Batı ve Kuzey Avrupa*'ya dek birçok ölü ya da yaşayan dilde Türkçe sözcükler okumuştur. Ancak, Doğu'dan Batı'ya yayılmış olan değişik milletlerin hemen tümünde bulunan *er* ya da *ar* sözcüğünün varlık nedeni, henüz tam olarak ortaya konamamıştır; bu sözcükler; kavim, kabile ve kişi adlarına karışmış durumdadır.

Avrupalı tarihçilerin büyük çoğunluğu, sonu çıkmaz olan bu konuya eğilmeye bilinçli bir isteksizlik gösterirler. Davranışlarının nedeni, *er* ya da *ar* sözcüklerinin tarihsel da-

yanaklarını ortaya çıkaracak olan dil yasalarını yeterince bilmemek ya da kavramamak değil, bu sözcükleri *yiğitlik, kahramanlık, soyluluk* anlamıyla hala yaşatmakta olan Türkçe'yi inceleme dışında tutmaktır. Türklere ve Türkçe'ye karşı bilinen Batı yaklaşımı, *arî*'lik olarak tanımladığı etnik sınırı, kesin olarak *Orta Asya* ve Türk unsurunun dışından geçirmektir. Avrupalılar, birçok kültürün ortak ürünü olan yüksek İran uygarlığının, Türkler'le bir ilişkisinin olamayacağını göstermek ister. İran uygarlığını, Hindistan'ı da içine alarak Avrupa'yla ilişkilendirme çabası, dünyanın neresinde gelişkin bir uygarlık varsa bu uygarlığı bir biçimde Avrupa'ya bağlama istek ve girişiminden başka birşey değildir. Dil üzerinden yaratılan *Hint-Avrupa* kavramı bu anlayışın zorlama ürünlerinden biridir.

İlk *İraniler*, Güneybatı *Orta Asya*'nın dağlık bölgelerinden gelen Turanî *Anzanit Türkleri*'ydi.[78] *Anzanitler*, Türkçe'nin Oğuz lehçesini konuşuyor, Türkçe adlar kullanıyorlardı. Adları saptanarak tarihe geçen ilk İran hükümdarları içinde Türkçe ad taşıyanlar vardı. *Dara* hükümdarlarından birinin adı **Okus** (Oğuz), diğerinin **Kodaman**'dı; **Aryamanüs** adıyla bilinen ünlü filozofun gerçek adı **Aryaman**'dı.[79]

İran tarihiyle ilgili araştırmalar yapan Amerikalı arkeolog ve doğu bilimci **R.Pumpelly,** İran'da yaptığı kazılarla, *Sümerler*'le Hazar'ın doğusundaki eski *Orta Asya* uygarlığı arasında yakın bir ilişki olduğunu ve İran'ın ilk kez Doğu'dan gelen bir halk tarafından yerleşime açıldığını ortaya koymuştur.[80] Amerikalı arkeolog **Prof.Wulsin**, İran'ın *Astarâbad* bölgesinde yaptığı kazıda elde ettiği bulguları değerlendirmiş ve burada bulunan yapıtların, Kuzey İran'daki *Damgan*'da ve Türkistan'da bulunan yapıtlarla aynı özelliklere sahip olduğunu söylemiştir.[81] Fransız **Contenan**'nun başlattığı, Alman **Krishmann**'ın bitirdiği *Nihavent* kazısı, *Yakın Doğu* uygarlığının Doğu'dan batıya yayılış merkezini ortaya çıkarmış; İngiliz **Sir Avrel Stein**'in yaptığı araştırmalar

da, *"Hozistan ve Mezapotamya'nın ilk halkları ile Doğu İran halkı ve Kuzey Hint'in ilk yerleşikleri arasında güçlü bir bağlılık bulunduğunu"* göstermiştir.[82]

Hint Uygarlığı ile ilgili araştırmalarıyla tanınan Alman arkeolog, mimar ve sanat tarihçisi **Ernst Herzfeld** *Persepolis*'te yaptığı kazılarda, M.Ö. 3 bin yılına ait birçok tarım aleti ve bakırdan süs eşyaları buldu. Bu eşyalar, daha eski olan *Orta Asya* bulgularıyla hemen hemen aynıydı; *eşyalar bu halkın hayvanları ehlileştirdiğini, buğday ve arpa ekip biçtiklerini* ortaya koyuyordu.[83]

Kazılar ve elde edilen bulguların ortaya çıkardığı gerçek, yukarı Mezopotamya'nın alüvyon ovalarında henüz toplum yaşamının oluşmadığı bir çağda, İran yaylasına ileri bir uygarlığa sahip insanların gelmiş olmasıdır. Prof. **Ş.Günaltay**'ın **Firdevsi**'nin kullandığı tanımı kullanarak *Ön Turan* ya da *proto-Alpen* adını verdiği bu insanlar, Türkistan'dan gelmişler; Kuzey İran'a yerleşerek buradan, önce Güney ve Güney Batıya, daha sonra tüm Ortadoğu'ya yayılmışlardı. İran platosunun Kuzeydoğusunda, bu ırktan gelen insanlar, özellikle dağlık bölgelerde hala yaşamaktadır. [84]

İran'ın 7 bin yıl önceye giden bilinen tarihi, Kuzey'den ve Doğu'dan hiç bitmeyecekmiş gibi görünen göçlerin ve yarattığı sonuçların tarihi gibidir. Başlangıcı tam olarak saptanamayacak kadar eski olan ve M.S. 14.yüzyıla dek süren *Orta Asya* göçlerine İran'da, M.Ö. 3 binlerde Doğu'dan gelen *İndus* göçleri eklendi. *İranlılık* olarak adlandırılan toplumsal yapı, bu göçler'in oluşturduğu iki ana etnik gurup çevresinde oluştu. Her yeni gelen, daha önce gelenlerle önce çatışıp sonra kaynaşarak; siyasi örgütler ve ordular kurdular. Üretim teknikleri geliştirerek ekonomik gelişme sağladılar ve parlak bir uygarlık yarattılar. *Orta Asya* kökenli *Medler*, İndus kökenli *Persler*, birbiri içine girerek, yarattıkları uygarlığı sürekli geliştirdiler ve İran'ı günümüze dek getirdiler.

Ön-İran uygarlığı, eriştiği düzey, kapsam ve nitelik olarak döneminin en ileri uygarlıklarından biridir. Bu uygarlık, yalnızca İran'ı değil, çevresindeki geniş bir bölgeyi de etkileyen, özgün bir kültür yaratmıştır. Milattan 25 yüzyıl önce yaratılmış olan kırsal İran uygarlığında; teraslar halinde düzenlenmiş tarım alanları, akarsularla beslenen ovalar ve yeraltında su akışını sağlayan dehlizler yapılmış, çok eski dönemlerden başlayarak titizlikle hesaplanmış ileri bir nadas sistemi geliştirilmişti. Hayvan kökenli gübre kullanımı bulunmuş, hayvancılığın gelişimi için, yem bitkileri (yonca) yetiştiriciliği yaygınlaştırılmış, hayvan ıslahı yapılmış ve tüm bunlara bağlı olarak sürekli ve çeşitli ürün veren, bilimsel bir tarımcılık geliştirilmişti.[85]

İran tarihini; *Emleş, Hasanlu (Azerbeycan), Lüristan gibi Yerel Kültürler Dönemi* (M.Ö. 3 bin-M.Ö. 7.yüzyıl); *Med İmparatorluğu (İskit dahil) Dönemi* (M.Ö. 764-M.Ö. 550); *Pers İmparatorluğu (Akamanışlar) Dönemi* (M.Ö. 550-330); *Büyük İskender (ve ardılları) Dönemi* (M.Ö. 330-255); *Part İmparatorluğu Dönemi* (M.Ö. 255-M.S. 224); *Sasani Dönemi* (M.S. 224-651) ve 651'den günümüze dek süren *Son Dönem* olarak yedi döneme ayırabiliriz. İran uygarlığı, son birkaç yüzyıl sayılmazsa, tüm dönemler boyunca kuşaktan kuşağa sürekli yenilenen ve her çağı etkilemiş olan evrensel niteliklere sahip bir uygarlıktır. İran uygarlığı; sayısız dil ve lehçe, yazı türleri, din ve inanç sistemleri, etnik çeşitlilik ve bunların tümünün oluşturduğu kültürle, doğal bir etnoğrafya müzesi gibidir.

İran'da tarih boyunca; *Çivi, Zent* ve *Pehlevi* yazı türleri ile; *Zentçe, Persçe (Paraca), Pehlevice (Huzvareş ya da Züvarşen)* ve *Parsça*'nın temsil ettiği dil grupları kullanıldı. İran'a özgü bir din olan *Zerdüştçülük*'ün kutsal kitabı *Avesta*'nın yazıldığı *Zentçe, Samî* (Hz. Nuh'un oğlu Sam'dan türediğine

ina-nılan ve Araplar, İbraniler, Habeşler'den oluşan beyaz ırk) kökenden gelen ve kendine özgü yazıya sahip bir dildi. *Zentçe*'nin konuşulup yazıldığı dönemde, İran'ın kuzeyinde ve batısında yaşayan halk ön-Türkçe konuşuyor ve *Orta Asya*'dan getirdikleri çivi yazısını kullanıyordu.[86]

Pers İmparatorluğu döneminde yapılan saray duvarları ve anıtlar üzerinde; *Anzanit*, *Asuri* ve *Farsi* dillerinde yazıtlar vardır ve bunlardan *Farsi* olanlar çivi yazısıyla yazılmıştır. *Pehlevice*, *Partlar*'ın kullandığı bir dildir. Kendi içinde uyumsuzluklar olan bu dil, *eski Farsi*'nin ortadan kalkmasından beş yüzyıl sonraya yani, 7.yüzyıldaki *Sasaniler*'e dek kullanıldı, daha sonra ortadan kalktı. Onbirinci yüzyıla dek kullanılan ve günümüz *Farsça*'sına *(Persan)* yakın olan *Parsça*; **Firdevsi**'nin *Şahnamesi*'nden sonra hızlı bir gelişim göstererek kültür-edebiyat dili haline geldi. Bugün kullanılmakta olan Farsça bu dildir.[87]

İran, karmaşık dil yapısıyla birbiri içine giren ve hemen hiçbir dönemde bütünleşmeyen ilginç tarihsel dönemlerden geçmiştir. Öyle dönemler olmuştu ki; saray çevresi, din adamları, halk ve memurlar kendi aralarında ayrı diller konuşmuşlar, ayrı yazı türleri kullanmışlardı. *Sasaniler* döneminde hükümdar ve yönetici sınıf, aralarında *Huz (Oğuz)* dili konuşuyordu; bu dil, yüksek sınıfın kültür ve sanat diliydi. Kuzey İran'da *Azerice*, *Sevat* bölgesinde *Süryanice* kullanılıyordu. Resmi sözleşmeler ve hükümdarın iletişimi için özel bir dil geliştirilmişti. Edebiyat, felsefe ve tıp dili kendine özgü kurallara sahipti; *"halkın devlet sırlarını öğrenmemesi için"* yetkililer dışında kullanılması yasaklanmış olan nerdeyse şifreli bir dil geliştirilmişti.[88]

Dil ve yazı alanındaki karmaşık ortam, *Farsça*'yı olumsuz etkilemiş ve diğer dillerin etkisine açık hale getirmişti. Bu dillerin en başında doğal olarak, Türk unsur içinde yaygın olan ve sağlam bir kök yapısına sahip *Türkçe* yer alıyordu. Bugün de kullanılan ve ilk bakışta köklerinin *Farsça* olduğu sanılan birçok sözcük, *Farsça*'ya *Türkçe*'den geçmişti. *Aramice* ve *Pehlevice* arasındaki karışmanın bir benzeri, *Türkçe* ile *Farsça* arasında yaşanmış, karşılıklı olarak yoğun bir

sözcük alışverişi olmuştur. Türkçe'den Farsça'ya; *balık* (kent ve suda yaşayan canlı)-*mah* (kent), *mahi* (balık); *kon* (mesken)-*han*; *kanca-hançer*; *tamuğ* (cehennem)-*tamağ*; *kor* (kalıcı ateş)-*hur* (güneş) *akkor* (beyaz ateş)-*akker*; *us* (akıl)-*huş*; *yara-yâre* gibi sözcükler başta olmak üzere pek çok sözcük geçmiştir.[89]

Günümüz *Farsça*'sı, **Firdevsi**'ye ve 35 yıl uğraşarak yazdığı 60 bin beyitten oluşan *Şahname*'ye çok şey borçludur. O dönemde eldeki hemen tüm belgeler, yazılı ve sözlü destanlar, *Pehlevi* dilindeki *Hudayname*'nin tümü incelenerek yazılan bu yapıt; *Farsça*'yı, yeni ve sağlam dil bilgisi (gramer) kurallarına kavuşturmakla kalmamış, eriştiği ün ve yaptığı etki nedeniyle *Farsça*'yı dönemin kültür ve edebiyat dili haline getirmişti. Türk yazar ve şairler, *Farsça* yazmaya başlamışlar, bu kez *Farsça*'dan Türkçe'ye birçok sözcük girmiştir.

Hindistan, Orta-Asya ve Mezopotamya'nın buluştuğu kavşakta yer alan İran; büyük-küçük, yeni-eski ya da etkili-etkisiz hemen tüm Asya dinlerini ve bu dinlerin sayısız mezhebini birlikte yaşatmış bir ülkedir. Yerel din *Mazdeizm* başta olmak üzere *Musevilik*, *Hıristiyanlık*, *Müslümanlık* ve diğer pek çok inanç sistemi; İran'da, varlığını sürdürebileceği bir ortam bulmuştur. Bu ülkede çok ve çeşitli inanç biçimi, öylesine iç içe geçmiş ve o denli birbirini etkilemiştir ki; dinler tarihinin henüz bilinmeyen, belki de hiç bilinmeyecek olan sorunlarının büyük bölümü bu ülkede yaşanmıştır. Fransız tarihçi **J.Bricout**'nun söylediği gibi; *"dinler tarihinin hiçbir bölümünde kuşkular ve kararsızlıklar, İran dinlerinin incelenmesinde görüldüğü kadar çok ve ağır olmamıştır."*[90]

İran tarihinin ilk döneminde geçerli Tanrı kavramı, eski Türkler'deki *doğacı anlayışın* dayandığı ve tek Tanrılılığı temsil eden *Gök Tanrı* kavramının hemen aynısıdır. Tanrı, göğün tüm çevresi ve evrenin yaratıcısıdır; giysisi gök kubbedir, kendisini doğanın her yerinde belli eder; varlığı, sonsuz ve saltık (mutlak) olan *nur*'dur; hem bu dünyanın, hem

öbür dünyanın tek hakimidir. Bunlar çok eskiye giden *Orta Asya* inancının temel yaklaşımlarıdır.[91]

M.Ö. 7.yüzyılda ortaya çıkan *Zerdüşt (Zeratuştra), Mazdeizm (Mazdisini)* adı verilen dini geliştirdi ve görüşlerini *Avesta* adlı kitapta topladı. Kendinden önce geliştirilmiş olan *Tanrının birliği* kavramını genel olarak kabulleniyor ve siyaset de içeren görüşleriyle, Eski Grek ve Roma'ya dek geniş bir alanda tanınıp tartışılıyordu. Ne kadarının ona ait olduğu tartışmalı olan *Avesta*'da, dinsel görüşlerinin yanısıra, örneğin *yerleşik-göçebe* ilişkisini ele alıyor ve göçebeleri *"yerleşiklere sık sık saldıran, yerleşik düzene düşman ve yalan peşinde koşan zorbalar"* olarak değerlendiriyordu.[92]

Zerdüşt inancına göre, *"tapılacak tek Tanrı, büyük ve yüce Hürmüzdür (Ahura Mazda). Maddi ve manevi dünyaların yaratıcısı odur. Birbirini izleyen karanlık ve aydınlığı, evrensel adaleti ve ahlakı o yaratmıştır; hakimi olduğu dünyayı, melekleri aracılığıyla o yönetir; en önemli melek, insanların dostu olan Mitra her zaman onun yanındadır."*[93] *Zerdüşt* inancında tek tanrılılıkla çelişmeyen ve diğer tek tanrılı dinlerdeki Şeytan'a denk gelen *Ehriman* adlı bir Tanrı (ya da Şeytan) daha vardır. *"Savaşları çıkaran, yoksulluk ve hastalıkları yaratan; kötülük ve yıkıcılık yapan"*, *Ehriman*'dır. Ancak sonuçta, *Hürmüz* galip gelecek ve *"yeryüzüne iyilik egemen olacaktır."*[94]

Zerdüştçülük'te, ibadet ve dinsel ayinler çok basittir; basit olduğu için herhangi bir tapınak yapısına gereksinim duyulmaz. Yüksek tepelere ateşler yakılır ve hiç söndürülmez. Kutsal sayılan alevlerin *Hürmüz*'ü temsil ettiğine inanılır. Ateşe önem verilip saygı gösterilir, ama ona tapınılmaz. *Zerdüşçülük* ateşe taparlık değildir. Esin kaynağı doğa olduğu için, doğa ve insana çok önem verilir. Yeni yıl, ilkbaharın ilk günü olan *Nevruz*'la başlar ve bir bayram coşkusuyla karşılanır. *Zerdüştçülüğe* göre, *"insanlar öldükten sonra yargılanacak"* ve *"dar bir köprüden (Karşılık Köprüsü-Çinvat Peretu) geçeceklerdir"*; günahı olanlar, *"cehenneme düşecek"* orada *Ehriman*'ın *"eziyetlerini çekeceklerdir"* Antik Çağ dinlerinin en *temiz* ve *insancıl*'ı kabul edilen *Zerdüştcülük*'e inanan insanlar, ibadetlerine her zaman şu sözlerle başlardı *"Tüm iyi düşün-*

celere, tüm iyi sözlere ve tüm iyi işlere değer veririz; her iyi şeyi temiz olarak koruyacağız; görevimiz kötülüklerle mücadele etmektir; toprağı tarıma açmak, oradaki kötü otları yok etmek, kötüyle mücadele etmek demektir; bu nedenle tarımla uğraşmak bir erdemdir.."[95]

Orta Asya'dan *Kalde*'ye, *Sümer*'den *Hindistan*'a, *Etiler*'den *Asurlular*'a dek birçok kültürden pay alarak gelişen İran uygarlığı; binlerce yılın sağladığı birikimle, büyük bir olgunluğa, özgün bir inceliğe ve uyumlu bir bütünlüğe ulaşmıştır. Bu büyük uygarlık içinde; edebiyat, bilim, felsefe, heykelcilik, resim, el sanatları, mimarlık ve kent planlaması alanlarında, dönem dönem çağını aşan yapıtlar üretildi. Ancak, İran'ı herhalde en çok öne çıkaran, siyaset, eğitim ve kamu yöneticiliği konularında sağlanan birikim olmuştur. Dünyanın büyük bölümü, ilkel bir gerilik içindeyken İran'da bu konularda son derece nitelikli uygulamalar yapılıyordu.

İran kültürünün kökenleri, M.Ö. 3 binlere dek gitmektedir. Arkeolojik kazılarla elde edilen bulgular, İran'ın tarihi konusunda yön verici bilgileri ortaya çıkarmaya başlamıştır. Ayrıca, M.Ö. 7.yüzyıla dek giden 27 yüzyıllık dönem, zaten İranlılarca yazıya dökülmüş durumdadır. **Firdevsi**'yle doruk noktasına varan yazılı belgeler, bu tarihi öğrenmek isteyenler için çok zengin bir kaynaktır.

Yazılı İran edebiyatı, önemli oranda *Zerdüşt*'ün kutsal kitabı *Avesta* ile başlar. Ancak, daha eski dönemlerde çivi yazısı ile yazılmış duvar ve anıt yazıtlarını da buna eklemek gerekir. *Avesta*'da, İran edebiyatının en eski şiir örnekleri olan *gata (gasâ)*'lar bulunur. *Avesta*'dan sonraki eski dini belgeler içinde, *Turfan* (Orta Asya)'da ele geçirilen ve M.S. 3. yüzyılda ortaya çıkan *Mani* dini ile ilgili metinler önemlidir. Bu metinlerde, İslam öncesi edebiyatın ilk coşkun (lirik) örneklerine rastlanır. M.Ö. 3. yüzyıl ile M.S. 9. yüzyıl arasındaki *Orta Farsça dönemi*'nde; İran edebiyatı, biri yiğitlik ve dinle ilgili destanlar, öteki tartışma ve eleştiriye dayalı bilgelik ya-

pıtları olmak üzere iki doğrultuda gelişti. *Şahname* ve *Hudayname* bu dönemin sonlarında ortaya çıkan baş yapıtlardı. Yarı efsanevi, yarı tarihi bir yapıt olan *Hudayname*, kendinden sonra yazılan tarih kitapları için vazgeçilmez bir kaynak olmuştu.

12.yüzyıldan başlayarak *Farsça*, Anadolu'dan Hindistan'a dek birçok halkın, ortak kültür dili durumuna geldi. Ülkeler arasında kesin sınır konamayan; *Samaniler*'den *Selçuklular*'a, *Gazneliler*'den *Kaçarlar*'a dek özellikle Türkler'in egemen olduğu devletlerde, uluslararası bir edebiyat ortaya çıktı; *Hindistan, Türkistan* ve *Afganistan* bu edebiyattan olumlu yönde etkilendi; değişik etnik yapıya sahip yazarlar kendi dilleri yanında, *Farsça* yapıtlar ürettiler.[96]

Kuzey, Kuzeydoğu ve Batı İran'da kazı yapan bilim adamları bu bölgelerde, kaynağı Aral gölüyle Altay dağları arasındaki bölge olan *Orta Asya* kültürünün ürünleriyle karşılaştılar ve bu kültürün İran'a yayılış yönlerini belirlediler. Buluntular, Avrupa henüz *Yontma Taş (Paleolitik)* dönemini yaşarken İran'da, kuzeyden güneye inerek yayılan *Bakır Çağı*'na ulaşıldığını gösteriyordu.[97] Arkeologlar, *Cemdet-Nasr'da buğday* ve *altı sıralı arpa* bulmuşlardı.[95] Aynı buluntular, Kuzeydoğu İran'daki *Anav*'da yapılan kazıların en alt tabakalarında da bulunmuştu. Ayrıca, İran'ın her yanında bulunan renkli *keramikler*, koyun ve uzun boynuzlu hayvan resimleri, bu hayvanların ehlileştirildiğini gösteriyordu. *Keramikler*, İran'da Orta-Asya'dan hemen sonra *Bakır Çağı*'na geçildiğinin göstergesiydi. *Sus*'ta bulunan keramiklerin daha gelişkinleri *Zagros*'taki *Nehavend*[99] ve *Kirmanşah*'ta,[100] güneyde *Buşir*'de,[101] *Tahran* yakınlarında[102], *Şiraz*'da[103] ve *Keşan*'da[104] bulunmuştu.

Eski İran'daki ilk devlet örgütlerinin, küçük beylikler halinde Altay dağları eteklerinden gelen insanlar tarafından kurulduğu, bugüne dek ele geçen yazılı *tablet* ve *dikilitaş (stel)*'lardan anlaşılmıştır. Bunlar başlangıçta, bir *yerleşim yeri*

(site) ve çevresindeki toprakları içeren küçük topluluklardı. Zamanla genişleyip devletleştiler. İran'da ilk büyük devlet, M.Ö. 2000'lerde *Elam* bölgesinde, bu topluluklardan biri olan *Silhaha*'lar tarafından kuruldu. Bu devlet, hanedan temeline dayanıyordu, ancak federatif bir yapıya sahipti. Hanedanın en büyük ve güçlü kişisi, *büyük hükümdar* olarak tanınıyor, diğer beylikler ona bağlı olarak varlıklarını sürdürüyordu. Her beyin, ilerde büyük hükümdar olma şansı vardı ve bu şans tümüyle, iyi yetişme, yönetim yeteneği ve askeri yeterlilik ölçütlerine bağlanmıştı.[105]

Türk yönetim anlayışının *Orta Asya*'ya özgü bu biçimi, *On-Ok*'larda, *Büyük Hun Devleti*'nde, *Tukyular*'da, bunlarla aynı kökten inen İran *Partlar*'ında ve yüzlerce yıl sonra Selçuklular ve Osmanlılar'da, temel işleyişinde fazla bir değişiklik yapılmadan kullanıldı.[106] Bu devletler; egemenliği altına aldığı insanların inançlarına, yaşam biçimlerine, ekonomik etkinliklerine karışmadılar ve onların devlet organlarında görev almalarını engellemediler.

Bu yöntem ve anlayış, *Persler* ve *Sasaniler*'de de geçerli oldu. *Akamaniş*'lerden Pers Hükümdarı **Darius**, İmparator olunca yerel hanedanlıkları ortadan kaldırmadı; onlara dil ve geleneklerini, dinlerini, yerel kurumlarını koruma ve kullanma yönünde haklar tanıdı. Yahudiler bu hakka dayanarak Kudüs'e döndüler ve ibadet yerlerini yeniden açtılar.[107] *Akamaniş* dönemi, *Asur* ve *Babil* saldırganlığına karşın eski dünyanın en barışçı, adaletli ve özgün dönemi oldu. Pers Devleti, döneminin en güçlü ve düzenli gücü olarak, *Pamir*'den Akdeniz'e dek uzanan büyük bir coğrafyada, gerçek bir Doğu Konfederasyonu yaratmayı başardı.[108]

Akamaniş'lerde *büyük hükümdar*'ın yönetim yetkileri sınırsızdı, ancak imparatorluğu oluşturan yedi büyük *Pers* ailesinin de, devlet işlerinde söz hakları vardı; bu ailelerin önderleri, *büyük hükümdar*'la bir araya gelir, ona danışmanlık yapardı. Görüşmelere, gerek görüldüğünde diğer *yerel büyükler* de çağrılır ve önemli devlet kararları, bir tür meclis olan bu geniş kurullarda alınırdı. Alınan kararlar eyaletlerde

büyük hükümdar tarafından atanan ve sürekli olarak denetlenen *valilerce (satrap)* uygulanırdı.[109]

Akamaniş Devleti, birbirleriyle ilişkili ve merkeze bağlı 23 eyaletten oluşuyordu. Her eyalette, *üçler kurulu* adı verilen yerel yönetim birimi vardı. Bu birimler; yönetim ve vergi işlerine bakan *"sivil vali" (satrap),* yerel birliklere komuta eden bir askeri vali ve *büyük hükümdar*'ı temsil eden bir yüksek memurdan oluşuyordu. Bu üç üst yetkili, kendi görevlerini yaparken aynı zamanda birbirlerine her konuda yardımcı olurdu. *Üçler kurulu, "büyük hükümdarın gözü ve kulağı"* olarak tanımlanan *genel müfettişler (missi dominici)*'ce ayrıca denetlenirlerdi.[110]

Yönetim düzeni idari ve siyasi yapıya uyum gösteren, gelişkin bir hukukla bütünleştirilmişti. Devlet başkanları, *"ülkeyi iyi yönetmek"* ve *"yeryüzüne adaleti yaymak"*'la yükümlüydüler. Bu iki yükümlülük, *"sorumluluğu her zaman"* taşınacak olan temel görevlerdi. *Büyük hükümdar,* aynı zamanda *büyük yargıç*'tı. Hükümdarlar, devlete karşı işlenen suçları, kişisel olarak yargılama yetkisine sahiptiler, ancak hukuksal işleri atadıkları yargıçlara bırakıyorlardı. Atadıkları yargıçların, *"hak ve adaletten ayrılmamalarına"* büyük önem veriyor ve onları sıkı biçimde denetletiyorlardı. Eyaletlerde valilerin, merkezde ise hükümdarların başkanlığında, bölgesel ve merkezi *yüksek adalet divanları* kurulmuştu. *Bu divanlar,* hem yargıçların verdiği kararları denetler hem de kendisine yapılan başvuruları karara bağlardı. Yargı kararlarında hukukun üstünlüğüne ve dürüstlüğe çok önem verilirdi. İmparator **Kambis** döneminde, bir yargıç rüşvet aldığı için ölüm cezasına çarptırılmış ve ders olsun diye, mahkemedeki koltuğu yüzülen derisiyle kaplamıştı.[111]

İran uygarlığının geliştirip yetkinleştirdiği yönetim anlayışı ve hukuksal işleyiş, hem kendi döneminde hem de sonraki dönemlerde diğer uygarlıkları olumlu yönde etkiledi. Eski İran yaşamında geçerli olan erdemleri dile getiren

Antik Grek kaynakları; işte ve ticarette dürüstlük, sözde doğruluk, ilişkilerde mertlik, duruluk gibi yüksek ahlak ilkelerinin, İranlılar'ın genel davranışları olduğunu söyler. Herkes, yüksek ahlaka erişmek ve onu korumak zorundadır; kendisinin ve toplumun esenliğini korumak, *"kötülük"* ve *"haksızlıklarla"* mücadele etmek, her bireyin temel görevidir. **I. Darius**'un mezarına yazdırttığı şu sözler, Antik Çağ İran ahlakının niteliğini gösterir: *"Adaleti sevdim, yalandan nefret ettim. Yaşamım boyunca tek dileğim, yetime ya da dula karşı, hiçbir biçimde haksızlık yapılmaması oldu. Yalancıyı şiddetle cezalandırdım, doğru söyleyeni, tarlasını süreni ödüllendirdim."*[112]

İran uygarlığının, yönetim biçimi ve hukuksal işleyiş alanında ulaştığı düzey, elbette her alanda erişilen kültürel birikimin bir sonucuydu. Edebiyat ve felsefe başta olmak üzere, güzel sanatların hemen her alanında; hem o dönemi hem de geleceği etkileyen, düzeyli ve çok sayıda yapıt üretilmiştir. İran kültürünün; felsefeden mimarlığa, heykelden resime, müzikten edebiyata dek, sanatın tüm dallarında, yansıması açıkça görülen düşünce zenginliği ve incelik, son derece etkileyicidir.

Grek tarihçi **Plutarkhos** (M.Ö. 1.yüzyıl), Milattan yarım asır önce İran'da çok gelişkin bir tiyatro kültürü olduğunu söyler.[113] *Sasaniler*'in son hükümdarlarından **Hüsrev Perviz** döneminde (6.yüzyıl), İran'da 18 bin müzikçi, şarkıcı ve tiyatrocu vardı.[114] Ünlü ressamlar **Kemalettin Behzat** ve **Gıyasettin Halil**, müzikçiler **Zeryab** ve **Barbod**; dünyaca tanınan nesir ve şiir ustaları **Saadi, Firdevsi, Hayyam, Câmî** ve **Nizami**; İran kültürünün evrensel uygarlığa armağanlarıdır. Antik çağ taş oyma heykelleri, kabartmalar, saray ve anıtlar, türbeler; **Herodot**'un *kral yolu* adını verdiği ve İran içlerini Akdeniz'e bağlayan ünlü *Akamaniş Yolu*; *Akamaniş* İmparatoru **Keykavus**'un "dillere desten" *Artakhşatra Sarayı, Haymanata Kasrı, Persepolis Kral Mezarları, Haraççılar Kabartması, Nain Camisi, İsfahan Ulucami, Meşhed İmam Rıza Türbesi, İsfahan Mescid-ül Melik mescidi* sanat değeri yüksek, benzersiz yapıtlardı.

İran Uygarlığında Türk Etkisi

İran'ın kültür tarihi üzerine araştırmalar yapan **Yakup Kenan Necef Zade**, *İran Milliyetçiliği* adlı yapıtında (1966) Türk-İran ilişkileri konusunda şunları söyler: *"Türkiye ile İran arasındaki dostluk; yalnızca devlet ilişkilerini, siyaseti ya da ortak duyguları kapsayan bir dostluk değildir. Bu iki millet komşu değil, bununla birlikte aynı zamanda kardeştir. Tarihleri ve kültürleri birlikte yoğrulmuş; ekonomik, sosyal ve hukuksal yaşamları, eski bir geçmiş içinde kaynaşmıştır. Yeryüzünde, birbirine, bu kadar yakın iki millet yoktur."*[115]

Saptamada abartma yoktur ve söylenenler gerçeği yansıtmaktadır. Kazı bilimcilerin (arkeolog) ve tarihçilerin özellikle son dönemlerde yaptığı çalışmalar, Türk-İran ilişkileri üzerindeki bilinmezlikleri giderdikçe, kapsamlı ve gerçekten şaşırtıcı, tarih kadar eski bir ilişkiyle karşılaşılmaktadır. Tarihle ilgilenen hemen herkese ilginç gelen bu ilişki, iki ülke insanı için ilginçlikten öte; yaşamlarıyla ilgili, geçmişi olduğu kadar bugünü de ilgilendiren, tarihsel olduğu kadar toplumsal olan önemli bir konudur. Birbiri içine geçerek zamanın olgunlaştırdığı Türk-İran ilişkileri, iki ulusun özellikle günümüzde duyduğu yakınlaşma gereksinimlerini gidermek için bulunmaz bir olanak ve zengin bir ortak tarih mirasıdır. Ancak bu miras; günümüz ilişkilerine katkı sağlamak bir yana, diğer Doğu toplumlarıyla olan ilişkilerde olduğu gibi, inceleme konusu bile yapılmamakta ya da Batı yönlendirmesinde, ilkel bir karşıtlık propagandası biçiminde yapılmaktadır.

Tarihsel olarak Türk-İran ilişkilerinin Türkler için anlamı, *bu ilişkilerin genel Türk tarihinin bir parçası*, İranlılar için ise, *tarihlerinin tümünü kapsayan bir konu* olmasıdır. *Büyük Göçler*'in çıkış noktası *Orta Asya*'ya yakın olması ve Batı'ya yönelen iki *göç* yolunun birinin üzerinde bulunması İran'ı, ister istemez yoğun, sürekli ve kalıcı bir Türk etkisiyle karşı

karşıya bırakmıştır. İlk dönem *göçleri*'yle İran yaylasına gelip yerleşen Türkler burada, Hindistan ve Mezopotamya'dan gelenlerle karışmışlar, İranlılık kavramı bu karışımın sonucunda oluşmuştur. Bu oluşumun asal unsurlarından biri olan Türkler, özellikle Kuzey İran'da, bugün yoğun olarak yaşamaktadırlar. İran'daki Türk nüfus, İran nüfusunun dörtte birinden fazlasını oluşturmaktadır. İranlıların yaşamları ve tarihleri İran'la sınırlıdır, oysa Türkler onbin yıldır dünyanın birçok yerine yayılmıştır. Türk-İran ilişkilerinin, *Genel Türk tarihinin bir parçası olmasının nedeni* budur.

Başlangıçta yalnızca *"coğrafi bir anlam ifade eden"*[116] İranlılık, zamanla; dil, din, devlet ve kültürel oluşumlarla uzun bir tarihsel evrim geçirerek olgunlaştı ve ulus oluşumunun gereklerine ulaştı. Tarihsel bütünleşme etnik birliğe değil, siyasi ve kültürel birlikteliklere dayandı. *Farsiler*'den *Azeri*'lere, *Türkmenler*'den *Araplar*'a, *Bahtiyariler*'den *Kürtler*'e, *Bahailer*'e, *Kaldeliler*'e, *Ermeniler*'e dek pek çok etnik unsurun içinde yer aldığı İranlılık kavramının oluşması için; hem ileri bir uygarlık ve hem de uzun bir tarihin yaşanması gerekiyordu. İran'da her ikisi de yaşandı ve İranlılık kavramı böyle oluştu. Türkler, *Elamlar*'dan beri etnik olarak bu oluşumun içindeydi.

Büyük Göçler'le Batı'ya yönelen Türk boyları, başlıca iki ana yol izlediler. Hazar ve Karadeniz'in üzerindeki kuzey yolu'nu izleyenler, daha çok Avrupa'nın doğusunda yerleşip batısına dek gittiler. Ancak, Hazar'ın güneyinden yani İran yaylasının kuzeyinden ilerleyenler, burada güçlü bir engelle karşılaştılar. İçlerinde, önceki göçlerle buraya gelip yerleşen Türkler'in kurdukları da dahil olmak üzere, İranlı devletler tarafından engellendiler. *Sasaniler* dönemindeki engellemeler, *güney yolu*'nu kullanan göç boylarını Hindistan'a yöneltti.

Sasani Devleti'nin 7.yüzyılda dağılmasıyla güney yolu açıldı ve 14.yüzyıla dek süren göç dalgasıyla, yüzbinlerce

Türk hemen hiçbir engelle karşılaşmadan Ortadoğu'ya geldi. *Kuzey yolu*'nu izleyenler yabancılaşırken, *güney yolu*'nu izleyenler Anadolu'yu anavatan yapıp burayı Türkleştirdiler ve geniş bir coğrafyayı egemenlikleri altına aldılar.[117]

Güney yolu'yla gelenlerin önemli bir bölümü, Anadolu'dan önce İran'a, özellikle de İran'ın en güzel yöresi olan Hazar'ın alt bölgelerine ve Güney Kafkasya'ya yerleştiler. Öncekilerle bütünleşen bu yerleşim, o denli etkili ve kalıcıydı ki, İran çok uzun bir süre Türkler'in yönettiği bir ülke haline geldi. İlk *Müslüman Türk devleti olan Samanoğulları*'ndan *(874), Pehlevi hanedanlığına dek (1925), (14.yüzyıldaki Moğol egemenliği ve 1750-1779 arasındaki 29 yıllık Zent hanedanlığı dışında) yaklaşık bin yıl, İran Türk asıllı hanedanlar tarafından yönetildi.*[118]

İran'da 874'le 1925 arasında kurulan Türk hanedanlıkları şöyleydi: *Samanoğulları* (874–999), *Gazneliler* (962–1183), *Büyük Selçuklular* (1020–1240), *Harzemşahlılar* (1501–1750), *Kaçarlar* (1779–1925). Bu devletler, dönemlerinin en güçlü devletleriydi; azınlıkta olmalarına karşın Türkler, devleti ve toplumu iyi yönetiyor, yerel kültürü etkiledikleri kadar ondan etkileniyordu. *Erime* ve *eritmeyi* içeren ve her iki kültürü de geliştiren doğal kaynaşma, özellikle *Gazneli* ve *Selçuklu* dönemlerinde yüksek nitelikli yeni bir ortak kültür ortaya çıkarıyordu. Antik–Çağ'da başlayan ve son bin yılda yoğunlaşan Türk–İran ilişkisi, her iki kültüre de o denli çok şey katmıştır ki, bu kültürler arasına etnik bir sınır çizmek neredeyse olanaksız hale gelmiştir.

Türk–İran ilişkilerindeki iç içe geçmişliği ve kaynaşma yoğunluğunu gösteren, çok sayıda bilgi ve örnek vardır; bir başka deyişle, İran tarihinin kendisi bu örneklerin tarihi gibidir. **Prof. Günaltay**'ın *Ön Turanlılar* ya da *Proto–İranlılar* adını verdiği *Medler*, *Hint-İranlılar*'ın İran yaylasına gelmelerinden önce, *"eski soydaşları" Elamlılar*'ın yaşadığı bölgelere dek yerleşmişlerdi.[119] M.Ö. 9.yüzyılda Kuzey Zagroslar'da

yaşayan halkın tümü, Asurlular'ın *Hanasuruka* adını verdiği *başbuğ*'un yönetiminde yaşayan Türkler'di. Bu halk, *"Sümerler, ve Sakalar gibi Ural-Altay bölgesinden gelen, dilleri bitişken"*, aynı soya sahip insanlardı. Bu soy, *"Türkler'in aslı olan Ön-Turanlılar denilen Alp tipi bir soydu."*[120] Dil bilimci **J.De Morgan**'a göre, resmi dilin Farsça olduğu *Pers İmparatorluğu* döneminde bile; *"tüm Susyon ovasında ve Güneybatı dağlarında, bir Turan lehçesi olan Anzan dili"* kullanılıyordu.[121] Antropolog **Alfred Mori**'ye göre, *Partlar, "Orta Asya'daki Atrek Havzası'ndan, M.Ö. 3. yüzyılda İran'a gelen Türk koluna bağlı Turan kabileleriydi"*.[122]

Türk-İran ilişkileri, her iki milletin Müslümanlığı kabul etmesinden sonra etkisini giderek arttırdı ve çatışma içeren farklı bir boyut kazanarak daha da yoğunlaştı. Emevi yıkımının her iki millete verdiği çok yönlü zarar, 9.yüzyıldan sonra ard arda kurulan Türk devletlerinin yürüttüğü politikalarla, İran'da kısa sürede giderildi. İslam düşüncesinin yarattığı düşünsel canlanma, yüksek niteliklere sahip yeni bir uygarlık döneminin başlamasına yol açtı. Güçlü devletler kuran Türk hükümdarlar, kendilerinin de katıldığı bilim ve sanatın, gerçek koruyucuları oldular; İran ve Türk kültürleri önemli bir kaynaşma yaşadı; bu kaynaşma, evrensel değere sahip yapıtlar üreterek, gelecekteki uygarlıklara yön veren bir olgunluğa ulaştı.

9.yüzyıl sonrasındaki kültürel kaynaşmanın kapsamı, henüz tam olarak incelenmemiş olsa da tarihsel gerçekler artık görülebilmekte ve Türk-İran ilişkilerindeki Türk etkisi gerçek boyutuyla ortaya çıkmaktadır. İran tarihiyle ilgili araştırmalar yapan ve Türkler'e karşı olumsuz düşüncelerini gizlemeyen **Prof. Raymond Furon** bile, *"Hindistan'dan Irak'a dek Samiler'in tümünü içine alan"* büyük bir devlet kuran **Gazneli Mahmut**'un; *"ölçüsüz servete sahip"* olduğunu, *"şairleri ve sanatçıları çevresine topladığını"* ve *"İran uygarlığının hamisi kesildiğini"* söylemiştir.[123]

Bir başka İran araştırmacısı ve yine kararlı bir Türk karşıtı olan **R.Gousset**, tarihi gerçekleri zorlayan tüm çabasına karşın, İran kültürü üzerindeki Türk etkisini kabul et-

mek zorunda kalmış ve şunları söylemiştir: *"Çok gariptir ki, İran milli kültürünün övüneceği yapıtları, bir Türk hükümdar ailesi* (Gazneli Mahmut y.n.) *devrinde düzenlenmiştir İran'da sürekli hale gelen politik kararsızlıklara karşın* (Türk yönetimleri kastediliyor y.n.) *İran kültürünün nasıl olup da sürebildiğini gösteren bundan daha iyi bir kanıt yoktur."*[124]

Osmanlı İmparatorluğu'yla uzun süren bir mücadele içine giren *Safevi Devleti*, bir İran devleti olarak kabul edilmektedir, ancak 250 yıl İran'ı yöneten bu devleti kuran **Şah İsmail,** Azerbaycanlı bir Türktür. **Şah İsmail**'in kendisi, Azeri edebiyatının 16.yüzyıldaki en seçkin şairidir.[125] Şii propagandacıları olan *ahud*'ları Anadolu'ya yollayıp[126] Osmanlı İmparatorluğu'na karşı, Türkmenler üzerinde etkili olmuştu ve **Hatayi** takma adıyla yazdığı *Dahname* ve *Nasihatname*, Azeri edebiyatının ilk mesnevileriydi.[127] **Yavuz Sultan Selim Şah İsmail**'i yenmiş, ancak **İsfahanlı Hasan Can**'ın oğlunu kendine danışman yapmıştı.[128] **Sultan Selim Camisi** tümüyle bir Türk eseriydi ama, baş mimarı **İranlı Mimar Ali**'ydi. [129] Türk-İran ilişkileri, böylesine yoğun bir etkileşim içindeydi.

Binlerce yıla dayanan Türk-İran ilişkileri; birbiri içine giren süreçler halinde gelişerek bugüne dek gelen, bütünleşmeler ve kaynaşmalarla dolu, zengin bir tarih üzerine oturmaktadır. Altmış milyonluk günümüz İran'ında, 28 milyon *Farsi* ve 18 milyon *Türk* yaşamaktadır.[130] Tarihe iz bırakan birliktelikler oluşturan bu iki ülke insanının yakınlığı, dün olduğu gibi bugün de, yaşadıkları bölgeye barış ve dostluk kazandıracak bir birikime sahiptir; bu birikimin değerinin bilinmesi ve mutlaka değerlendirilmesi gerekir.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

DOĞU AYDINLANMASI

Antik Çağ'dan Orta Asya'ya

9.yüzyıldan başlayarak 14.yüzyıla dek süren beşyüz yıl içinde; Güneybatı *Orta Asya*, İran, Mezopotamya, Anadolu ve Müslüman egemenliğindeki İspanya'da, sıradışı bir aydınlanma ve uygarlık gelişimi yaşandı. İslam yayılmasına denk düşen bu uzun dönem içinde, *Antik Çağ* yapıtları incelendi, eleştirildi, geliştirildi ve yalnızca *Antik Çağ*'ı değil, kendi dönemini de aşan görkemli bir bilimsel gelişme yaratıldı. Ön Asya'nın büyük-küçük kentleri; okullar, kütüphaneler, basımevleri, kağıt hamuru atölyeleri, çeviri merkezleri ve buraları boş bırakmayan insanlarla doldu. Uyanış o denli kapsamlı ve yaygındı ki, tarihi bilenler bile bu uyanışın nedenlerini açıklamada zorlandılar. Dünyanın büyük bölümü özellikle Avrupa, *Orta Çağ* karanlığını yaşarken, Bağdat'ın ya da Semerkant'ın sokakları, birkaç dil bilen, *"öğrenmek için yapmayacağı şey olmayan"* insanlarla dolup taşıyordu.

Büyük uyanışın öncülüğünü yapan düşünürlerin büyük çoğunluğu Müslümandı. Bu nedenle, bilim ve felsefe alanındaki bu olağanüstü gelişmeye, *İslam aydınlanması* denildi. Ancak 9.yüzyıl aydınlanmasının öncülüğünü yapanlar içinde hemen her dinden insan vardı. Müslümanlardan başka, bölgede yaşayan; *Budist, Yahudi, Maniheist, Şaman* ve *Hıristiyan* bilim adamları, bu uygarlık içinde, sayıları az da olsa yer almıştı. Bu nedenle dinsel tanımlama, olayı tam olarak anlatmıyordu. Etnik bir sahiplenme de mümkün değildi. Yaratılan bilim ve felsefe o denli geniş ve kapsamlıydı ki, herhangi bir etnik yapı bu bilimi tek başına temsil edemiyordu. *Araplar, Türkler, Acemler, Suryaniler, Nestroyanlar* ve başka etnik kökenden düşünürler, bu hareketin içinde yer almış, katkı koymuştu. Batı ya da Arap tarihçilerin, hala kullanmakta oldukları *Arap bilimi* tanımlaması; hem gerçeği yansıtmıyor, hem de bu uygarlığı yaratan diğer unsurları yok sayıyordu.

Coğrafi bölge olarak yapılacak bir tanımlama da, herşeyi tam olarak yansıtmayacaktı. İspanya, Avrupa'da;

Mısır, Tunus, Fas, Afrika'daydı. Bu nedenle, *Doğu bilimi* ya da *Doğu aydınlanması* da, belki uygun bir tanım değildi. Ancak, Kuzey Afrika ve İspanya'ya bilim Doğu'dan gelmişti. Endülüs Emevi Devleti'ni kuranlar, önemli oranda Kuzey Afrika'ya yerleşen Berber Hazar boylarıydı, Endülüs'ü fetheden komutan **Tarık Bin Ziyat**, Türk'tü.[1]

Dönemin bilim yapıtlarının büyük bölümü Arapça yazıldığı için, bu uyanışa; kimi tarihçinin yaptığı gibi, belki de *Arapça'daki bilim* tanımı uygun olacaktı. Ancak bu *bilim* içinde, Farsça ve Türkçe başta olmak üzere, başka dillerde yazılmış yapıtlar da vardı. Ayrıca, hemen her yapıt, hangi dille yazılmış olursa olsun, başka dillere çevriliyor ve herkes tarafından okunuyordu. Koşulların tümü bir araya getirildiğinde, 9-14.yüzyıl uyanışını anlatan en uygun tanım, herhalde *Doğu aydınlanması* olmalıdır. Tanım uygunluğunun yanında bu yaklaşım, *"Doğu'nun, bilimsel gelişme için, hiçbir zaman uygun bir ortam oluşturmadığını"*, *"aydınlanmanın yalnızca Avrupa'da yaşandığını"* ileri süren kasıtlı Batı savlarına, en azından tanım düzeyinde verilmiş bir yanıt olacaktır.

Dinler ve milletler arası ortak bir ürün olan bu büyük uygarlık atılımını tanımlarken, bu tanım içinde önemli bir yeri olan Türk unsurlara özellikle dikkat edilmelidir. Türkler'in *Doğu bilimine* yaptığı katkı, üst düzeyde olmasına karşın, Batı ya da Arap tarihçiler tarafından, dün olduğu gibi, bugün de yok sayılmıştır. Bu büyük gelişimi hazırlayan eğitim ve kültür birikiminin kaynağı yeterince sorgulanmamış ve Türk bilim adamlarının, bilim tarihine yön veren buluş ve görüşleri atlanmıştır. Arapça yazdıkları için yalnızca yapıtları değil, kendileri de Arap sayılmış ve Batı kaynaklarında, onlara kendi adlarından başka adlar verilmiştir.

Doğu aydınlanması'nı *"İslam uygarlığı"* olarak tanımlamasına karşın, Fransız tarihçi **Jean Poul Roux**, konuyu gerçeğe uygun olarak açıklayan ender batılı bilim adamlarından biridir. **Roux**, en büyük uygarlığın ortaya çıkışını incelerken şu saptamaları yapmıştır: *"İslam uygarlığı*

bir merkezden doğmamıştır; merkezi devlette tüm yetkileri toplayan halifelerin başkenti bile, İslam uygarlığının doğum yeri olmamıştır. (Bu uygarlık y.n.) *Doğu ve Batı İran, Mezopotamya, Suriye, Mısır, Kuzey Afrika, yani Tunus'ta ve daha sonra İspanya'da, yaratıcılığın doruğa ulaştığı ve sürekli olarak birbirini etkileyen pek çok ocaktan doğmuştur... Bu uygarlığın içinde, Orta Asya'nın önceliğini görmemek; ilk sırada yer alan, hatta belki de ilk sırada yer alanların öncüsü olan Orta Asya'ya haksızlık olacaktır. Doğru olan, bu topraklara borçlu olduğumuz herşeyin, bir bütün halinde ele alınmasıdır.."*[2]

Doğu aydınlanması'na kaynaklık eden bilimsel birikim; Orta-Asya, İran ve Anadolu'da yeterince vardı. Türk, İranlı ya da Süryani bilim adamları, eskiye giden köklü kültürel gelenekleriyle, bilimi kilisenin tutuculuğundan korumuşlar ve geliştirmişlerdi. Bizans İmparatoru **Justinyen'in** (Justinianos I), Suriye'ye sürdüğü *Atina Okulu*'nun filozofları, Antik Ege uygarlığı yapıtlarını Süryanice'ye çevirip korurken; Türk ve İranlı bilim adamları, kendi yöresindekilerle birlikte Çin ve Hint uygarlığının ürünlerini yaşatıp geliştirmişlerdi. Araplar, başlangıçta bu yapıtlardan çok az yararlanmıştı. Onlar, yaşamı ve doğayı tümüyle, inanca bağlı düşüncelerle açıklıyor ve *"İslamiyet'in, kendilerinden önceki her düşünceyi iptal ettiğini iddia ediyorlardı."*[3] Abbasiler'e dek yöre kültürlerini yok eden bir baskı politikası uygulamışlardı. Emeviler, İran, Mısır, Suriye ve Türk bölgelerini ele geçirdiklerinde; dini yapıt ve anıtlarla birlikte Türkçe, Farsça ya da Latince yazılan yapıtları yakıp yıktılar.[4] Araplar'ın bilimle tanışıp bu alanda ünlü düşünürler çıkarması, Abbasi halifelerinin bilime, bilim adamlarına ve diğer kültürlere önem vermesiyle başladı. Fransa'da eleştirel felsefenin öncülerinden sayılan tarihçi ve din bilgini **Ernest Renan** (1823-1892), diğer kültürlerin Arap kültürüne etkisi konusunu incelerken, biraz da abartılı olarak İran uygarlığını öne çıkarır ve şunları söyler: *"Avrupa Rönesans'ının gerçek kaynağı araştırılacak olursa bu, İslami bilimler arasından geçerek Sasani devrine çıkar. Öteki ulusların, özellikle İran'ın, Arap dünyasına ve uygarlığına*

giren bilim ve kültür unsurlarını Araplardan alırsanız, Arap, devesiyle yalnız başına kalır."[5]

Oysa Araplar, bilim ve gelişmeye önem veren bir dini kabul etmişlerdi. **Hz.Muhammed**, *"kadın olsun, erkek olsun her Müslüman'a"* bilgi edinmeye çalışmayı, adeta dini bir borç olarak göstermişti. *"Beşikten mezara ilim arayınız"; "Kim ilim için çalışırsa ibadet etmiş olur", "İlim edinmek oruç kadar, ilim öğrenmek namaz kadar değerlidir"* demişti. Böyle bir peygambere sahip olmak; bilime saygıyı, herkesten çok Araplar'da arttırmalı ve bilim *"Çin'den getirilmek zorunda kalınsa"* bile insanın yolunu aydınlatmalıydı.[6] Araplar, bu aydınlık yola, Emevi despotluğundan sonra, Abbasiler döneminde gireceklerdir.

Abbasi halifeleriyle birlikte, Bağdat bilim ve kültürün merkezi haline gelmeye başladı. **El-Memun** 830'da, *Bilgelik Evi (Beytülhikme)* adını verdiği büyük bir kültür merkezi yaptırdı ve Nasturi, İranlı, Türk, Hint, Hıristiyan, Yahudi bilim adamlarını çevresine topladı. Her bölgeden, dönemden ve dilden yapıtlar, Arapça'ya çevrildi. Felsefeye duyulan ilgi, bağnaz ilahiyatçıların, özellikle *Hanbeliler*'in karşı çıkmalarına karşın sürdürüldü; gökbilim, matematik ve tıbbın yardımıyla gelişti. Her yerde okullar, medreseler, kütüphaneler açıldı, özgün eserler üretildi. Bilim ve sanat, saraylardan çıkarak şaşırtıcı bir yoğunlukla, toplumun her kesimine yayıldı; en geçerli değer yargısı, öğrenmek ve daha çok öğrenmekti; okuyanlara, okutanlara ve özellikle bilim adamlarına olağanüstü saygı gösteriliyor, değer veriliyordu. Bu coşkun ortam içinde, yalnızca dönemlerine değil, geleceğe de yön veren ve çağını aşan evrensel nitelikli düşünürler, bilim adamları yetişti; bu insanların ürettiği kimi yapıtlar, uzun bir süre aşılamadı.

Doğu aydınlanmasında yer alan bilim adamları, kendilerinden önceki bilimsel yapıtları incelediler ve öğrendiklerini gelecek kuşaklara aktardılar. Ancak onlar, öğren-

diklerini geleceğe ileten basit aktarıcılar değildi. Çin'den, Hint'den, Mısır ya da Ege'den aldıkları bilgileri; üstün bir kavrayışla incelediler, geliştirdiler ve onları aşarak çok daha ileri bir düzeye ulaştılar. **Miletli Thales** ya da **Sisamlı Pisagor**, Mısır ve Babil'den aldığı bilgileri nasıl geliştirip yenilediyse, onlar da *Antik Çağ*'dan aldıkları *bilim*'i, öyle geliştirdiler. Deneysel araştırmayı, çalışmalarının temeline yerleştirerek deneyciliği bulanlar ve bu yöntemi bilim'e katanlar onlardı. Hiçbir kavramsal kurgunun esiri olmadılar, hemen herşeyi sorguladılar. Olay ve olgular üzerindeki gözlem yeteneklerini üst düzeye çıkardılar ve *gerçek*'i tüm araştırmalarının çıkış noktası yaptılar. Özelden genellemeye giden güvenilir çalışmayı (tümevarım), bilimsel yöntem haline getirdiler. Yorulmak bilmez yinelemeler, gözlemler ve ölçümlerle, olguların üzerine gittiler. Kuramlar ve tasarımlar, sürekli denetlenerek doğrulandı ya da cesur bir düşünce ve araştırma özgürlüğüyle, yerlerine yenileri kondu. Bu bilimsel yaklaşım, Batı'dan sekizyüz yıl önce, *"bilginin ilk koşulu kuşkudur"* biçiminde dile getirilmişti.[7]

Semerkant, *Bağdat* ya da *Kurtubalı* bilginler, *Antik Çağ*'da yaratılmış olan bilimsel birikimi geliştirmekle kalmadılar. Bu birikimi unutulmak ve yok olmaktan kurtararak, Batı'ya da öğrettiler. Felsefe ve edebiyatın, deneysel kimya ve fiziğin, cebirin ve günümüzdeki anlamıyla matematiğin, çağdaş tıbbın, astrolojinin, jeolojinin, sosyoloji ve şehirciliğin kurucuları oldular. Tüm deneysel bilimlerde, çoğu zaman çalınan ya da başkalarınınmış gibi gösterilen sayısız yapıt ve buluş yanında, kendilerinden sonraki kuşaklara belki de en değerli armağanı bıraktılar; insanlara doğayı ve kendilerini tanımayı öğrettiler. Batı'nın çok sonra erişebileceği bir anlayışla insan ve doğa ilişkilerini çözdüler.

Doğu'da sıradışı bir aydınlanma yaşanırken Batı'da, *Antik Çağ* yapıtları yasaklanıyor, unutturuluyor hatta yok ediliyordu. Kitaba karşı düşmanlık, tüm *Orta Çağ* boyunca süren geleneksel bir tutum haline gelmişti. Do-

ğu'da, *mantığın üstadı (sahib ül-mantık)* denilerek büyük değer verilen **Aristo**'nun yapıtları, kilise bodrumlarında kilit altında çürütülüyor ya da görüldüğü yerde yakılıyordu.

Batı'da kitap yakmak, *Orta Çağ*'la sınırlı olmayan, Antik Grek ve Roma'dan **Hitler**'e dek gelen, eski bir alışkanlıktır. **Abderali Protagoras** (M.Ö. 481-411) *Tanrılar Üzerine (Peri Teon)* adlı kitabı nedeniyle yargılanmış, *kitap yakılmaya mahkum edilmiş*, kendisi de Sicilya'ya kaçarken gemi kazasında ölmüştü. **Klazomenai'li** (Urla'nın Kilizman İlçesi) filozof **Anaksagoras** (M.Ö. 500-428), *Peri Fysesos* adlı yapıtı nedeniyle yargılanmış, kitabı yasaklanmış, ölüm cezasından **Perikles**'in girişimiyle kurtulmuştu.[8]

Roma orduları M.Ö. 48'de, **Julius Ceasar** komutasında Mısır'ın İskenderiye kentini ele geçirdiğinde, ünlü *Museion Kütüphanesi*'nin büyük bölümünü yakmıştı. **Kleopatra,** Bergama'dan getirdiği kitaplarla kütüphaneyi az çok yeniden kurmuş[9], ancak Bizanslı **Theolopilos** M.S. 390 yılında bu kütüphaneyi kitaplarıyla birlikte yeniden yakmıştı. Bizans'ta, 780-843 yılları arasındaki ünlü *İkona Savaşları* sırasında, tüm eski kitaplar yok edilmişti. Haçlıların 1204 yılında İstanbul'u işgal etmesiyle oluşan Frank egemenliğinin sınırları içinde, tüm kütüphaneler yıkılmış, kitapları parçalanmıştı. Fransız düşünürü **Petrus Abaelardus** (1079-1142) *Birlik ve Tanrısal Üçleme Üzerine (De Unitate et Trinitate Divina)* adlı yapıtı nedeniyle tutuklanmış ve yapıtını, *"kendi eliyle yakmaya"* mahkum edilmişti. Paris meclisi 1210 yılında, **İbn. Rüşt**'ün felsefe yapıtlarını yasaklamış ve kent merkezinde yakılmasına karar vermişti. Papalık 1346 yılında, Doğu felsefesini ele alan ve doğa yasalarını inceleyen **Nicolas d'Autrecourt**'un, *"gözaltında tutulmasına"* ve *"yapıtının yakılmasına"* karar vermişti.[10]

Doğu'da, beş yüzyıl süren bilimsel gelişme döneminde, çok sayıda bilim adamı yetişti ve bunlar, bilimin hemen her alanında, sayısız yapıt ürettiler. Orta Asya'dan

İspanya'ya dek geniş İslam coğrafyasına yayılan; birçok din, mezhep, dil, etnik yapı ve kültürü barındıran bu büyük bilimsel birikim; günümüze dek, gerçek kapsamı ve boyutuyla hala ele alınmış değildir. Bilimin merkezinin Batı'ya kaymasıyla Doğu bilimi; kasıtlı gözardı etmeler, savsaklamalar ya da çarpıtmalarla *üstü örtülmek* ya da *unutturulmak* istendi. Batı kaynaklı bu istek, son derece başarılı oldu ve günümüz Doğu insanı, tarihinde yaratılmış değerleri bilmeyen, bu nedenle kendine güveni olmayan, bilinçsiz ve edilgen bir kitle haline getirildi.

Bilimin Temeli : Kitap ve Eğitim

Her uygarlık gelişiminde olduğu gibi, Doğu aydınlanmasının temelinde de eğitim, eğitimin temelinde de okul, eğitmen ve kitap vardır. 9. ve 13.yüzyıllar arasında, bu üç kavrama büyük önem verildi. Beş yüz yıllık bu uzun dönemde; okullar açılıyor, öğretmen yetiştiriliyor ve her yerde kütüphaneler kuruluyordu. Kitaba verilen önem ve kütüphanelerdeki kitap sayısı, günümüz ölçülerine göre bile, inanılması zor boyutlara ulaşıyordu.

Antik Çağ'da; Mısırlılar *papirüs*'ü, İranlılar *tirşe*'yi (hayvan derisi), Bergamalılar *parşömen*'i, Persler *bambu örgüsü*'nü kağıt olarak kullandılar. Çinliler M.S. 2. yüzyılda kağıdı, bol ve ucuz olarak üretilen bir sanayi haline getirdiler. Çinliler dut ağacı elyafı, eski paçavralar ve kenevir artıklarından kağıt yaparken; kısa bir süre sonra Türkler, İpek elyafından elde ettikleri hamuru tokmaklayarak *kakat* ya da *kakaç* adını verdikleri daha nitelikli kağıt üretmeyi başardılar. *Kakat* sözcüğü, daha sonra *kağıt* olarak Arapça ve Farsça'ya yerleşti. [11]

Kağıt yapımının en ucuzu olan Çin yöntemiyle, 7. ve 8. yüzyıllarda Semerkant'da bol miktarda kağıt üretiliyordu. Üretim teknikleri ve kağıt hamuru formülleri, Abbasi Halifesi **Harun Reşit** döneminde (793) Türkler tarafından Bağdat'a, 11.yüzyılda Sicilya'yı ellerinde bulunduran Araplar tarafından İtalya'ya götürüldü; 14.yüzyılda

Avrupa'ya buradan yayıldı. Benzer bir yolu, birkaç yüzyıl arayla matbaa izledi. Çok eskiden beri mürekkebi bilen ve oymacılıkta ustalaşan Çin'liler, önce mermer levhalar, sonra ahşap baskı bloklarıyla yazı, hatta resim basmaya başladılar. 8.yüzyılda Uygurlar; *Turfan*, *Almalık* ve *Barkul*'da benzer tekniklerle kitap basıyor ve renkli mürekkep kullanıyordu.[12] Çinliler 11.yüzyılın ilk yarısında, harfleri tek tek hazırlayıp kalıp halinde dizmeyi ve mürekkeplenen kalıpları kağıt üzerinde gezdirerek kopya çıkarmayı, yani *tipo* baskı tekniğini buldular. Basım teknikleri, 14. yüzyılda, yine Semerkant-Bağdat yolunu izleyerek Batı'ya ulaştı; 15.yüzyıl'da Avrupa'da kullanılmaya başlandı.[13]

Kağıt imalat ve kitap basım tekniklerinin Pekin, Semerkant, Bağdat ya da Şam'da gelişmiş olması; yalnızca teknolojik ilerlemenin değil, onunla birlikte bilime ve eğitime verilen önemin doğal bir sonucuydu. Hükümdarlar ve üst düzey devlet yetkilileri, bilimi ve bilim adamlarını koruyor, eğitime özel önem veriyorlardı. Eğitim, devlet politikalarında, askerlikten sonra önem verilen konuların başında geliyor, halk bu öneme uygun olarak okuma ve okutmayı, en yüksek değer olarak görüyordu. Her kesimden gençler, iyi bir eğitim almak için yollara düşüyor, herhangi bir çıkar gözetmeden, yalnızca öğrenmek için medreselere koşuyordu.

Yapıtlarını *ödül* için kullananlar da vardı elbette. Hükümdarlara ya da vezirlere *ithaf* edilen ve karşılığında *ödül* alınan kitaplar yazılıyor, ancak *ödül* almak, kesinlikle bilimsel değeri olan, özgün yapıt üretmekle mümkün oluyordu. Çünkü hükümdar ve vezirlerin büyük çoğunluğu, yazılanların değerini anlayabilecek konumdaydı; bazıları da bilim adamıydı. Kitaptan *ödül* almayı yadsıyan ve bunu kitabına yazanlar da vardı. Bu tür kitapların önsözünde, kitabın *"ödül için değil yalnızca bilim için"* yazıldığı söyleniyor, bilimsel özgürlüğe gösterilen önem vurgulanıyordu. Şafi mezhebinin önde gelen düşünürlerinden **Kemalettin Mehmet Demiri** (14.yüzyıl), *Hayat-ül Heyavan* adlı yapıtı-

nın önsözünde; *"Bu kitap, hiç kimsenin benden yazılmasını istemediği bir kitaptır"* demiştir.[14]

Kağıt ve basım tekniklerinin gelişmesi, kitabın ucuzlamasına ve alım gücü düşük kesimlerin de kitap edinmesine olanak sağladı. **El Memun,** Bağdat'da *Beytül Hikme*'yi kurduğunda, hiç kuşkusuz halktan gelen yaygın bir isteği karşılamıştı. Öğrenme tutkusuna kapılmış sıradan insanlar, ortaklaşa kitap alma, kitap değiş tokuşu ya da eski kitap alımı gibi, tarihte ilk kez görülen alışkanlıklar edinmişlerdi. Kitap, bir kültür alışveriş aracı olmuş; kitapçılar, yalnızca kitap satılan yerler değil, aydınların uğrak yerleri haline gelmişti. Ülkenin dört bir yanından gelen kitap meraklıları, büyük kentlerdeki *sahaf çarşıları*'nda buluşuyor, kitap ve görüş alışverişinde bulunuyorlardı.[15]

Günümüzde paraya ya da lüks tüketime yönelen toplumsal ilgi, o zaman *"bir salgın hastalık gibi"* kitap tutkusuna yönelmişti.[16] *Haçlılar*'ın, yağması nedeniyle tüm servetini yitirerek sıradan bir insan olan **Emir Usama bin Munkıd**'ın şu sözleri, kitaba o dönemde ne denli yüksek değer verildiğini gösteriyordu: *"Evlatlarımın, arkadaşlarımın evlatlarının ve eşimin sağlıklı oluşu, servetimi yitirmenin üzüntüsünü bana unutturdu. Ancak kitaplarımın elden gitmesi beni üzüyor. Dört bin cilt kitabım vardı. Onların eksikliği benim için, yaşadığım sürece bitmeyen bir üzüntü kaynağı olacaktır."*[17]

Varsılların kitaplıklarına imrenen yoksul aydınlar arasında sıkça kullanılan *"Allah cevizi dişi olmayanlara verir.."* sözü, kitaba verilen önemi gösteren, dönemin moda deyimlerinden biriydi.[18] Kitap kopyacıları, üstün sanatkarlar olan hattatlar, kağıt imalatında ya da kütüphanelerde çalışanlar, herbiri aynı zamanda iyi bir okuyucu olan az gelirli aydınlardı; kütüphaneciliği, aynı eczacılık gibi, tarihte ilk kez meslek haline getirenler de onlardı. İngilizlerin çok övündükleri ve içinde okuma-tartışma salonları bulunan günümüz kulüpleri, bin yıl önce; Semerkant, Bağdat ya da Kurtuba'da kurulmuş ve aydınları ağırlamışlardı.

Başlangıçta, camilerin içinde ya da yanında kurulan kütüphaneler, giderek mahallelerde, kasaba ve köylerde kurulmaya başlandı. Halkın kolayca ulaşabileceği küçük *kitap ve okuma evleri*'nden ayrı olarak, büyük genel kütüphaneler ve özel uzmanlık kitaplıkları kuruldu. *Beytül Hikme* külliyesinin içinde yer alan İslam dünyasının en büyük kütüphanesinde 1 milyon kitap vardı; *Şam, Kahire, Semerkant, Kurtuba, Merv*'deki kütüphanelerde bulunan kitap sayısı bu sayıya yakındı. **Timur**'un torunu ünlü matematikçi ve gökbilimci (astrolog) **Uluğ Beğ**'in (1394-1449) kişisel kitaplığı, aynı yıllarda *"Avrupa krallarının kitaplıklarının en az on katı kitapla doluydu."*[19] Irak'ta çok küçük bir kasaba olmasına karşın *Necef Kütüphanesi*'nde, 40 bin kitap vardı. *Fatımiler*'in Kahire'deki kütüphanelerinde felsefe üzerine 18 bin, matematik üzerine 6 bin 500 kitap bulunuyordu. Tahran'ın güneyindeki Rey kentinde, şehir kütüphanesinin yalnızca kitap kataloğu, on büyük cilt tutmuştu. Her caminin bir kitaplığı vardı; her hastanede ziyaretçiler önce *"raflarında cilt cilt kitaplar bulunan salonlara alınırlardı."*[20]

Günümüzde, İtalya'daki Roma Ulusal Kütüphanesinde 677 bin, Viyana Devlet Kütüphane'sinde 924 bin, Berlin Ulusal Kütüphanesinde 1 milyon 230 bin kitap olduğu düşünülürse, bin yıl öncesinin kitap sayılarının ne anlam ifade ettiği, daha iyi anlaşılacaktır.[21]

"Duvarları kitaptan görünmeyen" ve *"insanlarla dolup taşan"* kütüphaneler, tutku haline gelen öğrenme isteği, okullar ve okutulanlar; dikkatlice hazırlanmış bilinçli bir girişimin, devletin öncülük ettiği eğitim programlarının ürünleriydiler. Görülmemiş bir *"okul ve eğitim bolluğu"* yaşanıyordu. Bu öyle bir bolluktu ki; köylere dek yayılmış binlerce okulda 6-11 yaş gurubunda yüzlerce erkek ve kız çocuk, *"küçük seccadelerin üzerinde diz çöküp mumyalanmış tahta levhalar üzerinde harfler yazıyor, Kur'an okuyor ve gramerin ilk kurallarını"* öğreniyordu. Okul olmayan yerlerde aynı şey, *"Müslüman ülkelerin her yerine yayılmış olan cami*

ve mescitlerde yapılıyor"; camiler ibadet aralarında, okuma yazma öğrenen çocuklarla doluyordu.[22]

Devlet, ilköğretimin yayılması için gereksinimleri karşılamada öncülük yapıyordu, ama yüksek yoğunluklu katılım, devlet ya da hükümdar zorlamasıyla olmuyordu. Halk, hem eğitime başlayıp bilgi ve görüşünü arttırması, hem de din kurallarını öğrenmesi için çocuğunu büyük bir istekle okullara, camilere yolluyordu. Her inançtan aile, aynı şeyi, kendi kurumlarıyla yapmakta serbestti; buna kimse karışmıyordu.

Bu davranış ve yaklaşım biçimi, Batı'nın hiç bilmediği ve belli ki anlamadığı bir tutumdu. Doğu'da küçücük çocuklar okuma yazma öğrenip, Kur'an okuyabilirken; Batı'da İncil, yalnızca papazların elinde bulunurdu. Halkın onu okuması yasaklanmıştı; "*İncil'in dilini papazlar bilir*" ve "*yazdıklarını halka ancak papazlar anlatabilirdi*" 800 yıl boyunca halk, Latince verilen vaazları birşey anlamadan dinliyordu. Halkın Latince okuma yazma öğrenmeyişi, onların bunu istemedikleri için değildi. Halkın eğitilmesi ve İncil'i anlar duruma gelmesi, papalar ve imparatorlar tarafından istenmiyordu. Bu durum, 16.yüzyıldan sonra tersine dönecek ve gerileme sürecine giren İslam ülkelerinde cahil bırakılan halk, Kur'an'ı yetersiz hocalardan "öğrenmeye" başlarken; Batı, büyük bir eğitim atılımı gerçekleştirerek laikleşecek ve "*herkesin her şeyi öğrenme*" olanağına kavuşması sağlanacaktır. Günümüzde, Kur'an'ı Türkçe öğrenme ya da Türkçe ezan konularına gösterilen tepkiler göz önüne getirildiğinde, Doğu-Batı arasındaki "tersine dönüş", daha iyi anlaşılacaktır.

Kentlerden köylere dek yayılan okullarda, eğitim parasızdı. İnsanların cahil kalmasını istemeyen devlet, okullara maaşa bağladığı öğretmenler atıyor, yurtlar yaptırıyor ve öğrencilerin temel gereksinimlerini karşılıyordu. Endülüs'te **II. El-Hakem**, *Kurtuba*'nın 81 ilkokuluna ek olarak, yalnızca yoksul çocukların alındığı 27 yeni okul yaptırmıştı. Kahire'de **El-Mansur Kalavun**, *Mansuri Hastanesi* külliyesinde bir yetimler okulu açmış, burada oku-

yan çocukların beslenme ve yazlık-kışlık giyim masraflarının, devlet tarafından karşılanmasını yasaya bağlamıştı. Karahanlı ve Selçuklular'da *gezgin öğretmenler* ya da *medrese öğrencileri*, köylere-kasabalara yayılıyor, insanlara okuma yazma öğretiyordu. İslam ülkelerinde her cami imamı, aynı zamanda bir öğretmendi ve Alman araştırmacı **Sigrid Hanke**'nin deyimiyle, *"halk eğitiminin üzerine gerilmiş sık dokulu bir ağ gibi"* her yana yayılmış olan camiler, *"eğitim düzeninde hiçbir gedik bırakmıyordu."*[23]

Eğitimin yaygınlığı, okuma yazma öğreten ilkokullarla sınırlı değildi. Günümüz liseleri ya da İngiliz kolejlerine benzeyen orta öğrenim kurumları ve üniversitelerin öncüleri medreseler, ülkelerin değişik bölgelerine, dengeli ve düzenli bir biçimde yayılmıştı. Parasız olan bu okulların öğrencileri, okulların üst katlarında ücretsiz yatar kalkar, yer içer ve küçük bir *cep harçlığı* da alırdı. Zemin katlarda ya da ek hizmet binalarında; mutfaklar, ambarlar, hamamlar bulunur; ortasında üzeri kubbeli ya da açık havuz *(şadırvan)* olan orta avlunun çevresinde, sınıflar ve kütüphaneler sıralanırdı. Öğrenciler bu okullarda; Kur'an, hadis, dil bilgisi, edebiyat, matematik, gök bilimleri, tarih, coğrafya, mantık ve *iyi konuşma (hitabet)* derslerinden oluşan kapsamlı bir eğitimden geçerdi. Tartışma ve eleştiri toplantılarıyla; öğrenciler, öğrenimde etkin bir rol alır; büyük sınıflardaki öğrenciler, küçüklere geliştirici seminerler düzenlerdi. Bu okullar, o dönemdeki eğitimcilerin anlatımıyla; *"bilginin binlerce çiçeğinden bilgelik balı toplanan ve sürekli uğuldayan arı kovanlarıydılar"*[24]

İyi bir eğitim alarak okulu bitiren öğrenciler, edindikleri bilgiyi geliştirmek ve yaymak için büyük külliyelerin ve camilerin yolunu tutardı. **Hz. Muhammed**'in *"bilimi, körü körüne imandan yüce"* tutan ve *"öğrencilerin mürekkeplerini şehitlerin kanından daha kutsal"* sayan sözleri[25], onlara güç veren en büyük yardımcıydı. Bilgi edinmek isteyenler, namaz dışı zamanlarda bu *genç profesörlerin* çevresinde halka oluştururlar ve derse dönüşen tartışmalar düzenlerlerdi. Tartışmalara kadın ya da erkek herkes ka-

tılabilirdi. Katılımcılar, diledikleri anda *öğretmen*'in sözünün arasına girebilir, ona soru sorabilir ya da eleştiride bulunabilirdi. Katılımcıların bilimsel düzeyleri yüksek olduğu için, bu işleyiş, ders vereni kusursuz bir hazırlığa zorlayan, çok yararlı bir yöntemdi. En iyilerini dinlemiş olan eleştiriciler; iyi hazırlanmamış, bilgisi yetersiz ders vericilerin, saygıda kusur etmeyen *korkulu rüyalarıydılar*. Onların karşısına çıkmak için, yeni ve yüksek bilgiyle donanmış olmak gerekirdi. Ayrıca, bilgisine güvenen herkes, ders vermekte serbestti. Ancak, ülkedeki en iyi bilim adamlarını konuk etmiş, onlarla tartışmış bir kitleye ders vermek, bilgi ve cesaret isteyen bir işti; kolayca ortaya çıkılmazdı.

9. ve 14. yüzyıllar arasında, Doğu'da bilim ve eğitim bu düzeydeyken, Batı'daki karanlık dönem sürüyordu. Orta ve Batı Avrupa'da okuma yazma bilmeyenlerin oranı % 95'ti.[26] 9. yüzyıl başında Batı Avrupa'daki tüm Hıristiyan topraklarını birleştirerek kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nu kuran **Şarlman** (Charles Le Grand, 742-814), İmparator olduktan sonra, ilerlemiş yaşında okuma yazma öğrenmişti. Batılı aristokratlar, 18. yüzyıla dek okuma yazma bilmemekle övünürlerdi. Manastırlarda ancak birkaç keşiş yazı yazmayı bilirdi. *St. Gallen Manastırı* o dönemlerde, bir yıl uğraşmasına karşın okuma-yazma bilen bir tek keşiş bulamamıştı.[27]

Çağdaş Bilimin Öncüleri

Doğu aydınlanması, mesleklerinin doruğuna ulaşan çok sayıda bilim adamı yetiştirdi. Bu insanlar, yaptıkları çalışmalarla dönemlerini aştılar ve dünya bilimine ölümsüz yapıtlar armağan ettiler; yapıtlarıyla bilimsel gelişmeye çok uzun bir süre yön verdiler, çağdaş bilimin temellerini attılar. Düşünceye sınır koyan hiçbir engeli tanımadılar; araştırdılar, incelediler ve deneylerle kanıtladıkları yeni buluşlarıyla, şaşırtıcı bir gelişme sağladılar. Geliştirdikleri kuramlarla hem çağdaşlarının hem de kendilerin-

den sonraki bilim adamlarının öğretmeni oldular. Büyük bir alçak gönüllülükle binlerce öğrenci yetiştirdiler. Sayıları ve yaptıkları, o denli çok ve değerliydi ki, bunların tümünün bugüne aktarılamamış olması büyük bir kültürel yitiktir.

Doğu aydınlanması'nda yer alan bilim adamlarının tümünü, yapıtlarıyla birlikte ve gerçek boyutuyla ele alıp incelemek; çok zor, belki de olanaksız, bu nedenle de şimdiye dek tam olarak yapılamamış bir iştir. İnsanlığın ortak mirası olan bu konuyla, ilerde herhalde daha çok ilgilenilecek ve tarihin karanlığında yitirilmiş gibi görünen konuyla ilgili birçok yeni bilgi, gün ışığına çıkarılacaktır. Bu işin başarılmasının esas sorumluluğu doğaldır ki, bu mirasın varisleri olan doğulu bilim adamlarına düşecektir. Burada, *Doğu aydınlanması*'yla ilgili bir bakış oluşturması amacıyla, en dikkat çekici olan birkaç düşünür, çok özet olarak ele alınmakla yetinilecektir. Aksi, bu kitabın hem konusu, hem de yapabileceği bir iş değildir.

Doğu'da bilim, her yerde olduğu gibi, *"bilimlerin bilimi"* felsefenin gelişmesiyle yükselmeye başladı. Felsefe pozitif bilimleri, pozitif bilimler de felsefeyi geliştirdi. Birbiri içine giren ve olumlu bir bütünlük oluşturan bu ilişki, aynı zamanda fizik, metafizik ve mantık sorunlarından ayrılamaz durumdaydı. Gökbilim, matematik, tıp ve diğerleri bu ayrılmazlığın doğal ürünleriydi. Felsefeyle başlayan düşünsel berraklık, nesnel bilimlere, oradan da dil bilgisi, edebiyat, müzik ve diğer dallara yayılıyordu. Her bilim adamı, bilimin birden çok dalında uzmanlaşıyor ve iyi bir fizikçi aynı zamanda iyi bir matematikçi, gökbilimci ya da tıpçı olabiliyordu; bilim adamları aynı zamanda, bir "dil bilimci" ve birçok dil bilen "usta çevirmenler" di. Dokuzuncu yüzyılda yetişen; **Yahya İbn Maseveyh, Musa bin Şakir** ve matematikçi üç oğlu, gökbilimci **Harranlı Sabii**; 10.yüzyılda filozof **Luka el-Baalbekki**, mantıkçı **Matta bin Yunus**; bu tür bilim adamlarının ilk örnekleriydi.[28]

Arap düşünür **Ebû Yusuf el-Kindi** (800-872), *akılla imanı uzlaştırmaya* çalışan ve *imanın en önemli öğesinin bilgi* olduğunu kabul eden, *mutezile* akımına bağlı ilk büyük İslam filozofudur. Felsefenin yanı sıra gökbilim, tıp, aritmetik ve gıda bilimi dallarında da döneminin en yetkin uzmanıydı; iyi bir çevirmendi; **Aristo** çevirilerinin tümünü denetledi; **Platon**'u inceledi. *Mutezile* akımını 8.yüzyılda Abbasi Devleti'nin resmi görüşü haline getiren halifeler **Memun** ve **Mutasım**'ın koruması altında, verimli bir bilimsel yaşamı oldu ve 270 yapıt kaleme aldı. **Aristo**'yu İslam düşünce yaşamına o soktu. *"Evrende herşey birbirine neden-sonuç ilişkisiyle bağlıdır. Bu nedenle varlıklardan birinin tam olarak bilinmesi, öbürlerinin de bilinmesini sağlar.. Dünyada değişmeyen, kalıcı hiçbir şey yoktur, yalnızca akıl dünyasında süreklilik vardır. Bu nedenle insan; aklın nimetlerine, Tanrı inancına, bilime ve iyi edimlere yönelmelidir"* diyordu.[29] Bu görüşler, o dönemde düşünsel gerilik içindeki Avrupa'da, ileri sürülmesi bir yana, akla bile getirilemeyecek kadar ileri düşüncelerdir. **El-Kindi**'nin başlattığı düşünce akımı *(Meşşaiyye);* **Ahmet Serakhsi**, **Belkhi**, ve **İbn Sina**'ya esin kaynağı olmuş ve onlar tarafından geliştirilmiştir.[30]

Dönemin ortak özelliği olan bilimde çok yönlülüğe, Doğu aydınlanmasının öncülerinden **el-Kindi,** fazlasıyla erişmişti. Onun ve bir kuşak sonraki **Farabi'nin** müziğe yaptığı katkı ve bu katkının Avrupa'ya etkisi, bugün ne yazık ki unutulmuş ya da daha doğrusu unutturulmuş ve buluşlarına başkalarınca *el konulmuştur*. Örneğin, müzik notalarının adları olarak kullanılan *do, re, mi, fa, sol, la, si* hecelerinin İtalyan **Arezzo'lu Guido** tarafından bulunduğu ve **Havari Johannes** için yazılmış bir ilahinin, ilk satırlarının baş hecelerinden alınmış olduğu, ileri sürülmüştür. Bu ilahinin, nota adlarının kullanıldığı tarihten sonra bestelendiği, daha sonra ortaya çıkmıştır, ancak yanlışlık düzeltilmemiştir. Alman araştırmacı **Sigrid Hunke**'ye gö-

re Avrupalılar nota hecelerini olasılıkla; Arapça'da aynı amaçla kullanılan; *dâl, râ, mim, fâ, sat, lâm, sin* harflerinden almışlardır; nitekim bu harfler 11.yüzyılda yazılan ve içinde birçok Arapça kelime bulunan bir Latince müzik yapıtında görülmüştür.[31]

Doğu biliminde *İlk Öğretmen (Hace-i Evvel)* kabul edilen **Aristo**'dan sonra, *İkinci Öğretmen (Hace-i Sani)* kabul edilen Türk düşünürü **Farabi** (870-950), yalnızca Doğu'nun değil, dünya bilim tarihinin en büyük, bilim adamlarından biridir. *Türkistan'ın Farabi kentinde doğan, kitapları arasında, sessiz ve üretken, alçak gönüllü bir yaşam süren, ölene dek Türk kılığıyla gezen* ve *bilimin hemen her dalıyla ilgilenen* bu büyük bilgin; Doğu biliminde olduğu kadar, belki de ondan daha çok, Batı biliminde etkili olmuştur. İslam dünyasında bilimsel düşünceyi başlatan ilk düşünürün, **el-Kindi** olduğu kabul edilir ve bu doğrudur. Ancak **Farabi**'nin bilimsel düzeyi o denli yüksektir ki, **el-Kindi**'den sonra gelmesine karşın, O'na *ilk İslam düşünürü* adı verilir ve bu tanıma herhangi bir karşı çıkış olmaz.[32]

Farabi, bilimin hemen her alanında ürün vermiştir. Ancak gerçek ününü; felsefi görüşlerinden, özellikle de felsefe-din ilişkilerini sorgulayan, bunları bütünleştirmeye çalışan görüşlerinden almıştır. Sınır koymadığı düşüncelerinde o denli özgürdür ki; görüşleri, bilime saygı duyulan o günkü ortamda bile tepki çekmiştir. Dinsel konuların; *"nesnelerin gerçek niteliği bilinmeden, bir takım benzetmeler ve yerini bulmamış uyumsuz yaklaşımlarla"* ele alındığını söylemesi, büyük sorun yaratmıştı.[33] Ünlü araştırmacı **Brockelman Gall**'e göre **Farabi**; felsefe, siyaset, toplum bilim (sosyoloji), fizik, canlıların evrimi, mantık ve müzik alanlarındaki yapıtlarıyla *Batı aydınlanmasının tohumlarını atan* düşünürdür.[34]

Yapıtlarında, anadili Türkçe'den başka Arapça, Farsça ve Süryanice kullandı. *Antik Çağ* Yunancasını iyi

bildiği için, o dönemde yazılan kitapları kaynağından okudu; **Aristo**'dan çeviriler yaptı, yapılmış çevirileri gözden geçirdi. *Kitab-ül Musiki* adlı yapıtıyla, müziğin kurallarını ve kuramını yazdı; kitabı, 17.yüzyıla dek Avrupa müziğine yön veren temel kaynaklardan biri oldu. Batı'ya, üçlü biçimin *majör*'deki oranının 5/4, *minör*'deki oranının 6/5 olduğunu **Farabi** ve onun izleyicisi **İbn-Sina** öğretti. Üçlü biçimin *uzlaşmazlık (dissonance)* yapısını gidererek onu, günümüzdeki kulakların alışık olduğu *ahenkli ses birliği* haline getiren de oydu. Günümüzdeki piyanonun *"dedesi"* sayılan *kanun*'u **Farabi** bulmuştu.[35]

Farabi yapıtlarıyla, yalnızca **İbn-Sina**, **Miskaveyh**, **İhvanüssefa** gibi Doğu düşünürlerine değil, pek çok büyük Batı düşünürüne de öncülük yaptı. Siyaset bilimini, insancı (hümanist) yaklaşımlarla, eşitliğe dayandıran **Macc-hiavelli**'den (1469-1520) altıyüz yıl önce o geliştirdi. İn-sanların mutluluk içinde yaşayacağı, eşitliğe dayanan top-lum önermesini, **Tommaso Campanella'dan** (1568-1639) yedi yüz, **Thomas Moore**'dan (1478-1668) altı yüz yıl önce o savunmuş, *tek dünya devleti* düşüncesini o ileri sürmüştü. *Canlıların evrimi* konusunu **Charles Darwin**'den bin yıl önce, üstelik üstün bir kavrayışla o ele aldı. Deneyciliği ve nesnelliği bilime katmada eriştiği düzeye, **Thomas Hobbes** (1588-1679) ancak yedi yüz yıl sonra ulaştı; önerdiği *toplumsal sözleşmeyi*, **Jean-Jacques Rousseau** (1712-1778) dokuz yüz yıl sonra kaleme aldı.[36] **Farabi**'nin geliştirdiği bilimin yüksek düzeyi, birçok insana inanılmaz gibi gelebilir; ama *Farabi bilimi*, somut bir gerçektir. O, çoğu yitmiş olsa da, yapıtlarıyla bilim tarihinde *her türlü saygıyı hakeden* bir yere oturmuş ve geçmişte görmüş olduğu saygıyı gelecekte de görecek olan, büyük bir bilgindir. İngiliz bilimcisi **T.J.Boer**'in, O'nun için yaptığı şu değerlendirme, *Farabi düşüncesinin* değeri konusunda bir yaklaşım sağlamaktadır: *"Farabi, ayrı yasalardan çok tüm evrende geçerli olan tek bir yasanın gerekliliğine inanıyordu. Farabi'nin bu inancı, yüzlerce yıl sonra büyük fizikçi*

Einstein'in 'birleştirilmiş alan' kavramını gerçekleştirmeye çalışırken öngördüğü düşüncenin aynısıdır "[37]

16.yüzyıl ünlü İtalyan matematikçisi **Gerolamo Cardano**'nun, *dünyanın en büyük düşünürleri arasında saydığı*[38] **Musa el-Harizmi** (780-850) bu tanımı hakeden bir bilim adamıdır. Türkistan'ın **Harizmi** *(Harzem)* bölgesindeki *Hive*'de doğan bu büyük düşünür; matematik, gökbilim ve coğrafya üzerine yapıtlar üretti, ancak gerçek ününü matematikçi olarak yaptı ve yazdığı kitapla, *cebir*'e adını vererek, *bilimde ölümsüzler* arasında yerini aldı. **Harizmi** o denli büyüktü ki, Batı ve Arap tarihçiler, diğer Türk bilim adamlarına yaptıkları gibi onu da Türk saymak istemediler, etnik kimliğini ya açıktan yadsıdılar ya da hiç söz etmediler. Kimileri adını doğduğu bölgeden almasına karşın, *Harizmili olduğunun şüpheli olduğunu* söylediler ve dayanaksız bu savı kanıtlamak için, *"Harizmi'de doğan bir insanın Bağdat'a gelmesinin çok zor olacağı"* gibi akıl dışı gerekçeler ileri sürdüler.[39] **Harizmi**'yi, kaynaklarına Arap-İslam bilgini olarak geçtiler.

Harizmi'yi ölümsüzlüğe eriştiren iki temel yapıttan birincisi, kuramsal yanı ağır basan *"El Cebir v'almu-kabele"* yani *"Onarma ve Eşitleştirme"* dir. Kitapta, matematiğin birçok konusunu ele alıyor, ancak denklemler'in basitleştirilmesi konusunda olağanüstü bir başarı sağlıyordu. Yapıtın ilk sözcüğü olan *el-Cebir*, o günden bugüne, tüm dillerde *algebra*, ya da bizdeki *cebir* biçimiyle kullanıldı, kullanılmayı da sürdürüyor.

İkinci kitabı, ad olarak değil ama, içerik olarak O'nu bir kez daha ölümsüzlüğe taşıdı. Bu kitapta, eski Türk matematiği ile Hint sayı sisteminden yararlanılarak; ondalık sayılar, sayı yazma, dört işlem (toplama, çıkarma, çarpma, bölme), kesir hesaplarının kuralları bulunup geliştiriliyor ve her buluş, kuramsal bir bütünlüğe ulaştırılıyordu. Özgün yazılımı ele geçirilemeyen bu kitap, 12.

yüzyılda Batı'ya ulaşmış ve çevirisi yapılmıştı; eldeki nüsha Latince *Liber Algoritmi* adı verilen bu çeviridir.

Harizmi, *Liber Algoritmi*'yle Batı'ya, dokuz sayıyı ve sıfırı kullanmanın basitleştirilmiş yöntemlerini öğretti. Öğretisi, yalnızca matematikçiler çevresiyle sınırlı kalmadı ve hızlı bir biçimde halkın anlayacağı ve günlük işlerde kullanılan işlemler haline geldi. Çeşitli okullar, özellikle *Algoritm* okulu bu işlemleri yaymak için çaba harcadı. Alman **Zerclaerli Thomas**, 13.yüzyıl Almancasıyla yazılmış kitabında bu yeni sayıları kullandı. **Harizmi**, Avrupalılar'ı Romen rakamlarının kısırlığından kurtarmış ve *"bilimin her dalında kullanılan bir matematiği batılılara öğretmişti."*[40]

Helen uygarlığı ve Roma'da sayı yoktu. Eski Mısırlılar ise *bir*, *iki* ve *üç*'ü dik çizgilerle gösteriyordu; bir yatay çizgi dört, iki yatay çizgi *sekiz* anlamına geliyordu. *On*, *yüz* ve *bin* ise hiyeroglif harflerle gösteriliyordu. Babilliler sayı yazmayı, dik ve yatay çizgiler ile her iki çizginin açı oluşturacak biçimde kesişmesiyle sağlıyordu. Dik ve yatay çizgilerin sayısı ve kesişme açısı değişik sayı değerlerini ifade ediyordu.

Helen'ler, sayıları, alfabelerinin 24 harfi ve Ortadoğu kökenli üç ek işaretle yazıyordu. Romalılar'da sayılar, rakamla değil, harflerle gösteriliyordu. Roma'da sayılar, başlangıçta yalnızca dik çizgilerle anlatıldı; beş dik çizgi *beş*'i, sekiz çizgi *sekizi*, onbeş çizgi *onbeş*'i ifade ediyordu. Daha sonra *on* çizgiye bir *deste* denildi ve çapraz iki çizgiyle (X) gösterildi. Çaprazın alt kısmının atılmasıyla oluşan işaret (V), yarım deste *beş* demekti. Daha büyük sayılar için harfler devreye girdi ve *elli* (L), *yüz* (C), *beşyüz* (D) ve *bin* (M) harfi ile gösterildi. Romalılar, örneğin 348 sayısını yazacaksa, bunu *"yüz-yüz-yüz/on-on-on-on/beş/bir-bir-bir"* olarak yani CCCXXXXVIII biçimindeki uzun yinelemelerle yazıyordu. Daha büyük sayıları yazmak, başlı başına bir sorundu; çünkü yazması uzun, kapladığı alan büyüktü.

M.Ö. 260 yılında kazandıkları deniz zaferi anısına hazırladıkları kitabeye; 22 milyon sayısını yazmak için, taşa tam 220 kez yüzbin işaretini yan yana kazımışlar, bunun için birçok taş blok kullanmışlardır; *yüzbin*'den yüksek sayılar için herhangi bir işaret yoktu.[41] *Romen rakamları* denilen bu işaretlerle, "en basit bir hesap işlemi bile yapmak olanaklı değildi."

Doğu'da geliştirilen ve eski çağlarda yalnızca Hintliler, Türkler ve Mayalar'ın kullandığı, *birler hanesi*'nin *bir*'den *dokuz*'a dek her sayıyı ayrı işaretle göstererek yazma, insan zekasının gerçekleştirdiği en önemli buluşlardan biridir. Dört işlemi sayı yazısıyla yapılır duruma getiren, *ondalık sayılar*'ı ve *kat sayılar*'ı bulan ve Doğu matematiğini kuram haline getiren **Harizmi**'ye tüm insanlık, ama özellikle batılılar çok şey borçludur.

Harizmi'nin doğduğu topraklar, matematiğin çok eskiden beri, üstelik ayrıntılı olarak bilindiği yerlerdi. Ordu kurmayı ve varlığını ona bağlamayı bir yaşam biçimi haline getiren Türkler, ordularını *onluk*, *yüzlük*, *binlik* ve *onbinlik* birimler halinde örgütlüyor ve bu örgütlenmeye uygun sayı sistemleri geliştiriyordu. *On-Oklar* tanımı ve *on-iki* boyluk federasyonlar, Türkler'in *ondalık sistemi* çok eskiden beri kullandıkları alanlardı. Ayrıca bu sistem, yalnızca ordu örgütlenmesinin anlatımında değil, günlük yaşamın her alanında yaygınca kullanılıyordu. Üstelik bir değil iki tür *ondalık sisteme* sahiptiler.

Eski Türkler'in sayı okuma ve yazmada kendilerine özgü yöntemleri vardı. Örneğin, *otuz yedi* sayısına bir yandan *yedi kırk* derken öte yandan *otuz artık yedi* diyorlardı. İlk sistem ikincisinden daha eskiydi ve açıklaması söyleydi: *Otuz yedi*'ye *yedi kırk* diyebilmek için önce ondalık sistemin bilinmesi gerekiyordu. Çünkü *otuzyedi*, 3 x 10 (otuz) 4 x10 (kırk) arasındadır. Eski yöntemde *otuz yedi*'yi okumak için, önce onu içine alan onluk tam sayı yani *kırk* söyleniyor; daha sonra iki onluk tam sayı arasında kalan birlik sayı olan yedi okunarak üst onluğun önüne koyuluyordu. *Yedi kırk* dendiğinde, *kırk*'tan önceki *otuz*'dan

sonraki yedi'li sayı yani *otuz yedi* anlaşılıyordu. Türkler'in, çok eski olan (arkaik) ve grafik olarak belgelenmiş olan ilk *ondalık sayı sistemi* buydu.[42]

İkinci sistem daha *modern*'dir. Burada, bir sonraki tam sayı işlemden çıkarılmış ve *artık* (+) kavramı getirilmiştir; *otuz yedi*, (3 x10 = 30 + 7) yani *otuz artık yedi* olarak okunmuştur. Türkler, bu iki sistemi uzun süre birlikte kullanmıştı. Daha gelişkini varken eskisinin de korunup kullanılmasının nedeni hala anlaşılamamıştır.[43]

Harizmi, *Türk* matematik geleneğini temel alarak, *Babil*, *Helenistik*, *İbrani*, *Hint* metinlerini inceledi, kuramlar geliştirdi ve yapıtlarını üretti. Çağının çok ilerisinde olan *Hisabü'l-Cebr* ve *L-Mukabele* adlı yapıtı, Batı matematiğini etkiledi ve uzun süre ona yön verdi. Kolay kullanılabilir yöntemler içeren bu yapıtla, *doğrusal ve iki bilinmeyenli denklemlerin aritmetik çözümüne* ve *Eukleidesçi geometriye* yeni kurallar getirdi; miras başta olmak üzere karmaşık hesaplarda *dağılım oranlarının saptanmasını*, basit ama sağlam kurallara bağladı. *Logaritma* terimi, batılıların **Harizmi**'ye verdiği *Algoritmi* adından türedi. *Fî-Zîc* adlı yapıtında gökbilim çalışmalarında kullanılacak *cetveller (zîc)* geliştirdi. *Kitâbü'l-Amel bi'l Asturlab* ve *Kitâbü'l-Amel'il Asturlab* adlı yapıtlarında, yıldızların dünyaya göre yükseklik derecesini saptayan aletin (usturlab) yapılış ve kullanışını anlattı. Yer'in ve gökyüzünün haritalarını içeren atlas hazırlanmasına katıldı. Nil'in *"Cennet'ten değil"*, Doğu Afrika'daki bir gölden çıktığını belirten ilk kişi oldu. Bu görüşe bilim tarihinde *Batlamyus-Harizmi* kuramı adı verildi.[44]

Harizmi'nin attığı temel üzerinde birçok matematikçi ve gökbilimci yetişti. Bu insanlar, yaptıkları çalışmalarla birçok *ilk*'i gerçekleştirdiler; evrensel bilime zenginlik katan, büyük bir bilimsel miras bıraktılar. Arap bilginleri **el-Battani** ve **İbn Yunis** *gökbilim cetvellerini büyütüp geliştirdiler*. Batılıların **Alfraganus** adını verdiği **el-Fergani**,

yeryüzü boylam dairelerinin uzunluğunu hesapladı ve ilk kez, *güneşin görünürdeki yörüngesinin, gezegenlerde olduğu gibi zamanla geri yöne doğru gittiğini* anladı; yapıtları birçok kez Latince'ye çevrildi. **Sabit bin Kurra** tarihte ilk kez, *güneşin öğle yüksekliğini ve güneş yılının süresini* hesapladı. Batı'da **Albategnius** adıyla ünlenen **el-Battani** (877-918); *dönencel yılı, yıldız yılı* ve *paralaks*'ın (yer merkeziyle gözlemevinin belirli bir yıldıza göre yaptıkları açı) sürelerini ve açısını saptadı.[45]

Hasan İbn – Heysem (965-1039) gezegenlerin saydam olmayan tabakalar üzerinde hareket etmelerinin kuramını oluşturdu; *Yıldız ve Güneş'in ışık verdiğini, Ay'ın güneşten aldığı ışığı yansıttığını* bulması, gökbilime (astronomi) yaptığı büyük bir katkıydı.[46] Işık olayları üzerindeki kuram ve hesapları altıyüz yıl Batı'da etkili oldu; ışığın kırılmasıyla ilgili bir buluşu, bilim dünyasında, hala *Alhazen Sorunu* adını taşır; ışığın gözden çıkmadığını, tersine nesnelerden göze geldiğini kanıtladı. *"Felsefenin görevi açık ve kesin bilgi sağlamaktır, bu niteliği nedeniyledir ki, bütün bilimlerin anasıdır, felsefenin temelinde mantığın bulunması bu yüzdendir"* diyordu.[47] Bin yıl önce yapılan bu saptamalar, modern felsefe ve mantığın günümüzde temel aldığı düşüncelerdi.

Avrupalılar'ın *"gelmiş geçmiş tüm hekimlerin en büyüklerinden biri"*[48] dediği ve Paris Tıp Fakültesi'nin Büyük Amfisine *(Auditorium Maximum)*, heykeli dikilen **Zekeriya el-Razi** (854-932), tıp başta olmak üzere felsefe, matematik, gökbilimi, kimya, eczacılık ve edebiyat dallarında yapıtlar veren bir düşünür, bir bilim dehasıydı. Horasan'ın *Rey* kentinde doğdu. İriyarı ve sarışın oldukları için Arapların, *"Rey'in kızıl tilkileri"* dediği,[49] Güneybatı *Orta Asya* Türk boylarından geliyordu.[50] Bu sıradışı bilim insanı, yapıtlarına aktardığı kuram ve uygulamalarıyla yalnızca ya-

şadığı döneme değil, günümüze değin, bilimle ilgilenen herkes tarafından saygı ve hayranlıkla anılmıştır.

Orta Çağ'da doğa bilimlerine yönelen araştırmalar, onunla başladı. İyi bir deneyci ve iyi bir tümevarımcı (özelden genele ya da etkiden etkene geçerek sonuç çıkarma yöntemi) olduğu kadar, Antik Grek felsefesini tümüyle inceleyen iyi bir filozoftu. **Anaksagoras** ve **Empedokles** üzerinde kapsamlı incelemeler yapmıştı. İslam felsefesinde *tabiîyyûn* adı verilen doğa felsefecilerinin öncüsüydü. Ona göre, *"bilginin kaynağı duyumlardır ve gerçek olan evrendir"*; *"ruh ve tanrı bu gerçeğe"* yani *"dünya işlerine karışmaz"* bu işler ancak *"akılla çözülebilir"*; *"sınırsız olan insan aklı, herşeyi öğrenebilir, iyiyle kötüyü birbirinden ayırabilir"*; bu nedenle *"felsefe ile doğa bilimleri arasında bütünleyici bir bağ kurulmalı"* ve bu bağ, her zaman korunmalıdır.[51]

Batılılar'ın **Rhases** adını verdiği **Razi**, döneminde hiçbir hekimin erişemeyeceği bir tıp bilgisine ulaşmıştı ve yorulmak bilmez bir çalışmayla, bu bilgiyi sürekli geliştirip yeniliyordu. Bilgisini arttırmak için uzun yolculuklar yapıyor ve dönemin en ileri bilginleriyle ilişki kuruyordu. Hiç bıkmadan, öğrencilerine hekimlik mesleğinin yüksek ahlak değerlerini anlatıyor, şarlatanlıklarla, söz ve yazı yoluyla sürekli savaşıyordu. Para ve malla hiç ilişkisi olmadı. Yoksulluk içinde öldüğünde, arkasında muazzam bir bilimsel mirastan başka hiçbir şey bırakmamıştı.

Uzun süre sandıklarda kalan el yazmaları, Vezir **İbn el-Amid**'in ilgilenmesiyle düzenlenip basıldı. Basılacak kitap sayısı o denli çok ve o denli nitelikliydi ki, yalnızca **el-Amid** ve bilim adamları değil, kitabı basanlar bile şaşırıp kalmışlardı. *Continens* adıyla çevrilerek Batı'da uzun yıllar ders kitabı olarak okutulan ve yalnızca tıp konularını kapsayan ansiklopedik kitap, tam bir *başyapıt*'tı. El yazmalarından oluşan diğer kitaplar; *Mıknatısın Demiri Çekmesinin Nedeni, Uzay Boşluğu Üzerine, İnancın Eleştirisi, İlahi Bilim, Evrenin Biçimi Üzerine, Tıbbı İçine Alan, Bir Saat İçinde Tedavi, Yakınında Hekim Bulunmayan Herkesin Kitabı*

ve *Çiçek ve Kızamık Hastalıkları Üzerine* en dikkat çekici olanlarıydı.[52]

İlahi Bilim kitabında, kendinden sonraki bilim adamlarına bilimsel ahlakla ilgili, erdemli öğütler verdi. Bu öğütlerde, bilimle uğraşan insanların *dünyaya ait maddi ya da öbür dünyaya ait manevi* sözvermelere bağlanmamalarını, *bilim ve gerçek* için *karşılaşılacak zorluklara cesaretle göğüs germelerini* söylüyordu. Çok tutulan, *Yanında Hekim Bulunmayan Herkesin Kitabı*, halk sağlığı konusunda yazılmış belki de ilk kitaptı. Ansiklopedi biçiminde düzenlenen kitapta, her hastalık açık ve anlaşılır biçimde anlatılıyor; hastalıklardan korunmak için alınması gereken önlemler ve ilk müdahale yöntemleri öğretiliyordu. *Bir Saat İçinde Tedavi*'nin önsözünde şunları yazmıştı; *"Kimi hekimler, bir hastalığın ancak oluştuğu süre içinde tedavi edilebileceğini söylerler. Bunu yalnızca, hastadan daha fazla ücret alabilmek için yaparlar. Vezir, bazı hastalıkların bir saatte iyi edilebileceğini söylemem üzerine heyecanlandı ve benden bu konuda bir kitap yazmamı istedi. İşte bu kitap odur."*[53]

Tıbbı İçine Alan ve *Çiçek ve Kızamık Hastalıkları Üzerine* adlı kitapları, *"alanlarının şahaserleri"* kabul edilmiştir; bunlar, özgün birer *ilk yapıt (monografi)* ve tıb bilimine konularında yön veren, temel eserlerdi. Kitaplarda, eski görüşlerin etkisinde kalmadan tümüyle klinik saptamalara ve deneylere dayanılıyor, olay ve olgular doğal süreçler içinde ele alınıyordu. Yüzlerce yıl böyle şeyler, ne yazılmış ne de düşünülmüştü. *Çiçek ve Kızamık Hastalıkları Üzerine*, o denli etkiliydi ki, Avrupa'da, 1495-1866 arasında tam kırk kez basılmıştı.[54]

Razi diğer yapıtlarında; ısı, rüzgar ve nem koşullarının insan sağlığı üzerinde yaptığı etkileri inceledi; öğrencileriyle toplu deneyler yaptı, hasta başında klinik dersler verdi. Hastane başta olmak üzere yaşam mekanlarının tütsüleme yoluyla kötü kokulardan arındırılmasını, hasta odalarının havalandırılmasını, sıcak suyla sık sık yıkanılmasını ve temiz içme suyuna önem verilmesini önerdi ve önerilerinin kent yönetimlerince uygulanmasını sağladı.

Veba görülen yerlerde kızgın çakıllar üzerine sirke döktürerek elde ettiği *formaldehit gazı*'yla evleri dezenfekte etti; *sülfürik asit* ve *formik asit*'i tanımladı; cerrahide ilk kez koyun bağırsağından elde edilen iple dikiş yapılmasını uyguladı.[55]

Konutların, sağlık koşullarına uygun olması için neler yapılması gerektiğini açıkladı; o dönem için, özellikle Batı insanına hayal gibi gelen *"her evde bir yıkanma yerinin gerektiğini"* söylüyordu. Bunların söylenip uygulandığı yıllarda, Avrupa'da insanlar *"yılda bir ya da ençok iki kez, o da soğuk suyla"* yıkanırlar, elbiselerini *"bir kez giydiler mi, artık parçalanıp üzerlerinden dökülünceye dek"* yıkamazlardı. Hıristiyanlık misyonerleri, *"çıplak vücudu"* insanlara, *"arzu, tutku ve ahlaksızlığın kaynağı"* olarak tanıttığı için; *"banyo yapmak, yıkanmak hatta yalnızca soyunmak bile"* günah sayılıyordu. Pislik bir tür *"iffetlilik"* göstergesi haline gelmişti.[56] Kilise, *"Tanrı'nın eseri olan insan vücudunu"* kutsal sayıyor, ona müdahale edilmesini, yani ameliyat olmayı yasaklıyordu.[57]

"Doğuştan hekim olan" **Razi**, kendisini hekimlerin meslek alanından da sorumlu sayıyordu. Ölümünden bir yıl sonra yasalaşan önerileri içinde; *"hekimlerin çalışabilmek için sınavla ruhsat almaları, şarlatanlarla hekimlik taslayan (mutatabbip) kişilerin kavuşturulması, meslek kurallarını denetleyen tabib odası'nın kurulması, sahte hekimlik ve ilaççılıkla mücadele edilmesi, genç hekimlerin yetiştirilmesi için geliştirilecek yöntemler"* gibi konular vardı. Devlet hizmeti dışındaki her hekimin sınava tabi tutulması, bu sınavda başarılı olanlara hekimlik verilmesi ve bu hekimlerin *tabibler odası* gibi bir meslek örgütüne üye olmaları, o güne dek görülmüş uygulamalar değildi. **Razi**'nin yaşadığı dönemde tıp o denli ileri gitmişti ki, yalnızca Bağdat'taki hekim sayısı, devlet memuru olanların dışında 860'tı. Aynı yıllarda Avrupa'nın, örneğin **Rheingaud** kentinde bir tek hekim bile bulunmuyordu.[58]

Rus Doğu bilimci **Vasili W.Bertold**'un, *"gelmiş geçmiş en büyük İslam bilgini"* olarak nitelediği **Ahmet el-Biruni** (973-1052) yalnızca Doğu'nun değil tüm *Orta Çağ*'ın en etkili düşünürlerinden biridir. **Harizmi** gibi *Harzem*'de doğan bu büyük Türk bilgini, yaptığı çalışmalarla kendi dönemine olduğu kadar, belki de ondan daha çok geleceğe yön verdi ve hemen tüm yapıtları Batı dillerine çevrildi; bilimsel niteliği ve düşünce zenginliği öylesine etkileyicidir ki, Belçikalı bilim tarihçisi **George Sartun** binlerce bilim adamının yetiştiği 11.yüzyılı, *"Biruni Çağı"* olarak adlandırmıştır.[59]

Biruni'nin; felsefe, gökbilim, matematik, doğa bilimleri, coğrafya ve tarih alanlarında eriştiği bilimsel düzey ve olgunluk çok yüksektir. Yapıtlarını sıradan okurlar için değil, bilim adamlarına yönelik yazmıştır; bu nedenle **Biruni**'yi okuyup anlamak için, iyi bir eğitimden geçmiş olmak gerekir. Yapıtlarında Arapça, Farsça, Sanskritçe, Süryanice ve Türkçe kullanmıştır. Kullandığı Türkçe sözcüklerin yazılışında belirgin bir ustalık olmasına karşın, **Biruni** özellikle batılı tarihçilerce Türk değil, Arap sayılmıştır.

Biruni'nin felsefe ve tarih konusundaki görüşleri, bilim tarihinde iz bırakan, düşünsel bir devrim niteliğindedir. *El-Asarü'l-Bâkiye ani'l Kuruni'l Hâliye* adlı kitabı tarih ve zaman bilimi (kronoloji) alanında önemli bir yapıttır. Bu yapıtta tarihsel olaylar, yalnızca kronolojik sıralamaya bağlı olarak değil, toplumsal ilişkileri belirleyen koşullar ve süreçler ele alınarak incelenmiştir. Zaman bilimiyle ilgilenilmesi nedeniyle çok geniş bir takvim araştırması yapılmış; Türk, Grek, Çin, Arap ve İran takvim sistemleri incelenerek kitaba alınmıştır. *Kuruni'l Hâliye*, İslam dünyasında takvimler sistemi üzerine yazılmış en ayrıntılı yapıttır.

Biruni, nesnelliğe ve akılcılığa dayanan tarih anlayışını, *Kitabü't-Tefhim fi Evaili Sanaati't Tencim* yapıtıyla bilimsel bir üstünlüğe taşıdı. Tarihsel olayları ekonomik ne-

denlerle açıklayarak, toplumsal gelişimin temelinde ekonomik ilişkilerin yattığını ileri sürüyor ve tarihi, din ve inanç sistemleriyle açıklamaya çalışmanın bilime aykırı olduğunu söylüyordu. Bu görüşler, batılıların ancak 19. yüzyılda ulaşabildiği görüşlerdi. **Birunî**, yapıtlarında karşılığını bulan; özgün düşünceye bağlılığı, kapsam genişliği, bağnazlıktan uzak yaklaşımı ve özenle seçilmiş ayrıntı zenginliğiyle[60] bilim tarihinin anıt isimlerinden biridir.

Gökbilimi, matematik, fizik, yer bilimleri alanlarındaki çalışmaları, pek çok *ilkbuluş*'u ve *kuramsal yeniliği* içerir. Dönemin en nitelikli **Aristo** ve **Ptolemaios** eleştirisini, o yapmıştır. *Dünyanın kendi ekseni çevresinde döndüğünü* bulmuş, *ufuk alçalması açısını bularak meridyen yayı uzunluğunu* belirlemiş ve *dünyanın yarıçap uzunluğunu* hesaplamıştır. *Güneşin bir yıl boyunca, gökküresi üzerinde çizdiği daire düzleminin gök ekvatoruna göre eğikliğini (tutulum eğikliği)*, çok hassas biçimde saptamayı başarmıştır. Fizikteki büyük başarısı, *piknometre (yoğunluk şişesi)*'nin ilk örneğini geliştirerek, 23 katı ve 6 sıvının *özgül ağırlığını*, bugün bilinen değerleriyle belirlemesiydi.

Su kaynaklarını ve artezyen kuyularını, *akışkanlık mekaniği (hidrostatik)* ilkeleriyle açıkladı. **Gazneli Mahmud'la** birlikte Hindistan'a gittiğinde, bu ülkeyi daha iyi incelemek için *Sanskritçe* öğrendi. İndus havzasının vadinin alüvyonla dolması sonucu oluştuğunu belirledi; bu belirleme o dönem için inanılması güç bir buluştu. Hindistan'da yaptığı çalışmaların en önemli sonucu, Hintlilerin kendisine herhalde çok şey borçlu olmasını gerektiren *Tahkiki mâli'l-Hint* adlı yapıttır. Hindistan'ın kültür ve bilim tarihini inceleyen bu yapıt, bugüne dek yapılmış en değerli Hint çalışmalarından biridir. Yapıtta, bu büyük ülke; felsefe, din, doğa bilimleri, edebiyat, coğrafya, hukuksal düzen, gelenek ve görenekler bakımından kapsamlı bir biçimde inceleniyordu. Farklı dinler ve inanç sistemleri; önyargıdan uzak, yansız biçimde ve her din kendi terimleri kullanılarak ele alınıyor, tümüyle nesnel bir tutum izleniyordu.[61]

Biruni, özgürlüğe verdiği önemi tüm yapıtlarına yansıtmıştır. İnsanların, düşünce ve inançlarını, hem dışardan gelen hem de inanç adına kendi içlerinde yarattıkları engellerden kurtarmaları gerektiğini söyler. Düşünce üzerinde baskı oluşturacak her türlü ilişki ve girişimi yadsır, farklı düşüncelerin varlığını, gelişmenin koşulu sayar. *Sanskritçe*'den Arapça'ya çevirdiği *Patancali*'ye yazdığı önsöz, özgürlük düşüncesinin bir özeti gibidir ve son tümcesi şöyledir: *"İnsanların düşünce ve inançlarındaki çeşitlilik, gelişimin ve dünyadaki esenliğin kaynağıdır."*[62]

İbn Sina (980-1037) İslam düşüncesinde, **Farabi**'den sonra en yetkin filozof olarak kabul edilir. Batılılar, **Avicenna** adını takarak ona da büyük önem vermişler ve yapıtlarını okullarında okutmuşlardır. **Biruni**'yle aynı zamanda ve aynı topraklarda yetişmiş, ilk Müslüman Türk Devleti olan *Samanoğulları* egemenliğindeki Türkistan'da, *Buhara* yakınlarındaki Afşar'da doğmuştu.

Onsekiz yaşına dek, baba evinin kültürlü ortamında yetişti ve bilim adamlarının uğrak yeri olan bu evde, birçok ünlü bilginle tanıştı. Ondört yaşına geldiğinde, bilgi yönünden hocalarını geride bırakmıştı. On altı yaşında, yanında hekimler çalışıyordu. Bu yaşlarda *Harizm*'e giderek kendinden yedi yaş büyük olan **Biruni**'yle uzun görüşmeler, düşünce alışverişi yaptı. Hasta olan Samanoğulları Hakanı **II. Nuh**'u iyileştirince, bilim ve bilim adamına değer veren bu hakanla dostluğu gelişti; Sasanilerin görkemli kütüphanesi, tümüyle ona açıldı. Türk aileden gelip, tümüyle Türk olan bu çevrede yetişmesine karşın, batılılar onu da Türk saymadılar. Ancak onun, diğerlerinden farklı olarak Arap değil İranlı olduğunu söylediler.

Dönemindeki diğer bilim adamları gibi, çalışmalarını geniş bir alana yaydı ve felsefe, mantık, tıp, fizik, geometri, gökbilim, matematik, müzik dallarında araştırma ve incelemeler yaptı. Ancak özellikle felsefe, mantık ve tıp

alanında, kendinden sonrasına yön veren yüksek bir yetkinliğe ulaştı. Antik Çağ felsefesini, **Farabi** yorumlarından yola çıkarak inceledi. Felsefeye **Aristo** ve **Farabi** gibi *mantık*'la başlıyor, ama **Aristo** mantığını aşıyordu; öyle ki **Gorvhan** gibi kimi bilim tarihçileri, modern mantığı, **Aristo**'dan değil, **İbn Sina**'dan başlatırlar.

İbn Sina, çağı için şaşırtıcı bir ileri görüşle, *madde*'nin esas olarak kendi iç güçlerine bağlı olarak değişime uğradığını savunmuş, **Aristo**'nun ünlü *ilk hareket ettirici güç* anlayışını saf dışı bırakmıştır. Çağdaş felsefenin *özgüç (otodinamizm)* olarak tanımladığı değişim kavramını, Arapça *al kuvvet al-nefsîye* sözcüğüyle ve ondan sekiz yüz yıl önce açıklamıştır. *Atomların sonsuza dek bölünebileceğini* söylemesi, *cansız doğadan canlı doğaya (bitkilerden hayvanlara hayvanlardan insanlara) derece derece geçildiğini* ileri sürmesi dahice çıkışlardır.[63]

İbn Sina 150'den fazla kitap yazmış, ancak bunların tümü günümüze ulaşamamıştır. Kitaplarından kapsamlı bir felsefe-bilim ansiklopedisi olan *Kitabü's Şifa* ile tıp tarihinin en ünlü kitapları arasında yer alan *el-Kanun*, Avrupa'da uzun yıllar ders kitabı olarak okutulmuş ve altıyüz yıl boyunca tıp çevrelerinde etkili olmuştur.[64] **Zekeriya el-Razi**'nin yapıtları en iyi *klinik yapıtlar* olarak okutulurken, **İbn Sina**'nın *Kanun*'u, kuramsal öğreticiliğiyle önem kazanıyordu. Vücuttaki sıvı dengeleri, menenjit, ateşli döküntüler gibi hastalıklar için geliştirdiği tedavi yöntemleri, dengeli beslenmenin önemi ve ilacın dengeli kullanımı konularında geliştirdiği görüşler, son derece ileri bilimsel düzeye ve özgünlüğe sahipti.[65]

Kemiklerin de diğer dokular gibi iltihaplanacağını ileri sürmüş ve kendisinden önceki hekimlerin bu konudaki yanılgısını *"onlar, beyin gibi gevşek dokuların ve kemik gibi katıların iltihaplanmadığını söylerler, bu doğru değildir"* sözleriyle dile getirmiştir. *Beyin zarı iltihabı*'nı bularak, *beyin ve omurilik menenjitiyle tali menenjitin ayrılığını ortaya koyan* ve bu hastalıklara tanı koymak için *"daha iyisine günümüzde bile ulaşılamayan mükemmel tarifler"* verdi.[66] *İran humması*

adını verdiği bulaşıcı *Şarbon (karakabarcık)* hastalığını, *sarılık*'a yol açan hastalıkları ve deri altına yerleşen *ginea (medine kurdu)* parazitini ilk kez açık ve net olarak tanımladı; *Karaciğer absesi* ve *peritonit* için tanı yöntemleri geliştirdi; *bağırsak* ve *böbrek kolitlerinin* belirtilerini birbirinden ayırdı; yüz felcinin iç ve dış nedenlerini ortaya koydu.[67]

Sundhof'un, *"tıp tarihine bütün çağlarda eşi olmayan kusursuz yapıtlar"* bıraktığını söylediği **İbn Sina**, tıpla ilgisi olmayan pek çok dalda da, değerli yapıtlar üretti. Dilbilim alanında en ünlü Arapça uzmanlarını bile şaşırtan, *Arabın Lisanı (Lisanü'l Arab)* adlı kitabının ilginç bir öyküsü vardır. İsfahan'da, Arapça dilbilgisindeki yetersizliği ileri sürülerek eleştirilmesi üzerine, üç yıl uğraşarak Arapça'nın tüm inceliklerini ortaya koyduğu bu kitap[68], Arapça'ya yapılan büyük bir katkı ve değeri ölçülemeyecek bir armağandı.

Bilimin hemen her dalında, inceleme ve araştırma yapan, yeni buluşlar geliştiren **İbn Sina**'nın başarısını, kimi bilim tarihçileri *fazla büyük* bulur ve bu *büyüklüğün* bilimsel gelişmeye *"durgunluk"* getirdiğini düşünürler. Söylenen şudur: *"İbn Sina herşeyi, o denli açık ve kanıtlı olarak ortaya koymuştur ki bir süre için, sanki yeniden araştırma gereksinimi yokmuş gibi bir duygu yaratmış, düşünsel çalışmalara bir durgunluk getirmiştir."*[69]

"Avrupa'yı en çok etkileyen İslam düşünürü" diye tanımlanan ve **Bernard Russel**'in (1872-1970) *"Doğu'dan çok Batı felsefesi için önemlidir"* dediği Arap düşünürü **İbn Rüşd** (1128-1198), İspanya'da *Kurtuba* kentinde doğdu. *Fıkıhçı* (bir şeyi gereğince iyi anlayıp bilme ve bu tutumun İslam hukukuna uygulanışı) bir aileden geliyordu, babası *Kurtuba Camisi*'nin imamıydı. *Fıkıh* konusundaki geniş bilgisine ek olarak, hadis ve tıp öğrenimi de almıştı.

Batılıların **Averroes** adını verdiği **İbn Rüşt**, dönemin bilim geleneğine uyarak birçok bilim dalında araş-

tırma yaptı, kitap yazdı ve kuram geliştirdi. Ancak gerçek ününü, **Farabi**'den etkilendiği din-felsefe ilişkisi üzerindeki görüşleriyle sağladı. Çok bilgili ve aydın bir kişiydi. Yapıtları Latinceye çevrildiğinde, Avrupa'nın bilim çevrelerinde hayranlık ve coşkuyla karşılandı. Görüşlerinden geniş biçimde etkilenen dönemin *özgür düşünceli* Avrupalıları, **Aristo**'yu onun yorumlarından öğrendiler. Felsefe *İbn Rüştçülük (averoizm)* adıyla yeni bir öğreti haline getirildi ve Batı'da bu öğretiye bağlı yüzlerce bilgin yetişti. İtalya'daki *Padua Okulu*, 14.yüzyıldan 16.yüzyıla dek iki yüzyıl, *İbn Rüşdçü (averoist)* felsefe eğitimi verdi.

İbn Rüşd'ün görüşleri, Batı'yı aydınlanmaya götürecek düşünsel uyanış üzerinde büyük etki yaptı. **Hançerlioğlu**'nun söylemiyle, *"David Home İmmanuel Kant'ı nasıl metafizik uykusundan uyandırdıysa; İbn Rüşd, batı Avrupa'nın tümünü, metafizik uykudan öyle uyandırdı."*[70] Ancak Avrupalı aydınlar bu *"uyanış"* için ağır bir bedel ödediler. Kilise **Rüşd**'ün görüşlerini *"Hıristiyanlığa aykırı bularak"* yasakladı; kitaplarını okuyanlar ağır cezalara çarptırıldı. Tutuklanma ve sürgün edilme yanında, yakılarak öldürülmeler gündeme geldi. Ancak, öğrenme ve bilgilenme isteği durdurulamadı. Rüşdçülüğün Avrupa'daki en verimli ürünü, ünlü İngiliz düşünürü **Roger Bacon** (1214-1294) oldu. Birçok bilim tarihçisi için **İbn Rüşd**, *"Avrupa rönesansını beyinlerde başlatan kişi"* ydi.[71]

İbn Rüşd, el-Kindi ve **Farabi**'nin başlatıp geliştirdiği: bilimle dinin uzlaştırılması tutumunu sürdürdü. **Aristo** ve **Platon**'un siyasal felsefesini incelemiş, devlet anlayışlarını yeni ve çağcıl bir yaklaşımla yeniden yorumlamıştı. İslam devletinin yapılanması konusunda geliştirdiği görüşlerinde, **Platon**'un diyalektik yorumlarını *masal* ve *efsanelerden* arındırıyor; bu arındırmadan sonra, *"Platon'un ideal devlet düşüncesiyle İslam'ın yönetim anlayışı arasında büyük bir benzerlik"* olduğunu söylüyordu. **Farabi** gibi o da, **Platon**'daki *yönetici kral* yerine İslam'daki *imam*'ı *(devlet başkanı)* koyuyor, ancak *ideal hükümdar'ın, aynı zamanda di-*

ni önder olması gerektiği sorusuna olumlu yanıt vermiyordu.

İbn Rüşd, din ve devlet işlerinin birbirine karıştırılmaması gerektiğini ileri sürdü ve dini temsil edebilecek *insan*'ların ancak, peygamberler olabileceğini söyledi; içten bir Müslümandı, bu nedenle söylemine uygun davrandı ve *"Müslümanlığı gerçek anlamda, Hz.Muhammed'den başka hiçbir kimsenin temsil edemeyeceğini"* ileri sürdü; kimi İslam filozofunun, peygamberliği yalnızca *inanç (sudur)* yoluyla açıklamasını yadsıdı. Ona göre, *"inanç ve inanca dayalı bilgi, bilimin süzgecinden geçmeli, inanç ve akıl kendi alanlarında bağımsız kalmalıydı."*[72]

İbn Rüşd, din duygusunun; *"bir takım mantıksal önermelere ve dogmatik sistemlere"* bağlı olmayan, bilimden tümüyle ayrı, *"kişisel ve içsel bir güç"* olduğunu söyler. Ona göre, *bilim ve din* birbirine *karıştırılmamalı, kendi alanlarında* serbest bırakılmalıdır. Bu yapılmadığında, *"aralarına yalancı bir düşmanlık girecek"* ve her ikisinin de zararına yol açacak bu durum; *"hem bilimin hem de dinin içine, zorla uydurma bilgilerin"* sokulmasına neden olacaktır.[73]

İbn Rüşd felsefesi, Batı'nın kimi çevrelerinde bugün bile tepki çekecek kadar ileri görüşler içerir. Doğa ve toplum yasalarını açıklarken eriştiği felsefi olgunluk, çok yüksektir. *Değişim* ona göre, *kaçınılması olanaksız zorunlu bir evrimdir.* Temelinde sürekli bir devinimin (hareketin) olduğu bu evrim, *"ilksiz ve sonsuz bir süreçtir; her devinimin nedeni kendinden önceki bir başka devinimdir; devinim olmazsa zaman da olmaz. Sonsuz olan değişimdir, bir başlangıcın ya da sonun olduğu düşünülemez, yokluk diye bir şey yoktur, nedeni olan herşey aynı zamanda zorunluluktur."*[74]

İbn Rüşd'ün düşünce genişliği, daha çok kendisinden sonraki dönemlerde, yalnızca Katolik kilisesini değil, kimi halife ve sultanları da rahatsız etmiş ve onları **Rüşd**'ün düşüncelerine karşı önlem almaya itmiştir. Örneğin Fas hükümdarı onu *Kurtuba*'dan sürmüş ve nesnel bilim dışında kalan tüm kitaplarını yaktırmıştır. Doğu biliminde tutucu düşünürlerin temsilcisi konumundaki **Gazali**'nin

(1058-1111) önemli yapıtlarından *Tuhvet-ül-felasife*'ye karşı yazdığı, *Tehafet-üttehafet-ül-felasiye* kitabı, yalnızca kendi döneminde değil, sonraki dönemlerde de çok etkili olmuş, özellikle *Sunni* bilim adamları bu yapıtı çürütmek için özel çaba harcamışlardır. Örneğin **Fatih Sultan Mehmet**, dönemin bilginlerinden Bursalı **Hocazade**'den **İbn Rüşd**'ün görüşlerini çürütecek bir kitap yazmasını istemiş ve *Tuhafet-ül Felasife*'nin 15.yüzyıl uyarlaması böyle ortaya çıkmıştı.[75]

Fatih'in düşünceye düşünceyle yanıt veren davranışına karşın, Hıristiyan yönetici ve din adamları, **İbn Rüşd** düşüncesine karşı ceza uygulamada kendilerine bir sınır koymuyordu. Paris Kent Meclisi, 1210 yılında aldığı bir kararla, **İbn Rüşd**'ün yapıtlarının çeviri ve basımını yasakladı. **Uriel d'Acosta** ve **Hermann Van Riswik** adlı iki düşünür, *"İbn-Rüşd'ün yapıtlarını inceledikleri için"* ateşte yakıldılar. 1512'de yakılan **Riswik** yanarken şöyle haykırıyordu; *"Ben onunla aydınlığa kavuştum; önceleri körken onun erdemlerini tanıdıktan sonra gerçeğin ışığını gördüm."*[76]

Düşünceleri nedeniyle öldürülen **Van Riswik**, Doğulu bir bilim adamı için bunları söylerken, yaklaşık 250 yıl sonra, *"Batı aydınlanması"* nın etkili isimlerinden **Friedrich Hegel** (1770-1831), Doğu düşüncesi için şunları söylüyordu: *"Özbilinç ancak Batı'da özgürleşir. Doğululur, insanın insan olduğu için özgür olduğunu bilmezler. Bu nedenle, Doğu'ya özgü herşey felsefeden silinip atılmalıdır."*[77]

•

El-Kindi ve **Farabi** ile başlayan Doğu aydınlanması, 14.yüzyılda **İbn Haldun** (1332-1406) gibi bir dahi düşünür daha çıkardıktan sonra gerilemeye başladı. **Haldun**, döneminden o denli ilerdeydi ki, yapıtlarının gerçek değerini, Kahire'deki öğrencilerinden ve onu değerlendirebilecek bilim adamlarından başkası, o dönemde anlayamadı. Daha sonra özellikle 19. ve 20.yüzyılda, gelişen bilimin ışığında onu inceleyenler, karşılaştıkları bilimsel derinlik

karşısında, gerçek bir şaşkınlığa uğradılar. İncelenen yapıtlar, sanki 14.yüzyılda bir tek bilim adamı tarafından değil de, 19.yüzyıl Batı Avrupası'nda en yetkin bilim adamlarından oluşan bir kurul tarafından üretilmişti.

Tunuslu, ileri gelen *Berberi* bir ailenin çocuğu olan **İbn Haldun**'un; toplumbilim (sosyoloji), tarih, ekonomi, doğa ve toplum gelişimi üzerine oturttuğu büyük bilim, **Farabi**'den **İbn Rüşd**'e uzanan görkemli bir birikimin ürünüydü ve elbette kolay yaratılmamıştı. Sürekli okuma, tükenmez bir öğrenme arzusu, yorulma bilmez araştırma gücü ve sabır, **İbn Haldun**'un belirgin özellikleriydi. Acılarla dolu çalkantılı yaşamında, her koşulda, en üzüntülü anlarında bile tutumunu değiştirmemiş, çalışmalarını aynı istenç ve kararlılıkla sürdürmüştü. Memluk Sultanı **el-Melik Zahir Berkük**, onu koruması altına alıp Kahire'ye getirdiğinde, peşi sıra Tunus'tan Mısır'a gelmekte olan ve çok bağlı olduğu ailesinin tümünü bir deniz kazasında yitirmiş, ancak medreselerdeki derslerine, kütüphanelerdeki çalışmalarına hiç ara vermemişti.[78]

18.yüzyıldan başlayarak günümüze dek büyük bir beğeniyle okunan ve hala incelenen, *Mukaddime* adlı yapıtı; siyasi, toplumsal, felsefi ve ekonomik açıdan çağdaş bilimsel düşüncenin temelini oluşturur. Bilim tarihçileri onun, *"düşünce tarihinin yirmialtı yüzyıllık sürecinde ancak Efesli Heraklitos ile kıyaslanabilecek, bilimsel zeka ve kavrayışa sahip"* bir kafa yapısına sahip olduğunu söylerler. Felsefe tarihçisi **Orhan Hançerlioğlu, Heraklitos** (M.Ö. 540-480) ile **İbn Haldun** arasındaki benzerliği şöyle tanımlar: *"Her iki öke* (dahi y.n.) *bilimsel verilerden yoksun karanlık çağlarda ve ortamlarda, sanki dünyada yalnız yaşıyorlarmışçasına kendi kendilerine boy atmışlar ve parlamışlardır. Her iki öke de bağımsızdır; hiçbir öğretiye bağlı değildirler; herhangi bir okuldan gelmezler, kendileri de bir okul kurmazlar. Düşünceleri çağlarını öyle aşmıştır ki onları, dönemlerinde kimse anlayamaz; onlar yalnız adamlardır ve yalnız olmak zorundadırlar."*[79]

Dünya bilim tarihinde, *tarih felsefesi* ve *toplumbilim*'i (sosyoloji) çağdaş nitelikleriyle ilk kez **İbn Haldun**

kurmuştur. Tarihi incelerken; *olayları anlatmak* yerine, *olayları düşünmek* ve *nedenlerini ortaya koymak gerekir* der. Bu yaklaşım *tarih felsefesi*'nin özüdür. *Evrensel değişim yasalarını* eşsiz bir sezgiyle kavrar ve sıradışı bir yetkinlikle kuramsallaştırır. *Mukaddime*'de şunları söyler: *"Tarih bilimiyle uğraşanları en çok yanıltan davranış, milletlerin durumunun zamanın ve yüzyılların geçmesiyle değişmekte olduğunu görmemeleridir. Evrensel ve sürekli olan bu değişim, Tanrı'nın bütün varlıkları için koyduğu bir yasadır. Değişim en basit canlıdan başlayıp maymun ve şebek gibi hayvanlardan geçerek insana kadar gelir. İnsanın oluşumu işte bu hayvanlardan başlamıştır. Benim gördüğüm budur, doğrusunu Tanrı bilir."*[80] Bunları söyleyen **İbn Haldun**, *"inancında içten, gerçek bir Müslümandır."*[81]

İbn Haldun, toplum yasaları ile ilgili görüşler ileri sürerken; insanın yaşamak için *"yaşam gereksinimlerini karşılamak zorunda"* olduğunu, bunları *tek başına* sağlayamayacağını ve mutlaka *"topluluk halinde yaşaması gerektiğini"* söyler. Ona göre; *"bir buğday tanesinin un olabilmesi, çeşitli hüner ve zenaatleri gerektirir"*; *"toplumu ayakta tutan üretimdir"*, *"üretim, ona yetecek kişilerin bir araya gelmesiyle"* olur.

Ekonomik konular üzerine geliştirdiği görüşlere, Batılılar ancak 19.yüzyılda ulaşabilmiştir. *"Düşüncelerimizi oluşturan ekonomidir"* der ve inanılması güç şu görüşleri ileri sürer: *"Her kazanç ve mal, emek harcayarak elde edilir. Maden, bitki ya da hayvanlardan sağlanan kazanç da insan emeğinin ürünüdür. İnsanların çalışarak elde ettikleri para ve mal, tarım ve sanayide harcadıkları emeğin değerinden ibarettir. Pazardan alınan buğdayda iş ve emeğin değeri açıkça görülmez. Oysa buğdayın ekonomik değeri, onu elde etmek için harcanan emeğin değeridir. Kazma vurulmamış kuyudan, su çıktığı görülmüş müdür? Ben bunları gördüm, doğrusunu Tanrı bilir.."*[82]

Çağdaş sosyolojinin günümüzde geçerli bilimsel kabulleri, **İbn Haldun**'un altı yüz yıl önce ileri sürdüğü görüşlerin yinelenmesi gibidir. Toplumsal gelişim yasalarını, gelişime yön veren tarihsel zorunlulukları ve toplum-

devlet ilişkilerini ele alış ve yorumlayış biçimi, günümüzde kuramlaşmış olan ekonomi-politiğin temel doğruları düzeyindedir. Ona göre; *"Çoban toplumlardan, çiftçi toplumlara oradan da sanayi toplumlarına geçilir; sanayi toplumuna geçiş, bir gelişmenin sonucu olduğu kadar, bir çöküntünün de nedenidir. Çünkü toplumlar, artık çobanlık günlerindeki güçlerini yitirmeye, bolluğun ve rahatlığın içinde gevşeyip çürümeye başlamıştır. Toplumların ömrü de insanların ömrü gibidir. Doğar, büyür, hastalanır ve ölürler. Bu tarihsel zorunluluğu yaşayan her toplum, kent yaşamına girip sanayileştikten sonra yaşlanacak ve ölecektir. Bu sonuç önlenemez. Toplumun çöküntüsü, devlet ve onun dayandığı iki temel kurum olan, para ve ordu'nun çöküşüyle başlar. Devlet yıkılmaya başladığında vergiler ve baskı artar, ancak bu artış, devleti güçlendirmez, yoksulluğunu gidermez. Devlet yalnızca çöküş dönemlerinde değil, hiçbir zaman kişi özgürlüğüne asla el atmamalıdır; çünkü bu el atma, kişilere olduğu kadar devlete de zarar verir. Çöküş dönemlerinde kazançtan umut kesildiği için, pazardaki alışveriş durur; ekonomiyle başlayan çözülme, ekonomiyle birlikte yok olmayla sonuçlanır."*[83]

Toplumbilim kuramını, tarih felsefesi üzerine oturtan **İbn Haldun**, tarihi ve toplumu incelerken kaçınılması gereken yanılgılara dikkat çeker; araştırmalarda doğru bilginin, bilgileri doğrulamanın ve nesnelliğe bağlılığın önemine dikkat çeker. Söyledikleri, araştırmacılar ve bilim adamları için yol gösterici öğütler ve uygulamaları gereken bilimsel yöntemlerdir. **İbn Haldun**, toplumbilimcilere ve tarihçilere şunları söyler: *"Bir mezhebe ya da düşünceye aşırı bağlılık, bilgi iletene sorgusuz inanç, olayların nedenlerini araştırmaya, bilgiye karşı aşırı kuruntulu yaklaşım, olaylar arasında bağ kurmada yetersizlik, devlet büyüklerine yaranma kaygısı ve toplumun doğal gelişim yasalarını bilmemek, tarihçiyi yanıltır" Bu yanılgılardan kurtulup tarihe doğru tanı koymak için, tarihçiler; yansız ve özgür olmalı, bilgiyi iletenin değil iletilen bilginin doğruluğunu kanıtlamalı, olayları bir takım sanlara değil, gerçeğe göre ele almalı, edindiği bilgileri değişik verilerle doğ-*

rulamalı, olayları duyguyla değil nesnellikle ele almalı ve toplum yasalarını bilmelidirler."[84]

İbn Haldun, her sözünün sonunu *"doğrusunu Tanrı bilir"* diyerek bitirir, ancak kendisinin de çok şey bildiği bellidir. İnançlı bir Müslüman ve bir bilim adamı olarak bu davranışı; Tanrı dışında kendisi dahil herkesin hata yapabileceğini, bu nedenle insana ait her düşüncenin sürekli sorgulanması gerektiğini vurgulamak için yapmış olabilir. Bilgi ve yorum yeteneğine dayanan bilimsel özgüven, onu hiçbir zaman eleştiriye kapatmamış, alçakgönüllü duruşunu değiştirmemiştir.

İbn Haldun'un ileri sürdüğü görüşlerin ve yapıtlarının gerçek değerini anlamak için, onun 14.yüzyılda yazıp kuramsallaştırdığı düşüncelerini, daha sonra kimlerin nasıl kullandığını ya da sonraki saptamaların **Haldun**'un görüşleriyle nasıl örtüştüğünü bilmek gerekir. Bu bilgi, nasıl bir düşünürle karşı karşıya olduğumuzu gösterecektir. **Giovanni Battista** (1668-1744): *"Toplumsal ve siyasal düzenler, ilahi düzenler değil doğal düzenlerdir"*; **Oswald Spengler** (1880-1936): *"Toplumlar da doğal varlıklar gibi doğmakta, büyümekte ve ölmektedirler"*; **Georges Sorel** (1847-1922): *"Tarih olayları anlatmak değil, olayları düşünmektir"*; **Karl Marx** (1818-1883): *"Toplumsal gelişimin temeli ekonomiktir, değeri emek belirler"*; **Secondat Montesquies** (1689-1755): *"Toplumlar arasındaki ayrılıklar, coğrafya koşullarının başkalığından ötürüdür"*; **Bernardo Machiavelli** (1469-1527): *"Siyasal düzen, ideolojik değil pratik olmalıdır"*; **Charles Darwin** (1809-1882): *"Canlı gelişmesi en basit canlıdan başlayarak, maymun ve şebek gibi hayvanlardan geçip insana kadar yükselmiştir"*; **Jean-Jacques Rousseau** (1712-1778): *"Ahlaksızlık ve çöküşün nedeni, kent yaşamına geçiştedir"*; **Friedrich Nietzche**: *"Gerekli olan, güç ve iradedir"*.[85]

Doğu aydınlanması'nda, her biri kendi alanında isim yapmış çok sayıda bilim adamı yetişti. Bunların, yalnızca

isimleri ve uzmanlık alanı yazılsa bile, ortaya uzun bir liste ya da küçük bir kitapçık çıkar. Değişik din ve etnik kökenden gelen bu düşünürlerin bazılarının, çalışma alanları ve yaşadıkları dönemler bakımından belirtilmesi, bu kitap için yeterli olacaktır.

Avrupalıları'ın **Geber** adını verdiği Arap düşünür **Câbir İbn Hayyan** (8.yüzyıl), kimyanın babası sayılır. Ünlü İngiliz bilgini **Roger Bacon** ona *"ustaların ustası"* demiştir. *Gövdebilim (anatomi)* ve *ilaçbilim (farmakoloji)* dallarında önemli buluşları vardır.[86] Madenlerin basit ergitme yöntemleri yerine, ilk kez kendisinin elde ettiği *sülfürik asit, nitrik asit, kükürt asidi, tuz asidi* ve *altın suyu* içinde eritme yöntemini bulmuş ve geliştirmiştir. *Cıva oksit, arsenik, klorid, gümüş nitrat (cehennem taşı), bakırsülfat (göztaşı), sudkostik, potas kostik* ve *kükürt kaymağı*'nı da **Câbir** bulmuştur.[87]

Ebu Osman Câhiz (776-868), İslam felsefesinde *akılcılık akımının (mutezile)* kurucularındandır. İlahiyat, toplumbilim, edebiyat, dilbilim alanlarında çalışma yapan ve Basra *kelâm*'cılarının en büyüğü sayılan, Etiyopyalı bu zenci düşünür, bilim adamı olarak bağımsız duruşuyla dikkati çeker. Bilimin maddi temeli olmayan kuramsal savlara değil, deneylerle kanıtlanmış verilere dayanması gerektiğini söylemiştir. İslam düşüncesinde, doğayı inceleme geleneğini başlatmıştır. Yedi ciltlik *Kitabû'l Heyavan* adlı yapıtı, manzum hayvan masalları ile ilahiyat, toplumbilim ve dilbilim konularında görüşler içerir; *Hilafet Ordusunun Menkıbeleri* ve *Türkler'in Faziletleri (Menakıb-ı Cündü'l Halife ve Fazailü'l-Etrak)* adlı yapıtında Türkler'le ilgili kapsamlı araştırmalar yapmıştır.[88]

Peygamber'in yakını olan ilk Müslümanlardan (Sahabe) **Ebu Zerr el Gifarî**, *İslam Sosyolojisi'nin kurucusu* sayılır ve kimi Arap aydını tarafından; *"Sosyalizmi İslam geleneğine bağladığı için"* yüceltilir. **Ebu Zarr** yapıtlarında, *"herkesin servet ve gelirinin pek azıyla geçinmesini"* ve geri kalanının toplumda eşitliği sağlamak için *"hayır işlerine harcanmasını"* istemiştir. Kur'andaki Hıristiyan ve Yahudi

din adamlarının *"aç gözlülüğünü ve para hırsını"* açıklayan bir sûre'nin, *"İslam zenginlerini ve egemenlerini de kapsadığını"* ileri sürmüştür. İnançlı bir Müslüman olan **Zerr**, bu düşünceleri nedeniyle sürgüne yollanmış; ancak düşünceleri engellenememiş ve *"İslam ileri gelenlerinin gerçek İslam'dan ayrıldıkları"* yolundaki uzun süren tartışmayı başlatmıştır. [89]

İslam gizemciliğinin (tasavvuf) Sünni inancıyla bütünleşmesini sağlayan, *Kelâm* (Tanrı ve Tanrı'nın birliğini konu eden bilim) ve *Fıkıh* (şeriat bilimi) bilgini **Horasanlı Gazali** (1058-1111), İslam dünyasının tümünü derinden etkileyen bir düşünürdür. **Farabi** ve **İbn Sina**'nın akılcı felsefesine yönelttiği eleştirilerde alabildiğine tutucudur; ancak *Düşünürlerin Çöküşü (Tehefütü'l Felasife)* ve *Din Bilimlerinin Yeniden Canlanışı (İhya-i Ulmi'd-Din)* ve *İnançta Aşırılıktan Kaçınma (İktisad Fi'l-İtikat)* adlı yapıtları, yüksek bir düşünce zenginliği ve bilgiye dayanır. Dünya görüşünün temelini oluşturan bu çelişki, hemen tüm yapıtlarında vardır. Bu nedenle kimi düşünürlerce, *"İslam'da akılcı felsefenin ve nesnel bilimin yüzyıllar boyunca duraklamasına"* yol açtığı gerekçesiyle sürekli eleştirilmiştir.[90]

Gazali'ye göre *"akıl ile inancı uzlaştırmaya çalışmak (mutezile), boşunadır. Akıl ve inancın karşıtlığını kabul etmeyen, ikisini bağdaştırmaya çalışan düşünürler, kaçınılmaz olarak gerçekten uzaklaşacaktır.. Gerçeğe giden tek yol tasavvuftur; ruhu Tanrı'yla birliğe götüren yolu, ancak ahlak sağlayabilir; ahlaka ve gerçeğe ulaşmak ile somut bilgiye ulaşmak arasında fark yoktur; bilgiyi, gerçeği yansıtan metafizik düşünceye ancak tasavvuf yöneltebilir."*[91]

Bu düşünce biçimi **Gazali**'yi, başta **Farabi** ve **İbn Sina** olmak üzere *mutezile* bilginleriyle çatışmaya götürür ve onu, *aklı değil, imanı mutlak ölçü kabul eden Eş'aricilik*'in önde gelen kuramcısı haline getirir. *Doğu aydınlanması*'nın yarattığı bilimsel birikimin, tümden yadsınması anlamına

gelen bu durum **Gazali**'yi ister istemez tutucu bir düşünür haline getirir. *"Peygamber'den sonra dini ilgilendiren tüm yeni düşüncelerin"* ve bu düşünceleri ortaya atanların *(bid'at ehlinin)* yazdığı kitapların, *"halk tarafından okunmasının yasaklanmasını"* ister.[92]

Gazali, bu isteğe uygun düşmeyen bir kültürel birikime sahiptir. Sahip olduğu bilginin derinliğinden etkilenen Selçuklu Veziri **Nizamülmülk** onu, Bağdat Nizamiye Medresesi'ne atamıştı. Kitap yasaklamayı önermişti, ama bu davranışı edinmiş olduğu bilgi zenginliğine hiç uymuyordu; yapıtları düşünsel bir derinliğe sahipti ve çok etkileyiciydi; İspanya'da çevrilen, *İnançta Aşırılıktan Kaçınma* (İktisad fi'l-İtikat) ilahiyatçılığının başyapıtlarından biridir; şu sözler ona aittir: *"Eğer bir adam, beş kere beşin yirmibeş değil yirmi olduğunu söylüyorsa; bu adam gözümüzün önünde bir dağdan bir dağa uçsa bile, başardığı bu harikayı benim gözümde kanıtlamış olamaz."*[93]

İranlı düşünür **Ömer Hayyam** (1123-1236), genellikle *Rübâi*'leriyle ünlü bir ozan olarak bilinir; ancak O, **İbn-Sina** geleneğine bağlı, değerli bir düşünürdür. Doğu bilimci **Renaud** onun için, *"bilimi ne yazık ki, şiir ve eğlence zevkiyle birleştirmiştir"* der.[94] Bu, çok yüzeysel bir değerlendirmedir, çünkü **Hayyam**'ın; matematik ve gökbilim başta olmak üzere, *felsefe, tasavvuf, fıkıh, tarih, fizik, tıp* ve *müzik* alanında yapıtları vardır. Geometride **Eukleides** üzerine araştırmaları, fizikte altınla gümüşün yoğunluğu konusunda yaptığı denemeler ve evreni çözümlemeye çalışan felsefi yorumlarıyla da ünlüdür. Yapıtlarının büyük bölümü Batı dillerine çevrilmiştir.[95]

Horasanlı **Nasirettin Tusi** (1201-1274); matematik, felsefe ve özellikle gökbilim alanında önemli araştırmalar yapmış, kitaplar yazmıştır. Moğol İmparatoru **Hülagü**'nün desteğiyle; Meraga'da (Kuzey İran), döneminde eşi olmayan bir *gözlemevi* kurdu. Burada, o güne dek yapıl-

mış olan ve gökbilim ölçümlerinde kullanılan en büyük *çemberli küre*'yi üretti. Ünlü *İlhanlı cetvelleri (Zeyc-i İlhani)* burada oluşturuldu. Meraga'da geliştirilen *azimut kadranı* günümüzdeki *teodelit*'in (gökyüzü açılarını ve başucu uzaklıklarını ölçmeye yarayan jeodezi aleti) ilk örneğiydi.[96]

Türk bilim adamı **Uluğ Bey** (1394-1447), Doğu biliminin en ilgi çekici düşünürlerinden biri, belki de birincisiydi. Büyük bir imparatorluğun devlet başkanıydı ama, yaptığı bilimsel araştırmalar ve özellikle gökbilim alanında yaptığı buluşlarla, bilim tarihinde çok özel bir yere sahipti. Fizikteki ünlü *Laplace denklemini* bulan Fransız fizikçi, gökbilimci ve matematikçisi **Pierre-Simon Laplace** (1744-1827), O'nun için; "*tarihin en büyük gökbilim gözlemcisi*" tanımını kullanmıştır.[97]

Timur'un torunu, **Şahruh**'un oğluydu. Matematik, mantık ve özellikle gökbilim alanında yüksek düzeyli bir bilgindi; şiir ve tarih çalışmalarının yanı sıra, Kur'an başta olmak üzere tüm büyük din kitaplarını incelemişti. Gökbilim gözlemlerinde, o dönemde kullanılmakta olan **Ptolemaios'un** kimi yanlışlarını saptadı. Bilim adamlarını ve sanatçıları destekledi, onlara uygun çalışma ortamları yarattı. **Kadızade-i Rumi, El-Kaşanî** ve **Ali Kuşçu** başta olmak üzere ünlü bilginleri sarayına topladı. *Zîc-i Uluğ Bey* adlı yıldız kataloğunu hazırladı, İmparator olmasına karşın, Semerkant Medresesi'nde dersler verdi.[98]

Semerkant'ta yaptırdığı *gözlemevi* yalnızca *gözlemevi* değil, büyük bir kültürel merkezdi. 1422'de bitirilen bu bilim merkezi, kraliyet saraylarının birinin bahçesinde kurulmuş, silindir biçimli, üç katlı büyük bir yapıydı. Çapı 60 metreden fazla olan derecelendirilmiş büyük bir yay, meridyen plana bugün bile hayranlıkla izlenen bir hassaslıkla yerleştirilmişti; merkez salonun çevresinde, laboratuar ve inceleme yerleri olarak kullanılan, pek çok mekan bulunuyordu. **Uluğ Bey**'in *gökbilim tabloları*, o dönemin en eksiksiz, en kesin ve Avrupa'da en uzun süre kullanılan tablolardı. **El-Kaşanî**, tarihin ilk hesap makinasını burada

geliştirmiş, **Newton** ikiterimlisini, ondan 300 yıl önce burada hesaplamıştı.[99]

Uluğ Bey, ekibiyle birlikte yaptığı, gökbilimle ilgili gözlem ve yorumları, **Uluğ Bey**'in *Zeyc-i (Zeyc-i Uluğ Bek)* adlı yapıtta topladı. Bu yapıt da, Avrupa'da uzun süre ders kitabı olarak okutuldu; başlıca kaynak sayıldı. 1665'te İngiliz bilgini **Thomas Hyde** İngilizce'ye çevirdi, 1767'de yeniden basıldı, daha sonra **M.Sedillot**, Fransızcaya da çevirdi.[100]

Doğu aydınlanması'nda yer alan yüzlerce düşünürden diğer birkaç ismi daha, öne çıkan özellikleriyle kısaca belirtip, bu sonsuz gibi görünen listeyi sonlandıralım. **Mansur El Mâtüridî** (..?-144): Semerkant'ın Mâtürid kentinde doğan bir Türk düşünürü ve İslam tarihinde önemli yeri olan *kelâm* ve *fıkıh* bilginidir. *Hanefi Kelamcılığı* (Mâtürîdîyye)'nin kurucusudur. *"İyilik ve kötülük Tanrının buyruğu ya da yasağında değil, eylemin kendisindedir"* yaklaşımıyla Eş'ariliğe karşı çıkmıştır.

Muhammed Nedim (?-996): Bilim tarihinin ilk *kaynakça (bibliyografi)* uzmanı ve dünyadaki ilk *dizin yapıtını (fihrist-katalog)* yazan Arap düşünürüdür. On ciltlik bu yapıtıyla, pek çok kitabın yitmemesini sağlamış ve bilimsel yapıtlardan, romanlara, yemek pişirme kitaplarına dek, pek çok yapıt üstüne önemli bilgiler vermiştir.

Sadeddin Taftazâni (1322-1394): *Felsefe, kelam, mantık, dilbilim* ve *ilahiyat* alanında yapıtları bulunan İranlı etkili bir bilgindir. **Timur** tarafından korunmuş, onun çağrısı üzerine gittiği Semerkant'ta, ünlü *kelâm* bilgini ve filozof **Cürcani**'yle tartışmalar yapmıştır. Yapıtları yüzyıllar boyunca medreselerde ders kitabı olarak kullanılmıştır.

Muhammed Serahsi (1009-1090): Türkistan'ın *Serahs* kentinde doğan bir Türk *fıkıh* bilginidir. *Hanefi fıkhının* en büyük üç düşünüründen ve ünlü *fıkıhçı* **Halvani**'den *Şemsü'l-Eimme (İmamlar Güneşi)* ünvanını alan iki kişiden biridir. Türk toplumunun siyasal ve ekonomik yapısını incelemiş ve yapıtları sonraki bilginler için temel kaynak sayılmıştır.

Adülkasım Zehrâvî (?-1013): Batı'da çok etkili olan ve kendisine *Alsaharavius* adı verilen ünlü bir Arap hekimidir. İki cilt tutan, dokuz yüz sayfalık *Al-Taşrif* adlı yapıtı birçok kez Latince, İbranice, Türkçe'ye çevrilmiş (14. yüzyıl) ve tüm Orta Çağ'ı etkilemiştir.

Şahabettin Sühreverdi (1155-1191): İslam felsefesinde *İsrakiye (sezgi yoluyla bilgi edinme)* okulunun önde gelen temsilcisi, *mutasavvuf (kendini tanrıya adayan kimse-sofist)* ve kelam bilgini bir Türk düşünürüdür. İslam felsefesinde önemli bir akım olan *Işıkcılık (Israkiyye)* okulunu kurdu; tüm dinleri, Antik Çağ filozoflarını ve **Zerdüşt**'ü inceledi, 50'den çok yapıt üretti. *Vahdet-i vücut (tanrıyla bütün olma inancı)* öğretisi nedeniyle, bir kısım *Sünni* ulemanın baskısıyla, 46 yaşında idam edildi.

Sabit Bin Kurra (834-901): Felsefe, matematik ve tıp alanında, döneminde etkili olan değerli bir Arap bilginidir. Deneye dayanan, doğaya yönelik akılcı öğretisi, çağı için büyük başarıdır. Antik Çağ matematikçilerinin hemen tüm yapıtlarını, Arapça'ya çevirdi. *Dağların oluşum nedeni, kalp atışı* ve *kan basıncı, mantık irdelemeleri* ve *geometri sorunlarının çözümü* üzerine yazdığı kitapları ünlüdür ve Latince'ye çevrilmiştir.

Marzban Behmenyâr (11.yüzyıl): Felsefe, mantık, törebilim (ahlak bilimi) ve müzik alanlarında, çok sayıda yapıtı olan Türk düşünürüdür. **İbn Sina**'nın en değerli öğrencisi sayılır. **Sina**'nın önemli yapıtlarından *El-Mubâhasât (felsefi konuşmalar)*, **Behmenyâr İbn Zeyle**'nin sorduğu sorulara verdiği yanıtlardan oluşmuştur. Mazdeist olan **Behmenyâr**'ın *"biçim maddesiz, madde de biçimsiz olamaz"* sözü ünlüdür.

Ebû Cafer Taberi (838-923): Tarih, hukuk ve ilahiyat üzerine yapıtları olan, İranlı ünlü bir düşünürdür. *Taberi Tarihi* adıyla anılan, 16 ciltlik dünya tarihi çok tanınmıştır ve bu yapıt, başlangıcından M.S. 914 yılına dek tüm dünya tarihini kapsar. Türkçe'ye de çevrilen bu büyük yapıt, genel dünya tarihi yanında, özellikle İslam'ın ilk dö-

nemlerine yönelik geniş bilgi içeren, çok değerli bir kaynaktır.

Kadızâde-i Rûmi (1337-1412): Bursalı ünlü bir Türk filozofu ve matematikçisidir. Türkistan'a **Uluğ Bey**'in yanına gitmiş ve gerçek ününü orada yapmıştır. Semerkant'ta Anadolulu olduğu için kendisine Rumî denilmiştir. Felsefede akılcı (rasyonalist) bir tutum izledi. *"Matematik kesinliğin dışında, başka bir kesinliğin olamayacağını"* düşünüyor; akılla inancın birbirinden ayrı tutulması gerektiğini söylüyordu. Görüşleri, üç yüz yıl sonra yaşayan **Pierre Bayle** (1647-1706)'nin görüşlerinin hazırlayıcısıdır. Ünlü Türk bilgini **Ali Kuşçu,** onun öğrencisidir.[101]

8.yüzyılla 14.yüzyıl arasında yaşanan sıradışı dönem, yalnızca Doğu ya da onun etkisiyle gelişecek olan Batı bilimine değil, tüm dünya bilimine katkı sağlayan evrensel bir yükseliştir. Türkistan, İran ve Arap ülkeleri ya da Türkiye'nin bugünkü bilim düzeyiyle, açık biçimde çelişen bu durum; geçmişi ve gerçekleri bilmeyenler için, her zaman var olan ve her zaman var olacak, bir kader gibi görülebilir. Bilgisizliğin ve bilinçsizliğin yaratacağı özgüven yoksunluğu; *Biz adam olmayız, Bilim ve uygarlık Batı'dadır, uygar olmak için Batı gibi olmalıyız, ona benzemeliyiz* türünde propagandaları etkili kılmakta ve bu etki, Doğu insanı üzerinde, düşünsel bir baskı oluşturmaktadır. Geri kalmışlığın yarattığı edilgenlik, bugünü mutlaklaştıran eğilimlerin gelişmesine yol açarken; geçmişi bilmemek, bu olumsuz süreci hızlandırmaktadır. Ortaya çıkan ve önlem alınmazsa sürecek gibi görünen özgüven sorunu, bu nedenle aşılmak zorundadır; özgüvensizlik geri kalmışlığı, geri kalmışlık bilinçsizliği doğurmaktadır.

Önceden gelen, sonrayı belirleyen ve sonsuz bir akış içinde sürekli yenilenen olaylar, oluşturduğu tarih içinde her türlü değişime açık bir süreçler bütünüdür. Bugün geri olan yarın ileri olabilir, ya da *güçlü*'yle *güçsüz* yer

değiştirebilir. Doğu, uzun bir süre, bilimde açık arayla öndeydi, bugün geri kalmış durumdadır; yarın farklı bir düzlemde, farklı önceliklerle yeniden öne geçebilir, bunun ön belirtileri ortaya çıkmaya başlamıştır. Asıl olan; doğaya ve yaşama uygunluk, tarihi bütünüyle kavramak ve bilinçle davranıp gereğini yapmaktır.

Bilimde öncülüğün, Doğu'dan Batı'ya geçmesi ve üstünlüğün teknolojik saldırganlığa dönüşerek sürmesi, elbette ve herşeyden önce bir insanlık sorunudur. Bu sorunu yaratan Batı, doğaya ve insana yabancılaşmıştır; bu nedenle, bugünkü konumuyla uzun süre ayakta kalabilmesi mümkün değildir. Çözülmeyi önleyen şiddet teknolojiye, teknoloji de *bilim*'e dayandırılmıştır. Bu bilim artık, bilim olmayan bir bilimdir; baskı ve şiddetin aracıdır, onun hizmetindedir.

Doğu, hiçbir dönemde bilimi, şiddetin ve sistemli sömürünün aracı olarak kullanmadı; insana hizmeti, gelişkinliği ve ilerlemeyi tek amaç bildi. Bugün, teknolojik üstünlükle, tüm değerleri baskı altına alınmış olmasına karşın Doğu, insancı ve uygarlaşmacı niteliğini gizil (potansiyel) bir güç olarak kendi içinde hala yaşatmaktadır. Binlerce yılda oluşan köklü kültürüyle, insana ve doğaya yabancılaşmadığı için, yeniden uygarlığın merkezi olması kaçınılmazdır. Önemli olan, tarih için çok küçük bir zaman dilimi olan birkaç yüzyıllık maddi yoksulluk dönemi değil, tarihsel olgunluk ve niteliktir.

Doğu aydınlanması ve onu yaratan bilim adamlarını bilmeli ve tarihsel köklerimiz olarak onları sahiplenmeliyiz. Geçmişi bilmeyenin, geleceği olamaz. Dünyaya beş yüz yıllık, göz kamaştıran bir aydınlık dönem yaşatan bu insanlar, bizim geçmişimizdir. Bu topraklarda yaşadılar. Dinleri, dilleri, etnik yapıları, gelenek ve görenekleri bizim gibiydi. Bizlerden tek farkları bağımsızlık ve özgürlüklerine düşkünlükleriydi, onu kıskançlıkla koruyorlardı. Batı'nın sömürgen baskısı onları, bilinçsizliğin ve bağımlılığın tutsaklığına sürüklememişti.

Batı aydınlanması'nın büyük düşünürü olarak tanıtılan **Hegel**'in, *"Doğu'ya özgü her düşünce, felsefeden silinip atılmalıdır"* sözü hiçbir zaman unutulmamalıdır. Doğu düşüncesi felsefeden atılacak olsa, ortada Batı'daki dahil, felsefe diye bir şey kalmaz. Bunu elbette **Hegel** de bilmekte, yine de bu tür sözler söyleyebilmektedir. Batı'nın Doğu'ya bakışını yansıtan bir örnek olan **Hegel**'in söylemi, gerçeklerle ve bilimle ilgisi olmayan ırkçı bir anlayışı temsil eder. Üstelik **Hegel** ve adına konuştuğu Batı, yalnızca felsefeyi değil, bilimin her türünü Doğu'dan öğrenmiştir. Gerçek böyleyken; Doğu'da, örneğin Türkiye'de, hala pek çok Batı ve **Hegel** hayranı vardır.

Bilgisizliğin, geçmişten ve gerçeklerden kopmanın yol açtığı bu acıklı durum, Doğu insanının kesin olarak aşması gereken önemli bir sorundur. Bu sorun, ancak geçmişin bilinmesiyle aşılabilir. Nereden, nasıl, neler yaparak geldiğimiz, kim olduğumuz bilinmezse; yalnızca geçmişimizi değil, geleceğimize yön verecek olan bugünü de anlayamayız. *Doğu aydınlanması* ve doğulu bilim adamları için bu kitapta verilen kanıtlı bilgiler, eskiyle övünmenin sığ böbürlenmesi değildir. Geçmişimiz incelendikçe yalnızca "sonsuz" bir tarihle değil, güncele yön verecek büyük bir kültürle karşılaşılacaktır. İnsanı temel alan ve sosyal dayanışmayı yaşatan bu yüksek kültür, ona sahip olanlar için tükenmez bir özgüven kaynağıdır.

Doğu bilimine Batı'dan yönelen yadsıma, doğuluların tümünü ilgilendiren bir sorundur, ancak bu sorun Türkler'i *iki kez* ilgilendirmektedir. *Doğu'nun her düşüncesini felsefeden atan* anlayış; Türkler'e, *felsefeden attığı* Doğu düşüncesinde bile yer vermez. Bu anlayışa göre; *"iki çadır üç atla"* ordan oraya göçen *"okuma-yazma, kitapkalem bilmez cahil"* Türkler'in bilim bir yana, *"tarih içinde bile"* yerleri yoktur; *"1071'de, uygar dünyaya sızan"* bu *"barbarlar"*, *"ait oldukları yere, Orta Asya'ya gönderilmelidir"* Türklerin, *"uygarlık içinde ele alınabilecek bir kültürleri yoktur"*, *"kültür yaratmak için millet olmak gerekir, Türkler hiçbir zaman millet olamamıştır "* Batı'da binlerce yıl işlenen ve hala işlenmekte

olan Türk imgesi budur. Oysa Türk bilim adamları, *Doğu aydınlanması*'nın önde gelen yaratıcıları olmuşlar ve batılıların *Arap bilimi* adını verdiği bu *aydınlanma*'ya yön vermişlerdir.Örneğin kendisi Arap olmasına karşın **İbn Haldun**, Araplar'ın genellikle *"uygarlıktan yoksunluğu"* temsil ettiklerini, bütün milletler içinde *"sanata en az yatkın millet"* olduklarını söylemiş; buna karşın Türkler'in hem *"savaş tekniklerinde"* hem *"sanat alanında"* hem de *"bilimde ve bilime değer vermede" "takdire şayan"* olduklarını ileri sürmüştür.[102]

Bilime ve gerçeklere her şeyden çok önem veren **İbn Haldun**'un, Türkler'i *"sanat alanında ve bilime değer vermede"* övgüye değer bulması, yalnızca büyük bir bilim adamının kişisel bir değerlendirmesi değil, nesnel bir saptamadır. Saptamaya neden olan gerçeklik ise, *Doğu aydınlanması*'nı ve ona temel oluşturan düşünceyi büyük oranda Türk bilim adamlarının başlatmış ve geliştirmiş olmasıdır. Ordusu ve devlet kadroları içinde Türkler'in etkin olduğu *Abbasiler* döneminde ortaya çıkan düşünce zenginliği, kendiliğinden ortaya çıkan bir olgu değildi. *Doğu aydınlanması*'nda önemli bir yeri olan bu zenginlik, esas olarak *Basra*'da ortaya çıkmıştı. **Ömer** döneminde kurulmuş olan bu yeni kente, *Türk illerinden* bilim ve sanatla uğraşan *ikibin genç aydın* getirilmiş ve *Basra*'daki *"düşünce patlamasını"* bunlar yaratmıştı. *Doğu aydınlanması*'na beşyüz yıl yön veren ve inancı akılla birleştirerek kaderciliği reddeden *Mutezile* felsefesi *"Türk illerinden"* getirilen bu *"aydınlar"* tarafından yaratılmıştı.[103]

Türk kültürünün ne olduğu, ne olmadığı, belirli konularla sınırlı kalmak üzere, bu kitapta ele alınmıştır. Okuyucu, burada yazılanların Türk tarih ve kültürünün çok küçük, belki de yetersiz bir parçası olduğunu bilmelidir. Ancak, bu parçalar içinde; yüksek bir kültürün, yaygın ve köklü bir eğitim geleneğinin, yaşama uyum gösteren yenileşmenin, bilime verilen önemin ve derinliği olan bilimsel bir birikimin ipuçlarını bulabilecektir.

Doğu aydınlanması'nda yer alan Türk düşünürlerin sayı ve niteliği, özgür düşünceye yaptıkları öncülük, dünya bilimine katkıları ve ürettikleri yapıtlar; ancak ve elbette, büyük bir bilim birikimi ve kültürün ürünleri olabilirdi. Çok eskiden beri, dünya bilimine yön verenler ve bilim dünyasının en tepesinde yer alanlar onlardır. Batılılar'ın, *"Millet bile olmadığı"* nı ileri sürdüğü Türklerin, bilim adamı, üstelik bu düzeyde bilim adamı yetiştirmesini kabul etmek Batı için olanaksızdı. Böyle bir kabul, *"binbir emekle"* yaratılmış olan tarihsel kurgunun çökmesi demekti. Bunu önlemek, yani yanlışa dayalı tarih anlayışını sürdürmek için, bilim adamlarımızın etnik kimlikleriyle oynadılar; onları Arap ya da İranlı yaptılar ya da *hiçbir şey yapmayıp* kimliksizleştirdiler. Türk bilim adamlarını *"kökeni belirsizler"* içine aldılar, isimlerini yok saydılar, onlara Latince isimler taktılar. Buluşlarını ve düşüncelerini çaldılar, kaynak göstermeden kitaplarında kullandılar... Doğu-Batı ilişkileri sorununun, Türkler'i diğer Doğululardan farklı olarak, *iki kez ilgilendiriyor* olmasının nedeni, insanlık dışı bu tür girişimlerin etkisini kırmaktır. Bu, Türkler'in yalnızca kendilerine değil, evrensel bilime karşı olan sorumluluklarıdır.

DOKUZUNCU BÖLÜM

TÜRK UYGARLIĞI

Tarihe Karşı Sorumluluk

Tarihte hiçbir toplum, Türkler kadar dünyaya açılıp geniş alanlara yayılmadı; hiçbir toplum kendisini ve ilişki kurduğu toplulukları Türkler kadar değiştirmedi; hiçbir toplum tarihin akışı üzerinde Türkler kadar etkili olmadı; dönemine ve geleceğe yön vermedi. Tarihin hemen her aşamasında ve çok uzun dönemler boyunca, sıradışı bir devingenlik (hareketlilik) içinde oldular; çok uzak yerlere gittiler, gittikleri yerleri *etkilediler* ve o yerlerden *etkilendiler*. Uygarlıklar içinde *eriyerek* ya da onları kendi içinde *eriterek*, yeni ve ileri birliktelikler, kaynaşmalar yarattılar; tarihin akışına yön veren devrimci dönüşümlere neden oldular. İnsanlık tarihinin hemen her döneminde var oldular, tarihle bütünleştiler. Bütünleşme o denli karmaşık ve yoğundu ki, Alman bilim adamı **Prof. Fritz Neumark**'ın söylemiyle; "*içinden çıkarıldıklarında ortada tarih diye bir şey kalmaz*" hale getirdiler.[1]

Türkler'in tarihe yaptığı etki ne denli açık bir gerçekse, bu etkinin yok sayılmak istenmesi de o denli açık bir gerçektir. Bilimin ve tarih biliminin bugün erişmiş olduğu düzey düşünüldüğünde, birbiriyle çelişen bu garip karşıtlığın nedeni, yalnızca entellektüel yoksunlukla açıklanamaz. Tarihi, ekonomik-politik çıkarların aracı haline getirerek bu yönde kullanmanın bilimsel bir yanı olamaz. Ancak bu uygulama, geçmişin sömürgeci, bugünün küresel politikalarının temelinde yer almaktadır. Ulus karşıtlığının güncel politika haline getirilmesi yerelleşmeyi, yerelleşme de ulusal ayrışmayı gerekli kılmaktadır. Bu gerekirliğe hizmet edecek ideolojik çıkış, elbette tarihin *çarpıtılması* ya da *yok sayılmasıyla* mümkün olabilir. Ve eğer tarih bu amaç için kullanılacaksa, her şeyden önce ve kaçınılmaz olarak, Türk tarihinin *çarpıtılması* ya da *yok sayılması* gerekir. Çünkü bu tarih, millet kavramını her dönemde yaşatmayı başarmanın ve bu başarıyı ayakta tutmanın uygulamalarıyla doludur.

Batılı politikacılar ve kimi "bilim" adamları, Türk tarihini çarpıtmada kendilerine herhangi bir sınır koymamıştır. Bilimsel bir kılıfla örtülmek istenen düşünsel düzey, kimi za-

man o denli ilkeldir ki, yalnızca bilim açısından değil, insanlık açısından da *acıklı bir durum* (trajedi) yaratmaktadır. Amerikalı tarihçi **Prof. H.Mc. Neill**'in, *"Türkler'in M.S. 1071'de ortaya çıkarak uygar toplumlara sızdığını"* söylemesi ya da Alman tarihçi **R. Scala**'nın *"Osmanlı Türkleri'nin Asya'dan yalnızca Karagöz oyununu getirdiğini, uygarlık konusunda askeri, siyasi ve toplumsal örgütlenmenin tümünü feth ettikleri Bizans'tan aldığını"* söylemesi[2], yaşanan acıklı durumun iki küçük örneğidir.

Batı'da resmi tutum haline getirilen Türk tarihini yadsıma, aynı zamanda; öğretim üyelerinden politikacılara, din çevrelerinden halk kesimlerine dek her düzeyde kabul gören geleneksel bir davranış biçimidir. Ancak bu genel davranışı aşarak; gerçekleri gören ve bilimsel sorumluluk bilinciyle hareket eden bilim adamları da elbette vardır. Resmi tarihçiler, politik çıkarlar yönünde açıklamalar yaparken bu insanlar, ulaştıkları bilgiler yönünde davranmışlar ve gerçekleri dile getirmişlerdir; **Harold Bowen** bunlardan biridir. Ortadoğu uzmanı olarak tanınan tarihçi **Zeine N.Zeine, Harold Bowen**'in Batı'daki Türk karşıtlığı konusundaki görüşlerini şöyle aktarmaktadır; *"Türk tarihi üzerine yazı yazanların çoğu, böyle bir işi yapabilmek için varolan kaynaklardan habersiz kişilerdi ve bunlar genel bir önyargıya bağlıydılar. Ancak Harold Bowen'in belirttiği gibi, Türkiye ve Türkler, kendileri üzerine bilimsel çalışma yapanlar üzerinde, tutkulu duygular uyandırıyordu. Bunlar, 'Türk merhametsizliği' gibi yalanlara tepki duyuyor 'Türk muhteşemliği, inceliği ve çekiciliğinin' etkisine giriyorlardı."*[3]

Eriştiği ekonomik güçle, son iki yüz yılda dünya egemenliğine yönelen Batı için Türk karşıtlığı, politik gereksinimlerin yol açtığı bilinçli ve çıkar amaçlı bir eylemdir. Bu davranış, çıkarları için elbette yararlı, hatta zorunlu, ancak asla bilimsel değildir; ayrıca günümüzle de sınırlı değildir. Batı tarihinin büyük bölümü, Türklerle çatışmanın, çoğu kez *boyun eğmenin*, eğmesede mücadele etmenin tarihi gibidir.

Dünyanın birçok yerinde Türkler'le *uğraşmak* zorunda kalanlar, eskiden gelen duyguların dürtüsüyle, Türk karşıtlığına her zaman hazır ve isteklidirler. Bu nedenle, *Türk'ün Türk'ten başka dostu yoktur* sözü, *hamasi* bir söylem değil, tarihsel dayanağı olan bir saptamadır.

Tarihi, bugünün sorunlarına ışık tutacak biçimde ele almak, olay ve olguların gerçek boyutunu kavramak için; duygusal tepkilerden kaçınmak, bilime yönelmek ve kanıta dayanmak gerekir. Dışardan kaynaklanan, içerde de yandaş bulan Türk karşıtlığını önlemek için herşeyden önce; bilgi sahibi olmak, bilim dışı savlardan, dayanaksız ve isteğe bağlı yorumlardan kurtulmak gerekir. Bu; emek vermek, araştırmak ve incelemek demektir. Böylesi bir çaba, eğer siyasi çıkar amacıyla yapılmıyorsa; tarihsel gerçekler görülüp öğrenilecek, *bugün* kavranarak *gelecek* planlanabilecektir.

Ekonomik açıdan artık sabrı tükenen, sonsuz pazar ihtiyacındaki Batı'nın emperyalist sömürüyü sürdürebilmek için önündeki engellerden kurtulması gerekmektedir. Azgelişmiş ülkelerdeki *devletçikler* nedeniyle sömürüdeki en küçük yavaşlamaya bile dayanamaz haldedir. İlk hedefi azgelişmiş ülkelerin *devletsizleştirilmesidir*. Tarih olmadan ulus, ulus olmadan da devlet olmaz. Bu nedenle sömürgen, kendi devletine ve doğal olarak tarihine alabildiğine sahip çıkarken; sömürgelerde, devlete ve onun dayandığı tarihe karşı çıkacaktır; tarihi çarpıtacak ve giderek yok etmek isteyecektir.

Devletin ve tarihin etkisizleştirilmesi, ulusal belleğin yok edilmesine bağlıdır. Bu ise ekonomik çöküntü, örgütsüzlük ve eğitimsizliğin yaygınlaştırılmasıyla sağlanabilir. Pazar haline getirdiği uluslara, anlaşmalar ya da işbirlikçiler aracılığıyla sızarak içsel bir güç haline gelen sömürgen bu işi başarmak için gerekli ekonomik üstünlüğe de sahiptir. Adı yerel, düşüncesi yabancı insanların yönetime gelerek/getirilerek ülkeyi dış isteklere göre yönetmesi, ulusal devletin ve tarihin yozlaştırılmasına, giderek etkisizleştirilmesine bağlıdır. *Kimliksizleşme* ve *yozlaşmanın* yaygınlığı, yakın ve uzak

tarihe açık saldırı ya da ders kitaplarına günümüzde gösterilen *yakın ilgi*, bu çabanın somut sonuçlarıdır.

Gelişmiş ülkelerde, resmi politikaya uyum gösteren tarih araştırmaları, devletin birinci sınıf ilgi alanına giren bir konudur ve özel fonlarla desteklenmektedir. Buna karşın azgelişmiş ülkelerde tarih, çarpıtılarak bilgisizliğin karanlığına terk edilmektedir. Dışardan desteklenen vakıflar, dernekler; özel olarak hazırlanmış kitaplarla dergiler; ucuz medya propagandası; tümünden daha önemli olmak üzere ders kitapları ve üniversitelerdeki bozulmalarla, ulusların tarihleriyle oynanmaktadır. İnsanlar kökenlerini ve yalnızca uzak geçmişlerini değil, yakın geçmişlerini bile bilemez hale getirilmektedir.

Sömürgen ilişkileri besleyen tarih yozlaşması, ekonomi kadar güçlü, siyaset kadar bağlayıcı ve yıkıcı bir etken olarak ulusal varlığın tüm alanlarına ve tüm direnç noktalarına yönelmektedir. Ulusal varlığın korunması için tarihe, bağlı olarak devlete yönelen ve saldırıya dönüşen girişimlerin, kesin olarak önlenmesi ve ulusal tarihin ortaya çıkarılarak korunması gerekir. Binlerce yılda oluşan ve halkın ortak duygusunu, ruhsal şekillenmesini oluşturan tarihe sahip çıkmadan ulusal varlık korunamaz. Tarihçi **A.W.Gulyga** bu gerçeği şöyle dile getiriyor: *"Sömürgecileri tarafından tarihleri yok edilip yadsındığı için, kendi geçmişlerini bilme, Asya ve Afrika ulusları için özellikle önemlidir. Geçmişine sahip çıkmayan bir toplum ve devlet düşünülemez. Tarih insanlığın belleğidir."*[4]

Dünya egemenliğine yönelen Batı için *Dünya tarihi*, Avrupa tarihidir. *"Avrupa ulusları, tarihî uluslar"* diğerleri ise *"tarihi olmayan topluluklardır" "Uygarlığın merkezi Avrupadır."* Bu uygarlık; *"beyaz Avrupalı ırkın üstünlüğüne", "Grek ve Roma'nın mirasçılığına"* ve *"Hıristiyanlığın yüksek erdemlerine"* dayanır. Öteki uluslar, *"uygarlık dışıdırlar" "Bilime ve akılcılığa kapalı"* bu insanlara *"uygarlık götürme"*, Avrupalılar'ın *"evrensel yükümlülüğü"* ve *"görevidir". Akılcılığın (rasyonalizm)* öncülerinden sayılan **E.Renan** (1823-1892), *Doğu aydınlanması*'nda yer alan Müslüman bilim adamlarının yüksek niteliğini bilmesine karşın; *"kafalarını çeviren bir cins demir çember,*

Müslümanı kesinlikle bilime kapar; onun herhangi bir yeni düşünceye açılmasını ve herhangi bir şey öğrenmesini olanaksız kılar" der.[5] İnsanlar arasında eşitliği *"savunan"* **F.Engels** (1820-1895) bile, *"tarihi uluslar"* kabul ettiği Avrupa toplumları dışındaki ulusları; *"gerici ve yok olmaya mahkum, tarihsiz uluslar"* ve *"barbarlar"* olarak kabul eder.[6]

Batılıların büyük çoğunluğu, *evrenin merkezinin* Batı olduğuna tartışmasız bir gerçek olarak inanırlar. Bu inancı o denli abartırlar ki, **Cevat Şakir Kabaağaçlı** (1886-1973)'ya göre; *"evren ne için yaratıldı sorusuna Batılılar, Batı uygarlığını yaratmak için yanıtını verirler."*[7] Düşünsel çılgınlığa varan *kendini beğenmişliğin* örnekleri çok, propagandası yaygındır. Gerçeği yansıtmayan zorlama kuramlara ve bilinçli yanlışlıklara dayanan bu propaganda, çoğu kez bilim ve akıl dışı savlara dayandırılır; sınır konmayan aşırılıklarla, pek çok insan için inanılması güç boyutlara vardırılır. Örneğin uygarlığın çıkış merkezi olarak *Orta Asya*'nın giderek ağırlık kazanması üzerine kimi tarihçiler, *bilgi ve kültür yoksunu tarih dışı Türkler*'in böyle bir uygarlık gelişimini başlatamayacağını düşünerek; *"çok eski zamanlarda bir gurup Avrupalı, Batı Avrupa'dan* ***yürüyerek*** (tarihin çok eski olması için bu yürüyüş, atın ehlileştirilmesinden önceye denk getirilmiştir) *yola çıkmışlar, Orta-Asya'yı çeviren yüksek dağların vadilerinden Baykal'ın güneybatısındaki Tamgalı vadisine ve Arios nehri kenarlarına yerleşmişlerdir. Orta Asya uygarlığını, Avrupa'dan gelen ve adını Arios nehrinden alan Ari ırktan bu insanlar başlatmışlardır."*[8]

Batılılar'ın tarih üzerinde yarattığı bozulma o denli yaygın ve kabul edilemezdir ki, sayıları az da olsa kimi Batılı tarihçiler bile bu davranışa sert tepki göstermiştir. **Herbert Buttenfield**, Batı okullarında öğretilen tarihi *"kötülerin en kötüsü"* olarak tanımlar ve şunları söyler: *"Tarih olarak öğretilenler övünme, gurur, bağnazlık ve küstahlık getirdi. 'Bizden başka herkes haksız, yalnızca biz haklıyız' inancını yaydı ve besledi. Yapılanlara karşı önerebileceğim tek çözüm, öğrendiklerimizin tümünü unutmaktır."*[9]

Türklere ve Türk tarihine karşıtlık, Batı başta olmak üzere yaygın bir tutumdur; ancak bu tutum dışarıyla sınırlı da değildir. Bilgi ve bilinçten yoksun olanlardan ayrı olarak, ülke içinde bilinçli, kararlı ve oldukça şiddetli bir Türk karşıtlığı daha vardır. Başlangıcı Osmanlıya dayanan ve çok uzun dönemler boyunca resmi devlet politikası haline getirilen bu karşıtlık, Cumhuriyet'in ilk dönemindeki aradan sonra, bugün yeniden yürürlüğe sokulmuştur. Artık isim ve davranış olarak da Türk kimliğinden uzak *Batıcı* ya da *Arapçı* yabancılaşma, o denli yaygın hale gelmiştir ki; siyasi yönetim dahil, toplumun her alanında, yetkiyle donatılmış insanlar, şiddetli bir Türk karşıtlığını açıktan yürütmektedirler. Ana sorun ve ulus varlığı için gerçek tehlike, kökleri eskiye giden ve bugün küresel güçlerle bütünleşmiş olan bu "iç" karşıtlıktır.

Osmanlı Devleti, başlangıç dönemi dışında, Türk tarihine sahip çıkmak bir yana, bu tarihe ve mirasçıları olan Türkler'e yoğun bir baskı uygulamıştır. Okullarda *soyu temiz kavim (kavm-i necip)* diye yüceltilerek yalnızca Arap (ve İslam) tarihi okutulmuş, *Türk* ve *Türkmen* sözcüğü *"kaba saba, cahil dağlılar"* anlamında kullanılmıştır. Osmanlı gözünde Türk, *"uygarlık dışı, yağmacı ve idraksiz (ahmak) göçebelerdir."*[10] **Mevlana Celaleddin'i Rumi** (1207-1273); *"Tanrı'nın Türkler'i yakıp yıkmak için"* yarattığını, *"dünyanın yapımının Grekler'e* (Yunanlılar'a y.n.), *yıkımının ise Türkler'e özgü"* bir iş olduğunu söyler ve Türkler'in *"Grek yapıtlarını yıktığını, sonsuza kadar da yıkacağını"* ileri sürer.[11] 19.yüzyılda yurtseverlik duygusunu geliştiren **Namık Kemal** (1840-1888) bile, Osmanlı toplumunu etnik yapısından ayırır ve Türkler'e toplum içinde yer vermez; *"Osmanlı Ümmetinin millet olarak; İslam, Hıristiyan ve Yahudiler'den meydana geldiğini"* yazar. Ona göre millet, ırkı değil, dinsel bir topluluğu temsil eder.[12]

Son Osmanlı *vakanüvisi* (zamanın olaylarını yazan devlet tarihçisi) olarak kabul edilen **Abdurrahman Şeref** (1853-1925)'in Türkler hakkındaki görüşü, Avrupalılar'ın görüşlerinden farklı değildir ve **E. Renan**'yla hemen tümüyle örtüşmektedir. İlerlemiş yaşında Kurtuluş Savaşı'na katılmış

olmasına karşın bu tarihçi, Türkler ve kültürleri konusunda şunları söylemiştir: *"Türkler, nesnel etkinlikleri ölçüsünde düşünsel etkinlik gösterememişlerdir. Çünkü, düşünce olarak yaratıcılıkları ve tarihte, uygarlıkta ilerleme sağlayacak hiçbir yapıtları yoktur. Batı'da İslam uygarlığına, Doğu'da Çin uygarlığına çok kolay mahkum olmalarının nedeni budur."*[13]

Türk Tarihi

Türkçülüğün ve Kemalizmin önde gelen düşünürlerinden **Yusuf Akçura**, Türkleri şöyle tanımlıyor: *"Türkler dediğimiz zaman etnoğrafya* (uygarlık tarihini kavimleri karşılaştırarak inceleyen, kültür oluşumlarını araştıran bilim y.n.), *filoloji* (dil yoluyla bir toplumun kültürünü inceleyen bilim, dil bilimi y.n.) *ve tarihle ilgili olanların bazen 'Türk-Tatar', bazen 'Türk-Tatar-Moğol' diye andıkları bir ırktan gelme, adetleri, dilleri birbirine çok yakın, tarihi hayatları birbirine karışmış olan kavim ve kabilelerin tümünü murad ediyoruz. Bu açıdan İranlı ve Avrupalı bazı yazarların ve onlara uyarak bazı Osmanlı yazarlarının Tatar dedikleri Kazanlar ve Azerbaycanlılar yanında, Kırgızlar ve Yakutlar da Türk tanımının içindedirler."*[14]

Akçura'nın genel çerçeve olarak belirlediği tanıma; *Başkırt, Uygur, Türkistanlı, Karaçay, Balkar, Gagavuz, Altaylı, Çuvas, Çeçen, Ingus* ile çok sayıdaki küçük boylar da katılırsa, kabul gören bir Türk tanımı ortaya çıkacaktır. Tek tek isim sayılmayacaksa, *Türkçe konuşan herkesi* Türk kabul etmek herhalde doğru olacaktır. Tanımlanan birliktelik, eski bir tarihe dayanan ve canlılığını koruyarak varlığını bugün de sürdüren, ortak bir ırkı temsil eder. Ancak Türklük kavramı, etnik köken birlikteliğiyle sınırlı kalmaz; onu aşarak, dil ve kültür birliğine dayanan, geniş ve köklü, ortak bir uygarlığı ifade eder. Irk öğesinin aynı din gibi, toplumsal gelişimi açıklamada tek başına yeterli olamayacağı açıktır. İnsanlar arasındaki biyolojik farklılıkları inceleyen *insan bilimin* (Antropoloji) ilgi alanına giren ırk konusu, tarih-toplum ilişkilerini inceleme ve anlamanın *gerek fakat yetmez şartıdır.*

Tarihi incelerken yapılabilecek en büyük yanlışlık, güncel siyasetin önceliklerinden etkilenerek nesnellikten uzaklaşmak ve geçmişi, yaşanan çağın değerleriyle yargılamaktır. Tarih, bulunmayı ve çözülmeyi bekleyen bir *bilinmezler yumağı* ise, bu *yumağın* çözümü için girişilecek zorlu uğraşta yeri olmaması gereken tek şey; siyasi hesaba, duyguya ve isteme bağlı kalarak hareket etmektir. Ancak, en çok rastlanan davranış biçimi de, ne yazık ki budur.

Dünyanın hemen her yerinde görülen, *isteğe bağlı tarih araştırması* ya da bir başka deyişle *tarihin çarpıtılması*, Avrupa'da neredeyse başlı başına bir "bilim" haline getirilmiştir. *Aydınlanma* çağında, aristokratlar ve varsıllaşan burjuvalar, gösterişli saray eğlenceleri ve törenlerde, Antik Çağ Grek uygarlığına hayranlık gösterilerinde bulunuyor, ona övgüler düzüyorlardı. Tarih, felsefe ve edebiyat üzerine söyleşiler yapan bu insanlar; kazılar ya da buluntuların değil, ekonomik ve politik çıkarların yön verdiği garip bir tarih anlayışının gelişmesine aracılık ediyorlardı. **Prof. Niyazi Berkes**, Batı'da gelişip kurumlaşan ve doğal ki en başta Türkler'i hedef alan bu anlayış için şunları söylemiştir: *"Batı tarihçiliği iki tür bencilliğin hala etkisi altındadır. Biri Hıristiyan bencilliği (Christo-centrism), diğeri ırk bencilliği (etho-centrism). Batı tarihçiliğindeki bu iki bencilliğin en iyi göstergesi 'Türk'tür. Tüm nesnellik örtüleri, konu 'Türk'e gelince hemen ortadan kalkar ve Hıristiyan kültürüyle Avrupa ırkçılığı her yandan sırıtmaya başlar. 'Türk'ten ağzı burnu çarpılmadan söz eden Batı tarihçisine rastlamak güçtür. Hiçbir batılı okuyucu da bunların önyargılarında; nesnelliğe, bilime aykırı birşey görmez. Onun için bunlar, evrensel gerçeklerdir. 'Türk', Batı tarihçiliğinin bilim efendiliği ölçülerinin dışında kalan bir şeydir. Batılı tarihçi bu konuda dilediği gibi konuşabilir."*[15]

Doğu tarihi, özellikle de onun içinde etkili bir yeri olan Türk tarihi, ustalıkla kurgulanan ve yalnızca *Antik Grek* ve *Roma uygarlığına* dayandırılan *Avrupa merkezci* tarih anlayışı için, *aşılması* yani yok sayılması gereken bir engel, hatta gizil (potansiyel) bir tehlikeydi. Tarihi gerçekleri gizlemeye dayanan bu anlayış, özellikle 19.yüzyılda ortaya çıkarılan ve gerçeği yansıtan bulgularla, büyük bir sarsıntı geçirdi. Say-

gınlığı olan birçok tarihçi zor durumda kalmış, ancak bulunan sayısız belge ve bilgiye karşın *ünlerine* yakışmayan bir savunma içine girmişlerdi. Bunlardan biri olan **Ernest Renan** (1823-1892), *Orta Asya* ve Mezopotamya'da ortaya çıkarılan buluntular üzerine şunları söyleyecektir: *"Toprak altından çıkarılan bu eski ve yüksek Babil uygarlığını; Türkler, Finuvalar* (Ural kökenli Laponlar ve Finliler y.n.), *Macarlar gibi, şimdiye kadar yakıp yıkmaktan başka marifet göstermemiş ve kendilerine özgü bir uygarlık yaratmamış ırklar nasıl yapmış olabilirler? Gerçi gerçek bazen gerçeğe benzemez gibi görünebilir. Eğer bize, Samilerden ve Arilerden önceki uygarlıkların en güçlü ve en değerlisini kuranların Türkler, Finovalar, Macarlar olduğu kanıtlarla ifade ve ispat olunursa inanırız. Ancak bu kanıtların, onu kabul etmenin doğuracağı fecaat* (yürekler acısı durum y.n.) *kadar güçlü olması gerekir."*[16]

"Büyük Kadırgan (Kingan) *Dağlar'ından Baykal Havzası'na giden, oradan Altay Dağları boyunca İtil Havzası'na vararak, Hazar Denizi Havzası, Hindukuş, Pamir, Karakurum, Karanlık Dağları yoluyla ve Sarı Irmak'la yeniden Kingan Dağlar'ına ulaşan çizgi içinde kalan bölgeye Orta Asya Yaylası denir. Türklerin anavatanı bu yayladır."*[17] **Atatürk**'ün destek ve önerisiyle 1930 yılında Türk Ocağı bünyesinde kurulan Türk Tarih Kurulu, *Orta Asya*'yı ve Türkler için anlamını böyle tanımlıyor. Kurulda yer alan **Afet İnan, Tevfik Bıyıkoğlu, Semih Rıfat, Yusuf Akçura, Dr. Reşit Galip, Hasan Cemil, Sadri Maksudi Arsal, Şemsettin Günaltay, Vasıf Çınar** ve **Yusuf Ziya Özer,** kısa ancak yoğun bir çalışmayla *Türk Tarihinin Ana Hatları* adlı 606 sayfalık bir çalışma hazırladılar ve bu çalışma 100 adet basılarak tartışmaya açıldı.

Orta Asya Yaylası'nın *Türklerin anavatanı* olması üzerinde, daha sonra sert tartışmalar yapılacak ve değişik düşünceye sahip çok sayıda insan, bu konuda görüş bildirilecektir. Asya'nın önemli bir bölümünü kapsayan bu büyük yaylanın, *Türkler'in anavatanı* olmasının tarih açısından bir

önemi var mıdır? Varsa, bu önemin kapsamı, düzeyi ve bugüne etkisi nedir? Bu etkiye nasıl bir sınır çizilebilir?

Orta Asya'nın çok eskiden beri *"Türkler'in anayurdu"* olması, bilinen ya da sanılandan daha önemli sonuçları olan ve günümüzü dolaysız etkileyen bir tarih gerçeğidir. Bu olguyu önemli kılan, elbette Türkler'in bugün ve geçmişte yaşamış oldukları yerin belirlenmesi değildir. Tarih açısından önemli olan, ilk uygarlık gelişiminin bu yörede başlaması ve buradan yayılması olasılığıdır. Bu olasılığın, ikna edici bulgularla artık kanıtlanmış gerçek haline gelmesi, yüzyıllardır sürdürülmekte olan *batı merkezci* tarih anlayışının çöküşü anlamına gelmektedir. **Renan**'nın *"fecaat"* olarak tanımladığı bu durum, gerçekten *"tarihin yeniden yazılmasını"* gerektirecek kadar önemli bir sonuç ortaya çıkarmıştır.

"Tarihin yeniden yazılması" sürmektedir. Uygarlığa kıdem biçmek isteyen her çalışma, ister istemez *Orta Asya*'ya yönelmektedir. Bu yönelişte, bilime bağlı Avrupalı tarihçiler de yer almışlardır. Bunlardan biri olan Macar tarihçi **L.Ligeti**, *Bilinmeyen İç Asya* adlı kitabında Avrupa dışındaki uygarlıklar konusunda şunları söylemiştir: *"Eğer, uygarlık alanında derece ve şeref eskiliğe, ilk olmaya verilecek olsa, zafer dalı herhalde biz Avrupalılar'ın değil, başkalarının olurdu. Çünkü başka yerlerde, yüzlerce binlerce yıllık uygarlıklar yaşayıp parıldarken, Avrupa kavimleri barbarlığın uyuşukluğu içine gömülmüş bulunuyordu."*[18]

Orta Asya'nın değişik yerlerinde yapılan kazılar, buluntular ve okunan yazıtlar; diğer bölgelerde henüz avcılık ve toplayıcılık dönemi yaşanırken, burada yaşayanların, hayvancılığı ve tarımı bildiğini ortaya çıkarmıştır. *Hayvan ehlileştiren, alet geliştiren, tarım için orman açan* ve *tohumluk bitki yetiştiren, maden işleyen, yerleşim yerleri kurup devlet oluşturan, yazıyı bulan* bu insanlar; uygarlığın başlatıcısı olmuşlar ve bu uygarlığı daha sonra başka bölgelere taşımışlardır. Amerikalı *kazıbilimci (Arkeolog)* **R. Pumpelly**, *Aşkaabat* yakınındaki *A-*

nav'da yaptığı kazılar ve elde ettiği bulgular sonucunda; *Neolitik* uygarlığın (Ortataş ve Madencilik arasındaki Cilalıtaş Dönemi) M.Ö. 9.binde, hayvancılığın 8.binde, madenciliğin ise 6.binde yani madencilikte bilinen en eski merkez olan İran'daki *Sus*'tan bin yıl önce burada başladığını açıklamıştır.[19] **Cordon Childe** gibi kimi tarihçiler, *Anav*'da saptanan uygarlığın dışardan geldiğini ileri sürse de, kazıyı yapan **Pumpelly** ve **Toung-Dekien**, *Anav*'ın merkez olduğunu ortaya çıkarmışlardır. *Anav* ve *Aşkaabat* bölgesi, o dönemlerdeki Önasya (Sümer ve Sus), Güney Asya (Hindistan, Sind, Harappa) ve Uzakdoğu'da (Çin, Yunan, Yang-Shoo, Mançuri) daha sonra gelişen üç büyük uygarlık arasında bir ilişki aracı ya da onların başlangıç merkezi olmuştur.[20]

Tarihçi Sinolog (Çin tarihini, dilini ve uygarlığını inceleyen bilim dalı) **Karlgren**, *Honan* ve *Mançurya*'daki *Neolitik* uygarlığı buraya, Çin'in batısında yaşayan daha ileri bir uygarlığa sahip, Çinli olmayan bir kavmin getirdiğini belirtmiş ve bu kavmin *"Orta Asya'da yaşayan Türkler"* olduğunu söylemiştir.[21] Aynı alanda kazı ve inceleme yapan **Arne** de, **Karlgren**'le aynı kanıya varmış ve *"Çin'e ilk uygarlık ürünlerinin, batıdan gelen ve daha gelişkin bir kültüre sahip olan işgalciler tarafından getirildiğini"* ileri sürmüştür.[22]

Günümüzden 9 bin yıl öncesine dek giden[23] *Orta Asya* uygarlığı, yalnızca Çin'e değil aynı zamanda Mezopotamya, Mısır ve Hindistan'a da geçmiştir.[24] Önce Mısır ve Mezopotamya'da, daha sonra Hindistan'ın kuzeyinde ve Hazar çevresinde bulunan eserlerdeki ortak nitelikler [25] *Orta Asya* uygarlığının yayıldığı alanın Çin'le sınırlı olmadığını göstermiştir. **Sir Avrel Stein, Andersson, Arne, Richthofen, Karlgen** gibi bilim adamları, *Orta Asya*'nın eski uygarlıkların kaynağı olduğu konusunda birleşmektedirler.[26] Son dönemlerde ise **A.Belenitsky** (1987), **D.Sch. Beserat** (1987) ve **V.A. Rano** (1993); *Orta Asya*'da, Cilalıtaş dönemindeki yerleşik kültürlerin varlığını saptamışlar bu bölgede, *"yerleşik kültür merkezlerinin (station), Paleolitik (Yontmataş) döneminden beri var olduğunu"* ayrıntılarıyla ortaya koymuşlardır.[27]

Orta Asya ile ilgili bir başka kanıtlı çalışmayı Türk araştırmacı **Kazım Mirşan** yapmıştır. **Mirşan**, uzun yıllara dayalı araştırmalar sonucunda, *ölü diller* olarak tanımlananlar dahil, birçok eski Türk dilini okumuş, bu dillerin *yazı kökünü* çözmüş ve eski Türk harflerinin dünyanın geniş bir bölümüne yayıldığını söylemiştir. Ön-Türkçe'nin okunması, o-kunamadığı için gerçek değerini bulamayan yüzlerce yazıta anlam kazandırmış ve *Orta Asya* güçlerinin birçok gizemli bilinmezliğini çözerek bunları kanıtlı bilgi haline getirmiştir.

Kazım Mirşan'ın *kavram ve düşünceleri şekil ve simgelerle anlatan resimsel öğeleri, ilkel yazı biçimi ya da yazının ilk biçimini (piktogramlar), taş üzerine yapılan oymaları (petroglifler)* okuyarak vardığı sonuçlar öz olarak şöyledir: Uygarlık tarihinde birçok *ilk, Orta Asya*'da oluşmuştur. *Yazı, alfabe, tarım, madencilik, siyasal kuruluş (devlet), tek Tanrı kavramı, takvim, savaş teknolojisi* ilk kez Orta Asya'da ortaya çıkmış; buradan göçler yoluyla dünyaya yayılmıştır.[28]

Orta Asya'dan Batı Avrupa'ya, Mısır'dan İsveç'e, İtalya'dan Anadolu'ya dek çok geniş bir alanda 410 yazıt okunmuştur. Okumalar ve yaş saptamaları sonucunda, ilk kez *Orta Asya*'da ortaya çıkan *resim ve yazıya dönüşen harflerin (tamga)* hemen aynısıyla, bu bölgelerdeki yazıtlarda da kullanıldığı görülmüştür. Yalnızca Doğu ve Güneydoğu Anadolu ve Mezopotamya'da, M.Ö. 15 binden başlayıp bin yılına dek inen 45 bine yakın kaya üstü *piktogram* ve *petroglif* bulunmaktadır. Bu yörelerde ayrıca, çok eskiye giden ve Türkler'e özgü özellikler taşıyan fosiller bulunmuştur. Konya Çatal-höyük'de bulunan *Ana Tanrıça*'nın gövdesini örten yazıtlar, ön-Türkçe harflerle yazılmıştır. Tarihçi **J.Mellart**, Çatalhöyük'ün tarihini M.Ö. 6500 olarak saptamaktadır. Mezopotamyadaki *Tell Es Sawwan* seramiklerindeki yazıtlar da ön-Türkçe harflerle yazılmıştır ve yaşı M.Ö. 5500 olarak saptanmıştır.[29]

Fosil ve yazıt bulunan yer ve bölgelerden bazıları şunlardır: **Orta Asya:** Semerkant, *Aman Kutan Mağarası* (M.Ö. 160-40 bin), Özbekistan-*Teşiktaş Mağarası* (M.Ö.-160-40 bin), *Semerkant Kalesi* (M.Ö. 40-12 bin), Afganistan-*Tamgalı Say Bölgesi* ve *Kara Kamer Kentleri* (M.Ö. 3-40 bin), *Kızılyar Açık Kalesi*

(M.Ö. 29 bin), Güney Urallar-*Şolgantaş* (M.Ö. 14 bin); **Avrupa:** Fransa-*Glozel* ve *Lascoux*, Romanya-*Vinça* ve *Tartaria*, Avusturya Alpleri-*Mauthen, İsviçre* Alpleri-Retüs, İtalya-*Val Camonica*, Yunanistan-*Limni* ve *Pelasa;* **Anadolu:** Van-*Kâhn-i Melikân* (M.Ö. 15-5 bin), Hakkari-*Taht-ı Melkan* (M.Ö. 15-50 bin) *Gevaruh Vadisi* (M.Ö. 10-80 bin), Van-Özalp-*Pagan Köyü* (M.Ö. 8 bin), *Akdamar* (M.Ö. 7 bin), *Başet Dağı* (M.Ö. 4 bin), Sinop *Tersane Kapı Üstü* (M.Ö. 2 bin), İstanbul-*Erenköy yazıtı* (M.Ö. 5 bin), Antalya *Beldibi Mağarası* (M.Ö. 6-5 bin), Konya-*Çumra Çatalhöyük* (M.Ö. 6500), Mezopotamya *"Tell Es Sawwan"* seramikleri ve *Eskişehir (midas)* (M.Ö. 3-2 bin).[30]

Ön-Türkçe'nin okunması, *Orta Asya* uygarlığı ve en az onun kadar önemli başka tarihsel sonuçları da ortaya çıkardı. Yeni bulguların, uygarlığın başlangıcı konusunda Batı'da onay gören tarih anlayışıyla çelişmesi, üstelik bu çelişmenin, *"göçebe barbarlar"* ya da *"tarihi olmayan kavim"* olarak değerlendirilen Türkler'den kaynaklanması, Batı tarihçileri için kolay kabul edilebilir bir gelişme değildir. Durumu kabul edilmez kılan temel öğe, Türkçe konuşan ve yazan insanların, çok eskilerde Asya'da oluşturduğu uygarlığın ortaya çıkarılması değil, bununla birlikte bu uygarlığın göçler aracılığıyla dünyanın büyük bölümüne taşındığının belgelenmesiydi. Dilbilim araştırmacısı **Abdullah Rıza Ergüven** bu konuda şu saptamayı yapmaktadır: *"Asya'da, Orta Asya'da, İç Asya'da kazılar sürdükçe insanlık tarihini alışılmış Avrupa ambargosundan kurtaracak durumlar, buluşlar ortaya çıkıyordu. Yeni buluşların önüne geçmek için, Avrupa Üniversiteleri araştırma ödeneklerini Afrika'da çalışma yapacak dilbilimcilere ya da kazı bilimcilere vermeye başladı. Çünkü onlara göre Asya'da yapılacak araştırmaların altından 'bir çapanoğlu' çıkacaktı. Kültür konusundaki 'liderliği' yitirmek istemiyorlardı."*[31]

Kavram ve düşüncelerin resim ve şekillerle ifade edilmesinden kurallı yazıya, bağlı olarak alfabeye geçilmesinin, M.Ö. 8 binlerde başladığı kabul edilmektedir. Kuzey

Orta Asya'daki *Ulukem Vadisi, Sülyek* Köyünde bulunan, tarihi M.Ö. 7000'e giden kaya yazıtı bugüne dek bulunabilen en eski yazıttır. *Ulukem yazıtları,* nida ve haykırışla ifade döneminin bu bölgede sona erdiğini ve *tek çekirdekli* bir dilin, ön Türk dilinin ilk kez burada oluştuğunu ortaya çıkaran belgelerdir.

Bu dilin başlangıçta, yazıya dönüşen 22 harfi bulunuyordu. Harf sayısı, iki bin yıl işlenerek M.Ö. 5000'lerde 35'e ulaştı ve sağlam bir kök yapısına sahip bir dil ile bu dili ifade eden kurallı bir yazı ortaya çıktı. Başka bir dilin bu denli eski bir belgeye sahip olmaması, dokuz bin yılı aşkın geçmişi olan *Ulukem* ve *Talas* vadisi yazıtlarına, yalnızca Türk değil, dünya tarihi açısından da olağanüstü bir önem yüklemiştir. Tahta çubuklara yazılı *Talas Vadisi* yazıtları aynı zamanda, tarihteki ilk devlet belgesidir.[32]

Kazım Mirşan, devlet sayılabilecek ilk siyasi oluşumun ortaya çıkışının, ön Türkçe'nin en eski biçimiyle yazılmış olan *Talas* yazıtlarının okunmasıyla öğrenildiğini ve bu yazıtlar içinde *Ön-Notası* adı verilen yazıtın, okunan ilk devlet belgesi olduğunu söylemiştir. **Mirşan,** *Bodin Çağı*'na ait bu yazıtı, en eski Türk devleti *On Federasyonu (On-Oyul)*'nun göstergesi saymış ve şöyle okumuştur: *"Önderlik işi yetkilisi, On-Uyul önderidir. Halkım için söyleyeceklerimi dinle!. Bu yazıyı egemenliği savaşlarda ün bulan devlet önderi yazdı, Sana önerdiğim barışın güvencesi, bu önderin yüce andıdır."*[33]

19.yüzyıl sonlarında Türkistan'da kazı ve tarih araştırması başlatan **R.Pumpelly,** 1908'de Washington'da, araştırma sonuçlarıyla ilgili *Exploration in Turkestan* adlı bir yazı yayınladı. O güne dek Batı'da tartışmasız kabul gören tarih anlayışını temelinden sarsan yazıda, *Aşkaabat*'ta M.Ö. 9 binlerde yerleşik bir kültürün varlığından söz ediliyor ve dayanakları gösteriliyordu. *Anav* adı verilen bu kültürün yaşını daha sonra, **A.Belenitsky** (1965) M.Ö. 5 bin, **D. Schmandt-Besserat** (1987) M.Ö. 6 bin, **V.A.Ranov** ise (1993) M. Ö. 7 bin olarak vermiştir.[34]

Ön-Türkçe'de sık rastlanan *Bir* sözcüğü, *"evrende görünen ve görünmeyen herşeyin; birbiri ile bağlantılı ve birbirini ta-*

mamlayan ilişkilerinin bütünü" anlamını taşır. Bu sözcük aynı zamanda, eski Türkler'deki yaradılış inancını açıklayan soyut tek Tanrı kavramının bir ifadesidir. *"Her şey, boşluk (vakuum) dan doğmuş ve birbirini etkileyen birçok aşamadan geçerek yeniden boşluğa dönecektir. Boşluk (vakuum), herşeyi içeren ve herşeyi meydana getiren olduğu için aynı zamanda evrenin kendisidir."*[35] **Heraklitos**'tan en az beş bin yıl önce geliştirilen bu düşünceler doğa yasalarını kavramada sıra dışı bir gelişkinlik içerir ve gerçekten çok şaşırtıcıdır.

Erken-Türkler, *Bir sözcüğünü On (kozmoz)* sözcüğüyle birlikte *devlet* ve *ordu*'nun tanımlanmasında da kullanmışlardır. Kutsallığı olan soyut kavramların *devlet* ve *ordu* gibi somut kurumlar için kullanılması, bu kurumlara gösterilen saygının ifadesi olsa gerekir. **K.Mirşan**, adını *On Uyul* (On Federasyonu) olarak okuduğu devletin yalnızca Türkler'in değil, tarihin ilk siyasi yapılanması olduğunu söyler. Ondan sonra kurulan ve daha gelişkin bir yapılanmaya ulaşan ise *Bir Oy Bil* ikinci, *At Oy Bil* ise üçüncü büyük devlettir. Her üç *devlet* de aynı halka sahip, birbirinin devamı olan federasyon devletleridir. Yazılı belge bırakan eski Türk tarihçilerinden **Önre Bina Başı** (M.Ö. 6. yüzyıl) yazdırdığı yazıtlarda, *Bir* sözcüğü yerine *Biriki At* (Birleşik Ün) sözcüğünü kullanmış ve M.Ö. 1517'de kurulan üçüncü devleti *At Oy Bil* (Birleşik Türk Devleti) olarak adlandırmıştır.[36]

M.Ö. 6.yüzyıl başlarında hükümdar olan **Yolug Tigin**, devletine *Biriki Budun (Birleşik millet)* adını vermiş ve diktirdiği anıta şunları yazdırmıştı: *"Babamız ve amcamızın kazanmış olduğu milletin adı ve gücü yok olmasın diye, Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmadım. Ökül Tigin ve İki Uşud (başbakan) ile birlikte, herşey yitirilmek üzereyken kazandım. Kazanarak 'Biriki Budun'un dağılmasını önledim."*[37] **Yolug Tigin**'in bu sözlerle dile getirdiği yönetim anlayışı, Türk tarihinin her döneminde geçerli olan bir geleneği temsil eder. Devlete ve devletin geleceğine verilen önemi gösteren bu yaklaşım, Göktürk yazıtlarında da konu edilecek ve bu yaklaşım hemen tüm Türk devletlerinin temel politikası haline getirilecektir.

Ön-Türk devletleri, ortaya çıkış döneminin eskiliği kadar, toplumsal ilişkiler ve yönetim biçimi bakımından da dikkat çekici özelliklere sahiptirler. Bu devletlerde, yöneticiler kadar milleti oluşturan bireyler de *kutsal* ve *eşittirler*. Milleti ilgilendiren önemli yönetim kararlarında oy hakları vardır. Töreyle yönetilen boylar, ortak bir hukuka sahip devlet yapısı içinde birleştirilmiştir. *Buğ (yönetici önder)* seçimle belirlenir. Töreler bir tür anayasal düzenlemelerdir. Yazı bulunduğu için okullar açılmış ve özellikle devlet görevlerine getirilecek olanlar, her yönden eğitilmişlerdir. Yerleşik yaşama geçtikleri için kentler kurmuşlar, yönetim merkezi olarak kullanılan *başkent* kavramını geliştirmişlerdir.[38]

Atatürk ve Tarih Araştırmaları

Atatürk, Selçuklulardan Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına dek geçen yaklaşık bin yıllık uzun dönem içinde, Türk tarihinin boyut ve derinliğini görüp kavrayan belki de tek devlet başkanıdır. Osmanlılarda 15.yüzyılda yoğunlaşan ve uzun süren Arap etkisi, 18.yüzyıl sonrasında artan Batı etkisiyle birleşince, hem devlet işleyişinde hem de toplumsal ilişkilerde kalıcı bozulmalar ortaya çıkmış ve yaygın bir *yabancılaşma* yaşanmıştı. Bu uzun süreç, eski Türk devletlerinin temelinde yer alan tarih ve kimlik bilincini, **Atatürk**'e dek önemli ölçüde ortadan kaldırmıştı.

Osmanlı İmparatorluğu elbette bir Türk Devletidir. Ancak, devlet yönetiminin özellikle yüz elli yıllık ilk dönem dışında, Türkler'e ve Türklüğe karşı tutumu, tam anlamıyla bir *kendini inkâr* durumudur. **I. Selim (Yavuz)**'in hilafeti İstanbul'a getirmesiyle yabancılaşma yoğunlaşmış, bu tarihten sonra Türk kimliğini, devlet değil, *devlete rağmen* halk yaşatmıştı. Türk halkı, bu doğal eylemi nedeniyle ağır bedel ödemiş ve devletçe ezilip horlanmıştı. Devlet kadrolarında Türkler'e yer verilmemiş, ümmet yapılandırılmasıyla biçim verilen siyasal düzen, toplumu ayakta tutan Türk unsurunu adeta yok saymış ya da daha doğrusu, onu yalnızca vergi ve askerlik için kullanmıştı.

18.yüzyıldan sonra gelişen milliyetçilik akımları, İmparatorluk içindeki tüm etnik toplulukları önlenemez biçimde uluslaşmaya götürürken; yalnızca Türkler, üstelik kendi devleti tarafından, bu gelişmenin dışında tutulmuştu. **Ziya Gökalp**, dayanağını Osmanlı yönetiminin geleneksel davranışından alan bu aykırı durum için şunları söylemiştir: *"Türk milletinin yakın bir zamana kadar, kendisine özgü bir adı bile yoktu. Tanzimatçılar ona 'sen yalnız Osmanlısın. Sakın başka milletlere bakarak, sen de milli bir ad isteme! Milli bir ad istediğin anda, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasına neden olursun!' demişlerdi. Zavallı Türk, 'vatanımı yitiririm' korkusuyla 'Vallahi Türk değilim, Osmanlılıktan başka hiçbir topluluğa ait değilim' demek zorunda kalmıştı."*[39]

Türk kimliğinin ezilerek tarihin yok sayılması, genel ve sürekli bir politika halinde Cumhuriyet'in kuruluşuna dek sürdürülmüş, medreselerde son dörtyüz yıl içinde tarih diye okutulan şey, padişahların seferlerini anlatan abartılı öykülerdi. 20.yüzyıl başında bile, İstanbul Üniversitesi'nde öğrencilere Türk tarihiyle ilgili bir şey öğretilemiyordu, çünkü öğretim üyeleri bu konuda bilgi sahibi değildiler. 1932 yılında Ankara'da toplanan ilk Tarih Kongresi'ne katılan yaşlı delegelerden **İhsan Şerif Bey**, yaptığı konuşmada bu gerçeği şöyle dile getirmişti: *"Kırk beş yıldır tarih okutuyorum. Bu uzun zamanın her yılında, benim için çok üzüntülü günlerim vardır. Bu günler, dersimin, Türkler konusuna geldiği günlerdir. Anlatış biçimim cansızdır, coşkusuzdur, yavandır. Nedeni, Orta Asya yaylasına, binlerce yıllık o ata yurduna ilişkin benim de diğer meslektaşlarım gibi, pek az şey bilmemdi. O günlerde çalışır, uğraşır, biraz coşku duymak için yiyecekmiş gibi kitaplara sarılırdım. Saatler geçer, sonunda yorgun, kötümser ve üzgün kalırdım... Artık o sihirli hazinenin büyüsü bozuldu. Anahtarını sahibi eline aldı; hazineyi açtı. Yüzyıllardan beri özlemini çektiğimiz binlerce belgeyi, binlerce kanıtı demet demet, kucak kucak, evrenin yararlanma alanına saçtı. Büyük Gazi, ölmez Söylevi'yle genç, yaşlı bütün Türkler'i vatan ve görev aşkına inandırmıştır. Şimdi, Türk'ün tarihini, bütün Türk ırkının geçmişini, durumunu, geleceğini, bilim aydınlığıyla parlattı."*[40]

Kurtuluş Savaşı'yla gerçekleştirilen eylem, yalnızca anti-emperyalist bir mücadele değil, onunla birlikte bir uluslaşma hareketidir. **Atatürk**, uluslaşma sürecinde tarihin ne denli önemli olduğunu bilmektedir. Osmanlının yürüttüğü Türk politikasını hem yaşamış hem de incelemiştir. Ona göre, ulusun kendine ait bir tarihi olmalı ve kurulan yeni devlet, bu tarihin temel unsuruna, yani Türk halkına dayanmalıdır; ortak geçmiş ve bu geçmişin oluşturduğu ortak kültür olmadan uluslaşma olanaksızdır. Türk tarihinin bir parçası olmasına karşın Osmanlı yönetimi Türklüğü temsil edememiştir; *sonsuz* bir genişliğe sahip Türk tarihinin, ulusal varlığın temeli haline getirilmesi, bunun için de öğrenilip öğretilmesi gerekir. **Atatürk**'ün tarihe ve Türk tarihine bakışının genel çerçevesi özetle buydu.

Özellikle 1930'dan sonra, Türk tarihi ile ilgili araştırma ve incelemelerini olağanüstü yoğunlaştırdı. **Atatürk** okuyor, okutuyor, tartışıyor, özendiriyor ve yurt dışına araştırmacılar göndererek bilgi ve belge topluyordu. Tüm uğraşısı ve çözmek istediği sorun, Türkiye topraklarında yeni bir ulus oluşturan halkın tarihi kökenini bulmaktı. Önce, Türk halkının Anadolu'da *yerleşik (otokton)* olup olmadığı üzerinde durdu. Anadolu, tarihin her döneminde göç almıştı, sayısız uygarlığa beşiklik eden bir *kavimler kapısı*'ydı. Aldığı *göç*, 1071'le başlayan bin yıllık son dönemi değil, yazılı tarihin gerisine giden çok eski bir geçmişi kapsıyordu. Ona göre; *"binlerce yıl deniz dalgaları gibi birbiri ardınca gelen"*[41] *Orta Asya* göçlerini anlamak, *"göç zincirinin halkalarını tamamlamak"* ve *"Türk kavmi ile ilgisini bulmak"* için, *"Anadolu'daki tarihsel temellerimizi derinlerde aramak"* gerekiyordu.[42]

Temel ilgi yoğunlaşmasının, *Orta Asya*'nın ve bugünkü Türkiye'nin geçmişi üzerinde toplanması gerektiğini gördü. Bitmeyen *göç*'ler, ele geçirmeler ve yok oluşların; tarih kadar eski olan sorunlarını çözme çabaları, bu çabaya girenleri ister istemez *Orta Asya*'ya götürüyordu. Türk tarihinin

üzerindeki perdeyi kaldırmak ve gerçeği öğrenmek için; *göç*'lerin kaynağına gitmek, giderken de Anadolu'daki tarihsel temele ağırlık vermek gerekiyordu. Nitekim kendisi, çevresindeki tarihçiler ve Türk Tarih Kurumu, bu anlayışla yoğun bir çalışma içine girdi ve kısa bir sürede, Türk tarihi araştırmalarında önemli bir ilerleme sağlandı.

Atatürk'ün *Türk Tarih Kurumu*'ndan istediği; *"ülkenin eski uygarlıklarını ortaya çıkarmak"*, *"bugünkü Türkiye halkıyla Türk kavimlerinin birbirleriyle ilişkisini çözmek"* ve *"genel Türk tarihinin, bilimsel tutarlılık içinde yazılmasını"* sağlamaktı. Anadolu'da uzun bir tarih içinde oluşan büyük bir uygarlık, hangi adla tanımlanırsa tanımlansın, bu topraklarda yaşayanlarca kurulmuş ve yaşatılmıştı. Somut bir gerçek olan bu uygarlığın mayasında, aralıksız süren *göç*'lerle Asya'dan gelen ve bugünkü Türkiye halkını oluşturan insanlar vardı. En eski uygarlıkların yaratıcısı olanlar, örneğin *"Hititler ya da Urartular, buradan başka bir yere göç etmemişti"*; Anadolu, *"dışarıya göç vermemiş ama çok göç almıştı"* Bu nedenle *"Anadolu uygarlığının gerçek sahipleri, tarihin ilk evrelerinden beri gelip bu uygarlığı yaratanlar ve onların bugün bu topraklarda yaşayan torunları, yani Türk milletiydi"*; *"Anadolu uygarlığı, Türk milletinin atalarından kalan" "değerli bir mirastı."*[43] **Atatürk**, Harp Okulu'ndan beri ilgi duyduğu tarihi incelemiş ve sonuçta bu düşüncelere varmıştı. Şimdi bu yönde kapsamlı bir bilimsel araştırmaya yöneliyor ve yerli-yabancı uzmanları da bu araştırmalara katıyordu.

Atatürk, Kurtuluş Savaşı biter bitmez 1923 yılında, dönemin en seçkin tarihçilerinin toplandığı İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Profesörler Kuruluna bir yazı gönderdi. Bu yazıda, *"Türk kültürünün odağı"* saydığı fakülteden, *"ulusal bağımsızlığın bilim alanında tamamlanması ve tarihin incelenmesini"* istedi. Doyurucu bir yanıt alamadığı için, konuya doğrudan kendisi eğilmeye karar verdi ve 28 Eylül 1928'de Samsun'da bir konuşma yaptı. Türk tarihine değin-

diği bu konuşma, girişeceği işin habercisiydi: *"Ulusumuzun yaşam temelini düşünelim. Bu düşünce bizi elbette altı yedi yüzyıllık Osmanlı Türklüğünden, yüzlerce yıllık Selçuklu Türkleri'ne ve ondan önce, bu dönemlerin her birine denk olan büyük Türk Çağı'na ulaştıracaktır."*[44]

Atatürk, çevresindeki tarih araştırmalarını her yönüyle destekleyip özendirirken, kendisi de yoğun bir araştırma ve çalışma içine girdi. Devrimlerin önemli oranda tamamlandığı 1929'dan sonra dil ve tarih çalışmalarına hız verdi. Kendi kitaplığından ayrı olarak, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'yle yurt dışından tarih kitapları getirtiyor; bunları okuyor, notlar alıyor, tartışılmasını sağlıyordu. Çok zor bir işe girişmişti. Bilgisizliğe dayalı kabullenmeler, dogmatik alışkanlıklar, boş inançlar o denli yaygın ve yerleşikti ki, yakın çevresi bile girişilen işi kuşkuyla karşılamıştı. Batılı ya da doğulu tarihçiler, çoğu kez kasıtlı, yanlış görüşler ileri sürüyor, yeterli donanıma sahip olmayan Türk tarihçiler ise ya susuyor ya da bu görüşlere katılıyordu. *"Çankaya'daki uygulama okulu"*[45] (Atatürk'ün sofrası), *"yeni bir devrime girişmiş"* ve *"kendi tarihini fethe atılmıştı"*.[46] Özel davetle çağrılan araştırmacılar, uzmanlar ve bilim adamlarıyla, gece gündüz tarih tartışılıyor, tartışmalar dalga dalga okullara, üniversite kürsülerine, kurultaylara yayılıyordu. Tüm çabalar aynı noktaya yönelmişti; konuyla ilgili herkes, Türk tarihine eğilmiş, yalnız bu konuyu tartışıyordu. **Tekin Alp**'in söylemiyle, *"Sakarya ve Büyük Taarruzun Başkomutanı, arkeolojik kazılar ve tarih araştırmalarının başkomutanı olmuş; binlerce öğretmen, profesör ve aydını bu iş için seferber etmişti."*[47]

Çalışmalar, kısa bir süre içinde derleme, çeviri ve telif yoluyla 606 sayfalık *Türk Tarihinin Ana Hatları* adlı yapıtın ortaya çıkmasını sağladı ve bu yapıt 100 adet bastırılarak tartışmak-eleştirmek üzere uzman kişilere dağıtıldı. Eleştiriler değerlendirilerek 1931 yılında 87 sayfalık bir başka çalış-ma, *Türk Tarihinin Ana Çizgileri-Giriş Bölümü* hazırlandı ve 30 bin adet basılarak piyasaya sürüldü. Kitabın önsözünde, *"Bu yapıtın amacı, yüzyıllarca çok haksız iftiralara uğratılmış ve ilk uygarlıkların kuruluşundaki hizmet ve emekleri yadsınmış Büyük*

Türk Ulusuna, tarihsel gerçeklere dayanan şerefli geçmişini hatırlatmaktır" deniyor ve bu açıklamanın hemen arkasına **Atatürk**'ün şu sözleri alınıyordu: *"Ey Türk Ulusu! Sen yalnız yiğitlik ve savaşçılıkta değil, fikirde ve uygarlıkta da insanlığın şerefisin... Belleğindeki binlerce ve binlerce yılın anısını taşıyan tarih, uygarlık içindeki layık olduğun yeri, sana parmağıyla gösteriyor. Oraya yürü ve yüksel! Bu senin için hem bir hak, hem de bir ödevdir."*[48]

Tarih araştırmalarının ilk somut sonuçlarından biri, liselerde okutulmak üzere hazırlanan dört ciltlik *Tarih* Kitabı oldu. O dönemde dört yıl olan lise eğitiminin her sınıfı için hazırlanan bu kitap, dünya ve Türk tarihini gençlere öğretirken, kurulan yeni devletin dünya görüşünü de açıklıyor; Batı ya da Osmanlı merkezli tarih görüşüne karşı, bağımsız bir tarih anlayışı ortaya koyuyordu. Kitabın önsözünde şunlar söyleniyordu: *"Son yıllara gelinceye dek 'Türk Tarihi" ülkemizde en az incelenmiş konulardan biri halindeydi. Bin yıldan fazla süren İslamlık-Hıristiyanlık davalarının doğurduğu düşmanlık duygusuyla tutucu tarihçiler, bu davalarda yüzyıllarca İslamlığın öncülüğünü yapan Türklerin tarihini, kan ve ateş maceralarından ibaretmiş gibi göstermek için savaştılar. Türk ve İslam tarihçiler de Türklüğü ve Türk uygarlığını İslamlık ve İslam uygarlığıyla kaynaştırdılar; İslamlıktan önceki binlerce yıla ait devreleri unutturmayı, ümmetçilik siyasetinin gereği ve din gayretinin ödevi bildiler. Daha yakın zamanlarda, Osmanlı İmparatorluğu içindeki tüm unsurlardan tek bir milliyet yaratmak hayalini güden Osmanlılık akımı da, Türk adının anılmaması, milli tarihin yalnız ihmal değil, hatta yazılmış olduğu sayfalardan kazınıp silinmesi yolunda üçüncü bir etken halinde diğerlerine eklendi. Bütün bu olumsuz akımlar, doğal olarak, okul programları ve okul kitapları üzerinde bile etkisini gösterdi ve Türklüğün çadır, aşiret, at, silah ve savaş kavramlarıyla eşanlamlı tutulması geleneği okul kitaplarımıza dek girdi.."*[49]

Atatürk, zaman ve yoğun emek vererek katıldığı tarih araştırmalarında, Türk tarihinin derinliğini gördü ve çok az bilinen bu tarihin *Orta Asya*'nın gizemli geçmişinde saklı olduğunu anladı. Çalışmalarını daha da yoğunlaştırdı. Kimi

zaman 2-3 gün hiç uyumadan okuyordu. *Orta Asya* uygarlığının oluşumu kadar, bu uygarlığın dünyaya yayılışı ve etkisini de araştırıyordu. Araştırmasını o denli genişletti ki, **Tahsin Mayatepek**'i, o zamanlar yalnızca Türkiye'de değil, dünyada da fazla tanınmayan *Maya Uygarlığı*'nı incelemek üzere, Meksika'ya büyükelçi olarak gönderdi.[50] *Orta Asya* ve *Maya* dillerinin, başlangıçta bir anlam verilemeyen benzerliği, **Mayatepek**'in gönderdiği belgelerle ilginç bir boyut kazanıyordu.

Tahsin Mayatepek, kendi buldukları dışında, Amerikalı Arkeolog **William Niven**'in ortaya çıkardığı binlerce yıl öncesine ait belgeleri, on dört klasör halinde Ankara'ya yolladı. **Atatürk**, bir yandan bu belgeleri incelerken diğer yandan **James Churchward**'ın beş kitabını Türkiye'ye getirterek çok kısa bir sürede Türkçe'ye çevirtti. Meksika'dan gelen belgelerin büyük bölümü, Ön-Türk kültürüyle *Maya* kültürü arasındaki benzerliklerini kapsıyor ve Türkler'in kültür kökenleriyle ilgili şimdiye dek gün yüzüne çıkmamış, bu nedenle hiç bilinmeyen bilgiler içeriyordu.

Araştırmalar, kısa bir süre içinde **Atatürk**'ün, Türk tarihi ile ilgili sezgilerinde haklı olduğunu ortaya çıkardı. Sahipsizlik nedeniyle, Batılıların yok saydığı Türk tarihi, Avrupa kültürünün erişemeyeceği kadar geniş ve onu çok aşan bir kıdeme sahipti. Anadolu'nun değişik yörelerinde, özellikle Ankara, Sivas, Kayseri ve Adana'da yapılan kazılar herkesi şaşırtan dikkat çekici sonuçlar ortaya çıkarmıştı. Eski dönemlerin karanlıkları, somut bulgularla aydınlatılmış, Türk tarihinin birçok uygarlığa kaynaklık ettiği kanıtlanmıştı. *La Turquie dévoilée* adlı makalesiyle, o dönemdeki tarih araştırmalarını ele alan Fransız araştırmacı **Marcel Sauvage**, şunları yazmıştı: *"Son zamanlara kadar, Hititler'in, Boğaziçi'nden dolaşarak Doğu Afrika'dan geldikleri sanılıyordu. Oysa, ne Boğaziçi'nden ne de Marmara kıyılarından geçtiklerini gösteren bir ize bu iki noktada da rastlanmadığı için, antik yapıt uzmanları, bu kuramı bırakmak zorunda kaldılar. Hititler'in büyük bir olasılıkla Türkistan yaylalarından inmiş Turani kökenli Asyalılar oldukları yavaş yavaş anlaşıldı... Türkiye'de kazılar, birçok yerde birden başladı*

ve arttı. 1931'den beri Atatürk, kendisinden miras umulan 'halalara' yapılan resmi ziyaretler gibi, bunların her birini ayrı ayrı ziyaret etti. 'Halalardan' bazıları; dev gibi heykeller, sakallı tanrılar, üstü çivi yazısı ya da hiyeroglif yazılarla dolu pişmiş topraktan küçük parçalar bıraktılar. Bu yazıların hepsi henüz okunamamış olmasına karşın, bu sonuç mutlu, göz kamaştırıcı ve zafer dolu bir sonuçtu. Osmanlı İmparatorluğununyıkılışından sonra, ilk kez Lozan'da Batı devletlerine karşı büyük bir yengi kazanmış olan yeni Türk, şimdi düşün alanında, birincisinden daha parlak, belki de ondan da yararlı ve ulusal gururu daha çok okşayan ikinci bir yengi kazanmıştı.Ve bu yengi, ne öç alıştı! Lloyd George'un (İngiltere Başbakanı y.n.) *adsız dediği, Clemenceau'nun* (Fransız Başbakanı y.n.) *göçebe-barbar diye nitelendirdiği Türk, Hitit'i ortaya koyarak, İngilizler'e, Fransızlar'a, İtalyanlar'a ve bunların küçücük Yunanlı dostlarına, gerçekte tümünün efendisi ve babası olduğunu kanıtlıyordu. Bu gerçeği, bütün vicdanımızla kabul etmeliyiz. Gerçekler artık geri dönülmez bir biçimde ortaya konmuştur ve klasik olan bu 'Coup de theatre', klasiklerin en olgunudur."*[51]

Erken gelen hastalık ona fazla zaman tanımadı, araştırma ve incelemelerinden ne sonuç çıkardığı, belgeleri nasıl değerlendirdiği konusunda bir açıklama yapamadı. Bu konu hakkında, yakın çevresinden de bir bilgi bugüne ulaşmadı. *Maya* araştırması, gerçekleştirdiği *ilklerden sonuncusuydu* ve ne yazık ki yarım kaldı. *Mayatepek*'in raporlarını, **Atatürk**'ün ölümünden sonra ele alıp inceleyen olmadı. İncelenmediği gibi, Cumhurbaşkanlığı arşivinde bugün yalnızca on dört numaralı bir tek rapor kalmıştır. **Atatürk**'ün kişisel arşivine kaydedilen diğer on üç rapor yerinde değildir ve ne oldukları bilinmemektedir.[52] Gerçekleştirdiği devrimler gibi, bu girişimine de sahip çıkılmamış ve unutturulmuştur.

Atatürk, somut ürünler vermiş olsa da, kısa bir zaman diliminde yapılan tarih araştırmalarını yeterli bulmuyordu. 1929 sonunda yeni bir araştırma programı başlattı. *"Türkler'in uygarlığa katkılarını"* ortaya koymayı amaçlayan,

Türk Tarihinin Ana Hatları, bu programın ilk ürünüydü. Bu yapıtta, Türkler'in siyasal ve toplumsal yapıları, ekonomik yaşamları, felsefe, güzel sanatlar ve bilim alanındaki ilerlemeleri, genel dünya tarihi içinde ele alınıyor ve kültürler arası etkileşim konuları işleniyordu. Daha sonra, halka ulaştırılan ve kolay okunan 66 broşür hazırlandı. *Türkler'de Sanayi, Türkler'de Tiyatro, Boyacılıkta Türkler, Türkler'de Beden Eğitimi, Türkler'de Maliye, Türkler'in Pedagojiye (eğitim bilimi) Hizmetleri, Deri Sanayiinde Türkler* gibi birçok konuyu ele alan bu broşürler, yaygın ve tutarlı bir tartışma başlattı, özellikle genç aydınlar içinde tarih bilincinin yayılmasını sağladı.[53]

Atatürk bu çalışmaları da yeterli görmedi ve yeni bir araştırma programı daha hazırlattı. Bu programda; *"Genel ve canlı bir tarih seferberliğinin başlatılması", "Ülkede bilinçli, canlı ve sürekli bir tarih kurma döneminin açılması", "Türk ulusunun kendi kültür ve tarihini kendisinin araştırması"* gibi hedefler yer aldı. Tüm uzmanlar, öğretmenler, aydınlar, geniş halk kitleleri ve tüm devlet kuruluşları *"tarihin inşasıyla"* yükümlü tutuldu. Arkeolojik kazılara, arşiv ve müze çalışmalarına büyük önem verildi. Anadolu'daki *"tarihi değerlerin, onların gerçek sahibi Türk halkı eliyle bulunup korunması"* istendi. 1935 yılında, bu amaca hizmet edecek öğretmen ve bilim adamlarını yetiştirmek üzere, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi* kuruldu. 1937 yılında, yabancı tarihçilerin de katıldığı *İkinci Türk Tarihi Kongresi* toplandı. Bu Kongre'de uzun tartışmalardan sonra *Türk Tarih Tezi*'nin, *"ilke olarak bilimsel nitelikte olduğu"*[54] kabul edildi.

Atatürk ölümüne çok yakın; *"Türk tezi olgunlaştı, onun üzerinde yürümek, durmadan çalışmak gerekir. Bazı inançsızlar olabilir. Bunlar yol kesenlere benzer, onlara aldırmayınız"* diyerek vasiyet niteliğinde önermelerde bulundu.[55] Önermeleri yerine getirilmediği gibi, ölümüyle birlikte yaptırmakta olduğu araştırmalar önce yavaşlatıldı, sonra durduruldu. **İsmet İnönü**'nün Cumhurbaşkanı olduğu 1939'da, yani ölümünden bir yıl sonra, liselerde okutulan ve **Atatürk**'ün hazırlanmasıyla bizzat ilgilendiği *Tarih Kitabı*, eğitim programlarından çıkarıldı. Yerine bir yıl içinde hazırlanan bir başka

tarih kitabı geçirildi ve 1941-1942 ders yılında liselerde okutulmaya başlandı. **Prof. Fuat Köprülü**, önceki çalışmalara kendisi de katılmış olmasına karşın, yeni iktidarın tutumundan etkilenmiş olacak ki 1940 yılında yazdığı bir makalede, kendisinin zaman zaman *"nasyonalist romantizmin"* etkisinde kaldığını, ancak *"romantik bir ulusal tarih görüşünün"* giderek son bulması gerektiğini yazdı.[56] *Turancılık* akımının önde gelen isimlerinden **Nihal Atsız**, **Atatürk** dönemindeki tarih çalışmalarını; *"Türk tarihi tımarhane yöntemlerine göre kurulmak istenmiştir"* diyerek tümden yadsıdı.[57]

Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, kısa bir süre içinde kuruluş amacını yitirdi ve sıradan bir yüksek okul haline geldi. Oysa **Atatürk**, bu fakülteyi kurarken ondan çok şey bekliyordu. 1932'de toplanan ilk *Türk Tarih Kongresi*'nde, Türk tarihiyle ilgili tebliğlerin tümünün yabancı kaynaklara dayanılarak hazırlandığını ve Türk tarihi konusunda araştırma yapan yerli uzman bulunmadığını görmüştü. *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi*'ni bu eksikliği gidermek amacıyla kurdu. Türk tarihi, en eski dönemlerden beri bilimsel olarak incelenecek, edinilen bilgiler uluslararası değeri olan Türkçe yazılmış kaynaklar haline getirilecekti. Türk tarihine ve diline, uzak ya da yakın ilişkisi olan, olabileceği düşünülen Çin, Hind, İran, Arap, Rus, Macar ve Avrupa tarihi üzerine araştırmalar yapılacak; Hitit, Akad, Sümer, eski Latin ve Helen uygarlıkları incelenecekti. İngilizce, Almanca, Rusça ve Fransızca yazılmış tarih yapıtları, özellikle Türkler'le ilgili olanları değerlendirilecek; değerlendirmeler *insanbilim (antropoloji)*, *kazıbilim (arkeoloji)* ve *coğrafya* bilimleriyle tamamlanacaktı. *Türk Tarih* ve *Dil Kurumları*, Fakülte'nin bu konudaki çalışmalarına yardımcı olacaktı.[58] Ancak, **Atatürk**'ün erken gelen ölümü nedeniyle, bunların hiçbiri yapılmadı; yapılmadığı gibi, dil ve tarih konusu, yanlışlarla dolu bir karmaşa içine sokuldu.

1945'den sonra lise tarih kitaplarında, Türk tarihinin genel tarih içindeki oranı 1941'e göre biraz arttırıldı; ancak bu kez abartılı ve bilim dışı savlarla garip bir tarih okutulmaya başlandı. Bu kitaplarda birçok Türk bilim ve sanat adamı-

na yer verilmedi. Tanıtılmaya uygun bulunan *76 Türk bilim ve sanat adamından* yalnızca ikisinin (Mimar Sinan ve Katip Çelebi) yaşamı ve yapıtlarına, o da 4-5 satırı aşmayacak biçimde yer verildi. 1976'da, *Orta Asya* Tarihi'ne ayrılan bölüm daha da arttırıldı ancak bu tarih bir efsane-masal anlatımına dönüştürüldü. *Sümer* ve *Hitit* uygarlıklarının Türk kökenli olmadığı ilan edildi. Tarih, *Türk-İslam Sentezi* adı verilen ve Türk tarihine büyük zarar veren bir anlayışla öğretilmeye başlandı.

Atatürk'ün başlattığı tarih çalışmalarına son ve en etkili darbe, 12 Eylül 1980'le vuruldu. Yaşatılıp geliştirilmesi için kişisel mal varlığından, üstelik sürekli olacak biçimde, maddi miras bıraktığı Türk Dil ve Türk Tarih Kurumları, gerekçe gösterilmeden kapatıldı. 1980'le başlayan süreç sonunda, liselerde okutulan kitaplar, tarih öğretmekten çok tarihi çarpıtma araçları haline geldi. İş adamları örgütü TÜSİAD, ortaöğretim için kitap hazırlattı ve bu yardımcı kitap olarak okullarda dağıtıldı.

Cumhuriyet dönemi aydınları, tarihçi ve edebiyatçıları; din, sanat, kültür ve eğitim işleriyle uğraşanlar ve tümünün üzerinde politikacılar; **Atatürk**'ün bilime dayanan *insancı (hümanist)* tarih anlayışını, bu anlayışın belirlediği ulusçuluğu ve bağımsız kalkınma düşüncesini yeterince anlayamadılar. Dil ve tarih, kültür, ekonomik kalkınma konusunda başlattığı çalışmayı, Türk halkının kurtuluş ve yaratıcılığının hizmetine sunacak biçimde, ayrıntılarıyla işleyip geliştirme görevini yapamadılar, ya da yapmadılar. Bu durum, ölümünden sonra olduğu kadar sağlığında da böyleydi. **Atatürk**'e ya *diktatör* ya da *tapınılacak put* gibi bakıyorlardı. Tarih konusuna verdiği önemi bilen çıkarcı politikacılar, tarih araştırmalarını ona yaklaşmanın aracı yapıyor ve bu konuyu kullanarak düzeysiz girişimlerde bulunuyordu. Bu nedenle **Atatürk**, beraber çalışmak zorunda kalmasına karşın, "aydın" görünümlü politikacıları hiç sevmemiştir.[59]

Tarih sorununu *göze girmenin* aracı olarak gören çıkarcılar, onu alabildiğine sömürmeğe başladılar. Uydurma *"köken bilimi (etimoloji) makaleleri"*, *"akıncılık piyesleri"* gazete

sütunlarına dek taşan abartılı savlar ve aslıyla ilgisi olmayan *"güneş-dil"* kavramlarıyla, tarih araştırmalarına büyük zarar verdiler. Kemalist tarih anlayışının, ırkçılık ya da Batıcılıkla ilgisinin olmadığını görmediler; bilimi temel alan bu girişime büyük darbe vurdular. **Atatürk**'ün sağlığında denetlenebilen bu tür eğilimler, 1938'den sonra, o günü beklermiş gibi olağanüstü arttı. Bir yandan *Batıcılar*, öte yandan *Arapçılar* ve *ırkçılar* tümü birden Türk tarihini bir öykü edebiyatı haline getirdiler ve tam bir *"tarih rezaleti"* yarattılar.

Oysa **Atatürk**'ün tarih anlayışı, yalnızca Türk tarihine ve Türk milliyetçiliğine yeni ve bilimsel bir anlam kazandırma değil; aynı zamanda, tüm insanlık ve uygarlık tarihine ışık tutmayı amaçlayan, evrensel bakışa sahip bilimsel bir anlayış ve araştırma üzerine kurulmuştu.[60] Tarih araştırıcılarına, *"biz her zaman gerçeği arayan, bulan, bulduklarımızın gerçekliğinden emin oldukça açıklayan adamlarız.* (Bu nedenle y.n.) *her şeyden önce dikkat ve özenle seçeceğiniz belgelere dayanmalısınız"* diyordu.[61] *"Tarih hayal ürünü olamaz. Tarihi yazarken gerçek olayları bulmaya çalışmalıyız. Gerçeği bulup kanıtlamazsak bilinmezliği ve bilgisizliğimizi kabul etmekten çekinmeyelim"*[62]; *"Tarih yazmak, tarih yapmak kadar önemlidir. Yazan yapana sadık kalmazsa, değişmeyen gerçek, insanı şaşırtacak bir hale gelir"*[63] biçimindeki sözleri, bakışının ve tarih anlayışının somut ifadeleridir.

Atatürk'ten sonra yaşanan olumsuzluklar sürecinin tarih araştırmalarını da içine alması, kendiliğinden ortaya çıkan nedensiz bir olgu değildir. Ulusal bilinci köreltmeye yönelen girişimler bütünü, ulusal varlığa yönelen ve dış karışmayla iç içe giren, genel ve yaygın, ulus karşıtı küresel politikaların doğal sonuçlarıydı.

Ekonomi ve siyaset başta olmak üzere, her alanda yaratılan karmaşık ortam ve düşünsel yozlaşma, ulus varlığının temel dayanakları olan tarih ve kültür yapılarını da hedef almak zorundaydı. Açık olan gerçek, ulusal bozulmanın

kültür, kültürel bozulmanın da tarihsel bozulmayla sağlanabileceğiydi; bunu sağlamanın en etkili yolu ise elbette, ulusal eğitimin denetim altına alınması ve bozulmasıydı.

Türk milli eğitiminde *tarih*'in karmaşa içine sokulmasının ve zaten yeni oluşmakta olan tarih bilincinin yok edilmesinin nedeni budur. Türkiye'de, kısa bir süre içinde elde edilen *bozulma* ve *yabancılaşma* o denli etkili ve yaygındı ki; tarih tartışmaları, bu yaygınlık içinde başlı başına siyasi bir çatışma alanı haline getirilmiştir. Yeterince gelişip yerleşmemiş olan ulusal tarih bilinci, tümüyle ortadan kaldırıldı ve sonuçta; nereden geldiğini, ne olduğunu bilmeyen ya da kendi kültürünü geçmişiyle birlikte hor gören, kendine ve topluma yabancılaşmış kimliksiz bir kuşak ortaya çıktı.

Devlet politikaları ve resmi eğitim programları içinden tümüyle çıkarılan Türk tarih araştırmaları bugün, sayıları son derece azalmış olan aydınlar tarafından yürütülen, kişisel bir uğraş haline gelmiştir. Üstelik bu uğraşa girişen insanlar, üzerinde oluşturulan ve ustalıkla uygulanan ideolojik baskıyı da ayrıca göğüslemek zorundadırlar. Türk tarihine yönelmek, genişçe bir kesim için; *ilkel milliyetçilik*, *Kemalist elitçilik* ya da *Turancılık* tır. Türk tarihine yönelenler; *Irkçılık*, *kafataşçılık* hatta *faşistlik* gibi suçlamaları da ayrıca göze almalıdırlar.

Düşünsel ve eylemsel baskıya dönüştürülen sistemli saldırı o denli ileri götürülmüştür ki, konu Türk tarihi olduğunda; insanın kökenini, evrimini ve biyolojik özelliklerini inceleyen bilim dalı *antropoloji* bile adeta yok sayılmıştır. *Antropoloji*'nin ilgi alanına giren ve yazılı tarihten önceki dönemleri aydınlatmaya yarayan kemik buluntularını incelemek, alay konusu yapılan *kafataşçılık*'tır; bunlarla ilgilenenler, *ırkçı*'dır; evrensel uygarlıkta bu tür yaklaşımların yeri olamaz. İlkelliğine karşın kimi çevrelerde etkili olan bu kasıtlı tutum, bilgi ve bilinçsizliğin yaygın olduğu günümüz ortamında, ne yazık ki yaşam şansı bulmuş ve birçok insanımızı etkilemiştir.

Türk tarihini inceleyenlere yöneltilen bir başka baskıcı girişim, toplumsal gelişimi sınıfsal dayanakları ve tarihi

maddecilik anlayışıyla ele alarak inceleyenlere yöneltilen suçlamalardır. Bunlara göre, bu tür araştırmalar; *"kökü dışarda girişimler"*, *"milli olmayan materyalist düşünceler"*, *"solcu ya da komünist faaliyetler"* dir. Bu savları ileri sürenler, resmi devlet politikalarının yürütücüleri oldular ve pek çok bilim adamı, *hapis* ya da *sürgün*'le bilim arasında seçim yapmak zorunda bırakıldı. Bilime sadık kalarak tarih araştıranlar, sıradışı bir baskıyla karşılaştılar; öldürülme dahil çok ağır bedeller ödediler.

Türk tarihini İslam tarihiyle sınırlayıp onunla özdeşleştiren ve *Türk-İslam Sentezi* adı verilen Araplaşma girişimiyle, *liberal* ya da *sol* tanımlarıyla gerçekleştirilen *Batı merkezci* yabancılaşma girişimi; karşıt gibi görünen, ancak aynı amaca yönelen bütünlüklü bir eylemi ifade eder. İdeolojik karşıtlık gibi sunulan ve dış destekle yönlendirilen bu iki akımın ortak paydası; ulusal tarihe ve **Atatürk**'e karşıtlıktır.

Atatürk'ün ölümüyle başlayan, 1945'le gelişen ve 1980'den sonra yaygınlaşan bu tür akımlar; özellikle son dönemlerde kendi içlerinde çeşitlenerek ve farklı "ideolojik" görünümler altında, ortak davranış birliktelikleri içine girdiler. Türkiye'ye önerilen ABD ya da AB programlarında artık, kültür ve eğitim konusundaki istekler açık dayatmalar haline geliyor ve bu istekler karşılığını özellikle ders kitaplarında hemen buluyordu. TÜSİAD'ın 2003'te ortaöğretim için tarih kitabı hazırlaması ve bu kitabın dağıtılabilmesi, bu olumsuz sürecin son uygulamalarından biridir.

Tarih, Türk milli eğitiminde altmış yıldır çarpıtılmaktadır. Örneğin, 1971 yılında liselerde okutulan tarih kitaplarında şunlar yazıyordu: *"Milliyet insanın çalışmasıyla ve dilemesiyle elde edebileceği bir meziyet olmadığı halde, Müslümanlık dilemekle kazanılan bir fazilettir. Bunun için kimsenin ulusu ile övünmeye hakkı olamaz. İnsanın dini uğruna mı yoksa milleti uğruna mı daha fedakar olacağını inceleyelim: Milliyetçilikte fedakarlık yapmak için, fikre ve mantığa dayanan bir sebep yoktur. Eğer*

bir ülkeyi ilericiler, sömürücüler (Atatürkçüler'i kast ediyor olacak y.n.) yönetiyorsa onlar için kimse canını feda etmez. Müslümanlar ayrı ayrı milletlere bölünürse, birbirleriyle çarpışma tehlikesi başgösterir."[64]

ABD, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki *Soğuk Savaş* döneminde *Yeşil Kuşak* adı verilen bir politika geliştirdi ve uyguladı. Bu politikada, *esir Türkleri kurtarma* ve *onları tarihlerine kavuşturma* gibi söylemler yer alıyor ve bu politika özellikle Türkiye'de, eğitim kurumları başta olmak üzere toplumun değişik kesimlerinde örgütsel yapılar ortaya çıkarıyordu. Batı Almanya'da *"Türk Kültürü"* ile ilgili sözüm ona enstitüler kuruluyor, CIA radyolarında yayınlar yapılıyor ve Anadolu'nun her yerine yayılan *"Barış Gönüllüleri"*, Türk halkının yaşam biçimini, alışkanlıklarını ve tarihsel özelliklerini inceliyor, raporlar hazırlıyordu. Devlet bütçesinden para alan "araştırma" kuruluşları, saldırgan örgütler halinde, *Türkler'i Kurtarma* dernekleri kuruyor ve *Türk-İslam Sentezi* politikaları, devlet politikası haline getiriliyordu. Türk geleneklerine ve ulusal birliğine büyük zarar veren Türk-İslam Sentezi politikaları hakkında Prof. Dr. **Fuat Bozkurt**, şu saptamayı yapıyor: *"Devlet 'yeşil kuşak' yöntemi ile komünizme karşı bir cephe oluşturmak istemiş ve ABD yönetiminde komünizme karşı en etkin güç olarak 'Türk İslam Sentezini' ortaya atmıştır. Ne ölçüde İslam, ne ölçüde Türkçü olduğu bir türlü anlaşılamayan bu düşünce, devletin eğitim politikasının temelini oluşturmuştur."*[65]

Türk-İslam Sentezi'ne 60'lı yıllarda, önce *Aydınlar Ocağı* sahip çıktı. Daha sonra milliyetçi olduğunu ileri süren bazı kadrolarca, kapsamı ve etkisi genişletilerek uygulamaya konuldu. *Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)* bu anlayışı, *Milli Kültür Planı* adıyla bir rapor haline getirdi. Bu rapor, *12 Eylül*'ün *Türk Tarih Kurumu* yerine kurduğu *Atatürk Yüksek Kurulu*'nca kabul edildi. Milli Eğitim Bakanlığı, TRT, Yüksek Öğrenim Kurumu (YÖK) ve Kültür Bakanlığınca yaygın biçimde uygulandı. Uygulamalara yön veren tarih yorumuna göre, *"Kültür varlığının değişmeyen özü dindi"*; *"din kültürün özü, kültür ise dinin formuydu."*[66]

1945'ten günümüze dek geçen altmış yıllık süre içinde, gençliğin değişik kesimlerine yönelen çok sayıda kitap ve broşür yayımlandı. "Din" örtülü siyasi yayınlar, ulusçuluktan uzak "milliyetçi" kitaplar, "sosyalizmi" anlatan çeviriler, sıradışı bir yoğunlukla piyasaya sürülüyordu. Tümünün ortak hedefi Türk ulusçuluğu ve onun somut ifadesi olan Atatürkçülüktü. Bir kısım gençler ulusal bağımsızlık hareketlerine sahip çıkıyor, ama **Atatürk**'ü değil **Mao** ya da **Ho-Şi Ming**'i okuyorlardı. Dönemin Cumhurbaşkanı **Cevdet Sunay** 1968'de: *"Biz devletin kilit mevkilerine yerleştireceğimiz kişileri İmam-Hatip okullarında yetiştiriyoruz"* diyordu[67], ama bu okullardan **Atatürk**'ü hiç sevmeyen, çoğu kez ona karşı gençler çıkıyordu.

Milli kimliğe önem veren gençlik kesimlerine dağıtılan kitap ve broşürlerde **Atatürk** açık ya da örtülü biçimlerde suçlanıyor ve ustalıklı "eleştirilerle" sistemli biçimde yeriliyordu. Bunlardan biri olan *Ülkücüye Notlar*, adlı cep kitabında, **Atatürk**'ün *"Yurtta barış, dünyada barış"* özdeyişi, *"pısırıklık, miskinlik, korkaklık ve uyuşukluk"* olarak değerlendiriliyor ve *"dünyanın neresinde bir Türk varsa, bizim doğal sınırımız orada başlar"* deniliyordu.[68] Ümmetçi şair **Necip Fazıl Kısakürek**, Türkçülük akımının kuramcılarından **Ziya Gökalp**'e saldırıyor ve şunları söylüyordu: *"Türkçülük sorununda, Ziya Gökalp'e tek cümleyle yönelteceğiniz teşhis şudur ki; o, İslam hainı olduğu kadar mücerret (soyut y.n.) ilme ve hocası Yahudi filozof Durkheim'e de ihanet etmiştir. O, Durkheim'in dini muhteva* (içerik y.n.) *içinde gördüğü milliyetçiliği dinden ayırarak araya ırkçılığı sokan ve yöntemini borçlu olduğu adamı elçabukluğuna getiren bir sahtekardır."*[69] **Yılmaz Öztuna** adlı yazar, lise üçüncü sınıfta okutulan tarih kitabında, lise öğrencilerinin anlaması olanaksız Osmanlıca sözcükler kullanırken, **Atatürk**'ün Arapça ve Farsça'dan arınmış öz Türkçe çabalarını "komünist" marifeti saymıştır. Aynı kitapta, ABD'nin savunma giderlerini kısmasını eleştirmiş, bu davranışın, komünizme karşı mücadele açısından, *sakim (yanlış)* olduğu yönünde siyasi yorumlar yapmıştır.[70]

Aynı dönemde Atatürkçülük ve ulusal bilinci hedef alan bir başka ulusal ayrışma, kendisini *sosyalist ya da sosyal demokrat* olarak tanımlayan kesimde yaşandı. Gençlik içinde, özellikle üniversite gençliği içinde, ülkeye ve halka yabancı, *sol* tanımlı düşünce akımları hızla yayılıp örgütlendi. Uzun yıllar baskı altında tutularak kültürel kaynakları kurutulan toplumun aydın kesimleri, özellikle gençler; düşünsel açlıklarını ve aydın gereksinimlerini karşılamak için, çeviriye dayalı sol yayınlara, adeta hücum ediyordu. Piyasaya sürülen sosyalizmle ilgili her kitap, yeterince anlaşılamasa bile "okur" buluyor ve sıradışı bir entelektüel moda yayılıyordu. "Yeni bir dünya"yı keşfetmenin coşkusuyla gençler, sınır tanımayan bir atılganlık içinde, politik eylemlere girişiyordu. Eyleme dönüşen düşünce değişimi o denli hızlı ve bu değişime temel oluşturan düşünce akımları o denli yabancıydı ki, Türkiye'de yaşanan şey; toplumu ileriye götürecek, sonuç alıcı bir siyasi eylem değil, yoğun bir *aydın yabancılaması*'ydı. Ülkesini ve halkını yeterince tanımayan, ancak Batı'daki tarihsel-sosyal gelişimi en ince ayrıntısına dek inceleyen, garip bir aydın türü ortaya çıkıyordu.

Yaratılan karmaşık ortam, bilime olduğu kadar toplumsal gereksinimlere de uymayan, ama direngen; başarı şansı olmayan, ama kararlı ve giderek genişleyen, sabırsız bir mücadele ortaya çıkardı. Herşeyin halk ve ülke için yapıldığı söyleniyordu, ama halk yapılanlara uzak duruyor ve bilince değil, daha çok inanca dayanan bu mücadeleye katılmıyordu. Halka ve ulusa yabancı, olağanüstü sert bir çatışma gündeme gelmişti. Bu çatışmaya temel oluşturan tarihten ve yaşamdan kopuk görüşler, büyük bir serbesti içinde ileri sürülüyor, ne denli aykırı da olsa, gençlik içinde ilgi görüyordu. Türk tarihi ve **Mustafa Kemal** adeta unutulmuştu.

Halkın içinden gelmelerine karşın kimi insanların, tarihini, bağlı olarak kendisini yadsıyan görüşler ileri sürüyor olmaları, sosyal anlamda tam bir *acıklı durum* (trajedi) örneğiydi; ancak ne yazık ki gerçekti. Bu insanların bir bölümü inançları yönünde sonuna dek yürüdüler. Küçük bir bölüm, ulus karşıtlığının herhalde içteki temsilcileri olsa gerek, şid-

detli eleştirdikleri düzenle hemen bütünleştiler ve küreselleşme savunucusu işbirlikçiler haline geldiler, ulusal varlığa ve **Atatürk**'e, açıktan saldırmaya başladılar.

1970'lerde Dev-Genç merkez yönetiminde yer alan dönemin hızlı "devrimci" si, günümüzün büyük medya yazarı **Cengiz Çandar** bugün şunları söylüyor: *"Teraneye bakın: 'Bizi bölmek istiyorlar; İkinci cumhuriyetçiler ABD'nin bir oyunu; bizi zayıflatma hedefi güdüyorlar; AB'ye girersek tam bağımsızlığımızı kaybederiz. Atatürk'ün yolundan sapmış oluruz; ılımlı İslam Batı'nın dayatmasıdır...' Bu terane 'Atatürkçülük' tabusu ardına saklanarak yapılıyor. Bunlar paranoya ile mankafalık arasında savrulan ve dünyadan habersiz cahiller korosunun türküleri..."*[71]

Öğretmen okulunda okurken daha sonra TİKKO örgütünü kuran **İbrahim Kaypakkaya**, Anadolu'dan gelen köy kökenli bir genç olmasına karşın, yakın tarihimiz Kurtuluş Savaşı ve **Atatürk** hakkında şunları söyleyebilmiştir: *"Kemalist devrimin önderleri, komprador büyük burjuvazi ve toprak ağalarını temsil eder. Bunlar, daha savaş sırasında emperyalistlerle el altından işbirliğine girmişlerdir.. Kemalist diktatörlük, sözde demokratik, gerçekte ise askeri faşist bir diktatörlüktür..."*[72]

ODTÜ'de öğrenciyken *Dev-Genç*'in Genel Başkanlığını yapan, günümüzde ise **Atatürk** karşıtı söylemleriyle dikkat çeken **Ertuğrul Kürkçü**'nün, bugünkü görüşleri şöyledir: *"Osmanlı Devleti'nin Balkanizasyonu sürecinde, çeşitli kavimlerin Batı ile ilişkilerinin Osmanlı Devleti için yaratmış olduğu sıkıntılar, bugünkü yönetici seçkinlerin hatırlarındadır. Bu nedenle TC sınırları içinde Türk'ten başka kavimin yaşadığının iddia edilmesi yasaklanmıştır. Kemalist devlete sızan, azçok hakim olan Ziya Gökalp'in Türkçülük ideolojisinde, bir ulus-devlet sınırları içinde yurttaş olmayı kabule dayalı daha ince bir asimilasyon siyasetinin izlerini görmek mümkündür."*[73]

Boğaziçi Üniversitesi Ekonomi Bölümünde doktora yapan, Türkiye İşçi Partisi yöneticilerinden (1977) **Cemal Yardımcı**'nın *"tez"* leri şu görüşleri içeriyor: *"Kemalizmin pençesinden kurtulamamış oluşumuz, nesnelliği doğru bir şekilde algılayabilmemizin önünde bir engel oluşturuyor. Eğer nesnel bir değerlendirme yapabiliyor olsak, kısa ve uzun vadeli mücadelemiz ve*

perspektiflerimiz açısından, İslami kümelenmelerin olumlu ve olumsuz olarak farklı potansiyeller taşıdığını görebileceğiz.."[74] *Birikim* adlı derginin *"editör"* leri arasında yer alan **Doç. Ahmet İnsel** ise bugün, *"sosyalist olduğum için anti-Kemalistim"* diyor.[75]

Atatürk'te somutlanan ve siyasi-ideolojik saldırganlığa dönüşen genel karşıtlık, Batı'dan kaynaklanan ve kökleri eskiye giden bir anlayışın politik ürünleridir. Tanzimat batıcılığından Arap ümmetçiliğine dek, ulus karşıtı her çeşit siyasi eğilim, varlıklarıyla çelişen uluslaşma gelişimine karşı çıkarak bu gelişimin simgesi olan **Atatürk**'le çatışmaktadır. **Atatürk**, ulusal varlığı koruyan ve onu ayakta tutan bir eylemi gerçekleştirmekle kalmamış, Batı'nın her zaman rahatsızlık duyduğu Türk tarihini, gerçek boyut ve bilimsel kanıtlarıyla ortaya çıkarmaya çalışmıştı. Bu nedenle ona yöneltilen bilinçli saldırı, yalnızca kişisel bir eleştiri değil, doğrudan Türk tarihini hedef alan ve kökleri eskiye giden sistemli karşıtlığın somut sonuçlarıdır; siyasi değil, olduğu kadar tarihsel bir sorundur.

Türkler'de Din Anlayışı

Atatürk, girişiği araştırmanın hemen başında, "sonsuz" derinliğe sahip, çok geniş bir tarihle karşı karşıya olduğunu gördü ve bu tarihi önyargısız inceleyen herkes gibi, çok etkilendi. Böyle bir tarihin, öznel yargılar ve söyleme dayalı övgülerle *harcanmaması* için, sağlık sorunlarının kısıtlayıcı engellerine karşın, yaşamının sonuna dek elinden geleni yaptı. En iyileri dahil, hiçbir araştırmayı yeterli bulmadı ve araştırmaların kesin olarak bilimsel bulgulara dayandırılmasını, sürekli geliştirilmesini istedi. Tarih araştırmalarına, öznel yargıların değil, bilimin yön vermesi gerektiğini söylüyor ve buna göre davranıyordu. Ortaya çıkardığı yeni tarih görüşü, o güne dek geçerli olan; *Batı merkezci Hıristiyan, Arap merkezci İslam* ve *Turan merkezli ırkçı* tarih görüşlerine karşıydı. Yapılan araştırmalar ve geliştirilen yeni anlayış, hiçbir dış etki altında kalmadan, Türk tarihini ortaya çıkarma çabasıydı ve

böyle bir girişim Selçuklular'dan beri ilk kez yapılıyordu. Batı ya da Arap merkezci yaklaşımların, tarihe etkilerinin ne olduğu ortaya çıkarılmalı ve Türk tarihi yabancı etkisinden kurtarılmalıydı.

İnanç sistemlerinin iktidar aracı olarak kullanılması ve bu kullanımın toplumsal düzenin hala etkili bir parçası halinde sürmesi, günümüzün somut gerçeği ve özellikle Batı'nın tarihsel bir geleneğidir. Hıristiyanlık, 2000 yıllık tarihi içinde, üretim ilişkilerinin belirlediği, farklı nitelikte üç değişik toplum biçimi yaşadı. Yahudilikten türeyen bir mezhep olarak ortaya çıktığında, çözülmekte olan köleci toplum biçiminin izlerini taşıyordu. *Tanrı* yı, **İsa**'nın kişiliğinde yeryüzüne indirmiş ve Tanrı inancını günlük olayların parçası haline getirmişti. Köleciliğin yerine geçen feodal düzende, *ruhanilikle dünyevilik* daha çok bütünleştirildi ve Katolik Kilisesi, insanlar üzerinde baskı kuran, en büyük *feodal* güç haline geldi. *Feodalizmin* ortadan kaldırıldığı kapitalist dönemde ise; Hıristiyanlık, özellikle *Protestan* ve *Kalvinist* mezhepleri aracılığıyla, sosyal yaşama daha çok karıştırıldı ve yeni düzenin ayakta tutulmasının aracı haline getirildi.

Batı kültürünü derinden etkilemiş olan Hıristiyan inancının, her döneme uyum gösteren değişken yapısıyla siyasileşmesi, Batılıların Türkler'e ve Türk tarihine olan karşıtlığının önemli nedenlerinden biridir. *"Din üstüne toplum kuruculuğunun ve genel olarak ruhani düzenlerin temsilcileri"* olan batılılar, yalnızca bu nedenle bile, Türkleri her zaman yabancı ve kendilerine uzak bulmuşlardır. Avrupa inanç geleneğine uymayan dinleriyle Türkler, güçlü bir inançsal karşıtlık oluşturmuşlar ve Hıristiyanlığın siyasi temsilcileriyle sürekli çatışmışlardır. Din görünümlü bu çatışmanın altında yatan ekonomik çıkarlar, Türk-Avrupa karşıtlığını kalıcı bir politikanın nedeni haline getirmiştir. Çin, Hint, Japon gibi diğer Doğu dinleri de, ekonomik ve siyasi çıkarın aracı haline getirilen Hıristiyan düşüncesiyle uyuşmamış; ancak onlar, yalnızca sömürgecilik döneminden sonra Avrupa ile karşı karşıya gelmişlerdir. Bu nedenle Avrupa'nın tepkisini Türkler kadar çekmemişlerdir.[76]

Türkler, tarihlerinin hiçbir döneminde tümüyle din üzerine kurulu bir toplum düzeni kurmadılar; *peygamber* ve *ruhani* önder çıkarmadılar; inanç biçimlerini, Tanrıya ve gerçeğe akıl yoluyla ulaşma üzerine kurdular. **Atatürk**'ün söylemiyle; *"bütün dinlere ilgi ve saygı gösterdiler, fakat kendilerini hiçbir zaman herhangi birinin esiri yapmadılar."*[77] **Prof. Niyazi Berkes**'e göre; Tanrı'yla kul arasında aracı kabul etmeyen ve *"en insancı inanç yorumu"* olan *Yaradancı (deist)* din anlayışı, Türk tarihinin tüm dönemlerinde geçerli olmuştur; *"Türk inanç sisteminde, Tanrı yalnızca yaratmış, yarattıktan sonra dünya işlerine karışmamıştır."*[78]

Türkler'in, gittikleri yerlerde ilişki kurmadıkları din kalmamış gibidir. *Totemcilik, Animizm; Şamanizm, Budizm, Judaizm, Maniheizm, Musevilik, Hıristiyanlık* ve *Müslümanlık* v.b. birçok dinle karşılaşmışlar[79]; bunlardan yalnızca ruhban sınıfının aracılık yaptığı Hıristiyanlık ile uyuşamamışlar ya da bu dinin geleneksel yapısına ters düşen *ayrıksı türevleriyle (heretik)* ilişki kurmuşlardır. Akla dayalı özgürlükçü yaklaşımları nedeniyle, hiçbir dönemde *dinsel bağnazlığın (taassubun)* etkisine girmemişler, dini *"toplumsal varlığın tabanı olarak görmemişlerdir"* Türkler, dinle siyaseti hiçbir zaman birbirine karıştırmamış, önceliği her zaman siyasete vermiştir. Türk düşünürleri içinden dinle ilgilenenler çıktığında, bunlar genellikle ruhani dinlerin kabul edemeyeceği görüşler ileri sürmüşlerdir.[80] *Yaratan*'la aralarına kimseyi sokmamışlardır.

Değişik inanç ve etnik yapıya sahip çok sayıda topluluğu, uzun dönemler boyunca yönetmiş olan Türkler; egemenliğini yalnızca *din* ya da *ırk* öğesine dayanarak sürdüremeyeceklerini biliyorlardı. Bunu yaşayarak öğrenmişlerdi. Çok eskiye giden ve yönetim geleneği haline gelen bu bilinç; ortak bir toplumsal istenç haline gelerek, *din*'lere ve *ırk*'lara gösterilen hoşgörüye kaynaklık etmiştir. Türkler'de *din* ve *ırk*'tan önce; devlet, ordu ve ekonomik düzen önemlidir. İnanç ya da etnik yapılar bu düzene uyum gösterdiği oranda etkilidirler. **Prof.Niyazi Berkes**, Türkler'in din ve ırk yaklaşımı ile devlet kuruculuğu arasındaki bütünlüklü ilişki konusunda şunları söylemektedir: *"Türk adı üzerinde bir sonuca*

varmayan tartışmaların incelenmesi bize gösterir ki, bu adın arkasında ne yalnızca ırk ne de bencil ümmet vardır. Türklük her zaman uygar bir toplumun adıdır. Dili Türkçe olan çok sayıda kavim vardır, ancak kavimlikten çıkarak devlet kurmuş daha da çok Türk vardır. Türkler, ilk Çağ ve Orta Çağ tarihinde Asya'da, Avrupa ve Afrika'nın önemli parçalarında hiçbir ırkın, hiçbir kavmin yapamadığı bir iş olan devlet kuruculuğu, zanaatçılık ve tarım üreticiliği yapmış ve diğer toplumlardan ayrılmışlardır. Kavimleri, kabileleri, hatta milletleri kan akrabalığı ya da din grupları olmaktan çıkararak onları endüstri grupları halinde örgütlü birimler olarak kümeleştirmişler ve devlet vatandaşlığı kavramını içeren; yasaya bağlı büyük devletler kurmuşlardır."[81]

Türkler arasında, kan bağına dayalı efsaneler (mitoloji) ya da kişiye doğuştan ayrıcalık tanıyan *asalet geleneği* değil, boy ya da kavmin çıkarlarını önde tutan bir anlayış egemendir. Çoğunlukla, diğer kavimlerle kan karışımının daha sağlıklı bir soy yaratacağına inanmışlar ve bu inancı, özünü koruyarak *"kan karışımını"* özendiren bir tutum haline getirmişlerdir. Tarihleri boyunca sürekli dışa açılmışlar, gittikleri yerlerde her çeşit ırkla ilişki kurmuşlar ve çoğu kez onları içlerinde eriterek varlıklarını sürdürmüşlerdir. Tarih boyunca ve evrensel düzeyde varlık gösterebilmelerinin nedeni herhalde, başka halklarla ilişki kurmada gösterdikleri başarı ve uyum yeteneği olsa gerekir.

Türk Tarihinde Devlet

Dünya tarihi bir anlamda; kurulan, genişleyen ve yok olan devletlerin tarihi gibidir. Tarım ve iş araçlarını bularak yerleşik yaşama geçen insanlar, oluşmakta olan toplumsal yaşamı düzene sokmak, geliştirmek ve korumak için; kural koyan, koyduğu kuralı uygulatan bir güce gereksinim duydu. Devlet, bu gereksinim sonucu ortaya çıktı. Başlangıçta toplumu oluşturanların tümünü temsil ediyor ve insanlar onda *biraz kendilerini buluyordu.* Ancak, gelişen toplumsal ayrışma sonucu devlet, zamanla güçlü olanların yön verdiği

bir örgüte dönüştü; siyasi, hukuksal ve askeri alanda geliştirilen yapılarla birlikte günümüze dek geldi.

Bugüne kadar, kapsam ve niteliği bilinen ya da tarihin derinliklerinde yitip giden çok sayıda devlet kuruldu. Egemenlik bölgelerinde, dönemlerine olduğu kadar geleceğe de yön veren bu örgütler, *tarih yapan* insan eyleminin ve onun yarattığı toplumsal düzenlerin belirleyici öğeleri oldu. Devleti kurmak, onu güçlendirmek ve bu gücü toplumsal değer yaratacak biçimde kalıcı kılmak, gelişmenin ve uygarlaşmanın ölçütüydü. Bunu başaran toplumlar ayakta kaldılar, yapamayanlar varlıklarını sürdüremediler. Ayakta kalmak için, toplumsal düzenin ve onun somut ifadesi olan devletin güçlü olması gerekiyordu. Tarih boyunca; devletin biçimi, işleyişi ve temsil yeteneği değişti, ancak güce dayanan temel işlevi değişmedi. Güçlü devlet kuran toplumlar güçlenip geliştiler ya da bir başka deyişle, gelişkin toplumlar güçlü devletler kurup uzun süre ayakta kaldılar.

Farklı geleneklere sahip Batı ve Doğu toplumlarında; devletin ortaya çıkışı, işleyişi ve niteliği konusunda da farklı gelişim süreçleri yaşandı. Batı'da devlet, *köleciliğe* dayalı üretim ilişkileriyle birlikte ortaya çıktı. İnsanın; kendisine, doğaya ve diğer insanlara yabancılaşmasının ilk evresi olan bu dönemde devletin amacı; *"köle sahiplerini korumak, bunun için de köleleri baskı altına almak"* tı.[82] Bu amaç, *zor* ve *şiddet*'in kaçınılmaz olarak ve daha işin başında, üstelik yoğun biçimde, devlete yerleşmesine neden oldu ve Batılı devletlerin niteliğini belirledi. Bu devlet önce, içinden çıktığı topluma *şiddet* uyguladı.

Doğu toplumlarında, özellikle de Türk toplumlarında devletin ortaya çıkışı, amacı ve işleyişi; farklı koşullarda, farklı önceliklerle oldu. Devletin oluşturduğu güç, şiddet aracı olarak, içe değil, *boy*'un ya da *kavmin* haklarını korumak için dışa karşı kullanıldı; toplumun tümünün genel çıkarlarını savundu. Öncelikler arasındaki farklılık, Batı ve Doğu toplumlarında, devletin yapılanması ve işleyişi konusunda gözle görülür bir farklılığı ortaya çıkardı. Batı'da; kişi, gurup ya da sınıf çıkarı öne çıkarken, Doğu'da toplumun ge-

nel çıkarını amaç edinen kamucu bir yönetim anlayışı devlete egemen oldu.

Dünya tarihinde, Türkler kadar çok ve çeşitli devlet kurmuş bir başka milletin olmadığı, bugün artık herkesin kabul ettiği kanıtlanmış bir gerçektir. Her dönemde ve sürekli biçimde, dünyanın çok geniş alanlarına yayılan Türkler, yaşadıkları her yerde; büyük-küçük, etkili-etkisiz, kalıcı-geçici o denli çok ve değişik devlet kurmuşlardır ki, Türk tarihi bir anlamda *devlet kurmanın tarihi* haline gelmiştir. Uzun dönemler boyunca çatışmışlar, yenmişler, yenilmişler; güçlenmiş ya da güç yitirmişler; diğer toplumları *eritmiş* ya da onlar içinde *erimişler*; ancak hiçbir zaman devletsiz kalmamışlardır. Tarihin değişik dönemlerinde başka milletler de güçlü devletler kurmuşlardır, ancak bunlardan hiçbiri bu işi Türkler kadar; çok yönlü, yaygın ve sürekli biçimde yapamamıştır. Macar tarihçi **L.Ligeti** Türkler'in devlet kurma yeteneği konusunda şunları söylemiştir: *"Türk kavmi yayılmacı bir asker kavimdir. Ve bu işin tam eri ve en mükemmel örneğidir. Örgütlü gücüne, devlet kurma yeteneğine ne kadar hayran kalsak azdır."*[83]

Kazım Mirşan, insanlık tarihinde devlet sayılabilecek ilk siyasi yapılanmanın *On Federasyonu* adıyla Türkler tarafından oluşturulduğunu ve kesin tarih verilememekle birlikte en az M.Ö. 8 binlere dek gittiğini söylemektedir. İskandinavya'da bulunan ve yaşı M.Ö. 4140 olarak belirlenen kemik yazıtlarında *On Federasyonu*'ndan söz edilmekte ve bu oluşumun çok daha eskiye gittiği anlaşılmaktadır.[84] **Mirşan**, *On Federasyonu*'ndan sonra tarihi belirlenen İkinci Türk devletinin M.Ö. 16.yüzyılda (1517) de kurulan *Bir-Oy-Bil* üçüncü devletin de M.Ö. 6.yüzyılda (522) de kurulan *At-Oy-Bil* olduğunu, bu devletlere ait tarihlerin M.Ö. 522-519'da dikilen yazılı anıtların okunmasıyla ortaya çıktığını açıklamıştır.[85]

On Federasyonu, Bir-Oy-Bil ve *At-Oy-Bil*'den sonra kurulan Türk devleti *Asya Hun İmparatorluğu*'dur. Ötüken çevresi merkez olmak üzere ortaya çıkan bu devletin kuruluş ta-

rihi kesin olarak saptanamamıştır. Bu tarihi M.Ö. 8. yüzyıla dek götüren tarihçiler olmakla birlikte, ilk tarihsel belge M.Ö. 318 tarihinde Çin'le yapılmış olan bir antlaşma metnidir. [86] Çinliler'in *Hyungnu*, Avrupalılar'ın *Hun* adını verdiği Türkler'in kurduğu İmparatorluk, Çin'in kuzeyinden Hazar Denizi'ne dek çok geniş bir alanı kaplıyordu. Devlet başkanlarına *tanrıkut* unvanı verilen bu devlet, kendisinden öncekiler gibi; boylar, kabileler ve hanlıklardan oluşan bir federasyon örgütlenmesiydi.

Asya Hunları'nda, *tanrıkut*'un emirleri yani merkezi gücün kararları, özellikle savaş dönemlerinde kesindi. Ancak, olağan dönemlerde imparatorluğu oluşturan unsurlar, iç işlerinde göreceli bir serbestliğe sahipti. M.Ö. 209-174 arasında hükümdarlık yapan **Mete** döneminde, İmparatorluk en güçlü dönemini yaşamış ve yalnızca bu dönemde çok sayıda boy devleti, imparatorluğa katılmıştı. Hunlar, geniş bir alanda sağladıkları istikrar ve geliştirdikleri ticaret nedeniyle varsıllaşıp güçlenmişler ve *Yarkent*, *Hotan*, *Kuca*, *Karaşar*, *Turfan*, *Kaşgar* gibi Türk kentleri dönemin ileri uygarlık merkezleri haline gelmişti. Buralarda halı, kilim, keçe gibi dokuma; altın, gümüş, demir gibi maden işlemeciliği; inşaatçılık, ev eşyası üretimi, oymacılık gibi ahşap işçiliği, gelişkin birer sanayi kolu haline gelmişti. *Alma-Ata*'nın 50 km. doğusundaki *Eşik* kazılarında ortaya çıkarılan altın giysi ve altın plaklar, Altay Dağları eteklerindeki *Pazırık* mezar kazısında (kurgan) bulunan dört tekerlekli araba ve Baykal Gölü kenarındaki *Noyun Ula* kazısında bulunan yüksek işçilikli ahşap tabut, üç ayaklı masa ve ev gereçleri Hun sanatının düzeyini gösteren incelikli örneklerdir. M.Ö. birinci yüzyıldan başlamak üzere beylikler arasındaki çekişmeler sonucunda güç yitiren Asya Hun İmparatorluğu, önce Kuzey-Güney diye bölündü, bölünme dışında kalanlar Batı'ya yönelerek Batı Hun İmparatorluğunu kurdular. Güney Hun, M.S. 216 yılında Çinliler tarafından yıkıldı, Kuzey Hunları ise M.S. 6.yüzyıla dek varlıklarını korudular.[87]

Bir-Oy-Bil Devleti ile Asya Hun İmparatorluğu'nun ortaya çıktığı dönem arasında, *Karadeniz* ve *Hazar*'ın kuze-

yinde *Aral*'a dek uzanan *İskit (Saka)* İmparatorluğu kuruldu. Tarihçilerin M.Ö. 12.yüzyıl ile 8.yüzyıl arasında kuruluş tarihi verdikleri bu İmparatorluk, Kırım'daki son parçası Kırım İskit Devleti'nin yıkıldığı M.S. 2.yüzyıla dek süren, ortalama 1200 yıllık bir siyasi birlik gerçekleştirdi.

Karadeniz ve Hazar'ın kuzeyine Orta Asya'dan gelen *İskitler*, buraya, en parlak dönemine M.Ö. 6-4.yüzyıllarda ulaşan bir uygarlık getirdiler. Uygarlıkları, *Altay* ve *Tanrı* Dağı kültürüne dayanıyor[88] ve dönemin en gelişkin sanat-sanayi ürünlerini içeriyordu. *Madencilikte* çok başarılı ve gelişkindiler. Moğolistan ve Rusya sınırındaki *Pazarcık*, Ukrayna'da *Çertomlıyk*, Macaristan'daki *Zöldhalompuszta*'da bulunan mezarlarda ele geçen; kumaş, deri, kürk, keçe giysiler; inci ve altın işlenmiş koşum takımları, altın hayvan heykelleri Orta Asya sanatının en ileri örnekleriydi. M.Ö. 4.yüzyıldan sonra güç yitirerek yönetim sistemi bozulan *İskitler*, önce Doğu'dan gelen *Sarmatlar*'la karıştılar daha sonra aynı kökenli *Traklar* ve *Roksolanlar* içinde *eriyerek* etkili bir kültürel miras bıraktılar ve M.S. 2.yüzyılda tarih sahnesinden çekildiler.[89]

Göktürk Devleti M.S. 552 yılında, Tanrı Dağları'yla Orhun Havzası arasındaki *Ötüken* bölgesinde ortaya çıktı ve kısa sürede hemen tüm Orta Asya boylarını birleştirerek büyük bir İmparatorluk haline geldi; sınırları *Asya Hun İmparatorluğu* kadar genişti ve hemen aynısıyla onun egemenlik kurduğu alanlar üzerine oturuyordu. Olağanüstü özgür ve katılımcı bir yönetim sistemi kurmuşlar; bilim, sanat ve ticarette büyük bir varsıllığa ulaşmışlardı. Çinlilerin *Takyu* (Türk kelimesinin Çince söylenişi) adını verdiği ve batılı tarihçilerin de (Göktürkleri diğer Türk devletlerinden ayırmak amacıyla olacak) bu adla andıkları *Göktürk Devleti*, bıraktığı *Orhun yazıtları*'yla Türk tarihinde özel bir öneme sahiptir. Göktürk Devleti'nin Türk tarihi için önem taşıyan bir başka özellik, olumsuzluk içerir ve dış karışmanın iç siyaset üzerinde yaptığı yıkıcı etkiye ilk büyük örneği oluşturur.

Göktürkler'de M.S. 572'de hakan olan *Tapo*, Hazar'dan Japon Denizi'ne dek uzanan yaklaşık 14 milyon kilometrekarelik bu büyük ülkeyi *yönetim kolaylığı* sağlamak ve *iç yönetim birimleri halinde* güçlenmek düşüncesiyle ikiye ayırdı. İmparatorluk anlayışıyla bağdaşmayan ve Türk devlet gelenekleriyle uyumsuzluk içeren bu yanlış uygulama, Çin'in, ülkesi dışında o güne dek pek başarılı olamadığı kargaşa ve iç çatışma çıkarma politikasıyla birleşince, *yeni yönetim yapılanması* adına yapılan bu girişim, parçalanma ve dağılmanın aracı haline geldi. *Yeni yapılanma*'dan altmış yıl sonra *Doğu* (630), doksan yıl sonra da (659) *Batı Göktürk Devleti* yıkıldı.

Devletsiz kalarak Çin'in denetimi altına giren *Göktürk* halkı, kısa bir süre sonra ayaklandı ve 682'de *Göktürk Devleti*'ni yeniden kurdu. Kurucu önderin adından esinlenerek, *Kutluk Devleti de* denilen son *Göktürk Devleti*, M.S. 745'e dek varlığını sürdürdü.[90]

Göktürkler; tarım, ticaret, kentleşme, sanat yapıları ve bilim alanında gerçekleştirdikleri ilerlemeyle gelişkin bir uygarlık yarattılar. Devlet biçiminin yön verdiği ekonomik-sosyal düzen işleyişi, o dönemin en gelişkin toplumunu ortaya çıkarmıştı. Yönetim sistemi, askeri yapılanma, bilim ve eğitimin örgütlenmesi konularında sağlanan gelişme yalnızca dönemine değil, geleceğe de örnek oluşturacak nitelikteydi. Devlet yönetiminde katılımcı uygulamalar geliştirdiler, okullar açtılar, tarım ve sanayi üretimini çeşitlendirdiler. *İpek Yolu*'nu denetim ve güvenlik altına alarak ticareti geliştirdiler ve büyük bir varsıllık yarattılar. Bu varsıllık **Kül Tigin** yazıtlarında şöyle dile getirilmişti: *"O zamanda, uşakların bile uşakları, hizmetçilerin bile hizmetçileri olmuştu."*[91]

Göktürkler'in bıraktığı gelişkin bir edebiyat diliyle yazılmış olan anıtsal yazıtlar, döneme ait bilgileri günümüze ulaştıran çok değerli belgelerdir. Eski Türk alfabesiyle yazılan *Orhun* ve *Yenisey* yazıtları, iyi işlenmiş bir yazı diline sahiptir ve bazı değişikliklerle Türkiye Türkçesinde hala yaşamaktadır. **Bilge Kagan**, **Tanyukuk** ve **Kül Tigin** yazıtları, Göktürk yazılı edebiyatının örnekleri olduğu kadar; toplum düzenini, yönetim işleyişini, uluslararası ilişkileri ve kültürel

öncelikleri açıklayan belgelerdir. Yazıtlar; *Doğu Göktürk Devleti*'nin Çin tarafından içten çökertilmesini, tutsaklık dönemi acılarını, kimi soyluların halka ihanetini, yabancılaşmayı, kurtuluşu ve yeni kuruluşu anlatırlar. Anlatımlarda, devlete ve Türk milletine duyulan güven dikkat çekicidir. Şunlar söylenir: *"Dişliye diz çöktürdük, başlıya baş eğdirdik.. Savaştık ve her şeyi yeniden elde ettik.. Babalarımızın, dedelerimizin kazanmış olduğu halkın adı sanı, yok olmasın diye.. Ölesiye çalıştım.. Ey Türk Oğuz beyleri, ey millet, dinleyin. Üstte gök çökmezse, altta yer delinmezse, ülkeni ve devletini artık kim bozabilir."*[92]

Kudirge, Kuray, Gökbulak ve *Işık-kul* kazılarında ele geçirilen değişik yapıtlar, dönemin en gelişkin örnekleridir. Altın, gümüş ve demirden kemerler, kumaş ve aynalar, taş ve mermer heykeller, ıslık sesi çıkaran oklar, kullanışlı olduğu kadar süslü vücut zırhları, altın kabartmalar v.b., bu kazılarda bulunan son derece gelişkin ürünlerdi. *Tuva* bölgesinde bulunan sekizgen planlı tapınak, türünün en çarpıcı örneklerinden biridir. Türk heykel sanatının özgün yapıtları olan *balballar*'ın en çoğu ve en nitelikli olanları, Göktürkler'den kalmış olanlardır. [93]

Tarihe yaptıkları etki kadar sayıları da çok olan Türk devletlerini, birbirini etkileyen süreçler halinde ve tarihsel bütünlük içinde incelemek başlı başına ele alınması gereken zor bir konudur. Türkler, kendi toplumlarını yöneten devletlerden ayrı olarak, başka toplumları da, üstelik uzun süre yöneten çok sayıda devlet kurmuşlardır. Çin, Hint, İran uygarlıklarını inceleyen bölümler, kısa da olsa okuyucuya bu konuda bir fikir vermektedir. Ancak bu konu çok geniştir ve özet bilgiler, yanlış sonuçlar çıkarmaya neden olabilir. Genel bir yaklaşım ve bakış açısı yaratmak için verilen yüzeysel bilgiler, okuyucu tarafından irdelenmeli ve ilgi duyuluyorsa araştırma genişletilmelidir.

M.S. 7-14.yüzyıllar arası, Orta ve Batı Asya'da, Ortadoğu'da önemli değişimlerin yaşandığı bir dönemdi. Av-

rupa'da derin bir yoksulluk ve kargaşa yaşanırken, üretim ve ticaretin olağanüstü canlandığı bu bölgede toplumsal gönenç yükseliyor, bilim ve kültürde sıradışı bir ilerleme yaşanıyordu. Orta Asya, Çin, Hint kültürüyle, Antik Çağ, Ege ve Roma uygarlığını inceleyip eleştiren ve daha ileri bir düzeye eriştiren Asyalı bilim adamları, bu bölgeyi dünya biliminin merkezi haline getiriyorlardı.

Doğu aydınlanmasının yükselen değerleri, yalnızca Türk değil, bölgedeki hemen tüm devletleri etkisi altına aldı ve devlet-eğitim-bilim ilişkisi, uygarlık tarihinde o güne dek görülmeyen bir bütünlüğe ulaştı; devlet bilimi, bilim de devleti geliştirdi. Bilim adamlarını korumaya alarak onlara destek olmak, okul ve kütüphaneler açmak, bilimsel araştırma ve tartışmalara bizzat katılmak, kitap yazmak, devlet başkanlarının önem verdiği konuların başında geliyordu. Bilgi ve bilim peşinde koşan gençler, özellikle ünlü bilim adamlarından ders alabilmek için binlerce kilometrelik yolculuklara çıkıyor, okula kabul edilmek için büyük çaba harcıyorlardı. Gezginci kitap satıcı ve kiralayıcıları, at ya da eşeklerle köy ve kasabaları dolaşıyor ve yaptıkları iş için hiç "müşteri sıkıntısı" çekmiyorlardı. Eğitimle sağlanan toplumsal bilinç, kamusal düzenlemelere yönelik devlet kararlarının uygulanmasını kolaylaştırıyor, halkta zaten var olan devlete saygıyı arttırarak onun daha da yetkinleşmesine yol açıyordu.

7.yüzyıldan sonra kurulan Türk devletlerinde yönetim işlerine, nitelikli yöneticilerin yanı sıra onların koruma altına aldıkları düşünürler ve yetiştirdikleri kadrolar da katıldılar. Bu durum, Türk yönetim geleneğinde var olan katılımcılığı, etnik ve dinsel hoşgörüyü daha da geliştirdi. Devlet, evrensel değerlere sahip, geniş düşünceli, aydın insanlar tarafından yönetildi. Birçok yörede yerel halk, istikrar sağlayan, geleneklerine ve inancına baskı uygulamayan Türk yönetimini isteyerek kabullendi. Barışçı bir ortamda, onlar Türkler'i, Türkler de onları etkiledi ve bu etkileşim döneminde dünyanın hiçbir yerinde olmayan bir uygarlık geliştirildi. Hindistan'dan Avrupa'nın ortalarına dek genişleyecek olan Türk devletleri bu birikim üzerinde gelişip güçlendiler.

Erken Türk devletleri *On Federasyonu*, *Bir-Oy-Bil*, *At-Oy-Bil* ile *Asya Hun İmparatorluğu*, *İskit İmparatorluğu* ve *Göktürk İmparatorluğu*'ndan başka kurulmuş olan Türk devletleri (benim saptayabildiğim) yalnızca isim ve tarih olarak şunlardır: *Batı Hun İmparatorluğu* (M.S. 100-376), *Asya Avar İmparatorluğu* (yaklaşık M.S. 250-552), *Avrupa Hun İmparatorluğu* (375-453), *Avrupa Avar İmparatorluğu* (565-835); Çin'de kurulan *Topa Türk Devleti* (386-557) ve *Şato Türk Devleti* (884-951); Hindistan'da kurulan *Gazneli Devleti* (1001-1148), *Türk-Hint Kölemen Devleti* (1206-1290), *Kılciler* (1290-1320), *Tuğluklar* (1320-1388), *Seyitler ve Lodiler* (1388-1527), *Babür Devleti* (Türk -Hint İmparatorluğu) (1527-1857); Orta ve Batı Asya'da kurulan *Akhunlar* (420-557), *Türkeşler* (690-766), *Karluklar* (760-932), *Oğuz Devleti* (Dokuz Oğuzlar) (646-790), *Hazar Türk İmparatorluğu* (602-1016), *Bulgarlar* (yaklaşık 550-1237), *Uygur* Devleti (745-1368), Peçenekler (yaklaşık 872-1091), Kıpçaklar (yaklaşık 1076-1210), *Kırgız Devleti* (840-920), *Samanoğulları Devleti* (874-999), *Karahanlılar Devleti* (840-1211), *Kara Hitaylar* (1125-1218), *Büyük Selçuklu İmparatorluğu* (1038-1194), *Anadolu Selçuklu Devleti* (1077-1308), *Harzemşahlılar Devleti* (1077-1231), *Karakoyunlular Devleti* (1375-1468), *Akkoyunlular Devleti* (1402-1502), *Timur İmparatorluğu* (1368-1501), *Osmanlı İmparatorluğu* (1299-1922).[94]

Varlıklarını yitirmiş olan bu devletlerden ayrı olarak günümüzde *Türkiye Cumhuriyeti Devleti*, *Türkmenistan*, *Kırgızistan*, *Özbekistan*, *Kazakistan* ve *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti* bugün yaşamakta olan diğer Türk devletleridir. Geçmişte kalan ya da günümüzde varlığını sürdürmekte olan bu devletlerin sayısı ve kapsamı, okuyucuya Türkler'in devlet kurma yeteneği konusunda *açık bir fikir* verecektir. Ancak, yukarda belirtilen devletler ve bunların oluşturacağı *açık fikir*, bu eylemin tarihsel boyutunu gerçek anlamda yansıtmada yeterli olmayacaktır. Çünkü Türkler, kendilerine ait olan bu devletlerden ayrı olarak tarihe başka milletler adına kaydedilmiş olan birçok devletin kuruluşunda yer almışlar ve bunların gelişip güçlenmesine belirleyici biçimde yön vermişlerdir.

Anadolu'nun ilk uygarlıklarından olan ve *Troas* bölgesinde (Çanakkale civarı) kurulan *Truva* Devleti'nin bir Türk Devleti olduğu, tarihçilerin eskiden beri ileri sürdükleri bir görüştür. Bunlardan biri, 14.yüzyıl tarihçilerinden Venedikli **Andren Dandolo**, Türkler'in anayurdunun *"Hazar Denizi'nin arkası"* olduğu, *"Yunanlılara yenilen Troyalılar'ın oraya geri gittiklerini"* ileri sürer ve Türkler'i *"Troyalılar'ın torunları olduğu için"*, Avrupa'nın *"iç düşmanı"* sayar. **Dandolo**, Troyalılar'ın Türklüğü konusunda şunları söyler: *"Türkleri'in yurdu Hazar Denizi'nin doğusunda yer alır. Kökenleri Trova'nın baş kralı olan Troilus'un oğlu Türk'e kadar uzanır. Bilindiği gibi Troilus kentinin* (Yunanlılarca y.n.) *zaptından sonra birçok Truvalıyı arkasına alıp bu bölgeye gitmişti."* [95]

Bazı tarihçiler ise Truvalılar'ı, hem Türklerin hem de Romalıların atası kabul eder.[96] Katalonyalı **Pero Tafur**, İstanbul'un fethi nedeniyle *"Türkler elbette Truva'nın öcünü alacaklardı"*[97]der. Benzer bir yorum Yunan tarihi kayıtlarında, İstanbul'un fethi kastedilerek, *"Türkler Yunanlılar'a Truva'da yaptıklarını ödettiler"* biçiminde yer aldı.[98] Yunanlı tarihçi **Mikhail Apostolis**, kitaplarında *"Türk"* sözcüğünü *"Törk"* olarak değiştirir ve İstanbul'un düşmesiyle *"Truvalılar'ın hiç kuşku duyulmayacak biçimde geri döndüğünü"* söyler.[99] **Fatih Sultan Mehmet**, İstanbul'u aldıktan sonra *Troya* kenti yıkıntılarına gider ve orada şunları söyler: *"Allah uzun yıllar sonra bu kent ve sakinlerinin intikamını almayı bana bahşetti... Geçmişte buraları Yunanlılar, Makedonyalılar, Teselyalılar, Pelopenezlilerce kırılıp geçirilmişti; aradan bunca zaman geçtikten sonra, bunların o dönemde ve sonrasında sık sık haksızlık ve zulum yaptıkları Asyalılar'ın öcünü, onların torunlarını cezalandırarak aldım."*[100] Benzer söylemleri, 30 Ağustos 1922'de Dumlupınar'da **Atatürk** de söyler ve Yunan ordusunu yendiğinde, *"Troya'nın intikamını aldık"* der.[101]

Troya üzerinde bu denli durulmasının nedeni, tarihin eski dönemlerinde yer alan ve Türklerle herhangi bir ilişkisinin olamayacağı sanılan bir konuda bile, karşımıza umulma-

yacak biçimde Türkler'in çıkmasıdır. Tarih iyi incelenirse; konu devlet ve uygarlık kurma, geliştirme ve yaymaya geldiğinde, Türkler'le karşılaşmamanın neredeyse olanaksız olduğu görülecektir. Örneğin, **Cengiz Han**'ın kurduğu devlet tarihe Moğol İmparatorluğu olarak geçti. Ancak, Moğol İmparatorluk ordusunun % 90'ı Türk unsurlardan oluşuyordu.[102] En güçlü Arap devletlerinden *Abbasi İmparatorluğu*'nda durum pek farklı değildi.[103] M.S. 868-905 yılları arasında Suriye ve Mısır'da egemenlik kuran *Tolunoğulları,* 935-965 arasında yaşayan *Akşit Devletleri* ile 1250'den 1517'ye dek Mısır'a egemen olan *Memlük (Kölemen)* Devleti'ni, Eyyubiler tarafından tutsak edilen Türk askerler kurmuştu.[104] *Tolunoğulları Devleti*'ni kuranlar Dokuz Oğuz Türklerinden **Tolon**'un oğlu köle komutan **Ahmet**'ti.[105] Tarihçilerin bir İran devleti saydığı *Safevi Devleti*'ni (1501-1732) Türkmenlere dayanarak kuran **Şah İsmail** bir Türktü ve hanedanlığının kullandığı dil Türkçeydi.[106] Osmanlılar, devleti geliştirip güçlendirme konusunda daha değişik bir yöntem izlemişler, devletin asker ve bürokrat gereksinimini, Hıristiyan çocuklarını *devşirip* onları dilediği biçimde eğiterek karşılamışlardı.[107]

Türkler'in *devlet kurma*'da somutlanan örgütlenme becerisi, içinde yaşadıkları maddi koşulların ve dünyanın büyük bölümüne ulaşan göç eyleminin kazandırdığı (kazandırmak zorunda olduğu) bir yetenektir. *Göçebelik* diye hor görülen ve uygarlıktan yoksunluk göstergesi sayılan mevsimlik yer değiştirmelerle, büyük *göç* olayları birbirinden çok farklı eylemlerdir. Dünyadaki tüm toplumlar, aynı Türkler gibi, *hayvancılık dönemi*'nden geçmişler ve değişik sürelerle *göçebe* olarak yaşamışlardır. Ancak hiçbiri Türkler kadar; dünyaya yayılan, onu etkileyen, geniş kapsamlı ve büyük *göç* olayları gerçekleştirememişlerdir.

İklim ya da diğer doğasal olaylar, bir zamanlar yaşama son derece elverişli *Orta Asya*'yı çölleştirmiş ve Türkler'i anayurtları olan bu topraklardan ayrılmaya zorlamıştır. Bu ayrılış; son bireyine, araç ve hayvanına, ev gereçlerine, üretim araçlarına dek, bir boyun,, kavmin ya da milletin, tüm varlığıyla bir başka yere gitmesidir. Bu gerçekleştirilmesi çok

zor ve riskli bir iştir. Tehlikelerle dolu uzun yollardan bilinmez yerlere gitmek, oralarda dağılıp parçalanmadan varlığını korumak, yitip gitmemek; ancak ve yalnızca güçlü olmak, dayanışma içinde bulunmak ve iyi örgütlenmekle mümkün olabilir. Bu ise; üretim teknikleri, askeri teknoloji ve toplumsal disiplin alanlarında; gidilen yerlerden daha ileri olmayı, değişimciliği ve yenilikçiliği gerekli kılar. Bu gereklilik, örgütlenme yeteneğini ve çevreye uyum becerisini geliştirir, güçlü olmayı zorunlu hale getirir.

Türkler, bu beceriyi kazandıkları oranda, kimliklerini koruyup diğer topluluklar içinde varlıklarını sürdürmüşler; başaramadıkları oranda, *eriyip yok olmuşlardır*. Yok olmaya her zaman açık olan *göç* eylemi, özgürlüklerine düşkün Türkler'i, bunu korumanın zorunlu koşulu olarak, devlet kurmanın ve onu güçlü kılmanın uzmanları haline getirmiştir. Onlar için, ayakta kalmanın ve varlıklarını sürdürebilmenin başka bir yolu olamazdı. Nitekim Türk tarihindeki tüm yükseliş ya da çöküş süreçleri, devletin güçlenme ya da güçsüzleşme dönemleriyle birlikte ortaya çıkmıştır.

Göç'ler nedeniyle olağanüstü önem kazanan *devlet* ve *ordu*, binlerce yıl bu eylem içinde olan Türkler için, yaşamlarıyla bütünleştirdikleri *kutsal varlıklar*'dır. Bu *varlığa* bağlılık, toplumsal kimliğin vazgeçilmez öğesidir. Ortak iradeyi oluşturan değerler sisteminin en üstünde yer alan ve geçmişten gelerek toplumsal bir gelenek halinde etkisini hala sürdüren bu bağlılık, Türk toplumlarına özgüdür ve tarihsel bir ayrıcalık durumundadır. Batı'da *kölecilik*'le başlayan devlet, toplumu oluşturan insanların büyük bir bölümünü (köleleri ve köylüleri) şiddetle ezen bir gücü temsil ederken, Türkler'de *millet (budun)* varlığını koruyan, toplumun tümünü temsil eden, kamusal bir örgüt olarak ortaya çıkmıştır.

Türkler'de Ordu

Türkler'in savaşkanlığı ve kurdukları orduların savaş yeteneği, batılılarca genel olarak *vahşetin, barbarlığın* göstergesi olarak ele alınır. Oysa yalnızca tarihte değil, günümüzde de herkesin yaşayarak gördüğü bir gerçektir ki, *Ordu* ve *ordu*'nun yarattığı güç, bir takım içi boş duygular ve sanlarla değil; yüksek bir eğitim, inanç sağlamlığı teknolojik olanaklar ve bu olanakların arkasındaki bilimsel-teknik gelişmeyle sağlanır. *"Gelişkin"* toplumlar, gelişkin *ordu*'lar kurarlar. Bu konuda erişilen düzey, aynı zamanda, bu *ordu*'ları içinden çıkaran toplumun gelişkinlik düzeyinin de bir göstergesidir. *"Çadırda yaşayan", "tarımı bilmeyen"* ya da *"bir şey üretemeyen"* bir toplumun, tarihin hemen her döneminde ve geniş alanlarda uzun süren egemenlikler kurması, buradaki toplumları içinde *eritebilmesi* olanaksızdır. Günümüzde, teknolojik üstünlüğe sahip *ordu*'larıyla övünen ve bu *ordu*'ları uygarlıklarının doğal ürünü olarak kabul eden Batılıların, konu Türk tarihi ve *ordu*'su olduğunda içine düştüğü çelişki, herhalde bilimin değil, siyasi propagandanın ilgi alanına giren bir konu olmalıdır.

Türkler'in yüksek disiplinli, donanımlı, iyi örgütlenmiş, büyük ve güçlü *ordu*'lar kurup bu orduları, adeta bir yenilmezlik efsanesine dönüştürebilmeleri; yaşam biçimlerine olduğu kadar, elbette teknolojik gelişkinliğe bağlı bir sonuçtur. Ortak bir istenç ve iradeye dönüşen savaşçılık ruhuyla, teknoloji geliştirme ve örgütlenme yeteneği, eski Türkler'de kusursuz bir bütünlüğe ulaşmış ve bu yetenek, kuşaklar boyu süren milli bir gelenek haline gelmiştir.

Batılılar için Roma İmparatorluk ordusu, tarihin gördüğü en disiplinli, en güçlü ordudur. Teknolojik donanımına, savaşkanlığına ve vurucu etkisine hala hayrandırlar. Amerikalı komutanlar, ordularının, Roma'daki gibi bir dünya ordusu olmasıyla övünürler ve kendilerini Romalılar gibi dünya egemeni olarak görürler. Geçmişte birçok batılı düşünür, Roma ordusunu Türk ordusuyla kıyaslamış ve bu kıyaslama kimi zaman hayranlık belirtisi, kimi zaman da *"korku-*

tucu olan bu güce" karşı önlem alınması istemiyle yapılmıştır. Venedikli **Francesco Sansovino**, 1560'da yazdığı *Türk İmparatorluğu'nun Kökeni ve Tarihi* adlı kitabında; Osmanlı İmparatorluğu'nun, *"büyük bir millet olan Türklerin tarihsel mirasını taşıması nedeniyle incelemeyi en çok hak eden ülke"* olduğunu söyler ve şu görüşleri dile getirir; *"Eğer Türkler'in iç ve dış işlerini ve askeri disiplinlerini iyi gözlemlersek, Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra, Romalılar'ın bağlılık ve buyruğa uyma yeteneğinin bu ırka geçtiğini öne sürebiliriz."*[108]

Aynı yazar, Türklerin Kıbrıs'ı alması nedeniyle, konuyu ele alan *Annali Turchesehi* adlı bir inceleme yayınlar. **Sansovino**'nun amacı Türkler'e duyduğu hayranlığı dile getirmek değil, Türk ilerleyişinin nasıl önlenebileceği konusunda ülkesini uyarmaktır. Bu kitapta şu görüşleri ileri sürer: *"Ordularını ve yönetim düzenlerini gözlemlediğimde Türk milletinin heybeti ve gücünün, ne kadar çok incelenmesi gerektiğini görüyorum. Günümüz orduları içinde, askeri disiplin ve ordu düzeni açısından Romalılar'a en yakın millet Türkler'dir. Aynı onlar gibi; savaşlarda zorluklara katlanır, her türlü zorluk karşısında sabrederler; önderlerinin buyruklarına uyarlar, zafer ve fetih konusunda inatçıdırlar. Ordu, zafer kazanmak için gerekli olan herşeyi, hiçbir güçlük karşısında geri adım atmadan yerine getirir. Ülkenin iç huzurunu sağlamak için, bozgunluk çıkaran kim varsa, onların hakkından gelir; hızla mutlak adaleti ve barışı sağlar. Umarım ki; yazdıklarım okunur ve insanlarımız, durdurulamaz bir yangın gibi Hıristiyanlık dünyasını yakmak için ilerleyen bu ateşin nasıl doğduğunu görür ve onları durduracak çareyi bulur."*[109]

Eski Türkler'in kurduğu ordularda, asker sayısının genel nüfusa oranı, başka hiçbir kavim ya da millette görülemeyecek kadar yüksektir. Ordu'nun temel gücünü doğal olarak genç nüfus oluşturur; ancak gerektiğinde yaşlılar, kadınlar ve hatta çocuklar da savaşa katılırlardı. Her yaştan insan, savaşta ölmeyi hastalıktan ölmeye yeğler; savaşmayı, ülkeyi ve kavmi korumanın kendilerine yüklediği bir görev olarak

görürdü. Bu uğurda ölmek, onlar için *"görevini yerine getirmenin en ihtişamlı biçimi"*ydi.[110] Yaşama tutkuyla bağlıydılar. Dünyayı severler, ölmekten *"nefret"* ederlerdi ama, millet varlığına yönelen bir tehlike söz konusu olduğunda, ölmekten hiç çekinmezlerdi. Bir gelenek halinde, iç içe geçerek günümüze dek gelen bu ikili davranış, kalıcılığı olan bir toplumsal ahlak ve bu ahlak'a dayanan bir *ulusal bilinçti.* Diğer toplumlar, özellikle batılılar, her zaman ve kolayca eyleme dönüşen bu bilinç karşısında şaşkınlığa düşmüşler, kimi zaman korku kimi zaman da hayranlıklarını gizlememişlerdir.

Fransisken gezgin **Guillaume de Rubrouck**, Orta Asya bozkır askeri için; *"yiyecekleri olmadığında bir iki gün hiçbir şey yemezler ve hiç sabırsızlanmazlardı. Sanki tıka basa tokmuş gibi dans etmeğe, şarkı söylemeye ve çarpışmaya hazırlanmaya devam ederlerdi"* der.[111] Venedikli gezgin **Marko Polo, Rubrouck**'la aynı kanıdadır ve Türk askeri için *İl Milione* adlı ünlü gezi kitabında şunları yazmıştır: *"Göçebe askeri, koca bir ay bo-yunca yalnızca kımız içerek ve avladığı hayvanların etiyle besle-nerek yaşayabilir ve savaşa her an hazır olurdu. Bunlar dünyada en çetin şartlarda çalışan, yorgunluğa en fazla dayanan insanlardı ve çok azla yetinirek yaşayabilirlerdi."*[112]

Batılılar'ın Türk askeri için yaptığı bu tür değerlendirme çoktur. Konu; savaşma yeteneği, dayanıklılık ve disiplin olduğunda özellikle askerler, savaş alanlarında gördüklerini, aynı hayret ve saygılı şaşkınlıkla, günümüzde de dile getirmektedirler. I. Dünya Savaşı'nda, Arapları Türk Ordusuna karşı ayaklandırıp binlerce askerin ölümüne neden olan, İngiliz casusu **Thomas Edward Lawrence** bile, Türk karşıtı savlarla dolu anılarında şunları yazacaktır: *"Anadolu Türk'ü dünyadaki en inatçı savaşçıydı. Kazım tekniğinde şahane yeteneğe sahip olduğu siperin içine bir kez yerleştikten sonra, artık yerinden oynatılması olanaksızdı. Cephelerinin yarısı çöktüğü halde geri çekilmez, olduğu yerde direnmeye devam ederlerdi; sert disipline sahip bu erler, muhteşem bir düşmandı.. Günlerce yürüyüş yapma gücüne sahiptirler... Kente girdiklerinde sırtları çantalı olarak bin kilometre yürüyen askerlerin postalları parçalanmış durumdaydı; yine de trampetin ritmine uyarak disiplin içinde yürü-*

düler Türk askerlerinden biri, daha sonra, tutsak bir İngiliz subayının postalını, parçalanmış olan kendisininkiyle değiştirmeye kalktığında, bir Türk subayı derhal müdahale etti; postal geri verildi. Türk subay askerin yüzünü tokatlamaya başladı. Asker hazırolda duruyor ve her tokattan sonra selam veriyordu. Bu disipline hepimiz hayran kaldık."[113]

Çanakkale Savaşlarında, İngilizler'in Karma Kolordu Komutanı General **William Birdword** ise Türk askerinin savaşkanlığı konusunda şunları söyleyecektir: *"Türk askeri kadar vatanı için gözünü kırpmadan ölen, savaş anında müthiş cesaret ve fırtınalar yaratan; ateş kesildiğinde onun kadar iyi yürekli, yumuşak kalpli, düşmanın yaralarını saran bir asker yeryüzünde görülmemiştir."*[114]

İngiliz Generalin Türk askeri için kullandığı, *"savaşta vatanı için gözünü kırpmadan ölen"*, ateş kesildiğinde ise *"son derece iyi yürekli ve düşmanın yaralarını saran"* biçimindeki tanımlama; Türkler'le savaşmış olan başka yabancı komutanların da sıkça dile getirdiği bir konudur. Çanakkale Savaşlarında, Fransız kuvvetlerine komuta eden General **Gourot** anılarında, cephede yaşadığı bir olayı anlatır ve şunları söyler: *"Ateşkes yapmış, ölü ve yaralılarımızı topluyorduk; her yer kan içindeydi. Az önce ağır bir süngü savaşı yapılmıştı. Bu sırada gördüğüm bir olayı, yaşamım boyunca unutmama imkan yoktur. Yerde bir Fransız askeri yatıyor, bir Türk askeri kendi gömleğini yırtmış, onun yaralarını sararak, kanlarını temizliyordu. Türk askerine çevirmen aracılığıyla 'niçin biraz önce öldürmek istediğin askere şimdi yardım ediyorsun' dedim. Bitkin durumdaki asker şu karşılığı verdi, 'bu Fransız yaralanınca yanıma düştü. Cebinden yaşlı bir kadın resmi çıkardı, birşeyler söyledi, anlamadım ama herhalde annesi olacaktı. Benim anam babam, hiç kimsem yok. İstedim ki o kurtulsun, anasının yanına dönsün. Gözlerim yaşarmıştı, emir subayım Türk askerinin yakasını açtı. O anda gördüğüm şeyden göz yaşlarımın donduğunu hissettim. Çünkü, bu askerin göğsünde, bizim askerinkinden çok daha ağır bir süngü yarası vardı ve bu yaraya bir tutam ot tıkılmıştı. Az sonra ikisi birden öldüler."*[115]

Çanakkale Savaşları, bilmeyenlerin inanmakta zorluk çektiği pek çok olayla doludur. Savaşlara katılıp anılarını ya-

zan yerli ya da yabancı her rütbeden insan, yaşadıklarını bugüne aktarmışlardır. Bu aktarımlar içinde, savaşı en yoğun biçimiyle yaşayan bir komutan olarak **Mustafa Kemal**'in saptamaları çok çarpıcıdır. Bu saptamalarda, ülke savunması söz konusu olduğunda Türk askerinin *insancıllığını koruyarak nasıl bir savaşkanlık düzeyine ulaştığını* ortaya koymaktadır. Savaş anılarını konuşmayı pek sevmeyen **Mustafa Kemal** şunları söyler: *"Biz kişisel kahramanlıklarla uğraşmıyoruz. Yalnız size Bomba Sırtı olayını anlatmadan geçemeyeceğim. Karşılıklı siperler arasında mesafe 8 metre; yani ölüm muhakkak. Birinci siperdekilerin hiçbirisi kurtalamamacasına, hepsi düşüyor. İkinci siperdekiler onların yerine gidiyor. Fakat ne kadar imrenilecek bir soğukkanlılık ve tevekkülle, biliyor musunuz? Öleni görüyor, üç dakika sonra öleceğini biliyor ve en ufak bir çekinme bile göstermiyor. Kur'an okuyup, şahadet getirerek Cennet'e girmeye hazırlanıyor. İşte Türk askerlerindeki üstün ruh kuvvetini gösteren hayret ve tebrike değer örnek. Emin olunmalıdır ki, Çanakkale Savaşlarını kazandıran, bu yüksek ruhtur."*[116]

M.Ö. 5.yüzyılda yaşayan ve *"geleneksel tıbbın babası"* sayılan ünlü bilgin, İstanköy'lü **Hippokrat**, Türkler'in özgürlüğe düşkünlükleri ve savaşkanlıkları konusunda *"Türkler birbirine benzerler ve başkaca hiçbir millete benzemezler"* derken[117] diğer bir ünlü *Antik Çağ* hekimi Bergamalı **Galenos Klaudios** M.S. 2.yüzyılda şu saptamada bulunur: *"Türkler'de, erkek gibi kadınlar da son derece cesur ve savaşçıdır, öylesine ki; kollarını güçlendirmek, iyi ata binmek ve ok atabilmek için sağ göğüslerini keserler. Diğerini kesmemelerinin nedeni, çocuklarını emzirebilmek ve büyütebilmek, böylece nüfus artışını ve kuşakların sürmesini sağlayabilme amacıdır."*[118]

Savaşlara, çoğu kez halkın tümünün katılması, *ordu* örgütlenmesinde disiplini gevşetecek bir sonuç doğurmaz ve *ordu*'ya katılım, başka hiçbir toplumda görülmeyen düzeyde gönüllülüğe dayanır. *"Hiçbir askere ücret ödenmez, hiçbiri paralı asker değildir, kimse kimseyi zorlamaz, herkes savaşa isteyerek*

katılır; Türk ordusu ayağa kalmış bir halk, yürüyen bir ulustur."[119] Babalar ve askere gitmeyen kardeşler, neleri varsa askere giden oğullara ya da kardeşlere verir ve kendilerini *"yoksulluk içinde yaşamaya"* hazır tutarlar. Aileler, devletin herhangi bir istemi olmamasına karşın, çocuklarının giyim ve gıda gereksinimlerini karşılar, askere öyle yollar.[120] Ordu sefere çıktığında büyük şenlikler düzenlenir, bayram gibi kutlanır. Günümüzde askere giden gençlerin coşkuyla uğurlanması, bu törenlerin bugüne dek gelen bir uzantısı olsa gerekir.

Ordu'yu oluşturan insanlar, kişiselliği aşan ortak bir ülkünün, duygulu birlikteliğine sahiptir. Ancak *ordu* örgütlenmesinde, duygusal olmayan yüksek bir disiplin ve gerçekçilik egemendir. Bütün birimler neyi, ne zaman ve nasıl yapacağını iyi bilir, bütünlük ve dayanışma esastır. Tarihte ilk kez, her birinin başında kendi komutanı olan 10, 100, 1000 ve 10.000'li birimler halinde Türkler örgütlenmiştir; *onbaşı*, *yüzbaşı*, *binbaşı* ve *tümenbaşı* tanımları bu düzenlemeden gelir.[121] Bu tanımlar, Orta Asya'dan geldikleri artık kanıtlanmış olan *Sümerler* tarafından da, üstelik kapsamı genişletilerek kullanılmıştır. M.Ö. üç binlerde, içinde binden çok işçi çalışan dokuma atölyeleri kuran *Sümerler*, buradaki işçileri onluk ve yüzlük guruplara ayırıyor, başlarına koydukları görevlilere *onbaşı* ve *yüzbaşı* diyorlardı.[122]

Türk ordularında birlikler, merkezinde genel komutanlığın bulunduğu iki kanat halinde yapılanır; her iki kanat'ta birlik komutanlarından ayrı olarak, ordunun bütünlüğünü sağlayan, deneyimli başka komutanlar da vardır. Birlikler arasında ve özellikle birliklerle komuta merkezi arasında kurulan iletişim ağı mükemmeldir. Askeri örgütlenmede geliştirilen yöntemlerle Türkler, o dönemlerde hiçbir millet ya da devletin düşünemeyeceği büyüklükte ordular kurdular, bu orduları çok uzak yörelere, tüm gereksinimlerini karşılayarak götürmeyi başardılar. *Orta Asya* On-Ok Türkleri, 300 bin kişilik bir orduya sahipti ve 100 bin kişiyi bir günde savaşa sürebiliyordu. Bu sayılar o dönemdeki nüfus yoğunluğu göz önüne alındığında *inanılması güç* miktarlardır.[123]

Eski Türklerin geliştirdikleri savaş teknikleri, o dönemdeki en güçlü orduların bile *hiçbir biçimde* baş edemediği taktikler içeriyor ve ordularını yenilmez kılıyordu. Türklerle savaşmak zorunda kalanlar, karşılaştıkları ordunun büyüklüğü yanında, bu denli büyük bir ordunun gösterdiği çabukluk ve hareket yeteneği karşısında şaşkına dönüyor, ruhsal gücünü (moralini) önemli oranda yitiriyordu. Fransız tarihçi **Jean Poul Roux** *Orta Asya* ordularının niteliği ve geliştirdiği savaş teknikleri konusunda şu saptamayı yapmaktadır: "(Bunlar y.n.) *dünyanın en iyi askerleridir. Orduları en iyi süvariye, en çok sayıda ve en iyi silahlara sahiptir. Askerler görülmedik bir güce sahiptir ve uzun süre yemek yemeden, su içmeden ya da uyumadan ayakta kalabilirler. Şefini benimsediğinde disiplinli ve uyumludurlar. Nereye ne zaman saldıracağını bilirler.. Yalnızca yerlerini bildiğinizde onlara saldırabilirsiniz, yine de her an ortadan kaybolabilirler.. Önce olabildiğince çarpışmadan uzak dururlar. Düşmanları karşılarına çıktığında, dörtnala onlara saldırırlar; sonra onların atış alanına girdiklerini görünce, ani bir geri dönüş yaparlar ve gerisin geriye giderken oklarını omuzlarının üstünden geriye doğru fırlatırlar. Çinliler, Uygurlar'ı 'hızlıdırlar ve kolay yakalanmazlar; hareket halindeki birliklerin çevresinde vızıldayan böcekler gibi dolaşarak hırpalarlar' sözcükleriyle anlatırlar.. Yenilmek ve teslim olmak gibi bir şeyi düşünmezler.. Köşeye sıkıştıklarında ya da yenilmek üzereyseler kaçıp uzaklaşırlar ve yeniden savaşmak için hızla toparlanırlar. Peşlerine düşenleri, uçsuz bucaksız bozkırlarda, çok yıpratıcı bir kovalamaca içine sokarlar."*[124]

Ordu'da görev alan subayların yönetim yeteneği ve savaş bilgisi, her zaman ileri düzeydedir ve öyle olmak zorundadır. Ordu'da yükselmek ve en üst yere gelmek, her subayın tutkuyla bağlı olduğu bir amaçtır, ama bu işi başarmak kesin olarak bilgili ve bilinçli olmaya bağlıdır. Her subay "*taktik bir deha*"[125] iyi bir komutandır. Ordu saldırıya geçtiğinde, komutanlar önce kendilerini belli etmezler, ama kendilerini belli etmeleri gerektiğinde de, koşullar ne olursa olsun ortaya çıkar, öne geçerlerdi. Ancak, olası ölümlerinin askere olumsuz etki yapmasını önlemek için böyle durum-

larda, üst komutanlardan bir gurubu arka planda bırakıp, tüm operasyonları onlara izletirlerdi.[126]

Ordu'nun gücünü ve savaş yeteneğini geliştiren temel dayanak; eğitim, inanç ve bilinçle yetiştirilmiş insan unsuruydu, ancak elbette bunlardan ibaret değildi. Savaş teknolojisi alanında birçok *ilk*, Türkler tarafından gerçekleştirilmiş ve ordu bu teknoloji ile donatılmıştı. *Savaş arabaları, demirden çift üzengi, üzengi aracılığıyla atın savaş aracı haline getirilmesi, maden-deri karışımlı zırh, ses çıkaran döner oklar, kundaklı yay, eğik uçlu hançer, süvari düşürücü mızraklı kement*, Türkler tarafından bulunmuş ve etkili biçimde kullanılmıştır.

Atlı arabaların sivil ya da askeri amaçla kullanılması, *Orta Asya*'da çok eskiye giden bir gelenekti. Araba kullanımında, M.Ö. 1200-700 arasını kapsayan *Karasuk Kültürü* döneminde o denli ileri gidilmişti ki[127] özellikle savaşlarda kullanılan arabalar, çağının başedilmesi olanaksız teknolojik harikaları haline getirilmişti. Hızlı atların çektiği hafif savaş arabalarını kullanan usta okçular, karşılaştıkları orduları, hemen hiç zarar görmeden ok yağmuruna tutabiliyordu. Dörtnala sürülen arabalar ve uzun mesafeli yoğun ok atışlarıyla, tek saldırı birkaç saldırı gibi gösteriliyor ve daha sonra tüm savaş arabaları belirlenen hedefe yöneltilerek düşman ezilip geçiliyordu. *Orta Asya*'da M.Ö. 17. yüzyıllarda kullanılan savaş arabalarının sağladığı üstünlük, günümüzde tank birliklerinin, desteksiz piyade karşısındaki üstünlüğü gibiydi.[128] Savaş arabalı birlikler; hareketlilik, atış gücü ve korunma gibi önde gelen üç önemli niteliğe birden sahiptiler ve *ordu*'ya ezici bir üstünlük sağlıyorlardı. Bu tür birliklere sahip olmak, çok pahalı olmasının yanısıra, özellikle *maden işletmeciliği, zırhlar, at yetiştiriciliği* ve *eğitimi, tunç silahlar, doğramacılık* ve *deri işleme* alanlarında ileri bir teknolojiyi gerekli kılıyordu.[129]

Atlı arabalar yalnızca hafif *savaş arabaları* değildi; gerek askeri ve gerekse sivil amaçla kullandıkları çok büyük arabalar yapmışlardı. *Altaylar*'da *Pazırık* kazılarında bulunan ve eski dönemlere ait bir *araba*'nın tekerleklerinin çapı 2.15, yüksekliği 3, genişliği ise 3.35 metredir. Çinliler, kullandıkları arabaların yüksekliği nedeniyle Türklere *"yüksek arabalı-*

lar" adını vermişlerdi. Avrupa *Orta Çağ* gezginlerinden **Rubrouck,** 13.yüzyılda Orta Asya'da bu arabaları ilk kez gördüğünde *"koca bir şehrin, üzerime geldiğini sandım"* diye yazacaktır.[130]

Altaylı Türkler'in bulduğu *demirden çift üzengi,* dönemin savaş teknolojisi için gerçek bir devrim niteliğindedir. *Eyer*'e bağlanan ve iki yana sarkıtılan *üzengi,* süvarinin yalnızca ayaklarını kullanarak, atın üzerinde sağlam durmasını sağlamakla kalmıyor; onun vuruş gücünü, atın hızına bağlı olarak arttırıyor ve süvariye olağanüstü bir devimsellik (dinamizm) kazandırıyordu. Süvari mızrak kullanıyorsa, mızrağı yalnızca sıkı sıkıya tutuyor, darbenin gücünü dört nala koşan at sağlıyordu. *Üzengi* ayrıca her yöne ok atmayı kolaylaştırıyor ve süvarinin zırh giymesine olanak veriyordu; *madeni başlık* ve *zırh,* ilk kez Türk süvariler tarafından bu buluş sayesinde kullanılmıştır.[131]

Yezit İbn Mezit adlı Arap yazarı, *at*'ı bir savaş aracı haline getiren Türk süvarilerinin yetenekleri konusunda şu saptamayı yapar; *"Türklerin vücudu, at ve eyer üzerinde hiç ağırlığı yokmuş gibi durur. Arap süvariler önlerindekini bile göremezken, Türk süvariler arkadan gelebilecek şeyleri bile görürler, Türk süvarisi kendisini aslan, bizi av, atını da ceylan sayar. Ellerini bağlayıp derin kuyuya atsalar, bunlar kendi kendilerine, hem de hile yapmadan çıkıp kurtulurlar. Korkmaz ama korkuturlar. Almak istediklerini almadıkça ellerini çekmezler. Bir işin üzerine düşerlerse başarılı oluncaya kadar durmadan çalışırlar. Olmayacak işlere de hiç girişmezler."*[132]

At'ı, savaşlarda Romalılar da kullanmıştı. Ancak onlar *at*'ı *savaş makinası* olarak kullanmayı bilmiyor, ondan yalnızca ulaşım aracı olarak yararlanıyordu. Süvariler, *at*'la savaş alanına dek gidiyor, savaşmak için orada attan iniyordu.[133] Bunun dışında *at,* savaş donanımları ve gıda maddelerinin taşınması için kullanılıyordu.

Türkler, askeri teknoloji alanındaki üstünlüğü uzun süre ellerinde bulundurdular; geliştirdikleri yeni teknik ve taktiklerle özellikle Selçuklu ve Osmanlı İmparatorlukları döneminde, dünyanın tümünü etkileyen yüksek bir güce ulaştılar. Ancak Batı'da gelişen sanayi devrimi, teknolojik üstünlüğün Türkler'den Avrupalılar'a geçmesine yol açtı. Buna karşın insan unsurunun oluşturduğu ve yerleşik hale gelmiş olan *savaşkanlık, sıkıdüzen (disiplin), dayanma gücü* ve *özveri* gibi toplumsal özellikler, Türk ordusunda varlığını korudu, günümüze dek yaşadı. Bunu gösteren en iyi örnek 1915 Çanakkale Savaşlarında gösterilen dirençtir. Çanakkale Savaşlarında Türk ordusuna (5.Orduya) komuta eden **Liman Von Sanders,** teknik donanımı yetersiz olmasına karşın askerin burada gösterdiği direnç ve özveri konusunda şunları söyleyecektir: *"Bence mutluluk, Türkler'le birlikte savaşmaktır. Bu şerefi ömrümün sonuna kadar taşıyacağım. Askerler, taş üzerinde yatıp; güneşe, fırtınaya, soğuğa, yağmura karşı korumasız siperlerde, çamur ve toz içinde günler geçiriyor; ancak, dünyanın bütün üstün araç ve olanaklarına sahip düşmanlarıyla inanılmaz bir dirençle dövüşüyorlardı. Bu, ne benzersiz ve gösterişsiz yurt sevgisi idi!..."*[134]

Türk Toplumunda Yönetim Gelenekleri ve Katılımcılık

Uzun bir geçmişe dayanan toplumsal gelişim, bütün zamanları kapsayan ve aynı niteliği ifade eden bir tanımla açıklanamaz; toplumsal gelişim, zamanla sınırlı, tek bir olgu değil, değişkenlik içeren bir süreçler bütünüdür. Doğada olduğu gibi toplumda da yaşanan sürekli değişim, sınırsız ve kesintisiz bir ilerleme içine soktuğu olay ve olguları, gerçekliğine zarar vermeden tanımlanması zor, karmaşık bir bütün haline getirir. Her olay kendisini yaratan ya da etkileyen sonsuz sayıdaki olayla ilişkilidir. Olay ve olguların tümünü, aynı anda ele alıp bilimsel çalışmaya konu etmek, üstelik bunu eskiden yaşanmış olaylar, yani tarih için yapmak, başarma olanağı olmayan bir iştir. Bilime, *soyutlama yöntemi*'nin (bir bütünün bir niteliği, bir ilişkisi üzerinde özellikle durup, ö-

bür ögelerini gözönünde bulundurmama) girmesi, bu olanaksızlık nedeniyle olmuştur.

Tarih, öne çıkan özellikleriyle dönemlere ayrılır. Her dönem; yinelenmez, taklit edilemez ve gelişimi önlenemez özelliklere sahiptir. Ancak, diğer dönemlerden asla kopuk değildir. Dönemleri, öncesiz ve sonrasız bölümler halinde ele alma yanılgısı, tarihi anlaşılmaz kılar. Her dönem özgündür, ancak kendisinden önceki dönemlerin izlerini taşır, kendisinden sonraki dönemlere iz bırakır. Günümüzde yaşadığımız olaylar, tarihin *en son*, *en yeni* ve *en ileri* gelişmeleridir, ama toplumsal oluşumun binlerce yıllık birikimini içinde taşır. Toplumun belleğini oluşturan bu birikim, ne denli sönüme gidiyor olsa da, etkisini bugün de sürdürmektedir. Bu nedenle tarih, yok olan bir geçmiş değil, bugüne biçim vererek canlılığını koruyan ve geleceğe yön veren, yaşayan bir güçtür.

Tarihçilerin Türkiye ve *Orta Asya*'da gerçekleştirdiği *yapısalcı-işlevci (strüktüralist-fonksiyonel)* bir araştırma; günümüz *Anadolu Türkmenleri*'nin, 11.yüzyıl *Anadolu Türkmenleri*'nin kültür özelliklerini, yüzde 39 oranında koruduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu oran *Orta Asya*'daki *Merv Türkmenleri*'nde yüzde 69'a çıkmaktadır.[135] Tarihsel birikimin günümüze dek yaşanan gerçekler halinde varlığını sürdürmesi, Türklerde belki daha yüksek oranlıdır, ancak tüm toplumlarda yaşanmaktadır.

Batı'nın kökleri *kölecili*ğe giden çıkarcılığı, bireyselliği ve şiddete yatkınlığı ile Doğu'nun paylaşımcılığı, toplumculuğu ve barışçılığı; yalnızca bugünün gerçekleri değil, binlerce yılda oluşmuş özelliklerdir. Bu özellikler, insan davranışlarıyla sınırlı kalmamakta, yönetim sistemlerine ve uygulanan politikalara, hemen aynı niteliklerle yansımaktadır. Dünya, her dönemde olduğu gibi, bugün de değişim sancıları yaşıyor ve ileri doğru yenileşme sürüyor. Eğer insan eylemi, yenileşmeye yön verip onu hızlandıracak ve en sancısız biçimiyle gerçekleşmesine katkı koyacaksa, geçmişi bilmek, bugünü anlamak ve tümünü birden kavramak zorunludur. Her alanı kapsaması gereken bu kavrayış, esas olarak yöne-

tim sistemleri ve siyasal yapılanmalar üzerinde yoğunlaşmalıdır.

Türk toplumlarında, siyasi sisteme yön veren yönetim yapılanması, dönemlere ve dönemlerin yarattığı koşullara uygun olarak, son derece değişik yöntem ve biçimler içerir. Dünyanın çok geniş bölgelerinin ele geçirilmesi, çok sayıda uygarlıkla ilişki kurulması ve egemenlik alanlarında başlangıçta nüfus olarak azınlıkta kalınması; özü değişmemek koşuluyla değişik yönetim biçimlerinin yaratılmasını zorunlu kılıyordu. Koşul ve olanaklar, en ince ayrıntısına dek değerlendiriliyor; yönetilecek insanların benimseyeceği, gerçeklerle uyumlu, hizmet üreten ve iyi işleyen, güçlü yönetim örgütleri kuruluyordu. Bu büyük girişim, salt askeri güç ve baskıyla gerçekleştirilebilecek bir iş değildi ve konuyla ilgili nitelikli bir birikimi, gelişkin bir kültürü gerekli kılıyordu. İnsanların yaşam gereksinimlerine, gelişim isteklerine, temsil haklarına yanıt veren ve insanı esas alan bir yönetim yapısı geliştirilmeli ve bu yapı, ödünsüz biçimde korunmalıydı. Türkler, bunu hemen her dönemde ve yüksek nitelikte başardılar ve yönetim biçimleri konusunda sıradışı bir yaratıcılık ve üretkenlik içinde oldular.

Türkler, Batı toplumlarından farklı olarak *köleci sistemi* yaşamadılar ve devleti başından beri toplumun tümünü temsil eden sosyal bir güç haline getirdiler. Bu tutumun yarattığı birikim, onlara daha *katılımcı*, *eşitlikçi* ve daha *özgürlükçü* yönetim biçimlerini kurabilme olanağını verdi. Batılılar bunu, *sınıfsızlığın* ve *mülkiyetsizliğin* yarattığı geriliğin göstergesi saydılar. Oysa bu düzen, söylenenlerin tam tersi; her köken ve dinden geniş kitleleri kapsayan, onlara kendilerini geliştirme ve ifade etme olanağı veren *demokratik* bir içeriğe sahipti. İnsanlara, yaşanabilir eşitlikçi bir ortam sunulmuş ve bu ortam Batılılar'ın Doğu üzerinde egemenlik kurduğu döneme dek korunmuştu. Toplumsal yapı, ne *sınıfsız* ne de *mülkiyetsiz*'di, ama toplumu ve insanı esas alıyordu. Bu gerçeği

bilen **Atatürk**, *"Türkler'in demokratik niteliklerden yoksun"* olduğunu [136] ileri süren görüşleri yadsımış ve *"Türkler'in ruhen demokrat doğmuş bir millet olduğuna, hatta dünya üzerinde yaşamış ve yaşamakta olan milletler arasında ruhen demokrat olan tek millet olduğuna inanıyorum"* demiştir.[137]

Türkler'in toplum düzeni; Batılılar'ın *köleci, feodal* ve onların bir ürünü olarak *kapitalist* toplum biçimlerinde olduğu gibi, hem yönetenleri hem de yönetilenleri, kendilerine olduğu kadar insanlığa da yabancılaştıran, şiddetin esas alındığı bir düzen değildi. Türk toplumu böyle bir dönem yaşamamıştır. Batı'da, *yönetilenler yöneten için, Türkler'de ise, yöneten yönetilenler için vardı.* Örneğin, Fransa Kralı **14.Louis** (18. yüzyıl), *"devlet benim. Uyruklarımın canı ve malı benimdir"*[138] derken; *Orhun Yazıtları*'nda **Bilge Kağan** (8.yüzyıl), *"Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmadım"*[139] diyordu. Üstelik **Bilge Kağan**'ın yönetimle ilgili sözleri, yalnızca ona özgü bir yaklaşım değil, Türkler'in toplumsal özellikleri nedeniyle edindikleri ve yönetim işleyişine olduğu kadar, kişisel davranışlarına da yansıttıkları, köklü bir gelenek, yerleşik bir ahlak anlayışıydı.

Bu anlayış, Türkler'in yaşam biçiminde varlığını sürdürdüğü gibi, hemen tüm yazılı belgelerde sürekli yinelenmişti. Örneğin, *Tanyukuk Yazıtları*'nda konu duygulu bir biçimde ele alınmış ve şunlar söylenmişti: *"Geceleri uyumadan, gündüzleri oturmadan, kızıl kanımı akıtarak (halka y.n.) hizmet ettim. Uzak yörelere devriyeler gönderdim. Yerli yerine keşif kuleleri kurdurttum.. Tanrı esirgesin, Türk halkı içine zırhlı düşmanların akınına izin vermedim. Kazanmasaydım devlet de halk da olmayacaktı. Kazandığım için, devlet devlet oldu, halk halk oldu."*[140]

Eski Türkler'de yönetim gücünü elinde bulunduranlar, toplumun saygı gösterdiği bu gücü kullanırken dikkatli davranırlar, adil olmağa çalışırken yetkesizliğe (otoritesizliğe) neden olabilecek bir zayıflık içine düşmezlerdi. Yönetim gücünü bölmeden, paylaşımcılığın yol ve yöntemini bulur ve bu yöntemi,devlet işleyişine yerleştirirlerdi. Varsılların ya da yönetim gücünü kullananların yaşam biçimi, toplumun ortalama değer ölçülerinden çok farklı olmazdı. En üstten başla-

yarak halka dek ulaşan ve yönetim işleyişinde *katılımcılığı* sağlayan kurumlar vardı. Bu kurumların en üstünde yer alan *hakan*'ın hal ve davranışları, kılık kıyafeti, zevkleri sıradan insanlardan pek de farklı değildi. Örneğin, Roma İmparatorluğu'nu sarsan, onun yıkımına yol açan ve döneminin *"dahi komutanı"* olarak ünlenen **Attila** için, onu ziyaret eden Romalı General **Priskus** şunları söylemiştir: *"Hunlar'ın Kralı, gücünün doruğundayken ve görkemli bir saraya sahipken bile, yalnızca tahta bir kupadan içki içer ve tahta kaplarda yemek yer, basit giysiler giyerdi. Öyle ki, halkın giydiklerinden tek farkı, giysilerinin daha temiz olmasıydı."*[141]

Türk toplumunda, *köleciliğin* sistemleşerek yerleşik bir kurum haline gelmemesi, toplumu ayakta tutan üretim ilişkilerinin ve bu ilişkilerin belirlediği yaşam biçiminin doğal sonucuydu. Batı'da, *köle* emeğinin ürettiği değere güç kullanılarak el konması, *çabuk* ve *kolay* bir varsıllık yaratıyordu, ancak *şiddet*'i de toplumun temel öğesi haline getiriyordu. *Şiddet*'in egemenliği, *ölene dek çalışan* köleler kadar, *çalışmayarak* yaşamdan kopan yöneticileri de etkisine alıyor ve birbiriyle uzlaşmaz düşmanlar haline gelen insanlar; doğaya, topluma ve kendilerine karşı yabancılaşıyordu; devlet, yabancılaşmanın ve *şiddet*'in en etkili aracıydı.

Türk toplumlarında devlet yapısı ve yönetim sistemi; Batı'dan çok farklı öncelikler, özellikler ve anlayışlar üzerine kurulmuştu. *Kut* adını verdikleri yönetim sisteminin, kurucusu ve koruyucusu gördükleri devlete, büyük saygı gösteriyor ona *il* diyorlardı. *İl*'in başındaki *Kağan*, bir hükümdardan çok, *"yüksek bir işyardı (görevli)"*ydi. Devlet, Türkler için, *"toplumda düzen ve güveni sağlayan; eşitliği, doğruluğu ve hukuku geçerli kılan; dışa karşı bağımsızlığı koruyan, etkili ve güçlü, vazgeçilmez bir örgüttü."*[142]

Kağanlar, halkın kamu düzenine ve devlete olan saygısını üzerinde toplayan, bu nedenle buyruklarına disiplinle uyulan önderlerdi. Devleti, toplumsal yaşamın gereklerine

ve *töre*'lere uygun olarak yönetmekle yükümlüydüler. Yerinin hakkını verip halkın güvenini kazandıklarında, hem kendilerinin hem de devletin saygınlığını yüceltir ve benzeri olmayan bir yönetim gücüne sahip olurlardı. **Şevket Süreyya Aydemir**, bu geleneğe bağlı Türk yönetim düzeni için şunları söylemiştir: *"Çağlarca içinde yaşadığımız yayla ve ordu yaşamı, bizde toplumsal bir buyurum (komuta) ve disiplin düzenini herşeyin üstüne çıkarmıştır. Toplum vicdanını temsil eden bu otorite, bir hakan mı olur, bir şef mi, yoksa bir kurultay mı? Elverir ki iradesini tüm ulusa egemen kılacak bir makamı bulunsun... O zaman ondan gelecek yasalar, tüm yaşam düzenini değiştirse bile, bu yasalar ulusun ruhuna bir su gibi akar."* [143]

Yönetim biçimine yön veren *töre*; toplumda kabul gören sosyal birikimler, gereksinimlere yanıt veren yeniliğe açık gelenekler ve halk toplantılarında kabul edilen yasaların genel toplamıdır. Türkler için önemi yaşamsaldır. *"Ülke'den geçilir, töre'den geçilmez"* atasözü [144], ona verilen önemi ve ülkenin ancak *töre*'yle var olabileceğini gösteren bir özdeyiştir. *Töre*'yi güncelleştiren ve onun uygulama koşullarını belirleyen *buyruk*'lar, halkın katıldığı toplantılarda kabul edilir. Bu toplantılar halka, hem yönetime katılma, hem de onu denetleme hakkı sağlardı. Asker ya da sivil, her kesimde ve değişik nitelikte halk toplantıları yapılır, yaptırım gücü olan bu toplantılar, kurumsallaşarak yönetim işleyişinin temelinde yer alırdı.[144]

Devlet politikasını belirleyen önemli kararlar, *silah taşımaya* ya da *savaşma yeteneğine* sahip herkesin katıldığı *Kurultay*'larda alınırdı. *Kurultay* toplantılarına, *savaşlara katılma yeterliliğinde oldukları için kadınlar da katılıyordu.*[146] Hititlerde yönetim deneyimine sahip yetkililerin katıldığı *Pankuş* adı verilen bir meclis vardı. Bu meclis hükümdarın yetkilerini kısıtlıyor ve uygulamalarını denetliyordu. Hükümdardan sonra meclise karşı sorumlu en üst yetkili, *tavanna* denilen hakanın eşiydi. Hitit tarih yazıcıları, yönetim olaylarını ve savaşları hiçbir hükümdara bağlı kalmadan özgürce yazabiliyor ve yansız tarih yazıcılığının ilk örneklerini veriyorlardı.[147]

Yönetim organlarında yer alan ve bürokratik işleyişi düzenleyen devlet yetkilileri, görevlerini yaparken; toplum yararını, devleti ve halkın çıkarlarını korumayı herşeyin üzerinde tutar, bunun için de, uygulamalarda *kurultay* kararlarını esas alırdı. Yönetimin en üstündeki *kağan*'a bağlı olarak çalışan, katılım kariyeri yüksek *bey*'ler bulunurdu. Batı Göktürkleri'nde *şadapit* adı verilen bu üst yöneticilerin atamalarında, bilgi ve yeterliliğe özel önem verilirdi. Yönetimde sürekliliği sağlamaları için *şadapitler*, genellikle yönetim deneyimine sahip ailelerden seçilirdi. Devlet görevleri, babadan oğula geçen bir hak değildi. Ancak yönetici ailelerinin çocukları, eğitim ve yetişme biçiminin yarattığı birikim nedeniyle, hemen her zaman atandıkları görevlerde başarılı olurlar, yerlerini doldururlardı. Çocuklarını devlete yönetici yetiştirmek, kimi aileler için, kuşaktan kuşağa geçen bir gelenek haline gelmişti.

Şadapitler'in hemen altında, devlete yaptıkları hizmet ve yetenekleriyle aşağıdan gelerek yükselmiş olan görevliler vardı. Bunlar *tarhan*'lardı. *Buyruk* adı verilen sıradan memurlar ise, *kurultaylar*'da alınan kararları (buyrukları), üst yöneticilerin denetiminde yaşama geçiren uygulamacılardı. Yeterlilik (liyakat) ve deneyim, *buyruk memurları* için de esastı; atamalarında kayırma ya da ayrıcalık söz konusu olamazdı. *Buyruklar* ve diğer tüm devlet görevlileri, atandıkları makamlara göre başka ünvanlar da alırdı. *Kağan*'ın kardeşine *yabgu*, vilayetleri yönetenlere *şat*, *kağan*'ın soyundan gelen yöneticilere *tegin* denirdi. Bu yüksek ünvanlardan başka *alpaga*, *tutun* gibi başka ünvanlar da vardı[148]

Türk toplumunun temelinde, iyi işleyen bir kamu düzeni ve köklü bir hukuk geleneği bulunuyordu. Dönemler arasında adları ve işleyiş biçimleri değişen, ancak sürekli yenilenerek gelişen meclisler, halkın tümünü *(kara-budun)* temsil eden ve yönetim sisteminin özünü oluşturan kurumlardır. Ön-Türk tarihinin bilinen en eski dönemlerinden beri varlı-

ğını sürdüren bu kurumlar, M.Ö. üçbinlerde yetkinleşmiş, en gelişkin biçimine, *toy* adıyla Göktürkler döneminde ulaşmıştır.[149] **Haluk Tarcan** 'a göre; M.Ö. 3-2 bin arasında varlığını sürdüren *On-Ok* devletinde; *"kendisini ulusa adamak, ulusun geleceğini düşünmek ve halkı kutsal saymak"* hakanın temel görevleriydi. *On-Ok* halkının; *"hakanı denetleme, uygulamalarının iyi ya da kötü olduğuna karar verme ve onu ödüllendirme"* hakları vardı. Halkın ve yönetenlerin karşılıklı görev ve sorumlulukları kurallaştırılarak, hukuksal bir düzene kavuşturulmuştu. Bu hukukun temelinde, *egemenliğin ulusun yetkisinde* bulunma anlayışı vardı. *Demokrasinin başlangıcını* M.Ö. yediyüzlerde ortaya çıkan *Grekler*'de değil, burada aramak gerekiyordu.[150]

Türk toplumlarında görülen meclisler, son derece özgündü. Ne *On-Ok toplantılarına (forum)*, ne Göktürkler'in *meclislerine (toy)*, ne de bu meclislerin halktan gelen *"temsilcilerine" (toygun)*, çağcılı olan hiçbir devlette rastlanmıyordu. Göktürk *toy*'ları, *kağan*'ın başkanlığında toplanıyor; o olmadığında, hanedan mensubu olmayan *toy üyeleri (aygucu ve ügeler)* başkanlık yapıyordu. Bu kişiler ayrıca, başbakan konumundaydılar. *Toy*'lar Göktürk toplumunda o denli önemli yere sahiptiler ki, birçok kez *kağan*'ın seçilmesi ya da düşürülmesine karar vermişlerdi.[151]

Yasama yetkisine sahip temsili kurumların varlığı ve bu kurumların, yetkisini herhangi bir sınırlamaya bağlı kalmaksızın kullanması; devletin en üstünde yer alan *kağan*'ın, iktidar gücünü yeterince kullanamayan etkisiz bir temsilci durumuna düşmesine yol açmazdı. *Kağan*'lar, yetkileri *töre*'yle belirlenen bir tür *atanmış görevlilerdi.* Halktan büyük saygı görürler ve yasaların (töre'nin) kendilerine verdiği yetkiyi, tüm *budun* bireylerinin içten desteğiyle özgürce kullanırlardı.

Kağan'lar ülkeyi, yani *töre*'ye göre *"ata yadigarı kutsal vatan topraklarını"*, dışa karşı korumak; içerde, *budun*'un *"gönenç ve güvenliğini"* sağlamak zorundaydılar. O dönemlerdeki diğer toplumlarda, özellikle Batı toplumlarında olduğu gibi; ülke topraklarını, *serbestçe kullanabileceği mülkleri* olarak

görmez, bireysel yönetime yönelmez ve isteğe bağlı uygulama yapmazlardı. Milletin görevi *kağan'a bakmak* değil, tam tersi *kağan'ın görevi milleti koruyup* onun *haklarını gözetmek, doyurmak, ulusal bütünlüğü sağlamak ve ülkeyi her türlü dış saldırıdan korumaktı. Ordunun başında olmak ve ordunun gereksinimlerini sağlamak, halkın gönencini ve yaşam düzeyini yükseltmek, milletin sevgi ve güvenini kazanmak;* yönetim sorumluluğunun temel ve vazgeçilmez koşullarıydı. *Kağan*'ın yüklendiği görev ve sorumluluk, *Orhun Yazıtları*'nda, **Bilge Kağan**'ın ağzından şöyle dile getirilmişti: *"Tanrı buyurduğu ve lütfettiği, talih ve kısmetim olduğu için; ölecek milleti diriltip kaldırdım. Çıplak milleti giydirdim, yoksul milleti varsıl ettim, nüfusu az milleti çok ettim. Başka devletler karşısında onları üstün kıldım. Dört bucaktaki milletleri barışa zorunlu kıldım ve düşmanlıktan vazgeçirdim."*[152]

Yerleşik yönetim işleyişi haline gelen bu anlayış ve bu anlayışa sahip *kağan*'ların varlığı, eski Türkler'in çok önem verdiği yaşamsal bir konuydu. Olabilecek en kötü şey *budun (millet)*'un *önder*'siz kalması ya da yetersiz *önder*'ler tarafından yönetilmesiydi. Halk, *devlet başkanına (kağan)*, yani *önder*'e yaptırım gücü yüksek yetkiler ve özgürce kullanabileceği yönetim *yetkesi (otorite)* verir, gerisine fazla karışmaz; buna karşılık ondan, sorunlarını çözmesini beklerdi. *Kağan*, bu güvene layık olmak zorundaydı. Bu zorunluluk ona atalarından kalan ve hiçbir koşulda savsaklayamayacağı ahlaki bir sorumluluktu.

Halkı ve ulusu temel alan yönetim anlayışı, Osmanlılar'la başlayan ve özellikle Batı'yla bütünleşen günümüz yöneticilerine dek gelen uzun süreç sonucunda bugün, hemen tümüyle ortadan kalkmıştır. Ancak bu anlayış, yöneticilerden beklentiler anlamında Türk halkında etkisini hala sürdürmektedir. Devlet yönetiminde ya da partilerde, *önder* önemlidir; genel başkan, parti programından önce gelir; ülkeyi yönetecek olan hükümete katılanlar değil, o hükümetin başındaki kişinin yani başbakanın kim olduğu önemlidir.

Eski Türkler'de, devlet başkanına verilen yetkiler geniş ve *buyruk*'lara uyma sıkı düzeni (disiplini) yüksekti, an-

cak sınırsız değildi. *Kağan* yasaları uygulamada geniş yetkiye sahipti, ama yasa yapamazdı. Siyasi iktidarın kutsal bir güce dayandığına inanılmasına karşın, iktidar üzerindeki gerçek denetim, *budun (millet)* adına hareket eden *say* ya da *toy (meclis)* aracılığıyla sağlanırdı; *say, kağan*'ın istek ve önerisini geri çevirebilir, önemli kararlarda onu reddedebilirdi. Örneğin, Türk tarihinde çok önemli bir yeri olan ve halkı tarafından çok sevilen **Bilge Kağan**'ın; *"Göktürk kentlerinin surlarla çevrilmesi"* ve *"Budizm propagandasının ülkede yasaklanması"* önerileri, *toy* tarafından kabul edilmemişti.

Türkler'de bir *kağan* ya da *bey* öldüğünde, oğlu *"devlet ya da boy yönetiminde yeterli değilse"* onun yerine geçemezdi. *Kurultay* ya da *toy* toplanır, yeni bir *önder* seçerdi. *Önder* olmak için, siyasi etkinlik yeterli olmazdı. Askeri yetkinlik de çok önemliydi ve bu, *olmazsa olmaz* bir koşuldu. *"Yalnızca, kılıç tutabilen el hükümdar asası tutabilir"* sözü eski bir Türk özdeyişiydi.[153] M.S. 581'de Çinlilerin **Ta-lo-pi** adını verdiği Göktürk prensinin kağanlık sırası gelmiş olmasına karşın; *"annesi Çinli olduğu için" toy* tarafından tanınmamış, yerine *"cesur ve kahraman"* olduğu için amcası **İşbora** seçilmişti. Göktürk *Kağan*'ı **İnel**, 8.yüzyıl başında *"budun'a karşı görevlerini yerine getirmediği için"* tahttan indirilmişti. *Toy*'lar, *kağan*'ı meşrulaştırdığı gibi, gerekçe göstermek koşuluyla, görevden alabiliyordu.[154]

Kötü yöneterek halka sert davranan ve devletin geleceğini tehlikeye sokan *kağan*'lara karşı, *toy*'lar önlem almazsa, halk bizzat devreye girer ve yönetimi değiştirmek için eyleme geçerdi. Atasözü haline gelen *"il mi yaman, bey mi yaman"* özdeyişi, egemenliğin *hakan*'da olmayıp, *il*'de yani halkta olduğunu gösteren bir tümcedir.[155] Göktürk *Kağanı* **Kapgan**, *"halka kötü davrandığı ve toy buna ses çıkarmadığı için", Bayırku boyu* tarafından 716 yılında öldürülmüştü.[156] Halkın baskıya yönelen siyasi *erk*'e karşı tepki gösterme eğilimi, sonraki dönemlerde de varlığını sürdürmüş ve Osmanlıya karşı Türkmen direnişlerinde ve özellikle Batı Anadolu'da yaygın olan *zeybek* geleneğinde yaşayarak günümüze dek gelmiştir.

Türkler'de bağımsızlığa ve özgürlüğe tutkunluk, onların yaşam biçimlerinden kaynaklanan ve üretim ilişkileriyle doğrudan bağlantısı olan doğal bir sonuçtur. Toplumun genel çıkarlarını ve millet bağımsızlığını önde tutan kamucu anlayış, egemen düşünce biçimiydi; ama bu biçim, kişisel özgürlüğü ve girişim serbestliğini önlemezdi. Halkın *tarım, madencilik, hayvancılık, el sanatları* ve *ticaret* alanlarında girişim özgürlüğü ve mülkiyet hakları vardı. Kişisel haklar, özenle korunur, ancak bunların toplumun genel çıkarlarına zarar vermesine izin verilmezdi. Toplum düzeninin işleyiş biçimi ve korunan değerler, gelişkin bir denge oluşturmuştu. Kamu düzenini oluşturan bu denge, Türk toplumunu bilimsel tutumla inceleyen hemen her araştırmacıyı hayran bırakıyordu. Örneğin, *Eski Türkler* adlı kapsamlı yapıtın sahibi ünlü Rus tarihçi **L.N. Gumilev**'in, Türkler'in toplum yapısı ile ilgili olarak yaptığı saptama şöyledir: *"Kültür materyallerinden çok araştırmacıları en fazla hayrete düşüren şey, Türkler'in karmaşık toplum yapısı ve sosyal kurumlarıdır.* (Türkler y.n.) *Yönetim işleyişi (il), toprakta paylaşım düzeni (ülüş), devlet yapılanması, ordu disiplini, diplomasi ve komşu ülkelerin ideolojik sistemlerine karşı koyabilen mükemmel bir dünya görüşüne..* (sahiptirler y.n.)"[157]

Göktürk Devleti, özel girişimi özellikle tarım alanında destekler; bu girişimlerin gelişmesi için, onlara, her türlü yardımı yapardı. Halka kötü davrandığı için öldürülen Göktürk *Kağan*'ı **Kapkan** bile, 698 yılında, Çin'den 30 bin ölçek tohumluk mısır getirtmiş, bunları mısır tarımı yapan halka dağıtmıştı. Bizans kaynağı *Tactica*, Göktürkler'in *"özgür insanlar"* olduğunu yazmaktadır. **Prof. Ahmet Taşağıl**, Göktürk özgürlüğü için şunları söylemektedir: *"Özel mülkiyet kişi hak ve özgürlüklerinin güvencesi olduğu için, insan ona sahip olup kullanabildiği ölçüde özgür olabilmektedir. Göktürkler'de özgürlüğün ne denli önemli ve çok olduğunu göz önüne alırsak, bu devletin çağdaşlarına göre insan hakları ve özgürlükler yönünden oldukça ilerde olduğunu anlamış oluruz."*[158]

Kişisel özgürlüklerle, devletin çıkarları arasında kurulan denge ve bu dengenin topluma verdiği gelişme gücü;

somut koşulların, gereksinimlerin ve ekonomik-siyasi birikimin doğal sonucuydu. *Orta Asya*'nın insan sömürüsüne olanak vermeyen ağır yaşam koşulları, toplum varlığını sürdürmek için kamucu anlayışa dayalı devletçiliği, devletçiliğin iyi işlemesi ise bireylerin özgür ve girişimci olmasını gerekli kılıyordu. Devlet, toplumun azınlığını oluşturan bir sınıfın değil, bir bütün olarak halkın tümünün yani milletin çıkarlarını savunmak zorundaydı. Birey haklarını geniş bir alana yayan bu zorunluluk, kaçınılmaz olarak, yönetim işleyişinin demokratikleşmesine ve katılımcı bir siyasi ortamın oluşmasına yol açıyordu. Türk toplumlarında görülen, devletle bireyin birbiriyle çelişmeyen bütünlüğü, toplumun içinde bulunduğu koşullardan kaynaklanan doğal bir sonuçtu.

Göçler ve Göçebelik

Tarım ve madencilik bulunana dek, *toplayıcılık* ve arkasından gelen *hayvancılık* dönemleri, aynı zamanda *göçebe* yaşam biçiminin geçerli olduğu dönemlerdir. Dünyadaki tüm toplumlar bu dönemi, değişik zamanlarda ve biçimlerde yaşadılar. Tarım ve madenciliğin bulunmasıyla, *yerleşik yaşam*'a geçildi; o günden sonra *göçebe* ve *yerleşik yaşam* biçimleri, varlıklarını binlerce yıl birlikte sürdürdüler.

Türkler *göç*, *göçebelik* ve *göçerliği*, kendine özgü koşullar ve özelliklerle, yoğun biçimde ve çok uzun süreler birlikte yaşadılar. Hayvancılığın geçerli olduğu *göçebelik*, bu dönemden geçen tüm toplumlar tarafından yaşanmıştı; ancak *Orta Asya*'da yaşananlar hem süre, hem nitelik ve hem de taşıdığı özellikler bakımından farklıdır. Özellikle *Büyük Göçler*'in, başka toplumlarda görülmeyen bir özgünlüğü vardır. Çok yönlü, geniş kapsamlı ve çok etkili bir girişim olan bu eylem, yalnızca Türk tarihine değil dünya tarihine de yön ve biçim vermiştir.

Büyük Göçler; nüfus, iklim ve doğa koşullarının değişmesi nedeniyle, yeni yaşam alanları bulmak için; yerleşik ve *göçebe*, toplumun tümünün katıldığı, zorunlu olarak girişilen olağanüstü bir eylemdir. *Büyük Göçler*'le *göçebe*'liği bir-

birine karıştırmamak gerekir. *Göçebelik*, her toplumda geçilmiş olan bir yaşam biçimidir. *Büyük Göç*'ler çok farklı bir iştir. Bunlardan ayrı bir olgu olan *göçerlik* ise, yerleşik yaşama geçen *göçebelerin*, sürekli olarak yineledikleri mevsimsel hareketlerdir.

Çin'e, Hindistan'a ya da Batı'ya yönelen *Büyük Göçler*, toplumun tümünün katıldığı bir eylem olduğu için: taşınabilir tüm malların yanında, insan unsuru olarak her meslekten insanı da kapsıyordu. Daha önce *yerleşik* yaşama geçmiş olan tarımcı, madenci, zanaatçı, yazıcı, bilim adamı, din görevlisi ve bunların oluşturduğu kültür; *Büyük Göçler*'le çok uzak yörelere taşınıyordu. Ayrıca, binlerce yıl süren bu göçler çoğu kez, daha önce göçüp yerleşmiş olanları da, eğer göç yollarına denk geliyorsa *sürüklüyor* ve içine alarak götürüyordu. *Büyük Göçler* bir milletin, yeni topraklara kendi uygarlığıyla birlikte taşınmasıydı.

Göç edenler, yurt tuttukları yerlere getirdikleri kültürle, insansız bölgelerde tek başlarına, yerleşik yerlerde ise yerel uygarlıklarla kaynaşarak daha ileri uygarlıkların oluşmasına neden oldular. Kimi yerde yerel uygarlıklar içinde *eriyip* kimliklerini yitirdiler, kimi yerde onları kendi içinde *eritip Türkleştirdiler*. Ancak her iki tür gelişmede de tarım ve hayvancılık merkezli ikili yaşam biçimi, varlığını uzun süre korudu; sonuçta, geniş bir coğrafi alan, *Türkleşti*, Türkler buralarda *yerel halk* haline geldiler.

Türkler'i *"çadır ve attan başka bir şeyi olmayan göçebe çobanlar"* diye tanımlayan Batı'nın kimi tarihçileri, geniş bölgelerde sağlanan egemenliği, yalnızca *fetih* ve *savaşçılık*'la açıkladılar. Oysa, *savaş* ve *silah* üstünlüğünün başlıbaşına gelişkin bir uygarlığı gerektirmesi bir yana bırakılsa bile, geri bir uygarlığın daha ileri bir uygarlığı *şiddet*'e dayanarak *eritebilmesi*'nin tarihte görülmüş bir örneği yoktur. Türkler'in sayılarının azlığına karşın, üstelik *zor*'a dayalı *asimilasyona (kendine benzetme)* başvurmadan, diğer kültürleri içinde *eritebilmesinin (ve doğaldır ki erimesinin)*, kültürel gelişkinlik farklılıklarından başka bir açıklaması olamaz.

M.S. 11.yüzyıldaki son büyük *Türk göç*'ünde o dönemde 8 milyon insanın yaşadığı düşünülen Anadolu'ya gelen göçmen sayısını; **Claude Cohen** 200-300 bin, **Prof. İbrahim Kafeslioğlu** ise 550-600'den fazla olamayacağını ileri sürmüştür. [159] Bu denli az bir nüfusla Anadolu'nun tümünü *Türkleştirmek*, elbette salt *fetih* ya da *savaşçılık*'la açıklanamaz. Anadolu'ya 1071'de gelenler getirdikleri kültürü, buraya daha önce göçen Türkler'in koruyup geliştirdikleri ortak kültürle bütünleştirdiler ve bu kültür üzerinde, ileri bir yönetim düzeni kurdular. *Zor*'a değil özgür seçime dayanan *Türkleşmeyi*, Anadolu'da bu yönetim aracılığıyla sağladılar. 1071, Göçler'in dönüm noktasıydı, ancak Anadolu'nun *Türkleşmesi, tarih kadar* eski bir olaydı. Tarihçi **Mükrimin Halil Yınan**'a göre Anadolu'daki Türk varlığı, son *göçler*'den çok daha geriye gidiyor ve *"Hitit dönemi nüfusunun yanı sıra Anadolu'da çok daha önceden yerleşmiş olan Türk boyları bulunuyordu.."*[160] **Doğan Avcıoğlu**'na göre, *Bulgar Türkleri* M.S. 530'da Fırat-Trabzon bölgesine; *Avar Türkleri* M.S. 557'de Doğu Anadolu'ya ve sınır bölgelerine, Bizans İmparatorlarının onayıyla yerleşmişlerdi. *Hazarlar, Fergana Türkleri, Peçenekler*; 1071'den önce Anadolu'ya yerleşen diğer Türk boylarıydı.[161] **Prof. Mustafa Akdağ**, Bizans'ın elinde olduğu dönemlerde Türkmenler'in Anadolu'ya girdiğini, *"yaylalardan yararlanıp Bizans kentleriyle ticaret yaptığını"* ve bu *"kentlere yerleştiğini"* söylemektedir.[162]

Büyük Göçler gelir amacıyla yapılan *fetih* ve *yağma* eylemleri değil, millet varlığını korumak ve yaşamını bu varlık içinde sürdürebilmek için, yapılmak zorunda kalınan bir eylemdir. Amacı gereği barışçı ve insancıl, niteliği gereği savaşçı ve korumacıdır. Göç boyunca ve yerleştiği yerlerde; yerel unsurlarla birlikte yaşamayı bilmiş, kendisiyle birlikte olanların da güvenliğini sağlamış ve onların gelişmelerine ortam hazırlamıştı. Büyük Türk göçleri, kapsam ve nitelik olarak, Amerika'ya yönelen ve yerel halkı kültürleriyle birlikte yok eden Avrupa göçlerinden çok farklı bir eylemdir.

Kentlerde yaşayan yerleşik Türkler'e, *Orta Asya*'da *Sart* adı verilirdi. Ticaret, zanaat, dokumacılık ve maden işlemeciliğiyle varsıllaşan *Sart*'lar; eğitimden sanata, bilimden felsefeye, bürokrasiden mimarlığa dek birçok alanda uzmanlaşmışlar ve gelişkin bir kent yaşamı gerçekleştirmişlerdi. *Sart*'lardan başka ikinci gurup, kasaba ve köylerde yaşayan ve tarım, dokumacılık ve hayvancılıkla uğraşan *yerleşik* ya da yarı *yerleşik göçerler*'di. Bu kesim, *göçebelik*'le yerleşikliğe geçişin ve kentleşmeye yönelişin geçiş noktasıydı. Üçüncü gurup ise, yerleşik yaşamları olmayan ve sürekli yer değiştiren *göçebeler*'di.

Başlangıçta nüfusun çoğunluğunu oluştururken, süreç içinde sayı ve güçleri azalan *göçebeler*, doğal olarak hayvancılıkla uğraşır, *yerleşikler*'le mal değiş tokuşu yapar ve zorunlu kaldıkları kimi durumlarda, onların mallarına el koyarlardı. Karşılıklı gereksinimler nedeniyle birlikte yaşanır, ancak bu birliktelik, hemen her toplumda yaşanmış olan *kır – şehir çelişkisinin* kendine özgü izlerini taşırdı. *Yerleşikler*, *göçebeleri*, *göçebeler* de *yerleşikler*'i hor görür, birbirlerini aşağılardı. *Göçebeler*'in büyük bölümü, *yerleşikler*'in Müslüman olmasından sonra bu dini kendi yaşam özelliklerine uyarlıyarak kabul ettiler; bunlara *Göçebe İslam Türkler (Türkmenler)* denildi. Diğer bölümü ise şaman kalarak *Göçebe Şaman Türkler (Uzlar)* adını aldılar.

Arap tanımı, İslam'ın ilk dönemlerinde, Arabistan'da aşağılayıcı anlamda yalnızca göçebe *Bedeviler* için kullanılıyor, kentli Araplar'a *Mekkeli*, *Medineli* ya da *Taifli* deniyordu. Bu yaklaşımın aynısı, Müslüman olan Türk toplumlarında da görüldü ve yerleşik Türkler'e Türk değil, *Horasanlı*, *Taheristonlu*, *Sağudlu* denildi; yalnızca hor görülen *Türkmenler*'e Türk dendi.[163] Kimi Arap ve Batı tarihçisinin hala kullandığı bu yaklaşım, Türklüğün gerçek boyutunu gizleyen siyasi bir tutum olarak bugüne dek sürdü ve Türklük göçebe *Türkmenler*'le sınırlı, *kent yaşamı olmayan uygarlıktan uzak bir kavim* olarak gösterilmek istendi.

Yerleşik Türkler, *göçebe* Türkler'i (Türkmenler'i) *"İslam ve uygarlığa düşman dağlılar"* olarak görüp aşağılarken; Türkmenler de *yerleşikler*'i *"tembel, oturak, yatuk"* diyerek küçümsediler ve *Sard* sözcüğünü *"sarı it-sarı köpek"* anlamında kullandılar.[164] Evrensel boyutu olan kır-kent çelişkisinin Türkler'e özgü biçimi olan bu karşıtlık, çok uzun süren ve acılarla dolu çatışmalardan geçerek, Türk kültürüne önemli zararlar verdi ve günümüze dek sürdü. *Yerleşikler*'in önemli bir bölümü, 20.yüzyılın başına, Cumhuriyet'in kuruluşuna dek; dil ve tarih bilincinin gelişmesine gereken duyarlılığı göstermediler ve Arapça-Farsça karışımı bir dil kullandılar. Kendilerini Türk saymadılar. Saymamakla da kalmayıp, Türkçe'yi ve Türk geleneklerini yaşatmak isteyen Türkmenler üzerinde ağır bir baskı kurdular; Türklüğe Araplar'ın ve Bizans'ın aşağılayıcı yaklaşımıyla baktılar.[165] Rus doğubilimci ve Türkoloğu **Vasili Barthold**, Türk *yerleşikler*'i için şu saptamayı yapmıştır: *"Orta Asya yerleşikleri, kendilerini önce Müslüman, daha sonra belli bir kent yada bölgenin insanı olarak görürler. Gözlerinde, etnik kavramların hemen hiçbir değeri yoktur."*[166]

Etnik kimliği tanım olarak yadsıma ne denli yaygın olursa olsun, yerleşikler de Türk yaşam geleneklerinin etkisi altındaydılar ve geliştirdikleri uygarlık, bu gelenekler üzerinde yükselir. Sayıları, *Orta Asya*'dan Osmanlıya dek her zaman Türk nüfusun çoğunluğudur. **Prof. Ömer Lütfü Barkan**'ın hesaplarına göre; 16.yüzyılın ilk yarısında Anadoludaki Türk nüfusun ancak yüzde 16'sı *göçebedir*; 17.yüzyıl sonlarında başlatılan yerleştirme siyaseti ile bu oran daha da azalır.[167] *Göçebe* nüfusun az olması, *zorunlu iskan*'a değil, Orta Asya'da başlamış olan gönüllü yerleşikliğe ve Anadolu'ya *göçebelerle* birlikte çok sayıda *yerleşik* unsurun da gelmesine bağlıdır. *Göçebe* nüfusun azalmasının, doğal olmayan bir başka nedeni, Selçuklular döneminde başlayan, **I. Selim (Yavuz)**'la sistemleşen Türkmen kırımının; ideolojik, politik ve eylemsel sonuçlarıdır. Bu dönemdeki toplu öldürmeler dışında, çok sayıda Türkmen, uygulanan ağır ve sürekli baskı nedeniyle Anadolu'dan İran ve Azerbaycan'a kaçmıştır.

Osmanlı'da, kalıcı devlet politikası haline getirilip uygulanan Türkmen karşıtlığı, farklı amaçlar ve siyasetlerin aracı olarak günümüzde de kullanılmış ve kullanılmaktadır. Türkler'in Cumhuriyet'le birlikte gelişen millet birliğini bozmak için, tarihsel geçmişi olan bu karşıtlık kullanılmış ve 1978'de Kahramanmaraş, Çorum, Elazığ'da; 1993'de Sivas'ta alevi Türkmenler öldürülmüşlerdir. Kendilerini *Türk-İslam sentezcileri* ya da *İslamcı* olarak tanımlayan ABD güdümlü gurupların bu eylemleriyle; *"en katıksız Türk"* olarak kabul edilen Anadolu Alevi Türkmenleri [168], **I. Selim** döneminde olduğu gibi başka yerlere göçtü. Bir bölümü büyük kent varoşlarına, bir bölümü de ülke dışına çıktı. *Orta Anadolu*'da Türkmen nüfus, önemli oranda ve hızla azaldı.

Orta Asya'da; kuraklık ve iklim değişikliği nedeniyle, tarım ve hayvancılık yapılamaz, nüfus beslenemez hale geldiğinde; göç zorunluluğu ortaya çıkar ve göçebe kavimler, önlerine kentli ya da köylü *yerleşikler*'i katar, yeni yerlere giderlerdi. Belirli aralarla yinelenerek binlerce yıl süren bu eylem, *yerleşikler* üzerinde zorlayıcı bir baskı oluşturur ve gönüllü olsun ya da olmasın onları da içine alırdı. *Göçebeler*, gittikleri yerlerde tutunabilmek için, *yerleşikler*'in kültür ve sanatına gereksinimleri olduğunu bilir; bilgiye ve üretim tekniklerine sahip bu insanları, kendi kültürlerini tamamlamak üzere birlikte götürürlerdi. Askeri güçleri ve örgütlenme yetenekleri bu olanağı onlara veriyordu.

Girişimin tarihi ilgilendiren ilginç yanı; yaratılmış olan bir uygarlığın kendi iç unsuru tarafından (göçmenler) yıkılırken; *yıkıcılar*'ın yıktıklarıyla birlikte bir başka yerde, başka insanlarla kaynaşarak daha ileri uygarlıklar kurmalarıydı. Bu eylemi, insanlık tarihi açısından inceleyen Avusturyalı tarihçi **Osvald Menghin**, *göçebe* Türkler'in uygarlık gelişimine yaptığı katkı konusunda şunları söylemiştir: *"Ural-Altay kavimlerinin dünya tarihine, etkisi kesin olan iki önemli katkısı olmuştur; ekonomik değeri olan hayvancılığı geliştirme ve sos-*

yal yaşamda olağanüstü devlet kurma yeteneği.. Çalışkan fakat devlet kurmada yetersiz çiftçi kavimlerin yaşadığı büyük şehirler çevresindeki yüksek kültürler, ancak savaşkan çoban kavimlerin akınları sayesinde oluşabilmiştir. Dünyanın değişik yerlerinde, nerede güçlü ve sürekli bir devlet kurulmuşsa, orada muhakkak hayvan yetiştiren unsurlar vardır. Bunların kökü araştırılırsa sonuçta, Ural-Altaylı kavimlerin etkisiyle karşılaşılır."[169]

M.S. 11. ve 14.yüzyıllar arasındaki son göç dalgası, **Osvald Menghin**'in görüşlerini kanıtlayan iyi bir örnektir. Bu göçlerle, Selçuklu ve Osmanlı İmparatorlukları ortaya çıkmıştır. **Prof. Fuat Köprülü**, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunu ele alan ve aynı adı taşıyan yapıtında Anadolu'ya yönelen son Türk göçlerinden, bu göçlerdeki *göçebe-yerleşik* birlikteliğinden söz eder. **Köprülü**'nün son göçler için yaptığı değerlendirmeler, aslında tüm göçlerin ortak özelliğini ortaya koyar ve şöyledir: *"Horasanda Büyük Selçuklu saltanatının kurulmasıyla başlayan büyük göçün Anadolu'ya getirdiği unsurlar, yalnız göçebe unsurlar değildi. Anadolu'ya gelen Türkler arasında, Orta-Asya'da çok eski zamanlardan beri köy yaşamına, hatta kent yaşamına geçmiş her çeşit halk vardı. Bunlar yeni geldikleri yerlerde aynı yaşam koşullarını sürdürüyor: köylüler derhal köy kurarak tarımsal üretime başlıyor, kentliler ise kentlere yerleşiyordu."*[170]

Türk tarihi, *Büyük Göçler* ve *göçler*'i ortaya çıkaran nedenler bilinmeden ; dünya tarihi ise, bu göçlerin diğer toplumlara yaptığı etki ve yarattığı sonuçlar anlaşılmadan kavranamaz. Yedi bin yıl süren *göç*'ler Türk toplumunun *öz yapısına (karakter)* biçim vermiş ve bugün hala yaşamakta olan, belli ki daha da yaşayacak olan birçok toplumsal özelliğe kaynaklık etmiştir. Yok olmamak için örgütlü, güçlü ve bilgili olmayı gerektiren *göç eylemi*; Türk toplumunu, geçmişine önem veren, paylaşımcı, dayanışmacı ve yenilikçi bir toplum yapmıştır. Durağanlığı (atalet-işsizlik), tutuculuğu ve uyuşukluğu (tembellik) sevmeyen; her zaman devingen (hare-

ketli) ve atak, öğrenmeye ve bilime önem veren, doğayı ve insanı esas alan Türkler; bu nitelikleri büyük oranda, binlerce yıl süren *göç eylemi* nedeniyle kazanmıştır.

İklim değişiklikleri, eski dönemlerde bir iç denize ve verimli topraklara sahip *Orta Asya*'da; tarım arazilerinin ve yerleşim yerlerinin kumla örtülmesine, hayvanları besleyen otlakların yok olmasına neden oldu. Yaşam koşulları ağırlaştı ve çevresine göre daha gelişkin bir uygarlık kurmuş olan bölge insanları, yaşamlarını aynı düzeyde sürdürmek için, göç etmek zorunda kaldılar. Bu eylem öznel bir istek değil, nesnel bir zorunluluktu. Girişilen eylemin sonuçlarını göğüslemek ve başarılı olmak için, bu işe girişenler; dayanıklı, kararlı, direngen ve özverili olmalı; yeterli kültür ve askeri araçla donanmış olmalıydılar. Yaşam koşulları, *Orta Asya* insanını hızlı, güçlü ve yaratıcı olmaya adeta "tutsak" etmişti; bu, aynı zamanda özgürlüğe "tutsaklık" demekti.

Tarım toprakları büyük oranda çölleşen, otlakları kuruyan, yazın + 40, kışın -35 derece sıcaklığıyla *Orta Asya*; yalnızca ayakta kalıp yaşamını sürdürmeyi bile, başlı başına özel beceri isteyen bir iş haline getirmişti. Yağmur çok ender yağar, kışın kalın bir kar tabakasıyla örtülen stepler, altı ay bu örtü altında kalırdı. *Göçebeler*, bu uzun süre içinde korunmak, kendilerini ve hayvanlarını beslemek zorundaydılar. Yazın *yerleşikler*'le yaptığı ticaretten yeterli gıda ürünü elde etmiş ise, zor koşullara karşın varlıklarını sürdürebilirlerdi. Bulaşıcı hastalık ya da soğuk nedeniyle hayvanların zarar görmesi ya da *yerleşik*'lerin satış yapmak istememesi, yaşam şansını yitirmekle aynı anlama gelirdi. İngiliz tarihçi **Arnold Toynbee**'nin bu koşullarda yaşayan *göçebeler* için yaptığı *"Göçebelerin yaşamı, hiç kuşkusuz insan becerisinin bir zaferidir"*[171] biçimindeki saptama, durumu ortaya koyan yerinde bir görüştür.

Daha iyi bir yaşam için koşulları elverişli yeni yerler bulunmalı ve göç edilmeliydi. Güney ya da Batı ya da nerede varsa; sulak, ılıman, bereketli topraklar bulunmalı ve buraları yurt yapılmalıydı. Yeni yurda sağlamca yerleşilmeli ve *bir daha göç etmek zorunda kalınmaması için* bu yurt ne pahasına

olursa olsun korunmalı, bunun için de örgütlü ve güçlü olunmalıydı. Bu yaklaşım, Türkler'in neredeyse genlerine işleyen *"Kutsal bir milli ülkü halini almıştı."*[172] Zorunluluklara dayanan bu *"ülkü"* onlara; Çin'den Mısır'a, Hindistan'dan Avrupa'ya dek çok geniş alanlarda, devletler kurdurdu; kültürünü bu alanlara yaydırttı; Türkler'in, dünya tarihi içinde hiçbir kavmin yapamadığı kadar uzun ve etkili bir yer edinmesini sağladı.

Göçebe yaşam biçiminin "ilkelliği" ya da "barbarlığı" üzerine yapılan yargılar artık tarih biliminin dışında kalan savlar haline gelmiştir. *Orta Asya*'nın acımasız koşulları, barbar olarak savlanan bozkır insanını; son derece dikkatli, doğayı tanıyan, planlı, boş zamanı olmayan, örgütlü, dayanışmacı, özgür, barışçı ve bilge yapmıştı. Kendilerini ve hayvanlarını koruyabilmek için, silahlı örgütlenme yanında birçok konuda bilgiye gereksinimleri vardı. Bozkır insanı yaşayabilmek için; insan sağlığı, hayvan hastalıkları ve cins ıslahı, geçici olarak yapsa da tarım, meteoroloji, yön tayini, coğrafya, hayvansal üretim ve dokumacılık konularında bilgili olmak zorundaydı. Bu zorunlulukları hiçbir aksamaya yol açmadan yerine getirebilmek için, iyi işleyen bir yönetim düzeni ve bu düzenin işleyişini belirleyen kurallar geliştirdiler. Özellikle insan ilişkilerinde son derece içten, dürüst ve alçak gönüllüydüler. Fransız tarihçi **Lucies Febure**, göçebe yaşam biçiminin *yerleşik* kültürlerinden daha geri olduğunu savlayanlara karşı çıkar ve şunları söyler: *"Göçebe çobanlığa dayanan yaşam biçiminin, yerleşiklerinkinden daha aşağı olduğu yolundaki eski ve yoğun bir tutuculukla kökleşmiş olan inancı tümüyle değiştirmek gerekir"*[173] **Darwin**'in etkisiyle, coğrafya bilimini ilk kez; *"insanla yaşadığı ortam arasındaki ilişkilerin araştırılması"* olarak ele alan ünlü Alman doğabilimcisi **Friedrich Ratzel**, *Orta Asya* bozkır kültürünün ileri bir uygarlığı içerdiğini ileri sürerken *"uygarlığın yüksek derecesi göçebe yaşam biçimiyle uz-*

laşır.. (Gerilik söz konusu olduğunda y.n.) *birçok yerleşik kavim arasında, çok ilkel olanlar gösterilebilir"* demiştir.[174]

Bozkır yaşamını en iyi inceleyen bilim adamı olarak bilinen Alman asıllı Rus türkolog **Friedrich Radloff**, göçebe yaşamının birbirine bağlı ilişkilerle bir bütün oluşturduğunu, hassas dengeler üzerine oturduğunu ve sürdürebilmek için bilgi, deneyim, sabır, dayanıklılık ve iyi işleyen hukuksal bir düzen gerektirdiğini belirtir ve şunları söyler: *"Göçebeliğin, geniş bozkırlarda amaçsız bir yersiz yurtsuz dolaşım olduğu sanılmamalıdır. Göçebeler yalnız geyik besleseler bile, hayvanlarının yemlerini düşünmek ve sürülerine zarar vermeyecek alanlara göçmek zorundadırlar. Büyük ölçüde hayvan besleyen kavimlerin, plansız dolaşmaları tasavvur bile edilemez. Hayvanlar için uygun olan yaz ve kış konak yerleri seçilmeli, bunun için gerektiğinde komşu kavimlerle çatışılmalı ve toprak, obalar arasında adil olarak bölünmelidir. Kış ve yaz için bulunacak konak yerlerinin, kesin koşulları vardır; bu koşullara uyulmazsa hayvanlar telef olur. Kışın rüzgar ve soğuktan korunaklı, yazın sulak ve hayvan zararlılarının olmadığı yerler bulunmalı ve buraları korunmalıdır... Yazlık otlaklar, tüm oymağın ortak malıdır; ancak, kışlık konak yerleri kişisel mülkiyete bağlıdır. Aileler arası ve aile içi mülkiyet ilişkileri, herkesin uymak zorunda olduğu kurallara bağlanmıştır... Baba, sağlığında malları paylaştırır ve büyük oğullar evden ayrılır. Küçük oğul, baba ocağının esas varisidir. Mal paylaşımında uzlaşılamazsa, birlikte oturulmaya devam edilir; ancak, hayvan miktarı kışlık konağın alamayacağı kadar arttığında, büyük çocuk ayrılarak, başının çaresine bakmak zorundadır. Küçük çocuğun korunması, töreye dayanan ve önem verilen bir gelenektir... Göçebe toplumlarda, haksızlığa ve zorbalığa karşı tek çare, törenin yaşatılması, bunun için de ailelerin ve komşuların belli bir önderin etrafında birleşerek dayanışma içine girmesidir."*[175]

Radloff'un sözünü ettiği mülkiyet ilişkileri ve aile hukuku, örgütlenme ve dayanışma gelenekleriyle birlikte günümüze kadar gelmiştir. Araştırmacı **Hikmet Şölen**'in *Aydın ili ve Yörükler* kitabında belirttiğine göre, yakın zamana dek Aydın yörüklerinde de en küçük çocuk baba ocağının

varisidir. Kardeşleri evlendikten sonra ancak evlenebilir ve ata mülkünü koruyarak varlığını sürdürür.[176]

Bozkır yaşamının bilgi, bilinç ve ilgi gerektiren ağır koşulları, işleri başkalarına yaptırmaya, yani insan çalıştırmaya bırakılmayacak kadar önemli kılıyordu. Başka toplumlarda, özellikle Batı'da, toplumsal yaşamı sürdürmek için gerekli olan insan gücü büyük oranda; baskı altına alınmış, zayıf ve niteliksiz kişilerin çalıştırılmasıyla karşılanıyordu. Asalak ve yerleşik köylü kültürünün doğal sonucu olan bu durum, toplumu ve insanı kendine yabancılaştıran bir baskı ortamı oluşturuyor; yalnızca *çalışanlar* değil, onlara bağımlı olan *çalıştıranlar* da *özgür* olamıyordu. Ekonomik olarak hayvan yetiştiriciliğine, çobanlığa dayanan bozkır kültüründe ise, iş gücü gereksinimi insanların kendi çalışmaları tarafından karşılanıyor; bu da kişisel ve toplumsal *özgürlüğün* öne çıkmasına neden oluyordu. Slav kavimlerinde, Mısır'da ya da Çin'de enselerine boyunduruk vurularak çalıştırılan *köleler*; Hindistan'da *parya*'lar, eski Yunan'da **Aristotales'in** *"ehli hayvan ve canlı alet"* dediği doğrudan mülk sayılan insanlar, Roma'nın ünlü köleleri; göçebe Türk toplumlarında bulunmuyordu, bulunmasına gerek yoktu.

Şiddet'in sistemli hale getirilip kurumsallaştırılmasına kaynaklık eden büyük toprak sahipliği, iç baskı aracı olarak paralı askerlik ve ruhani egemenlik, bozkır kültüründe yer almıyordu. Toprak köleliğine *(servage)* gereksinim yoktu, herkes kendi işini kendi yapıyordu. Paralı askerlik söz konusu olamazdı, toplumun hemen tümü ücretsiz bir "orduydu" Ruhani önderliğe gerek yoktu, toplumun hemen tüm bireyleri (savaşabilen herkes) karar süreçlerine katılabiliyordu. Bozkır insanının sınır konulamayan özgürlük tutkusu, bu koşulların doğal sonucuydu.

Sosyalist bir düşünür olan **Dr. Hikmet Kıvılcımlı** Türk tarihinden söz ederken, göçebe savaşçıların *barbarlığını* kabul eder, ancak bu *barbarlığa* üstün nitelikler yükleyerek

onu yüceltir. *Kıvılcımlı*'ya göre; *"Barbar olan **alp**'ler ve **gazi**'ler yerleşik **uygarlar**'dan üstündür. Bunlar; yüksek ahlaklı, ülkücü, yiğit, eşitlikçi ve paylaşmacı insanlardır; bu özellikler, içinde bulundukları üretim ilişkilerinin bir sonucudur. **Barbar**, ilkel de kalsa toplumcu bir kamu düzeninin çocuğudur. Eşitsizlik bilmez. Bu nedenle o korku ve yalan bilmeyen ülkücü bir **yiğittir**. Bu **yiğit**ler'den oluşan toplum, ne denli az kalabalık olursa olsun, tüm üyeleriyle tek bir vücut gibi düşünüp davrandıkları için yok edilemez. **Uygarlık** insanları ise, ne denli çokluk olurlarsa olsunlar, içlerine kurt düşmüş kuru kalabalıklardır, barbar **alp**'lere karşı direnmeleri mümkün değildir. Alp'ler ve **gazi**'ler tarihcil devrim yaparlar. Yüksek ahlaklı **gazi** Türkler, Anadolu'da özel mülkiyeti kaldırıp adaletçi bir düzen kurmuşlardır. Türk, bir ordu-ulus olarak, sellerin kara parçalarını sardığı gibi ülkelere yayılmıştır. Ordu-ulus; korku, yalan bilmeyen, eşit ve özgür kan kardeşleri örgütünün bir örneğidir."*[177]

Tarihçi **Jean-Paul Roux**'un bozkır insanının özellikleri konusundaki yargıları, bir ölçüde **Hikmet Kıvılcımlı**'nın görüşleriyle örtüşür. **Roux**'un görüşleri şöyledir: *"Yaşam biçimi özgürlük olan göçebe, baskı tanımaz bir ruha sahiptir. Hiçbir otoriteyi kabul etmez ancak, kendi toplumu içinden çıkan bir şefi tanıyıp onu kabul ettiğinde, hiç zorluk çıkarmadan en sıkı disipline boyun eğer. Dünyada hiçbir insanın olamayacağı kadar öndere sadıktır. Ona saygı duyar ve asla ihanet etmez."*[178]

Friedrich Engels, *"Devletin, Ailenin ve Özel Mülkiyet'in Kökeni"* kitabında; *askerî demokrasi* olarak tanımladığı göçebe Türk toplumlarını, *"despotik devlet biçiminin prototipi"* olarak gördüğü Osmanlı devlet yapılanmasından ayırır ve şu saptamayı yapar; "(Orta Asya toplumlarında y.n.) *herkes kendi silahına sahip savaşçı olduğu için, boy üyelerinin eşit söz sahibi bulunduğu, 'daha demokratik daha eşitlikçi' bağımsız topluluklar ortaya çıkar..."*[179]

DİPNOTLAR

DİPNOTLAR

BİRİNCİ BÖLÜM DİPNOTLARI
KÜRESELLEŞME VE SİYASET

1 **"Global Paradoks" John Naisbitt**, Sabah Kitapları, 1994 sf. 24

2 **"Global Paradoks" John Naisbitt**, Sabah Kitapları, 1994 sf. 13-19 **ve "Küresel Düşler" Richard J.Barnet-John Cavanagh** Sabah Kitapları, 1995, sf. 264-276-330

3 **"Küresel Düşler" Richard J.Barnet-John Cavanagh** Sabah Kitapları, 1995, sf. 276

4 a.g.e. sf. 280

5 a.g.e. sf. 330-331

6 a.g.e. sf. 3

7 **"Piyasa Güçleri ve Küresel Kalkınma" Renee Prendergast-Frances Stewart**, UNDP (1992-Tablo 3.1) Yapı Kredi yayınları, 1995, sf. 56

8 **"Küresel Düşler" Richard J.Barnet-John Cavanagh**, Sabah Kitapları, 1995, sd. 1- 2

9 Hürriyet 17.03.2000

10 **"Kapitalizmin Gerçeği" Prof.Lester C.Thurow**, Sabah Kitapçılık, İstanbul-1997, sf. 208

11 **"Herbert Spencer: A Renewed Appreciation" Jonathan H.Turner**, (Beverly Hills, Clif.: Sage Publishers, 1985) s.11; ak. **Prof. Lester C. Thurow, "Kapitalizmin Geleceği"** Sabah Kitapçılık, İstanbul-1997, sf. 209

12 **"Global Paradoks", John Naisbitt**, Sabah Kitapları, İstanbul-1994, sf. 120

13 **"Global Paradoks", John Naisbitt**, Sabah Kitapları, İstanbul-1994, sf. 12

14 a.g.e. sf. 215

15 **"ABD Demokrat mı Faşist mi?" Prof. Dr. Türkkaya Ataöv** Cumhuriyet, 13.03.2003

16 **"The Allantic Monthly"** 24.01.1997

17 **"Who Will Tell Tehe People?"**; ak. **Richard J.Barnet-Cohn Cavanagh, "Küresel Düşler"**, Sabah Kitapları, 1995, sf. 271

18 La Figaro Magazin 24.07.1999

19 "Darbenin Çatlağından Bakınca" **Ergin Yıldızoğlu**, Cumhuriyet 17.04.2002

20 a.g.y.

21 **"Gotha ve Erfurt Programının Eleştirisi" Karl Marx – Friedrich Engels**, Sol Yayınları, Birinci Baskı, sf. 108

22 **"Kapitalizmin Geleceği" Prof. Lester C. Thurow,** Sabah Kitapları, İstanbul-1997, sf. 115

23 **"İktidar" Bernard Russel** sf. 36-38, ak. **Prof.Dr.Çetin Yetkin "İktidar"** Süreç Yay., 1987, sf. 61-62

24 **"Siyasi Partiler" Maurice Duverger,** Bilgi Yayınları, 2.Baskı, 1974, sf. 542

25 **"Türkiye'de Siyasi Partiler", Prof.Dr. Tarık Zafer Tunaya,** ARBA Araş. Yay.Tic. Kasım 1995, sf. 8

26 **"Küresel Düşler" Richard J.Barnet-John Cavanagh,** Sabah Kitapları, 1995, sf. 331

27 **"Politika ve Propaganda" Jean-Marie Domenach** Varlık Yay., İstanbul 1969, sf. 4; ak. **Prof.Dr.Çetin Yetkin "İktidar" Süreç Y**ay. 1987, sf. 54

28 **"İktidar" Bernard Russel,** sf. 2; ak. a.g.e. sf. 54

29 **"Politikaya Giriş" Maurice Duverger,** sf. 131-135; ak. **Prof. Dr. Çetin Yetkin "İktidar"** Süreç yay., 1987, sf. 60

30 IMF, Economic Outlook, June 1998; OECD, Analytical Databank, OECD; ak. Bildiren Dergisi, Nisan 2001, Sayı 9, sf. 33

31 **"OECD'ye Göre Memur Sayımız Fazla Değil"** Hürriyet, 12.11.2001

32 a.g.g. 12.11.2001

33 **"Piyasa Güçleri ve Küresel Kalkınma" Renee Prendergast-Frances Stewart,** Yapı Kredi Yay., 1995, sf. 48

34 **"Soğuk Barış" Jeffry E.Garten,** Sarmal Yayınları, İstanbul-1994, sf. 95

35 **a.g.e. sf. 95**

36 **"The Creation of the American Republic 1776-1787" Gordon S. Wood** (New York Norton, 1969), sf. 67, 70, ak. **Jefrry E.Garten, "Soğuk Barış"** Sarmal Yayınları, İstanbul 1994, sf. 95

37 **"A Survey of Multinationales"** Economist, 27.03.1993, sf. 5-6; ak. **"Küresel Düşler" Richard J.Barnet-John Cavanagh,** Sabah Kitapçılık, 1995, sf. 331

38 a.g.e. sf. 331

39 **"Yeni Dünya Düzeni, Kemalizm ve Türkiye" Metin Aydoğan,** Umay Yayınları İzmir-2004, 11.Baskı sf. 711

40 **"Regulation by Confrontation or Negotiation" Robert B.Reich,** Harvard Business Review Mayıs-Haziran 1981, sf. 84; ak, **Richard J.Barnet-John Cavanagh "Küresel Düşler"** sf. 272

41 **"Global Paradoks" John Naisbitt**, Sabah Kitapları 1994, sf. 29

42 **"Petrol İmparatorluğu" H.O. Conner,** Almanca baskı, sf. 275 ak., **Emin Değer "Oltadaki Balık Türkiye"**

43 "Emperyalizm Çağı" Harry Magdoff, Odak Yay. sf 253

44 **"Haşarat" Prof Dr. İlhan Arsel**, Cumhuriyet, 16.06.2001

45 **"Küresel Düşler" Richard J. Barnet-John Cavanagh,** Sabah Kitapları, 1995 sf 271

46 **"Bitmeyen Oyun" Metin Aydoğan**, Otopsi yay 2000, 5. Baskı, sf 23

47 **"Soğuk Barış" Jaffry E. Garten**, Sarmal Yay. Sf.19 **ve** 231

48 **"Bitmeyen Oyun Sürüyor", Öner Yağcı**, Türksolu Dergisi, 21.04.2003, Sayı 28

49 **"Emperyalizm" V.İ. Lenin**, Sol yay. Sf 78

50 **"Emperyalizme Tepki-Milliyetçilik" Geoffry Barraclough**, 20 yy. Tarihi, sayı 13 sf 243

51 **"Emperyalizm" V.İ. Lenin** Sol yay. Sf 111

52 **"Emperyalizm Çağı" Harry Magdoff**, Odak yay., sf 18

53 **"Mazlumların Dönüşü" Attila İlhan,** Cumhuriyet 20.12.1999

54 **"The New Superpowers : Germany, Japon, The V.S. and the New World Order"** New York 1991, ak **Haluk Ulman "Dünya Nereye Gidiyor?" "Yeni Dünya Düzeni Ve Türkiye"** Bağlam Yay. Sf 45-46

55 **"Merger Movements in American Industry, 1895-1956" Nelson R.L.** Princton Üni. Press ak. **Nuri Yıldırım "Uluslararası Şirketler"** Cem Yay. 1979 sf 60

56 **"Yeni Dünya Düzeni Kemalizm ve Türkiye" Metin Aydoğan**, Umay Yayınları 11.Baskı, İzmir-2004, sf. 684

57 **"SCB Ekim 1975"** sf 70, Ağustos 1977 sf. 42-45 ak. **Nuri Yıldırım, "Uluslararası Şirketler"**, Cem Yay., 1979 sf 84, tablo 3

58 **"The Modern Comporation and Private Property" A.A. Berle-G.C. Means** (1932), sf. 39; ak. **"Uluslararası Şirketler" Nuri Yıldırım,** Cem yayınları, 1979, sf. 67-68

59 **"Uluslararası Şirketler" Nuri Yıldırım**, Cem Yayınları, 1979, sf. 67-68

60 a.g.e. sf. 84 Tablo 3

61 a.g.e. sf. 83

62 **"The World's Multinational Enterprises A Source-book" J.P. Curhan-J.W. Vaupel** (1973) Harvard Uni. Press; ak. **Nuri Yıldırım "Uluslararası Şirketler"** Cem Yayınları, 1979, sf. 83

63 **"World Investment Report 1994"** ak. **Ergin Yıldızoğlu, "Globalleşme ve Kriz"** Alan Yayıncılık 1996, sf. 15

64 **"Yeni Dünya Düzeni Kemalizm ve Türkiye" Metin Aydoğan,** Umay Yayınları, 11 Baskı, İzmir-2004, sf. 706-707

65 **"Imperialism"** Hopson Londres, 1902, sf. 58 ve değişik kaynaklar; ak.**V.İ.Lenin "Emperyalizm"** Sol Yayınları, 1969, 1.Baskı, sf. 79

66 **"Balance of Payments Statistical Supplement Revised Edition"** Washington D.C.; ak. **Harry Magdoff "Emperyalizm Çağı"** Odak Yayınları 1974, sf. 256

67 **"Growth, Income Distribution and Hausehold Welfore in the İndustrialised Countries Since the First Oil Shock",** A. Boltho İnnocenti Occasinal Papers (Floransa UNİCEF); ak. **Renee Prendergast-Frances Stewart, "Piyasa Güçleri ve Küresel Kalkınma"** Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995, sf. 57-58

68 **"Piyasa Güçleri ve Küresel kalkınma" Renee Prendergast-Frances Steward,** Yapı Kredi Yayınları, sf. 53

69 Le Monde Diplomatique-Ekim 1994; ak. **Metin Aydoğan "Bitmeyen Oyun"** Otopsi Yayınları 2000, 5.Baskı, sf. 51

70 "Milli Kurtuluş Tarihi" Doğan Avcıoğlu, İstanbul Basımevi-1974, 2.Cilt, sf. 731

71 **"Atatürk ve Türkiye'nin Dış Siyaseti" Dr. Mehmet Gönlübol-Dr. Cem Sar**; ak. **Şevket Süreyya Aydemir, "Tek Adam"** Remzi Kitapevi, 3.Cilt-1983, sf. 418

72 **"O'Conor, 1970: 115-121" Mendel,** 1975: 343; ak. **Neşecan Balkan, "Kapitalizm ve Borç Krizi"** Bağlam Yayınları, 1994, sf. 82

73 U.S. News and World Report; ak. Cumhuriyet 12.01.1998

74 **"The Fighter of France", Steven Greenhause,** The New York Times, 16.05.1991, sf. 3; ak. **Lester C.Thurow "Kıran Kırana"** Afa Yayınları, İstanbul-1994, sf. 86-87

75 **"Kohl to Reassure Soviets on Unification",** The Boston Globe, 09.02.1990, sf. 2; ak. s.g.e. sf. 27

76 **"The Strenuous Life Hamilton Clup"**, Chicago IL. 10.04.1899 ak. **Jeffrey E.Garten "Soğuk Barış"** Sarmal Yayınları, sf. 261

77 **"Alman İşgalinde Avrupa 1939-1945" M.R.D. Foot "20.Yüzyıl Tarihi"** Arkın Kitapevi sf. 334

78 **"Masaldan, Bunalımın Yalın Gerçeğine" (E) Orgeneral Kemal Yavuz** Cumhuriyet 29.12.1998

İKİNCİ BÖLÜM DİPNOTLARI
KÜRESELLEŞMEYİ DOĞRU KAVRAMAK

1 **"Cenova'da Yaşanan Faşizm" Nilgün Cerrahoğlu** 28.07.2001 Cumhuriyet

2 **"İtalyan Polisinin Vahşetine Tepki Yok"** Cumhuriyet 01.09.2001

3 **"Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi"** İletişim Yayınları, 3.Cilt, sf. 824

4 **"Oltadaki Balık Türkiye" Emin Değer,** Çınar Araştırma, sf. 161

5 **"Küresel Düşler" Richard J.Barnet-John Cavanagh,** Sabah Kitapları, sf. 317

6 **"Yeni Dünya Düzeni mi Süper Emperyalizm mi?" Doç.Dr. Yıldız Serter,** Cumhuriyet 06.02.1997

7 **"İtalyan Faşizm"** Devrimler ve Karşı Devrimler Ansiklopedisi Gelişim Yayınları, 1975, II.Fasikül, sf. 253

8 **"Almanya'da Nazizm ve Sosyalist Hareket"** Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, 3.Cilt, sf. 827

9 CAROGCİ, sf. 60-61; ak. **Çetin Özek "Direnen Faşizm 1"** İzlem Yayınları 1966, sf. 67-68

10 **"Devrimler ve Karşı Devrimler Ansiklopedisi"** Gelişim Yayınları 1975, II.Fasikül, sf. 288

11 a.g.e. sf. 242

12 **"Direnen Faşizm 1" Çetin Özek** 1966, İzlem Yayınları, sf. 188

13 **"Le Origini del Fascismo; İn Fascismo, anti Fascismo 1"** L.Bosso Milano, 1962, sf. 10; ak. **Çetin Özek, "Direnen Faşizm 1"** 1966, İzlem Yayınları, sf. 189

14 **"Direnen Faşizm 1" Çetin Özek**, İzlem Yayınları, 1966, sf. 242-243
15 a.g.e. sf. 247
16 **"Devrimler ve Karşı Devrimler Ansiklopedisi"** Gelişim Yayınları, Sayı 14, sf. 331
17 **"Almanya'da Nazizm ve Sosyalist Hareket",** Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, 3.Cilt, sf. 82
18 a.g.e. sf. 825
19 **"Devrimler ve Karşı Devrimler Anskilopedisi"** Gelişim Yayınları, Sayı 14, sf. 333
20 **"Almanya'da Nazizm ve Sosyalist Hareket"** Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, 3.Cilt, sf. 821
21 **"Devrimler ve Karşı Devrimler Ansiklopedisi"** Gelişim yayınları, Sayı 14, sf. 333
22 **"Almanya'da Nazizm ve Sosyalist Hareket"** Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, 3.Cilt, sf. 82
23 a.g.e. sf. 825
24 Le Figaro Magazine, 24.07.1999
25 Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, iletişim Yayınları, 1.Cilt, sf. 55
26 a.g.e. sf. 102 ve 234
27 a.g.e. sf. 192
28 **"19.Yüzyılda Fransa'da İşçi Kültürü" Ahmet İnsel,** Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, sf. 78
29 a.g.e. sf.78
30 a.g.e. sf. 386
31 a.g.e. sf. 405
32 **"Sovyetler Birliği Komünist Partisi Tarihi"** Aydınlık Yay., sf. 82
33 **"1914'e Kadar Sanayi İlişkileri" Georges Lafrance "20.Yüzyıl Tarihi"** Gelişim Yay. Sayı 15, sf. 292
34 a.g.e. sf. 288
35 a.g.e. sf. 288
36 a.g.e. sf. 289
37 **"Küresel Düşler" Richard J.Barnet-John Cavanagh,** Sabah Kitapları, sf. 253-252
38 Washington Post 05.07.1992; ak. **Richard J.Barnet-John Cavanagh** Sabah Kitapları, sf. 233

39 **"Deindustrialization" Barry Blvestone,** sf. 31; ak. a.g.e. sf. 233

40 **"Küresel Düşler" Richard J.Barnet-John Cavanagh,** Sabah Kitapları, sf. 246-263

41 a.g.e. sf. 219

42 **"Küreselleşme Avrupa'daki İşçiyi de Ezdi"** Cumhuriyet 27.12.1997

43 **"Küresel Düşler" Richard J.Barnet-John Cavanagh,** Sabah Kitapları, sf. 234

44 a.g.e sf. 234

45 Newsweek 10.09.1990, sf. 51 – 52; ak. a.g.e. sf. 261

46 **"Küresel Düşler" Richard J.Barnet-John Cavanagh,** Sabah Kitapları, sf. 261

47 a.g.e. sf. 232

48 **"Senato Çalışma Alt Komitesi Önünde Tanıklık" Jeff Faut,** ABD Senatosu 07.04.1992; ak. **Richard J.Barnet-John Cavanagh**, Sabah Kitapları, 1995, sf. 233

49 **"Küresel Düşler" Richard J.Barnet-John Cavanagh,** Sabah Kitapları, sf. 234

50 a.g.e. sf. 220

51 **"A.Nation in Crisis : The Dropout Dilemma" Byron N.Kunisawa,** National Education Association Today, Ocak 1998, sf. 61; **"The Congress of the United States"** The 1990 Joint Economic Committee Report (Washington D.C. US Goverment Printing Office, 1990, sf. 6; **"Losing the war of Letters" Ezra Bowen** Time, 05.05.1986, sf. 68; ak. **Jeffry E.Garten, "Soğuk Barış"** Sarmal Yayınları, sf. 219

52 a.g.e. sf. 219

53 **"Dipsiz Kuyu" Umur Talu** Milliyet, 31.12.1999

54 **"Yapısal Uyum Küresel Bütünleşme ve Sosyal Demokrasi" Dharam Ghai;** ak. **Renee Prendergast-Frances Stewart "Piyasa Güçleri ve Küresel Kalkınma"** Yapı Kredi Yayınları, sf. 57

55 Washington Post, 06.03.1991; ak. **Richard J.Barnet-John Cavanagh "Küresel Düşler"** Sabah Kitapları 1995, sf. 263

56 Bluestone, **"Deindustrialization"** s, 34; ak. a.g.e. sf. 232

57 **"A Contact for under Devolopment : Subcontranting for Multinationals in the Philippine Semiconductor and Garment İndustries" Corneila Aldana,** IBON Databank, Philippines 1989, sf. 98-101; ak. a.g.e sf 263

58 **"Birt of the Secon Generation" Ho Kwon Ping**, For Eastern Economic Review, 18.05.1979; ak. a.g.e. sf. 257

59 **"Paying to Lose Our Jops" Charles Kernaghan**, sf. 11; ak. a.g.e. sf. 257

60 **"24 Hours Supplement" Peter Mares**, sf. 8; ak. a.g.e. sf. 259

61 **"National Labor Committe in Support of Democracy and Human Right in El Salvador" Wolker Rights** and the New Word Order. (New York: National Labor Committee 1991); ak. a.g.e. sf. 263

62 **"Spring in Their Step" Mark Clifford**, For Eastern Economic Review, 05.11.1992, sf. 56; ak. a.g.e. sf. 258

63 **"Küresel Düşler" Richard J.Barnet-John Cavanagh,** Sabah Kitapları, sf. 258

64 a.g.e. sf. 259

65 **"Global Paradoks" John Naisbitt**, Sabah Kitapları, 1994, sf. 24-14

66 Dinsel Hareketlere Washington'dan Destek Cumhuriyet, 12.09.1999

67 **"Amerika Bu Kez Din Özgürlüğüne El Attı" Semih İdiz**, Star, 12.09.1999

68 **"İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun" Peter Hopkirk**, Sabah Kitapları, 1995, sf. 3

69 **"Şirket Yönetiminde GE Yaklaşımı, Jack Welch Yeni General Elektric'i Nasıl Yarattı?" Robert Slater,** Sabah Kitapları 1994 ve **"Global Paradoks" John Naisbitt**, Sabah Kitapları, 1994, sf. 5

70 **"Global Paradoks" John Naisbitt**, Sabah Kitapları, 1994, sf. 5

71 a.g.e. sf. 5

72 **"New Perspectives Quarterly (NPQ)"** Cilt 2, Sayı 5; ak. **Hıdır Göktaş-Metin Gölbay, "Soğuk Svaştan Sıcak Barışa"** Alan Yayıncılık 1994, sf. 40

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM DİPNOTLARI
PARTİ ÖRGÜTLENMESİNDE TEMEL KAVRAMLAR

1 **"Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni" Frederich Engels**, sf. 226, 227; ak. **George Politzer, "Felsefenin Temel İlkeleri"** Sol Yayınları, 4.Baskı, sf. 296

2 **"Türkiye'de Siyasi Partiler" Prof.Dr.Tarık Zafer Tunaya** ARBA Araştırma Basın Yayın Tic.Kasım 1995, sf. 2

3 **"Siyasi Partiler" Maurice Duverger**, Bilgi Yayınları, 2.Baskı, 1974, sf. 52

4 **"Siyasi Partiler" Maurice Duverger**, Bilgi Yayınları, 2.Baskı, 1974, sf. 9

5 a.g.e. sf. 15-16

6 **"Türkiye'de Siyasi Partiler" Prof.Dr.Tarık Zafer Tunaya** ARBA Araştırma Basın Yayın Tic.Kasım 1995, sf. 2-3

7 **"İktisat" Prof.Dr.Çetin Yetkin**, Süreç Yayıncılık ve Tanıtım Tic.Ltd.Şti. Sf. 29

8 **"Eskişehir-İzmir Konuşmaları"** Kaynak Yayınları, Birinci Basım Haziran 1993, sf. 75

9 a.g.e. sf. 233

10 **"Atatürk'ün Resmi Yayınlara Girmemiş Söylev, Demeç, Yazışma ve Söyleşileri"** Kaynak Yayınları, 2.Basım Şubat 1997, sf. 218

11 **"Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik) Tarihi"**, Aydınlak Yayınları, 1975, sf. 54

12 **"Siyasi Partiler" Maurice Duverger**, Bilgi Yayınları, 2.Baskı, 1974, sf. 15

13 **"Devlet ve Demokrasi" Server Tanilli**, Say Kitap Pazarlama, 2.Baskı, sf. 220

14 a.g.e. sf. 220-221

15 **"Türkiye'de Siyasi Partiler" Prof.Dr.Tarık Zafer Tunaya** ARBA Araştırma Basın Yayın Tic.Kasım 1995, sf. 28-29

16 **"Traité de Science Politique" Georges Burdeau**, Paris 1948, 1.Cilt, sf. 427; ak. **Tarık Zafer Tunaya "Türkiye'de Siyasi Partiler"** ARBA Yayınları Tic., Kasım 1995, sf. 29

17 **"Siyasi Partiler" Maurice Duverger**, Bilgi Yayınları, 2.Baskı, 1974, sf. 9

18 **"Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi"** Sol Yayınları, I.Baskı 1969, sf. 61

19 **"Les Partis Politiques et les Mouvements Sciauxla IV.e"**

20 **"Hasta Adam, Avrupa" Nilgün Cerrahoğlu**, Cumhuriyet, 29.04.2002

21 **"Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi"** Sol Yayınları, I.Baskı 1969, sf. 61

22 **"Eskişehir-İzmir Konuşmaları"** Kaynak Yayınları, Birinci Basım Haziran 1993, sf. 77 ve 231

23 **"Atatürk'le Konuşalım" Mustafa Baydar** 1964, sf. 78

24 **"Lenin'in Parti Öğretisi" Soren**, Aşama Yayınları, Birinci Basım, Kasım 1974, sf. 17

25 **"Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber" Mahzar Müfit Kansu**, 1966; ak. **Şevket Süreyya Aydemir, "Tek Adam"**, Remzi Kitapevi, 1981, 8.Basım, 2.Cilt, sf. 117

26 **"Siyasi Partiler" Maurice Duverger**, Bilgi Yayınları, 2.Baskı, 1974, sf. 33

27 **"Zabit ve Kumandan ile Hasbihal" M.K. Atatürk**, 1981, Genel Kurmay Ateşe Başkanlığı ve **"Atatürk ve Devrim", Ord. Prof. Enver Ziya Karal**, TC.Ziraat Bankası Kültür Yayınları, Ankara-1980, sf. 15

28 **"Atatürk'le Konuşmalar" Mustafa Baydar**, 1964, sf. 42-43

29 **"Siyasi Partiler" Maurice Duverger**, Bilgi Yayınları, 2.Baskı, 1974, sf. 52

30 **"Milli Kurtuluş Tarihi", Doğan Avcıoğlu**, İstanbul Kitapevi 1974, 2.Cilt, sf. 704

31 **"Atatürk'ün Söylev Ve Demeçleri"** 2.Cilt 1952, Türk İnkilap Tarihi Ens. Yayınları, sf. 162

32 **"Siyasi Partiler" Maurice Duverger**, Bilgi Yayınları, 2.Baskı, 1974, sf. 536-537

33 **"Türkiye'de Siyasi Partiler" Prof.Dr.Tarık Zafer Tunaya** ARBA Araştırma Basın Yayın Tic.Kasım 1995, sf. 7

34 **"Traité de Science Politique" Georges Burdeau**, Paris 1948, 1.Cilt, sf. 427; ak. **Tarık Zafer Tunaya, "Türkiye'de Siyasi Partiler"** ARBA Yayınları, İkinci Baskı 1995, sf. 51

35 **"Tek Adam" Şevket Süreyya Aydemir**, İkinci Cilt, Remzi Kitapevi, Sekizinci Basım. Sf. 113

36 **"Siyasi Partiler" Maurice Duverger**, Bilgi Yayınları, 2.Baskı, 1974, sf. 339-340

37 **"Atatürk'ün İzmit Basın Konferansı", İsmail Arar**, 1969, sf. 32 ve **"M.K.Atatürk'ün Karslbad Hatıraları" A.Afet İnan**, 1983, Türk Tarih Kurumu Yayınları, sf. 225

38 **"Siyasi Partiler" Maurice Duverger**, Bilgi Yayınları, 2.Baskı, 1974, sf. 537

39 a.g.e. sf. 267

40 a.g.e. sf. 271

41 **"Revve Politique et Parlementaire"** 1910, sf. 509; ak. **Maurice Duverger "Siyasi Partiler"** Bilgi Yayınları, İkinci Baskı 1974, sf. 537

42 **"What is to be done?"** Op.Glt. sf. 225; ak. a.g.e. sf. 214

43 Iskra No: 1; ak. a.g.e. sf. 214

44 **"Selected Works London 1947",** Cilt 1, sd. 240; ak. a.g.e. sf. 214

45 **"Political Parties" Roberto Michels** London 1915, sf. 34; ak. a.g.e. sf. 215

46 **"Siyasi Partiler" Maurice Duverger**, Bilgi Yayınları, 2.Baskı, 1974, sf. 537

47 Hearing, Washington D.C. 1962 Vol. 1, sf. 359; ak. **Harry Magdoff, "Emperyalizm Çağı"**, Odak Yayınları, 1974, sf. 155

48 **"Siyasi Partiler" Maurice Duverger**, Bilgi Yayınları, 2.Baskı, 1974, sf. 216

49 a.g.e. sf. 217

50 **"Avrupa Sol Partilerde Örgüt Yapısına İlişkin Örnekler" Turhan Karataş, "Nasıl Bir Sol Parti"** Sosyal Demokrat Hareket Yayınları, Ağustos 1999, sf. 98

51 a.g.e. sf. 106

52 **"Demokrasi, Örgütlenme Özgürlüğü ve İsveç Örneği" Ahmet Erol**, TC Kültür Bakanlığı Yayınları/1728, 1995, sf. 89

53 **"Örgütlenme Üzerine"** Bora Yayınları 1975, **sf. 17**

54 **"Atatürk'te Konular Ansiklopedisi" Seyfettin Turhan,** Yapı ve Kredi Yayınları, 1993, sf. 30

55 **"Anılar" Nadejda Krupskaya** Odak yayınları 1974, Birinci Cilt, sf. 27

56 **"Eskişehir-İzmit Konuşmaları" Mustafa Kemal,** Kaynak Yayınları 1993, sf. 223 **ve "Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı" İsmail Arar** 1969, sf. 32 ve **"Atatürkçülük" Hüseyin Cevizoğlu,** UFUK Ajans Yayınları, sf. 59

57 **"Mustafa Kemal'den Yazdıklarım" Afet İnan,** Kültür Bakanlığı yayınları, sf. 107-108

58 **"Atatürkçülük" Hüseyin Cevizoğlu**, UFUK Ajans Yayınları, sf. 59

59 **"Çankaya" Falif Rıfkı Atay**, Bateş A.Ş. Yayınları, sf. 377

60 **"Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadelenin İç Alemi" Enver Bahnan Sapolyo**, İnkilap ve AKA Kitapevi 1967, sf. 106

61 **"Tek Başıma Kalsam da" E.Behnan Şapolyo**, Türk Kültürü Sayı 49, sf. 27; ak. **Reşit Üker, "Atatürk'ün Bursa Nutku"** Cumhuriyet Kitapları Şubat 1998,

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM DİPNOTLARI
BATI'DA TOPLUMSAL EVRİM

1 **"Türkiye Tarihi 1"** Cem Yay., 4.Basım 1995, sf. 11

2 a.g.e. sf. 11

3 **"Kapital" Karl Marks,** Birinci Cilt, Birinci Kitap, Odak Yay., sf. 48 ve **"Louis Bonaparte'nin Onsekizinci Brumaire'i" Karl Marx**, Köz Yayınları, 1975, sf. 13
4 **"The London Observer"** 07.04.2002, ak. **Özge Özgüler**, Cumhuriyet 28.06.2002
5 **"Mr.Blair'in 'Yeni/Sömürgeci' İncili..." Attila İlhan,** Cumhuriyet 02.10.2002
6 **"Siyasi Partiler" Niyazi Berkes**, Yurt ve Dünya Yay. 1945, sf. 46
7 **"Tarih I"** Kaynak Yay. 4.Baskı 2000, sf. 182
8 a.g.e. sf. 181
9 a.g.e. sf. 186
10 **"Büyük Dünya Tarihi", Jacqes Pirenne** Meydan Yay. Sf. 79; ak. **Hüseyin Kılıç, "Batı'da Kadın",** Otopsi Yay.-2000, sf. 30
11 **"Batıda Kadın" Hüseyin Kılıç,** Otopsi Yay.-2000 sf. 32
12 **"Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi"** İletişim Yayınları, 8.Cilt, sf. 2500
13 a.g.e. sf. 2501
14 **"Tarih I, Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri"** Kaynak Yay. 4.Baskı 2000, sf. 206
15 a.g.e. sf. 206
16 **"Batı Felsefe Tarihi" Bertrand Russell,** Kitaş Yay.-1969 sf. 173; ak. **Hüseyin Kılıç "Batıda Kadın"** Otopsi Yay.-2000, sf. 32
17 **"Tarih I, Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri",** Kaynak Yayınları, 4.Baskı-2000, sf. 221
18 Ana Britanica, Ana Yay. A.Ş. 32.Cilt, sf. 283-284
19 **"Tarihimiz ve Cumhuriyet" Zeki Arıkan**, Tarih Vakfı Yurt Yay.-1997, sf. 143
20 a.g.e. sf. 143-144
21 a.g.e. sf. 144
22 **"Batı'da Kadın" Hüseyin Kılıç,** Otopsi Yay.-2000, sf. 38
23 **"Seks Açısından Bir Kadın – Bir Erkak" Kraft Ewing** Altın Kitapları yay.-1970, sf. 172; ak. **Hüseyin Kılıç,** Otopsi Yay.-2000, sf. 38
24 a.g.e. sf. 40
25 **"Aristo : Politika", Çev. Niyazi Berkes,** 1.Cilt, Maarif Vekaleti Yayınları-1944, sf. 3; ak. **Hüseyin Kılıç "Batı'daki Kadın"** Otopsi Yay., - 2000, sf. 40
26 **"Roma Hukuku" Prof. Ziya Umur**, İÜHF Yay. -1965, sf. 138; ak. a.g.e. sf. 43
27 Ana Britannica, Ana Yay. A.Ş. 26.Cilt, sf. 318
28 Ana Britannica, Ana Yay. A.Ş. 11.Cilt, sf. 428

29 **"Tarih Türkler'de Başlar" Hulki Cevizoğlu**, Ceviz Kabuğu Yayınları, İstanbul -2002, sf. 190
30 **"Batı'daki Kadın" Hüseyin Kılıç**, Otopsi Yay.-2000, sf. 56
31 **"Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi"** İletişim Yay. 8.Cilt, sf. 2513
32 **"Orta-Asya" Jean-Paul Roux,** Kabalcı Yay.-2000, sf. 45
33 **"The Craftsmen Giardina, and The Romans" Jean Paul Marel** sf. 321; ak. **Lester C.Thurow, "Kapitalizmin Geleceği"** Sabah Kitapları İstanbul-1997, sf. 12
34 Encyclopedia Britannica, Cilt 20, sf. 632; ak. a.g.e. sf. 12
35 **"Felsefe Ansiklopedisi" Orhan Hançerlioğlu**, 1.Cilt, Remzi Kitapevi, İstanbul-1985, sf. 101
36 **"The Roman Empire" Paul Veyne**, A History of Private Life from Pagan Rome to Byzantium (Cambridge, Mass : Belknap Press, 1987), sf. 118; ak. a.g.e. sf. 12
37 Ana Britanica, Ana Yay. A.Ş. 32.Cilt, sf. 283-284
38 a.g.e. 19.Cilt, sf. 326
39 **"Batı'daki Kadın" Hüseyin Kılıç**, Otopsi Yay.-2000, sf. 76
40 a.g.e. sf. 46
41 **"Tarihimiz ve Cumhuriyet" Zeki Arıkan**, Tarih Vakfı Yurt Yay.-1997, sf. 143
42 **"Batı'daki Kadın" Hüseyin Kılıç**, Otopsi Yay.-2000, sf. 88
43 **"Justiniaus; Instituticnes"** çev, **Prof.Ziya Umur,** İÜHF Yay., No: 276, İst.-1968, sf. 41-52; ak. a.g.e. sf. 46
44 **"Roma Hukuku Dersleri" Prof. Andreas B.Schwarz,** İÜHF Yay.; ak. a.g.e. sf. 76
45 **"Virgile, L'eneide" çev. Ahmet Reşit,** Dün ve Yarın Külliyatı, 2.Cilt-1936, sf. 144; ak. a.g.e. sf. 65
46 **"Roma Hukuku" Prof. Hüseyin Cahit Oğuzoğlu,** Ank.-1959, sf. 383; ak. a.g.e. sf. 87
47 **"Fahişelik ve Kadın Ticareti" Jean-Gabriel Mancini** Varlık Yay., İstanbul-1973, sf. 197; ak. a.g.e. sf. 88
48 a.g.e. sf. 88
49 **"Kadın ve Sosyalizm" August Bebel**, 1.Cilt, sf. 38-39; ak. a.g.e. sf. 59
50 a.g.e. sf. 59
51 **"Vergilius, Publius"** çev., **Öner Güngör,** Çoban Türküleri Yay., sf. 68; ak. a.g.e. sf.59
52 **"Tarih II-Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri"** (1931-1941) Kaynak yay. 3.Baskı, sf. 210
53 **"Felsefenin Temel İlkeleri" Georges Politzer**, Sol Yay. 1974, sf. 302

54 **"Ekonomi Sözlüğü" Orhan Hancerlioğlu**, Remzi Kitapevi, 5.Basım 1993, sf. 278
55 **"Felsefenin Temel İlkeleri" Georges Politzer**, Sol Yay. 1974, sf. 304
56 **"İktidar" Prof.Dr.Çetin Yetkin**, Süreç Yay. 1987, sf. 29
57 **"Hürriyet Bildirgeleri"** Belge Yay. 1983, sf. 19
58 **"Tarih III-Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941)"** Kaynak Yay., 3.Baskı, sf. 15
59 **"Tarih III-Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri"** Kaynak Yay., 3.Basım-2001, sf. 100
60 **"Ekonomi Sözlüğü" Orhan Hançerlioğlu**, Remzi Kitapevi, 5.Basım 1993, sf. 284
61 a.g.e. sf. 285
62 a.g.e. sf. 284
63 **"Fatelli Fabbri Editori"** 20138 Milano, **Via Mecenate**, 91 İtaly, ak. **"Devrimler Ve Karşı Devrimler Ansiklopedisi"** Gelişim Yay., 1975, 2.Cilt, sf. 193
64 a.g.e. sf. 198
65 a.g.e. sf. 198
66 a.g.e. sf. 100
67 **"Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi"** İletişim Yay., 2.Cilt, sf. 458 ve **"Büyük Larousse"** Gelişim Yay., 9.Cilt, sf. 5704
68 **"Büyük Larousse"** Gelişim Yay., 2.Cilt, sf. 1147
69 **"Aztekler", Richard F.Townsend,** Arkadaş Yayınları, Ankara-2001, sf. 166 - 168
70 **"Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi"** İletişim Yay., sf. 1148
71 **"Mayaların Kayıp Şehirleri" Claude Baudez-Sydney Picasso**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, sf. 37
72 **"Mayalar" Michale D.Coe**, Arkadaş Yayınları, Ankara-2002, sf. 191
73 **"Büyük Larousse"** Gelişim Yay., 13.Cilt, sf. 7884
74 **"Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi"** İletişim Yay., sf. 458
75 a.g.e. sf. 458
76 a.g.e. sf. 456
77 a.g.e. sf. 456
78 **"Legends, Lies and Cherished Myths of American History" Richard Shenkman**; ak. **Tim Marshall, "Hükmeden Erkek Boyun Eğen Kadın"** Altın Kitaplar, 1997, sf. 45
79 a.g.e. sf. 45
80 a.g.e. sf. 46

81 **"Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi"** İletişim Yay., sf. 458

82 a.g.e. sf. 1427

83 **"Ekonomi Sözlüğü" Orhan Hançerlioğlu**, Remzi Kitapevi, 5.Baskı 1993, sf. 380

84 **"Yeni Dünya Düzeni Kemalizm ve Türkiye" Metin Aydoğan**, Kum Saati Yay., 4.Baskı 2002, sf. 319

85 **"Kapitalizmin Kökenleri" Jean Suret-Canale**; ak. **"Kapitalizmin Kara Kitabı"** Evrensel Basım Yayın, 2.Basım-2001, sf. 24

86 a.g.e. sf. 24

87 **"Yerli Soykırım" Robert Pac**; ak. a.g.e. sf. 24

88 a.g.e. sf. 24

89 **"Ortadoğu Uygarlık Mirası-2" Muazzez İlmiye Çığ**, Kaynak Yayınları, İstanbul-2003, sf. 250

90 a.g.e. sf. 23

91 a.g.e. sf. 27

92 **"Latraite et l'eselavage des Congolais parles Europeens, Paris, Vanelsche", R.P. Dieudonne Rinchon**, sf. 97-98, 1929; ak. a.g.e. sf. 27

93 **"W.H. Seeing With a Native Eye, Harper and Row" Capp** 1976, ak. **Semra Somersan "Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi"** İletişim Yay., 5.Cilt, sf. 1426

94 **"ABD Demokrat mı, Faşist mi?" Prof.Dr. Türkkaya Ataöv**, Cumhuriyet 12.02.2003

95 **"Bilinmeyen İç Asya" L.Ligeti** Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay., 1986-Ankara, sf. 6

96 **"Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi"** İletişim Yay., 2.Cilt, sf. 433

97 **"Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi"** İletişim Yayınları, sf. 1309

98 **"Rönesans ve Felsefesi" Yalçın Kaya**, Tiglat Matbaacılık, 1999, sf. 9

99 **"Discours Politiques et Militaries"François de la Nove**, ak. **Michael J.Heath, "Crusading Commenplaces : La Nove Lucinge and Rhetoric Against the Turks"** Genevze Droz S.A. sf. 31

100 **"Batıda Kadın" Hüseyin Kılıç**, Otopsi Yay.-2000, sf. 156

101 **"Tarih – ül Kamil"** 'in 1303 Mısır Basımı C.10, s. 94 ve Fransızca Çeviri C.1, S. 192; Danişmend s.100; ak. **Prof.İlhan Arsel, "Arap Milliyetçiliği ve Türkler"** Kaynak Yay. 6.Basım-1999, sf. 280

102 **"Büyük Larousse"** Gelişim Yay., 8.Cilt sf. 4916

103 **"Batıda Kadın" Hüseyin Kılıç, Otopsi Yay.-2000, sf. 132**
104 **"Ana Britannica"** Ana Yayıncılık A.Ş. 14.Cilt sf. 284
105 **"Tarih II"**, Kaynak Yayınları, 2.Cilt, sf. 243
106 a.g.e. sf. 243
107 **"Orta Çağ'da Entellektüeller" Jacques Le Goff,** Ayrıntı Yayınları -994, sf. 39

BEŞİNCİ BÖLÜM DİPNOTLARI
BATI AYDINLANMASI

1 **"Toplum Bilim Sözlüğü" Orhan Hançerlioğlu,** Remzi Kitapevi, İstanbul 1986, sf. 330
2 **"Tarih Boyunca Bilim ve Din", A.Adnan Adıvar,** Remzi Kitapevi, 5.Basım İstanbul-1994, sf. 99
3 a.g.e. sf. 99
4 a.g.e. sf. 105
5 **"Kitap Kıyımı" Yalçın Kaya** Tiglat Matbaacılık 2001, sf. 59
6 a.g.e. sf. 59-60
7 a.g.e. sf. 60
8 a.g.e. sf.75
9 a.g.e. sf.75
10 **"Toplum Bilim Sözlüğü" Orhan Hançerlioğlu,** Remzi Kitapevi, İstanbul 1986, sf. 330
11 **"Allah'ın Güneşi Avrupa'nın Üzerine" Sigrid Hunke,** Altın Kitaplar Yayınları, 2001, sf. 227
12 a.g.e. sf. 329
13 a.g.e. sf. 331
14 **"Tarih Boyunca İlim ve Din" A.Adnan Adıvar,** Remzi Kitapevi, 5.Basım 1994, sf. 89
15 **"Felsefe Ansiklopedisi Düşünceler Bölümü"** Remzi Kitapevi, 1.Cilt, 1985, sf. 186
16 **"Tarih Boyunca İlim ve Din"A.Adnan Adıvar,** Remzi Kitapevi, 5.Basım 1994, sf. 89
17 **"Emperyalizm Kilidi" Prof. Türkkaya Atatöv,** Cumhuriyet 12.08.2003
18 **"Rönesans ve Felsefesi" Yalçın Kaya,** Tiglat Mat. A.Ş. 1999, sf. 41
19 **"Düşünce Tarihi" Orhan Hançerlioğlu,** Remzi Kit., 5.Basım 1993, sf. 198

20 **"Düşünce Tarihi" Orhan Hançerlioğlu**, Remzi Kit., 5.Basım 1993, sf. 198 - 359 ve **"Rönesans ve Felsefesi" Yalçın Kaya,** Tiglat Mat. A.Ş. 1999, sf. 43

21 **"Rönesans ve Felsefesi" Yalçın Kaya,** Tiglat Mat. A.Ş. 1999, sf. 46

22 **"Rönesans ve Felsefesi" Yalçın Kaya,** Tiglat Mat. A.Ş. 1999, sf. 44

23 a.g.e. sf. 46

24 a.g.e. sf. 46

25 **"Hitler'in Manevi Atası Luther", Peter F. Weiner**, Kaktüs Yay., İstanbul 2002, sf. 65, 50 ve 7

26 **"Rönesans ve Felsefesi" Yalçın Kaya,** Tiglat Mat. A.Ş. 1999, sf. 46

27 **"Büyük Larousse"** Gelişim Yay., 16.Cilt, sf. 10056

28 **"Rönesans ve Felsefesi" Yalçın Kaya,** Tiglat Mat. A.Ş. 1999, sf. 45-46

29 **"Gülün Öteki Adı" Mine G.Saulnier**, Mitos Yay., 3.Baskı 1992, sf. 22, 31, 55 ve 56

30 **"Aydınlanma Çağı Felsefesi" Yalçın Kaya**, Tiglat Mat., A.Ş., İstanbul-2000, sf. 132

31 **"Düşünce Tarihi" Orhan Hançerlioğlu,** Remzi Kitapevi, 5.Basım 1993, sf. 251

32 **"La Loi de la Civilisation et de la Decadence" Brooks Adams**, sf. 375-380, ak. **Orhan Hançerlioğlu "Ekonomi Sözlüğü"** , Remzi Kitapevi, 5.Basım 1993, sf. 355

33 **"A Short History of the British West İndies, sf. 50", H.V. Wisemann**, ak. a.g.e. sf. 355

34 **"Tarih Boyunca İlim ve Din" A.Adnan Adıvar**, Remzi Kitapevi, 5.Basım 1994, sf. 165

35 **"Aydınlanma Çağı Felsefesi" Yalçın Kaya**, Tiglat Matbaacılık A.Ş. İstanbul 2000, sf.36

36 **"Düşünce Tarihi" Orhan Hançerlioğlu,** Remzi Kitabevi., 5.Basım 1993, sf. 265-268

37 a.g.e. sf. 271

38 **"Batı Düşününde Türk ve İslam İmgesi" Prof. Onur Bilge Kula**, Büke Yayıncılık, Ekim 2002, sf. 20-27

39 a.g.e. sf. 74-75

40 **"Felsefenin Temel İlkeleri" Georges Politzer**, Sol Yay., 3.Baskı 1971, sf. 20-21

41 **"Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük" Prof.Tarık Zafer Tunaya, ARBA Yay., 3.Basım -1994, sf. 141**

42 **"Milli Kurtuluş Tarihi" Doğan Avcıoğlu,** İstanbul Matbaası-1974, sf. 35

43 a.g.e. sf. 34

44 **"L'Extermination des chretiens de Turquie. Ala memoire victimes de la barbarie turque", K.D'Any** Lausanne, Imprimerie La Concorde, 15 Juillet 1918, p.25; ak. httb : // www.tetedeturkck.com/prejuges / Prejuges. htm

45 **"Bitmeyen Oyun" Metin Aydoğan**, Kum Saati Yay., 2002, 12.Baskı, sf. 160

46 **"Dünya Tarihi" Prof. William H.Mc Neill**, İmge Yay., 5.Baskı 2001, sf. 373

47 htarcan @ wanadoo. Fr

48 **"Constantinople", William Barry**, Nimeteenth Century and After, Londra, 1920, sf. 728; ak. **Stephane Yerasimos, "Türkler"** Doruk Yay.-2002, sf. 49

49 **"Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük" Prof.Tarık Zafer Tunaya**, ARBA Yay., 3.Basım-1994, sf. 42

50 **"Pangolos Türkiye'ye Hakaret Yağdırdı"** Cumhuriyet, 25.09.1997

51 **"Anastasios Lolos (editör), Die Apolaypse des Pseudo-Methodies, Meisenheim am Glan**, 1976, sf. 130; ak. **Stephane Yerasimos, "Türkler"** Doruk Yayınları-2002, sf. 18

52 **"L'Angleterie, La France et le Probleme de Constantinople Notes et Reflections surla Turquie" C.G. Bella**, Paris Librairie des Sciences et Sociales, 1920, P-15 – 17; ak. http: // www. tetedeturc . com/prejuqes/prejuges.htm

53 **"L'Angleterre, la France et le probleme de Constantinople. Notes et reflexions sur la Turquire" C.G.Bello** 1920, sf. 35-37; ak. **Stephane Yerasimos "Türkler"** Doruk Yay.-2002, sf. 42

54 **"Cinsel İlişkiler Tarihi" Andre Daninos** Gelişim Yay.-1774, sf. 144; ak. **Hüseyin Kılıç, "Batıda Kadın"** Otopsi Yay., 2002, sf. 237

55 **"Geographie Universelle" Malte-Brun**, 1860, Paris, Geme Edition; ak. httb: // www. tetedeturc . com / prejuges.

56 **"Das Neue Lexikon Der Vorurteile" Jogschies** 1987, 100; ak. **Prof. Bozkurt Güvenç "Türk Kimliği"** Remzi Kit, 6.Basım-2000, sf. 291

57 **"İncil" Matta**, 15/20; ak. **Hüseyin Kılıç, "Batı'da Kadın"** Otopsi Yayınları, İstanbul-2000, sf. 149

58 **"Batı Felsefesi Tarihi" Bernard Russel**, 2.Cilt, 2.Cilt, sf. 130; ak. a.g.e. sf. 149

59 **"Tabular ve Tuhaf Adetler" Ayhan Korkmaz** Aykın Yayınları; ak. Cumhuriyet 22.05.2004

60 **"Kadın ve Erkek ruhsal ve Cinsel İlişkiler Ansiklopedisi"** 2.Cilt, sf.374; ak. a.g.e sf. 227

61 a.g.e.; Cumhuriyet 22.05.2004

62 **"Türk Kimliği" Prof.Bozkurt Güvenç**, Remzi Yay., 6.Basım-2000, sf. 290

63 **"La Question de Turquie", V.Marc**, La Liquidation de la dette Publique Ottomane, Paris, L'Orient İllustre, 1919 sf. 7-8; ak. a.g.e. sf. 40

64 **"Le Role Economique des Grecs en Thrace" Alexandra Antoniades,** 27 Şubat 1919'da 19191 Barış Konferansına sunulan rapor, Paris, 1919, sf. 5; ak. a.g.e. sf. 41

65 **"Batı Düşüncesinde Türk ve İslam İmgesi" Prf.Onur Bilge Kula**, Büke Yay. 2002, sf 172

66 a.g.e. sf.172

67 **"Crusading Commonplaces : La Nove Lucinge and Rhetoric Against the Turks" Michael J.Heath**, Genevre, Droz, sf. 9

68 a.g.e. sf. 10 - 11

69 a.g.e. sf. 31

70 a.g.e. sf. 31

71 **"Memoire des sages et royales econnomies d'Estat domestiques, politiques et militaries de Henri Le Grand Maximilien de Sully, Nouvelle Coollection Memoires pour Servir a L'histoire de France",** 1837, Bölüm C

72 **"Alman Kültüründe Türk İmgesi" Prof.Onur Bilge Kula,** Gündoğan Yay., 1992 ak, **Deniz Som** Cumhuriyet 15.12.2002

73 **"Crusading Commonplaces : La Nave Lucinge and Rhetoric Against the Turks" Michale J. Heath**, Genevre, Droz, Sf. 31

74 **"Türkler Müslümanlar ve Ötekiler" Voltaire**, derleyen **Osman Yenseni,** İş Bankası Yay., 2.Baskı, sf. 87-93

75 **"La Turquie Dans Les Romans" et les Contes de Voltaire, Dr. Cemil Göker**, Ankara Üniversitesi Yayınevi 1971, sf. 33

76 a.g.e. sf. 33

77 **"Lettres Choisies de Voltaire" Librainie Gamier Freres** – Paris-VII., sf. 150

78 **"Sur les observations sur la religion, les lois, le gouvernemet et les moeurs des Turcs" M.**Porter; ak. http: www. teteturc. com /prejuges /prejuges.htm

79 **"Batı Düşünde Türk ve İslam İmgesi" Prof.Onur Bilge Kula**, Büke Yay., 2002, sf. 37 **ve** 42

80 a.g.e. sf. 63-76

81 a.g.e. sf. 76 ve 77

82 **"Felsefenin Temel İlkesi" George Politzer,** Sol Yay., 3.Baskı 1971, sf. 39
83 **"Batı Düşününde Türk ve İslam İmgesi" Prof. Onur Bilge Kula,** Büke Yay., 2002, sf. 13
84 a.g.e. sf. 95, 107 ve 116
85 a.g.e. sf. 175
86 a.g.e. sf. 175
87 a.g.e. sf. 179
88 a.g.e. sf. 145 ve 149
89 **"Ekonomi Sözlüğü" Orhan Hançerlioğlu,** Remzi Kitapevi 5.Basım 1993, sf. 355
90 **"Batı Düşününde Türk ve İslam İmgesi" Prof. Onur Bilge Kula,** Büke Yay., 2002, sf. 135
91 **"Türkler" Stephane Yerasimos,** Doruk Yay.-2002, sf. 32
92 **"Doğulular için Önsöz" Victor Hugo,** Le Livre de Poche Yay., sf. 6
93 http : // www. tetedeturc . com /prejudes /prejudes.htm
94 **"Büyük Larousse"** Gelişim Yay., 4.Cilt, sf. 2332
95 **"Çağdaşımız Victor Hugo" Server Tanilli,** Adam Yay., 2002, sf. 76
96 a.g.e. sf. 210 ve 211
97 a.g.e. sf. 232, 233
98 **"Büyük Larousse"** Gelişim Yay., 4.Cilt, sf. 2103

ALTINCI BÖLÜM DİPNOTLARI
BATI'DA SİYASİ PARTİLER

1 **"Siyasi Partiler" Niyazi Berkes,** Yurt ve Dünya Yayınları, İstanbul 1946, sf. 27, 31 ve 33
2 **"Hürriyet Bildirgeleri"** Belge Yay., İstanbul 1983, sf. 61-62
3 **"Hürriyet Bildirgeleri-Magna Charta'dan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine",** Belge Yay. 1983, sf. 19 ve 34
4 **"Büyük Larousse"** Gelişim Yay. 4.Cilt, sf. 2070 ve 2492
5 **"Fazilet Partisi-Esas Hakkında Görüşler" Vural Savaş,** sf. 57-58
6 **"Civil Liberties : Coses and Materials"** London 1991, sf. 261, ak. **Vural Savaş "Fazilet Partisi – Esas Hakkında Görüşler"** sf. 27
7 a.g.e. sf. 57-58

8 **"Siyasi Partiler" Maurice Duverger**, Bilgi Yay., 2.Basım 1974, sf. 417

9 **"Siyasi Partiler" Niyazi Berkes**, Yurt ve Dünya Yayınları, İstanbul 1946, sf. 37

10 a.g.e. sf. 60

11 **"Democracy and the Organization of Political Parties, 2.London 1902"**, ak. **Maurice Duverger "Siyasi Partiler"**, Bilgi Yay., 2.Basım 1974, sf. 18-19

12 a.g.e. sf. 43

13 **"Siyasi Partiler" Niyazi Berkes**, Yurt ve Dünya Yayınları, İstanbul 1946, sf. 59

14 **"Great Britain" J.M.Gaus**, Chicago Univercity, sf. 215, ak. **"Siyasi Partiler" Niyazi Berkes**, Yurt ve Dünya Yayınları, İstanbul 1946, sf. 73

15 **"Hürriyet Bildirgeleri"** Belge Yay., İstanbul 1983, sf. 76-77

16 **"Büyük Larousse"** Gelişim Yay. 1.Cilt, sf. 514

17 **"Hürriyet Bildirgeleri"** Belge Yay., İstanbul 1983, sf. 83

18 **"Siyasi Partiler" Niyazi Berkes**, Yurt ve Dünya Yayınları, İstanbul 1946, sf. 76

19 **"Hükmeden Erkek Boyun Eğen Kadın" Tim Marshall,** Altın Kitapları, İstanbul-1997, sf. 47

20 **"The American Party System" Charles Merriam ve Harold F.Cosnel** ak. **"Siyasi Partiler" Niyazi Berkes**, Yurt ve Dünya Yayınları, İstanbul 1946, sf. 76-78

21 **"Hürriyet Bildirgeleri"** Belge Yay., İstanbul 1983, sf. 117

22 **"Soğuk Barış" Jeffry E.Garten**, Sürmeli Yayınları İstanbul-1994, sf. 96

23 a.g.e. sf. 96

24 **"American Myth, American Reality", James Oliver Robertson** (New York : Hill & Wang, 1980, sf. 73; ak. **Jeffry E.Garten**, Sürmeli Yayınları, İstanbul-1994, sf. 96

25 **"Siyasi Partiler", Prof. Niyazi Berkes**, Yurt ve Dünya Yayınları, İstanbul-1946, sf. 76

26 **"Büyük Larousse"** Gelişim Yay. 1.Cilt, sf. 517

27 **"Siyasi Partiler" Niyazi Berkes**, Yurt ve Dünya Yayınları, İstanbul 1946, sf. 110

28 a.g.e. sf. 83

29 **"Kapitalizmin Geleceği" Lester C.Thurow**, Sabah Kitapları, İstanbul-1997, sf. 210

30 **"ABD Demokrat mı Faşist mi?" Prof.Dr. Türkkaya Ataöv**, Cumhuriyet 13.03.2003

31 **"Siyasi Partiler" Niyazi Berkes,** Yurt ve Dünya Yayınları, İstanbul 1946, sf. 107

32 **Maurice Duverger "Siyasi Partiler",** Bilgi Yay., 2.Basım 1974, sf. 57

33 **"Kapitalizmin Geleceği" Lester C.Thurow,** Sabah Yayınları İstanbul-1997, sf. 214

34 **"Siyasi Partiler" Niyazi Berkes,** Yurt ve Dünya Yayınları, İstanbul 1946, sf. 112-113

35 **"Küresel Düşler" Richard J.Barnet-John Cavanagh,** Sabah Yayınları İstanbul 1995, sf. 271

36 a.g.e. sf. 272

37 **"Light Kerkük ABD Kabinesi" Yalçın Doğan,** Hürriyet 21.01.2003

38 **"Yorumsuz" Deniz Som,** Cumhuriyet 24.03.2002

39 **"Siyasi Partiler" Niyazi Berkes,** Yurt ve Dünya Yayınları, İstanbul 1946, sf. 112

40 **"Türkiye'de Siyasi Partiler" Tarık Zafer Tunaya,** Arba Yay. 2.Baskı, istanbul 1995, sf. 33

41 **Maurice Duverger "Siyasi Partiler", Bilgi** Yay., 2.Basım 1974, sf. 254

42 **"Büyük Larousse"** Gelişim Yay. 1.Cilt, sf. 422

43 **"Siyasi Partiler" Niyazi Berkes,** Yurt ve Dünya Yayınları, İstanbul 1946, sf. 187

44 **"Demokrasi Örgütlenme Özgürlüğü ve İsveç Örneği" Ahmet Erol,** Kültür Bakanlığı Yay., 1995, sf. 44

45 **"Büyük Larousse"** Gelişim Yay. 15.Cilt, sf. 8989

46 **"Siyasi Partiler" Niyazi Berkes,** Yurt ve Dünya Yayınları, İstanbul 1946, sf. 162

47 a.g.e. sf. 162

48 a.g.e. sf. 164

49 a.g.e. sf. 184

50 a.g.e. sf. 168

51 a.g.e. sf. 172

52 **"Sosyal Demokrasi Nedir Ne Değildir?" İsmail Cem,** Cem Yay., 4.Baskı 1989, sf. 83

53 **"Devrimler Karşı Devrimler Ansiklopedisi"** Gelişim Yay., 1975, sf. 317-321

54 http : // www. electionworld. Org / election / germany. Htm

55 **"Alman Sosyal Demokrat Partisi Programı"** Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı Yay., İstanbul 1991, sf. 3

56 **"Büyük Larousse"** Gelişim Yay. 14.Cilt, sf.8552

57 **"Nasıl Bir Sol Parti?" Deniz Kavukcuoğlu,** Sosyal Demokrat Hareket Yay., 1999, sf. 102-103

58 a.g.e. sf. 102
59 **"Devlet ve Demokrasi" Prof. Server Tanilli**, 2.Baskı-1981, Say Kitap Pazarlama, sf. 237
60 http : // www electionworld.org / election / unitedstates-unitedkindom-germany-france-japan. htm

YEDİNCİ BÖLÜM DİPNOTLARI
DOĞU UYGARLIKLARI: ÇİN, HİNT VE İRAN

1 **"Dünya Tarihi"** Prof. **William H.Mc Neill**, İmge kitapevi, 5.Basım-1998, sf. 374
2 **"Türk Tarihinin Ana Hatları"** Kaynak Yay., 2.Basım-1996, sf. 40
3 **"Dünya Tarihi", Prof. William H.Mc Neill**, İmge Kitapevi 5.Basım-2001
4 **"Devrimler ve Karşı Devrimler Ansiklopedisi"** Gelişim Yayınları, 1975, 1.Cilt, sf. 3
5 **"Devrimler ve Karşı Devrimler Ansiklopedisi"** Gelişim Yay. No:1, sf. 3
6 **"Büyük Larousse"** Gelişim Yay., 5.Cilt, sf. 2706
7 **"Tarih I-Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri"** Kaynak Yayınları, 1.Cilt, 4.Basım-2000, sf. 56
8 **"Les Memoires Historiques"**, Chavannes, 3.Cilt, sf. 26; ak. **"Türk Tarihinin Ana Hatları"** Kaynak yayınları, 2.Basım-1996, sf. 96
9 Ana Britannica, Ana Yayıncılık, 9 Cilt, sf. 133
10 **"Cordier Historiques Gener de la Chine"** Chvannes 1.Cilt, sf. 197; ak. **"Türk tarihinin Ana Hatları"** Kaynak Yay. 2.Basım-1996, sf. 101
11 **"Dünya Tarihi" Prof. William H.Mc Neill**, İmge Kitapevi, 5.Basım-2001, sf. 259
12 **"Türk Tarihinin Ana Hatları"**, Kaynak Yay., 2. Basım-1996, sf. 102
13 a.g.e. sf. 89
14 a.g.e. sf. 90
15 **"Büyük Larousse"** Gelişim Yay., 5.Cilt, sf. 2725
16 **"La Chine", Georges Maspero** 1925, ak **"Türk Tarihinin Ana Hatları"** Kaynak Yay. 2.Basım 1996, sf. 93
17 **"Büyük Larousse"** Gelişim Yay., 5.Cilt, sf. 2726

18 a.g.e. sf. 2729
19 **"Türk Tarihinin Ana Hatları"**, Kaynak Yay., 2. Basım-1996, sf. 94-95
20 **"Yeni Dünya Düzeni Kemalizm ve Türkiye" Metin Aydoğan,** Kum Saati Yay. 2003, 4.Baskı, sf. 327
21 **"İnsanlar Tanıdım" Mihri Belli,** Doğan Kitap, 2.Basım 1999, sf. 175
22 **"Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi"** Gelişim Yay. 4.Cilt, sf. 1123
23 **"Bitmeyen Oyun" Metin Aydoğan,** Kum Saati Yay., 18.Basım-2003, sf. 337
24 **"Büyük Larousse"** Gelişim Yay. 5.Cilt, sf. 2729
25 **"Geschichte Chine", Richthofen,** 1.Cilt, 8.Bölüm; Marcel Gianet, Civillisation Chinoise; ak. **"Türk Tarihinin Ana Hatları"** Kaynak Yay., 2.Basım-1996, sf. 84
26 **"Büyük Larousse"** Gelişim Yay. 5.Cilt, sf. 2729
27 a.g.e. sf. 2730
28 **"Çin Tarihi" Eberhard** Sf. 141, ak; **Doğan Avcıoğlu" Türklerin Tarihi"** Tekin Yayınevi 1995, 1.Cilt, sf. 461
29 **"Türklerin Tarihi" Doğan Avcıoğlu,** Tekin Yayınevi 1995, 1.Cilt sf.113
30 **"Türk Tarihinin Ana Hatları"** Kaynak Yay., 2.Basım-1996, sf. 109
31 **"Toung Pao" Prof.Paul Pelliot** T. XIV, 1925-1926, sf. 79 ak. **"Türk Tarihinin Ana Hatları"** Kaynak Yay. 2.Basım 1996, sf. 107
32 **"Ana Britanica",** Ana Yayıncılık A.Ş. 29.Cilt, sf. 144
33 a.g.e. sf. 144
34 **"Türklerin Tarihi" Doğan Avcıoğlu** 1.Cilt, **Tekin** Yay.-1995, sf. 112
35 **"Türklerin Tarihi" Doğan Avcıoğlu,** Tekin Yayınevi-1995, 1.Cilt, sf. 112
36 a.g.e. sf. 108-109
37 **"Türklerin Tarihi" Doğan Avcıoğlu,** 2.Cilt, Tekin Yay -1995, sf. 729
38 **"Asyagil Üretim Biçimi, Yeniden Üretim ve Sivil Toplum"** Toplum ve Bilim Dergisi, Yaz 1977 ak; **Doğan Avcıoğlu, "Türklerin Tarihi"** Tekin Yayınevi 1995, 1.Cilt sf. 110
39 **"Türk Tarihinin Ana Hatları"** Kaynak Yay. 2.Basım-1996, sf. 109
40 **"Hist. De l'Extr. Orient" Renee Grousset** sf. 488, ak; **"Türk Tarihinin Ana Hatları"** Kaynak Yay., 2.Basım 1996, sf. 109

41 **"Türk Tarihinin Ana Hatları"** Kaynak Yay. 2.Basım-1996, sf. 109
42 **"Türklerin Tarihi" Doğan Avcıoğlu**, Tekin Yay., 1.Cilt, sf. 118
43 a.g.e. sf. 119-120
44 **"Türk Tarihinin Ana Hatları"** Kaynak Yay., 2.Basım 1996, sf. 111
45 **"Büyük Larousse"** Gelişim Yay., 5.Cilt sf. 2717 ve **"Türk Tarihinin Ana Hatları"** Kaynak Yay. 2.Basım 1996, sf. 111-112
46 **"Büyük Larousse"** Gelişim Yay., 9.Cilt sf. 5286
47 **"Dünya Tarihi" William H.Mc Neill**, İmge Yay. 5.Basım 2001, sf. 121
48 a.g.e. sf. 122
49 **"Türk Tarihinin Ana Hatları"** Kaynak Yay., 2.Basım 1996, sf. 120
50 a.g.e. sf. 126-127
51 a.g.e. sf. 133
52 a.g.e. sf. 134
53 **"Büyük Larousse"** Gelişim Yay. 4.Cilt, sf. 1968 ve **"Türk Tarihinin Ana Hatları"** Kaynak Yay., 2.Basım 1996, sf. 135
54 **"Büyük Larousse"** Gelişim Yay. 4.Cilt, sf. 1966, 11.Cilt
55 **"Dünya Tarihi" William H.Mc.Neill**, İmge Yay. 5.Baskı 2001, sf. 133
56 a.g.e. sf. 124 ve 133 ve Büyük Larousse, Gelişim yay.
57 **"Türk Tarihinin Ana Hatları"** Kaynak Yay., 2.Basım-1996, sf. 138
58 **"Büyük Larousse"** Gelişim Yay., 9.Cilt, sf. 5295
59 **"Türk Tarihinin Ana Hatları"** Kaynak Yay. 9.Cilt, sf. 5296
60 **"Büyük larousse"** Gelişim Yay., 9.Cilt, sf. 5297
61 a.g.e. sf. 5298
62 **"Dünya Tarihi" William H.Mc.Neill**, İmge Yay. 5.Baskı 2001, sf. 298
63 **"L'Asia orientale au XIX e et XX e siecles" J.Chesneaux** Paris, PUF, 1966, sf. 189; ak. **Jean Suret-Conale, "Kapitalizmin Kara Kitabı"** Evrensel Basım Yayın, 2.Basım-2001, sf. 33
64 a.g.e. sf. 33
65 **"Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi"** İletişim yayınları, 4.Cilt sf. 1036 ve 1052
66 a.g.e. sf. 1045
67 **"Türk Tarihinin Ana Hatları"** Kaynak Yay. 2.Basım 1996, sf. 125-126
68 **"Büyük Larousse"** Gelişim Yay. 12.Cilt, sf. 7210

69 a.g.e. 1.Cilt, sf. 262 ve **"Türk Tarihinin Ana Hatları"** Kaynak Yay. 2.Basım 1996 sf. 128
70 Ana Britannica, Ana yayıncılık A.Ş. 21.Cilt, sf. 318
71 **"Türk Tarihinin Ana Hatları"** Kaynak Yay., 2.Basım 1996, sf. 131
72 **"Tarih II, Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri"** Kaynak Yay., 3.Basım-2001, sf. 340-342 ve **"Büyük Larousse"** Gelişim Yay., 9 Cilt, sf. 5290
73 a.g.e. sf. 341 ve 5290
74 a.g.e. sf. 342 ve An Britannica, 9.Cilt, sf. 399
75 Büyük Larousse, Gelişim Yay., 9.Cilt, sf. 5295
76 **"Tarih I, Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri"** Kaynak Yay. 4.Basım-2000, sf, 164
77 **"Türk Tarihinin Ana Hatları"** Kaynak Yay. 2.Basım -1996, sf. 273
78 a.g.e. sf. 275
79 a.g.e. sf. 274
80 **"İran Tarihi" Ord.Prof. Şemsettin Günaltay,** Türk Tarihi Kurumu Basımevi, 1.Cilt, 2.Basım-1987, sf. XVIII
81 **"The Sculptures and Inseription of Darius The Great A New Collation of the Persion, Susian and Babylonian Texte with English Translations" Prof.Wulsin;** ak. **Şemsettin Günaltay, "İran Tarihi",** Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1.Cilt 2.Basım-1987, sf. XVIII
82 **"İran Tarihi" Prof.Şemsettin Günaltay,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1.Cilt 2.Basım-1987, sf. XVIII
83 **"Amerikan Antropologist", H.Field,** XXXIV, 1932, sf.203 – 9; ak. Prof. **Şemsettin Günaltay,** Türk Tarih Kurumu Basımevi , 1.Cilt 2.Basım-1987, sf. 8
84 **"The Peoples of Asia" R.Buxton,** New York, 1925, sf.112 ve **"Dixson The Racial History of Man"** New York, 1923, sf. 309; ak. a.g.e. sf. 8
85 Büyük Larousse, Gelişim Yay. 10.Cilt, sf. 5747
86 **"Türk Tarihinin Ana Hatları"** Kaynak Yay., 2.Basım-1996, sf. 280
87 a.g.e. sf. 281
88 a.g.e. sf. 282
89 a.g.e. sf. 283
90 a.g.e. sf. 284
91 **"Ön – Türk Uygarlığı" Haluk Tarcan,** Töre Yayın Gurubu, sf. 155 ve **"Tarih I, Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri"** Kaynak Yay. 4.Basım-2000, sf. 176
92 Ana Britanica, Ana Yayıncılık A.Ş. 32 Cilt, sf. 291

93 **"Tarih I, Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri"** Kaynak Yay., 3.Basım-2000, sf. 177 ve Ana Britannica, Ana Yayıncılık A.Ş. 32.Cilt, sf. 372

94 **"Manevi Cepheden Tarihte İran", Yakup Kenan Necef Zâde**, Neşriyat Yurdu Yay.-1966, sf. 24

95 **"Tarih I-Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri"** Kaynak Yay., 3.Basım-2000, sf. 177

96 Büyük Larousse, Gelişim Yay. 10.Cilt, sf. 5755 – 56

97 **"İran Tarihi" , Ord.Prof. M.Şemsettin Günaltay**, Türk Tarih Kurumu Basımevi-1987, sf. 73

98 **"Histoire de l'İran Antique" George G. Cameron**, p. 28; ak.a.g.e. sf. 73

99 Contenau et Ghirshman, Syria, XIV, e 1933, 1-11; ak. a.g.e. sf. 73

100 De Macqoenem Men XX, 126; ak. a.g.e. sf. 73

101 Pezard, Men XV 13 –19; ak. a.g.e. sf. 73

102 De Macqoenem Men XX, 115 - 125; ak. a.g.e. sf. 73

103 **"American Journal et Simitic Languages and Literatuies"**, LI 1934-35, 208 **H.Field**; ak, a.g.e. sf. 74

104 **"Illustrated", A.U.Pope** 1934, 1005; ak. a.g.e. sf. 74

105 **"İran Tarihi" Prof.Şemsettin Günaltay**, Türk Tarih Kurumu Yayınları – 1987, sf. 75-76

106 a.g.e. sf. 76

107 Yahudi Peygamber **Azra**, V, 2. ak; a.g.e. sf. 170

108 **"İran Tarihi" Prof.Şemsettin Günaltay**, Türk Tarih Kurumu Yayınları-1987, sf.262

109 a.g.e. sf. 263

110 **"İran", Reymond Furon,** Hilmi Kitapevi-1943, sf. 65

111 Herodotos, III3; ak, Prof. **Şemsettin Günaltay**, Türk Tarih Kurumu Yay.-1987, sf. 264

112 **"Davson of Conscience", Breasted**, ak; a.g.e. sf. 304

113 **"Manevi Cepheden Tarihte İran" Yakup Kenan Necef Zâfe**, Neşriyat Yurdu Yay.-1966, sf. 8

114 a.g.e. sf. 8

115 a.g.e. sf. 8

116 **"Tarih I, Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri"** Kaynak Yay., 4.Basım-2000, sf. 164

117 **"Türk-İran İlişkileri Dünü, Bugünü, Yarını"** Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları-1994, sf. 141

118 a.g.e. sf. 141 ve **"Türk Düşmanlığı Ana Hatları"** Kaynak Yay. Sf. 390-412

119 **"İran Tarihi", Prof.Şemsettin Günaltay**, Türk Tarih Kurumu Basımevi-1987, sf. 91

120 a.g.e. sf. 95-101
121 **"Türk Tarihinin Ana Hatları"** Kaynak Yay., 2.Basım-1996, sf. 297
122 a.g.e. sf. 317
123 **"İran" Raymond Furon**, Hilmi Kitapevi-1943, sf. 115
124 a.g.e. sf. 115
125 Ana Britannica, Ana Yayıncılık A.Ş., 17.Cilt, sf. 20
126 **"Türk-İran İlişkileri", Prof. Mehmet Saray**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu Atatürk Araştırma Merkezi-1999, sf. 101
127 Ana Britannica, Ana Yayıncılık A.Ş., 17.Cilt, sf. 20
128 **"Manevi Cepheden Tarihte İran", Yakup Kenan Necef Zade**, Neşriyat Yurdu Yayınları-1966, sf. 9
129 a.g.e. sf. 9
130 Büyük Larousse, Gelişim Yay. 10.Cilt , sf. 5748 ve Ana Britannica Ana Yayıncılık A.Ş. 16.Cilt, sf. 395

SEKİZİNCİ BÖLÜM DİPNOTLARI
DOĞU AYDINLANMASI

1 **"Tarih II Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri"** Kaynak Yay. 3.Basım 2001, sf. 133
2 **"Orta Asya" Jean Paul Roux**, Kabalcı Yay., 1999 sf. 277
3 **"Tarih II Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri"** Kaynak Yay. 3.Basım 2001, sf. 133
4 a.g.e. sf. 124
5 **"Manevi Cepheden Tarihte İran" Yakup Kenan Necefzade**, Neşriyat Yurdu Yay. 1966, sf. 31
6 **"Allah'ın Güneşi Avrupa'nın Üzerinde" Sigrid Hunke**, Altın Kitapları Yay., 2001 sf. 203
7 a.g.e. sf. 230
8 **"Kitap Kıyımı" Yalçın Kaya**, Tiglat Matbaacılık, 2001, sf. 29
9 **"Allah'ın Güneşi Avrupa'nın Üzerinde" Sigrid Hunke**, Altın Kitapları Yay., 2001, sf. 230
10 **"Kitap Kıyımı" Yalçın Kaya**, Tiglat Matbaacılık, 2001, sf. 50
11 Ana Britannica 17.Cilt sf. 372
12 **"Tarih II Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri"** Kaynak Yay., 3.Basım, 2001, sf. 59-60
13 Ana Brittannica 4.Cilt sf. 332
14 **"Kitap Kıyımı" Yalçın Kaya**, Tiglat Matbaacılık, 2001, sf. 60

15 **"Allah'ın Güneşi Avrupa'nın Üzerinde" Sigrid Hunke** Altın Kitapları Yay., 2001, sf. 220
16 a.g.e. sf. 216
17 a.g.e. sf. 222
18 a.g.e. sf. 219
19 **"Kitap Kıyımı" Yalçın Kaya,** Tiglat Matbaacılık, 2001, sf. 60-61
20 **"Allah'ın Güneşi Avrupa'nın Üzerinde" Sigrid Hunke** Altın Kitapları Yay., 2001, sf. 217
21 **"Kitap Kıyımı" Yalçın Kaya,** Tiglat Matbaacılık, 2001, sf. 62
22 **"Allah'ın Güneşi Avrupa'nın Üzerinde" Sigrid Hunke** Altın Kitapları Yay., 2001, sf. 223
23 a.g.e. sf. 224
24 a.g.e. sf. 224
25 a.g.e. sf. 226
26 a.g.e. sf.222
27 a.g.e. sf. 223
28 Büyük Larouuse, İletişim Yay., 10. Cilt sf. 5800
29 Ana Britannica, Ana Yayıncılık A.Ş. 19.Cilt sf. 86-87
30 **"Felsefe Ansiklopedisi-Düşünürler Bölümü" Orhan Hançerlioğlu,** 1.Cilt, Remzi Kitapevi, 1985, sf. 144
31 **"Allah'ın Güneşi Avrupa'nın Üzerinde" Sigrid Hunke** Altın Kitapları Yay., 2001, sf. 314
32 a.g.e. sf. 157
33 **"Tarih Boyunca İlim ve Din" A.Adnan Adıvar,** Remzi Kitapevi, 5.Basım 1994, sf. 80
34 **"Düşünce Tarihi" Orhan Hançerlioğlu,** 5.Basım 1993 Remzi Kitapevi, sf. 157 ve **"Felsefe Ansiklopedisi-Düşünürler Bölümü",** 1.Cilt, Remzi Kitapevi-1985, sf. 158
35 **"Allah'ın Güneşi Avrupa'nın Üzerinde" Sigrid Hunke** Altın Kitapları Yay., 2001, sf. 313
36 **"Felsefe Ansiklopedisi-Düşünürler Bölümü", Orhan Hançerlioğlu** 1.Cilt, Remzi Kitapevi-1985, sf. 158
37 **"The History of Philosophy in İslam" T.J. Buer** sf. 109; ak. **Orhan Hançerlioğlu "Felsefe Ansiklopedisi-Düşünürler Bölümü"** 1.Cilt, Remzi Kitapevi, 1985, sf. 158
38 Ana Britannica, Ana Yayıncılık A.Ş. 14.Cilt sf. 435
39 **"Felsefe Ansiklopedisi-Düşünürler Bölümü"** 1.Cilt, Remzi Kitapevi, 1985, sf. 221
40 **"Allah'ın Güneşi Avrupa'nın Üzerinde" Sigrid Hunke** Altın Kitapları Yay., 2001, sf. 49
41 a.g.e. sf. 37-38
42 **"Kök Türkler" Sencer Divitcioğlu,** YKY 2000, sf. 221

43 a.g.e. sf. 222
44 Ana Britannica, Ana Yayıncılık A.Ş. 14.Cilt sf. 435
45 **"Allah'ın Güneşi Avrupa'nın Üzerinde" Sigrid Hunke** Altın Kitapları Yay., 2001, sf. 80-82
46 a.g.e. sf. 82
47 **"Felsefe Ansiklopedisi-Düşünürler Bölümü" Orhan Hançerlioğlu**, 1.Cilt, Remzi Kitapevi, 1985, sf. 268
48 **"Allah'ın Güneşi Avrupa'nın Üzerinde" Sigrid Hunke** Altın Kitapları Yay., 2001, sf. 116
49 a.g.e. sf. 117
50 **"Büyük Larousse"** Gelişim Yay., 6.Cilt sf. 3496
51 **"Felsefe Ansiklopedisi-Düşünürler Bölümü" Orhan Hançerlioğlu**, 2.Cilt, Remzi Kitapevi, 1985, sf. 184
52 **"Allah'ın Güneşi Avrupa'nın Üzerinde" Sigrid Hunke** Altın Kitapları Yay., 2001, sf. 121-122
53 a.g.e. sf. 121
54 a.g.e. sf. 122
55 **"Büyük Larousse"** Gelişim Yay., 6.Cilt sf. 3496
56 **"Allah'ın Güneşi Avrupa'nın Üzerinde" Sigrid Hunke** Altın Kitapları Yay., 2001, sf. 33
57 **"Vücûd-u Beşer, Bir Fabrikaya Benzer" Attila İlhan, Cumhuriyet** 13.08.2003
58 **"Allah'ın Güneşi Avrupa'nın Üzerinde" Sigrid Hunke** Altın Kitapları Yay., 2001, sf. 113-123
59 Ana Britannica, Ana Yayınları A.Ş. 5.Cilt, sf. 431
60 a.g.e. sf. 431
61 a.g.e. sf. 431
62 a.g.e. sf. 431
63 **"Felsefe Ansiklopedisi-Düşünürler Bölümü" Orhan Hançerlioğlu**, 1.Cilt, Remzi Kitapevi, 1985, sf. 265
64 **"Tarih Boyunca İlim ve Din" A.Adnan Adıvar**, Remzi Kit. 5.Basım 1994, sf. 82
65 **"Büyük Larousse"** Gelişim Yay., 9.Cilt sf. 5527
66 **"Allah'ın Güneşi Avrupa'nın Üzerinde" Sigrid Hunke** Altın Kitapları Yay., 2001, sf. 137-138
67 a.g.e. sf. 138
68 Ana Britannica, Ana Yayınları A.Ş. 16.Cilt, sf. 228
69 **"Tarih Boyunca İlim ve Din" A.Adnan Adıvar**, Remzi Kit. 5.Basım 1994, sf. 85
70 **"Felsefe Ansiklopedisi-Düşünürler Bölümü" Orhan Hançerlioğlu**, 2.Cilt, Remzi Kitapevi, 1985, sf. 264
71 a.g.e. sf. 263-264
72 Ana Britannica, Ana Yayınları A.Ş. 16.Cilt, sf. 228

73 **"Tarih Boyunca İlim ve Din" A.Adnan Adıvar**, Remzi Kit. 5.Basım 1994, sf. 86-87

74 **"Felsefe Ansiklopedisi – Düşünürler Bölümü" Orhan Hançerlioğlu**, 1.Cilt, Remzi Kitapevi, 1985, sf. 263-264 ve **"Allah'ın Güneşi Avrupa'nın Üzerinde" Sigrid Hunke** Altın Kitapları Yay., 2001, sf. 271

75 **"Tarih Boyunca İlim ve Din" A.Adnan Adıvar**, Remzi Kit. 5.Basım 1994, sf. 86

76 **"Felsefe Ansiklopedisi-Düşünürler Bölümü" Orhan Hançerlioğlu**, 2.Cilt, Remzi Kitapevi, 1985, sf. 195 ve **"Rönesans Felsefesi" Yalçın Kaya**, Tiglat Matbaacılık A.Ş. 1999, sf. 13

77 **"Batı Düşününde Türk ve İslam İmgesi" Prof.Onur Bilge Kula**, Büke Yay. 2002, sf. 13

78 Ana Britannica, Ana Yayınları A.Ş. 16.Cilt, sf. 223

79 **"Felsefe Ansiklopedisi-Düşünürler Bölümü" Orhan Hançerlioğlu**, 1.Cilt, Remzi Kitapevi, 1985, sf. 260

80 **"Mukaddime", Zakir Kadri Ugan** Çevirisi, 1954 Baskısı, 1.Cilt, sf. 70-71-241; ak. **Orhan Hançerlioğlu "Felsefe Ansiklopedisi-Düşünürler Bölümü"** 1.Bölüm, Remzi Kitapevi, 1985, sf. 260-261

81 **"Felsefe Ansiklopedisi-Düşünürler Bölümü" Orhan Hançerlioğlu**,1.Cilt, Remzi Kitapevi, 1985, sf. 261

82 **"Mukaddime", Zakir Kadri Ugan** Çevirisi, 1954 Baskısı, 2.Cilt, sf. 349-355; ak. a.g.e. sf. 261

83 **"Düşünce Tarihi" Orhan Hançerlioğlu**, Remzi Kitapevi, 5.Basım 1985, sf. 166

84 a.g.e. sf. 167

85 a.g.e. sf. 167

86 **"Felsefe Ansiklopedisi-Düşünürler Bölümü" Orhan Hançerlioğlu**,1.Cilt, Remzi Kitapevi, 1985, sf. 92

87 **"Allah'ın Güneşi Avrupa'nın Üzerinde" Sigrid Hunke** Altın Kitapları Yay., 2001, sf. 18

88 Ana Britannica, Ana Yayınları A.Ş. 7.Cilt, sf. 161 ve **"Felsefe Ansiklopedisi-Düşünürler Bölümü" Orhan Hançerlioğlu**,1.Cilt, Remzi Kitapevi, 1985, sf. 92

89 **"Türklerin Tarihi" Doğan Avcıoğlu**, 3.Cilt, Tekin Yay. 1995, sf. 1095 - 1056

90 **"Orta-Asya" Jean Paul Roux**, Kabalcı Yayınları, 2001, sf. 282 ve Ana Britannica, Ana Yayınları A.Ş. 13.Cilt, sf. 163

91 a.g.e. sf. 163

92 **"Felsefe Ansiklopedisi-Düşünürler Bölümü" Orhan Hançerlioğlu**,1.Cilt, Remzi Kitapevi, 1985, sf. 186

93 **"Nizali İlm-ü Din" Ahmet Mithat**, 3.Cilt, sf. 370; ak. **A.Adnan Adıvar "İlim ve Din"** Remzi Kitapevi, 5.Basım 1994, sf. 90

94 **"Felsefe Ansiklopedisi-Düşünürler Bölümü" Orhan Hançerlioğlu**, 2.Cilt, Remzi Kitapevi, 1985, sf. 119

95 a.g.e. sf. 119

96 **"Allah'ın Güneşi Avrupa'nın Üzerinde" Sigrid Hunke** Altın Kitapları Yay., 2001, sf. 73-74

97 **"Türklerin Tarihi" Doğan Avcıoğlu**, 1.Cilt , Tekin Yay. 1995, sf. 82

98 Ana Britannica, Ana Yayınları A.Ş. 30.Cilt, sf. 417

99 **"Orta-Asya" Jean Paul Roux**, Kabalcı Yayınları, 2001, sf. 363-364

100 **"Türk Tarihinin Ana Hatları"** Kaynak Yay., 2.Basım 1996, sf. 338

101 **"Felsefe Ansiklopedisi-Düşünürler Bölümü" Orhan Hançerlioğlu**, 1. ve 2.Ciltler, Remzi Kitapevi-1985, ve Ana Britannica, Ana Yayıncılık A.Ş.

102 **"Arap Milliyetçiliği ve Türkler"Prof.İlhan Arsel**, Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Yayınları, 1973, sf. 59

103 **"Türkler'in Dini" Prof. Fuat Bozkurt** Cem Yay., 1995, sf. 187-188

DOKUZUNCU BÖLÜM DİPNOTLARI
TÜRK UYGARLIĞI

1 **"Bitmeyen Oyun" Metin Aydoğan**, Kum Saati Yay., 1.Basım – 2003, sf. 182

2 **"Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri" Prof. Fuat Köprülü**, Kaynak Yay., 5.Basım 2002, sf. 15

3 **"Türk Arap İlişkileri" Zeine N.Zaine**, Gelenek Yay., 2003, sf. 19

4 **"Türklerin Tarihi" Doğan Avcıoğlu**, 1.Cilt, Tekin Yayınevi – 1995, sf. 19

5 a.g.e. sf. 8

6 a.g.e. sf. 7 - 8

7 **Cevat Şakir Abasıyanık**'tan aktaran **Doğan Avcıoğlu**, 1.Cilt Tekin Yayınevi – 1995, sf. 8

8 **"Ön Türk Tarihi" Haluk Tarcan**, Kaynak Yay., Birinci Basım – 1998, sf. 36

9 **"Türk Kimliği", Prof.Bozkurt Güvenç,** Kültür Bakanlığı Yayınları 2.Basım 1994, sf. 14

10 **"Türklerin Tarihi" Doğan Avcıoğlu,** 1.Cilt, Tekin Yayınevi – 1995, sf. 14

11 a.g.e. sf. 157

12 a.g.e. sf. 14

13 a.g.e. sf. 13

14 **"Türkçülüğün Tanımı" Yusuf Akçura,** Kaynak Yay., 1998, sf. 17

15 **"Türk Düşününde Batı Sorunu" Prof. Niyazi Berkes,** Bilgi Yay. – 1975, sf. 267 – 268

16 **"Histoire de Peuple d'Israel" Ernest Renan** ak., **"Türk Tarihinin Ana Hatları"** Kaynak Yay., 2.Basım 1996, sf. 69

17 **"Türk Tarihinin Ana Hatları"** Kaynak Yay., 2.Basım – 1996, sf. 57 – 58

18 **"Bilinmeyen İç Asya" L.Lageti,** Türk Dil Kurumu Yay., 1986, sf. 5

19 **"Türk Tarihinin Ana Hatları"** Kaynak Yay., 2.Basım – 1996, sf. 68

20 **"Umumi Türk Tarihine Giriş" Ord.Prof.Zeki Velidi Togan,** Edebiyat Fakültesi Basımevi, 2.Baskı, İstanbul – 1970, sf. 7 ve 397

21 **"Compte rendu des publications d'Andersson** 1924 **Karlgren** ak. **"Türk Tarihinin Ana Hatları"** Kaynak Yay., 2.Basım – 1996, sf. 86

22 **"Painted Stone Age Pottery From The Proumce of Honan, Chine 1925" Arne,** ak. a.g.e . sf. 86

23 **"Hist de l'Asie", Herbert H.Gowen,** 1929, sf. 18, ak. a.g.e. sf. 87

24 **"Türk Tarihinin Ana Hatları"** Kaynak Yay., 2.Basım – 1996, sf. 87

25 **"La Civilisation Chinoise" Marcel Granet,** 1929 ve **"I'Hist de l'Eyt Orient" Renée Grousset** C.1, 1929, ak. a.g.e. sf. 87

26 **"Türk Tarihinin Ana Hatları"** Kaynak Yay., 2.Basım – 1996, sf. 87

27 **"Ön Türk Tarihi" Haluk Tarcan,** Kaynak Yay., Birinci Basım – 1998, sf. 22

28 **"Erken Türk Devletleri ve Türük Bil" Kazım Mirşan,** MMB – 1999

29 **"Ön Türk Tarihi" Haluk Tarcan,** Kaynak Yay., Birinci Basım – 1998, sf. 41, 123, 147 ve 151

30 a.g.e. sf. 14,25, 68 ve 147 ve **"Erken Türk Devletleri ve Türük Bil" Kazım Mirşan,** MMB – 1999

31 **"Ön Türkçe : Batı Uygarlığının Kökeni" Abdullah Rıza Ergüven,** Teori Dergisi Ekim 2000, sf. 45

32 **"Ön Türk Tarihi" Haluk Tarcan**, Kaynak Yay., Birinci Basım – 1998, sf. 144
33 **"Erken Türk Devletleri ve Türük Bil" Kazım Mirşan**, MMB – 1999, sf. 28
34 **"Ön Türk Tarihi" Haluk Tarcan**, Kaynak Yay., Birinci Basım – 1998, sf. 56 ve 71
35 a.g.e. sf. 73
36 **"Erken Türk Devletleri ve Türük Bil" Kazım Mirşan**, MMB – 1999, sf. 34 ve 36
37 a.g.e. sf. 34
38 **"Ön Türk Tarihi" Haluk Tarcan**, Kaynak Yay., Birinci Basım – 1998, sf. 58
39 **"Türkçülüğün Esasları" Ziya Gökalp,** Kum Saati Yay., Ağustos 2001, sf. 58
40 **"Kemalizm" Tekin Alp,** Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2.Basım, İstanbul – 1998, sf. 153
41 **"Atatürk ve Devrim" Ord. Prof. Enver Ziya Karal,** Ziraat Bankası Kültür Yayınları, Ankara – 1980, sf. 102
42 Belleten 42, sf. 179; ak. **Doğan Avcıoğlu, "Türklerin Tarihi"** Tekin Yay., 1.Cilt – 1995, sf. 30
43 Belleten 42, sf. 526 ve Belleten 128, sf. 565; ak. a.g.e. sf. 30 – 31
44 **"Türklerin Tarihi" Doğan Avcıoğlu**, Tekin Yay., 1995, 1.Cilt, sf. 20
45 "Kemalizm" Tekin Alp, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2.Basım, İstanbul – 1998, sf. 144
46 a.g.e. sf. 144
47 a.g.e. sf. 144
48 **"Türklerin Tarihi" Doğan Avcıoğlu**, Tekin Yay., 1995, 1.Cilt, sf. 21 - 23
49 **"Tarih – I"** Kaynak Yay., 4.Baskı, Ekim 2000, Önsöz sayfası
50 **"Türklerin Kültür Kökenleri" Ergun Candan**, Sınır Ötesi Yay., Temmuz 2002, sf. 488 – 489
51 **"Kemalizm" Tekin Alp, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2.Basım, İstanbul – 1998, sf. 163 – 163**
52 **"Din Bu" Turan Dursun,** Kaynak Yayınları, 5.Baskı – 1991, sf. 15
53 **"Türklerin Tarihi" Doğan Avcıoğlu**, Tekin Yay., 1995, 1.Cilt, sf. 25
54 a.g.e. sf. 25 – 26
55 Belleten 140, sf. 540; ak. Doğan Avçıoğlu "Türklerin Tarihi" Tekin yay., 1995, 1.Cilt, sf. 26
56 **"Türklerin Tarihi" Doğan Avcıoğlu**, Tekin Yay., 1995, 1.Cilt, sf. 27

57 **"Türk Tarihine Bakışımız Nasıl Olmalıdır?" Nihal Adsız,** Çınaraltı Dergisi, Sayı 1; ak. **Doğan Avcıoğlu "Türklerin Tarihi"** 1.Cilt, sf. 32

58 **"Ortadoğu Uygarlık Mirası" Muazzez İlmiye Çığ,** Kaynak Yayınları, İstanbul – 2003, sf. 254 – 255

59 **"Türk Düşününde Batı Sorunu" Prof. Niyazi Berkes,** Bilgi Yay., 1975, sf. 277

60 a.g.e. sf. 277

61 **"Atatürk ve Devrim" Ord.Prof. Enver Ziya Karal,** Ziraat Bankası Kültür Yayınları, Ankara – 1980, sf. 100

62 a.g.e. sf. 101

63 a.g.e. sf. 101

64 **"Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi" Doç. Bahriye Üçok**'un Konuşması, 04.07.1972, C.5 toplantı 11.72.birleşim sf. 48 – 50, ak; **Prof. İlhan Arsel "Arap Milliyetçiliği ve Türkler"** Kaynak Yay., 5.Basım 1998, sf. 634

65 **"Türkler'in Dini" Prof. Dr. Fuat Bozkurt,** Cem Yay., 1995, sf. 242

66 **"Türk Kimliği" Prof. Bozkurt Güvenç,** Kültür Bakanlığı Yayınları, 2.Baskı – 1994, sf. 47

67 **"Haftaya Bakış" Prof. Dr. Ahmet Taner Kışlalı, Cumhuriyet 03.03.1986**

68 **"Türklerin Tarihi" Doğan Avcıoğlu,** Tekin Yay., 1995, 1.Cilt, sf. 29

69 a.g.e. sf. 52

70 a.g.e. sf. 53

71 Sabah, 14.10.1999

72 **"Sol Kemalizme Nasıl Bakıyor" Levent Cinemre – Ruşen Çakır,** Siyah Beyaz Yay., 1991, sf. 225 – 226

73 a.g.e. sf. 127

74 a.g.e. sf. 191

75 a.g.e. sf. 193

76 **"Türk Düşününde Batı Sorunu" Prof.Niyazi Berkes,** Bilgi yay., 1975, sf. 268

77 a.g.e. sf. 268

78 a.g.e. sf. 268

79 **"Hıristiyan Türkler'in Kısa Tarihi" Yakup Aygil,** Ant Yay., 1995, sf. 9

80 **"Türk Düşününde Batı Sorunu" Prof.Niyazi Berkes,** Bilgi yay., 1975, sf. 269

81 a.g.e. sf. 275

82 **"Toplumbilim Sözlüğü" Orhan Hançerlioğlu,** Remzi Kitapevi 1986, sf. 94

83 **"Bilinmeyen İç Asya" L.Ligeti,** Atatürk Kültür Dilve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1986, sf. 34

84 **"Erken Türk Devletleri ve Türük Bil" Kazım Mirşan** MMB – 1999, sf. 32

85 a.g.e. sf. 32 – 33

86 Büyük Larousse, Gelişim Yay., 9.Cilt, sf. 5423

87 **"Tarih I – Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri"** Kaynak Yay., 4.Basım 2000, sf. 64 – 65

88 Büyük Larousse, Gelişim Yay., 10.Cilt, sf. 5794

89 a.g.e. sf. 5793

90 **"Tarih II – Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri"** Kaynak Yay., 4.Basım 2000, sf. 46

91 **"Osmanlı Toplumsal Düzeni" Prof.Dr.Taner Timur**, İmge yay., 3.Baskı 1994, sf. 43

92 **"Unpublished Translation" Prof. Reşit Rahmetî Arat,** sf. 661

93 Büyük Larousse, Gelişim Yay., 8.Cilt, sf. 4680

94 http // www. cankaya.gov.tr / fars.htm – **"Türk Tarihinin Ana hatları"** Kaynak Yay., sf. 371 – 491 – **"Tarih II"** Kaynak Yay., sf. 37 – 64 ve Büyük Larousse Gelişim Yay.

95 **"Chronica Per Extensum Descripta"** ın E.Pastorelle (-d) Rerum Halicarum Scriptores, Cilt XII, Botonya 1932, ak. **Stéphane Yerasimos "Türkler"** Doruk Yay., 2002, sf. 22

96 **"Hınerario de la Gran Militia ala Pavese"** in Histories des Croisades, Cilt V. Sf. 658, ak., a.g.e. sf. 23

97 **"Andanus e viajes de Fero Tafur por diversas parkes del mundo avido"** Madrit, 1874, sf. 168, a.g.e. sf. 23

98 **"Historia Turcorum f 60d., Khronikon peri ton Tourken Soultanon Kata ton Ververinon ellenikon kodhika"**III, Atina 1957; ak. a.g.e. sf. 23

99 **"History of Mehmet the Conqueror by Kritovoulos,"** ak. a.g.e. sf. 23

100 **"Türkler" Stéphane Yerasimos**, Doruk yay., 2002, sf. 23

101 **Prof. Fahri Işık, "Avrupa'nın İnanası Gelmiyor", Oktay Ekinci,** Cumhuriyet 10.12.2002

102 **"Türk Tarihinin Ana Hatları"** Kaynak Yay., 2.Basım – 1996, sf. 109

103 **"Büyük Larousse"** İletişim Yay., 1.Cilt sf. 13

104 a.g.e. 13.Cilt, sf. 7987

105 **"Türklerin Tarihi" Doğan Avcıoğlu, 3.Cilt** Tekin Yay., 1995, 1.Cilt, sf. 1324

106 a.g.e. 16.Cilt sf. 10034

107 a.g.e. 5.Cilt sf. 3117

108 **"Türkler" Stéphane Yerasimos**, Doruk yay., 2002, sf. 25

109 a.g.e. sf. 26

110 **"Orta Asya" Jean – Paul Roux**, Kabalcı Yay. 1999, sf. 41
111 a.g.e. sf. 46
112 a.g.e. sf. 46
113 **"Bedevi, Lawrens, Arap, Türk" Orhan Kologlu**, Arba Yay., 1993 İstanbul sf. 71 – 72
114 İleti Dergisi, Mart – Nisan 2003, Yıl 7, Sayı 82, sf. 3
115 **"Kan Çiçekleri" Mehmet İhsan Gençcan** Bayrak Mat. 5.Basım 2001, sf. 13 – 14
116 **"Çanakkale Kalbe Gömülü Değerler" H.Hüseyin Maltepe,** İstanbul – 2000, sf. 17
117 **"Arap Milliyetçiliği ve Türkler" Prof. İlhan Arsel** Kaynak yay., 6.Basım 1999, sf. 152
118 a.g.e. sf. 153
119 **"Orta Asya" Jean Paul Roux**, Kabalcı Yay, 1994, sf. 41
120 **"Türk Kültürünün Gelişme Çağları" Prof. Dr. Bahaeddin Ögel**, Türk Dünyası Araştırma Vakfı, 1988, sf. 240
121 **"Türklerin Tarihi" Doğan Avcıoğlu,** Tekin Yay., 1995, 1.Cilt, sf. 440
122 **"Ortadoğu Uygarlık Mirası – 2" Muazzez İlmiye Çığ,** Kaynak Yayınları, İstanbul – 2003, sf. 163 - 164
123 **"Orta Asya" Jean Paul Roux**, Kabalcı Yay, 1994, sf. 40
124 a.g.e. sf. 38 – 40
125 a.g.e. sf. 40
126 a.g.e. sf. 40
127 **"Türklerin Tarihi" Doğan Avcıoğlu,** Tekin Yay., 1995, 1.Cilt, sf. 300
128 **"Dünya Tarihi" William H.Mc.Neil, İmge Yay., 5.Baskı, 2001, sf. 84**
129 a.g.e. sf. 84
130 **"Orta Asya" Jean Paul Roux**, Kabalcı Yay, 1994, sf. 50
131 **"Osmanlı Toplumsal Düzeni" Prof. Taner Timur**, İmge yay., 3.Baskı, 1994, sf. 43 – 44
132 **"Tarih IV, Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri"** Kaynak yay., 3.Basım 2001, sf. 272
133 **"Histoire de la Hongrie Des Origines A Nos Jours" Editions Horvath, Roanne** – Editions Corvina, Budapesst; 1974, sf. 32, ak. **Prof. Taner Timur, "Osmanlı Toplumsal Düzeni"** İmge Yay. 3.Baskı, 1994, sf. 44
134 **"İleti Dergisi"** Mart – Nisan 2003, Yıl 7., Sayı 82, sf.3
135 **"Türklerin Tarihi" Doğan Avcıoğlu, 3.Cilt** Tekin Yay., 1995, sf. 86
136 **"Atatürk ve Devrim" Ord. Prof. Enver Ziya Karal,** Ziraat Bankası Kültür Yayınları, Ankara – 1980, sf. 111
137 a.g.e. sf. 112

138 **"Türkler'in Tarihi" Doğan Avcıoğlu**, Tekin Yay. 1995, 3.Cilt, sf. 1287

139 **"Bilge Kağan Yazıtı"** Doğu Cephesi 27 – 30, ak. **Prof.Ahmet Taşağıl,** Bilim ve Ütopya Dergisi Şubat 2003, Sayı 104, sf. 22

140 **"Orhon Yazıtları – Kul Tigin, Bilge Kağan, Tanyukuk" Talat Tekin,** Simurg İstanbul – 1995, sf. 93

141 **"Türk Tarihinin Ana Hatları"** Kaynak Yay., 2.Basım 1996, sf. 347

142 a.g.e. sf. 347

143 **"Suyu Arayan Adam" Şevket Süreyya Aydemir,** İstanbul 1967, sf. 394 – 400; ak. **Fuat Bozkurt, "Türklerin Dini"** Cem Yay., 1995, sf. 239 – 240

144 **"Türkçülüğün Esasları" Ziya Gökalp,** Kum Saati Yay., 2001, sf. 169

145 **"Türk Tarihinin Ana Hatları"** Kaynak Yay., 2.Basım 1996, sf. 348

146 a.g.e. sf. 348

147 **"Türkler'n KültürKökenleri" Ergun Candar,** Sınırötesi Yay. 2002, sf. 190

148 a.g.e. sf. 348

149 **"Türk Milli Kültürü" İbrahim Kafesoğlu,** İstanbul 1984, sf. 215, ak; **Prof. Dr. Ahmet Taşağıl,** Bilim ve Ütopya Dergisi, Şubat 2003, sayı 104, sf. 23

150 **"Ön Türk Tarihi" Haluk Tarcan**, kaynak Yay., 1998, sf. 237

151 **"Göktürler'de İdari ve Sosyal Yapı" Prof.Dr. Ahmet Taşoğıl** Bilim ve Ütopya Dergisi, Şubat 2003, sayı 104, sf. 23

152 **"Bilge Kağan Yazıtı, Doğu Cephesi"** 27 – 30, ak. **Prof. Dr. Ahmet Taşoğıl** Bilim ve Ütopya Dergisi, Şubat 2003, sayı 104, sf. 22

153 **"Tarih II – Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri"** Kaynak Yay. 3.Basım 2001, sf. 303

154 Çin kaynakları SS 84, sf. 1865; PS 87, sf. 3290; TCTC 175 sf. 5449, ak. **Prof Dr. Ahmet Taşağıl** a.g.d. sf. 22

155 **"Türkçülüğün Esasları" Ziya Gökalp,** Kum Saati Yay., 2001, sf. 169

156 Çin kaynakları CTS 194 A,, sf. 5173; HTS 215 A, sf. 6049, ak. **Prof Dr. Ahmet Taşağıl** a.g.d. sf. 22

157 **"Eski Türkler", L.N. Gümilev**, Selenge Yayınları, 4.Baskı, İstanbul – 2003, sf. 14

158 **"Göktürkler'de İdari ve Sosyal Yapı" Prof. Dr. Ahmet Taşağıl** Bilim ve Ütopya Dergisi, Şubat 2003, sayı 104, sf. 20 – 21

159 **"Türklerin Tarihi" Doğan Avcıoğlu,** 1.Cilt, Tekin Yay., 1995, sf. 45
160 a.g.e. sf. 142
161 a.g.e. sf. 142
162 **"Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi" Prof. Mustafa Akdağ,** Cem yayınları, 1.Cilt, 1995, sf. 344
163 Belleten, sayı 23 – 24, sf. 178, ak; **Doğan Avcıoğlu, "Türklerin Tarihi"** 1.Cilt Tekin Yay., 1995, sf. 123
164 Çınaraltı Dergisi, sayı 35, ak. a.g.e. sf. 23
165 **"Türklerin Tarihi" Doğan Avcıoğlu,** 1.Cilt, Tekin Yay., 1995, sf. 123
166 **"Encyclopédie de l'İslam",** Cilt 4 sf. 182, ak. **Doğan Avcıoğlu, "Türklerin Tarihi"** 1.Cilt Tekin Yay., 1995, sf. 123
167 **"Türklerin Tarihi" Doğan Avcıoğlu,** 1.Cilt, Tekin Yay., 1995, sf. 46
168 a.g.e. sf. 88
169 **"Archelogiai Ertesitö" Osvald Manghin** 1928, sf. 35 – 38, ak. **Laszlo Rasonyı "Tarihte Türklük"** Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay. 1988, sf. 4
170 **"Osmanlı İmparatorlu'nun Kuruluşu" Prof. M.Fuat Köprülü,** Ötüken Yay. 1981, sf. 100
171 **"A Study of History" Arnold Toynbee,** III 8.13.18, ak; **Prof.Dr. Laszlo Rasonyı "Tarihte Türklük"** Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay., 1988, sf. 5
172 **"Türk Tarihinin Ana Hatları"** Kaynak Yay., 2.Basım 1996, sf. 332
173 **"Tarihte Türklük" Prof.Dr. Laszlo Rasonyı** Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay., 1988, sf. 48
174 **"Tarihte Türklük" Prof.Dr. Laszlo Rasonyı** Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay., 1988, sf. 48
175 a.g.e. sf. 48 – 50
176 **"Aydın İli ve Yörükleri" Hikmet Şölen,** Aydın 1945, sf. 18, ak. **Lazslo Rasonyı "Tarihte Türklük"** sf. 50
177 **"Hikmet Kıvılçımın Tarih Tezi" Murat Belge** Birikim Dergisi, sayı 4; ak. **Doğan Avcıoğlu, "Türklerin Tarihi"** 1.Cilt sf. 102
178 **"Orta Asya" Jean – Poul Roux,** Kabalcı Yay., 2001, sf. 39
179 **"Türklerin Tarihi" Doğan Avcıoğlu,** Tekin Yayınevi, 1995, 1.Cilt sf. 103

ANTİK ÇAĞDAN KÜRESELLEŞMEYE

YÖNETİM GELENEKLERİ ve TÜRKLER

metin aydoğan

Toplumsal evrimi oluşturan olaylar, öncekiler tarafından belirlenen sonrakileri belirleyen süreçler halinde; zamana ve koşullara bağlı olarak ortaya çıkar, gelişir ve gelişimini tamamlayarak bir başka döneme geçer. Geçmişte sonuç olan, yeni dönemde neden haline gelir ve bir başka yeni dönemin hazırlayıcısı olur. Sürekli değişimi içeren bu sonsuz süreç, tarihtir. Bu nedenle tarih; olayların yalnızca yer ve zaman gösterilerek yazılması değil, bütünlüğü olan ve uzun dönemlere yayılan gelişmelerin birbiriyle ilişkilendirilerek yorumlanmasıdır. Önemli olan, eskide kalan olayları yalnızca öğrenmek değil, olaylardan bu güne yönelik yararlanılabilir sonuç çıkarmaktır. Unutulmamalıdır ki "geçmişi unutanlar onu yinelemeye mahkumdur". Bu anlamda, "tarihçinin görevi geçmişi sevmek ya da geçmişten kurtulmak değil, bugünü kavramanın anahtarı olarak onu öğrenip geleceğe aktarmaktır."

TK ISBN 975-8913-06-9
ISBN 975-8913-08-5
9 789758 913084

Onaltı YTL (16 YTL)